

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE
OSMANLI İSTİHBARAT AĞI
(1876-1909)**

Emre Gör

Doktora Tezi

Ankara, 2018

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE
OSMANLI İSTİHBARAT AĞI
(1876-1909)

Emre Gör

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

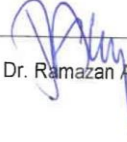
Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

Emre GÖR tarafından hazırlanan "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İstihbarat Ağı (1876-1909)" başlıklı bu çalışma, 6 Haziran 2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ömer TURAN (Başkan)

Prof. Dr. Ramazan ACUN (Danışman)

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEN

Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA

Doç. Dr. Fatih YEŞİL

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof.Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☒ Tezim sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

6.06.2018

Emre GÖR

YAYINLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanması zorunlu metinlerin yazılı izin alarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphaneye bu talebinizi yerine getirse bile, tezinin arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir.)

- ☐ Tezimin/Raporumun tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı ve ya tamamının fotokopisi alınabilir)

- ☐ Tezimin/Raporumun tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum, ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

- ☒ Tezimin sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılmasını istiyorum.

... / 06 / 2018

Emre GÖR

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. Ramazan ACUN danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Emre GÖR
6 .06.2018

TEŞEKKÜR

Bu çalışma hayli uzun ve yorucu bir süreç sonunda ortaya çıktı. Bu süreci en iyi bilen ve her aşamada desteğini gördüğüm değerli danışmanım Prof. Dr. Ramazan Acun'u en başta anmam gerekir. Çok değerli eleştiri ve katkılarıyla Prof. Dr. Ömer Turan ve lisans dönemimden beri her zaman bizlere örnek olan Doç. Dr. Fatih Yeşil, bu yorucu süreçte hiçbir zaman desteklerini esirgemediler. Aynı zamanda tez komitesini oluşturan adı geçen hocalarıma ne kadar teşekkür etsem azdır. Böyle bir çalışmanın yapılmasını daha ders dönemimde destekleyen ve değerli fikirleriyle çalışmamı şekillendirmeme yardımcı olan Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu, Prof. Dr. Mehmet Özden ve Doç. Dr. Selim Aslantaş'ı da unutmamam gerek. Ayrıca e-postalarımın cevap verip, bana çeşitli tavsiyelerde bulunma nezaketini gösteren Oxford Üniversitesi'nden Profesör Eugene Rogan'a, California (Riverside) Üniversitesi'nden Dr. Fariba Zarinebaf'a ve Lund Üniversitesi'nden Gustaf Fryksén'e teşekkürlerimi sunarım. İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığım araştırma ve taramalarda gerekli kolaylığı sağlayan Başbakanlık Arşivi çalışanlarına da teşekkürü bir borç bilirim. Tüm bilimsel araştırmalarda olduğu gibi, bu çalışmada da her tespit, bulgu ve hatadan yazar dışında hiçbir kişi ve kurum sorumlu değildir.

ÖZET

GÖR, Emre, *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İstihbarat Ağı (1876-1909)*, Doktora Tezi, Ankara, 2018.

Osmanlı İmparatorluğu'nun istihbarat toplama faaliyetleri ve bu faaliyetlerin karar alma sürecine etkisi Osmanlı tarihinin en az anlaşılmış konularından biridir. Bilhassa, Osmanlıların Avrupa hakkındaki sözde bilgisizliği, Avrupa siyasetini yeterince takip edip kavrayamamış oldukları ya da dış politika tercihlerinin hatalı olduğu yönündeki önyargılı ve kesin genellemeler, istihbarat çalışmalarıyla ilgili literatürün zayıflığından nemalanmaktadır. Oysa Osmanlı İmparatorluğu kuruluşuyla birlikte mevcut durumu, çevresindeki tehditleri ve düşmanları hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla istihbarat faaliyetlerine özel önem vermiştir. Bu konuda Osmanlıların, imparatorluğun diğer bazı uygulamalarında olduğu gibi Ortaçağ İslam devletlerinin ve onların halefi olan Selçukluların örneğini takip ettikleri söylenebilir. Osmanlı idarecileri gerek ülkede dirliğin ve düzenin korunmasında, gerekse hasım/rakip devletlerin istihbarat çalışmalarına karşı konulmasında istihbarat faaliyetlerini ve mekanizmalarını her zaman aktif tutmak istemişlerdir. Dünyadaki diğer örneklerinde görüldüğü gibi haber toplama yöntemleri ve bilginin işlenişi, bunun için mekanizmaların kurulması belirli bir süreç ve tecrübe gerektirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda XX. yüzyıl başlarına kadar günümüz standartlarında bir istihbarat yapılanması mevcut olmamakla birlikte, istihbarat faaliyetlerine özel önem verildiği ve bu faaliyetlerden aktif olarak yararlandığı gözlemlenmektedir.

Bu çalışmada II. Abdülhamid dönemi Osmanlı istihbarat ağının yapısı ve işlerliği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Nihai hedefimiz, değişen iç ve dış konjonktürün etkisiyle imparatorluğun çok kritik bir safhaya girdiği II. Abdülhamid döneminde, dönemin yönetici elitinin ve bilhassa II. Abdülhamid'in büyük önem verdiği istihbarat ağının, gerek iç politikada "Yıldız Sarayı" özelinde devletin otoritesinin korunmasında, gerekse dış politikada imparatorluğun politikalarına yön vermede temel araçlardan biri olarak nasıl kullanıldığını, bu ağın yapısal ve işlevsel yönünü ön planda tutarak ortaya koymaktır. Ayrıca bu çalışmada Osmanlıların istihbarat sağlamak amacıyla kullandıkları kanal ve stratejiler II. Abdülhamid dönemi özelinde irdelenmiş, sadece Osmanlı merkezî istihbaratı değil, vilayetlerdeki ve sınırlar ötesindeki istihbarat ağı da incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler

İstihbarat, II. Abdülhamid, Osmanlı İstihbaratı, Hafiye, Casus, Jurnal.

ABSTRACT

GÖR, Emre, *The Ottoman Intelligence Network during the period of Abdulhamid II (1876-1909)*, Ph.D. Dissertation, Ankara, 2018.

Intelligence gathering activities of Ottoman Empire and impact of such activities on decision-making process are one of the less understood subjects of Ottoman history. In particular, the purported ignorance of Ottomans about Europe, not sufficiently following and understanding the European politics by them and prejudiced and exact generalizations about which their foreign policy preferences are faulty take the advantage of weakness of the literature related to intelligence works. In fact, Ottoman Empire attached the special importance to the intelligence activities in order to be informed about the current situation, threats around it and their enemies from its establishment. It may be said that Ottomans follow the examples of Medieval Islamic states and Seljuk that succeed them as being in some other applications of the empire. Ottoman rulers always wanted to keep active the intelligence activities and mechanisms both in maintaining the peace and order in the country, and in counterworking against the intelligence works of hostile/opponent states. As seen in other examples worldwide, intelligence collection methods and processing of information and establishing the mechanisms for this purpose required the certain process and experience. Even though there is not any intelligence structuring in the today's standards in Ottoman Empire until the beginning of century XX, it is observed that a special importance is attached to the intelligence activities and that it is benefited actively from those activities.

In this work, it is tried to reveal the structure and function of Ottoman intelligence network during the period of Abdulhamid II. Our final target is to reveal how the intelligence network, which the ruling elites of government of that period and especially, Abdulhamid II attach the great importance to, is used as one of the fundamental tools both in protecting the government's authority specific to "Yıldız Palace" in internal policy and in directing the policies of empire in the foreign policy during the period of Abdulhamid II when the empire enters into a critical phase under the impact of changing internal and external conjuncture giving particular importance to the structural and functional sides of this network. Furthermore, in this work, the channels and strategies, which Ottomans used in order to provide intelligence, are discussed specific

to the period of Abdulhamid II, and the intelligence network is examined in the provinces and beyond borders, not only the Ottoman's central intelligence.

Key Words

Intelligence, Abdulhamid II, Ottoman Intelligence, Hafiye, Spy, Journal.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
TABLolar DİZİNİ	xvi
ÖNSÖZ	xvii
GİRİŞ	1
JURNALCİLİK Mİ ETKİN İSTİHBARAT AĞI MI?: ANAKRONİZME DÜŞEN TARİHYAZIMI	11
KAYNAKLAR VE PLAN	21

BİRİNCİ BÖLÜM

ENFORMASYON, İSTİHBARAT VE OSMANLILAR:

GENEL OLARAK OSMANLI İSTİHBARATI ÜZERİNE	27

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE OSMANLI İSTİHBARAT AĞI

2.1. İstihbarat Ağının Aktörleri

2.1.1. Hafiyeler.....	47
2.1.2. Muhbir ve Kılavuzlar	79
2.1.3. Yerel Yöneticiler	93
2.1.4. Sefir (Büyükelçi) ve Şehbenderler (Konsoloslar).....	112
2.1.5. Yabancı Temsilcilikler, Devlet Adamları ve Diplomatlar.....	141
2.1.6. Açık Kaynaklar	156
2.1.7. Diğer Unsurlar	163
2.1.8. Jurnal Sistemi ve Journaller	169

2.2. İstihbarat Ağının Yapısı ve İşlerliği

2.2.1. İç İstihbarat Ağı	
2.2.1.1. II. Abdülhamid Mutlakiyeti ve İç İstihbarat	196
2.2.1.2. Devlet Merkezi	217
2.2.1.3. Rumeli	248
2.2.1.4. Anadolu	274
2.2.1.5. Diğer Vilayetler	292
2.2.2. Dış İstihbarat Ağı	
2.2.2.1. Dış İstihbarat Unsurları ve Merkezî Dış İstihbarat ..	311
2.2.2.2. İstihbarat Ağı'nın Avrupa, Amerika ve Asya Ayağı ..	326

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTİHBARAT AĞININ 'YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ'

3.1. 'Dönüşümü' Önceleyen Gelişmeler ve II. Meşrutiyet'in İlanı.....	347

3.2. Hafiyeliğin Lağvı Ya da ‘Yıldız Merkeziyet İdaresi’nin Sonu	352
3.3. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İstihbarat Şubesi’nin	
Kuruluşu	362
SONUÇ	366
KAYNAKÇA	369
EKLER	395
ORİJİNALLİK RAPORU	430
ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU	431
ÖZGEÇMİŞ	432

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.t.	adı geçen tez
A.}MKT.MHM.	Sadaret Mektubî-i Mühimme Kalemî
A.}DVN.	Sadaret Divan Kalemî Evrakı
A.}MKT.	Sadaret Mektubî Kalemî Evrakı
A.}MTZ.(04)	Sadaret Eyâlât-ı Mümtâze Bulgaristan Evrakı
A.}MTZ.CL.	Sadaret Eyâlât-ı Mümtâze Cebel-i Lübnan Evrakı
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
BEO	Bâb-ı Âlî Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
C.DH.	Cevdet Dahiliye
C.ZB.	Cevdet Zabtiye
Çev.	Çeviren
CIA	Central Intelligence Agency
d.	doğum
Der.	Derleyen
DH.EUM.THR	Dahiliye Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemî
DH.MKT.	Dahiliye Mektubî Kalemî
DH.MUİ.	Dahiliye Nezareti Muhâberât-ı Umumiye İdaresi
DH.SYS.	Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
DH.ŞFR.	Dahiliye Şifre
DH.TMIK.	Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Evrakı
Edi.	Editör
FO	Foreign Office
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
HR.İD.	Hariciye Nezareti İdare

HR.SFR.	Hariciye Nezareti Sefaret
HR.SFR.03	Hariciye Nezareti Belgrad Sefareti
HR.SFR.04	Hariciye Nezareti Paris Sefareti
HR.SYS.	Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
HR.TH.	Hariciye Nezareti Tahran Sefareti
İ.AS.	İrade Askeri
İ.DH.	İrade Dahiliye
İ.HR.	İrade Hariciye
İ.HUS.	İrade-i Hususiye
İ.ML.	İrade Maliye
İ.MTZ.	İrade Eyâlât-ı Mümtâze
İ.MTZ.(04)	İrade Eyâlât-ı Mümtâze Bulgaristan
İ.MTZ.(05)	İrade Eyâlât-ı Mümtâze Mısır
İ.ŞD.	İrade Şura-yı Devlet
İ.TAL.	İrade Taltifat
j.t.r.	jurnal tahkik raporu
M.	Miladi
MAD.d.	Maliyeden Müdevver Defterler
ML.MSF.d.	Maliye Mesârifât Defterleri
MV.	Meclis-i Vükela
Neş.	Neşreden
Nr.	Numara
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
ö.	ölüm
R.	Rumi
s.	sayfa
S.	Sayı
ss.	sayfalar arası
Sad.	Sadeleştiren
TFR.I.A.	Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı
TFR.I.AS.	Rumeli Müfettişliği Jandarma Müşiriyet Evrakı
TFR.I.MN.	Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı

TFR.I.SL.	Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı
TFR.I.şKT.	Rumeli Müfettişliği Arzuhaller
v.b.	ve benzeri
Y.A.HUS.	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.A.RES.	Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı
Y.E.E.	Yıldız Esas Evrakı
Y.EE.d.	Yıldız Esas Evrakı Defterleri
Y.EE.KP.	Yıldız Esas Evrakına Ek Kamil Paşa Evrakı
Y.MTV.	Yıldız Mtenevv Maruzat Evrakı
Y.PRK.A.	Yıldız Perakende Sadaret Maruzatı
Y.PRK.ASK.	Yıldız Perakende Askerî Maruzat Evrakı
Y.PRK.AZJ.	Yıldız Perakende Arzuhaller ve Journaller Evrakı
Y.PRK.BşK.	Yıldız Perakende Mabeyn Başkitâbeti Evrakı
Y.PRK.DH.	Yıldız Perakende Dahiliye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.EşA.	Yıldız Perakende Elçilik, şehbenderlik, Ateşemiliterlik
Y.PRK.GZT.	Yıldız Perakende Evrakı Gazete
Y.PRK.HR.	Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.MK.	Yıldız Perakende Müfettişlikler ve Komiserlikler
Y.MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.PT.	Yıldız Perakende Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı
Y.PRK.şH.	Yıldız Perakende Evrakı şehremaneti Maruzatı
Y.PRK.TKM.	Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği Evrakı
Y.PRK.UM.	Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı
Y.PRK.Z.	Yıldız Perakende Zabtiye Evrakı
Y.RPK.ZB.	Yıldız Perakende Zabtiye Nezareti Maruzatı
Yay.Haz.	Yayına Hazırlayan
Zb.	Zabtiye

TABLÖLAR DİZİNİ

TABLO 1. Bazı Ülkelerde İlk Daimi İstihbarat Oluşumları.....	218
TABLO 2. Bazı Vilayet ve Sancakların Hafiye Tahsisatı	395
TABLO 3. Bazı Vilayet ve Sancakların Hafiye Tahsisatı	396
TABLO 4. Zaptiye Nezareti ile Bazı Mutasarrıflıkların Hafiye Tahsisatı....	397
TABLO 5. Rumeli Vilayetlerinin Hafiye Tahsisatı	398
TABLO 6. Bazı Sefaret ve Komiserliklerin Hafiye Tahsisatı	399
TABLO 7. Bazı Şehbenderliklerin Hafiye Tahsisatı	400

ÖNSÖZ

Tarihi konu edinen ve özellikle de siyasî tarihi ele alan herhangi bir metinde “haber aldı”, “gelen haber üzerine”, “duyumunun alınmasıyla” gibi sözcük öbeklerine çok sık rastlanır. Genellikle, bu tür sözcük öbeklerinin devamında haberi alan yetkili hemen harekete geçer ya da gerekli tedbirleri alır. Tarih metinlerinde klişeleşmiş olan bu tür sözcükler, insanoğlunun tarihin her döneminde istihbaratı etkin olarak kullandığını göstermektedir. Bunun için gizli teşkilatlar kurmaya, paralar harcamaya veya casuslar görevlendirmeye her zaman gerek görülmemiştir. İnsanlar bazen gelip geçen bir yolcudan, bazen bir tüccardan, bazen de bir din adamından istihbarat edinerek haber alma ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Konuya bu açıdan bakıldığında, istihbaratın gerek geçmişte, gerekse günümüzde hayatın hemen her alanında etkin olduğu görülmektedir. Bir falcının gelecekte haber alma endişesi, bir çiftçinin ekim için en uygun hava koşulunu yakalamak gayesiyle gökyüzünü kollaması ya da aldatıldığını düşünen bir kadının kocasını takip etmesi, aslında bir tür istihbarat çalışması olarak nitelendirilebilir.

Terminolojik olarak haber alma, bilgi/veri toplama faaliyeti ya da alınan haberler gibi anlamlara gelen istihbarat, tarihin eski dönemlerinden itibaren insanlar için olduğu kadar devletler için de önem taşıyan bir uğraş alanı olmuştur. Rakip ve/veya düşman devletlerin siyasî, ekonomik ve sosyal durumları, güçlü ve zayıf yanları, ordularındaki asker sayısı, yönetim ve komuta kademesindeki kişilerin özellikleri, halk-yönetim ilişkileri, ülke içindeki muhalefet hareketleri, azınlıklar, çıkar grupları ve benzeri birçok konuda bilgi toplamak, bu bilgilere sahip olanlar için büyük önem taşımıştır. Tarih boyunca bu kadar büyük önem atfedilen istihbarat unsuruna, büyük bir imparatorluk kurmuş olan Osmanlıların yabancı kalması elbette söz konusu değildir. Konuyla ilgili literatür incelendiğinde, Osmanlı tarihinin hemen her devresinde haber alma ihtiyacının var olduğu ve bu ihtiyacın çeşitli usullerle karşılandığı görülmektedir. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise, sürekli bir değişim içinde olan iç ve konjonktürün de etkisiyle, aslında imparatorluğun eskiden beri sahip olduğu istihbarat/denetim mekanizmaları ön plana çıkmış ve bu mekanizmaların aktif olarak kullanılması

ihtiyacı hâsıl olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk olarak özellikle “devlet sohbeti”ni denetlemek amacıyla ortaya çıkan modern denetim mekanizmaları, XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde yerini yeni ve eskiye göre daha geniş bir tabana yayılan gözetim pratiklerine bırakacaktır. II. Abdülhamid dönemi bu anlamda gözetim pratiklerinin imparatorluk sathının geneline yayılması ve çok büyük bir bölümünde etkin olması bakımından önceki dönemlerden ayrılır.

Şerif Mardin hâlâ ekol olan Jön Türklerin Siyasi Fikirleri adlı eserinde “(...) o yılların [Abdülhamid döneminin] önemli entelektüel ve siyasi gelişmelerini yüzeyin üstüne çıkarmak bazen, Asur'un siyasi fikriyatını ortaya çıkarmaktan daha zor bir hale gelmiştir” demektedir. Gerçekten de tıpkı Jön Türk hareketini o dönem içinde anlamlandırmak ya da dönemin siyasî gelişmelerini anakronizme düşmeden değerlendirmek ne kadar zor ise, benzer bir zorluk dönemin istihbarat sistemi için de geçerlidir. Üstelik XIX. yüzyılın tüm karmaşasını içinde barındıran bu dönemde, istihbaratın perde arkasında kalma özelliğinden doğan fluluk da işin içine girince, konu gerek doğru anlaşılması ve gerekse doğru anlatılması bakımından daha da zor bir hâle gelmektedir. Diğer taraftan istihbarat ağı denen kavram oldukça geniş çaplı bir olgudur ve aslında dönemin hemen her telgraf yazışması bir anlamda bilgi paylaşımı niteliğini taşıdığı için istihbarat ağına dâhil edilebilir. Bu bakımdan istihbarat tarihi söz konusu olduğunda araştırmacının önünde geniş bir arşiv malzemesi mevcuttur. Bu çalışmada da büyük ölçüde, Yıldız Sarayı, Sadaret makamı, Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti ve Zaptiye Nezareti ile vilayetler ve sefaretlerin telgraf yazışmalarına dayanan arşiv malzemelerinden istifade edilmiştir. Çalışma, II. Abdülhamid döneminde Osmanlı istihbarat ağının gerek iç politikada “Yıldız Sarayı” özelinde devletin otoritesinin korunmasında, gerekse dış politikada imparatorluğun politikalarına yön vermede temel araçlardan biri olarak nasıl kullanıldığını, bu ağın yapısal ve işlevsel yönünü ön planda tutarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte bilhassa XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “kamu” ve “kamuoyu”nun yönetsel pratikler üzerinde kazandığı yeni anlamlar, yeni “gözetim pratikleri”ni beraberinde getirmiştir. Bu çalışma aynı zamanda gözetim ve denetim pratikleri ekseninde, istihbarat ağına bir şekilde dâhil olan aktörleri de incelemeye çalışmaktadır.

Çalışmanın başlarında, özellikle konuyla ilgili arşiv belgelerini inceledikçe pek de ilginç şeylerle karşılaşmayacağım inancındaydım. Fakat itiraf etmeliyim ki, örneğin Paris eski emniyet müdürü Marie-François Goron'un (1847-1933) II. Abdülhamid'e "Goron kulları" imzasıyla gönderdiği ve üç bin frank maaşla istihbarat hizmetinde bulunacağını beyan ettiği takdimnamesiyle ya da İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etme ihtimaline dair İtalya'daki Osmanlı diplomatlarının - 1880'lerin ortalarında- Bâb-ı Âlî'ye verdiği bilgileri içeren istihbarat raporlarıyla karşılaştığımda, oldukça heyecanlandım. Çünkü Goron'un, göreve kabul edildiği için teşekkürlerini belirten Fransızca takdimnamesi Osmanlı istihbarat sisteminin sanıldığı gibi dış dünyaya kapalı olmadığını ya da İtalya'daki Osmanlı diplomatlarının daha 1880'li yılların ortalarında İtalya'nın Trablusgarp'a yönelik emelleriyle ilgili Osmanlı hükümetini uyaran telgrafları, Osmanlı diplomasi ve istihbarat kanallarının Büyük Güçler'in tasavvurlarından -tüm eksikliklere rağmen en azından- "habersiz" olmadıklarını göstermekteydi. Bu tür raporlar, dönemin istihbarat sistemiyle ilgili özellikle popüler kitaplarda yerleşmiş olan belirli kalıpların dışına çıkma fırsatı verdiği için benim için oldukça değerliydi.

Bu çalışmanın, alanda yapılacak araştırmalara kapı aralaması ve konunun aydınlatılmasını sağlayacak yeni çalışmalara vesile olması en büyük temennimdir.

Emre GÖR

Ankara, 2018

GİRİŞ

Alaturka saat dört buçukta Sultan Hamid hususi dairesine gelerek pencereyi açıp görünmek zorunda kaldı. Halkın niçin geldiklerini sordurdu. Haykırışmalardan çıkan mana “Hainler sizi bize göstermiyorlar, sizi görmeye geldik”ten ibaretti. Arkasından sık sık “Padişahım çok yaşa!” naraları ortalığı titretiyordu. “Kahrolsun hafiyelik!” nidaları bu naralar arasında boğuluyordu. Şüphe yok ki yüzlerce hafiye bu kalabalığın içinde idi ve halkı “Padişahım çok yaşa!” bağırışmasına sık sık teşvikle kalbî sadakatlerini son gayretle sarf ediyorlardı.¹

Kazım Karabekir, 1933.

25 Temmuz 1908 günü, bir gün önce ilan edilmiş olan Meşrutiyet için kutlamalar devam ederken Yıldız Sarayı önünde yapılan nümayışlere katılan İttihat ve Terakki mensupları, halkın “kahrolsun hafiyelik, hafiye istemiyoruz” diye bağırımlarını tüm güçleriyle sağlamaya çalışıyorlardı. Aynı günlerde İttihatçıların ileri gelenleri de Meşrutiyet’in korunmasıyla ilgili atılacak kısa vadeli adımları tartışırken, “Meşrutiyet’in korunması için hafiyelik kalkmalıdır” kararına varmışlardı (Karabekir, 2000, ss. 335-336). İttihat ve Terakki mensuplarının hafiyeliğin kaldırılmasına yönelik bu girişimleri boşuna değildi. Zira İttihatçılar imparatorluğun istihbarat gücü II. Abdülhamid yönetiminin elinde kaldıkça ne Meşrutiyet’i, ne de kendilerini güvende hissedebilirlerdi. Onlara göre II. Abdülhamid’in mutlakıyet gücü, en çok, dönemin istihbarat sistemine ve bu sistemin -kısmen- görünür yüzü olan hafiyelik örgütüne dayanmaktaydı; bu sebeple Meşrutiyet’in güvenliğinin sağlanması için “devr-i sâbık”ın en önemli mirası olan hafiyeliğin kaldırılması gerekecekti.

Gerçekten de devrin insanının kafasında II. Abdülhamid mutlakıyeti ile istihbarat sistemi o denli özdeşleşmişti ki her iki unsur birbirinin tamamlayıcısı olarak görülmekteydi. Bununla birlikte bu özdeşlik, sonraki dönemleri, bilhassa dönemi konu edinen tarihyazımını da etkileyecektir. Öyle ki II. Abdülhamid dönemi

¹ (Karabekir, 2000, ss. 335-336).

denince ilk akla gelen kelimeler arasında kuşkusuz, dönemin istihbarat diline ait kavramlar olan hafiyelik ve jurnalcilik de bulunacaktır. Bugün literatürde yer alan en ciddi akademik çalışmalardan² istihbarat ve strateji kitaplarına³, Osmanlıca kroniklerden⁴ anı/hatırat türündeki kitaplara⁵ kadar II. Abdülhamid dönemini konu alan ya da döneme atıfta bulunan hemen her eserde hafiyelik, jurnalcilik veya sansür adını taşıyan bir bölümün bulunması, bu gerçeği yansıtmaktadır. Diğer taraftan sondan bakacak olursak, 1908 İhtilali'nin ilk ve kısa vadeli amaçları arasında yer alan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin varlığının korunması ile Abdülhamid'in hafiyelik ağının etkisiz hale getirilmesi arasında sıkı bir ilişki vardır. Feroz Ahmad'in ifadesiyle "hafiyeleri sindirmeyi başaramamak, gizli örgütün [İttihat ve Terakki'nin] yok olmasına göz yummak demekti (Ahmad, 2013, s. 16)." Peki, II. Meşrutiyet döneminde gazete haberlerinden, çıkarılan kanunlara kadar hemen her yerde adı geçen ve tartışılan Abdülhamid döneminin istihbarat/hafiyelik sistemi gündemi neden bu kadar meşgul etmişti? Bu soruyu cevaplandırmak için, herhalde başa dönmek gerekecektir.

II. Abdülhamid 1876 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî şartlar bakımından oldukça güç durumda bulunduğu bir dönemde yönetimi devralmıştır. Nitekim bu devrin ilk on yıllık döneminin (1876-1886) kronolojik çerçevesini çizmek isteyen tarihçiler genellikle, Tersane Konferansı, 93 Harbi, Berlin Kongresi/Antlaşması, Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulması, Tunus ve Mısır'ın işgali ile Doğu Rumeli'nin elden çıkması gibi belli başlı olaylara atıfta bulunurlar. Diğer taraftan dönemin kadroları, III. Selim'le başlayan ve II. Mahmud ile Tanzimat dönemlerinde devam ettirilen imparatorluğun standartlarının yükseltilmesi çabaları sayesinde, yönetim aygıtının geçirdiği esaslı değişimlere şahit olmuş kişilerden oluşmaktadır. Bir döneme damgasını vuran Mustafa Reşid, Âli ve Fuad Paşalar gibi isimlerin artık olmadığı XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, uzun süredir devam eden ve bir dönem

² Örneğin bkz. (Georgeon, 2012, s. 217; Karakışla, 2015, s. 33; Karal, 1983, ss. 265-268; Lévy, 2017, ss. 210-215; Brockelmann, 2002, s. 314; Ortaylı, 2016, ss. 123-126).

³ Örneğin bkz. (Akkurt, 2014, s. 192; Ateş, 2014, s. 77).

⁴ Örneğin bkz. (Osman Nuri, 1327 (1911), ss. 538-554).

⁵ Örneğin bkz. (Tahsin Paşa, 1999, s. 34; Mayakon, 2010, s. 167; Salih Münir Paşa, 2015, s. 394).

yapıldığı gibi sadece askerî alanda değil, devleti ilgilendiren işlerin her alanında girişilen reform hareketleriyle, devlet de, toplum da veçhe değiştirmiştir. Özellikle bürokrasi cihazının giderek kurumsal kimliğe bürünmesi gibi devletin geçirdiği modern süreçlerin, modern devlete geçişte önemli etkileri olmuştur. Bu anlamda XIX. yüzyıl sonlarında devletin geçirdiği önemli süreçlerden biri de, dış tehditlere ve iç hareketlere karşı haber alma sisteminin canlandırılması; aslında eskiden beri var olan bir sistemin, belirli temeller üzerinden belirli kadrolarca devreye sokulmasıdır. Yıldız Mabeyn'i ile Dahiliye, Hariciye ve Zaptiye Nezaretleri ve vilayet-sefaret idareleri bu sistemi en çok kullanan devlet birimleri olarak ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de Foucault'nun toplumsal kontrol ve yönetimsellik kavramlarını yeniden anlamlandıran “yeni dönem-yeni sistem”e dönük tespitlerini doğrular nitelikte, Abdülhamid dönemi kadroları, imparatorluğun gerek iç ve gerekse dış işlerinde haber alma sistemine düzenli olarak dâhil olmaktan çekinmeyeceklerdir. Üstelik yine Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu*'nda belirttiği gibi, bu sistem esas itibarıyla, iktidarların sıklıkla devreye soktuğu “gözetim altında tutma”, “cezalandırma” ve “güvenlik önlemi”⁶ paradigmalarıyla sıkı sıkıya ilişkilidir. Mutlakiyet başta olmak üzere Abdülhamid yönetiminin sahip olduğu birtakım özellikler -örneğin Şerif Mardin'in Osmanlı İmparatorluğu için kullandığı bir tanım olarak “topluluğun her köşesine nüfuz edici”⁷ özelliği-, esasında XIX. yüzyılın ikinci yarısında hâlâ dünyanın en makbul siyasî organizasyonları sayılan diğer geleneksel imparatorluklarda da olduğu gibi, denetim, toplumsal kontrol ve haber alma sistemlerinin tümünü birden yönlendiren temel noktalardır.

Abdülhamid saltanatının başlarında, Midhat Paşa ile II. Abdülhamid arasındaki ilişkilere yoğunlaşarak 1876-1878 yıllarındaki iktidar mücadelelerini ele alan Davison, Abdülhamid'in kişisel yönetim kararını 1878 yılında aldığını belirtir. Davison'a (1973) göre 1878 yılında Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla II. Abdülhamid, büyükbabası II. Mahmud'un otoriteyi temsil eden yolundan gitmeye karar vermiş ve yönetim üzerindeki ağırlığını bu tarihten itibaren artırmaya başlamıştır (ss. 403-404). Teorik olarak Davison'ın tespiti doğru olmakla birlikte,

⁶ Bkz. (Foucault, 2017, ss. 33-69).

⁷ Bkz. (Mardin, 2015).

Abdülhamid saltanatının başlarında Osmanlı ülkesindeki iç dengeler ve dış baskı/tehditler birlikte değerlendirildiğinde, “güç mücadelesi”nin arka planında farklı etkenlerin var olduğu görülür. Bir kere, Abdülhamid döneminin başlarında Tanzimat reformlarının devam edip etmeyeceği belirgin değildir ve Midhat Paşa’nın düşmesinden sonra Osmanlı ülkesinde bu reformları devam ettirecek ya da reformların devamlılığını savunacak bir güç kalmamıştır. Zaman zaman Hayreddin ve Ârifi Paşalar gibi devlet adamlarından Yıldız Sarayı’nın otoritesine ya da II. Abdülhamid’in yaptığı/yapmak istediği birtakım atamalara⁸ cılız itirazlar yükselse de, Abdülhamid’in otoritesi günden güne imparatorluğa yerleşecektir. Diğer taraftan, XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu ve dünya dengelerine has birtakım özelliklerin, Abdülhamid’in kurmak istediği otorite üzerinde doğrudan etkileri olmuştur. Dönemin devlet adamlarından Said Paşa’nın anılarında söz konusu duruma uygun birçok örnek görmek mümkündür. Mesela 1895 yılında Alman elçiliğinin istasyonier sayısını ikiye çıkarmak için baskı yapmasıyla ortaya çıkan “elçilik istasyonierleri” meselesi⁹, XIX. yüzyılda imparatorluğun içinde bulunduğu durumu ve Büyük Güçler’in imparatorluk üzerindeki etkilerini oldukça net bir şekilde yansıtır. Said Paşa’nın anlattıklarına bakılırsa, büyük devletlerin donanma göndererek Osmanlı İmparatorluğu’nu aralarında taksim edecekleri ya da kendisini tahttan indirecekleri inancında olan II. Abdülhamid, söz konusu tehditlerden doğan kuşkuları tüm saltanatı boyunca yaşamıştır (Kutlu, 1977, ss. 140-141). XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu’nda ve dünyanın çeşitli yerlerinde örnekleri görülen dış müdahale, tahttan indirme, suikast ya da ayaklanma gibi gelişmeler dikkate alınırsa, Yıldız Sarayı’nın otoritesinin zaman içinde güçlenmesi ve imparatorlukta merkeziyetçi yapının kuvvetlenmesinde bu tür tehditlerin de etkili olduğu söylenebilir. Bu anlamda, II. Abdülhamid’in kişisel yönetiminin zaman içinde güçlenmesi ve Yıldız Sarayı’nın otorite merkezi olarak ortaya çıkması Saray’ın Bâb-ı Âlî karışındaki ağırlığını simgelediği kadar,

⁸ Nitekim Ahmed Ârifi Paşa’nın, II. Abdülhamid’in Mahmud Nedim Paşa ile ilgili atama teklifini kabul etmemesi nedeniyle sadareten Ekim 1879 tarihinde azledildiği ileri sürülmektedir; bkz. (Karal, 1983, s. 289).

⁹ II. Abdülhamid döneminde İngiltere, Fransa ve Almanya gibi büyük devlet elçilikleri kapitülasyonların gereği olarak İstanbul’da istasyonier adı altında, yarı savaş gemisi niteliğinde birer vapur bulundurulardı ve 1895 yılında Alman elçiliğinin istasyonier sayısını ikiye çıkarmak için baskı yapması, Yıldız Sarayı’nı hayli endişelendirmişti; ayrıntı için bkz. (Kutlu, 1977, ss. 131-140).

istihbarat ve her türlü denetim mekanizmasının kontrolünü elinde tutan bir yönetim biçimini de sembolize eder. Bu noktada II. Abdülhamid'in otoriteyi temsildeki seçtiği yöntemin, Tanzimat öncesindeki Osmanlı Sarayı'nın misyonu olduğu, yani Davison'ın tespitinin hatalı olmadığı savunulabilir.

Davison'ın, II. Abdülhamid'in otoriteyi temsili konusundaki tespitlerinin doğruluğu kadar, dönemin sansür ve jurnal başta olmak üzere denetim mekanizmalarını realistik çerçevede sunamayanlar da vardır. Dönemin tanıklarından İngiliz gazeteci/yazar Francis McCullagh bu konuda en dikkat çekici eser sahibidir. McCullagh'ın "Abdülhamid'in Düşüşü" adlı 1910 tarihli eseri, II. Meşrutiyet döneminin olumsuz devr-i sâbık algısının izlerini fazlasıyla taşır. McCullagh'ın tezi tamamen II. Abdülhamid'in kuşkulu yapısı üzerine kuruludur ve yazar, padişahı "pek kurnaz ve becerikli" fakat "kuşkucu ve içe dönük" olarak niteler. McCullagh bu dönemde istihbarat sisteminin çıkış noktasını da Abdülhamid'in kuşkucu yapısına bağlar ve padişahın "hafiyelik örgütünün tüm iplerini elde tutma çabasıyla zamanından önce yaşlandığı"nı belirtir. Bununla beraber McCullagh jurnalcilik konusunda "Sultan'ın kulları"nı da suçlar ve II. Abdülhamid'in yakın çevresinin "mutlak bir hükümdarın saplantısı"nı kötüye kullandıklarını ifade eder (McCullagh, 2005, ss. 31-33). Aslına bakılırsa II. Meşrutiyet dönemi devlet adamları ve kalem sahiplerinin büyük bir bölümü McCullagh'la benzer fikirlere sahiptirler. Örneğin "Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı"nın müellifi Osman Nuri, tıpkı McCullagh gibi istihbarat sistemini Abdülhamid'in şahsıyla bütünleştirir. Osman Nuri, "Hafıyyeliğin İstanbul'da ne sûretle tevsîf ettiğini anlamak için evvelemirde mûcid ve müessisini iyice tedkîk etmek ve anlamak icâb eder" dedikten sonra, II. Abdülhamid için "Büyük birâderi Murad Efendi ile diğer birâderlerinin ahvâlini tecessüs ederek amcası Abdülaziz'e bildirir, mukâbilinde ihsânlar alırdı" diyerek, "Abdülhamid hafiyeliği"nin köklerini, Sultan'ın şehzadelğine kadar götürür. Osman Nuri söz konusu eserinde istihbarat ağının merkezine de gönderme yaparak Yıldız Sarayı'nın misyonuna değinir: "Hey'et-i cevâsisin idâre-i merkeziyesi Yıldız idi; ahâliyi müşevveş bir ağ gibi sarmış olan bu câsûs şebekesi[nden] (...) Tahsin, İzzet, Râgıb, Şevket, Fâik, Kadri, Tâhir burada bir kolordu kumândanı idiler (...)" (Osman Nuri, 1911, ss. 538-540). Bazıları daha da ağır ifadeler içermek üzere

Abdülhamid dönemi hafiyelik ve istihbarat sistemi, konuya değinen hemen tüm II. Meşrutiyet kaynaklarında aşağı yukarı bu formatta yer almaktadır. Osman Nuri'nin ifadeleri, bu anlamda bir numune olması bakımından aktarılmaya değer görülmüştür. Öte yandan II. Meşrutiyet dönemindeki bu format, biraz da devrin istihbarat algısıyla ilgilidir. Nitekim Serasker Rıza Paşa'yla¹⁰ birlikte dönemin birçok devlet adamının anılarından da anlaşıldığı gibi, özellikle II. Meşrutiyet'e giden süreçte insanların "hürriyet istemi", Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin "kontROLSÜZ jurnalciliğe" dönüşmesi başta olmak üzere birtakım devlet uygulamalarından duyulan hoşnutsuzluktan bağımsız değildir. Bu hoşnutsuzluk sadece istihbarat sisteminin zamanla kontrolden çıkmasıyla değil, yönetimin malî politikalarından (askerlerin maaşlarının zamanında ödenmemesi gibi), cezalandırma yöntemlerine (maaşlı zorunlu ikamet ya da sürgün gibi) kadar devlet yönetiminde kullanılan uygulamalarla da ilgilidir. Bu bakımından II. Meşrutiyet döneminde, devr-i sâbiğin istihbarat sisteminden duyulan rahatsızlığın kalemlere yansımada, mutlakıyet uygulamalarının da payı olduğu yadsınmamalıdır.

Aslına bakılırsa mutlakıyet uygulamalarından rahatsızlık duyulması Osmanlı İmparatorluğu'na ya da XIX. yüzyıla has bir durum değildir. Devletlerin denetim mekanizması ve bilhassa haber alma faaliyetleri söz konusu olduğunda, işin güvenlik boyutu kadar, silahlı gruplar ya da gizli polis ekseninde olumsuz algılanan yönleri de vurgulanır. Bu olumsuz algıyı uygarlık tarihinin başlangıcına kadar götüren Chris Harman, ilk sınıf bölünmelerinin ortaya çıkmasında bu algının payına gönderme yapar. Harman'a (2015) göre "ilk kez sınıf bölünmelerinin ortaya çıkması, ayrıcalıklı bir azınlığın diğerlerinin sırtından geçinmesi ve bu azınlık yönetiminin toplumun geri kalan kısmına kabul ettirilmesi için silahlı grupların, askerler ve gizli polislerin -bir başka deyişle devlet mekanizmasının- oluşturulması gibi olumsuz değişiklikleri de beraberinde getirmiştir." (s. 35). Harman'ın düşünceleri, güvenlik politikaları algısını devlet mekanizmaları ekseninde somut bir şekilde örneklendirdiği ve bunu uygarlığın başlangıcına dek götürdüğü için önemlidir.

¹⁰ Bkz. (Aydın, 2012, s. 61).

XIX. yüzyıl dünyasında -telgraf gibi- haber alma/verme araç ve tekniklerinde insanoğlunun ulaştığı muazzam nokta, haber alma/verme tekniklerini profesyonelleştirmekle birlikte gizli servislerin şekillenmesinde de etkili olmuştur. İleride ayrıntılarıyla değinileceği üzere, XIX. yüzyılda dünyanın çeşitli yerlerinde, örneğin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Pinkerton Dedektiflik Ajansı benzeri özel kuruluşlar ortaya çıktığı gibi, devletler nezdinde haber alma organizasyonları belirli bir sistematığa oturtulmaya başlanmıştır. Bu tür organizasyonların XIX. yüzyılda önem kazanması, biraz da anarşi, suikast, nasyonalizm gibi devletlerin genelini ilgilendiren ortak tehditlerin ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Bu çerçevede gelişimi en net izlenebilen haber alma organizasyonu İngiltere'nin istihbarat servsidir. "The British Secret Intelligence Service (SIS)" 1909'da kurulmuştur ve kurulduğu tarih itibariyle Gerald Hughes'ın ifadesiyle "dünyanın en köklü istihbarat toplama organizasyonudur (Hughes, 2011, s. 701)." Aslına bakılırsa Geoffrey Hamm'ın da (2012) belirttiği gibi, İngiltere bürokrasisinde SIS'in kuruluşuna kadar sistematik ve profesyonel bir gizli servis bulunmuyordu (s. 309). İngiltere Savaş Bakanlığı ya da Dışişleri Ofisi çoğu kere istihbarat faaliyetlerini organize etse de, bu konuda kurumsallaşmış bir yapıdan söz edemeyiz. Bununla birlikte, XIX. yüzyıl sonlarında İngiltere'nin sahip olduğu istihbarat organizasyonunun, İngiltere için dünyanın hedef ya da sorunlu bölgelerinde kurulduğunu görmekteyiz. XIX. yüzyılın son çeyreğinde İngiliz istihbarat organizasyonunun, İrlanda (The Special Irish Branch of the Metropolitan Police/1883), Merkezî Asya (Central Asia Intelligence Department/1886), Hindistan (Indian Intelligence Department/1891) ve Güney Afrika'da (South Africa Intelligence Service/1899) kurulması, İngilizlerin hâkimiyet kurmak istediği ya da kurduğu bölgeler olarak dikkat çekmektedir (West, 2005, s. XV). Bu bölgelerin dışında, örneğin Mısır veya Osmanlı Arabistan'ı gibi bölgelerde de İngilizlerin haber alma etkinliklerinin hayli üst düzeyde olduğunu biliyoruz. Öte yandan Amerika Birleşik Devletleri örneğini incelediğimizde, karşımıza XIX. yüzyılın ilk istihbarat organizasyonlarının askerî niteliği çıkar: 1882'de, Donanma İstihbarat Ofisi (ONI-Office of Naval Intelligence), yabancı savaş gemileri ve silahlar hakkında teknik veriler toplamak için kurulur; üç yıl sonra, Savaş Bakanlığı bünyesinde

Ordu İstihbarat Bölümü (MID-Military Intelligence Division) oluşturulur (Zegart, 2006, s. 24).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise XIX. yüzyılda iç haber akışını yöneten ve yönlendiren bir kurum olarak Dahiliye Nezareti'nin, ülkedeki polis kuvvetleri, jandarma kuvveti, askerî ve sivil tüm haber kaynaklarını kontrol eden bir yapıya sahip olduğu anlaşıyor. İmparatorluktaki bu yapı, tıpkı Fransız İkinci Büro (Deuxième Bureau/Second Bureau) Başkanı Emile Vanson'ın Fransa'da XX. yüzyıl başlarında "askerî ve sivil haber kaynaklarını tek elde toplama" (De Wiel, 2011, s. 48) çabasıyla ulaşmak istediği yapının benzeri bir yapıydı. Bununla birlikte II. Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin, imparatorluğun yakın geçmişinde sahip olduğu istihbarat sistemiyle bir mukayesesini yapmak gerekirse, dönemin istihbarat sisteminin erken Tanzimat dönemindeki ya da XIX. yüzyıl ortalarındaki jurnal sisteminden önemli farklarının olduğunu belirtmek gerekir. II. Abdülhamid döneminde bütün bir imparatorluk coğrafyasına yayılan istihbarat/jurnal faaliyeti, Tanzimat döneminin İstanbul merkezli jurnal faaliyetinden çok daha kapsayıcıydı. Öte yandan Abdülhamid dönemi istihbarat faaliyetlerinin önemli bir amacı, kamuoyunun nabzını tutmakla birlikte, siyasî muhalefeti tespit etmek ve muhalifleri cezalandırmaktı. Dolayısıyla dönemin hafiye raporlarına konu olan hedef kitlenin önemli bir bölümü, en azından potansiyel olarak tehdit unsuru oluşturan kişiler ya da siyasî muhalifler/suçlulardı. Oysa Cengiz Kırılı'nın da (2009) belirttiği gibi, XIX. yüzyılın ortalarına ait haber raporlarında, bir-iki istisna dışında, kimsenin siyasî içerikli sohbetleri nedeniyle kovuşturmaya uğradığına ya da cezalandırıldığına dair işaret yoktur (ss. 4-7). XIX. yüzyılın ortalarına ait haber raporları, bu anlamda "polis raporları" mahiyetinde değil de, daha çok kitleleri denetleyen kamuoyu araştırması niteliğindedir (Kırılı, 2009, ss. 4-7). Bu yönüyle Abdülhamid dönemi iç istihbaratının önemli bir bölümünü oluşturan jurnal faaliyeti, 1840'lardan önceki istihbarat sistemine, yani "devlet sohbeti" yapıldığını tespit edip, gerektiğinde cezai yaptırım uygulayan haber sistemine daha çok benzemektedir.

Özellikle denetim ve jurnal faaliyetleri ekseninde tarihyazımında hayli yer işgal eden II. Abdülhamid dönemi istihbaratı, henüz akademik anlamda etraflıca ele alınmış değildir. Esasında istihbarat tarihi akademik alanda Türkiye’de nispeten yeni bir daldır. Batı’da, bağımsız ve kabul gören bir araştırma alanı olarak ortaya çıkması, gizli servislerin şekillenmeye başladığı II. Dünya Savaşı sonrasına ve özellikle de 1960’lı yıllara dayanır. Bilhassa Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’de “Intelligence Studies”¹¹ temalı ve başlı başına bağımsız araştırma alanı olarak istihbarat tarihine yönelik yapılan çalışmalarla karşılaştırıldığında, Türkiye’de bu işin biraz geriden takip edildiği anlaşıyor.¹² Üstelik genel olarak Osmanlı istihbarat tarihi ve özelde Teşkilat-ı Mahsusa öncesi istihbarat sistemimizle ilgili belirli kalıpların¹³ yerleşmiş olması, akademik anlamda yapılacak istihbarat tarihi çalışmalarına büyük ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Aslında bu ihtiyaç Türkiye’ye özgü değildir; nitekim Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Kanada, Almanya ve İsrail üniversiteleri istihbarat araştırmaları konusunda kısmen ileri olsalar da, Martin Rudner’ın (2011) belirttiği gibi istihbarat çalışmalarının akademik disiplin olarak tüm dünyada yavaş gelişim gösterdiğini kabul etmek gerekmektedir (s. 110).

Osmanlı istihbarat tarihi ve özellikle de Teşkilat-ı Mahsusa konusunda Philip H. Stoddard’ın 1963 tarihli “The Ottoman Government and the Arabs, 1911 to 1918: A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa” adlı doktora tezi öncü bir çalışma olarak güncelliğini korumaktadır.¹⁴ Stoddard bu çalışmasında Teşkilat-ı Mahsusa’nın kuruluş şartları, Türk istihbaratındaki yeri ve Birinci Dünya Savaşı’nda üstlendiği misyonları ele alarak, son dönem Osmanlı/Türk istihbaratı

¹¹ Örneğin bkz. (Johnson, 2007; Matey, 2010, ss. 748-765; Scott, 2010, ss. 185-198; Thomas, 1988, ss. 217-244; Honig, 2007, ss. 699-716; Jackson, 2010, ss. 139-169; Rudner, 2011, ss. 110-130; Moran ve Murphy, 2013).

¹² İstihbarat alanında sadece 1996/97 akademik yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde 25, İngiltere’de ise 15 tez yapılmıştır; (Hindley, 1998, ss. 208-230).

¹³ Örneğin bazı akademik çalışmalarda II. Abdülhamid dönemi Osmanlı gizli polis teşkilatının 1891 yılında İngiltere Büyükelçisi Stratford Canning’in (1786-1880) teşvikiyle oluşturulduğu kaydedilmiştir. Hâlbuki Stratford Canning 1891’de İngiltere büyükelçisi olmadığı gibi, bu yıllarda hayatta da değildir. Derinlemesine araştırma yapıldığında, Türk istihbarat tarihine dair yerleşmiş kalıp bilgiler arasında buna benzer çok sayıda yanlış bilgiyle karşılaşmak mümkündür (Gizli polis teşkilatının Stratford Canning’in teşvikiyle oluşturulduğu hakkında bkz. (Kapçı, 2015, s. 266).

¹⁴ (Stoddard, 1963); tercüme için bkz. (Stoddard, 2015).

konusunda ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Yakın tarihte tamamlanan Polat Safi'nin Teşkilat-ı Mahsusa konulu doktora tezi ise, Stoddard'ın çalışmasını daha da ileri götürerek, Teşkilat-ı Mahsusa'nın operasyonel faaliyetleri ve idari yapısı üzerinden bu istihbarat organizasyonun doğru anlaşılmasına büyük katkı yapmıştır.¹⁵ Safi'nin tezini, konuyla ilgili önemli vesikalara yer vererek hazırlanan Ahmet Tetik'in "Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi" adlı çalışması izlemiştir.¹⁶ Tetik bu çalışmasında, Teşkilat-ı Mahsusa'nın özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında dış istihbarat alanında Osmanlı yöneticilerince nasıl kullanıldığını aydınlatmaktadır. Geoffrey Hamm'ın Toronto Üniversitesi'nde hazırladığı "British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy and Empire, 1898-1918" adlı doktora tezi de, geç XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk yıllarında bilhassa Arabistan, Yemen ve Kuveyt üzerinde İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun istihbarat mücadelelerine yer veren bir çalışma olarak önemlidir.¹⁷ Tüm bu çalışmaların yanında, Ahmet Yüksel'in II. Mahmud dönemi istihbarat faaliyetlerini ele alan doktora çalışması da, Osmanlı istihbarat tarihinin anlaşılmasına katkı yapan akademik çalışmalar arasında gösterilebilir.¹⁸

Görüldüğü gibi zaten oldukça sınırlı olan akademik literatür genellikle Teşkilat-ı Mahsusa üzerine yoğunlaşmaktadır ve Teşkilat-ı Mahsusa öncesi Türk istihbaratı tarihi konusu hâlâ bâkir bir alan olarak durmaktadır. Bu konuda elimizdeki en büyük koz, haber akışını izleyebilmemize imkân veren arşiv belgelerinin yanı sıra, özellikle son yıllarda Osmanlı tarihçiliğinde XIX. yüzyılı temel alan denetim, kontrol ve zapt etme politikaları ile polis, jandarma, emniyet ve asayiş tarihi üzerine yapılan çalışmaların giderek artmasıdır. Bu tür çalışmalar, bilhassa dönemi betimleyen anı/hatırat türündeki eserler ve arşiv vesikalarıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, söz konusu dönemin istihbarat sistemini daha anlamlı bir yere oturtabilmeye imkân tanımaktadır.

¹⁵ Bkz. (Safi, 2012).

¹⁶ Bkz. (Tetik, 2014).

¹⁷ Bkz. (Hamm, 2012).

¹⁸ Bkz. (Yüksel, 2013).

JURNALCİLİK Mİ, ETKİN İSTİHBARAT AĞI MI?: ANAKRONİZME DÜŞEN TARİHYAZIMI

Osmanlı İmparatorluğu'nda tüm sınırlılıklarına rağmen II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) üst düzey bir istihbarat kültürünün geliştiğini kaydetmek gerekmektedir. Fakat bu kültürü ortaya çıkaran hafiyelik başta olmak üzere bazı unsurlar, Abdülhamid döneminin sona ermesinin ardından ve bilhassa II. Meşrutiyet'in ilk yılları ile imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde dönemin en çok eleştirilen öğelerinden biri olmuştur.¹⁹ Dönemin istihbarat sistemi, kimileri için devletin iç ve dış düşmanlarla çevrili olduğu bir dönemde otoriter bir iktidarın sembolüdür, kimileri için ise denetim ve ahlak boşluğundan kaynaklanan ispiyon ve gammazlık düzenidir. Bu yaklaşımlar, her ne kadar siyasî ve toplumsal yapının köklü değişimler geçirmesiyle ortaya çıkmış olsa da, bu durumun Türk istihbarat kültürünü olumsuz etkilediği de aşîkârdır. Bununla birlikte istihbarat tarihi çalışan tarihçinin işi hiç kolay değildir ve bu konuda hareket alanı oldukça sınırlıdır. Öyle ki tarih araştırmalarında hep gündemde olmasına ve merkezî bir yer işgal etmesine rağmen istihbarat araştırmaları çağdaş Türk tarihyazımında uzun süre bir nevi “kara delik” olarak kalmıştır. Az sonra da değinileceği üzere bu durumun başta gelen sebeplerinden biri, bilgi eksikliği ya da kaynak kıtlığıyla bağlantılı olarak konuya yönelik bir “akademik ilgisizliğin” olmasıdır. Üstelik istihbarat vesikalarının gizli kalma gerekliliği²⁰ söz konusu kaynak kıtlığını artırmakta, istihbarat mensuplarının (Osmanlı dönemi de dâhil) her türlü yayından özenle uzak durmaları ise işi bir kat daha zorlaştırmaktadır. Çok basit bir örnek vermek gerekirse, mesela bir istihbaratçı, meşhur Said ve Kâmil Paşaların yaptıkları gibi

¹⁹ Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra “devr-i sâbık”ın hafiyelik sistemi hakkında gazete sayfalarında çıkmaya başlayan ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra çoğalan yazılar ve neşredilen risaleler, genellikle Abdülhamid yönetimine muhalif çevreler tarafından kaleme alınmıştır. Mesela bu dönemde yayımlanan Ahmed Raci'nin “Yıldız'da Yeni Casuslar Cemiyeti Yahut Yâverân Tensîkâtı (1909)”, Mahmud Necmeddin'in “Hafiyeler Konferansı (1911)” ve Yusuf Ziya'nın “Hafiye Melanetleri (1911)” adlı risaleleri, bu tür risalelere örnek olarak verilebilir.

²⁰ Nitekim Mart 1913 tarihinde İttihat ve Terakki yönetimince alınan bir kararla “resmî haberleşmenin neşri memleket menfaatlerine mugayir olduğundan bu gibi istihbarat ve neşriyattan kaçınılması hususunda gerekli tedbirlerin alınması” öngörülecek ve istihbarata ve resmî yazışmalara dayanarak yayın yapılması yasaklanacaktır, bkz. BOA, A.JMKT.MHM. , 743/14, H. 21.04.1331 (M. 30.03.1913).

eleştirilere yanıt vermek için bir hatırat kaleme alamaz.²¹ Dünyada bazı örnekleri görölse de Türk istihbarat kültüründe -notları sonradan yayımlanan birkaç istihbarat subayının hatıraları hariç olmak üzere²² - böyle bir usul yoktur. Bu zorluklara rağmen, II. Abdülhamid dönemi özelinde Osmanlı istihbaratı konusu akademik anlamda ilgi çekici bir konu olmaya adaydır. Altı yüzyıllık bir imparatorluğun çok güç bir durumda bulunduğu geç XIX. yüzyıl ve erken XX. yüzyılda, imparatorluğun iç ve dış politikalarını belirlemede oldukça stratejik bir konumda bulunan istihbarat unsuru, ilgi çekici olduğu kadar, bu yönüyle üzerinde oldukça derin bir şekilde düşünülmesi gerekli olan bir alandır.

Literatürde II. Abdülhamid dönemi Osmanlı istihbaratını ele alan bazı çalışmalar yer almaktadır ve bu çalışmaların arasında az sayıda nitelikli makale de bulunmaktadır.²³ Fakat “Yıldız İstihbarat Teşkilatı”, “Hafiye Teşkilatı”, “Hafiyelik ve Sansür” gibi isimlerle neşredilen, çoğunlukla vesikalara dayanmayan, konuya tek bir cepheden bakan ve popülerite kaygısı güden çalışmalar ağırlıktadır ve bu çalışmalar dönemin istihbarat sisteminin doğru olarak anlaşılmasına katkı sağlamaktan uzaktır. Bu durumun başta gelen sebeplerinden biri konuya yönelik bir “akademik ilgisizliğin” olmasıdır. Bu da çoğunlukla konuya ilişkin bilgi eksikliği ya da kaynak kıtlığına bağlanır.²⁴ Mesela Bernard Lewis (2000) bu

²¹ Said ve Kâmil Paşaların hatıratları için bkz. *Said Paşa'nın Hatıratı*, Sabah Matbaası, İstanbul, 1328 (1912); *Hatırat-ı Sadr-ı Esbak Kâmil Paşa/Kâmil Paşa'nın Ayan Reisi Said Paşa'ya Cevapları*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1328 (1912).

²² Bazı istihbarat subaylarının özellikle Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerine ait notları sonradan yayımlanmıştır. Örneğin Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda subay olan ve ‘Suriye ve Garbî Arabistan Umum Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye İkinci Şube Müdürlüğü’ yapan Cevat Rifat Atilhan, bu görevdeyken bir süre ordunun cephedeki istihbarat işlerini de yürütmüştür. Atilhan’ın Filistin ricatini ve Suriye cephesindeki savaşları anlatan ‘Suriye Hezimet-i Faciası ve Sebepleri’ adlı on dört bölümlük hatıralarında, Yahudilerin NİLİ (Netzach Israel Lo Ishakere) adıyla kurdukları istihbarat örgütünün Birinci Dünya Savaşı sırasındaki faaliyetlerine de yer verilmektedir; bkz. Bozkurt, 2012. Bunun dışında Kazım Karabekir de 1923’te Erkân-ı Harbiye Mektebi tarafından Osmanlıca olarak yayımlanan bir eserinde, istihbarat faaliyetleriyle ilişkili bazı notlarını paylaşmıştır; (Karabekir, 2001). Ayrıca bkz. *İstiklal Savaşı İstihbarat Subaylarından Fahri Akçakoca Akça'nın Hatıraları*. (2014). (Önder Göçgün, Haz.), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

²³ Örneğin bkz. (Beyhan, 1999, ss. 939-950; Pehlivanlı, 1999, ss. 653-667; İlter, 2002, ss. 233-253; Karakışla, 2003a, ss. 12-21; Karakışla, 2003b, ss. 24-29; Göç, 2013, ss. 85-111).

²⁴ Üstelik Christopher Storrs’un çalışmalarına bakılırsa istihbarat tarihi alanında “materyal eksikliği” problemi sadece Türk tarihçilerinin değil, Batı ülkelerinin istihbarat

görüşü destekler nitelikte, Osmanlı casusluğunu “diplomatlara, tüccar ve hacılara ek olarak, Batı ile ilgili bir diğer bilgi kaynağı kategorisi” şeklinde tanımlar ve işin tabiatı gereği bu alanda fazla bir bilginin olmadığını belirtir (s. 145). François Georgeon da (2012) Lewis ile benzer bir görüşü paylaşarak “bir gizli servis söz konusu olduğunda beklenebileceği gibi, sistemin (hafiyelik sisteminin) işleyişinin bir bölümü belli ölçüde karanlıkta kalmıştır” demektedir (s. 219). Benzer şekilde, Suraiya Faroqhi de (2007) bir eserine “İstanbul arşivlerinde Hristiyan kâfirler ile Rafızî, mülhit ya da zındık Şiilerin iç meselelerine ilişkin casusların raporları azdır ve bunlar fazla aydınlatıcı sayılmaz” şeklinde bir not düşmüştür (s. 12). Bülent Gökay da (1995) “XX. yüzyıl siyasî tarihini konu edinen en önemli akademik çalışmaların bile istihbarat çalışmalarına yer vermediğini, bunun istihbarat kayıtlarını araştırmamanın zorluğundan kaynaklanmış olabileceğini” ifade etmektedir (s. 89). Bu tespitlerden de anlaşıldığı gibi araştırmacılar için istihbarat özünde gizlilik olan, herkesin her istediğinde hakkında bilgi edinemeyeceği bir bilim olarak görülmektedir ve bu nedenle istihbarat tarihi oldukça zor bir çalışma sahasıdır. Ayrıca Osmanlı istihbaratını konu edinen çalışmaların yetersizliği ya da prototip bir çalışmanın olmayışı bu zorluğu artırmaktadır. Buna bir de istihbaratın muğlak ve perde arkasında kalma özelliğinden istifadeyle, söylence ve sansasyona dayalı, aşırı damgalama ya da savunma refleksi ekseninde hazırlanmış eserlerin bolluğu eklenince konu daha karmaşık bir hal almaktadır.

Her ne kadar tüm bunlara hak verilebilirse de son yıllarda Osmanlı istihbaratına yönelik yapılan çalışmalar gerçekten de araştırmacılar için cesaret verici niteliktedir. Üstelik istihbaratın çok geniş bir yelpazesinin olması ve resmî evraklar arasından istihbarat çalışmalarına ait yazışmaların çıkarılabilmesi araştırmacıların işini bir nebze olsun kolaylaştırmaktadır. Nitekim bir araştırmacının belirttiği gibi, “Osmanlı tarihinin, kroniklerin yanında resmî evraklarla birlikte takip edilebildiği yıllardan itibaren neredeyse hemen her sultan devri için ayrı bir çalışmayı sağlayacak kadar belge ve bilgi bolluğu ile karşılaşmanın mümkün olması” (Yüksel, 2013, s. 14) Osmanlı istihbarat tarihinin

tarihi üzerine çalışan tarihçilerin de temel problemlerindendir; bkz. (Storrs, 2006, s. 494).

aydınlatılmasını kolaylaştıracak en büyük avantajlardan biridir. Bununla birlikte Osmanlı tarihçiliğinde son yıllarda XIX. yüzyılı temel alan polis ve jandarma teşkilatlarıyla, bunlara ilişkin güvenlik politikalarına gittikçe artan bir şekilde ilgi duyulması, aynı ilginin istihbarat tarihi çalışmalarına da yansıtılacağına işaret etmektedir. Özellikle II. Abdülhamid dönemi kamu düzeni ve Osmanlı polis tarihi üzerine çalışan Noémi Lévy²⁵, güvenlik politikalarını inceleyen İlkay Yılmaz²⁶, güvenlik politikaları kapsamında iktidar mücadelelerini anlamlandırmaya çalışan Nadir Özbek²⁷ ve nihayet güvenlik politikalarının perde arkasında kalmış ideolojik yönünü ortaya koyan Selim Deringil'in²⁸ çalışmaları, Osmanlı istihbarat tarihi araştırmaları için de ufuk açıcı niteliktedir. Bunların dışında François Georgeon'un artık bir klasik haline gelen Abdülhamid ve iktidarı konulu meşhur biyografisini²⁹ saymazsak, Ferdan Ergut'un polis tarihi üzerine yaptığı çalışmalar³⁰, Cengiz Kırılı'nın XIX. yüzyılın ortalarına ait jurnallerin analizlerini içeren çalışması³¹, Şerif Mardin'in zaman zaman Abdülhamid yönetimi ile jurnal sistemi arasındaki ilişkiye değinen ekol eseri³² ve Douglas L. Wheeler'ın XIX. ve XX. yüzyıl istihbarat tarihini konu edinen makaleleri³³ Abdülhamid iktidarının doğası ile dönemin istihbarat ağının kavramak için hayli aydınlatıcı nitelikte eserlerdir.

Yukarıda da belirtildiği gibi II. Abdülhamid döneminde Osmanlı istihbaratı konulu müstakil bir çalışma henüz yapılmamış olmakla birlikte, II. Abdülhamid dönemini konu alan -özellikle anı/hatırat türündeki- birçok eserde dönemin istihbarat ve hafiye sistemine değinilmiştir. Fakat bu tür eserlerde paylaşılan bilgiler hep aynı formattadır ve açıkçası pek ufuk açıcı nitelikte de değildir. Örneğin, Yıldız Sarayı'nda II. Abdülhamid'in en yakınındaki görevlilerden biri olan Başkâtip Tahsin Paşa hatıratında, hafiye tertibatının Said Paşa'nın eseri olduğunu, Said

²⁵ Bkz. (Lévy, 2007a, ss. 55-67; Lévy, 2007b, ss. 135-145; Lévy, 2009, ss. 146-170; Lévy, 2017).

²⁶ Bkz. (Yılmaz, 2014).

²⁷ Bkz. (Özbek, 2004, s. 59-95; Özbek, 2010, ss. 47-78; Özbek, 2013).

²⁸ Bkz. (Deringil, 2009; Deringil, 2014).

²⁹ Bkz. (Georgeon, 2012).

³⁰ Bkz. (Ergut, 2004; Ergut, 2009, ss. 38-63).

³¹ Bkz. (Kırılı, 2009; Kırılı, 2012, ss. 603-604).

³² Bkz. (Mardin, 1983).

³³ Bkz. (Wheeler, 1983, ss. 1-25. Wheeler, 2012, ss. 47-50; Wheeler, 2013, ss. 73-77).

Paşa'nın, padişahın hoşuna gidecek şekilde ilk sadaretinde bir hafiye tertibatı talimatnamesi³⁴ kaleme alıp bunu Âmedi Kalemî'ndeki bir görevliye yazdığını ve Sultan'dan irade alarak tatbik ettirdiğini belirtmektedir (Tahsin Paşa, 1999, s. 34). Saray'ın Mabeyn Kâtipliği'nde bulunmuş olan İsmail Müştak Mayakon'un hatıratı da bu yönde bilgiler içermektedir. Bu yazarın hatıratının son elli sayfalık kısmı tamamen hafiyelik, jurnalcilik ve bendegân konularına ayrılmıştır. Hatıratın en dikkat çekici tarafı aşırı bir damgalama niteliği taşımasıdır. İsmail Müştak Mayakon'a göre II. Abdülhamid'in hafiyelik sistemini kurması "Arnavutluk dağlarından Erzurum hududuna, Karadeniz sahilinden Arabistan çöllerine kadar uzanan koskoca bir imparatorluğu sıkı bir gözetimle hükümetinin kontrolü içine alma" kaygısından kaynaklanmaktaydı ve hükümdar, hükümet ve idaredeki tüm emellerini bu vasıta ile gerçekleştirmekteydi (Mayakon, 2010, s. 159). Uzun yıllar görevli bulunduğu Saray'a ait hatıralarını 1922 yılında yayımlayan Ali Said Bey³⁵ de hatıratında konuya değinen tanıklardandır. Ali Said Bey'e göre Osmanlı ülkesinde hafiye tertibatı 1885/1886 yıllarında meydana getirilmiştir ve tüfekçilerden oluşan ilk hafiye memurları Beyoğlu, Galata ve diğer kalabalık yerlerde nöbetle dolaşarak haber toplamaya çalışmışlardır (Ali Said, 1994, ss. 100-101). İstanbul'da yaşadığı dönemde başta Müşir Fuad Paşa olmak üzere dört hafiye tarafından adım adım izlendiğini söyleyen Fransız Yazar Paul de Réglâ da, yabancı bir tanık olarak 1903 yılında yayımladığı "Au Pays de l'Espionnage"³⁶ adlı eserinde, II. Abdülhamid'in Saray görevlilerini ve gizli raporlar yazan kişileri cesaretlendirmek için Hazine-i Hassa'yı hesapsızca harcıyıp altınlar, rütbeler, unvanlar, nişanlar dağıtmak suretiyle bir denetleme sistemi kurduğundan uzun uzadıya bahsetmektedir (Réglâ, 2005, ss. 108-110). Bir diğer yabancı tanık, İngiliz Gazeteci Francis McCullagh, "Casusluk sisteminin Bizanslıların Osmanlılara devrettiği birçok olumsuz mirastan biri olduğunu, Abdülhamid'in bu sistemi geliştirdiğini ve sonunda birkaç milyonluk jurnal biriktiğini" ifade etmektedir (McCullagh, 2005,

³⁴ Said Paşa'nın Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi iken çeşitli Kanun-ı Esasi müsveddeleri kaleme aldığı biliniyorsa da, hafiye tertibatı talimatnamesine rastlanılmamıştır; Said Paşa'nın hazırladığı Kanun-ı Esasi tasarısı için bkz. (Ahmed Mithad Efendi, 2004, ss. 276-291).

³⁵ Müstear isim olarak kullanılmıştır.

³⁶ Eser "Hafiyeler Ülkesi Türkiye" adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

ss. 32-33). Amerikan Konsolos Yardımcısı Ernest Edmondson Ramsour³⁷ ise doktora tezinde “Jurnalciliğin herkesi komşusu üzerinde casusluk yapmaya sevk ettiği; jurnalcilerin de halkın kesesinden zenginleşmelerine göz yumulduğu” ifadesine yer vermektedir (Ramsour, 2013, s. 24).³⁸ Sistemin malî yönüne dikkat çeken bir başka yazar, Tarihçi Abdurrahman Şeref Efendi de “Jurnalcilerin (...) verdikleri jurnallerin ehemmiyet ve kıymetine göre büyük mükâfât-ı nakdiye aldıkları görüldüğünden adetleri ve faaliyetleri fevkalâde artmıştır” ifadesiyle Abdülhamid döneminde her dairede “tecessüs-i ahvâl için birkaç jurnalci bulundurma”nın âdet haline geldiğini kaydetmiştir (Abdurrahman Şeref Efendi, 1996, ss. 5-6).³⁹

1940’lı yıllardan itibaren II. Abdülhamid ve dönemi üzerine yeni çalışmalar yayımlanmaya başlanınca, dönemin hafiye sistemini tekrar değerlendirilmeye

³⁷ Yazar 1948-1950 yılları arasında İstanbul’da Amerikan Konsolos Yardımcısı olarak görev yapmış bir Birinci Dünya Savaşı gazisidir.

³⁸ Tüm bu yabancı yazarların dışında, 1921 yılında Ankara’yı ziyaret eden ve bu ziyaretinde Mustafa Kemal Atatürk ile de görüşen Amerikalı kadın gazeteci Clair Price, “II. Abdülhamid dönemi hafiye” ile ilgili önemli bir iddiayı ortaya atmıştır. Price’a göre Mustafa Kemal İstanbul’da Harp Akademisi’nden mezun olduğu dönemde Abdülhamid’in hafiyesi olduğu belirtilen bir arkadaşı tarafından Yıldız Sarayı’na ihbar edilmiş ve Yıldız köşklerinden birinde sorgulandıktan sonra 1902 yılında Şam’a sürgün edilmiştir. Price’ın tarihini hatalı olarak verdiği bu iddiası, bazı akademik çalışmalarda da yer almaktadır (Örneğin bkz. Osman Bircan, *Belge ve Fotoğraflarla Atatürk’ün Hayatı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 17). Osmanlı arşivinde bu iddiayı doğrulayacak herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Yalnız Yıldız evrakı arasında yer alan 1902 tarihli bir belgede, “Mustafa Kemal’in üzerinde bulunan evrak-ı muzırradan dolayı muhakeme edildiği” kaydı yer alır; fakat adı geçen Mustafa Kemal “Mekteb-i Hukuk talebesi”dir, bkz. BOA, Y.MTV. , 234/42, H. 05.06.1320 (M. 09.09.1902); Price’ın eseri için bkz. Price, C. (1923). *The Rebirth of Turkey*. New York: Thomas Seltzer; tercüme için bkz. Price, C. (2008). *Türkiye’nin Yeniden Doğuşu*, (Bilal Çölgeçen, Çev.), İstanbul: İkarus Yayınları.

³⁹ “Hal’ler keyfiyeti Bâb-ı Âlîce tertip olunmuş olduğundan vükelâ ve me’mûrîn-i devlet şâyân-ı emniyet görülemeyip her dâirede tecessüs-i ahvâl için birkaç jurnalci bulundurmak lâzımeden addolundu. Hatta Meclis-i Vükelâ’nın müzâkerât ve mukarrerâtı usûl-i resmiyesi dâiresinde arz olunmadan evvel sûret-i husûsiyede bâzı vükelâ cânibinden yazılıyordu. Binâenaleyh vükelâ meyânında dahi bir iki jurnalcinin bulunması âdet oldu (...).”; “Hafiye, vilayetlere dahi sirayet eyleyerek Memâlik-i Osmaniye’de hafiye bulunmadık bir yer kalmamıştır.”; “Jurnalcilerin ettikleri hatır ve hayâle gelmez tezvîrât ve iftirâlar kendilerince mûcib-i ceza olmadığından ve verdikleri jurnallerin ehemmiyet ve kıymetine göre büyük mükâfât-ı nakdiye aldıkları görüldüğünden adetleri ve faaliyetleri fevkalâde artmıştır.”; bkz. (Abdurrahman Şeref Efendi, 1996, ss. 5-6). Hafiye sisteminin malî yönüne dikkat çeken benzer bir değerlendirme için bkz. (Tansu, 1957, ss. 19-21).

başlanmıştır. Örneğin 1943 tarihli bir eserde “ilk zabıta-i hafiye teşkilatını Yıldız Sarayı’na sadık bendegân tarafından tavsiye edilmiş olan okuryazar jandarma efradından üç yüz kişinin oluşturduğu” kaydedilmektedir (Şakir, 1943, ss. 121-122). Abdülhamid döneminin tanıklarından Ahmet Semih Mümtaz ise 1946 yılında Akşam Gazetesi’nde yayımladığı ve “Sultan’ın vehmi”nden bahsettiği bir tefrikasında “devlet ricalinden nazırlar arasında bile jurnalciler bulunduğunu, hatta Vükela toplantılarında açıkça kağıda ve kaleme sarılan paşaların görüldüğünü” yazmaktadır (Mümtaz, 2008, s. 2).⁴⁰ Yine 1940’lı yıllarda yayımlanan Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi’nde “hafiye teşkilatı”nın kurulma sebebi olarak “(...) genç muhalif ve münevverlerin Avrupa’ya kaçmaya başlaması” gösterilmektedir (Ongunsu, 1940, s. 77).⁴¹ 1964 yılında yayımlanan bir başka çalışmada da “Sultan II. Abdülhamid’in hafiye teşkilatı fikrini kendisi de önemli bir jurnalcı olan Mavroyeni Paşa’dan aldığı ve tahta çıkışının ikinci ayında kendisine bağlı bir jurnal şebekesi kurduğu” bilgisi paylaşılmaktadır (Tepedelenlioğlu, 1964, ss. 477-478). Batı’da, çocuklar için hazırlanan ve 2005 gibi yakın bir tarihte yayımlanan, fakat “tarihî olayların aşağı yukarı tümü şiddet içerdiği için dördüncü sınıftan daha küçük çocuklara verilmesinin uygun olmayacağı” belirtilen bir kitapta ise, “Abdülhamid’in, gücünü korumak için korku ve casusluğa bel bağlaması ülkelerinin modernleşmesini isteyen Türklerin gözünden düşmesine yol açtı; ayrıca birçok Türk, çok kan döktüğü için ona ‘Kızıl Sultan’ adını taktı” ifadesi, dönemin istihbarat sisteminin Batı’da nasıl algılandığını ortaya koyması bakımından şaşırtıcıdır (Bauer, 2015, ss. 147-148). Bunlardan başka, özellikle “Osmanlı İstihbaratı”, “İstihbarat Tarihi” ve “Teşkilat-ı Mahsusa” başlıklı yakın tarihli bazı çalışmalarda da dönemin istihbarat sistemine değinilmiştir. Bu çalışmalarda örneğin, “II. Abdülhamid döneminde Yıldız İstihbarat Örgütü’nün sadece İstanbul’da bulunan ajan sayısının dört bin civarında olduğu⁴²; bu dönemde casusluk sisteminin Sultan adına çalışanlar ve çoğunlukla azınlıklar arasından yetiştirilen Sultan’a karşı olan casuslar olarak iki

⁴⁰ Tefrika için bkz. *Akşam*, 3 Ekim 1946.

⁴¹ Ayrıca bkz. Eraslan, C. (2014). “II. Abdülhamid ve Siyaseti: Türkiye Nasıl Kurtulur?”. *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu, İç ve Dış Siyaset, Bildiriler*, Selanik.

⁴² Bkz. Aydın, N. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu’nda İstihbarat*. İstanbul: Parola Yayınları, s. 109.

kategoriye ayrıldığı⁴³; söz konusu dönemde en basit memurdan sadrazama kadar herkese jurnalci diye iftira atılıp, her yetkilinin Saray'a jurnal verdiği iddialarıyla bir kargaşa yaratılmaya çalışıldığı⁴⁴ gibi çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Görüldüğü gibi birbirinden çok farklı, dağınık ve kişisel yorumların katıldığı bu değerlendirmeler, dönemin istihbarat sistemini tam olarak ortaya koymaktan uzak bir görüntü vermektedir.

Araştırma konusu olarak bu konunun seçilmesinin en önemli nedenlerinden biri, Osmanlı İmparatorluğu gibi tarihin en büyük imparatorluklarından birinin sahip olduğu istihbarat organizasyonun/sisteminin “basite indirgenmiş” olmasıdır. Şöyle ki, ilgili literatür gözden geçirildiğinde dönemin istihbarat sisteminin salt bir padişahın vehimli karakteri dolayısıyla ortaya çıktığı ya da bu sistemin padişahın tahtını korumak etrafında şekillendiği gibi bir izlenim oluşmaktadır. Örnek vermek gerekirse, II. Abdülhamid döneminde bazı önemli görevlerde bulunduktan sonra 1913 yılında Üsküdar Mutasarrıflığı görevine getirilen Süleyman Kani İrtem hafiyelik sistemini ele alan bir eserinde, “Korkunun, Abdülhamid’in ruhi şahsiyetini tamamen temsil ve izah ettiğini, onun her vakit kendisini hayati tehlikeler ve suikastlar içinde sandığını, bu nedenle de casusluğu ve jurnalciliği saltanat ve hükümetinin manivelası haline getirdiği”ni belirtmektedir (İrtem, 1999, ss. 6-8). Bu tespitin ilk kısmı, yani II. Abdülhamid’in şiddetli bir korku haliyle yaşaması, dönemin diğer devlet adamlarının da gerek anılarında, gerekse eserlerinde belirttikleri genel bir değerlendirmedir. Ancak, büyük bir imparatorluğun istihbarat ağının çıkış noktası olarak bu korkuyu işaret etmek ve dönemin istihbarat sisteminin ya da hafiyeliğin sırf bu korku nedeniyle ivme kazandığı savunmak, bilhassa dönemin en önemli kurumları olan Yıldız Sarayı, Sadaret makamı, Hariciye ve Dahiliye Nezaretleri gibi kurumların imparatorluğun dört bir köşesiyle yaptıkları muhaberatı, takip ettikleri önemli siyasî ve stratejik gelişmeleri ve tüm bunları kanıtlayan vesikaları görmezlikten gelmek anlamına gelecektir ki, bu da dönemin istihbarat ağını “basite indirgemek” anlamı taşımaktadır. Diğer bir örnek II. Abdülhamid’e verilen

⁴³ Bkz. Karan, K. (2014). *Teşkilat-Geçmişten Günümüze Türk İstihbaratı*. Ankara: Kripto Yayınları, s. 33.

⁴⁴ Bkz. Altın, Ş. (2014). *Teşkilat-ı Mahsusa-Bir Gizli Teşkilatın Öyküsü*. İstanbul: İlgi Yayınları, s. 21.

jurnallerle ilgilidir. Yine konuyla ilgili literatür incelendiğinde, jurnallerin büyük kısmının basit ihbar raporları olduğu ve genellikle birbirinden hoşlanmayan kişilerin birbirlerini şikayet etme aracı olarak kullanıldığı lanse edildiği görülür. Oysa jurnaller bir bütün olarak, objektif ve bilimsel bir gözle incelendiğinde, jurnallerde istihbarî konularla ilgili önemli delillere yer verildiği, jurnallerin özellikle bir dönem çokça tekrarlanan basit ihbar, gammazlık ya da ispiyon raporları olmadığı ve bunlardan çok daha fazlasını ifade ettiği görülmektedir.

Bu araştırmayla, hakkında çok az bilgi sahibi olunmasına karşın alabildiğine yorum yapılabilen II. Abdülhamid dönemi istihbarat faaliyetlerine ilişkin tarihî kayıtların saptanması ve tutarlı bir çerçevede, akademik perspektifli bir çalışmanın ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte bu araştırma sadece, çeşitli çalışmalarda “Yıldız İstihbarat Teşkilatı” ya da “Hafiye Teşkilatı” gibi adlarla anılan, fakat resmî belgelerde adına rastlanmayan Osmanlı merkezî istihbaratını değil, vilayetlerdeki ve sınırlar ötesindeki istihbarat ağını da incelemeyi amaçlamaktadır. Zira dönemin istihbarat ağını merkezî istihbarat ya da jurnale/jurnalciliğe dayanan istihbaratla sınırlandırmak, geniş istihbarat ağının sınırlarını küçültmek bir yana, -bugüne kadar yapıldığı gibi- ciddi yanılsamalara sebebiyet verecektir. Özellikle belirtmek gerekir ki saltanatı merkezî otoritenin korunması, ülkenin malî durumunun düzeltilmesi, büyük güçlerin dengede tutulması ve onlarla mücadele edilmesi, siyasî bunalımların önüne geçilmesi, bağımsızlık isyanlarının yatıştırılması ve çeşitli araçları/unsurları kullanarak meşruiyeti güçlendirecek bir ideolojik perspektifin oluşturulması çabaları içinde geçen II. Abdülhamid’in, tüm bunları yaparken istihbarat faaliyetlerinden Osmanlı İmparatorluğu’nda daha önce hiç olmadığı kadar yararlanma gayreti, bu dönemin tercih edilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca bu dönemde iktidarın Bâb-ı Âlî’de ya da kısa bir dönem açık kalan mecliste değil, II. Abdülhamid’in şahsında toplanması ve Jön Türkler gibi bazı muhalif kesimlerin itirazları bir kenara bırakılırsa iktidara dayanan bu gücün meşruluğunda ya da kabul edilebilirliğinde herhangi bir problem yaşanmaması, söz konusu istihbarat faaliyetlerinin daha kolay yönlendirilmesine zemin hazırlamıştır. Aslına bakılırsa II. Abdülhamid ve dönemin “saltanata sadık”

devlet adamı için asıl sorun, imparatorluğun ve bununla bağlantılı olarak iktidarın nasıl korunacağı meselesiydi. Bu kapsamda çalışmada, II. Abdülhamid ve yöneticilerinin imparatorluğu ayakta tutma ve kuvvetlendirme çabalarında istihbarat faaliyetlerinden ne ölçüde istifade ettikleri üzerinde de durulacaktır.

Bu araştırmanın nihaî hedefi, değişen iç ve dış konjonktürün etkisiyle imparatorluğun çok kritik bir safhaya girdiği II. Abdülhamid döneminde, dönemin yönetici elitinin ve bilhassa II. Abdülhamid'in büyük önem verdiği istihbarat ağının, gerek iç politikada "Yıldız Sarayı" özelinde devletin otoritesinin korunmasında, gerekse dış politikada imparatorluğun politikalarına yön vermede temel araçlardan biri olarak nasıl kullanıldığını, bu ağın yapısal ve işlevsel yönünü ön planda tutarak ortaya koymaktır. Tabii bu istihbarat ağının yapısal ve işlevsel yönüne değinmeden önce istihbaratın kimler tarafından üretildiği, nasıl oluşturulduğu, nasıl iletildiği, enformasyon paylaşımının nasıl yapıldığı gibi soruların yanıtlanması gerekecektir. Bu bağlamda araştırmada, Osmanlıların istihbarat sağlamak amacıyla kullandıkları kanal ve stratejiler II. Abdülhamid dönemi özelinde irdelenecektir. Bununla birlikte bu araştırma, meseleyi tamamen bitirme veya Osmanlı istihbaratı üzerine son sözü söyleme gibi iddialı bir yaklaşımdan bilhassa uzak durarak, dönemin istihbarat sistemini akademik bir perspektifle ele alıp, konuya yönelik akademik bir ilginin uyanmasına vesile olmayı amaçlayacaktır.

Bu bağlamda araştırmada genel olarak şu soruların cevabının aranması beklenmektedir: Osmanlı tarihinde jurnalcılık ve hafiyeçilik gibi kavramlarla özdeşleştirilen ve özellikle II. Meşrutiyet dönemi kaynaklarında "Hafiyeçilik Devri" olarak adlandırılan II. Abdülhamid döneminde, ne gibi istihbarat faaliyetleri, nasıl yürütülmüştür? II. Abdülhamid'in statükoyu koruma ve çözülmeyi durdurma gibi birbirini tamamlayıcı iki olgunun uygulayıcısı olarak imparatorluktaki en güçlü kişilik olması, istihbarat ağı üzerinde nasıl bir etki meydana getirmiştir? II. Abdülhamid döneminde, Osmanlı istihbarat ağı sadece tek bir kişinin (padişahın) çıkarlarını korumak için mi kullanılmıştır, yoksa çok daha geniş tabanlı, çok daha profesyonelce oluşturulmuş bir istihbarat ağı mı söz konusudur? (Bu sorunun ilk kısmı çok basit ve abartılı gibi görünse de, konuyla

ilgili yayınlar gözden geçirildiğinde, böyle bir izlenim ortaya çıkmaktadır. Bu soru ancak, konuyla ilgili arşiv vesikaları gözden geçirilerek yanıtlanabilir.) Dönemin istihbarat ağı, iç politikada II. Abdülhamid mutlakîyetinin bir kontrol mekanizması olarak kullanılmış mıdır? Ya da başka bir ifadeyle, bütün erki elinde toplamış bir hükümdar olarak II. Abdülhamid, istihbarat ağını mutlakîyet yönetiminde ne dereceye kadar kullanmıştır? Dönemin istihbarat ağının temelini oluşturan hafiye sisteminin özellikleri nelerdir? Konuyla ilgili çalışmalarda ismi çokça geçen “Hafiye Teşkilatı” adında bir kurum, Osmanlı devlet teşkilatı içinde mevcut mudur? Dönemin istihbarat ağı bağlamında, devletin en güçlü kurumu olarak Yıldız Sarayı ile Bâb-ı Âlî ve devletin diğer birimleri arasında nasıl bir istihbarat organizasyonu oluşturulmuştur? Kurumlar arası istihbarat paylaşımı nasıl yürütülmüştür? Vilayetler, sefaretler ve diğer dış temsilciliklerden, merkeze hangi konularda istihbarat gönderimi gerçekleştirilmiştir? Dönemin istihbarat ağının şekillenmesinde, siyasî gündemin, coğrafyanın, jeopolitik-jeostratejik konumun, teknik altyapının ve insan nitelik ve niceliğinin etkisi ne ölçüde olmuştur? Özellikle durumu kritik olan vilayetlerde ne gibi kontrespiyonaj faaliyetleri yürütülmüştür? İstihbarat alımından sonra ne gibi uygulamalar devreye sokulmuş, alınan istihbarat nasıl değerlendirilmiştir? Osmanlı hükümeti ile yabancı devletler ve bunların temsilcilikleri (elçilik, konsolosluk vb.) arasında hangi konularda istihbarat paylaşımı olmuştur? Bugüne kadar bilimsel etüdü yapılmamış olan mevcut jurnallerin (istihbarat raporları), dönemin istihbarat ağındaki yeri nedir?

KAYNAKLAR VE PLAN

Bu araştırmanın temel kaynaklarını, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer alan ve dönemin istihbarat sistemini ortaya koyabilecek olan Yıldız Tasnifi, İradeler kataloğu, Hariciye kataloğu, Dahiliye kataloğu, Zaptiye kataloğu vb. kataloglardaki belgeler ve jurnaller gibi orijinal kaynaklar ile kronik, hatırat, tez, makale ve kitap gibi yardımcı kaynaklar oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan kaynak grubunu, arşiv belgeleri (Osmanlı arşivinde yer alan belgeler ile jurnaller

ve jurnal tahkik raporları), hatırat ve kronikler ve diğer çalışmalar olarak üç ana kategoride ele alabiliriz.

1. Arşiv Belgeleri

a. Yıldız Tasnifi, Dahiliye Kataloğu ve Diğer Kataloglardaki Belgeler

Osmanlı arşivinde dönemin istihbarat ve hafiyelik sistemini ortaya koyabilecek olan arşiv belgeleri mevcuttur. Bu kaynaklar arasında özellikle Yıldız Tasnifi ile İradeler, Hariciye, Dahiliye ve Zaptiye kataloglarındaki belgelerden yararlanılmıştır. Hicri 1291-1327 tarihlerini kapsayan bu belgelerden bilhassa Yıldız Tasnifi ve Dahiliye kataloğuna ait olanlar bu çalışmanın ana kaynak grubunu oluşturmuş; Dahiliye Nezareti ile Sadaret makamı arasında cereyan eden yazışmalar ise bilgi akışı ve istihbarat ağını somut olarak gözlemlememize olanak sağlamıştır. Bunun dışında sefaret ve konsolosluk kayıtları ile diplomatik yazışmalar, istihbarat ağı ve bilgi paylaşımı ekseninde dikkate alınmaya çalışılmıştır.

b. Journaller ve Jurnal Tahkik Raporları

Bilindiği gibi, dönemin istihbarat sistemine ışık tutacak olan bu değerli bilgi kaynakları, II. Meşrutiyet döneminde -genellikle Mahmud Şevket Paşa veya Enver Paşa'ya atfedilen- jurnallerin yakılması emrinin verilmesiyle⁴⁵ Harbiye Nezareti bahçesinde yakılmıştır. Ancak, II. Meşrutiyet döneminde jurnallerin tetkik ve tasnifi amacıyla oluşturulan Evrak Tetkik Komisyonu'nda "Merkez Kumandanı Muavini" sıfatıyla yer alan Asaf Tuğay, jurnaller yakılmadan önce Yıldız Sarayı'na jurnal vermiş olanların isimlerini ve bazı jurnal örneklerini içeren küçük bir defteri saklamıştır. Tuğay'ın 1935 yılında bu deftere dayanarak yayımladığı "İbret-Abdülhamid'e Verilen Journaller ve Journalciler" adlı eser, şu anda literatürde jurnallerle ilgili en güvenilir kaynaklardan birini oluşturmaktadır.

⁴⁵ Asaf Tuğay, bu emri Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın verdiğini yazar; bkz. (Tuğay, 1935, s. 17).

Bunun dışında diğerk bir güvenilir kaynak, dava vekilliğı (avukatlık) ve kadılık gibi görevlerde bulunmuş ve 1891-1893 yıllarında Yıldız Sarayı'na bağılı istihbarat elemanı olarak çalışmış olan Kırımî-zâde Mehmed Neşet Efendi'ye aittir. Bu kaynak, Âtîf Efendi Kütüphanesi'nde Mehmet Zeki Pakalın kitapları arasında 18 numarada bulunan jurnal raporları dosyasından oluşmaktadır ve 1891-1893 yılları arasında Saray'a gönderilen jurnallerin tahkik raporlarını içermektedir. Yakın tarihte hazırlanan ve bu dosyanın hem orijinallerini, hem de transkripsiyonlarını içeren "II. Abdülhamid'e Takdim Edilen Jurnallerin Tahkik Raporları (1891-1893)" adlı eser, jurnaller konusunda temel kaynaklarımızdan biri olmuştur. Ayrıca Faiz Demiroğlu'nun 1955'te yayımladığı "Abdülhamid'e Verilen Jurnaller" adlı çalışmada da bazı jurnallere yer verilmekte; Süleyman Kâni İrtem'in "Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür-Abdülhamid'e Verilen Jurnaller" adlı eserinde de hafiyelik ve jurnalcilik konuları işlenmektedir.

2. Hatırat ve Kronikler

II. Abdülhamid dönemini konu edinen hatıratlar arasında üç hatırat öne çıkmaktadır. Bunlar Başkâtip Tahsin Paşa, Sadrazam Said Paşa ve bir dönem Zaptiye Nazırlığı'nda bulunmuş olan Hüseyin Nazım Paşa'ya ait hatıratlardır. Bunlardan Tahsin Paşa'nın hatıratında Yıldız Sarayı'nın hususi şifre dairesi, II. Abdülhamid'e verilen jurnal örnekleri ve sefarethanelerle yapılan yazışmalar; Said Paşa'nın hatıratında Saray ile Bâb-ı Âlî arasındaki yazışmalar ve hafiyelerin devlet görevlilerini takip etmesi; Hüseyin Nazım Paşa'nın hatıratında da Ermeni faaliyetlerinin takip edilmesi gibi dönemin istihbarat ağıyla ilgili ayrıntılara yer verilmektedir. Ayrıca, İsmail Müştak Mayakon'un Yıldız'da Neler Gördüm adıyla yayımlanan hatıratı ile Sadrazam Kâmil Paşa'nın Siyasî Hatıratı (Hatırat-ı Sadr-ı Esbak Kâmil Paşa) ve Louis Rambert'in Notlar'ı gibi hatıratlar, konumuz açısından ikinci derecede önemli hatırat örneklerini oluşturmaktadır. Bunların dışında, Osman Nuri'nin "Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Siyâsîye ve Husûsîyesi" adlı kitabı, her ne kadar II. Meşrutiyet döneminde kaleme alınsa da, II. Abdülhamid dönemine dair devrin en ayrıntılı eseri olması hasebiyle dikkate alınmıştır.

Bunlara ek olarak, İstanbul'da II. Meşrutiyet döneminde yayımlanmış olan Mahmud Necmeddin'in "Hafiyelerin Konferansı" ⁴⁶, Ahmed Raci'nin "Yıldız'da Yeni Casuslar Cemiyeti Yahut Yâverân Tensîkâtı" ⁴⁷, Yusuf Ziya'nın "Hafiye Melanetleri"⁴⁸ ve yazarı belli olmayan "Mebusan'a Takdim Olunan Hafiyelerin Listesi Yahut İstanbul'da Kimler Hafiyelik Etmiş"⁴⁹ adlı risalelerde dönemin hafiyelik ve istihbarat sistemi ele alınmaktadır. Fakat II. Meşrutiyet'in aşırı yergi havası içinde yazılan bu risalelerin objektiflikleri şüphelidir ve bu nedenle araştırmada bu risalelere yer verilmemiş, risaleler sadece bilgi amaçlı incelenmiştir.

3. Diğer Çalışmalar

Literatürde II. Abdülhamid dönemi istihbarat sistemini inceleyen müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Zaten çalışma konusu olarak bu konunun seçilmesinin en önemli nedenlerinden biri de bu boşluk olmuştur. Dönemin istihbarat ağı, ya eserlerde konu başlığı olarak ele alınmış, ya da hatırat ve makale türündeki çalışmalarda genel olarak incelenmiştir. Örneğin, Osman Nuri'nin "Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Siyâsiye ve Husûsiyesi" adlı eserinin "Hafiyelik İstanbul'da Nasıl Başladı?" başlıklı bölümü (1911, ss. 538-554) ve Enver Ziya Karal'ın "Osmanlı Tarihi" adlı serisinin VIII. cildinin "Hafiye Teşkilatı" başlıklı bölümü (1983, ss. 265-268) ile Mehmet Ali Beyhan (1999, ss. 939-950), Yavuz Selim Karakışla (2003a, ss. 12-21; 2003b, ss. 24-29), Eray Göç (2013, ss. 85-111), Erdal İter (2002, ss. 233-253), Taner Timur (1984, ss. 414-419), Haldun Eroğlu (2003, ss. 11-33), Hamit Pehlivanlı (1999, ss. 653-667) ve Saeed Bagheri'nin (2012, ss. 87-106) makaleleri bu tür çalışmalara örnek olarak gösterilebilir.

⁴⁶ Bkz. Mahmud Necmeddin, *Hafiyelerin Konferansı*, İstanbul, 1911 (1327).

⁴⁷ Bkz. Ahmed Raci, *Yıldız'da Yeni Casuslar Cemiyeti Yahut Yâverân Tensîkâtı*, İstanbul, 1909 (1324).

⁴⁸ Bkz. Yusuf Ziya, *Hafiye Melanetleri*, Uhuvvet Matbaası, İstanbul, 1911 (1327).

⁴⁹ Bkz. *Mebusan'a Takdim Olunan Hafiyelerin Listesi Yahut İstanbul'da Kimler Hafiyelik Etmiş*, İstanbul, 1910 (1326).

Bunların haricinde bu çalışmaya, dönemsel olarak özellikle geç XIX. yüzyılı kapsayan ve daha çok kamu düzeni, polis tarihi, güvenlik politikaları ve kontrol uygulamalarını merkeze alan çalışmaların büyük katkısı olmuştur. Şüphesiz ki Abdülhamid dönemiyle ilgili kaynakça deryasının içinde seçici davranmak, konunun dağılmaması ve çalışmanın amaca odaklanması bakımından oldukça önemlidir. Bu nedenle Osmanlı istihbarat tarihi araştırmalarının “paralel alanı” olarak yorumlayabileceğimiz ve aslında tamamı bir bütünün parçaları olan kamu düzeni, polis tarihi, güvenlik politikaları ve kontrol uygulamaları odaklı çalışmalar bu araştırmaya doğrudan katkı sağlamıştır. Bu çalışmalar arasında Selim Deringil (2014), Noémi Lévy (2017), Ferdan Ergut (2004), İlkay Yılmaz (2014) ve Nadir Özbek’in (2013) çalışmalarını özellikle belirtmek gerekir. Bununla birlikte, ayrı bir arşiv çalışması gerektiren ve çalışmanın kapsamını farklı bir boyuta taşıyacak olan askerî istihbarat raporları ile söz konusu dönemde yürütülen askerî istihbarat faaliyetleri, bir sınırlılık olarak bu çalışmanın dışında bırakılmıştır. II. Abdülhamid dönemi askerî istihbaratının üretim ve yönetim aşamasında temel unsurlar oldukları bilinen ülke dışında ataşemiliterliklerin, sınırlarda hudut kumandanlıklarının, ülke içinde jandarma taburlarının ve merkezde Seraskerliğin misyonu, ayrı bir çalışmada ele alınabilecek önemli bir konudur.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. “Enformasyon, İstihbarat ve Osmanlılar: Genel Olarak Osmanlı İstihbaratı Üzerine” başlıklı birinci bölümde Osmanlı istihbaratı üzerine genel bilgiler verildikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu’nun haber alma unsurları üzerinde durulmuştur. Bölümün bu kısmında Osmanlıların başlıca haber kaynakları olan casuslar, akıncılar, diplomatik temsilciler, martoloslar, voynuklar, yabancı kaynaklar ve tacirler incelenerek, çeşitli istihbarat toplama yöntemleri ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde kısaca, Osmanlı istihbaratının II. Abdülhamid dönemine doğru nasıl bir değişim geçirdiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

“II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İstihbarat Ağı” başlığını taşıyan çalışmanın ikinci ve en kapsamlı bölümünde, II. Abdülhamid dönemi Osmanlı istihbarat ağı incelenmeye başlanmıştır. Bu kapsamda ikinci bölümün ilk

kısımında istihbarat toplama kanal ve stratejileri üzerinde durularak başlıca istihbarat toplama kanalları olan hafiyeler, muhbir, kılavuz ve ücretli casuslar, yerel yöneticiler, dış temsilciler (büyükelçi ve konsoloslar) ve yabancı diplomatlar gibi unsurlar incelenmiş; söz konusu unsurlarla merkez arasındaki enformasyon akışı dikkate alınarak istihbarat toplama stratejileri de bu kısımda ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bölümün ikinci kısmında ise dönemin istihbarat ağının yapısı ve işlerliği üzerinde durulmuştur. Bu kısımda İç İstihbarat Ağı ve Dış İstihbarat Ağı ana başlıkları altında Osmanlı İmparatorluğu'nda iç istihbaratın gelişimi, II. Abdülhamid mutlakiyeti ve iç istihbarat, istihbarat ağının genel yapısı, devlet merkeziyle vilayetler arasındaki bilgi akışı, haberleşme sistemi ile istihbarat ağının Avrupa, Birleşik Amerika ve Asya ayağı arşiv belgelerine dayalı materyaller kullanılarak incelenmiştir.

Çalışmanın son bölümü olan ve “İstihbarat Ağı'nın Yapısal Dönüşümü” başlığını taşıyan üçüncü bölümde de, dönemin istihbarat sistemini dönüşüme uğratacak olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Makedonya'da meşrutiyetin ilanına yönelik başlattığı hareket incelenerek, meşrutiyete giden süreçte istihbarat sisteminin bu süreçten nasıl etkilendiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bilindiği gibi II. Meşrutiyet'in ilanının ilk günlerinde İstanbul'da gündemin en önemli maddelerinden birini dönemin hafiyelik ve istihbarat sistemi oluşturuyordu. Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulduğu günlerde Rumeli'deki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hükümete gönderdiği telgrafta, Rumeli'de askerle halk arasında birlik ve beraberliğin geliştiği, milletle devletin arasını bozan tek şeyin hafiyelik olduğu kaydedilmekte, Osmanlı Devleti'nde meşru emniyet güçlerine yardımcı olacak memurların kullanılması uygun görülmeyle birlikte, kanunen yetkisi bulunmayan dairelere ve kişilere böyle bir görev verilmemek üzere hafiyeliğin kaldırıldığının resmen ilan edilmesi istenmekteydi. İstanbul'da Meşrutiyet'in ilanı vesilesiyle yapılan nümayişlerde de “hafiyelik” mesleği aleyhine sloganlar atılıyordu (Abdurrahman Şeref Efendi, 1996, ss. 12-13; Karabekir, 2000, ss. 335-337). Konu Meclis-i Vükela'da görüşüldü ve Meclis-i Vükela'nın 29 Temmuz 1908 tarihli kararnamesi ile hafiyelik faaliyetlerine son verildi. Padişahın 31 Temmuz 1908'de konuyla ilgili iradesinin alınmasının ardından aynı kararname vilayetlere de telgrafla bildirilerek resmî olarak

hafiyelik faaliyetleri yasaklandı. Bu kararın üzerinden çok geçmeden, 4 Ağustos 1909 tarihli yeni bir kanunnameyle resmî adıyla Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin kurulması onaylandı. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin önemi, bu kurumun hafiyeliğin lağvından sonra dönemin istihbarat hizmetlerini yerine getirmesiydi. İşte, bu bölümde hafiyeliğin lağvı ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin kuruluşunu hazırlayan tüm bu süreç ele alınmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENFORMASYON, İSTİHBARAT VE OSMANLILAR: GENEL OLARAK OSMANLI İSTİHBARATI ÜZERİNE

Bir sadık kulum yok ki ortalığın ahvalini doğru söyleye.⁵⁰

II. Süleyman, 1689.

Osmanlı İmparatorluğu'nun istihbarat toplama faaliyetleri⁵¹ ve bu faaliyetlerin karar alma sürecine etkisi, Osmanlı tarihinin en az anlaşılmış konularından

⁵⁰ (Uzunçarşılı, 1983, s. 518).

⁵¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun istihbarat faaliyetleriyle ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Yüksel, A. (2013). *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*. İstanbul: Kitap Yayınevi; Yüksel, A. (2014). *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Osmanlı İstihbarat Ağı*. İstanbul: Dergâh Yayınları; Beyhan, M.A. (1999). II. Abdülhamid Döneminde Hafiye Teşkilâtı ve Journaller. *Türkler*, (C. 12), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 939-950; Eroğlu, H. (2003). Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin İstihbarat Stratejileri. *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, (22/34), ss. 11-33; Pehlivanlı, H. (1999). Osmanlılarda İstihbaratçılık. *Türkler*, (C.13), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 653-667; Ağoston, G. (2012). *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*. (Fatih Çalışır, Çev.), İstanbul: Timaş Yayınları; Göç, E. (2013). Türk İstihbaratının Tarihsel Gelişimi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (3/2), ss. 85-111; Osman Nuri (1911). *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Siyâsiye ve Husûsiyesi*. (C. II) İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, ss. 538-554; İrtem, S.K. (1999) *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*. (Osman Selim Kocahanoğlu, Haz.), İstanbul: Temel Yayınları; Régla, P.D. (2005). *Hafiyeler Ülkesi Türkiye*. (Teoman Tunçdoğan, Çev.), İstanbul: Bileşim Yayınevi; Karal, E.Z. (1983). *Osmanlı Tarihi*. (C. VIII), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 265-268; Yıldız, G. (2012). Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ateşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ateşe Raporları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (S. 17), ss. 239-266; Bagheri, S. (2012). Devlet Aklının Bir Yansıması Olarak Osmanlı Gizli Polis Teşkilatı. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (XVI), ss. 87-106; Köremezli, İ. (2014). Shpion vs. Casus: Ottoman and Russian Intelligence in the Balkans during the Crimean War. *Middle Eastern Studies*, (C. 50, S. 2), ss. 192-207; Biegman, N.H. (1963). Ragusan Spying for the Ottoman Empire (Some 16th-Century Documents From The State Archive At Dubrovnik). *Belleten*, (C.XXVII, S. 106), ss. 237-249; Timur, T. (1984). Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?. *Tarih ve Toplum*, (S. 6), ss. 414-419; İlter, E. (2002). Osmanlılarda İstihbarat (XIV-XX. Yüzyıllar). *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, (C. 8, S. 2), ss. 233-253; Gürkan, E.S. (2012). *Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean go-betweens and the Ottoman-Habsburg Rivalry*. Georgetown Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Washington; Gürkan, E.S. (2012). The Efficacy of Ottoman Counterintelligence in the 16th Century. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungary*, (C. 65/1), ss. 1-38; Stoddard, P.H. (2015). *Teşkilat-ı Mahsusa*. (Hediye Lale Birsaygılı, Çev.), İstanbul: Yarın Yayınları; Safi, P. (2006). *The*

biridir. Bilhassa, Osmanlıların Avrupa hakkındaki sözde bilgisizliği, Avrupa siyasetini yeterince takip edip kavrayamamış oldukları ya da dış politika tercihlerinin hatalı olduğu yönündeki önyargılı ve kesin genellemeler, istihbarat çalışmalarıyla ilgili literatürün zayıflığından nemalanmaktadır. Gábor Ágoston (2012, ss. 64-65) ve Christopher Storrs'un (2006, ss. 510-518) XVI. yüzyıl özelinde belirttikleri gibi, Osmanlı istihbaratı ve veri toplama faaliyetleri hakkındaki akademik araştırmalar, örneğin erken modern Fransa⁵², Hollanda⁵³, Britanya⁵⁴, Portekiz⁵⁵, Venedik⁵⁶ gibi ülkelerin ya da Habsburg Monarşisi'nin⁵⁷ enformasyon toplama ve değerlendirme faaliyetleriyle ilgili yapılan kapsamlı çalışmaların hayli gerisindedir. Oysa Emrah Safa Gürkan gibi araştırmacıların çalışmalarından anlaşıldığı kadarıyla, özellikle XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu da Venediklilerin ya da Habsburglarınki kadar etkin bir istihbarat toplama ağına sahip olmuştur (Gürkan, 2012a, ss. 11-12; Ágoston, 2012, ss. 64-65).

Öyle anlaşılmaktadır ki Osmanlılar, enformasyon toplama ve bunu karar alma sürecine entegre etmede başta Selçuklular olmak üzere Ortaçağ İslam devletlerinin örneğini takip etmişlerdir (Ágoston, 2012, s. 65). Bilhassa Gelibolulu Mustafa Âli (1541-1600) ve Defterdar Sarı Mehmed Paşa (ö. 1717) gibi Osmanlı tarihçi ve bürokratlarının eserlerinde kaydettikleri ve daha çok

Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa: A Historical Assessment With Particular Reference To Its Operations Against British Occupied Egypt (1914-1916). Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara; Safi, P. (2012). *The Ottoman Special Organization - Teşkilat-ı Mahsusa: An inquiry into its operational and administrative characteristics.* Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara; Güney, R. (2008). *Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet Dönemine İstihbarat Teşkilatlarının Tarihi Süreçleri ve Polis İstihbarat Tarihi.* Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale; Açık, T. (2011). *Osmanlı İktidar Mücadelelerinde Jurnal ve Jurnalcilik: II. Abdülhamid Örneği.* Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale; Tüfekçi, C. (2012). *Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896).* Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.

⁵² Bkz. (Vaille, 1950; Bely, 1990).

⁵³ Bkz. (Leeuw, 1999).

⁵⁴ Bkz. (Marshall, 1994; Kaplan, 1990).

⁵⁵ Bkz. (Cortes, 1989).

⁵⁶ Bkz. (Fleet, 2000).

⁵⁷ Bkz. (Gürkan, 2012a).

istihbarat çalışmalarının önemi konusunda devlet idarecilerine tavsiye niteliğinde olan kayıtlarsa, bu noktada oldukça önemli veriler içermektedir. Örneğin Gelibolulu Mustafa Âli bir eserine iyi bir hükümdarın casuslar kullanması gerektiği, aksini yaparsa, rahat ve huzurunu kaybederek bunun bedelini ödeyeceği anlamında notlar düşmüştür (Gelibolulu Mustafa Âli, 1956; alıntılanan Ágoston, 2012, s. 65). Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın eserlerinde de yine tavsiye niteliğinde, düşmanın durumundan haberdar olmayan nice devletin yıkıldığı, bunun için, düşman tarafına gönderilecek casuslarla vaziyetten haberdar olunması gerektiği mealinde kayıtlara rastlanır (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1990, s. 101; Aynı müellif, 1995, s. 306). Osmanlı yazarlarının kayıtlarından yüzyıllar önce kaleme alınmış Selçuklu Veziri Nizâmü'l-mülk'ün Siyasetnamesi'ndeki "her tarafa tüccarlar, seyyahlar, sûfiler, dervişler ve ayak satıcıları kılığında casuslar gitmeli"⁵⁸ ana fikrini taşıyan devlet başkanına tavsiye niteliğindeki kayıtlarla, Osmanlı yazarlarının kayıtları arasındaki benzerlik, casusluk organizasyonu konusunda Selçuklu örneği üzerinde iyiden iyiye durulduğu fikrini desteklemektedir.

Türk-İslam devlet geleneğinde devlet başkanının "sâhib-i haber ve münhî" tayin ederek haber almak amacıyla bu işi yapabilecek kişileri görevlendirmesi ihtiyat, basiret ve adalet göstergesi olarak kabul edilmiş, aksi ise zafiyete ve zulme hamledilmiştir (Nizâmü'l-mülk, 1990, s. 81; İnalçık, 2015, ss. 22.23). Türk-İslam geleneğindeki bu anlayışın esası, aslında sentezlenen Türk ve İslam kaidelerine dayanır. Zira çok eski tarihlerden itibaren devlet mefhumuna sahip olan ve çok sayıda devlet kuran Türkler, Orta Asya'da yüzyıllar boyunca bilhassa Çinlilere karşı mücadelelerinde istihbarî faaliyetlerde bulunmuşlar ve bu birikimlerini İslam hukukunun cevaz verdiği devlet geleneğindeki "düşmana karşı gafil olmama" kaidesiyle birleştirmişlerdir.⁵⁹ Bu kaide daha sonra Osmanlı Devleti tarafından da kabul görecektir ve ilk dönemlerden itibaren yürütülen istihbarî

⁵⁸ Bkz. (Nizâmü'l-mülk, 2016, fasıl 10 [İstihbarat Sahiplerine, Gizli Habercilere, Berîdlere ve Memleket İşleri İçin Alınacak Tedbirlere Dair]).

⁵⁹ Nitekim İslam hukukunda bir İslam devleti lehine haber toplamak caizdir. Bu kaide, kaynağını Kur'an'dan alır. Zira Nisâ suresinin 71. ayetinde müminlere, düşmana (Allah'ın ve müminlerin düşmanına) karşı tedbir alıp ihtiyatlı davranmaları, Enfâl suresinin 60. ayetinde de düşmana karşı kuvvet hazırlayarak onları korkutmaları emredilmektedir; bkz. (Yiğit, 1999, ss. 39-40).

faaliyetlere Türk-İslam geleneğindeki bu anlayış hâkim olacaktır. Ágoston (2012) ve Gürkan (2012a) gibi araştırmacıların çalışmalarından anlaşıldığı gibi, Osmanlı stratejisini ve siyasî kararlarını oluşturmada istihbaratın büyük bir öneme sahip olduğu artık yeni bir bilgi değildir. Osmanlı yöneticilerinin esnek fetih ve hâkimiyet anlayışları, muasırlarına göre ordunun sahip olduğu büyük askerî güç, zengin beşerî, lojistik ve ekonomik kaynaklar, etkin yol ağları ve ulaşım sistemi, merkeziyetçi yapı; aslında bunların tümü, birbiriyle bağlantılı bir sistemin parçaları olarak Osmanlı istihbarat faaliyetlerinin sağlıklı şekilde yürütülmesi için bir dayanak ve aynı zamanda da sistemin işleyebilmesi için bir zorunluluk olmuşlardır. Ágoston'ın (2012) I. Süleyman dönemine atfen “küresel strateji” olarak adlandırdığı bu sistem (s. 45), belirli bir döneme kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nu genişletmek ve ele geçirilen topraklardaki Osmanlı hâkimiyetini güçlendirmek için kullanılmıştır

Kurumsal ve statik bir yapıya sahip olmamakla birlikte pragmatik ve yöneticilerin eğilimlerine göre şekil alan Osmanlı İmparatorluğu'nun istihbarat toplama faaliyetlerini, yurt içi ve yurt dışı istihbarat faaliyetleri olarak iki ayrı kategoride ele alabiliriz. Yurt içi istihbarat, daha çok, “nakl-i kelim” uygulamasına ve düzen, asayiş ve otoriteyi koruma esasına dayanırken, sınırlar ötesindeki istihbarat komşu, rakip ya da düşman devletlerin Osmanlı karşısındaki siyasetleri ile söz konusu devletlerin askerî ve ekonomik açıdan sahip oldukları güç ve zaafırlara yoğunlaşmıştı. Bu noktada Gábor Ágoston (2012) XVI ve XVII. yüzyıllarda Osmanlıların enformasyon toplama faaliyetlerinin dört düzeyde gerçekleştiğini belirtir: 1) İstanbul'dan yürütülen merkezî iç istihbarat, 2) Mahalli yetkililerin ve sınır bölgelerindeki yöneticilerin topladıkları istihbarat, 3) İstanbul'a bağlı devletlerin (Raguza⁶⁰ gibi) paylaştığı istihbarat ve 4) Osmanlı casuslarının yabancı ülkelerde yürüttükleri casusluk ve karşı casusluk faaliyetleri (ss. 68-69). Osmanlı istihbaratının sahip olduğu ve genellikle sınırları belirsiz olan bu çok katmanlılık, çeşitli aracı ya da yerel aktörlerin enformasyon alımında devreye sokulmasıyla sağlanabiliyordu. Örneğin profesyonel casuslar, muhbirlere ve sınır paşalarının yanı sıra İstanbul'un Fener Rumları, Hristiyan mühtediler ve bilhassa ticaretle uğraşan Yahudiler bu enformasyon ağının bir

⁶⁰ Raguza'nın istihbarî rolü hakkında bkz. (Dedijer, 2000, ss. 101-104).

parçasıydı. Bunların dışında Dubrovnik, Eflak, Boğdan ve Erdel gibi bağlı devlet ve vasallar siyasî; akıncılar, martoloslar, voynuklar ve Kırım Tatarları gibi keşif ve izcilikte kullanılan yardımcı kuvvetler ise askerî istihbaratın sağlayıcısı olarak, çok katmanlı Osmanlı istihbaratının önemli aktörleri olmuşlardır.

Osmanlı istihbarat stratejileri konulu bir çalışmada Haldun Eroğlu'nun (2003) da belirttiği gibi, Osmanlılar haber toplamak amacıyla başlıca beş unsurdan yararlanmışlardır: Casuslar, muhbirler, savaş esirleri, tüccarlar ve gezginler (ss. 17-18). Bu unsurlardan casuslar, devletin kuruluşundan itibaren Osmanlı haber alma sisteminin en önemli unsuru olmuşlardır. Nitekim Necdet Öztürk Osmanlı kroniklerine dayanarak, daha ilk hükümdar döneminden itibaren casusların aktif olarak kullanıldığını belirtir.⁶¹ Genellikle gönüllü casusluk (ücretli casusluk/muhbirlik) ve ulufeli (maaşlı) casusluk adı altında iki kategoriye ayrılarak incelenen casusluk organizasyonu, özellikle dış ilişkilerde devletin istihbarat ihtiyacının karşılanmasında kullanılmıştır (Eroğlu, 2003, s. 17). Bunun yanında, diğer bilgi kanalları genellikle belirli bir sahada ya da kendilerine başvurulduğunda mülkî ve askerî idareciler için istihbarat temin etmekteyken, casuslar gerek harp sahasında, gerekse iç ve dış politikanın oluşum ve uygulanması aşamasında haber alma faaliyetlerini profesyonelce yürütmüşlerdir. Dolayısıyla casuslar diğer bilgi kanallarından farklı olarak, dolaylı yollardan değil, bizzat ilgili idarenin görevlendirmesi ile sahaya inerek ya da birincil kaynaklara ulaşarak istihbarî faaliyetlerde bulunmuşlardır (Yüksel, 2013, s. 136).

Eroğlu (2003), devlet kurumlarının tam olarak oluşmadığı ve kurumlaşmanın tamamlanmadığı dönemde daha çok gönüllü casusluk ve muhbirliğe başvurulduğunu, XVI. yüzyıldan itibaren devlet sisteminin yerleşmesiyle casusluk organizasyonunun profesyonelleştiğinin altını çizer (ss. 17-19). Bu profesyonelleşme, casusluğun, örneğin elçilik, sekreterlik, devlet temsilciliği, tercümanlık ve kuryelik gibi çeşitli mesleklerin maskesi altında yerine getirilmeye başlanmasıyla yakından ilgilidir. Hatta Emrah Safa Gürkan (2012a)

⁶¹ Osman Bey'in İnegöl tekfuru ile olan mücadelesinde Araton isimli bir casustan yararlandığı nakledilmektedir; bkz. (Öztürk, 2012, s. 170).

erken modern dönemde büyükelçilerin, haber toplamadaki önemlerine atfen “onurlu casuslar (honorable spies)” olarak etiketlendiğini belirtmektedir (s. 114). Esasında casusluk organizasyonu çok yönlüdür. Kale kuşatmasında vazifeli bir asker, kılık değiştirerek hedef bölgeye gönderilen bir molla ya da kimsenin şüphelenmeyeceği kendi halinde bir gayrimüslim bir Osmanlı casusu profilini oluşturabilir ve bunun tarihte örnekleri çoktur. Casusların dışında, hafif silahlı süvari birlikleri olarak düşman topraklarına akınlar gerçekleştiren akıncılar, büyük çoğunluğu para karşılığı hizmet eden ve yerli ahali arasından seçilen muhbirler, bilhassa harp zamanlarında yakalanan savaş esirleri ya da diller⁶² ve rahatça seyahat edebildikleri ve gerekli bilgilere ulaşabildikleri için tacir ve gezginler enformasyon temininde ilk dönemlerden itibaren yoğunlukla kullanılan diğer unsurlar olmuşlardır (Eroğlu, 2003, ss. 19-21).

Öte yandan çoğu kaynakta, esas itibarıyla askerî organizasyonlar olan Voynuk ve Martolos teşkilatlarının da çeşitli istihbarî misyonlar üstlendikleri belirtilir. Örneğin Yavuz Ercan'ın (1989) tespit ettiğine göre, 952 (H.)/1545 (M.) tarihli “Kânûn-ı Öşür ve Haraç ve sâir Rûsûm ve Bâc-ı Reâyâ-yı Livâ-ı Pojega” adlı kanunnameden, Rumeli’de fethedilen bölgelerde gayrimüslim halktan oluşturulan Voynuk teşkilatının görevleri arasında muhbirliğin bulunduğu ve bunların görevleri karşılığında vergilerden bağışlandıkları anlaşılmaktadır (ss. 4-96). Benzer şekilde, XVI. yüzyılda oluşturulduğu kabul edilen Martolos teşkilatı mensuplarının da casusluk faaliyetlerinde bulunduğu kaydedilmektedir (Eroğlu, 2003, s. 18). Martolos organizasyonu esas itibarıyla Bizans menşelidir ve kelime “müsellah”, “silahlı”, “milis mensubu” anlamına gelen Yunanca “Armatolos” sözcüğünden gelmektedir. Osmanlılar Bizans topraklarını ele geçirmeye başladıkları andan itibaren yerli Hristiyan halktan bazılarını çeşitli hizmetlerde kullanarak silah taşımalarına müsaade etmişler; böylelikle vergi bağışıklığı karşılığında bunların çeşitli görevler üstlenmesiyle Martolos teşkilatı gelişmiştir (Vasić, 1977, s. 48). Başlı başına casusluk teşkilatları olmamakla birlikte, Voynuk ve Martolos teşkilatlarının, diğer gayrimüslim topluluklar arasında

⁶² Düşman hakkında bilgi almak için bunların konuşturulması “dil alma” tabiriyle ifade edilir.

rahatça hareket edebilmelerinden dolayı bilhassa sınır bölgelerinde haber toplama faaliyetlerinde kullanıldıkları söylenebilir (Eroğlu, 2003, s. 18).

Devletin haber alma konusunda oluşturduğu bu pragmatik sisteme rağmen, diğer tarihî müessese ve olaylarda olduğu gibi istihbarat alanında da statik bir gelişimden söz edilemez. Bununla birlikte Osmanlı istihbaratı XIX. yüzyıla gelinceye değin, çeşitli haber toplama yöntemlerinin kullanıldığı çok yönlü faaliyetlerle yürütülmüştür. Özellikle askerî istihbarat temin etmek, hemen her dönemin en önemli istihbarî faaliyeti olmuştur. Her ne kadar erken modern devletler modern “enformasyon devletleri”yle karşılaştırılmazsa da, çeşitli unsurlardan faydalananarak istihbarat toplama, propaganda- manipülasyon ve enformasyon tabanlı denetim faaliyetleri gibi çoğunlukla modern devletle ilişkilendirilen uygulamalar, Osmanlıların düzenli şekilde faydalandıkları metotlar arasındadır (Ágoston, 2012, s. 95). Son yıllarda başta Gábor Ágoston (2012), Emrah Safa Gürkan (2012a), Haldun Eroğlu (2003) ve Ahmet Yüksel (2013) gibi araştırmacıların çalışmaları olmak üzere, Osmanlı istihbarat toplama faaliyetlerine ilişkin yapılan araştırmalar, Osmanlıların enformasyon toplama ve bunu karar alma sürecinde kullanmada iyi işleyen bir sisteme sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Bu tür araştırmalar, “Osmanlıların Avrupa’yı takip edemedikleri ve bu nedenle geri kaldıkları” kabilinden düşünceler ile “Osmanlıların çevrelerindeki (özellikle Avrupa’daki) gelişmelerden habersiz oldukları” yönündeki tezleri anlamsız bir hale getirmektedir. Bununla birlikte Osmanlı idarecilerinin XVIII. yüzyıl sonlarına kadar Avrupa’da daimî elçilik kurmadıkları ve bu nedenle bilgi almakta zorlandıkları gerçeği kabul edilebilirse de, aynı idarecilerin bu bilgi eksikliğini telafi etmek için bir istihbarat ağı kurmaya çalıştıkları da inkâr edilemez. Eksiklikleriyle birlikte, örneklerde de çok defa görüleceği gibi, yeri geldiğinde diplomasiye yön veren pragmatik bir istihbarat ağı kurulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı istihbaratının çok katmanlılığı, Osmanlıların birçok farklı kaynaktan istihbarat alabildiğini ortaya koymaktadır. Casuslar ve imparatorluğun Müslüman siyasî elitinin (özellikle sınır eyalet ve sancaklarının idarecileri) yanı sıra, Osmanlı topraklarına göç eden Yahudiler, Hristiyan mühtediler ve

sonraları İstanbul'un Fener Rumları, gerek istihbaratın toplanması ve değerlendirilmesinde, gerekse Osmanlı stratejisi, dış politikası ve propagandasının şekillenmesinde karmaşık ve üst düzey misyonlar üstlendiler.⁶³ Bunların dışında Bâb-ı Âli, bağlı devletler ve vasallardan istihbarat sağlayabiliyordu. Osmanlılar bilhassa Dubrovnik, Eflak, Boğdan ve Erdel'e bu konuda itimat edebiliyordu. Bir tarafta Dubrovnik Osmanlı hükümetine Avusturya ve İspanya Habsburgları ve aynı zamanda İtalya hakkında enformasyon sağlarken, diğer tarafta Erdel, ağırlıklı olarak Macar Krallığı ve Tuna kıyılarındaki Habsburg kuvvetleri hakkında haberler iletiyor, Macar ve Habsburg garnizonları hakkında Osmanlıları bilgilendiriyordu.⁶⁴ Askerî istihbaratta da akıncılar, martoloslar, voynuklar ve Kırım Tatarları gibi keşif ve izcilikte kullanılan yardımcı kuvvetler ile yakalanan "dil"ler, sefer öncesi ve sonrasında Osmanlı istihbaratının temel taşlarını oluşturmaktaydılar. Ordunun askerî güzergâhı etrafında kâin köylüler de, bir taraftan Osmanlı yol şebekesinin bakımına katkı sağlayıp seferde ordunun yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılarken, diğer taraftan kılavuzluk hizmetlerinde kullanılıyorlardı (Ágoston, 2012, ss. 52-96).

XIX. yüzyıla doğru ise Osmanlı istihbaratı, toplanma ve paylaşım aşamasında farklı bir formasyona bürünecektir. Bu yönüyle XIX. yüzyıl önceki yüzyıllardan tamamen farklı olarak bilginin hayati önem kazandığı bir "enformasyon çağı" olacaktır. Bilhassa 1830'lardan itibaren XIX. yüzyılın ikinci yarısının temel haberleşme aygıtı olan elektrikli telgrafın ve 1890'ların sonunda telsiz telgrafın geliştirilmesi, bilginin dolaşımını hızlandıran ve haber alma/verme anlayışını tamamen değiştirecek olan enformasyon çağının temel keşifleri olmuştur.⁶⁵ Bilgi dolaşımının kazandığı bu hızdan, sadece diplomatik alanda ya da devletlerarası faaliyetlerde yararlanılmamıştır. Örneğin XVIII. yüzyılın sonundan itibaren ve XIX. yüzyılda artan bir yoğunlukla Avrupa devletleri, idarî kaynaklarının önemli bir kısmını yönettikleri halklara dair bilgi toplamak ve halkın faaliyetlerini gözlemlemek amacıyla kullanmışlardır. "Yönetmek için bilmek" ya da

⁶³ Bu konuda bir değerlendirme için bkz. (Kılıç, 2012, ss. 93-124).

⁶⁴ Tabii bu vasalet devletler, özellikle de Dubrovnik, çıkarları doğrultusunda Habsburg ve Venediklilere de istihbarat sağlıyordu; (Ágoston, 2012, s. 79).

⁶⁵ Bu konuda bkz. (Küçük, 2010).

Foucault'nun deyiimiyle “yönetimsellik” (Foucault, 2000, s. 285)⁶⁶ anlayışıyla, günlük yaşamın her alanına yapılan bu görünmez müdahale ve buna mukabil büyüyen bürokrasi, artan dokümantasyon faaliyeti, ayrıntılı nüfus istatistikleri, gümrüklerin sıkı denetimi, haber alma faaliyetlerinde profesyonelleşme çabası ve hepsinden önemlisi askerî yapılanmanın dışında kurulan polis örgütleri, modern devletin yönetim anlayışını yansıtır. Bununla birlikte bu “yönetim anlayışı”, asli hedefi nüfus ve bu nüfusa dair bilgi edinme kaygısı, asli örgütü ise polis olan ve bu örgüt yoluyla toplumsal disiplin ve kontrolü sağlama amacı bulunan bir yapılanmaya işaret eder (Kırlı, 2012, s. 622). XIX. yüzyıl dünyasında bu yapılanma, büyük ölçüde iç istihbarat faaliyetleriyle bütünleştirilmiştir.

XIX. yüzyıl Avrupa'nın büyük ordularının ulaştığı üstün gücü ifade etmek için “genelkurmayların çağı” olarak nitelendirilir. Uzun XIX. yüzyıl, devlet aygıtına paralel olarak orduların ve savaş organizasyonunun formelleşmesi ve bürokratikleşmesi sürecini beraberinde getirir. Öyle ki artık, “modern askerî planlama” denilen, farklı senaryolara dayalı ve istenmeyen durumların ortaya çıkma ihtimali de göz önünde tutularak savaş planları yapılmaya başlanır (Yıldız, 2012, s. 240). Bununla beraber ekonomik gelişmeler ve uluslararası ilişkilerin giriftleşmesiyle ülkeler istihbarat konusunda yeni arayışlara girerler. Tabii Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Batı sistemi ve müesseselerini örnek alan Osmanlı İmparatorluğu jeopolitik konumu itibarıyla bu gelişmelerin dışında kalamaz. Osmanlılarda stratejik istihbarat üreten bir istihbarat sistemi kurulması işi, ilk defa Abdülmecid zamanında (1839-1861) gündeme gelmiştir (Bagheri, 2012, s. 91). Nitekim Abdülhamid devri tanıklarından Süleyman Kâni İrtem (1999) “Tanzimat'tan sonra zabıta ile emniyeti ihlal edenler arasındaki münasebetlere yeni bir şekil vermek, bu yolda hükümetçe kullanılacak vasıtaları asrileştirmek gerektiği için, İngiltere Elçisi Lord Redcliffe'in⁶⁷ teklifi üzerine gizli polis teşkiline karar verildiği”ni belirtir (s. 140). Osmanlıların İngiltere elçisinin tavsiyeleriyle mi harekete geçtiği net olarak bilinmese de, özellikle Mustafa Reşid Paşa'nın bu konuda kapsamlı çalışmalar gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Paşa ilk sadaretinde, Avrupa'da bulunan Osmanlı elçiliklerini,

⁶⁶ Ayrıca bkz. (Foucault, 2013, s. 101).

⁶⁷ İngiltere Büyükelçisi Stratford Canning (1786-1880).

bulundukları ülkenin istihbarat sistemlerini incelemekle görevlendirmiş ve bu doğrultuda kendisine birçok rapor ulaştırılmıştır. Bilhassa Fransız istihbarat sistemini örnek alan Paris Elçiliği'ndeki Sefels Soldenhof Efendi'nin⁶⁸ hazırladığı rapor Mustafa Reşid Paşa üzerinde etkili olmuştur (Bagheri, 2012, ss. 92-93). Mustafa Reşid Paşa'nın bu raporlar doğrultusunda oluşturduğu istihbarat sistemi ve bu çerçevedeki istihbarî faaliyetler "tecessüs-i ahvâl" adı altında ve Zaptiye Müşiri'ne bağlı olarak yürütülmüş, fakat sistemli bir istihbarat biriminden ziyade, ihtiyaca göre şekillenen bir sistem kurulmuştur.⁶⁹ Dolayısıyla Abdülmecid döneminde oluşturulan bu birimin stratejik istihbarat üretmek yerine daha çok iç istihbarat üretmekte ve bilhassa siyasî muhaliflerin takibinde kullanıldığı söylenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu, XIX. yüzyıl boyunca kamu düzeni uygulamalarında ve sosyal hayatın birçok alanında nüfuzunu artırmıştır. Bu dönem, XIX. yüzyıl modern devlet uygulamalarının bir gereği olarak, devletin çeşitli denetim ve gözetim uygulamalarıyla yürüttüğü "müdahale alanı" ile modern siyaset için bir meşruiyet kaynağı olan "sosyal alan"ın giderek iç içe geçtiği bir dönem olmuştur. Bu, II. Abdülhamid döneminde daha da belirgin hale gelecektir. Nitekim Gérard Chaliand (1998), II. Abdülhamid döneminde sıklıkla devreye sokulan denetim mekanizması uygulamalarını "pragmatik enformasyon yönetimi" olarak adlandırır ve bu tür uygulamaları XIX. yüzyılda gelişen ideolojik sistemlerin ve yaşanan büyük çatışmaların bir sonucu olarak görür (s. 114).

⁶⁸ Sefels Soldenhof Efendi, Hicri 1268-1274 (1851-1852/1857-1858) yılları arasında Paris Sefareti'nde görev alan ilginç isimlerden biridir. Osmanlı tabiyetine geçen "Mösyö Sefels", gazetelerin takibinde sefarete yardımcı olmasına rağmen resmen bir vazifesi olmadığı için 1851'de maiyet memurluğuna tayin edilir. 1856 yılında kâtipliğe terfi ettirilen Sefels, istihbarat birimlerinin kuruluşu ve yapılandırılması için yapılan çalışmalara önemli katkılarda bulunmuştur; (Bagheri, 2012, s. 93).

⁶⁹ Bu sistemde "tecessüs-i ahvâl" için "me'mûr-ı mahsûs" olarak iki tip memur istihdam edilirdi. Bu memurların bir kısmı muvazzaf, yani Zaptiye Müşiriyeti'ne bağlı çalışan daimi memurlardı. Bu tür memurlar görev için bir yere gönderildiklerinde, kendilerine maaşlarına ek olarak "bârgîr ücreti", diğer bir ifade ile ulaşım tahsisatı ödeniyordu. Diğer tip memurlar ise, daimi statüde çalışmayan, ancak duruma ve zamana göre görevi yerine getirilebilecek özellikleri haiz kişiler arasından seçilerek görevlendirilen memurlardı. Bu tip memurlara "bârgîr ücreti" ile beraber günlük masraflarını karşılamak üzere on ila yirmi kuruş arasında değişen bir ücret ödeniyordu. Ayrıca, eğer bu tür memurlar maiyetlerinde yardımcı eleman çalıştırıyorlarsa onlara da ücret veriliyordu; bkz. (Beyhan, 1999, s. 940; ayrıca bkz. BOA, C.DH. , 12017, H. 03.01.1282 (M. 29.05.1865).

Cengiz Kırılı'nın XIX. yüzyıl ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyal kontrol uygulamalarını incelediği çalışmalarından da⁷⁰ anlaşıldığı gibi, imparatorluk yöneticileri bu dönemde tebaayı izlemek ve “düzen bozanları” tespit etmek amacıyla hafiye jurnallerine başvurmaya başlamıştır. Kırılı (2012), bu dönemdeki istihbarat faaliyetlerinin, Tanzimat uygulamalarının bir parçası olarak, Tanzimat reformlarının algılanışına ve sahada uygulanışına yönelik muhalafete odaklandığını kaydeder (ss. 603-604). Aslında bu uygulama Tanzimat dönemine has değildir. Örneğin Yeniçerilerin, ordunun piyade birlikleri olarak 1826 yılında ocağın kaldırılmasına dek güvenlik sisteminin yanı sıra istihbarat aygıtına da dâhil edildikleri anlaşılmaktadır. Birçok kaynakta⁷¹ bir tür “gizli polis” ya da “askerî polis” olarak nitelendirilen Yeniçeri Ocağı'na mensup görevlilerin, bir ağanın komutasında tebdil-i kıyafetle çarşıları, kalabalık yerleri dolaştıkları ve belgelerde geçtiği şekliyle “havadis istirâk etme”ye⁷² (çalmaya) çalıştıkları kayıtlıdır. Bunun dışında, örneğin II. Mahmud döneminde bu amaçla çalışan resmî görevlilerin yanı sıra casuslar, tebdiller ve tacirler gibi unsurların kullanıldığı bilinmektedir.⁷³ Görüldüğü gibi çok eskilere gitmeden, sadece XIX. yüzyılın başlarından itibaren yürütülen istihbarat faaliyetleri dikkate alındığında dahi, diğer müessese ve uygulamalarda olduğu gibi, istihbarat alanında da XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde imparatorluğun belirli bir birikime sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Her ne kadar Tanzimat döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu istihbarî yapı henüz büyük ölçüde aydınlatılmamış olsa da, bu bölümü sona erdirirken karşımızda şu soru beliriyor: Osmanlı İmparatorluğu'nda sıkı işleyen bir istihbarat ağı kurmak ve bu noktada hafiye başta olmak üzere çeşitli unsurları sisteme entegre ederek kullanmak II. Abdülhamid'in mi bir icadıdır? Şüphesiz bu soruyu evet olarak cevaplamak Braudel'ın “tarihsel süreklilik” tezini (Braudel, 1996) ve dolayısıyla heterojen/çok yönlü bir oluşum olarak tarihî

⁷⁰ Örneğin bkz. (Kırılı, 2009; ayrıca bkz. Kırılı, 2012, s. 603-604).

⁷¹ Örneğin (Georgeon, 2012, s. 219; Ágoston, 2012, s. 66).

⁷² Örneğin bkz. Hicrî 15 Zilkade 1259 (7 Aralık 1843) tarihli “Bâb-ı Müşîrde, tomrukta müstahdem kâtip ile havadis istirâk etmeğe memur olan hafiyelerin maaşlarının iyileştirilmesi”ni öngören kayıt; BOA, C.ZB. , 42/2076, H. 15.12.1259 (M. 06.01.1844).

⁷³ Bu konuda bkz. (Yüksel, 2013, s. 135-213).

gerçekliği yok saymak anlamına gelecektir. Gerçekte, Georgeon'un da (2012, s. 219) ifade ettiği gibi Abdülhamid dönemi istihbarat sistemi ve bu sistemin parçaları olan sosyal kontrol, denetim, baskı, gözetleme ve jurnal uygulamalarının kökleri Tanzimat reformlarına, hatta bir kısım uygulamalar Tanzimat'tan da öncesine dayanmaktadır. Dolayısıyla Abdülhamid döneminde kullanılan istihbarat sistemi bu döneme has bir yenilik değildir. Fakat Osmanlı istihbarat sisteminin II. Abdülhamid döneminde pragmatik hale geldiği ve bu dönemde haber alma/verme faaliyetlerinde yerel ya da aracı olarak nitelendirilebilecek aktörlerin başarıyla devreye sokulduğunu da özellikle belirtmek gerekir.

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE OSMANLI İSTİHBARAT AĞI

Dümkü günden beri Başvekil'in konağına müsteşarından mâadâ kimsenin gelmediği me'mûrlarının jurnallerinden anlaşılmış olmakla arzına ictisâr kılındı. Fermân efendimiz hazretlerindir.⁷⁴

Ekim 1880 tarihli bir jurnalden.

Osmanlı tarihinde jurnalcılık ve hafiyelik gibi kavramlarla özdeşleştirilen ve özellikle II. Meşrutiyet dönemi kaynaklarında “Hafiyelik Devri”⁷⁵ olarak adlandırılan II. Abdülhamid dönemi, “Osmanlı tarihinin en olaylı geçen dönemlerinden biri” olmakla birlikte “modern Türkiye’nin ortaya çıkışının temellerinin atıldığı bir dönem”⁷⁶ olarak her yönüyle araştırmacıların ilgisini çekmeye devam etmektedir (Yazıcı, 2011, s. 61; Karpata, 2012, ss. 116-117). Üstelik II. Abdülhamid dönemine dair bu iki tez son yıllarda literatürde oldukça yer edinmiş gibi görünmektedir.⁷⁷ II. Abdülhamid’in saltanatı bir bütün olarak incelendiğinde bu iki teze sıklıkla atıfta bulunan tarihçilerin haklılık payının olduğu gözlemlenebilir. Gerçekten de II. Abdülhamid Osmanlı İmparatorluğu’nun çok sıkıntılı bir döneminde tahta geçmiş ve saltanatı boyunca önemli olaylarla karşılaşmış bir hükümdardır. 1875 yazında başlayan Bosna-Hersek ve 1876 Nisan’ından itibaren etkili olan Bulgaristan isyanlarının sıkıntılarıyla devleti devralan Sultan’ın, büyük Osmanlı-Rus Savaşı ve Berlin Antlaşması 1878 sonuna, Berlin Antlaşması’nın tasfiye edilmesi ve Tunus meselesi 1881 sonuna kadar tüm vaktini almıştır (Yasamee, 1996, ss. 13-18; Odams, 1996, s. 56; Findley, 2011, ss. 42-43). Her ne kadar birçok problemlili

⁷⁴ BOA, Y.PRK.AZJ. , 4/6, H. 28.11.1297 (01.11.1880) [Jurnal tarihi 1 Teşrîn-i Evvel 1296/13 Ekim 1880].

⁷⁵ Bu ifadeye yer veren kaynaklar için bkz. (*Hafiyelerin Listesi*, 1324 (1909), s. 4; Osman Nuri, 1911, s. 559-560; İrtem, 1999).

⁷⁶ Dönemle ilgili olarak modernleşme paradigmasını değerlendiren bir çalışma için bkz. (Özbek, 2004, ss. 71-90).

⁷⁷ Örneğin bkz. (Çetinsaya, 1998, s. 137-146; Çetinsaya, 1999, s. 54-64; Akarlı, 1976; Deringil, 1999; Yasamee, 1993, s. 20-36; Yasamee, 1996; Kırmızı, 2012, s. 18-29; Özbek, 2013; Georgeon, 2012).

uygulamaya sebep olan Düyun-ı Umumiye İdaresi'yle birlikte devletin maliyesine bir çekidüzen verilebilse de, dış politikada yeni zorluklar baş göstermekte gecikmemiştir: 1882'de Mısır krizi, 1883'te Sudan meselesi (Mehdi isyanı), sonra da Doğu Rumeli olayı (1885). 1885'ten sonra Büyük Güçlerin uyguladığı dış baskılar biraz gevşese de, bu kez de Balkan devletlerinin sınır düzeltim (tashi) talepleri, komitacılık faaliyetleri ve 1890'lardan itibaren Ermeni meselesi gündeme gelecektir (Georgeon, 2007, ss. 129-130; Fortna, 2011, ss. 75-77). Sultan, başının üstünde "Demokles'in kılıcı" olarak gördüğü Jön Türk hareketini de "kendisinin rahat bırakılmaması" amacına hizmet eden ve büyük devletlerce yönlendirilen bir hareket addedecektir. Serhafiye Ahmed Celaledin Paşa'nın ikna girişimleri ve -Birinci Dünya Savaşı'nda elde edilen bazı başarıları saymazsak- Osmanlı İmparatorluğu'nun son zaferi olan 1897 Yunan zaferiyle, daha doğrusu bu zaferin ortaya çıkardığı olumlu imajla bir müddet tökezleyen Jön Türk hareketi, 1899'da Mahmud Celaledin Paşa ve oğullarının (Sabahaddin ve Lütfullah); 1905 yılından sonraysa genç subayların iştirak etmeye başlamasıyla tekrar güçlenecektir. Özellikle ikincisi, Abdülhamid açısından "sonun başlangıcı" olarak gösterilebilir. Çünkü artık II. Abdülhamid'in muhatabı ütöpik düşüncelerle Avrupa'ya firar edip burada yayınlarla mücadelelerini sürdüren siviller değil, askerler -bilhassa Rumeli'de konuşlu III. Ordu'nun subayları- olmuştur. II. Abdülhamid'in saltanatını her zaman çekindiği ve bu subayların başlattığı Jön Türk hareketi sona erdirecektir. Bu noktada Feroz Ahmad'in tespiti oldukça yerindedir: Jön Türk devrimi sadece II. Abdülhamid'in değil "Abdülhamid sistemi"nin de (buna istihbarat sistemi de dâhildir) sonudur ve devrimle başlayan yeni dönem, siyasî partilerin kurulması ve parlamenter siyasetle birlikte Bâb-ı Âlî'nin eski şanına geçici olarak yeniden kavuşmasının işaretidir (Ahmad, 2013, s. 23).

Türk tarihyazıcılığında otuz üç yıllık dönem (1876-1909) ele alınırken, Ahmad'in sözünü ettiği "Abdülhamid sistemi"nin⁷⁸ kurucusu olarak II. Abdülhamid ana çerçeveye oturtulmuştur. "Statükoyu koruma" ve "çözölmeyi durdurma" gibi

⁷⁸ "Abdülhamid sistemi" ile kastedilen, hafiyelik, sansür gibi mutlakiyet araçlarının ustaca kullanıldığı ve Yıldız Sarayı'nın başlıca karar mercii haline geldiği otoriter yönetim biçimidir.

birbirini tamamlayıcı iki olgunun uygulayıcısı olarak imparatorluktaki en güçlü kişilik olması bir yana, II. Abdülhamid'in çözüm bekleyen sorunların tam merkezinde yer aldığı ve sorunlara çözüm üreten makamda bulunduğu algısı onun ana çerçevede yer almasını sağlamıştır. Patrimonyal bir hanedan imparatorluğu olan Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümet sistemindeki Bâb-ı Âlî'nin ağırlığı, II. Abdülhamid'in 1876 Ağustos'unda tahta geçişiyle birlikte yavaş yavaş etkisini kaybetmeye başlayacak ve kısa sürede tüm imparatorluğu kapsayacak olan "Abdülhamid sistemi" Bâb-ı Âlî otokrasisinin yerini alacaktır. Aslında bu, II. Abdülhamid'in özellikle Midhat Paşa'ya karşı verdiği bir mücadele sonucunda elde ettiği otoriter kimlikle yakından ilgilidir. Bilindiği gibi bu otoriter kimlik istihbarat ağı da dâhil olmak üzere zamanla imparatorluktaki tüm sistemi II. Abdülhamid'e bağlı hale getirecektir. Bununla birlikte, özellikle Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ın "tatil" edilmesiyle mutlakiyet yönetimine doğru ilerleyen Osmanlı İmparatorluğu'nda, II. Abdülhamid'in Tanzimat politikalarına birebir bağlı kalmasa da belirli bir modernleşme politikası izlediği de yadsınamaz. Nitekim Stanford Shaw (1991) Abdülhamid'i "son Tanzimat padişahı" olarak nitelendirdiğinde (ss. 179-197), dönemin Tanzimat ve modernleşme paradigması içine dâhil edilmesine vurgu yaparken, bu durumu da göz önünde bulundurmuş olmalıdır.

II. Abdülhamid'in imparatorluğun yönetiminde izlediği politika, döneminin "Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış siyasetinde bir düzenleme dönemi" olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Bu politikanın dış siyaset ayağının temel ilkeleri ise, bir yandan Büyük Güçlere karşı sistemli bir denge siyaseti uygulamak, diğer yandan özellikle halifelik vasfından yararlanarak, dünyada en çok Müslüman nüfusu barındıran ve bu nedenle dünyanın en kalabalık "Müslüman ülkesi" olan İngiltere başta olmak üzere Büyük Güçleri frenleyip, kontrol etmektir. Avrupalıların Panislamizm olarak isimlendirdikleri bu siyaset⁷⁹, iç politikada da II. Abdülhamid'in temel dayanaklarından biri olacaktır. II. Abdülhamid halife sıfatıyla, İslamiyet'i Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan farklı etnik unsurlardan

⁷⁹ Öyle ki II. Abdülhamid'in 1895'te Lübnan'da sadece bir eğitim kurumu olarak görülebilecek olan Osmanlı kolejini kurması bile, kapsamlı bir İslam politikasının bir parçası olarak yorumlanacaktır; örneğin bkz. (Harris, 2012, s. 170).

oluşan Müslümanları bir arada tutan birleştirici etmen olarak kullanmış; fakat buna rağmen, özellikle yurt dışında örgütlenen ve Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarından oluşan muhalefetin doğmasını -her ne kadar faaliyetlerini denetim altında tutmayı başarabilse de- engelleyememiştir (Karakışla, 2015, s. 31). Bununla birlikte tarihî değeri bakımından II. Abdülhamid dönemi ilk anayasanın ortaya çıkışından parlamento tecrübesine, eğitim, iktisat ve bütçe uygulamalarından borçların ödenmesine, demiryolu, tramvay ve telgraf gibi ulaşım ve iletişim araçlarının yaygınlaşmasından ülkenin sahip olduğu siyaset aygıtlarının farklılaşmasına kadar birbirinden çok farklı alanda devletin teşkilat ve uygulamalarının karmaşıklışıp yetkinleştiği bir dönemi temsil eder (Yazıcı, 2014, s. 234). Bu bakımdan II. Abdülhamid döneminin Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat'ın getirileriyle şekillenmiş bir imparatorluk olarak 1840'ların ya da 1850'lerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan hayli farklıdır. Bu dönem, uzun bir süredir uygulanan reform ve teşkilatlanma çabalarıyla modern Türkiye'nin bir öncülü gibidir. Kısacası II. Abdülhamid döneminin devleti, daha merkezî, kamuoyunu dikkate almaya çalışan -ya da öyle görünen-, gerek içte vatandaşlarını ve devlet görevlilerini, gerekse dış politikadaki gelişmeleri daha yakından kontrol ve takip eden karmaşık ve yetkin bir aygıt haline gelmiştir.

II. Abdülhamid yönetimindeki Osmanlı İmparatorluğu diğer XIX. yüzyıl monarşileri gibi var oluşunu meşrulaştırma konusunda “modern mekanizmalara” gittikçe artan şekilde başvurmuş ve gerek kendi uyruklarının, gerekse dış dünyanın baskısı altında kaldıkça, Deringil'in (2014) ifadesiyle “ulusal bir temel” yaratma ihtiyacı duymuştur (s. 58). Fakat “ulusal bir temel” yaratılırken, herhangi bir toplumsal sınıfın devlet üzerinde otorite kurmasına ya da aşırı merkezîleşmenin sonucu olarak yönetici elitin “devletin âlî menfaatlerine mugayir” hareket etmesine izin verilmemeye çalışılmıştır. Bütün XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı hükümdarları yalnız Hristiyan uyruklarından ya da Balkanlardaki eski uyruklarından değil, aynı zamanda Müslüman ahaliden gelen milliyetçilik tehdidiyle de karşı karşıya kalmışlardı. Nitekim bu durumu iyi gözlemleyen II. Abdülhamid'in Mısır'daki Arabi Paşa ve Sudan'daki Mehdi hareketlerine müdahale etme konusundaki karamsarlığı, bir nevi milliyetçi

ayaklanmalar olarak gördüğü bu hareketleri, diğer Arap vilayetlerine yaymak istememesinden kaynaklanıyordu. Buna rağmen Osmanlı halkını, bir “Osmanlı yurttaşlığı”na gittikçe daha çok benzemeye başlayan yönde harekete geçirmek nesnel olarak zorunlu hale geldikçe, imparatorluğun bu konuya bakışı da bir değişim geçirmeye zorlanıyordu (Deringil, 2014, s. 58). Daha 1878 gibi erken bir tarihte, iktidarla büyük ölçüde aynı görüşü paylaşan Tercüman-ı Hakikat Gazetesi’nde, “Devlet-i Aliyye’nin geri kalan kısımlarıyla yaşamını koruması neyle olur?” şeklindeki bir soruya “Millet denilen vücudu hakikaten var eylemek lazım gelir”⁸⁰ cevabının verilmesi, bir rastlantıdan fazlasını ifade etmektedir.

XIX. yüzyılın son çeyreğine girilirken Osmanlı İmparatorluğu, Avrupalıların Doğu Sorunu (Eastern Question) olarak nitelendirdikleri Osmanlı mirasını paylaşma mücadelesinin zayıflattığı bir ülke olmakla birlikte, XX. yüzyılın eşiğinde hâlâ hesaba katılması gereken bir güç olmayı sürdürüyordu (Yasamee, 1993, s. 20; Davison, 2010, s. 267). Öyle ki emperyalizmin zirvede bulunduğu bu dönemde imparatorluk Batı’dan bağımsız hareket edebilme anlamında İran, Hindistan prenslikleri ya da Afrika’nın sömürge halklarıyla karşılaştırıldığında, çok daha iyi durumdaydı. Hâlâ güçlü sayılabilecek bir orduya ve aktif olarak kullanılmasa da güçlü bir donanmaya sahipti (Salmone, 2013, ss. 24-25; Deringil, 2014, s. 16). Buna rağmen, “imparatorluklar devri”nin yavaş yavaş sonuna yaklaşıldığı bir dönemde, “son universal imparatorluğun” (Ortaylı, 2002, s. 317) sonunun geldiğine dair emareler de görülmüyor değildi. Malî yönden çok zor durumda bulunan, Batı’nın ekonomik gücüne teslim olmuş ve hatta daha açık söylemek gerekirse iflas etmiş olan Osmanlı İmparatorluğu, 1876 yılında Avrupa’nın malî kontrolünde (Seyitdanlıoğlu, 2012, s. 714), Ortaylı’nın (2008) tabiriyle “Avrupa sermayesi tarafından baskı altına alınmış bir ülke” (s. 45) görünümündeydi. Öyle ki çöküş sırf ulusal uyanış hareketleri ya da yabancı ülkelerin müdahaleleri gibi siyasî gelişmelere değil, ekonomik nedenlere de dayanıyordu. Esasında Osmanlı İmparatorluğu’nda ekonomik güç ile siyasal güç arasındaki ilişki Batı Avrupa’dakinin tam tersiydi. Yani ekonomik güç sayesinde siyasal güç kazanılmıyor, siyasal güç sayesinde görece bir maddî zenginlik elde ediliyordu (Özbudun, 2010, s. 189). Görece bir maddî güç diyoruz, çünkü bu maddî gücün

⁸⁰ Bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, Ekim 1878 (Şevval 1295).

pratikte ekonomiye katkı sağlayıp sağlamadığı şüpheliydi. Özellikle bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nda güçlü bir tüccar ve iş adamı sınıfının ortaya çıkması için zemin hazırlanamadı. Ayrıca, mesela II. Abdülhamid'in de çok defa Avrupa sermayesini kullanmaktan çekinmediği göz önünde bulundurulursa, ekonomik bağımlılıkla siyasal bağımlılığın Osmanlılar için iki farklı olguyu ifade ettiği söylenebilir. Gerçi II. Abdülhamid'in yatırım tercihlerinde mümkün olduğunca Osmanlı uyruklulara yer vermek gibi siyasal boyutlu bir taktiği vardı; ancak güçlü bir tüccar ve iş adamı sınıfının yetişmemesi, bu konuda devletin bir anlamda elini kolunu bağlıyordu (Akarlı, 2015, ss. 92-93). Bununla birlikte, ülkenin sürekli borç alarak uzun vadede siyasî açıdan zor duruma düşeceği daha Kırım Savaşı (1854-1856) yıllarında bile farkında olunan bir gerçektir. Fakat farkında olunsaydı da, 1875 yılındaki olumsuz sona (1875 moratoryumuna) kadar devlet her zaman kendisine borç verebilecek bir "kapı" bulabiliyordu. Sürekli borçlanan ülkenin yabancı ve yerli bankerlerin kısılcığında olduğunu belirten Şevket Pamuk (2007), II. Abdülhamid'in devraldığı mirasın ekonomik boyutunu dış borçlar üzerinden gözler önüne sererek sadece 1876 yılında dış borçların anapara ve faizleriyle birlikte devlet gelirlerinin yarısını geçtiğini vurgulamaktadır (ss. 232-233).

Niyazi Berkes (2011), bahsedilen siyasal ve ekonomik durumu göz önünde bulundurarak Abdülhamid rejiminin zorunlu koşullar altında yeniden biçimlendiğini söyler (s. 341). Kuşkusuz Berkes'in ifade etmek istediği, koşulların II. Abdülhamid'e, dinamikleri belli, oturmuş bir siyasal yapının sürekliliğini sağlama yükümlülüğünü değil, yeni bir oluşumun belirli temeller üzerinde şekillendirilmesi görevini verdiğiydi (Koloğlu, 2002, s. 27). Tabii bunun yerine getirilmesinde gerek ideolojik, gerekse fiili çok yönlü araçlar kullanılıyordu. Bu araçların ideolojik yönünü "kamusal sembolizm" adı altında ele alan Selim Deringil, Abdülhamid dönemi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iktidarın simgelerini dört kategoriye ayırır: Bunlardan birincisi kamusal binalardaki armalar, resmî müzik, törenler ve kamusal işler gibi padişah/halifenin kişiliğinin kutsiyeti ile bağlantılı simgeler; ikincisi nişanlar, özel olarak ihsan edilmiş Kur'an nüshaları, imparatorluk sancağı gibi özgül ve kişisel tezahürler; üçüncüsü Topkapı Sarayı'ndaki İslam'ın önde gelen isimlerine ait

olduğu bilinen dinî simgesel malzemeler ve son olarak da her zaman hükümdarın şahsıyla doğrudan doğruya bağlantılı olmamakla birlikte, resmî belgelerde sık rastlanan hilafet-penah, emirü'l-müminin, veliyyü'l-nimet gibi belirli kilit ibare ve sözcükler (Deringil, 2014, ss. 34-35). Tüm bu sıralananlar sözü edilen yeni oluşumun ideolojik araçlarına dair değerli ipuçları vermekle birlikte, aslında o dönemde büyük önem kazanan meşruiyet paradigmasına da gönderme yapmaktadır.

XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu kritik bir safhaya girmişti. İmparatorluk dönemin Batı karikatürlerinde resmedildiği gibi “ölmesi beklenen hasta”⁸¹ ya da “terbiye edilmesi gereken çocuk”⁸² olarak görülmekteydi. Bunun etkisiyle olsa gerek, İstanbul'daki Avrupalı büyükelçiler küçük hükümdarlar gibi hareket ediyor⁸³, vilayetlerdeki konsoloslarsa lord izlenimi veriyorlardı (Davison, 2010, ss. 267-268).⁸⁴ Bu yönüyle Osmanlı İmparatorluğu Roderic H. Davison'ın (2010) dediği gibi “yabancıların etkilerini sürekli hissettirdiği bir siyasal yapıydı.” (ss. 267-268) Davison'ın tespitin bir adım ötesi ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun sözde muhafazakârlığı, değişmezliği ve geriliğine vurgu yapılarak, imparatorluğun, yükselen İngiliz, Fransız ve Hollanda deniz imparatorluklarının gerisinde kalan “siyasî organizasyon” ya da “premodern bir imparatorluk” olarak tanımlanmasıdır (Ágoston, 2012, ss. 59-60; Mcneill, 2015, ss. 63-64). Her ne kadar II. Abdülhamid dönemi Osmanlı tarihinde bu tür aşırı

⁸¹ Mesela bkz. (Alkan, 2006, s. 101, 106, 110).

⁸² Bkz. (Alkan, 2006, ss. 55-56).

⁸³ İstanbul'daki elçilik görevlilerinin zaman zaman takındıkları tutumlara dair güzel bir örneği Sadrazam Said Paşa vermektedir. Said Paşa hatıratında, sadrazamlıktan azledildiği dönemde evinin hafiye ve askerler tarafından gözetim altında tutulduğu bir sırada İngiltere Büyükelçiliği Baştercümanı M. Black'ın kendisini ziyaret etmek istediğini, fakat ziyaretin kapıdaki görevliler tarafından engellenmesi üzerine baştercümanın Nuri Çavuş adlı İkinci Tümen Kumandanlığı'ndan bir askeri duvara dayayarak tartakladığını ve diğer görevlilere hakaret ettiğini belirtmektedir; (Kutlu, 1977, s. 303).

⁸⁴ Bazı Osmanlı belgelerinde Avrupalı ve bilhassa İngiliz temsilciler için “General Konsolos” ya da “Lord cenabları” gibi ifadeler kullanılıyorsa da, bu ifadeler söz konusu temsilcilerin taşıdıkları unvanla alakalıdır; örneğin bkz. BOA, Y.PRK.BŞK. , 36/40, H. 21.11.1311 (M. 26.05.1894). Ayrıca Osmanlı Devleti Avrupalı temsilcilerin kendilerinde gördükleri “diplomatik üstünlük” vasfını kırmak için girişimlerde bulunmuyor değildi. Örneğin 1882 yılında Trablusgarp'taki İtalya konsolosunun, kale kapısında görevli Osmanlı askerine yaptığı hakaret sonrasında Roma Sefareti kanalıyla İtalya nezdinde girişimlerde bulunulmuş ve konsolosun görevden alınması talep edilmiştir; bkz. BOA, Y.A.HUS. , 172/48, H. 19.02.1300 (M. 30.12.1882).

politizasyon ve olumsuz imaj oluşturma gayretine en çok maruz kalan dönem olsa da, şurası bir gerçektir ki II. Abdülhamid'in hükümdarlığı zamanını içeren otuz üç yıllık dönem François Georgeon'un (2012) benzetmesiyle "her yerinden su alan bir geminin yeniden inşa edilip ayağa kaldırılması" (s. 605) mücadelesinin verildiği bir dönem olarak tanımlanabilir. Gerçekten de, II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun "mevcut durumunu koruması" ya da en azından "varlığını devam ettirmesi" iç ve dış dengelerin yeniden kurulmasına, politikaların gözden geçirilmesine ve hepsinden önemlisi güçlü hamlelerde bulunulmasına bağlı görünüyordu. Klişe ifadeyle belirtecek olursak, bu durum değişen iç ve dış konjonktürün etkisinin bir sonucuydu. Bu dönem, bir bütün olarak tüm dünyada, spesifik olarak da imparatorluk içinde çok kapsamlı değişikliklerin ortaya çıktığı bir dönemdi. Her şeyden önce Büyük Güçler Osmanlı İmparatorluğu'nun -diğer çokuluslu, çokdinli imparatorluklar gibi-, ulus-devletlerin egemen olduğu bir Avrupa'da kronolojik bir hata haline geldiğini düşünüyorlar ve imparatorluğun gayrimüslim tebaası adına yapacağı reformları denetleme bahanesiyle ayaklanmaları ve milliyetçi hareketleri teşvik ediyorlardı (Ahmad, 2013, ss. 19-20). Ayaklanma ve savaş tehlikeleri, ufukta görülen malî iflaslar, Avrupa devletlerinin uzak imparatorluk topraklarını tehdit etmeleri, padişah/halifenin her an tahttan indirilme ya da suikasta uğrama olasılığı artık olağanüstü olaylar değil, sıradanlaşmış ve yaşanması muhtemel gelişmeler olarak görülüyordu. Üstelik XIX. yüzyılın son çeyreğine girilirken yüz yıl öncesinin denge politikası ya da Abdülmecid devrinin ıslahat girişimleri tarzındaki hamleler, imparatorluk için günü kurtarmaktan başka bir işe yaramıyordu. 1856 Paris Antlaşması'yla Avrupa Devletler Topluluğu'nun bir üyesi kabul edilen ve içişlerine müdahale edilmeyeceğine dair güvence verilen Osmanlı İmparatorluğu, 1870'lere gelindiğinde, özellikle de Rusya'nın Avrupa siyasetinde güç kazanmaya ve İngiltere'nin Palmerston dönemindeki politikalarından⁸⁵ yüz çevirmeye

⁸⁵ "Palmerston Doktrini" adıyla tarihe geçen bu politikaya göre Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması Britanya İmparatorluğu'nun güvenliğini koruma altına alıyordu. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu İngiltere tarafından desteklenmeli, ancak İngiltere'ye meydan okuyabilecek ya da İngiltere'nin çıkarlarını zedeleyecek kadar güçlenmemeliydi; bu konuda bkz. (Bailey, 2012, ss. 305-351).

başlamasıyla yeni politikalar üretmeye zorlanıyordu. Artık yeni bir kaynak, belki eskiden beri var olan bir “güç kaynağı” gerekiyordu. Bu güç kaynağı imparatorluğun politikalarının belirlenmesinde en önemli araçlardan biri olan, sağlıklı işleyen istihbarat ağından başka bir şey olamazdı. XIX. yüzyıl dünyasında telgraf gibi yeni iletişim araçlarının gelişmesi ve devletlere hâkim olan yeni enformasyon anlayışının da etkisiyle istihbarat ağı, doğru kullanıldığında gerek ülke içindeki, gerekse ülke sınırları dışındaki şartlar hakkında muazzam bir bilgi birikimi sağlıyordu. İşte, II. Abdülhamid’in gerek iç politikada Yıldız Sarayı’nın otoritesinin korunmasında, gerekse dış politikada imparatorluğun politikalarına yön vermede kullandığı temel araçlardan biri, hatta en önemlisi bu istihbarat ağı olmuştur. Bu bölümde, bu istihbarat ağının yapısal ve işlevsel yönüne değinmeden önce istihbaratın kimler tarafından üretildiği, nasıl oluşturulduğu, nasıl iletildiği, enformasyon paylaşımının nasıl yapıldığı gibi soruların yanıtlanması gerekecektir. Bu bağlamda burada, Osmanlıların istihbarat sağlamak amacıyla kullandıkları kanal ve stratejiler II. Abdülhamid dönemi özelinde irdelenecektir.

2.1. İstihbarat Ağının Aktörleri

2.1.1. Hafiyeler

II. Abdülhamid dönemine ait istihbarat raporları ve resmî evraklar incelendiğinde “casus” sözcüğü yerine -az sayıdaki istisna⁸⁶ dışında- “hafiye” sözcüğünün kullanıldığı görülür.⁸⁷ Her ne kadar Osmanlı resmî evrakında casus sözcüğü

⁸⁶ Mesela bkz. “Bosna ve Hersek’te isyan hareketlerini ve Sırp ve Karadağlıların ifsâdâtını tahkik için Yenipazar’a gönderilen *casusların* raporları” hakkında, BOA, Y.PRK.ASK. , 12/59, H. 19.07.1299 (M. 06.06.1882); “Karadağ’la ilgili *casustan* alınan bazı haberlerin arzı” hakkında, BOA, Y.EE. , 46/71, H. 05.11.1304 (M. 26.07.1887); “Yemen ve mülhakatında icap eden mahallere *casuslar* ve hususî memurlar tayin edildiği” hakkında, BOA, Y.PRK.ASK. , 8/12, H. 09.05.1310 (M. 29.11.1892); BOA, İ.HUS. , 109/76, H. 19.06.1321 (M. 12.09.1903).

⁸⁷ Hafiye sözcüğünün II. Abdülhamid döneminde yasaklanmış sözcükler arasında bulunması, bu dönemde bu sözcüğün kullanımında bazı kısıtlamalara gidilmesine sebep olmuştur. Bunun en büyük göstergelerinden biri, II. Abdülhamid’in sansür uygulamalarının devre dışı kaldığı II. Meşrutiyet döneminde hafiye ve hafiyelek konulu eserlerin sayısında büyük bir artış gözlemlenmesidir. Mesela bu dönemde yayımlanan

pek tercih edilmese de, aslında işlevleri bakımından casuslukla hafiye arasında somut bir fark yoktur. Dönemin istihbarat literatüründe hafiyeyle birlikte en çok kullanılan kelimeler olan jurnal (journal) ve ispiyon (espionage) sözcükleri Batı dillerinden transfer edilmiş sözcükler olmalarına rağmen, hafiye (Osmanlıcada hafîyye) Arapça hafâ (gizli olma, gizlilik) kökünden türemiş bir isimdir ve başkaları hakkında araştırma yapan ve bilgi toplayan casusluk misyonlu istihbarat elemanlarını ifade etmektedir (Tekin, 1994, s. 115). Osmanlıca sözlüklerde kısaca “gizli şeyleri araştıran casus, polis” şeklinde bir hafiye tanımı yapılmaktadır (*Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 2003, s. 116). Benzer bir tanım Şemseddin Sami’nin ünlü lügatı *Kâmûs-ı Türkî*’de biraz daha ayrıntılı olarak yer almaktadır: “tahkikat-ı hafîyye (gizli tahkikat) işlerinde mütenekkiren (kimliği gizlenerek) istihdam olunan polis memuru.” (Şemseddin Sami, 1317 [1900], s. 585). 1900 yılında, Abdülhamid saltanatının zirvesinde, Asır Matbaası sahibi Kirkor Faik Efendi tarafından yayımlanan ve bir Paris polis komiserinin başından geçenleri anlatan “Bir Komiserin Hatıratı” adlı eserde ise “Polis hafiye memurlarının işi daima ahvâl ve harekâtı tecessüs ve haber alacakları mevâddi (maddeleri) mercilerine arz ve hikâye olup (...)”⁸⁸ ifadeleriyle hafiye tanımına yer verilir. Bu eserin en önemli yönü, Abdülhamid döneminde içinde “hafiye” ifadesi geçen ender eserlerden biri olması ve yönetimin onayından geçtikten sonra yayımlandığı için, bir ölçüde Abdülhamid yönetiminin bakış açısını yansıtmasıdır.

Hafiye terimi Osmanlı literatürüne resmî olarak XIX. yüzyılda girse de, bu işin tarihsel sürecine bakıldığında devletin kuruluşundan itibaren farklı haber

Mahmud Necmeddin’in “Hafiyelerin Konferansı (1911/1327)”, Ahmed Raci’nin “Yıldız’da Yeni Casuslar Cemiyeti Yahut Yâverân Tensikâtı (1909/1324)”, Yusuf Ziya’nın “Hafiye Melanetleri (1911/1327)” ve yazarı belli olmayan “Mebusan’a Takdim Olunan Hafiyelerin Listesi Yahut İstanbul’da Kimler Hafiyelik Etmiş (1910/1326)” adlı risaleler ile Hasan Nadir’in “Bir Hafiye Ailesi Yahut Mazlume-i İstibdat (1910/1326)”, Vahid Lütfü’nün “Hafiye Darbesi Yahut Bir Kızın İntikamı (1911/1327)”, ve Ebussüreyya Sami’nin “Abdülhamid’in Kayguları (1914/1330)” gibi edebî türlerin hepsi ana konu olarak hafiyeyle işlemektedir.

⁸⁸ “Polis hafiye memurlarının işi daima ahvâl ve harekâtı tecessüs ve haber alacakları mevâddi mercilerine arz ve hikâye olup; [bunlar] maaş-ı mahsusalarından mâadâ ibraz edecekleri her hizmet ve maslahatın ehemmiyetine göre başkaca mükâfât-ı nakdiyye alırlar ki bu sûret bi-t-tab’ memuriyetlerinde ihtimam ve gayretlerini icap ettirir.”; Kirkor Faik Efendi (1900). *Bir Komiserin Hatıratı*. İstanbul: Asır Matbaası, s. 13.

toplama unsurlarından yararlanıldığı görülür. Önceki bölümde değinildiği gibi bu konuda en başta zikredilmesi gereken unsurlar casuslardır. Casuslar, devletin kuruluşundan itibaren haber almanın en önemli unsuru olarak istihbarat ağının merkezinde yer almışlar; diğer bilgi kanalları, mesela sınır bölgelerindeki asker ve idareciler özellikle merkezî idareden talep geldiğinde enformasyon temininde bulunurken, casuslar bu işi profesyonel olarak yerine getirmişlerdir. Casusların dışında, bizzat padişahlar da “tebdil-i kıyafet”le halk arasında dolaşarak bilgi toplarlar ve bu sırada kendilerine Bostancı Ocağı’na mensup “tebdil hasekileri” refakat ederdi (Yıldız, 2012, s. 116). Sayıları XVII. yüzyılda on iki kişi kadar olan tebdil hasekileri bizzat padişah tarafından görevlendirilip başkentte dolaşarak elde ettikleri istihbaratı Saray’a iletirler, gerekli görüldüğünde taşraya da gönderilirlerdi. Saray’a bağlı Enderun ağaları da zaman zaman değişik kıyafetlerle halk arasına çıkarak bilgi toplamaya çalışırlardı (Tekin, 1994, s. 115). İstanbul ve çevresindeki haber toplama faaliyetlerinde Yeniçeri Ocağı’ndan da faydalanılıyordu. İmparatorluğun en önemli askerî gücü ve piyade birlikleri olarak Yeniçeriler, aynı zamanda askerî polis vazifesi görüyor, iç güvenliği sağlama ve bilgi toplama faaliyetlerinde önemli görevler üstleniyorlardı. Ocağın subaylarının gözetimindeki görevliler İstanbul’da çarşı, pazar, kahvehane ve halkın toplu olarak bulunduğu diğer yerlere gönderilerek duydukları haberleri ve edindikleri izlenimi üstlerine “nakl-i kelim” ediyorlar, tahlil edilen bilgiler de düzenli şekilde sadrazama rapor ediliyordu (Mantran, 1991, s. 80; Ágoston, 2012, s. 66). XIX. yüzyıl başlarında Yeniçeri ve Bostancı Ocaklarının eski önemini yitirmesinden sonra bilgi toplama görevlerini Mabeyn-i Hümayun mensupları yerine getirmeye başladılar. Bunlara ek olarak tekke şeyhleri, dervişler ve gezginci dervişlerden de istihbarat alımında faydalanılıyordu (Tekin, 1994, s. 115). II. Mahmud saltanatının (1808-1839) ortalarına doğru, 1821 tarihli bir kayıt ise, “hafiye” bahsinin geçtiği en eski tarihli kayıtlardan biri olarak bu noktada oldukça dikkat çekicidir. Kayıtta “Kefere câsusları İslâmlar arasında dolaşarak nifak ve fesâdı mûcib hâllerde bulunduklarından ve bunun vehâmeti ise meydanda bulunduğundan ve erâcîfe dâir söz söyleyenler ta’yin olunan hafîyyeler vâsıtasıyla tutulub te’dîb

olunacağından (...)”⁸⁹ ifadesi yer alır. Hemen hemen aynı döneme ait benzer kayıtlar da dikkate alındığında, hafiyeliğin, tarihsel süreçle birlikte Osmanlı istihbaratında meydana gelen profesyonelleşmenin bir ürünü olarak XIX. yüzyıldaki casusluk mesleğini ifade ettiği söylenebilir. Bununla birlikte yine II. Mahmud döneminden başlamak üzere “jurnal kâtibi” adında bir memuriyete rastlanmaktadır.⁹⁰ Fakat tayin işlemleri fermanla yapılan bu memuriyet, II. Abdülhamid dönemindeki jurnal kavramından farklı olarak, vergilerin adil olarak dağıtılıp dağıtılmadığını yerinde kontrol eden “yoklama kâtibi” unvanlı memuriyetin değiştirilmiş şeklidir (Pakalın, 1946, s. 311).⁹¹ Vergi kontrol işlemlerinden başka, Tanzimat döneminde ordu bünyesinde ve vilayet birimlerinde çeşitli kayıt işlemleri için istihdam edilen bu memurlar, yürüttükleri araştırmaları günlük raporlarla mercilerine bildirdikleri için jurnal kâtibi olarak adlandırılmışlardır; dolayısıyla bu memurların herhangi bir istihbarî görevinden söz edilemez. Bunun dışında Abdülaziz dönemine, Eylül 1871 tarihine ait bir kayıta ise “jurnal memuru” ibaresine rastlanmaktadır. Padişaha öneri niteliğinde sunulan ve sonradan iradesi çıkan kayda göre Şura-yı Devlet gibi dairelerden seçilecek “ehl-i ırz genç zâtlardan jurnalci nâmıyla” Anadolu için dokuz ve Rumeli için altı olmak üzere toplam on beş jurnal memuru görevlendirilmesi öngörülmekteydi.⁹² Kaydın asıl dikkat çeken kısmıysa söz konusu jurnal memurlarının görevlerinin tanımlandığı bölümdü: Bu memurlar “(...) bir ve iki ayda biri yekdiğeri ardından devr-i memâlik ile müşâhede ve istihbâr eyledikleri

⁸⁹ Bkz. BOA, C.DH. , 132/6599, H. 24.12.1236 (22.09.1821). Belgedeki cümlelerin tam içeriği şöyledir: “Kefere câsusları İslâmlar arasında dolaşarak nifak ve fesâdı mûcib hâllerde bulunduklarından ve bunun vehâmeti ise meydanda bulunduğundan ve erâcîfe dâir söz söyleyenler ta’yin olunan *hafîyyeler* vâsıtasıyla tutulub te’dîb olunacağından lâzım gelenlere tenbîhi hakkında sâdır olan irâde-i seniyyeyi mübellîğ Reisülküttab’a buyruldu.”

⁹⁰ Örneğin bkz. BOA, A.}MKT. , 1/25, H. 05.05.1256 (M. 05.07.1840); BOA, A.}DVN. , 34/26, H. 22.03.1264 (M. 27.02.1848); BOA, A.}MKT. , 143/10, H. 07.09.1264 (M. 07.08.1848); BOA, A.}DVN. , 134/97, H. 14.02.1275 (M. 23.09.1858).

⁹¹ Jurnal kâtipleri Tanzimat döneminde ordu bünyesinde ve vilayet birimlerinde de çeşitli kayıt işlemleri için istihdam edilmişlerdir.

⁹² “(...) ehl-i ırz genç zâtlardan jurnalci nâmıyla Anadolu’nun üç kolu için beherine üçerden dokuz ve Rumeli için dahi altı me’mûr (...) intihâb olunarak (...)”; BOA, İ.MMS. , 42/1715, H. 05.07.1288 (M. 20.09.1871).

ahvâl-i memâlik ve teb'ayı jurnal ederek peyderpey Bâb-ı Âlî'ye irsâl" edeceklerdi.⁹³

II. Abdülhamid dönemine ait resmî yazışmalarda sıkça geçen bir ifade olarak "hafiye memurluğu"nu, Abdülhamid döneminde Osmanlı istihbarat ağının temelini oluşturan öge olarak tanımlamak yanıltıcı olmayacaktır. İstihbarat ağının merkezinde bu "mesleğin" olduğu ve istihbaratın bu meslek grubu tarafından üretildiği tartışmasızdır. Bununla birlikte bir meslek olarak hafiyeliğin devlet teşkilatı içinde kategorize edilip bir konuma oturtulması, Osmanlı devlet teşkilatı içinde "Hafiye Teşkilatı" adında bir kurum, daha doğrusu organize edilmiş, kurumlaşmış ve ismi konmuş bir istihbarat teşkilatı bulunmadığı için mümkün değildir. Öyle ki her yıl düzenli olarak yayımlanan devlet sâlnâmeleri de dâhil olmak üzere dönemin hiçbir resmî belgesinde bir kurum olarak "Hafiye Teşkilatı" adına rastlanamaz. "Hafiye Teşkilatı" adı büyük oranda, döneme şahit olmuş kişilerin anılarının⁹⁴ bir ürünüdür. Bu konudaki karışıklık, devletin resmî olarak hafiye teşkilatına yer vermemesinin yanında, belgelerde geçtiği şekliyle "hafiye memurluğu" denen mesleğin çok farklı usullerle, farklı şekillerde icra edilmesinden de kaynaklanmaktadır. Özellikle belirtmek gerekir ki yönetime istihbarat sağlayan herkes hafiye değildir. Asıl hafiyeler, "hafiye memuru"⁹⁵ ya da "polis hafiyesi"⁹⁶ gibi isimlerle anılan, merkezde Zaptiye Nezareti, vilayetlerde

⁹³ "(...) bunların bir ve iki ayda biri yekdiğeri ardından devr-i memâlik ile müşâhede ve istihbâr eyledikleri ahvâl-i memâlik ve teb'ayı jurnal ederek peyderpey Bâb-ı Âlî'ye irsâl eylemeleri (...)"; BOA, *İ.MMS.* , 42/1715, H. 05.07.1288 (M. 20.09.1871).

⁹⁴ Mesela II. Abdülhamid'in Başkâtibi Tahsin Paşa hatıratının birçok yerinde bu yapıdan "Hafiye Teşkilatı" adıyla söz etmektedir.

⁹⁵ Örneğin bkz. "Tüccar ve bankerlerin yollarda *hafiye memurlarınca* üzerleri aranarak evraklarına el konulması caiz olmadığından Sivacioğlu biraderlerin adamından alınan evrakın iadesiyle bu tür uygulamalara son verilmesi" hakkında, BOA, *DH.MKT.* , 1423/6, H. 05.09.1304 (M. 28.05.1887); "Bitlis'te görevli *hafiye memurlarına* Ermeniler tarafından suikast yapılacağına dair bir ihbar alındığından bu meyanda gerekli tedbirlerin alınması" hakkında, BOA, *A.MKT.MHM.* , 620/28, H. 11.06.1315 (M. 07.11.1897); "Mahmud Paşa'nın Londra'ya, oradan da Mısır'a gitmesinin kendileri için daha hayırlı olduğunu ifade ettiği ve *hafiye memurlarının* haberine göre Paris'ten hareket etmek üzere olduğu" hakkında, BOA, *Y.PRK.EŞA.* , 35/9, H. 12.11.1317 (M. 14.03.1900).

⁹⁶ Örneğin bkz. "Ermenilerin İskenderiye'deki fesadiyelerine karşı Ermenice ve Rusça bilen *polis hafiyelerinin* Mısır Fevkalade Komiserliği maiyyetinde istihdam edilmeleri" hakkında, BOA, *Y.A.RES.* , 78/32, H. 24.09.1313 (M. 09.03.1896); "Galata'da Polis Halil Efendi'nin katili Oseb ve Truşak Komitası'na mensup heyet-i fesadiyenin Galata'da Amerikalı Protestanların kiraathanesinde gecelediği haber alındığından, kiraathanede

valilikler⁹⁷, ülke dışında sefaret ve şehbenderlikler⁹⁸ bünyesinde çalışan, devlet tarafından ataması yapıp maaş bağlanan⁹⁹ ve sadece hafiyelik görevini yerine getiren profesyonel memurlardır. Kaynaklara göre devlet merkezinde görev yapan hafiyeler Bâb-ı Âlî bünyesindeki Zaptiye Nezareti'ne bağlıdırlar¹⁰⁰ ve polis karakollarında görev yapmaktadırlar.¹⁰¹ Zaptiye Nezareti'nin haricinde Yıldız Sarayı'nda oluşturulan ve başında "serhafiyeye-i şehriyâr" unvanını taşıyan bir yöneticinin bulunduğu Serhafiyelik makamı bulunmaktadır (Osman Nuri, 1911, s. 540). Bâb-ı Âlî (bilhassa Sadaret makamı ile Hariciye, Dahiliye ve Zaptiye Nezaretleri) daha çok, İstanbul ve imparatorluğun diğer bölgelerindeki asayiş

polis hafiyeleri bulundurulacak giren çıkanların kontrol edilmesi" hakkında, BOA, DH.TMK.M. , 3/102, H. 27.11.1313 (M. 10.05.1896).

⁹⁷ Örneğin bkz. [Ermeni mefâsidinin bertaraf edilmesine ilişkin devletçe içte ve dışta ne gibi tedbirler alınması gerektiğine dair Özel Komisyon tarafından hazırlanan mazbata: "(...) ve ahvâl-i husûsiyeye kesb-i ittilâ'ya vâsita olmak üzere vâliler tarafından mestûr ve lisâna âşinâ hafîyye me'mûrları istihdâmı (...)" BOA, DH.MKT. , 2064/103, H. 18.06.1311 (M. 27.12.1893)].

⁹⁸ Örneğin bkz. "Washington Sefâret-i Seniyyesi'nde istihdâm edilecek me'mûrin-i hafîyye maâşâtına dâir", BOA, BEO. , 3310/248210, H. 10.04.1326 (M. 12.05.1908); "Memâlik-i Şâhâne'ye vukû'bulan esliha irsâline dâir hafîyye me'mûrları tarafından itâ ve Viyana Sefâret-i Seniyyesi'nden bâ-tahrîrât isrâ olunup Hâriciye Nezâreti Celîlesi'ne gönderilen esliha cedvelleri (...)", BOA, BEO. , 439/32887, H. 11.01.1312 (M. 15.07.1894).

⁹⁹ Örneğin bkz. "Hudeyde Sancağı'nda istihdamına lüzum görülen hafiye memurlarına maaş ve harcırah bağlanacağından, memurların vazifeye başlama tarihlerinin bildirilmesi" hakkında, BOA, DH.MKT. , 223/60, H. 05.10.1311 (M. 11.04.1894).

¹⁰⁰ Bkz. "Zabtiye Nezareti hafiye tahsisatının kâfi olmaması dolayısıyla tezyidi talebi", BOA, ZB. , 17/97, R. 20.02.1308 (M. 02.05.1892); "Zabtiye Nezareti'nce hafiye tahsisatı istihdâm edilen Kahraman Bey hakkında", BOA, İ.DH. , 1295/101871, H. 02.07.1297 (M. 10.06.1880); "Hafiye ve jandarmanın yetersiz olduğu Çatalca'da Zabtiye Nezareti'nce dışarıdan ücretle muhbirler istihdam edilmesi ve denizden yapılan gözetlemeler için yapılan sarfiyatın bildirilmesi" hakkında, BOA, DH.MKT. , 1925/19, H. 23.07.1309 (M. 22.02.1892); "Bazı gümrüklerde dışarıdan gelen ecnebi kitap, risale ve saireyi muayene için tanzif olunacak memurların maaşının, Zabtiye Nezareti'nin Hafiye Maaşâtı veya başka bir tertibinden ödenmesinin uygun olacağı" hakkında, BOA, DH.MKT. , 2289/15, H. 22.08.1317 (M. 26.12.1899); ayrıca bkz. (Kartal, 1983, s. 265; Tahsin Paşa, 1999, s. 42; Beyhan, 1999, s. 941).

¹⁰¹ Örneğin bkz. "Dersaadet'de polis teşkilatlarında vazifeli bir kısım hafiye memurlarına sarfedilecek beş bin kuruşun Zabtiye Nezareti bütçesinden ödenmesi" hakkında, BOA, DH.MKT. , 1382/64, H. 06.03.1304 (M. 03.12.1886); ayrıca bkz. "Bir binbaşının, Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa'ya mürâcaatla karakoldan bir-iki nefer hafiye talep edip Bâb-ı Fetvâ'ya gelerek muhâkemenin rengini tebdîl ve birtakım efkâr-ı vâhiye isnâdı ile hafîyyelere o yolda jurnal tanzîm ve takdîm ettirdiğini (...) 29 Ağustos 1307 [10 Eylül 1891] târîhli arıza-i kem-terânemle arz etmiş idim (...)" Kırımî-zâde Mehmed Neşet Efendi. (2008). "259 nr. j.t.r. 30 Ağustos 1307 (11 Eylül 1891)", *Jurnallerin Tahkik Raporları*. (Raşit Gündoğdu-Kemal Erkan-Ahmet Temiz, Yay. Haz.), İstanbul: Çamlıca Basın-Yayın.

olayları¹⁰², yabancı istihbarat faaliyetlerinin tespiti ve engellenmesi¹⁰³, eşkıya takibi¹⁰⁴, hafiyelelerin seçimi¹⁰⁵, istihdamı¹⁰⁶ ve maaşları¹⁰⁷ gibi konularla ilgilenirken, muhaberatın merkezi olarak Yıldız Sarayı, Bâb-ı Âlî'nin ve devletin diğer birimlerinin elde ettiği istihbaratı değerlendiren bir üst kurul gibidir. Nitekim ilgili arşiv belgeleri incelendiğinde, Hariciye ve Dahiliye Nezaretleri gibi istihbaratın üretiminde yer alan stratejik kurumların ve bu nezaretlerin alt birimlerinin edindikleri istihbaratı Yıldız Sarayı ile paylaştıkları anlaşılmaktadır.

¹⁰² Örneğin bkz. "[Cebel-i Dürûz'da] (...) âsâyîş ve inzibâtı te'mîn etmek üzere Havran Kumandanlığı'nın nezâreti altında istihdâm edilen ve sâir mahâllerde kullanılan me'mûrîn-i hafîyyeye verilmekte olan beş on bin kuruşun (...)", BOA, *DH.MKT.*, 1636/37, H. 12.11.1306 (M. 10.07.1889); "Tırnova'da emniyet ve asayişin sağlanması ve olayları önceden haber almak için Lofça Pomaklarından birkaç kişinin Bulgar kıyafeti ile hafiye memuru olarak istihdamı talebi" hakkında, BOA, *A.MKT.MHM.*, 480/27, H. 16.03.1293 (M. 11.04.1876). Ayrıca Tahsin Paşa, Zaptiye Nazırı'nın İstanbul'daki asayiş olaylarıyla ilgili raporlar hazırlayıp her akşam padişaha sunduğunu belirtmektedir, bkz. (Tahsin Paşa, 1999, s. 42).

¹⁰³ Örneğin bkz. "Pirlipe'de doktorluk yapan Ogüst Efendi'nin aslında doktor değil Bulgar hafiyesi olduğu, Bulgar komitelerine çalıştığıın anlaşılması üzerine Bulgaristan'a iadesi için tutuklu olarak Kosova Vilayeti'ne gönderildiği" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 1709/18, H. 26.07.1307 (M. 18.03.1890); "Romanya hafiye memurlarından Margiriti'nin Manchester'a bağlı kilisesinin kilise ve mekteplerinde Koca Ulah ahalisi arasında Romanya lisanını telkin ettiği anlaşıldığından gerekli muamelelerin icrası" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 1509/18, H. 09.09.1305 (M. 20.05.1888).

¹⁰⁴ Örneğin bkz. "Meşhur eşkıyadan Nikola'yı ölü olarak ele geçiren Arnavut Hasan Ağa ve yine meşhur katil Dolacim Bolak'ı ele geçiren hafiye mükafat olarak vaadedilen paranın ödenmesi" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 100/43, H. 19.10.1311 (M. 25.04.1894); "Eşhas-ı maznûneden Agob Mişyan'ın yakalanmasında hizmeti görülen Trabzon Vilayeti hafiye memuru Mehmed Ziya Efendi'nin Mecidi Nişanı ile taltifi talebi" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, H. 29.04.1311 (M. 09.11.1893); "Rumeli'de Bulgar eşkıyasının faaliyetlerini önlemek için eşkıya çeteleri hakkında ihbarda bulunanlara verilmek üzere Selanik, Manastır ve Kosova mıntıkaları kumandanlıklarına hükümet-i mahalliye hafiye tahsisatından gereken meblağın ödenmesi" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 997/21, H. 12.06.1323 (M. 08.08.1905).

¹⁰⁵ Örneğin bkz. "Silivri'de şimendifer amelesi çavuşlarından bir Kürdün Ermeni lisânına âşinâ olmasıyla berâber kendisine de emniyet edilmekde olduğundan (...) hafîyyelikde istihdâmı (...)", BOA, *DH.MKT.*, 247/73, H. 08.12.1311 (M. 12.06.1894).

¹⁰⁶ Örneğin bkz. "Hafiye memurlarının yetersizliği sebebiyle hafiye memuru alımı ve buna dair tahsisatın araştırılması için Aydın Vilayeti'nin talebi üzerine durumun Sadaret'ten sorulması" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 362/33, H. 16.10.1312 (M. 12.04.1895); "Berlin Sefaret-i Seniyyesi'nde bir hafiye memuru istihdamı talebi" hakkında, BOA, *BEO.*, 182/13629, H. 23.09.1310 (M. 10.04.1893).

¹⁰⁷ Örneğin bkz. "Bayezid Sancağı hudûduyla Pasinler cihetinde ledi'l-icâb hidemât-ı hafîyyede kullanılacak me'mûrların mesârifi olan on iki bin kuruş kadar akçenin (...) sarfı için vilâyet-i müşârûn-ileyhe me'zûniyet i'tâsı tasvîb olunduğu (...)", BOA, *DH.MKT.*, 1343/9, H. 26.02.1301 (M. 27.12.1883); "Hafiye tahsisatı biten İşkodra Vilayeti'nde bu iş için gereken paranın dahiliye memurlarının maaşat-ı eyyam-ı haliyesinden tesviyesi" hakkında, BOA, *DH.MKT.*, 467/31, H. 23.12.1319 (M. 02.04.1902).

Ayrıca gerek merkezde, gerekse taşrada istihbarî konularda çoğu zaman doğrudan Yıldız Sarayı'ndaki Başkitâbet veya Şifre Dairesi ile iletişime geçildiği için, Yıldız Sarayı bu konuda Bâb-ı Âlî'den çok daha aktiftir.

Diğer taraftan Bâb-ı Âlî ve nezaretlere bağlı olan bu yapının dışında farklı bir istihbarat yapısının geliştiğini, herhangi bir haber alma ya da iletme görevi olmasa da şahit olduğu olayları veya duyduğu haberleri Saray'a bildirmekte herkesin serbest olduğunu belirtmek gerekir. Yıldız Sarayı'na jurnal verenlerin profilleri incelendiğinde, genellikle bu kişilerin kendilerine göre bir beklenti içinde oldukları ve karmaşık bürokratik işlemlere bulaşmamak için nezaretleri ve Bâb-ı Âlî'yi atlayıp doğrudan Yıldız Sarayı ile muhatap olmayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bunların arasında hanedan mensupları¹⁰⁸, nazırlar¹⁰⁹, ordu ve yargı mensupları¹¹⁰, muhtelif bürokratlar¹¹¹, gazeteciler¹¹² ve yazarlar¹¹³ gibi

¹⁰⁸ Örneğin bkz. Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'ye ait olduğu belirtilen jurnal; "(...) 'Reşad ve Kemal Efendiler, her ikisi müştereken benim teşebbüs edeceğim harekâtı tasvip edeceklerine dâir müştereken bana bir senet verirlerse derhal İngiltere'ye kaçar ve bu mülkü zât-ı şâhânenin zulmünden tahlis için her ne yapılmak lâzım gelirse yaparım' diye Mecid Efendi'nin söylediği her sûrette isbât olunur (...) Mecid Efendi'nin zât-ı şâhâne hakkında 'bu mülkü tahrip ediyor, devlet mahvoluyor. Hânedân-ı Osmânî ise bu hâle karşı sükût ediyor. Ah ben büyüklerimden muavenet görsem devleti zât-ı şâhânenin zulmünden tahlis için canımı feda ederim (...)' diye söylediği her sûrette isbât olunur (...) Yazdığım şeylerin cümlesini hin-i iktizâda Mecid Efendi'nin muvacehesinde isbâta muktedir olduğumu beyan ederim, 9 Mart 1316 Yusuf İzzeddin."; (Tuğay, 1935, s. 34).

¹⁰⁹ Örneğin bkz. Tophane Müşiri Zeki Paşa'ya ait olduğu belirtilen jurnal; "(...) Her meclis günü akşamı müzakerâtın bir hülâsasını atabe-i seniyye-i hazret-i padişâhîlerine arz ederdim. Bu akşam kalem-i ahkarânem bu hususa varamıyor. Sebebi Sadrazam Paşa kullarına on altı bin lira ihsân buyrulmasıdır. Bu kullarının fedâkârlığını onun müşevveş hâliyle ve bu kullarının her hususta mahrûmiyetini onun her türlü ihsânlara nâiliyetiyle mukâyese edince kendimi denize atacağım geliyor (...) ihsân buyrulmasını istihâm ederim, ol bâbda... 28 Temmuz 1315, Tophane Müşiri-Mekâtib-i Askeriye Nâzırı Zeki"; (Tuğay, 1935, s. 37).

¹¹⁰ Örneğin bkz. "Bazı vekâyi'-i mühimmenin sûret-i mahremânede arz ve iş'ârına dâir resîde-i mevki-i tekrîm olan tahrîrât-ı vâlâları mütâlaasıyla teşerrûf eyledim. İşbu emr-i âlîlerine imtisâlen ber-muktezâ-yı sadâkat vâcibe-i zimmet-i ubûdiyyet olduğundan o yolda bir keyfiyetin arz ve beyânına mücâseret eylerim (...) Şam taraflarından bazı kimesneler geçen de işbu sergilerden fiât-ı mezkûre üzere bir hayli mikdâr toplayıp Hazîne-i Celîlece bir tarîk-i tesviye bulmak için Dersâdet'e adam gönderdiklerini (...) arz ederim, ol bâbda..."; Kırımî-zâde... , a.g.e. , "Şam-ı Şerîf Mal Sandığı'nın istikrâz sergileri hakkında Şam Bidâyet Reisi Feyzullah Efendi tarafından gelen mektubun leffîyle arz kaydı", 343 nr. j.t.r. 20 Şubat 1307 (3 Mart 1892).

¹¹¹ Bkz. Kırımî-zâde... , a.g.e. , "Liman Dâiresi Başkâtibi Latîf Bey tarafından vârid olan varaka-i ihbâriyyenin aynen takdîmine dair arz kaydı", 411 nr. j.t.r. 30 Haziran 1308 (12 Temmuz 1892); Kırımî-zâde... , a.g.e. , "Su Nezâreti Kâtibi Rifat Efendi'nin varaka-i

çeşitli meslekten insanlar vardır (Bayur, 1954, s. 192; Beyhan, 1999, s. 942). Bunların dışında vilayetlerdeki vali ve mutasarrıflar ile yabancı ülkelerdeki elçiler ve elçilik çalışanları da Yıldız Sarayı'yla istihbarat paylaşmaktadırlar; bu tür görevlilere Mabeyn-i Hümayun Başkâtipliği'nden özel şifre anahtarları verilerek, elde edilen bilgilerin telgrafla ve gizli olarak Saray'a iletilmesi sağlanmaktadır.¹¹⁴ Aslına bakılırsa dönemin haber alma anlayışı gereği resmî bir görevi olsun veya olmasın herkesin istihbarat paylaşmakta serbest olmasının istihbarat ağını güçlendirdiği ve bu ağı “geniş bir istihbarat şebekesi” haline getirdiği düşünülmüyordu (Tahsin Paşa, 1999, ss. 37-38). Bu dönemde Yıldız Sarayı'nı muhaberenin merkezi haline getiren böyle bir yapının bilinçli olarak oluşturulduğu, kendiliğinden işleyen bir otokontrol mekanizmasının kurulmaya çalışıldığını belirtmek gerekir. Fakat farklı mesleklerden kişilerin istihbarat paylaşmakta veya jurnal hazırlamakta serbest olmasının istihbarat ağını kuvvetlendirdiği düşünülse de, aynı durumun istihbarat kirliliğine¹¹⁵ sebep olduğu göz ardı edilmemelidir. Nitekim jurnal sisteminin zamanla genişlemesi ve Saray'a verilen jurnal sayısının artması üzerine, II. Abdülhamid çözüm olarak jurnallerin gerçeklik derecesinin araştırılması yoluna gidecektir. Bu amaçla jurnaller konusunda uzmanlaşmış kişilerden “jurnal tahkik raporları” istenerek, istihbarat kirliliği probleminin önüne geçilmeye çalışılacaktır.

Her ne kadar hafiye memurları için bir kısım resmî evraklarda “polis hafiyesi” ifadesi kullanılmış olsa da, polislikle hafiyeliğin iki farklı görev olduğu ve bu iki görevin birbirinden keskin çizgilerle ayrıldığı; fakat hafiyelerle polislerin nadir de

ihbâriyyesi leffen arz olunduğuna dair arz kaydı”, 410 nr. j.t.r. 29 Haziran 1308 (11 Temmuz 1892); Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Mensûbîn-i ubeydânem ve mevâlîden Mekki Efendi'nin tebrîk-i sâl-i cedîd zımında tanzîm eylediği kasîdesinin arz ve takdîmine dair”, 233 nr. j.t.r. 25 Temmuz 1307 (6 Ağustos 1891).

¹¹² Bkz. (Tuğay, 1935, s. 120-121 / Ebuzziya Tevfik'e ait olduğu belirtilen jurnal).

¹¹³ Bkz. (Tuğay, 1935. , s. 37 / Süleyman Nazif'e ait olduğu belirtilen jurnal).

¹¹⁴ Örneğin bkz. “Köprülü havalisine müteallik mühim istihbarat vukubulması üzerine muhabere-i hafiyeyede kullanılmak üzere bir şifre tertip edilerek gönderilmesi” hakkında, BOA, *DH.MKT.* , 2147/82, H. 29.07.1316 (M. 13.12.1898). Şifre telgrafı örneği için Ek-16'ya bakılabilir.

¹¹⁵ Aslında istihbarat kirliliği problemi günümüz istihbaratının da en büyük problemleri arasındadır. Gerek istihbaratın ilk kaynağından oluşan, gerekse istihbaratın farklı kurumlarca, farklı şekillerde yorumlanmasından kaynaklanan bu durum alınan istihbarat karşısında harekete geçilmesini geciktirmektedir. Konuyla ilgili bir değerlendirme için bkz. (Bal ve Erkeç, 2013, ss. 179-219).

olsa işbirliği içinde çalışmış oldukları söylenebilir. Dolayısıyla söz konusu iş birliği dışında, polislik tarihinin ayrıntılarına bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için değinilmeyecektir. Fakat “polis hafiyesi” unvanıyla ilgili şunu özellikle belirtmek gerekir ki bu unvan, esas görevi istihbarat toplamak olan istihbarat görevlilerinin, aynı zamanda bir yetki ve güç simgesi olan polislik unvanını kullanarak yetkilerinin daha geniş tutulmak istenmesinden; diğer bir ifadeyle polise tanınan kimlik sorma, üst arama, ev araması ve şüpheli evraklara el koyma gibi yetkilerden hafiye memurlarının da yararlanmasını sağlamak için tercih edilmiş olmalıdır. Bu noktada Jean-Marc Berlière’in (2009) Fransız polisi için kullandığı “iktidarın dünyevî kolu” ve “rejimin bekçisi” (s. 68) tabirleri, Osmanlı İmparatorluğu’nda her ikisi de bir bakıma aynı amaca hizmet eden polis ve hafiye memurlarının buluştukları nokta olarak düşünülebilir.

Vincent Milliot (2009) polis tarihiyle ilgili bir çalışmada “polis nasıl düşünülmeli?” sorusuna, “polis, tabiatı itibarıyla teorik kavramsallaştırmaya pek uygun değildir; bu nedenle polislik, toplumsal koşullara sürekli ayak uyduran bir faaliyet düzleminde açıklanabilir” cevabını verir (ss. 91-93). Milliot’ın odaklandığı nokta korumacı ya da baskıcı bir bakış açısından ziyade, yönetim pratiklerinin rasyonelleşmesi üzerinden yapılacak bir okumadır. Bu çerçeveden bakıldığında hafiyelik, çoğunlukla II. Meşrutiyet döneminden kalan “jurnalcilik”, “iftiracılık”, “bol kazançlı bir sanat” gibi kalıplardan ziyade, son yirmi yıldır güvenlik uygulamaları konusunda tarihyazımına egemen olan ve çok yönlü olarak tartışılan asayiş, emniyet, gözetim ve denetim pratikleri ekseninde ele alınmalıdır. II. Abdülhamid dönemi hafiyeliğini bu noktada anlamlı bir yere oturtabilmek için, devletin güvenlik söylemini iyi okumak gerekmektedir. İleride ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, dönemin resmî evrakında güvenlik meselesine ilişkin en sık kullanılan kavram “fesad” kavramıdır. Bu kavram çoğunlukla Ermeniler, Rumeli’deki komiteler ve Jön Türkler gibi siyasî muhalifler için kullanılmıştır. Devletin kurumları arasında cereyan eden “fesad” içerikli yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla bu kelime, yalnızca bölgesel bir tehdidi değil, siyasî karşı çıkış barındırması sebebiyle devletin güvenliği ve rejimin istikrarını doğrudan ilgilendirmektedir. Bu nedenle devletin güvenlik söyleminde en üst sırayı “fesad” içerikli sözcükler işgal eder. Diğer taraftan “erbab-ı

mefsedet”, “erbâb-ı şekâvet”, “müfsid” ve “şaki” gibi kelimelerin yalnızca resmî yazışmalarda değil, dönemin gazetelerinde de sıklıkla kullanılması, tehdit algısının dışa vurumu olarak yorumlanabilir. Dönemin yönetici eliti tehdit algısındaki bu dışa vurumu, kendine has özellikleri bulunan güvenlik politikaları üreterek, güvenlik ve istihbarat ağını aktif tutarak ve gözetim-denetimin sürekliliğini sağlayarak yatıştırmak istemişlerdir.

Tıpkı polis örneğindeki gibi, hafiyelelerin de Abdülhamid dönemindeki faaliyetleri hakkında en çok vurgulanan nokta elitlerin denetimidir. Bilhassa siyasî muhaliflerin, devlete tehdit oluşturduğu düşünülen kişilerin ya da başkentte kalması çeşitli sebeplerle uygun görülmeven görevlilerin takibi, dönemin hafiyelelik sisteminin en bilindik faaliyetleri arasındadır. Bu, dönemin gözlemcileri tarafından II. Meşrutiyet döneminin çoğu kaynağında¹¹⁶ belirtildiği gibi “Abdülhamid istibdadı”nın bir aracı olarak görülmüştür. Bu tespit, yani istihbarat sisteminin baskı aracı olarak kullanıldığı yorumu hatalı olmamakla birlikte eksiktir. Hafiyelelik sisteminin denetim hedefleri, emniyet/asayiş sağlama amacı ve istihbarat yazışmalarının mahiyeti gibi normatif ölçüler dikkate alındığında, bu sistemin, devlet çapında istihbarat oluşturma gayreti içinde olduğu görmezden gelinemez. Dolayısıyla dönemin istihbarat çalışmalarını sadece elitlerin ve muhaliflerin gözetim altında tutulmasına hizmet etmekle sınırlandıran ya da polis ve hafiye memurlarını Yıldız Sarayı’nın hizmetindeki milis kuvvetinden ibaret gören tezler elden geçirilmelidir.¹¹⁷

Hafiye memurlarının profillerine ait veriler, oldukça ilgi çekici niteliktedir. Yıldız tasnifi ve diğer arşivlerde hafiye memurlarına ait toplu bilgi mahiyetinde bir ize rastlanılmasa da, arşivlerden günümüze ulaşan ve ödüllendirme, taltif, nişan tevcihi gibi münferit uygulamalara ait yazışmaların bulunduğu belgelerde, bazı hafiye memuru isimleri yer almaktadır. Bu memurların isim ve kimliklerine göz atıldığında, hafiye istihdamında büyük oranda lisan gibi bölgesel ihtiyaçların

¹¹⁶ Söz konusu kaynak örnekleri için bkz. (Abdurrahman Şeref Efendi, 1996, ss. 5-6; Osman Nuri, 1911, ss. 538-554).

¹¹⁷ Bu bağlamda dönemin polisine dair çeşitli bakış açılarını değerlendiren bir çalışma için bkz. (Lévy, 2017, ss. 202-214).

dikkate alındığını söylemek mümkündür.¹¹⁸ Bu noktada, ağırlıklı olarak Müslümanların istihdam edildiği, fakat özellikle dilsel donanımlarından dolayı gayrimüslimlerin de hafiye memuru olarak tercih edildiği görülür. Bu konudaki en iyi örnekler Trabzon Vilayeti'nde görevli Mehmed Ziya Efendi ile Bitlis Vilayeti'nde görevli Hartoğyan Serkis'tir. Trabzon Vilayeti hafiye memurlarından Mehmed Ziya Efendi, verimli çalışmalarından dolayı hükümet tarafından çeşitli tarihlerde taltif edilir. Örneğin 1892 yılında, Trabzon Ermeni Mektebi muallimliğinden çıkarılan Sivaslı Agob Mişyan'ın evinde “muzır şarkı varakası” ele geçirmiş ve Komiser Cafer Efendi ile birlikte beşinci rütbeden Mecidi nişanı ile taltif edilmiştir.¹¹⁹ Hartoğyan Serkis ise Ermeniler arasından seçilmiş bir hafiye olarak Bitlis Valisi Rauf Paşa'nın emrindedir. Dil bilgisinden istifade edildiği anlaşılan Hartoğyan Serkis, İran ve Rusya'ya da giderek istihbarat faaliyetlerinde bulunmuştur.¹²⁰

Gayrimüslimlerin yabancı dillerdeki yeterlilikleri, bölgesel istihbarat ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmakla birlikte pasaport hizmetleri gibi bazı görevlerde aranan özelliklerden olmuştur. Örneğin İzmir pasaport polisi sorumlusu olan Rafael Chikurel İngilizceye aşina olmakla birlikte Türkçe, Rumca, İspanyolca, İtalyanca ve Fransızca'yı konuşup anlayabilmektedir (Lévy, 2017, s. 200).

¹¹⁸ Özellikle yerli halktan istihbarat toplama hizmetlerinde faydalandığı bilinmektedir. Bu konuda bir örnek için bkz. “Anasıl Filibe ahâlisinden olup Bulgaristan ve Şarkî Rumeli Mekâtib-i İslâmiyyesi'nde muallimlik etmekte iken komiserliğin hizmet-i istihbâriyyesinde bulunduğu emâretce istihbâr edildiği için vazîfesine nihâyet verilmesi üzerine Sırbistan'a geçmiş ve tekrar Bulgaristan'a gelmiş ise de ihbârât hizmetinde bulunmasına imkân kalmayıp Üsküb'e iğrâm olunan Mehmed Tevfik Efendi'nin Dersaâdet'de hizmet edeceği emriyle Dersaâdet'e gelmesi üzerine (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 863/69, H. 09.04.1322 (M. 23.06.1904).

¹¹⁹ “Trabzon Ermeni Mektebi muallimi iken hizmetden çıkarılmış olan Sivaslı Agob Mişyan'ın hânesinde yapılan taharriyât esnâsında gâyet muzır bir şarkı varakası ele geçirilmesi nedeniyle Komiser Cafer Efendi'nin dördüncü rütbeden Osmanî, Hafîyye Mehmed Ziyâ Efendi'nin beşinci rütbeden Mecidî nişanıyla taltifleri (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 2023/42, H. 01.05.1310 (M. 21.11.1892); ayrıca bkz. BOA, *DH.MKT.* , 164/88, H. 29.04.1311 (M. 09.11.1893).

¹²⁰ “Yâverândan Sekizinci Fırka Kumandanı Ahmed Lütî Paşa Hazretlerine: Mamûretülaziz Vâlisi saâdetlü Rauf Paşa Hazretlerinin Bitlis vâililiğinde bulunduğu sırada hafîyye me'mûrluğunda istihdâm olunan Hartoğyan Serkis'e İran ve Rusya memâlikine gitmek üzere i'tâ olunan yirmi liranın ne taraftan verildiği istisfârını hâvi vârid olan 21 Kânûnîsânî 307 târihli tahrîrât-ı aliyveleri üzerine (...) meblâğ-ı mezkûrun görülen lüzûm üzerine bir def'aya mahsûs kendi tarafından i'tâ kılındığını iş'âr eylediği (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 1926/63, H. 26.07.1309 (M. 25.02.1892).

Benzer şekilde, Yunanistan sınırında bulunan Alasonya Kazası'nda gelip gidenleri kontrol etmek ve istihbarat toplamak için "hükümet tercümanı" adı altında görevlendirilen Felyanis Efendi'ye hem tercümanlık, hem de hafiye maaşı tahsis edilir.¹²¹ Bu tür örnekler çoğaltılabilir. Dahası, imparatorluğun dört bir yanında görev yapan gayrimüslim hafiye memurlarının çeşitli olaylarda adlarının geçmesinden dolayı belgelerde izlerine rastlamak mümkündür: İstanbul'da hafiye memuru Yabyan, Ticaret Odası azası Muizlevi Efendi'nin evrakına gereksiz yere el koyduğu için tedib edilir¹²²; Sofya'da görevli polis hafiye memuru Petraki Ordalhi'ye çalışmalarından dolayı altın saat hediye edilir¹²³; eşkiya tarafından öldürülen Kosova Bairköy Karyesi halkından hafiye Nikola'nın ailesine maaş tahsis edilir¹²⁴ ve Sırp hafiye Jikov'un sadakati şüpheli olduğu ve istenen istihbarat bilgilerini getirmediği için görevine son verilir.¹²⁵ Öyle anlaşılmaktadır ki raporlarda sıkça geçen ifadelerden biri olarak "lisana aşına"¹²⁶ olmaları, gayrimüslim hafiye memurlarının en ayırt edici özellikleridir.

Müslüman hafiye memurlarının profilleri ise gayrimüslimlere göre daha karmaşıktır. Aslına bakılırsa Müslüman hafiye memurlarının seçiminde belirli bir kıstasın olmadığı ve seçimin daha çok yerel yöneticilere bırakıldığını söylemek mümkündür.¹²⁷ Bununla birlikte, esnek ve pragmatik bir yaklaşımla yöneticilerin hafiye istihdamında daha çok yerel ahali arasından yetenekli kişileri tercih ettikleri anlaşılmaktadır.¹²⁸ Bunun dışında Osmanlı yöneticileri incelemekte

¹²¹ "Yunan hudûdunda bulunan Alasonya kazâsında Yunanistan'a giden ve gelenleri kontrol etmek ve bilgi toplamak için hükümet tercümanı adı altında görevlendirilen Felyanis Efendi'ye hem hafîyye hem de tercümanlık maaşı tahsîsi" hakkında, BOA, *DH.MKT.* , 1428/81, H. 09.10.1304 (M. 05.01.1887); ayrıca bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1452/8, H. 13.01.1305 (M. 01.10.1887).

¹²² Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1522/99, H. 09.11.1305 (M. 18.07.1888).

¹²³ Bkz. BOA, *A.}MTZ.(04).* , 33/67, H. 06.12.1313 (M. 19.05.1896).

¹²⁴ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 515/38, H. 23.02.1320 (M. 01.06.1902).

¹²⁵ Bkz. BOA, *Y.PRK.MK.* , 21/72, H. 19.11.1323 (M. 15.01.1906).

¹²⁶ Örneğin bkz. BOA, *ZB.* , 72/93, R. 21.02.1323 (M. 04.05.1907).

¹²⁷ Örneğin Trabzon Vilayeti'nde hafiye memuru olarak istihdam edilen Mehmed Ziya Efendi, vilayetin Mektubî Kalemi kâtiplerindendir. Benzer şekilde Bayezid Sancağı'nda görevli hafiyeler yerel memurlar arasından, Ankara Vilayeti'nde görevli hafiyelerin bir kısmı da zaptiye efradı arasından seçilmişlerdir; BOA, *DH.MKT.* , 1867/50, H. 09.02.1309 (M. 14.09.1891); BOA, *DH.MKT.* , 1343/9, H. 26.02.1301 (M. 27.12.1883); BOA, *DH.ŞFR.* , 135/62, R. 02.02.1304 (M. 14.04.1888).

¹²⁸ Örneğin bkz. "Dersim vilâyetince şu aralık icrâsına ihtiyâc hâsıl olan ıslahât zımında olmak üzere aşiretlerden nâhiye i'tibârıyla müdir ta'yini ve hafîyye istihdâmı

olduğumuz dönemde, tıpkı jandarma örneğinde olduğu gibi, yerel ahalinin yanı sıra Osmanlı topraklarına Rumeli ve Kafkasya'dan göçmüş olan muhacirlere de sıklıkla başvurmuştur. Muhacirler içinde 93 Harbi sonrasında Anadolu'nun farklı bölgelerine yerleştirilmiş olan Çerkez nüfusun ayrı bir yeri vardır. Çerkezler birçok vilayette jandarma için temel işgücü kaynağı olmuşlar (Özbek, 2010, ss. 60-62)¹²⁹, ayrıca coğrafi olarak Kafkasya'ya benzerliğinden dolayı bilhassa Doğu Anadolu'nun sınır bölgelerinde istihbarat işlerinde sıklıkla kullanılmışlardır.¹³⁰ Nitekim günümüzde, Türk istihbaratında Çerkez kökenlilerin ağırlıkta olması, bu tarihsel gelişmenin bir sonucu ya da devamlılığı olarak yorumlanabilir.

Dönemin tanıklıklarına göz atıldığında hafiye memurlarının pek de iyi bir imaja sahip olmadıkları görülmektedir. Zaman zaman muhalefeti engellemek ve muhalifleri bastırmak için de kullanılan hafiyelik, bu misyonundan ötürü en çok çekinilen ve aynı zamanda saygınlığını yitiren müessese olmuştur. Yıldız Sarayı'na ulaşan jurnalleri tahkik ettiren Kırımî-zâde Neşet Efendi'nin raporları içinde yer alan bir ifade, sistemin içinde bulunan kişilerin bile zaman zaman bu durumdan şikayet ettiklerini gösterir. Kırımî-zâde Ekim 1892 tarihli bir raporunda, Saray'ın hizmetine girdiğinden beri devlet erkanı tarafından kendisine kin beslendiğini, hatta devlet dairelerinde memur olan akrabalarının amirleri tarafından rencide edildiğini ifade eder.¹³¹ Bu olumsuz imaj, Beşiktaş Karakolu Serkomiseri Hasan Paşa ile II. Abdülhamid'in Meşrutiyet öncesindeki

ve Meclis-i İdâre a'zâsıyla mutasarrıf ve kâim-makamların bir def'aya mahsûs olarak vilâyetce intihâbına müsaade olunması ve teferruâtı hakkında (...)", BOA, *DH.MKT.* , 1421/16, H. 28.08.1304 (M. 22.05.1887); ayrıca bkz. BOA, *DH.MKT.* , 639/41, R. 02.07.1319 (M. 15.07.1903).

¹²⁹ Ayrıca bkz. BOA, *Y.MTV.* , 19/81, H. 21.04.1303 (M. 27.01.1886).

¹³⁰ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1634/30, H. 04.11.1306 (M. 16.01.1891); BOA, *DH.ŞFR.* , 159/97, H. 20.04.1309 (M. 23.11.1891). Rusya'nın da özellikle Kars ve Kağızman dolaylarında Çerkezleri askerî ve istihbarî işlerde kullandığı bilinmektedir; örneğin bkz. BOA, *DH.TMIK.M.* , 81/81, H. 11.11.1317 (M. 13.03.1900).

¹³¹ "Bendelik şeref-i cihân-kıymetini ihrâz ettiğim gün (...) eser-i acz ve mağlûbiyet göstermemekde bulunuşumdan dolayı (...) ricâlden pek çok ferdât ile cümle mensûblarının husûmetini kazanmış (...) ve bu sebeple akrabâ ve mensûbîn-i ubeydânemden ekserîsi me'mûr oldukları makâmât ve devâir-i resmiyyede âmirleri tarafından birer sûretle rencide ve gadr edilmekte bulunmuşdur (...)" kaydı; Kırımî-zâde... , a.g.e. , "Vekâyi'-i husûsiyye-i zâtiyyem ile niyâbet istirhâmı hakkında arz kaydı", 480 nr. j.t.r. 12 Teşrînievvel 1308 (24 Ekim 1892).

Serhafiyesi Fehim Paşa için de söz konusudur. Hasan Paşa, Sultan'a ve saltanata sonsuz bağlılığı nedeniyle paşalık mertebesine yükselmiştir ve mıntıkası üzerinde benzersiz bir güce sahiptir. Süleyman Kâni İrtem'in naklettiğine göre Hasan Paşa asayiş için sert tedbirler alması ve sert mizacıyla tanınır. "Mehdi" adını verdiği sopası meşhurdur ve semte yerleşecek aileleri denetleyen, semt sakinleri arasındaki anlaşmazlıkları çözen ve "ahlakî düzeni" koruyan odur (İrtem, 1999, ss. 30-31; Lévy, 2017, 2017, ss. 210-211). Abdülhamid döneminde Beşiktaş Karakolu ve Hasan Paşa'nın ünü başkente o derece yayılır ki, dönemin tanıklarından Sadri Sema'nın "Hele Hasan Paşa Karakolu... Çırağan önlerinden geçerken başını öbür tarafa çevir (...)" cümlesiyle başlayan atlı trenvay yolcularına verdiği öğüt bu konudaki korkuyu ifade eder (Sema, 1994, s. 83). Serhafiye Fehim Paşa ise dönemin olumsuz hafiye algısının bir diğer örneğini oluşturur.¹³² Özellikle Sultan nezdindeki nüfuzundan yararlanarak yabancılara çok sert davranan Fehim Paşa, Beyoğlu civarındaki yabancılardan korkulu rüyası haline gelir. Bu nedenle İstanbul'daki elçiliklerden Yıldız Sarayı'na Fehim Paşa hakkında bolca şikâyet ulaşır.¹³³ Sultan'ın bu sadık Serhafiyesi, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde sürgünde bulunduğu Bursa'dan Eskişehir'e gitmek isterken etrafına toplanan kalabalık tarafından darp edilerek öldürülür (BOA, Y.MTV. , 312/221, H. 08.07.1326 / M. 06.08.1908; İrtem, 1999, ss. 30-31).

Her ne kadar tanıklıklar pek olumlu bir hafiye profili çizmeseler de, bunlara ait hatıraların büyük çoğunluğunun II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde kaleme alındığını belirtmek gerekir. Örneğin II. Meşrutiyet'in ilanının ertesinde, 1910 yılında yayımlanan ve François Georgeon (2012, ss. 219-220) ve Noémi

¹³² O kadar ki II. Meşrutiyet döneminin bazı resmî kaynaklarında dahi Fehim Paşa'nın adı "Eşirrâ'dan Hafiye Fehim Paşa" olarak yer alır; örneğin bkz. BOA, *DH.ŞFR.* , 405/63, R. 22.07.1324 (M. 05.10.1908).

¹³³ Fehim Paşa'nın Meşrutiyet öncesinde İstanbul'dan uzaklaştırılmasında elçilik şikâyetlerinin büyük etkisi olmuştur. Örneğin Alman Sefir Baron Marshall Fehim Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılmasını isteyen elçiler arasındadır; BOA, *Y.EE.* , 9/22, H. 01.01.1325 (M. 14.02.1907). Ayrıca İtalya ve Avusturya elçileri de Yıldız Sarayı'na Fehim Paşa'yla ilgili şikâyetlerde bulunmuşlardır; bkz. BOA, *Y.A.HUS.* , 483/76, H. 17.11.1322 (M. 23.01.1905).

Lévy'nin de (2017, s. 212) eserlerinde yer verdikleri “Hafiyelerin Listesi”¹³⁴ adlı risale, pek olumlu bir hafiye imajı çizmez. “Devr-i sâbık”ın amansızca eleştirildiği ve hafiyelerden “Saray’ın emrindeki çeteler” olarak bahseden bu kitapçığın fazlasıyla taraflı olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür olumsuz tanıklıklara rağmen esasında Abdülhamid sisteminin özgünlüğü, temelde, denetim mekanizmasını ikili bir aygıt üzerine kurmasından gelir: bir tarafta hafiyelik sistemi varken, diğer yandan polis teşkilatı istihbarî misyonlar üstlenir. Polisin hareket alanını belirleyen metinlerde istihbarat faaliyetlerinin önemi de vurgulanmaktadır. Örneğin Zaptiye Nezareti’nden Yıldız Sarayı’na gönderilen istihbarat içerikli çok sayıda zabıt vardır; ayrıca, 1902 yılında gerçekleştirilen başkent polis sayımında göze çarpan “sivil polis” kategorisi, polisin istihbarat görevi de yürüttüğünü ortaya koymaktadır. Fakat Zaptiye Nezareti evrakı dikkate alındığında, sosyalleşme mekânlarının ve toplantıların izlenmesi gibi istihbarata yönelik faaliyetlerin büyük oranda hafiyelere bırakıldığı anlaşılmaktadır (Lévy, 2017, ss. 211-212).

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı istihbarat ağının en önemli aktörleri olmalarına rağmen, hafiyelerin faaliyetleri, Osmanlı istihbarat sistemine ne derece ve nasıl katkı sağladıkları ve kolluk kuvvetleriyle benzer ve farklı yanları gibi konular büyük ölçüde karanlıkta kalmıştır. Üstelik bu konuda literatüre, genellikle tanıklıkların verdiği bilgilerden öteye geçmeyen bir tarih bilgisi hâkimdir. Tüm sınırlılıklara rağmen, hafiyelerin dönemin istihbarat sisteminde ne tür misyonlar üstlendiklerine dair birinci el kaynakları Osmanlı arşivlerinde bulabilmekteyiz. Bilhassa Yıldız ve Dahiliye evrakı incelendiğinde, Abdülhamid döneminde hafiyelerin ağırlıklı olarak beş konu üzerinde istihbarat ve takip faaliyetleri yürüttükleri görülmektedir:

1. Eşkıya ve komitelerin takibi;
2. Ermenilerin takibi;

¹³⁴ Bkz. *Mebusan’a Takdim Olunan Hafiyelerin Listesi Yahut İstanbul’da Kimler Hafiyelik Etmiş*, İstanbul, 1910 (1326).

3. Siyasî muhaliflerin takibi ve bunlara yönelik üst ve evrak arama faaliyetleri;
4. Yabancı ülkelerin ve yurt içindeki yabancı misyonların takibi;
5. Osmanlı topraklarına kaçak yollardan gönderilen silah, patlayıcı madde ve “muzır eşya”nın tespit ve takibi.

İleride de ifade edileceği üzere Abdülhamid döneminin istihbarat sistemi esas itibarıyla “güvenlik istihbaratı” ağırlıklı bir sistem olduğu için, istihbarat elemanlarının en yoğun faaliyetleri güvenlik sahasında olmuştur. Nitekim hafiyelelerin en yoğun olarak faaliyet gösterdiği konuların başında eşkıya ve komitelerin takibi gelir. Esasında Osmanlı belgelerinde eşkıyalık ve komitecilik faaliyetleri sıklıkla birbirinin yerine kullanılmıştır; örneğin Rumeli’de komitelerin karıştığı bir olay belgelere eşkıyalık hadisesi olarak yansıyabilmektedir. Bu, komitecilik faaliyetlerinin aynı zamanda eşkıyalık hareketi olarak algılanmasıyla ilgilidir. Eşkıya ve komitelerin takibinde görevlendirilen hafiyelelerin genellikle mükafat sistemiyle ödüllendirildikleri görülmektedir ve bu sistemle takip işlerinin etkinlikle yürütülmesi amaçlanmıştır. Örneğin Kosova Vilayeti’nde 1894 yılında Dolacim Bolak adlı eşkıyanın yakalanmasını sağlayan hafiye memuruna Kosova Valiliği tarafından yirmi lira ödenmesi kararlaştırılır.¹³⁵ Benzer şekilde, Selanik Vilayeti’nde eşkıya Nikola’yı ölü olarak ele geçiren Arnavut Hasan Ağa’ya on beş lira ödenir.¹³⁶ Aslında takip ve haber alma faaliyetlerinde sıklıkla devreye sokulan bu ödül sistemi, kaynağını padişahın irade-i seniyyesinden alır. Nitekim “eşkıya vukuatının önünü almak için eşkıyayı der-dest edeceklere” verilmesi öngörülen her türlü mükafat “mukteza-yı irade-i seniyye”, yani irade-i seniyye gereğince verilmektedir.¹³⁷ Her ne kadar imparatorluğun tüm

¹³⁵ “Kâtil-i meşhûr Dolacim Bolak’ı elde eden hafîyyeye vaadedilen yirmi liranın eşkıyâ tâkibinde gayretleri görülen kesâna i’tâ olunacak mükâfâtı takdîm için üç yüz sekiz senesi jandarma bûdçesinden tesviyesi (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 100/43, H. 19.10.1311 (M. 25.04.1894).

¹³⁶ “Eşkıyâ-yı meşhûreden Nikola’yı meyyiten der-dest eden Arnavut Hasan Ağa’ya verilen on beş liranın sûret-i tesviyesi (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 100/43, H. 19.10.1311 (M. 25.04.1894).

¹³⁷ Örneğin bkz. “(...) Eşkıyâ vukûatının önü alınmak için eşkıyâyı der-dest edeceklere i’tâsı muktezâ-yı irâde-i seniyye hazret-i pâdişâhîden olan (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 100/43, H. 19.10.1311 (M. 25.04.1894).

bölgelerinde ödül sistemi aynı şekilde uygulanmasa da, Osmanlı belgelerinde çoğunlukla eşkıya olarak tanımlanan serseri, katil, anarşist ve komite mensupları gibi tehdit unsurlarının takibi ve ele geçirilmesi konusunda oldukça hassas davranıldığını söylemek mümkündür. Rumeli'den Yemen'e kadar geniş bir coğrafyada bu hassasiyeti izleyebilmekteyiz. Örneğin Yanya Vilayeti Hristiyan halkını silahlandıran Epir Merkez Komitesi'nin hareketlerini¹³⁸ ya da Hudeyde Sancağı'nda kaçak silah sevkiyatı yapan "eşkiaları"¹³⁹ takip etmek, hafiyelerin görev ve faaliyetleri arasında yer almaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu için tehdit oluşturan ve bu sebeple hafiyelerin istihbarat ve takip faaliyetlerine sıklıkla konu olan bir diğer unsur da Ermenilerdi. Ermenileri konu alan istihbarat raporları ve kurumlar arası yazışmalardaki yoğunluğun, dikkat çekecek ölçüde, imparatorluktaki diğer tehdit unsurlarına göre oldukça fazla olduğunu özellikle belirtmek gerekmektedir. İlk kez 93 Harbi sonrası hazırlanan Ayastefanos Antlaşması ile uluslararası bir mesele haline gelen Ermeni sorunu, Berlin Antlaşması'na konulan ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde reform yapılmasını öngören 61. madde ile birlikte sık sık gündeme getirilecektir. Özellikle 1880'lerin başlarından itibaren Ermeni milliyetçiliğinin yükselişe geçmesi ve ilk örgütsel oluşumların kurulmaya başlamasıyla, Osmanlı yönetimi hem başkentte hem de vilayetlerde bu meseleye yoğun olarak mesai harcamaya başlar. 1880'de Erzurum'da silah temin etmek ve askerî eğitim vermek amacıyla Anavatan Müdafaası adında gizli bir cemiyet kurulur. İki yıl sonra Osmanlı istihbaratının örgütün bir belgesini ele geçirmesi sonrasında dört yüz kadar Ermeni'nin tutuklanmasıyla hükümet bu faaliyetlerden haberdar olur. Sonraki beş yıl içinde üç önemli Ermeni devrimci örgütü kurulur: 1885'te Armenakan, 1887'de Hınçak ve 1890'da Taşnaksutyun. Ruslar ve Avrupalı güçlerden de ilgi gören milliyetçi devrimci örgütler, bizzat II. Abdülhamid'in de aralarında bulunduğu Osmanlı yöneticilerinin kuşkularını çeker (Klein, 2013, s. 46). Nitekim Abdülhamid iktidarının başından itibaren, devletin Ermeni cemaatinin siyasî faaliyetlerine karşı tetikte bulunduğu Yıldız ve

¹³⁸ Bkz. BOA, MV. , 122/51, H. 21.11.1326 (M. 15.12.1908).

¹³⁹ Bkz. BOA, DH.MKT. , 200/45, H. 20.07.1311 (M. 27.01.1894); BOA, İ.DH. , 1314, H. 06.01.1312 (M. 10.07.1894).

Zaptiye evrakından izlenebilmektedir. Journaller bölümünde görüleceği gibi, başkentte Ermenilerin her hareketlerinin takip edildiği ve bu konuda yönetime çok sayıda jurnal ulaştırıldığı bilinmektedir.

Ermeni komiteciliğinin yükselişe geçtiği 1890'lardan itibaren Ermeni sorunu hafiyelerin faaliyetlerinde özel bir yer tutmaya başlar. Ermenilerin takibinde görevlendirilen hafiyelerin en önemli özellikleri "lisana aşına", yani Ermeniceye vâkıf olmalarıdır. Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlılar lisan bilen hafiyelere büyük ihtiyaç duymuşlardır. Bu nedenle istihbarî hedef doğrultusunda lisan bilen kişiler sıklıkla hafiyelikte istihdam edilmiş ve Ermeniler gibi hedef unsurların takibinde görevlendirilmişlerdir. İstanbul ile çevre mutasarrıflık ve kazalarda olduğu gibi Anadolu'nun birçok bölgesinde Ermenilerin faaliyetlerinin takibinde "lisana aşına" hafiyelerin istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Bu konuda elimizdeki bir örnek, Silivri'de demiryolu inşasında çalışan bir Kürt Osmanlı vatandaşını konu edinmektedir. Silivri Kaymakamlığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne ulaştırılan kayda göre, demiryolu yapımında çalışan bu Kürt, Ermeni lisanına aşına olmakla birlikte emniyet edilebilir bir kişidir. Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu Silivri'de üç yüz kuruş maaşla hafiyelikte istihdam edilen bu Kürdün vazifesi oldukça dikkat çekicidir: "Ermeniler arasında düşüp kalkmak ve sıfatını hissettirmemek için çalışmak."¹⁴⁰ Bu örnek, Osmanlı İmparatorluğu'nda haber alma faaliyetlerinde ne tür istihbarî uygulamaların devreye sokulduğuna dair yakın döneme ait somut bir örnek olması bakımından da önemlidir.

Dahiliye Nezareti Ermenilerin faaliyetlerini takip edecek hafiyelerin istihdamında zaman zaman seçici davranmıştır. Özellikle lisan bilgisine sahip kişiler arasında, askerlere nazaran çoğunlukla sivil memurların tercih edildikleri anlaşılmaktadır. Bu konuda bir örnek, Kıbrıs'ta bulunan Ermenilerin takibiyle ilgilidir. 1896 yılında Halep ve Adana Fevkalade Kumandanlığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafnamede, "Ermeni eşkıyası"nın Kıbrıs'ta toplanmakta olduğu istihbaratı paylaşılır. Kumandanlık, Ermenilerin ne amaçla toplandıklarının anlaşılması ve

¹⁴⁰ "Silivri'de şimendifer amelesi çavuşlarından bir Kürdün Ermeni lisânına âşinâ olmasıyla berâber kendisine de emniyet edilmekte olduğundan Silivri'deki Ermenilerin arasında düşüp kalkmak ve berâber bulunanlara sıfatını hissettirmemek için çalışmak üzere üç yüz kuruş maaşla hafîyyelikde istihdâmı Silivri Kaymakamlığı'ndan bildirildiğinden (...)", BOA, A.ŞMKT.MHM. , 725/6, H. 17.12.1311 (M. 21.06.1894).

faaliyetlerinin takibi için “lisan-ı ecnebiyyeye vâkıf” Kaimmakam (Yarbay) İsmed Bey’in “hafî (gizli) suretle” ve “tebdil-i kıyafetle” Kıbrıs’a gönderilmesini teklif eder. Fakat Dahiliye Nezareti’nden verilen cevapta, bu tür gizli tahkik ve takip faaliyetleri için sivil bir memurun seçileceği belirtilir.¹⁴¹ Aslına bakılırsa Dahiliye, Hariciye ve Zaptiye Nezaretleri gibi merkezî kurumların alınan istihbarata göre devreye girme sıklıkları, istihbaratın ciddiyetine göre değişmektedir. 1890’ların başlarından itibaren, bilhassa Ermeniler hakkında elde edilen istihbarata önem verildiğinden, Dahiliye Nezareti süreci bizzat yönetmek ve Kıbrıs’taki Ermenilere yönelik haber alma faaliyetlerini sivil kaynakları kullanarak yürütmek istemiş olmalıdır.

Osmanlı taşrasında görevli hafiye hafiye, bilhassa Adana, Diyarbakır, Mamûretülaziz, Erzurum, Bitlis ve Van gibi yoğun Ermeni nüfusun bulunduğu vilayetlerde, 1880’lerin sonlarından itibaren hemen hemen tek uğraşları Ermenilerin takibi olacaktır. Bu dönemde, zaman zaman vilayetlerden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen hafiye istihdamı taleplerinin ana gerekçesi, raporlarda geçtiği şekliyle “Ermenilerin hâinâne emellerine meydan vermemek”tir. Mesela 1889 yılında Diyarbakır ve Mamûretülaziz vilayetlerinden Dahiliye Nezareti’ne sunulan hafiye istihdamı talebinde, “Ermeni fesedes”inin takibi için hafiye memurları görevlendirilmesine izin verilmesi ve bunlara ait tahsisat gönderilmesi istenmektedir (BOA, *DH.MKT.* , 1612/89, H. 03.08.1306 / M. 04.04.1889). Osmanlı yöneticileri bu dönemde Ermeniler hakkında haber sağlayacak hemen her kaynağı değerlendirmek istemişlerdir. Örneğin 1884 tarihli bir Dahiliye evrakında, Erzurum’da Meclis-i İdare azası Kigork Efendi’nin, Ermeni eşkiya arasında bir şahsı daimi olarak hafiye olarak kullandığı ve bu yolla Ermenilerin hareketleri hakkında önemli bilgiler elde ettiği kayıtlıdır (BOA, *İ.DH.* , 905/71971,

¹⁴¹ “Maraş’da bulunan Halep ve Adana Fevkalâde Kumandanlığı’ndan vârid olub leffen takdîm kılınan telgrafnâmede Kıbrıs’da toplanmakda oldukları istihbâr kılınan Ermeni eşkiyası hakkında istihbârât şâyân-ı dikkat bulunduğundan bu bâbda tahkîkât ifâsı için Mersin’de olub lisân-ı ecnebiyyeye vâkıf bulunan Kâimmakâm İsmed Bey’in hafî sûretle ve tebdîli-i kıyâfetle Kıbrıs’a iğrâm edilip edilmemesinin istisfâr kılınması üzerine tahkîkâtın ifâsı hakkında sivil bir me’mûrun intihâbı (...)”, BOA, *A.MKT.MHM.* , 537/11, H. 19.12.1313 (M. 01.06.1896).

H. 14.09.1301 / M. 08.07.1884).¹⁴² Dönemin raporlarından anlaşıldığına göre bu tür yoğun takip ve denetim faaliyetlerine maruz kalan Ermeni köylüler, hükümet memurlarından ve özellikle de hafiyelelerden oldukça çekinmektedirler. Nitekim 1893 yılında Bitlisli Resul adında bir Kürt, Bitlis ve Van civarındaki Ermeni köylerini gezerek kendisini “Mabeyn-i Hümayun tarafından tayin edilmiş hafiye memuru” olarak tanıtmış ve bu yolla hayli paralar topladıktan sonra Van Vilayeti’nde yakalanarak adliyeye sevk edilmiştir (BOA, *BEO.* , 301/22505, H. 16.04.1311 / M. 27.10.1893).

Hafiye faaliyetlerinin idarî ve adlî boyutunda yer alan temel unsurların başında takip ve arama (üst, ev, evrak arama) faaliyetleri gelir. Tıpkı diğer denetim pratiklerinde olduğu gibi önleyici denetime yönelik bu tür faaliyetler, kaynağını bizzat iktidardan almaktadır. Arşivlerdeki birçok belgede, durumu şüpheli görülüp durdurulan, sabıkalı oldukları için hafiye memurları tarafından yakalanan, üstleri aranan, mektup ve benzeri evraklarına el konulan çok sayıda kişiye rastlanmaktadır. Bu konuda kayıtlara çoğunlukla şikâyetler yansımaktadır. Başkentteki sefarethane, postahane ve ticaret odası gibi kurumlardan çeşitli tarihlerde Zaptiye, Dahiliye ve Hariciye Nezaretlerine iletilen şikâyetler, bu konuda başkentte hafiyelelerden pek de hoşnut olunmadığını gösterir.¹⁴³ Örneğin 1887 yılında Dersaâdet Ticaret Odası tarafından Zaptiye Nezareti’ne iletilen bir şikâyetle, “tüccar ve bankerlerin yollarda hafiye memurları tarafından üstleri aranarak pulsuz senet evrakına el konulduğu ve söz konusu kişilerin polis merkezlerine götürüldüğü” kaydedilir (BOA, *DH.MKT.* , 1408/17, H. 04.07.1304 / M. 29.03.1887). Bu şikâyetin üzerinden çok geçmeden Dahiliye Nezareti, “her ne kadar hafiye memurlarının doğrudan doğruya arama yetkisi varsa da (...)”¹⁴⁴ bu tür uygulamaların tekrar edilmemesi konusunda ilgili makamları uyarır. Bu uyarılara rağmen benzer bir şikâyet bu kez Fransız

¹⁴² İrade tasnifinde yer alan bu belge (BOA, *İ.DH.* , 905/71971), Dahiliye Nezareti’yle yapılan yazışmaları da içermektedir.

¹⁴³ Şikâyetler ilgili nezaretlere şahıslar bazında da ulaşmaktadır. Örneğin 1888 yılında, “sabıkalı oldukları için hafiye memurları tarafından yakalanan ve altı ayı aşkın bir süredir mevkuf tutulanlar” Dahiliye Nezareti’ne serbest bırakılmaları için talepte bulunmuşlar, Dahiliye Nezareti de Zaptiye Nezareti’ne konuyu ileterek gereğinin yapılmasını istemiştir; BOA, *DH.MKT.* , 1518/40, H. 22.10.1305 (M. 02.07.1888).

¹⁴⁴ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1512/43, H. 04.10.1305 (M. 14.06.1888).

Postahanesi'nden gelir: Postahane görevlilerinden Agostini hafiyeler tarafından durdurularak üzerindeki evraka el konulur. Alman Sefareti'nden de benzer bir şikâyet gelmesi üzerine konu Sadaret'e intikal eder ve Osmanlı hükümeti ilgili nezaretlere "ecnebi postahanelerinden geçirilen mektup ve diğer eşyaların taharrisi" hakkında uyarılar yapmak zorunda kalır (BOA, *BEO.* , 595/44553, H. 11.10.1312 / M. 07.04.1895). Anlaşılabacağı gibi bu tür şikâyetler sonrasında ilgili nezaretlerin ve hafiye memurlarının sık sık uyarılması, hafiyelerin aşırıya kaçan bazı uygulamalarını kontrol altına alma isteğinin yanı sıra, şikâyetlerin ülkelerarası siyasî bir mesele haline gelmesini engelleme arzusundan kaynaklanmaktadır.¹⁴⁵

Öte yandan XIX. yüzyılın son çeyreğinde iç güvenlik teşkilatının yapısı incelendiğinde, bilhassa imparatorluğun uzak bölgelerinde personel yetersizliği ve malî-teknolojik sınırlılıklardan dolayı, Osmanlı İmparatorluğu'nun istenilen seviyede bir istihbarat ağına sahip olmadığını belirtmek gerekir. Örneğin ülkenin en kritik kentlerinden biri olan Kudüs Sancağı'nda 1902 yılı itibariyle sadece sekiz polis ve bir hafiye memuru görev yapmaktadır.¹⁴⁶ Benzer bir durum Musul Vilayeti'ne ait istatistiklerde de göze çarpmaktadır: 1893 yılında Musul Vilayeti'nde on iki polis ve iki hafiye memuru görevlidir (BOA, *BEO.* , 185/13801, H. 30.09.1310 / M. 17.04.1893). İmparatorluğun diğer vilayetlerinde de durum pek farklı değildir. 1880-90'lar itibariyle Sevakin ve Musavva'da bir¹⁴⁷, Beyrut ve Bingazi Vilayetleri ile Hudeyde Sancağı'nda iki¹⁴⁸, Sivas Vilayeti'nde dört¹⁴⁹ ve Van Vilayeti'nde beş¹⁵⁰ hafiye memuru bulunmaktadır.

¹⁴⁵ Buna rağmen II. Abdülhamid dönemi boyunca özellikle sefarethanelerden hafiyelerle ilgili çok sayıda şikâyet gelmeye devam edecektir. Örneğin bkz. "Dersaâdet'de mukîm İtalya tebeasından Mösyö A. Vandorya'yı Beyoğlu Galata Caddesi'nde kâin (....) nâmındaki silâh dükkânı karîbinde bilâ-tevkif üzerini tahkirâne bir sûretde taharri eden hafiyye me'mûrlarından Hasan ve Şerif Efendilerin te'dibi için Beyoğlu Mutasarrıflığı'na vukû'bulan talebin (...) ve bunların te'dibleri konusuna dâir İtalya Sefâreti'nden Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne verilen takrîrin sûreti (...)", BOA, *DH.MKT.* , 961/22, H. 20.03.1323 (M. 25.05.1905).

¹⁴⁶ Aynı yıl, polis sayısının otuz altıya çıkarılması için Dahiliye Nezareti'ne talepte bulunulmuştur; BOA, *DH.MKT.* , 584/57, H. 20.06.1320 (M. 24.09.1902).

¹⁴⁷ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1439/92, H. 26.11.1304 (M. 16.08.1887).

¹⁴⁸ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1699/12, H. 24.06.1307 (M. 15.02.1890); BOA, *DH.MKT.* , 1348/13, H. 29.12.1302 (M. 09.10.1885); BOA, *İ.DH.* , 1311/59, R. 27.02.1311 (M. 11.05.1895); BOA, *DH.MKT.* , 200/45, H. 20.07.1311 (M. 27.01.1894).

Osmanlı yönetimi hafiye memuru istihdamındaki bu sınırlılığı yerel aktörleri ve yöneticileri devreye sokarak aşmaya çalışmıştır. Fakat buna rağmen Abdülhamid dönemi boyunca sefaret ve vilayetlerden hafiye istihdamı ve bunlara yönelik tahsisat talepleri gelmeye devam etmiştir.¹⁵¹ Taşradaki yöneticiler istihbarat alanındaki personel yetersizliğinin getirdiği olumsuzlukları bir şekilde, yerel aktörleri ve benzeri unsurları kullanarak aşabilirken, dış temsilcilikler bu konuda istihbarat elemanlarına daha çok bağımlıdır. Çünkü yabancı ülkelere yönelik yürütülen istihbarat faaliyetleri, ağırlıklı olarak hafiyeler vasıtasıyla yürütülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılın son çeyreğindeki kritik durumu göz önüne alındığında, hafiyelerin dış istihbarat faaliyetlerinde ne derece önemli misyonlar üstlendikleri tahmin edilebilir. Dönemin teknolojik sınırlılıklarından dolayı istihbaratın ana kaynağından elde edilebilmesi büyük önem kazanmış, bu da beşerî istihbaratı, diplomatik istihbarat ya da açık kaynak istihbaratı gibi dönemin diğer tüm istihbarat türlerinden değerli bir hale getirmiştir. Beşerî istihbarata dayalı yabancı ülkeleri izleme faaliyetleri, sefaret ve konsolosluklarda görevli hafiyeler, Bulgaristan ve Mısır Komiserliği gibi dış birimlerde görevli hafiyeler ve sınır ötesine, tatbikat ve askerî hazırlık gibi gelişmeleri takip etmek amacıyla geçici olarak gönderilen hafiyeler olmak üzere başlıca üç kanaldan takip edilmektedir.

Sefaret ve konsolosluk kayıtlarına göz atıldığında, hafiyelerin ağırlıklı olarak bulundukları ülkenin siyasî gündemi ile Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren mevzuları paylaştıkları anlaşılmaktadır. Fakat burada, dış istihbarat faaliyetlerinin ayrıntılarından ziyade, dış istihbaratta görevli hafiyelerin ne tür özelliklere sahip oldukları ve ne tür misyonlar üstlendikleri üzerinde durmaya çalışacağız. Bu noktada yine "lisan bilgisini" ön plana çıkarmak gerekecektir. Özellikle Bulgarca, Ermenice ve Rusça gibi diller, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî ve istihbarî hedefleri doğrultusunda hafiyelerde en çok aranan yabancı diller olmuştur. Esasında yabancı dil bilgisine sahip istihbarat elemanları istihdam etme talepleri Abdülhamid dönemi boyunca devam etmiş, Abdülhamid

¹⁴⁹ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1747/20, H. 16.12.1307 (M. 03.08.1890).

¹⁵⁰ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1915/61, H. 26.06.1309 (M. 27.01.1892).

¹⁵¹ Örneğin bkz. BOA, *BEO.* , 182/13629, H. 23.09.1310 (M. 10.04.1893); BOA, *DH.MKT.* , 1380/26, H. 28.02.1304 (M. 26.11.1886).

döneminin sonunu kadar da Osmanlılar yabancı dil bilen istihbarat elemanı bulmada sıkıntı çekmişlerdir. Bu konuda yine Osmanlı kayıtlarına yansıyan bir örneğe başvuracağız: İbrahim Edhem Bey. 1894 Mayıs'ında, Sofya'da istihbarat hizmetlerinde istihdam edilmek ve "icap ettiğinde malumat vermek" üzere Bulgaristan Komiserliği refakatine Bulgarca bilen bir zabitin tayini Bâb-ı Âlî tarafından gündeme getirilir. Fakat yapılan incelemede, Erkân-ı Harbiye'de görevli zabitler arasında Bulgarca bilen birinin bulunmadığı anlaşılır. Bunun üzerine Trablusgarp'ta görevli Erkân-ı Harp binbaşılardan "Fransızca bilir" İbrahim Edhem Bey Sofya'da ikamet etmek üzere görevlendirilir.¹⁵² İbrahim Edhem Bey örneğinden de anlaşılacağı gibi, 1894 gibi istihbarat sisteminin oturduğu geç bir tarihte bile Osmanlı yöneticileri Fransızca dışında dil bilen istihbarat görevlileri bulmakta zorlanmışlardır. Dönemin en üst düzey eğitimi alan Erkân-ı Harbiye subayları arasında Bulgarca bilen bir subayın bulunmayışı, istihbarat sisteminin bir sınırlılığı olarak yorumlanabilir. Öyle ki Trablusgarp'tan istihbarat hizmetinde bulunması için Sofya'ya davet edilen İbrahim Edhem Bey, istihbaratı ana kaynağından, Bulgarlardan değil de, Fransızca bilgisiyle ikincil kaynaklardan elde etmeye çalışmak zorunda kalacaktır. Osmanlı yöneticileri dil konusundaki bu sınırlılığı, daha çok yerel unsurları devreye sokarak aşmaya çalışacaklardır.

Dil konusunda zaman zaman gözlemlenen bu yetersizliğe rağmen, yabancı ülke faaliyetlerinin takibinde hafiyelerin sıkça başvurulmuş istihbarî kaynaklar olduğunu görmekteyiz. Üstelik bu kaynaklar, Rumeli sınırından Araplarla meskûn toprakların ücra köşelerine, Kafkasya'dan Kuzey Afrika'ya kadar etkindirler. İstihbarat raporu mahiyetindeki Osmanlı belgeleri, bu konuda birçok örneğe yer verir. 1887 Nisan'ında Köstendil Polis İdaresince komite yazılmakta olduğu istihbaratının alınması üzerine, istihbaratın doğruluğunu araştırmak için

¹⁵² "Sofya'da ikâmet etmek ve lede'l-icâb mülhakât-ı düvel hakkında buraya ma'lûmât vermek için Erkân-ı Harbiye'de müstahdem bir zâbitin Bulgaristan Komiserliği refâkatine ta'yini muktezâ-yı irâde-i seniyye-i mülûkânenen olduğu cihetle zâbitân-ı mûmâileyhîden Bulgarca lisânına vâkıf birinin intihâbıyla isminin iş'ârı Bâb-ı Âlî'den alınan 25 Şevvâl 311 târihli tezkirede iş'âr olunması üzerine me'mûriyet-i mezkûre için Bulgarca bilen zâbit bulunmamasını mebnî Fransızca bilir zâbitândan olub Trablusgarb fırka-i askeriyesinde bulunan Erkân-ı Harbiye binbaşılardan İbrâhim Edhem Bey intihâb edilmiş (...)", BOA, Y.MTV. , 95/29, H. 03.11.1311 (M. 08.05.1894).

Bulgaristan'a "muktedir bir hafiye" gönderilmesi bu örneklerden biridir. Bulgaristan'a gönderilen "muktedir hafiye"nin ifadesine göre Bulgaristan'ın "komite yazmak gibi" bir teşebbüsü olmadığı ve alınan istihbaratın yanlış olduğu anlaşılır.¹⁵³ Bu tür yanlışlara rağmen bilhassa Sırbistan ve Bulgaristan'ın askerî faaliyetleri, söz konusu ülkelere gönderilen hafiye memurları tarafından sürekli izlenerek Dahiliye Nezareti'ne bildirilir.¹⁵⁴ Hafiyeler, imparatorluğun diğer bölgelerinde de yabancı ülkelere ve yabancı ülke vatandaşlarına yönelik istihbarat ve takip faaliyetlerini sürdürürler. Örneğin "Cebel-i Lübnan'da Avrupalı papazlarla Dürzi şeyhleri arasındaki müzakerelerin hakikatini"¹⁵⁵, "Rusya'nın hangi amaçla Sarıkamış'a otuz bin asker yolladığını"¹⁵⁶ ya da "Avusturya'nın neden Bosna'da yük taşımaya elverişli hayvan topladığını"¹⁵⁷ araştırmaları, hafiyelerin faaliyetleri arasında göze çarpmaktadır. Bunların dışında, Bulgaristan Komiserliği ve Mısır Fevkalade Komiserliği gibi temsilciliklerde görevli hafiyeler de istihbarat ağına oldukça önemli katkıda bulunmuşlardır.

Hafiyelerin atlanmaması gereken önemli istihbarî faaliyetlerinden bir diğeri Osmanlı topraklarına kaçak yollardan gönderilen silah ve patlayıcı maddelerin tespit ve takibidir. Bu konuda Osmanlı kayıtlarına geçen istihbarat raporu mahiyetindeki belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Avrupa'da başlıca üç ülke, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan üzerinden bilhassa Selanik¹⁵⁸, Beyrut¹⁵⁹,

¹⁵³ "Köstendil Polis İdâresince komite yazılmakda olduğu istihbâr kılınması üzerine istitlâ'-yı ahvâl için muktedîr bir hafîyyenin Bulgaristan'a gönderilmesi mukaddemâ Kosova Vilâyeti'nden bildirilmesi üzerine bu bâbda intibâh üzere hareket olunarak istihâl edilecek netâyicin iş'ârı vâlâ-yı müşârün-ileyhe yazılmışdı Şimdilik oralarca komite tahrîri gibi bir teşebbüs olmadığı Bulgaristan'a gönderilen mezkûr hafîyyenin ifâdesinden anlaşıldığı (...)", BOA, *DH.MKT.* , 1409/2, H. 08.07.1304 (M. 02.04.1887).

¹⁵⁴ "Sırbistan ve Bulgaristanca şu aralık icrâ kılınmakda olan tedârikât hakkında hafîyye me'mûrîni tarafından vukû'bulan istitlaât ve teferruâtı hâvi Kosova Vilâyeti'nden alınan telgrafnâmenin sûreti leffen takdîm kılındı (...)", BOA, *DH.MKT.* , 1554/23, H. 09.02.1306 (M. 07.02.1889); "Sırbînin redif-i mukaddem taburlarıyla hayli toplarını Meylan ve Koci kasabasına sevk eylemekde ve sâir levâzım-ı seferiyye nakl eylemekde olduğu ve harb vukû'bulacağıının söylenmekde idüğü Sırbistan'a gönderilip avdet eden hafîyye tarafından bildirildiği (...) leffen arz ve takdîm kılındı olbâbda", BOA, *DH.MKT.* , 1643/93, H. 01.12.1306 (M. 29.07.1889).

¹⁵⁵ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1636/37, H. 12.11.1306 (M. 10.07.1889).

¹⁵⁶ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1634/30, H. 04.11.1306 (M. 02.07.1889).

¹⁵⁷ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1470/15, H. 02.04.1305 (M. 18.12.1887).

¹⁵⁸ Örneğin bkz. "Selânîk sevâhilinden Bulgaristan dâhiline şu günlerde esliha ve akçe sevk ve irsâl kılındığı sûret-i mevsûkada istihbâr olunduğundan pek ziyâde dikkat üzere

Girit ve Sakız¹⁶⁰ gibi imparatorluğun liman kentleri ve adalarına kaçak silah sevkiyatı yapılmaktadır. Söz konusu kent ve adaların coğrafi konumları göz önüne alındığında, kaçak silah sevkiyatı konusunda sıkça adlarının geçmesinin bir tesadüf olmadığı anlaşılabacaktır. Selanik limanı, “fesad komiteleri”nin faaliyet gösterdiği Manastır, Kosova ve İşkodra vilayetlerine yapılacak her türlü sevkiyat için en elverişli liman konumundadır. Beyrut Suriye ve Arabistan topraklarına açılan bir kapı olarak, raporlarda geçtiği şekliyle “ecnebi vapurlarıyla gelip vilayete girmeye çalışan erbâb-ı mefâsıdın” uğrak yerleri arasındadır. Girit ve Sakız adaları ise, 1890’lardan itibaren Rum komitelerin faaliyet gösterdiği yerlerin başında gelir. Tüm bu liman ve adaların adlarının geçtiği raporlar, kaçak silah ve patlayıcı madde sevkiyatları konusunda Osmanlıların özellikle kapitülasyonların ayrıcalıklarından yararlanan Fransız ve İngiliz gemilerinden şüphelendiklerini ortaya koyar. Nitekim Rumeli Vilayetleri Müfettişliği tarafından Sadaret’e gönderilen 1906 tarihli bir raporda, Avrupa’dan gönderilen kolilerin ya kara yoluyla Sırbistan üzerinden Rumeli topraklarına ya da Fransız-İngiliz gemileriyle ve deniz yoluyla Rumeli limanlarına ulaştırıldığı tespit edildiği kaydedilmektedir. Müfettişliğin görüşüne göre gümrük memurları tarafından yapılan tetkikler sayesinde kara yoluyla gönderilen kolilerin aranmasında bir sorun yaşanmazken, deniz yoluyla gönderilen, kapalı çuvallar içinde saklanan ve gümrüğe uğramadan doğrudan postahanelere ulaştırılan koliler “memâlik-i

bulunulması için icâb edenlere tertîbât ve tenkîdât icrâsı hakkında şeref-sudûr olan irâde-i seniyye (...), BOA, *DH.MKT.* , 1489/16, H. 11.06.1305 (M. 24.02.1888).

¹⁵⁹ Örneğin bkz. “Beyrut ve mülhakâtı iskelelerine uğrayan ecnebî vapurlarıyla gelip hafıyyen vilâyete girmeye çalışan erbâb-ı mefâsıd meydan vermemek için icrâ-yı tahkîkât yolunda sarf olunmak üzere Beyrut vilâyetine şehri bin beş yüz kuruş hafıyye tahsîsâtı i’tâsı hakkında (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 288/56, H. 27.03.1312 (M. 28.09.1894); “Şu sırada Beyrut sevâhilinde esliha ihrâc edileceği haber alınarak icrâ edilen takîbât neticesinde bir kayıktan ihrâcına teşebbüs olunan yirmi beş adet Martini tûfengi ile sair edevâtın dest-res edildiğine dâir Beyrut Vilâyet-i Celîlesi’nden alınan telgrafnâmenin sûreti (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 998/27, H. 14.06.1323 (M. 16.08.1905).

¹⁶⁰ Örneğin bkz. “Hâriciye Nezâreti’ne 18 Şubat 97 târihli Atina Sefâret-i Seniyyesi’nden vârid olan 109 numaralı telgrafnâmenin tercümesidir: İstilaâta göre Specia nâm zırhlı sefîneye Girid’e gitmesi için emir verildiği gibi beş kıt’a torpedo istimbota dahi cezîreye gidecektir. Girid’e şimdiye kadar sekiz bin tüfenk irsâl edilmiş ve fesad komitesi tarafından dahi hafıyyen Sakız’a birkaç bin tüfenk gönderildiği gibi mezkûr komiteye Viyana’dan on bin tüfenk vürûd edecek ve bu tüfenkler hafıyyen Makedonya ve Arnavutluk’a irsâl kılınacaktır”, BOA, *Y.A.HUS.* , 367/21, H. 17.09.1314 (M. 19.02.1897).

şâhâneye eczâ-yı nâriye” sevk etmek için kullanılan başlıca yoldur.¹⁶¹ Bir ara, bu durumun önüne geçmek ve silah ve “muzır eşya” araması için vapurlara hafiyeler yerleştirilmesi düşünülür; fakat her vapura bir hafiye yerleştirilmesi mümkün olmadığından Bahriye Nezareti uyarılarak imparatorluğun liman ve sahillerinin silah, patlayıcı madde ve muzır eşya konularında daha dikkatli olmaları istenir (BOA, *BEO.* , 470/35219, H. 05.03.1312 / M. 06.09.1894). Bu hassasiyete rağmen Abdülhamid döneminin sonuna kadar Osmanlı topraklarına silah ve patlayıcı madde sevkiyatı girişimleri ve hafiyelerin bunlara karşı takip faaliyetleri devam edecektir.

II. Abdülhamid iktidarında istihbarat sistemini ayakta tutan ana unsur devletin malî imkanları, yani paradır. Dönemin bu bağlamda en belirgin özelliği, gözlemcilerin biraz da abartarak belirttikleri gibi, istihbarat sisteminin canlı tutulabilmesi için cömertçe harcamalar yapılmasıdır. Bununla birlikte istihbarat sistemine yapılan harcamalar konusunda, bilhassa Avrupalı gözlemcilerin ifadeleriyle, Osmanlı kayıtlarına geçen rakamlar arasında ciddi farklar olduğu gözlemlenmektedir. Üstelik ileride değineceğimiz Kırımî-zâde örneğinde görüleceği gibi, istihbarat elemanları içinde de geçim sıkıntısına sıkça göndermede bulunan kişilerin bulunması, dahası tasarruf maksadıyla bazı vilayetlerin hafiye masraflarının azaltılması için Dahiliye Nezareti tarafından zaman zaman emirler çıkarılması¹⁶², dönemin gözlemcilerinden İngiliz Gazeteci Francis McCullagh’ın (2005) “hafiyelik hizmetinin pek büyük giderlere yol açtığı” ve “Sultan’a haber getirenlerin bol bol ödüllendirildiği” (s. 36) yönündeki tespitleriyle çelişmektedir. McCullagh’a göre daha gerçekçi bir tespiti yer veren

¹⁶¹ “İcrâ edilen tahkîkâta nazaran Avrupa’dan buralara gönderilen koli postallar ya Sırbistan tarîkinden berren veyâhud Fransız-İngiliz gemi vapurlarıyla bahren gönderilmekte ve berren gönderilenlerin Aşanlı (?) Limanhânesi’ne gelerek gümrük me’mûrları tarafından tedkikât ve muâyenesi îfâ edilmekde ise de mezkûr vapurlarla bahren gönderilen kolilerin kapalı çuvallar derûnunda olarak ve vapurlardan çıkarılmayıp gümrüğe uğramaksızın doğruca mensûb oldukları postahânelere îsâl ve bunların mezkûr postahânelerce bâ-tefrikân birleşmesiyle berâber Rûsûmât İdâresi’ne uğramadan doğrudan doğruya ashâbına tevdîen teslim edilmekde olduğu anlaşılmış (...) ve ifâde olunduğuna göre bu kolinin bahren mezkûr vapurlardan biriyle ve gümrüğe uğramaksızın irsâl edildiği anlaşılmış (...) mazarrâtı bedîhî olan bu hâlin men’i bâbında Hâriciye Nezâret-i Celîlesince lâzım gelen teşebbûsâta tevessül etdirilmesi husûsu (...)”, BOA, *TFR.I.A.* , 29/2884, H. 06.02.1324 (M. 01.04.1906).

¹⁶² Bu emirlerden biri için bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1734/15, H. 01.11.1307 (M. 19.06.1890).

bir başka gözlemci, Lübnanlı entelektüel Anthony Salmone (2013) ise Osmanlı İmparatorluğu'nda askerlerin maaşlarını düzenli alamadığından bahsederken, “hafiye, Abdülhamid rejimi yönetimindeki Türkiye’de (malî bakımdan) en iyi durumda olan profesyonel sınıftır” demektedir (s. 44). Her ne kadar dönemin malî imkanları ve hafiye memurlarının maaşlarına yer veren belgeler göz önüne alındığında bu kadar iyimser bir tabloyla karşılaşmasak da, hafiye memurlarına yapılan harcamalar konusunda rakamlar üzerinden giderek belirli bir fikir sahibi olabiliriz.

Hafiye memurlarının maaşları konusunda imparatorluk çapında genel bir kriter oluşturulmamış ve bu konuda karar daha çok yerel birimlere bırakılmıştır. Bu nedenle bir vilayetten diğerine önemli farklar oluşabilmiştir. Aslında yerel otoritelerin hafiye tahsisatı ve maaşları konusunda imparatorlukta mevcut olan merkeziyetçi yapı nedeniyle tamamen kendi başlarına bırakılmadıkları ve bu konuda Dahiliye Nezareti ile sık sık temasa geçtiklerinin altı çizilmelidir. Hafiye tahsisat ve maaşlarını belirlemede genel olarak izlenen yol şudur: İlgili yönetim birimi, örneğin bir vilayet, vilayetin ihtiyacına binaen ve -“ahvali layıkıyla tahkik etmek” ya da “inzibatı bir kat daha teyid etmek” gibi- geçerli gerekçeyi de sunarak Dahiliye Nezareti’nden hafiye tahsisatı talep eder¹⁶³ (Bu konudaki taleplerde genellikle ilgili irade-i seniyyeye atıf yapılır). Bu noktada Zaptiye Nezareti’ne yapılan tahsisat taleplerinin geri çevrildiğini ve taleplerin Dahiliye Nezareti’ne yönlendirildiğini özellikle belirtmek gerekir.¹⁶⁴ Tahsisat talebinin,

¹⁶³ Örneğin bkz. “Adana Vilâyet-i Celîlesine / Vilâyetin Sis kasabasının ehemmiyet-i mevkiyesinden nâşî ahvâl-i mahalliyyenin tahkîki için istihdâmı lüzûmlu olan hafîyye me’mûruna verilmek üzere şehîr üç yüz kuruşun lüzûm-ı tahsîsi vilâyet-i celîlelerinden iş’âr olunmuş (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 1803/115, H. 17.06.1308 (M. 28.01.1891); “Zabtiye Nezâret-i Aliyyesine / Mamûretülaziz Vilâyetince polis istihdâmı ve hafîyye tahsîsâtının tezyîdi lüzûmuna dâir cenâb-ı vilâyetden vâki’ olan arz ve iş’âr üzerine mûcib-i şeref-sâdır olan irâde-i seniyye hazret-i hilâfet-penâhîye tevîkân vilâyet-i mezkûre mesârif-i hafîyye tahsîsât-ı senevîsi dört bin dokuz yüz yirmi kuruşdan ibâret olmasına nazaran (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 1909/69, H. 09.06.1309 (M. 10.01.1892); “Ahvâl-i vilâyete (Sivas) kesb-i ıtlâ’ için me’mûrîn-i hafîyye istihdâmına lüzûm görüldüğünden hafîyye tahsîsâtı olarak şehîr on bin kuruş sarfına me’zûniyet it’âsı hakkında evvel ve âhir sebk eden iş’âr üzerine (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 49/40, H. 27.11.1310 (M. 06.06.1893).

¹⁶⁴ Örneğin 1895 yılında Aydın Vilayeti tahsisat talebini Zaptiye Nezareti’ne iletmış, Zaptiye Nezareti’nden verilen cevapta “vilayetlerin hafiye tahsisatının Dahiliye tahsisatı meyânında olduğu” ifade edilerek, vilayet Dahiliye Nezareti’ne yönlendirilmiştir;

çoğunlukla olduğu gibi olumlu karşılanması halinde Maliye Nezareti ile gerekli görüşmeler yapılır.¹⁶⁵ Ayrıca tahsisatla kaç hafiye'nin çalıştırılacağı, bunlara ne kadar maaş ödeneceği, hafiye'lerin ne zaman göreve başlayacakları gibi hususların ilgili vilayet ya da yönetim biriminden Dahiliye Nezareti'ne bildirilmesi istenir. Her ne kadar hafiye maaşları konusundaki veriler dağınık ve büyük ölçüde eksik olsa da, Dahiliye Nezareti ile yerel yönetimler arasında gerçekleştirilen çeşitli tarihlere ait yazışmalardan hafiye memurlarının maaşları hakkında bir fikir edinmek mümkündür. Örneğin İstanbul'da görevli bir hafiye'nin maaşı 500 kuruş (1892)¹⁶⁶ olarak belirlenmişken, Edirne (1887)¹⁶⁷, Van (1892)¹⁶⁸ ve Urfa'da (1896)¹⁶⁹ 400'er kuruş; Manastır (1893)¹⁷⁰, Diyarbakır (1896)¹⁷¹, Bingazi (1885)¹⁷² ve Beyrut'ta (1894)¹⁷³ 500'er kuruş; Yemen (1894)¹⁷⁴ ve Kudüs'te 750'şer kuruş (1902)¹⁷⁵ ödenmektedir. Bu veriler ışığında 1880-90'lı yıllarda, Osmanlı vilayetinde görevli bir hafiye memurunun maaşı ortalama 400-500 kuruş civarındadır. Hafiye memurlarının maaşlarına ait bu verileri, örneğin jandarma personelinin maaşlarıyla karşılaştırdığımızda,

“Vilâyetin hafîyye tahsîsâtı olan on altı bin dört yüz kuruşun hadd-i kifâyede olmasına mebnî yirmi beş bin kuruşa iblâğı hakkında sebke eden iş'âra cevâben Zabtiye Nezâret-i Celîlesi'nden alınan tahrîrât-ı aliyyede vilâyât-ı şâhâne hafîyye tahsîsâtı Dâhiliye tahsîsâtı meyânında olmasıyla olbâbdaki tahrîrât-ı aliyyenin leffiyeye keyfiyetin nezâret-i aliyyelerine irsâl kılındığı beyân buyrulmuştur. Tahrîrât-ı mezkûrede zabt ve tahrîr olduğu ve nezd-i âlî-i âsafânelerinde dahi ma'lûm olduğu üzere vilâyetin ehemmiyeti hasebiyle hafîyye tahsîsâtı te'mîn-i maksada gayr-i kâfi olduğundan (...) ve lüzûmu kadar hafîyye istihdâmı ihtiyâcî hâsıl olduğundan (...) hafîyye tahsîsâtının şimdilik yirmi beş bin kuruşa iblâğı (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 362/33, H. 16.10.1312 (M. 12.04.1895).

¹⁶⁵ Ender de olsa hafiye tahsisatı talepleri çeşitli gerekçelerle geri çevrilebilmektedir. Örneğin 1891 yılında İzmit Mutasarrıflığı'nın hafiye tahsisatı ve hafiye istihdamı talebi “hafiye istihdamına gerek olmadığı” gerekçesiyle geri çevrilmiştir; bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1799/84, H. 02.06.1308 (M. 13.01.1891).

¹⁶⁶ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 2001/14, H. 21.02.1310 (M. 14.09.1892).

¹⁶⁷ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1454/24, H. 23.01.1305 (M. 11.10.1887).

¹⁶⁸ “Vilâyetin hafîyye tahsîsâtı olan iki bin kuruşun üç yüz yedi senesinden itibaren dört bin kuruşa iblâğına dâir (...) ve vilâyetde müstahdem beş nefer me'mûrîn-i hafîyyenin dört yüz kuruş hesabıyla şehîr muhassası olan iki bin kuruş maaşları (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 1915/61, H. 26.06.1309 (M. 27.01.1892).

¹⁶⁹ Bkz. BOA, *İ.DH.* , 1333/45, H. 21.11.1313 (M. 04.05.1896).

¹⁷⁰ Bkz. BOA, *BEO.* , 166/12439, H. 18.08.1310 (M. 07.03.1893).

¹⁷¹ Bkz. BOA, *BEO.* , 757/56759, H. 14.10.1313 (M. 29.03.1896).

¹⁷² Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1348/13, H. 29.12.1302 (M. 09.10.1885).

¹⁷³ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 288/56, H. 27.03.1312 (M. 28.09.1894).

¹⁷⁴ Bkz. BOA, *İ.DH.* , 1314, H. 06.01.1312 (M. 10.07.1894).

¹⁷⁵ 1902 yılından önce 400 kuruşken, 1902 yılında 750 kuruşa çıkarılmıştır; BOA, *DH.MKT.* , 584/57, H. 20.06.1320 (M. 24.09.1902).

ücretlerin çok da astronomik olmadığını görebiliriz. Örneğin 1880 yılı itibariyle Konya'da görevli bir jandarma mülazımına 225 kuruş maaş ödenirken, jandarma yüzbaşısına 362, jandarma binbaşısına 725 kuruş ödenmiştir (Özbek, 2010, ss. 62-63). Konya örneği dikkate alınırsa, Osmanlı vilayetinde görevli bir hafiye memuru bir jandarma binbaşısından düşük, bir jandarma yüzbaşısından biraz fazla bir maaşa sahiptir. Tabii bu veriler, çoğunlukla kayıtlara yansımayan ihsan, mükafat ve yem pahası gibi ek gelirleri kapsamamaktadır. Üstelik bu maaşların, tıpkı asker maaşlarında olduğu gibi, düzenli ödenemediğine dair örnekler de bulunmaktadır.¹⁷⁶

Tüm malî sınırlılıklara rağmen II. Abdülhamid döneminde hafiyeler üzerine kurulu istihbarat sistemine ya da diğer bir deyişle hafiyelerin merkezde olduğu beşerî istihbarata ağırlık verilmesi, devletin haber alma ihtiyacından doğan bir zorunluluğun yanı sıra, Osmanlı belgelerinde “muhafaza-i emniyet”¹⁷⁷ olarak geçen düzen, asayiş, güvenlik, istikrar, otorite gibi “normatif korunma pratiklerini” sağlama kaygısıyla yakından ilgilidir. Janet Klein'in (2013) dediği gibi “başka devlet ve toplumlarda olduğu gibi geç Osmanlı döneminde de pek çok iktidar katmanı ve birbirini alt etmeye çalışan farklı güçler vardı.” (s. 31). Tehdit algısı, tehdit unsurları ya da “farklı güçler” devletten devlete değişse de, Osmanlı İmparatorluğu bu bakımdan XIX. yüzyıl dünyasında yalnız değildi. Her ne kadar zayıf ülkeler bu süreçleri farklı boyutlarda yaşasalar da, XIX. yüzyılda dünyanın hemen her yerinde devletler bu süreçten geçti ve diğerleri gibi Osmanlılar da “sınırlarını korumanın” ve “sınırları içinde yaşayan ahaliyi kontrol etmenin” kaygısıyla modern devlet inşa tekniklerini kullandılar. Klein'in (2013) deyişiyle aslında bu “toplumsal bahçıvanlığın” bir parçasıydı (ss. 31-32).

Hafiye memurlarının faaliyetlerine ve üstlendikleri görevlere ilişkin mevcut kayıtlar, bu memurların statüsünü ve sundukları hizmetin karma -sivil ve askerî- niteliğini ortaya koyar. Devlet tarafından verilen genel istihbarat görevlerinin

¹⁷⁶ Örneğin Manastır Vilayeti'nde görevli hafiye memuru Dimitri'nin ihtiyacından bahisle biriken yirmi yedi aylık maaşını talep etmesinin ardından, Dahiliye Nezareti hafiye memuru Dimitri'ye biriken maaşlarının ödenmesi yönünde karar almıştır; BOA, *DH.MKT.*, 668/6, H. 18.12.1320 (M. 18.03.1903).

¹⁷⁷ Örneğin bkz. “(...) Muhâfaza-i emniyyet için matlûb derecede hafıyyeler istihdâmı zarûrî olub (...)” kaydı; BOA, *DH.MKT.*, 2054/65, H. 04.08.1310 (M. 21.02.1893).

yanı sıra, idarî kolluk alanında hafiye memurları, örneğin gözetleme faaliyetleri, kişilerin ve malların korunması, düzenin muhafazası ya da gerektiğinde temini gibi misyonları yerine getirerek kamu düzenini güvence altına alırlar.¹⁷⁸ Adlî kolluk alanında, şüpheli ve suçlu şahısları takip eder, suçları tespit eder, delil toplar ve suçluları ararlar.¹⁷⁹ Askerî alanda ise -bazen bağlı bulundukları vilayetin inzibat komutanlığı nezdinde istihdam edilerek¹⁸⁰- Osmanlı topraklarına kaçak silah ve patlayıcı madde sevkiyatlarını takip eder, bilhassa sınır bölgelerinde askerî istihbarat faaliyetleri yürütür ve komşu ya da hedef ülkelerin askerî hazırlık ve tatbikatlarını izlerler.¹⁸¹ Görüldüğü üzere hafiye memurları tıpkı polis ve asker gibi iç güvenlik örgütlenmesinde görev almışlar, fakat bunlardan farklı olarak haber alma ve takip faaliyeti ağırlıklı roller üstlenmişlerdir.

Bu çerçeveden bakıldığında diğer birçok kurum ve pratik gibi hafiyelik sisteminin de, merkezde devlet otoritesini temin eden, taşrada da merkezî otoritenin imparatorluğun ücra noktalarına kadar teşmil edilmesini sağlayan altyapısal bir

¹⁷⁸ Örneğin bkz. “[Yemen Vilâyeti’nde] eşkıyâ hakkında ma’lûmât alabilmek için hafîyye me’mûrlarına yedi yüz ellışer kuruş maâş verilmesi ve iki yüz ellışerden beş yüz kuruş da icâben bir tarafa gönderildikleri takdirde verilmek üzere harcırâha karşılık tutulması Meclis-i İdârece tesbît olunduğu (...)”, BOA, *İ.DH.* , 1314, H. 06.01.1312 (M. 10.07.1894); “Musul Vilâyeti’nin her tarafında emniyyet-i umûmiye berkemâl ise de bir kat daha temîn-i inzibât için mevcûd beş nefer polisin on ikiye iblâğı ile berâber bir mikdâr hafîyye tahsîsâtı i’tâsı” hakkında, BOA, *BEO.* , 185/13801, H. 30.09.1310 (M. 17.04.1893).

¹⁷⁹ Örneğin bkz. “Şehremâneti Alay Beyi Mahmûd Bey’in kâtillerinin ta’kib ve der-desti için vazîfelendirilen hafîyyelere altı bin üç yüz kırk kuruş sarf edildiği (...)” hakkında, BOA, *İ.DH.* , 1321/22, R. 17.12.1312 (M. 29.02.1897); “Sâbıkalı oldukları cür’etle hafîyye me’mûrları tarafından der-dest edilerek altı mâhı mütecâviz müddetden beri mevkûf bulunduklarından (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 1518/40, H. 22.10.1305 (M. 02.07.1888).

¹⁸⁰ Örneğin bkz. “(...) taraf-ı hükûmetden iktizâ eden tedâbir ittihâzıyla âsâyiş ve inzibâtı te’mîn etmek üzere Havran Kumandanlığı’nın nezâreti altında istihdâm edilen ve sâir mahâllerde kullanılan me’mûrîn-i hafîyyeye (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 1636/37, H. 12.11.1306 (M. 10.07.1889).

¹⁸¹ Örneğin bkz. “Rusya’nın hudûda dört saat mesâfede bulunan Sarıkamış nâm mevki’-i askerisine otuz bin nefer kadar asker yollayarak manevralar icrâ etmesi mutad ise de bu sene ziyâdece asker bulundurduğu ve Kafkasya’dan müfrezeler sevk eylediği istihbâr olduğundan (...) Rusya içerisinde Tiflis’e kadar olan mevki’-e iki hafîyye gönderilmesi (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 1634/30, H. 04.11.1306 (M. 16.01.1891); “Sırbistanca tedârikât-ı askerîde bulunulduğu anlaşılması üzerine Belgrad Sefâret-i Senîyyesiyle cereyân eden muhâbereye tevîkân Niş ve Leskofça’ya bir hafîyye me’mûrunun gönderilmesi (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 1541/75, H. 04.01.1306 (M. 10.09.1888).

araç olarak nitelenmesi mümkündür. Merkezî otoritenin temini, taşranın denetim altına alınması ve merkezî otoritenin taşra tarafından tanınması esasına dayanan tüm bu sistemin, yöneticiler mülkî, jandarma ve ordu birlikleri askerî, polis güvenlik, hafiyeler ise istihbarî ayağını oluşturur. Çok ayaklı bu sistemin istihbarî ayağı Osmanlı bürokrasi dilinde yer alan “ahvali layıkıyla tahkik etmek”¹⁸², “vukuatı vaktinde istihbar etmek”¹⁸³ ve “efkâr-ı mahalliyyeye etraflı kesb-i ittilâ’ olunmak”¹⁸⁴ gibi ifadelerden izlenebilmektedir. Aslına bakılırsa, Osmanlı belgelerinden de görülebildiği gibi dönemin istihbarat faaliyetlerinin ana ekseninde hep bir “tehdit algısı” hissedilmektedir. Belki tarihyazımında çokça tekrarlanan klasik bir söylem olacak ama, tahta adımını attığı andan itibaren dört bir yandan gelen tehditlerle karşı karşıya kalan II. Abdülhamid, otoritesine meydan okuyan bu tehditlerle sıkı bir merkezîleştirme politikası başlatarak, seleflerinin bıraktığı yerden devam edecek bir modernleşme programı yürüterek ve istihbarat ağı gibi devletin sahip olduğu imkanları devreye sokarak baş etmeye çalışacaktır. Devletin kontrol alanını genişletmek, yabancı etkileri mümkün olduğunca ülkeden uzak tutmak ve toprak kaybının önüne geçmek ise II. Abdülhamid’in temel siyasetleri olmuştur (Klein, 2013, s. 47). Klein (2013, s. 47) ve Deringil’in (2014, 82) II. Abdülhamid’in bazı uygulamaları için ortaya attıkları “havuç-sopa yöntemi” bu noktada Abdülhamid dönemi hafiyeliğini anlamada tamamlayıcı bir yaklaşım sunmaktadır. Bu yöntemle göre atıyye-i seniyye, rütbe ve nişan gibi ihsanlar “havuç” olarak tanımlanırken, dönemin

¹⁸² Örneğin bkz. “Rumeli-i Şarkî ve Bulgaristan ahvâlini lâıyıkıyla tahkîk etmek için hafıyye polisleri teşkîl ve bunların maâş ve harcırahları için şehri on beş bin kuruş tahsîsi husûsu vilâyetden iş’âr olmasıyla (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 1380/26, H. 28.02.1304 (M. 26.11.1886).

¹⁸³ Örneğin bkz. “(...) [Tırnova’da] garazkârânın teşebbüsâtına mahâl bırakmamak üzere hükûmetçe lâzım gelen tedâbir-i ihtiyatiyyeye medâr olub vukû’âtı vaktinde istihbâr ile ona göre tavır alıp hareket etmek için (...) istihdâmına lüzûm görünen hafıyye me’mûrlarına (...)”, BOA, *A.}MKT.MHM.* , 480/27, H. 16.03.1293 (M. 11.04.1876).

¹⁸⁴ Örneğin bkz. “Bingazi Vilâyeti’nin ehemmiyet ve husûsiyet-i mevki’si cihetiyle ahvâl ve efkâr-ı mahalliyyeye etraflı kesb-i ittilâ’ olunması için şehri beş yüz kuruş maâşla iki nefer hafıyye istihdâmı (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 1348/13, H. 29.12.1302 (M. 09.10.1885); “[Sivas Vilâyeti’nde] istitlaât-ı ahvâl için merkez vilâyet ve mülhakâtında hafıyye istihdâmına lüzûm görüldüğünden şehri dört bin kuruşun sarfına me’zûniyet i’tâsı (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 46/37, H. 29.01.1311 (M. 12.08.1893).

hafiyelik sistemini ve “muhafaza-i emniyeti” temin eden figürlerden biri olan hafiyeleri “sopalar” olarak nitelendirmek neden mümkün olmasın?

2.1.2. Muhbir ve Kılavuzlar

II. Abdülhamid döneminde siyasî karar alıcılar birbirinden farklı kaynakları kullanarak devletin haber alma ihtiyacını karşılamaya çalışmışlardır. Bu dönemde Osmanlı istihbarat mekanizmasının hafiyelerden sonra gelen önemli figürlerinden biri de muhbirlerdir. Önceki bölümde ele alınan “hafiyelik mesleği” profesyonel haber alma görevlisini ve tıpkı Abdülhamid dönemi polisi gibi bir memurluk statüsünü karşılarken, muhbirlik, daha çok bölgesel istihbarat ihtiyaçlarında kullanılan, belirli bir meblağ karşılığı, belirli bir görev ve süre için istihdam edilen kişilerin görevlerini ifade eder. Aslına bakılırsa istihbarat sisteminde muhbirlerin kullanılması, kökeni çok eskilere dayanan bir uygulamadır ve Abdülhamid dönemine özgü bir yenilik değildir. XVI. yüzyıla ait kayıtlar¹⁸⁵ özellikle Rumeli eyaletleriyle İran sınırında yerli halktan muhbirlik faaliyetlerinde istifade edildiğini gösterdiği gibi, 1841 tarihli bir kayıt bazı Osmanlı kazalarında muhbirlerin muhtar, çorbacı ve kahya gibi görevlilerle birlikte maaşa bağlanmış olduklarını ortaya koyar.¹⁸⁶ Öte yandan kaynaklar, Batı dünyasında da var olan muhbirlik figürünün sistematik kullanımını XIV. yüzyılın başlarına kadar götürmektedir. Örneğin Jean-Noël Luc (2009), imparatorluk Fransa’sında esas itibarıyla güvenliği sağlamak ve taşkınlıkları bastırmak için oluşturulan asayiş zabıtası, kolluk kuvvetleri ve muhbir ağının, genel gözetleme faaliyetleri ve kraliyet makamıyla kamu güvenliğine zarar veren suçların tespitinde işbirliği içinde olduklarını kaydeder (s. 20). Dolayısıyla

¹⁸⁵ Örneğin bkz. BOA, *A.DVN.MHM.d.* , C. 52, s. 116.

¹⁸⁶ “Tırnova Kazası ve köylerinin muhtar, *muhbir*, çorbacı, kocabaşı, kabakçı ve kahyalarına ödenen senevî maaşları havi defter”, BOA, *ML.MSF.d.* , 3476, H. 12.11.1257 (M. 26.12.1841); ayrıca şu kayda bakılabilir: “Filibe ve Tatarpazarı Kazaları nahiyelerinin köy muhtarı ve *muhbirlerine* senevî tahsis olunan maaşların miktarını mübeyyin defter”, BOA, *ML.MSF.d.* , 2329, H. 19. 12.1257 (M. 01.02.1842). “Kazalarda sâkin kocabaşı ve muhbir tâbirlerinin lağvı kararını ihtivâ eden tezkire defteri”ne göre, muhbir (Osmanlı taşrasında diğer görevlilerle birlikte maaşa bağlanmış olan muhbir) tabiri 1860 yılında lağvedilmiştir; bkz. BOA, *MAD.d.* , 8600, H. 17.03.1277 (M. 03.10.1860).

muhbirlik de tıpkı casusluk gibi, devlet otoritesi ve düzenin korunmasıyla haber alma kaynaklarını etkin olarak kullanmak arasında doğru bir orantı kurmaya çalışan premodern devlette, istihbarî işlevlere sahip bir devlet cihazını ifade etmektedir.

Osmanlı kaynakları incelendiğinde karşımıza belirgin bir muhbir profili çıkmaz. Resmî yazışmalara yansıdığı kadarıyla, haber alma faaliyetlerine dâhil olan Osmanlı yöneticilerinin muhbir ve hafiye ayırımına -bilhassa yazışma dilinde- çoğunlukla önem vermemeleri, muhbir figürünü geri planda bırakmıştır. Örneğin yürüttüğü faaliyet ve görevi itibarıyla aslında muhbir statüsünde olan bir haber alma görevlisi, pekâlâ resmî yazışmalarda hafiye olarak adlandırılabilir. Bu tür görevliler Dahiliye ve Zaptiye Nezaretlerinin herhangi bir görevlendirmesiyle değil, tamamen yerel yöneticilerin emrinde istihdam edildikleri, hedef bölgeye özgü sahip oldukları birtakım özelliklerden (dil bilgisi, kamufle olma gibi) ötürü tercih edildikleri ve genellikle geçici bir süre görev aldıkları için daimî istihbarat elemanlarından ayrılırlar. Muhbir figürü ele alınırken, istihbarî misyonların ve görev sınırlarının değişkenliğinin ötesinde, aslında önemli olan şey “meslek” nosyonunun tam olarak kavranılmasıdır. Burada polislik, hafiyelik ya da bekçilik gibi belirli bir profesyonellik gerektiren bir meslek söz konusu değildir. Fakat muhbirlerin güvenlik mekanizmasında yer alan profesyonel memurların sahip olmadığı birtakım özellikleri haiz olmaları, onları istihbarat sisteminde kullanışlı ve aranan unsurlar haline getirmiştir. Zaten muhbir figürünün esas itibarıyla kullanım amacı resmî görevlilerle elde edilemeyen bilgilere ulaşmaktır. Muhbirlerin istihbarî misyonlarına yer veren kaynaklara göre, bunların en önemli özelliği istihbarat faaliyetinin yürütüldüğü coğrafî sahaya ya da hedef bölgeye sorunsuz bir şekilde entegre olabilmeleridir. Bu entegrasyon bazen bir din görevlisi¹⁸⁷, bazen bir öğretmen¹⁸⁸, bazen de bir arzuhalci¹⁸⁹ maskesiyle sağlanmıştır. Daha doğrusu, bu tür görevlerde bulunan kişilerin istihbarat yetkililerince “elde edilmeleri”¹⁹⁰, onları haber alma

¹⁸⁷ Örneğin bkz. BOA, Y.PRK.ASK. , 195/78, H. 17.02.1321 (M. 15.05.1903).

¹⁸⁸ Örneğin bkz. BOA, DH.MKT. , 863/69, H. 09.04.1322 (M. 23.06.1904).

¹⁸⁹ Örneğin bkz. BOA, Y.MTV. , 43/93, H. 11.10.1307 (M. 31.05.1890).

¹⁹⁰ Bu ifade kayıtlarda da aynen yer almaktadır; örneğin bkz. “Erbâb-ı şekâvet ve mefâsıdın ikâ’-ı habâset ve şekâvet eylemelerine mahal kalmamak üzere bulundukları

faaliyetlerine entegre etmektedir. Dahiliye Nezareti kayıtları arasında yer alan bir örnek, muhbirlik sisteminin nasıl işlediği konusunda bir fikir verebilir. Kayda göre, aslen Filibe ahalisinden olan ve Şarkî Rumeli mekteplerinde öğretmenlik yapan Mehmed Tevfik Efendi Bulgaristan Komiserliğince istihbarat hizmetinde kullanılır. Fakat Mehmed Tevfik Efendi'nin bu görevi Bulgaristan tarafından "istihbar edildiği" için, bu Osmanlı muhbirinin işine son verilir ve Bulgaristan'dan ayrılması istenir. Bir müddet Sırbistan'da yaşayan Tevfik Efendi, tekrar Bulgaristan'a dönerse de "ihbârât hizmetinde bulunmasına imkân kalmadığı" gerekçesiyle ve İstanbul'da hizmet edeceği emriyle İstanbul'a çağrılır (BOA, *DH.MKT.* , 863/69, H. 09.04.1322 / M. 23.06.1904). Bulgaristan'ın Mehmed Tevfik Efendi'nin görevini açığa çıkarıp ülkeden ayrılmasını istemesi, aslında muhbirlerin deşifre olmasından sonra devreye sokulan genel bir uygulamadır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu da 1891 yılında Rumeli'den sınır dışı ettiği bir Fransız muhbir dolayısıyla Fransa'nın protestosuna uğrayacaktır (BOA, *Y.PRK.DH.* , 4/59, H. 19.04.1309 / M. 22.11.1891).

Osmanlı resmî kayıtlarından anlaşıldığına göre muhbirlerin ana görevleri "hükûmet-i seniyyeye hizmet-i ihbâriyyede bulunmak"¹⁹¹ tır. Bilhassa, Osmanlı belgelerinde "eşkıya" olarak geçen çete ve komitelerin izlenmesinde, firari ve aranan suçluların takibinde ve taşra görevlilerinin denetlenmesinde muhbirlerin önemli faaliyetlerde bulundukları anlaşıyor.¹⁹² Selanik Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 1900 Ekim'inde gönderilen bir şifre telgrafnamede, "eşkıyanın" takibi ve etkisiz hale getirilmesi için "askerî kuvvet ve inzibat sevkini yanı sıra muhbir ve kılavuz istihdamı gibi tedbirlerin alınması"nın özellikle vurgulanması, Osmanlı taşrasındaki yöneticilerin istihbarat hizmetlerinde muhbirlere ne denli

ve gezdikleri mahalleri ihbâr için fırka-i askerîce *elde edilen* muhbirlere (...) [Rumeli Vilâyâtı Müfettişliği'nden Kosova Vilâyeti'ne gönderilen tahrîrât sûretidir], BOA, *BEO.* , 2645/198331, H. 15.06.1323 (M. 17.08.1905).

¹⁹¹ Örneğin bkz. "Hükûmet-i seniyyeye hizmet-i ihbâriyyede bulunduğu Filibe Ermeni komitesince öğrenilmesi üzerine (...)", BOA, *A.}MTZ.(04).* , 160/93, H. 17.09.1325 (M. 24.10.1907).

¹⁹² Muhbirliğin bu tür misyonlarından ötürü oldukça tehlikeli bir görev olduğu anlaşıyor. Nitekim çeşitli tarihlere ait muhbirlerin öldürülmesine ya da göç etmek zorunda kalmalarına dair kayıtlar bunu ortaya koymaktadır. Mesela "hükûmet-i seniyyeye hizmet-i ihbâriyyede" bulunduğu Filibe Ermeni komitesince ortaya çıkarılan Agop Çerçiyân adlı bir Ermeni muhbir, Filibe'de "gayet işlek bir caddede" öldürülür; bkz. BOA, *A.}MTZ.(04).* , 160/93, H. 17.09.1325 (M. 24.10.1907).

ihtiyaç duyduklarını ortaya koyar.¹⁹³ Bu ihtiyaç farklı vilayetlerin çeşitli tarihlerde Dahiliye Nezareti'ne yaptıkları muhbir istihdamı taleplerinde de gözlemlenebilir. Bu taleplerde yer alan “takib-i eşkıya”¹⁹⁴, “erbâb-ı şekâvet ve mefâsıdın bulundukları ve gezdikleri mahalleri ihbâr”¹⁹⁵ ve “hafiye ve jandarmanın kifayet etmediği mahallerde tarassud hizmeti”¹⁹⁶ gibi ifadeler, aslında muhbirlerin Osmanlı taşrasında ağırlıklı olarak ne tür görevlerde kullanıldıklarını göstermektedir. Bunun dışında, muhbir olarak görevlendirilen kişilerin coğrafi kökenlerinin hedef bölgede yürütülecek haber alma faaliyetlerinde önemli bir etken olduğunu gösteren bazı ipuçlarına da rastlanmaktadır. Jandarma teşkilatı için Nadir Özbek'in de (2010) belirttiği gibi, devlet güvenlik ve istihbarat sahasında önemli oranda “yerelleri” tercih etmiştir (ss. 60-63). Noémi Lévy de (2017) bilhassa dil bilgisinin “farklı cemaatlerin denetiminde ve istihbarat faaliyetlerinde” avantaj sağladığını vurgulamaktadır (ss. 200-201). Özellikle bazı muhbir isimlerine yer veren belgeler incelendiğinde, Rum, Ermeni ve Bulgar isimlerine sıkça rastlanması Özbek ve Lévy'nin bu konudaki tespitlerini doğrular niteliktedir.

İmparatorluğun Musul, Beyrut, Sivas gibi büyük vilayetlerinde dahi 1890'lı yıllar itibariyle iki-üç hafiye memurunun görev yaptığını ortaya koyan veriler, muhbirlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun istihbarat ihtiyaçlarını karşılamada önemli unsurlar olduklarını göstermektedir. Üstelik hedef bölgenin dilini bilmeleri, hedef bölgeye uyum sağlayabilmeleri ya da hedef kitlenin arasından çıkmaları muhbirleri hafiye memurlarıyla birlikte Osmanlı istihbarat faaliyetlerinin temel taşlarından biri haline getirmektedir. Tıpkı diğer haber toplama unsurlarında olduğu gibi muhbirlerde de aranan en önemli özellik sadakat ve

¹⁹³ “Demirhisar Kazası dâhilindeki eşkıyanın etkisiz hale getirilmesinin kuvve-i askeriyye ve inzibatiyye sevkiyle beraber muhbir ve kılavuz istihdamı gibi tedbirlere bağlı olduğu” hakkında, BOA, *DH.ŞFR.* , 252/26, R. 23.07.1316 (M. 05.10.1900); “Eşkıya takip ve tenkilinde alınacak tedbirlerden en mühimi olan muhbir ve kılavuz istihdamı için gereken meblağın sarfına bir an önce izin verilmesi” hakkında, BOA, *DH.ŞFR.* , 252/54, R. 02.08.1316 (M. 15.10.1900).

¹⁹⁴ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 288/24, H. 26.03.1312 (M. 27.09.1894).

¹⁹⁵ Bkz. BOA, *BEO.* , 2645/198331, H. 15.06.1323 (M. 17.08.1905).

¹⁹⁶ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1925/19, H. 23.07.1309 (M. 22.02.1892).

doğrudur.¹⁹⁷ Bir muhbir, ihbarları değerlendirilmeden önce sıkı bir tahkikata maruz kalır.¹⁹⁸ Tahkikat sonucunda herhangi bir olumsuzluk görülmezse, kişinin ihbarları değerlendirilir ve ihbarın önemine göre muhbir mükâfatlandırılır.¹⁹⁹ Çeşitli tarihlerde Osmanlı yönetimine farklı konularda ihbarlarda bulunan Vangel Yorgiyef adlı bir muhbir, klasik bir muhbir profilini izleyebilmemize olanak tanır. Vangel Yorgiyef, Rumeli'deki Bulgar komitelerinin takibinde vazifelidir ve Osmanlı hükûmetine komitelerin kongreleri, yardım toplama faaliyetleri ve hareket tarzları hakkında istihbarat sağlamaktadır (BOA, *HR.SFR.04.* , 242/62, M. 04.10.1907).²⁰⁰ Bir müddet “hüviyeti şüpheli görülse de” ihbarları değerlendirilen Yorgiyef, Yıldız Sarayı'nın yakınına komite mensuplarınca dinamit konulduğunu ihbar etmesi üzerine Osmanlı yetkililerinin dikkatini iyice çeker (BOA, *HR.SFR.04.* , 242/71, M. 11.10.1907); fakat aynı günlerde Filibe'de yapılacak gizli komite toplantılarıyla ilgili verdiği bilgilerin asılsız çıkması üzerine gözden düşer (BOA, *HR.SFR.04.* , 242/108, M. 30.10.1907). Osmanlı yönetimiyle inişli çıkışlı bir ilişki yaşayan muhbir Vangel Yorgiyef, buna rağmen İttihat ve Terakki döneminde de istihbarat hizmetlerinde istihdam edilmeye devam edecektir (BOA, *HR.SFR.04.* , 628/65, M. 15.08.1912).²⁰¹

Abdülhamid döneminde “muhbir-i sadık” imzasıyla çeşitli konularda ihbarda bulunmanın oldukça popüler hale geldiği anlaşıyor. Sadakat ve hizmetlerini kanıtlayan muhbirlerin zaman zaman polis komiserliği ve reji kolculuğu gibi

¹⁹⁷ Örneğin bkz. “Hükümet-i seniyye lehine muhbirlik yapmakta olan Piyer Efendi'nin faydalı hiçbir bilgi vermediği, taleplerinin arttığı, kendisine yeterince itimat edilmediği ve daha ne kadar para verileceğinin bildirilmesi gerektiği” hakkında, BOA, *Y.PRK.HR.* , 34/84, H. 27.06.1323 (M. 29.08.1905).

¹⁹⁸ Örneğin bkz. “Sofya'dan Dahiliye Nezareti'ne Dimitrof imzasıyla vârid olan ve bazı ifâdâtı havi mektup sebebiyle, Hariciye Nezareti'nin mezkur şahıs hakkında Sofya Sefaret-i Seniyyesi'nden malumat talep ederek muhbir olarak istihdam edilmesinin faydalı olup olmayacağını sorması” hakkında, BOA, *HR.SFR.04.* , 277/57, M. 13.09.1911.

¹⁹⁹ Örneğin bkz. “1884 senesinde Bulgaristan'dan tecavüzde bulunan eşkıyanın yakalanmasında muhbirlik ve kılavuzluk eden Selanikli çoban Yuvan ve Bekçi Arif'e verilen atıyye-i seniyyenin Selanik Vilâyeti hafiye tahsisatından tesviyesi” hakkında, BOA, *DH.MKT.* , 1357/14, H. 23.10.1303 (M. 25.07.1886).

²⁰⁰ Ayrıca bkz. BOA, *HR.SFR.04.* , 826/57, M. 25.06.1908.

²⁰¹ Ayrıca bkz. BOA, *HR.SFR.04.* , 628/68, M. 16.08.1912; BOA, *HR.SFR.04.* , 628/94, M. 21.09.1912.

görevlere atandıkları²⁰², nakdî mükafat aldıkları²⁰³, nişan ve rütbeyle taltif edildikleri²⁰⁴ dikkate alınırsa, bu işin mahiyeti daha iyi anlaşılmaktadır. Özellikle şunu belirtmek gerekir ki “muhibir-i sadık” imzasıyla yapılan ihbarlar, gerek ihbar sahiplerinin, gerekse devletin lehine olmuştur. Bu şekilde ihbarda bulunmak ihbar sahiplerinin lehinedir: Bu sayede ihbar sahipleri herhangi bir konuda ihbarda bulunurken isimlerini gizleyerek ihbarlarını ilgili mercilere ulaştırırlar. Uygulama devletin de lehinedir: Böylece devlet, en üst düzeydeki yöneticiden en alt düzeydeki görevliye kadar bilhassa taşradaki devlet birimlerinin hemen hemen tüm kademesindeki görevlileri denetleme fırsatı yakalar. Esasında Osmanlı yönetiminin “muhibir-i sadık” uygulamasına dayanan bu ihbar sistemini teşvik ettiği, merkezî yönetime çeşitli tarihlerde farklı bölgelerden bu şekilde çok sayıda ihbar gelmesinden anlaşılmaktadır.²⁰⁵ Dolayısıyla burada jurnal mekanizmasının bir benzeri karşımıza çıkmaktadır.

²⁰² Örneğin bkz. “Muhibir Vanlı Davo’nun polis komiserliğine tayini ve nişan i’tâsı” hakkında, BOA, Y.A.RES. , 153/33, H. 12.01.1326 (M. 15.02.1908); “Bulgar bir muhibirin geçmiş hizmetlerinden dolayı üç dört kuruş ile reji kolculuğu gibi bir hizmetle vazifelendirilmesine dair Selanik Mıntıkası Kumandanlığı’nın tahrirâtı” hakkında, BOA, TFR.I.AS. , 61/6055, H. 04.05.1326 (M. 04.06.1908).

²⁰³ Örneğin bkz. “Merzifon’daki fesad komitesinin sûret-i hareketleri ile elde edilmiş olan Ermeni eşkiyâsının bulundukları mahâlleri ihbâr eden iki kişiye şehîr bin kuruşluk hafıyye tahsîsâtından beşer yüz kuruş mükâfât-ı nakdiyye verilmesi buyrulmuş ise de bu meblâğın hafıyye tahsîsâtından tesviyesi gayr-i kâbil olduğundan (...) telgrafnâme leffen takdîm kılınmışdır olbâbda”, BOA, DH.MKT. , 144/46, H. 23.03.1311 (M. 04.10.1893); “Beyrut Vilâyetince iyi hizmeti görülen muhibir Halil’e atıyye-i seniyye olarak üç bin kuruş i’tâsı” hakkında, BOA, İ.HUS. , 103/78, H. 14.12.1320 (M. 14.03.1903); “Petriç Bulgar papazının ifsâd edici hareketleri hakkında ihbarda bulunan muhibir hizmete devam ederse kendisine maaş bağlanmasına dair Siroz Mutasarrıflığı’nın tahrirâtı” hakkında, BOA, TFR.I.SL. , 34/3348, H. 04.01.1322 (M. 21.03.1904).

²⁰⁴ Örneğin bkz. “Yemen hadiselerini bildiren muhibir Hakkı İlhamî’nin sadâkatinden dolayı ve hizmetlerinin devamını sağlamak için nişan veya rütbe ile taltifi istihâmı” hakkında, BOA, Y.PRK.AZJ. , 30/26, H. 26.05.1312 (M. 26.06.1908).

²⁰⁵ Çeşitli tarihlerde merkeze “muhibir-i sadık” imzasıyla yapılan bazı ihbar örnekleri şu şekildedir: “Çekmece-i Kebir Kazası kaymakamının mugayir-i marzi-i âli hareketinden bahisle muhibir-i sadık imzasıyla Dahiliye Nezareti’ne vârid olan varaka”, BOA, BEO. , 396/29696, H. 29.10.1311 (M. 05.05.1894); “Gökçedağ Nahiyesi Müdürü Mehmed Naili Efendi’nin irtikâb, sû-i istimâl ve ahaliye zulüm yapan ‘Yeşil’ nâmı ile bilinen Abdullah’ı koruduğuna dair muhibir-i sadığın ihbarı”, BOA, DH.MKT. , 536/69, H. 13.03.1320 (M. 20.06.1902); “Kosova jandarma çavuşlarından Mehmed Ali Efendi’nin rüşvet aldığı ve cezalandırılması gerektiğini bildiren muhibir-i sadık imzalı tahrirat ve ilgili muamelat”, BOA, TFR.I.ŞKT. , 16/1585, H. 12.05. 1321 (M. 06.08.1903); “Kosova Müddei-i Umûmisi Abdullatif ve Nafia Müdürü Şevket Beylerin hareket-i tarz ve hallerine dair

Osmanlı taşrasında “muhbir-i sadık”ların ihbar ağına takılan görevlilerin profillerine baktığımızda, idari yöneticilerden adli yetkililere, mali görevlilerden polis ve askerlere kadar çok geniş bir meslek grubuyla karşılaşmaktayız. Örnek vermek gerekirse, Halep Vilayeti Telgraf Başmüdürü Hamdi Efendi²⁰⁶, Kütahya Sancağı Muhasebecisi Rasih Efendi²⁰⁷, İnegöl Mahkeme Reisi İsmail Efendi²⁰⁸, İzmit Mutasarrıfı Sırrı Paşa²⁰⁹, Rakka Kazası Malmüdürü Hüseyin Efendi²¹⁰ ve Adana Vilayeti Polis Komiseri Hayri Efendi²¹¹ “muhbir-i sadık”ların çeşitli tarihlerde ihbar ettikleri isimler arasında yer almaktadır. Yetkililerle ilgili ihbar konularını da yolsuzluk²¹², irtikap²¹³, ahaliye zulüm²¹⁴, kanunsuz muamele²¹⁵ ve

muhbir-i sadık imzalı tahrirat”, BOA, *TFR.I.ŞKT.* , 51/5007, H. 29.06.1322 (M. 10.09.1904); “Siroz Sancağı’nın Zihne Kazası’nın bazı köylerinde fesad çıkaran Rumların faaliyetine dair muhbir-i sadık imzalı ihbarname”, BOA, *TFR.I.ŞKT.* , 80/7980, H. 29.12.1323 (M. 24.02.1906); “Drama Mutasarrıfı’nın ahval ve ahlakından şikâyet eden muhbir-i sadık imzalı ihbar”, BOA, *TFR.I.ŞKT.* , 121/12065, H. 16.06.1325 (M. 27.07.1907); “Ohri Redif Taburu ve kâtibinin sû-i hâline dair muhbir-i sadık imzalı tahrirat”, BOA, *TFR.I.ŞKT.* , 21/2055, H. 01.08.1321 (M. 23.10.1903); “Şam’da bir cemiyet teşkil edildiğine dair muhbir-i sadık imzasıyla gelen mektubun tercümesi”, BOA, *İ.HUS.* , 83/77, H. 13.03.1318 (M. 03.09.1895); “Ermeni manastırında yirmi kişiden ibaret bir komite mevcut olduğuna ve saireye dair muhbir-i sadık imzasıyla Kudüs’ten Sadaret’e arıza”, BOA, *HR.SYS.* , 2866/16, M. 08.06.1906; “Sarayköy, Edirne, Tekfurdağı (Tekirdağ), Kırkkilise ve Vize’deki memurların su-i hallerine dair vatanperver sadık bir muhbir imzalı rapor”, BOA, *TFR.I.ŞKT.* , 33/3255, H. 29.12.1321 (M. 17.03.1904).

²⁰⁶ Bkz. BOA, *BEO.* , 1071/80258, H. 25.08.1315 (M. 19.01.1898).

²⁰⁷ Bkz. BOA, *BEO.* , 1423/106666, H. 23.08.1317 (M. 27.12.1899).

²⁰⁸ Bkz. BOA, *BEO.* , 1624/121757, H. 08.11.1318 (M. 27.02.1901).

²⁰⁹ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1484/20, H. 26.05.1305 (M. 09.02.1888).

²¹⁰ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 2192/75, H. 09.12.1316 (M. 20.04.1899).

²¹¹ Bkz. BOA, *DH.TMIK.M.* , 82/6, H. 12.11.1317 (M. 14.03.1900).

²¹² Örneğin bkz. “Rumeli vilayetlerindeki memurların yolsuzluk yaptıkları hakkında ihbarda bulunan muhbir-i sadık imzalı tahrirat” hakkında, BOA, *TFR.I.ŞKT.* , 148/14723, H. 10.03.1326 (M. 12.04.1908).

²¹³ Örneğin bkz. “Avrethisar’dan muhbir-i sadık imzalı Muhasebe-i Vilayet Mümeyyizi Hacı Latif Efendi’nin rüşvet aldığına ve bu paralarla bir inşaat yaptırdığına dair ihbar”, hakkında, BOA, *TFR.I.ŞKT.* , 110/10929, H. 17.02.1325 (M. 01.04.1907).

²¹⁴ Örneğin bkz. “Bağdat Vilayeti dâhilinde Semave Kaymakamı Akif Efendi’nin ahâli ve aşâir üzerinde mezâlim ve teaddiyâtı derece-i nihâyeye varmış olduğunu bildiren muhbir-i sadık imzalı arzuhal” hakkında, BOA, *BEO.* , 448/33574, H. 01.02.1312 (M. 04.08.1894).

²¹⁵ Örneğin bkz. “İzmit’te halktan değişik isimlerle cezâ-yı nakdî alındığına dair muhbir-i sadık imzasıyla gelen arzuhal” hakkında, BOA, *DH.MKT.* , 1488/104, H. 11.06.1305 (M. 24.02.1888).

memuriyeti kötüye kullanma²¹⁶ gibi şikâyetler oluşturmaktadır. Sadece Osmanlı vilayetlerindeki görevliler değil, vilayetlerdeki kurumlar da “muhibir-i sadık”ların ihbarlarına konu olabilmektedir: Manastır Belediye Dairesi²¹⁷, Adana Ticaret ve Ziraat Odası²¹⁸, Şam Hicaz Demiryolu Komisyonu²¹⁹ ya da Hudeyde Gümrüğü²²⁰ yolsuzluktan görevi ihmale kadar çeşitli “suçlar”dan ihbar edilen kurumlar arasında bulunmaktadır. Tabii böyle bir mekanizmanın oluşturulma sebebi konusunda birkaç nokta öne çıkmaktadır. Öncelikle, Osmanlı yönetiminin “muhibir-i sadık” imzasıyla ve isimsiz olarak yapılan ihbarları teşvik etmesi, bir denetim mekanizmasının oluşturulmak istendiğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, muhibirlerin ihbarları sayesinde devlet yerel yönetici ve yetkilileri denetlemekle birlikte, kamu düzeni için tehdit oluşturan “su-i hal” ve “su-i istimal”in önüne geçmiş olur. Dolayısıyla taşranın telgrafla yönetilip denetlenebildiği bir dönemde, bu ihbar sistemi merkezin taşradaki gözü ve kulağı olarak nitelendirilebilir. Bu sistem aynı zamanda taşranın merkeze ulaşabilirliğinin de bir göstergesidir. Bununla birlikte muhibirler tarafından yapılan her ihbarın doğru kabul edilmediğini ve ihbarların doğruluğunun inceden inceye araştırıldığını da unutmamak gerekir.²²¹

Sistemin bir diğer dikkat çekici yönü, ihbarda bulunan muhibre ihbarın asılsız çıkması halinde herhangi bir ağır ceza ya da yaptırım uygulandığına dair bir iz bulunmamasıdır. Kayıtlara yansıdığı kadarıyla bu konudaki en katı yaptırım “muhibiri dolandırıcılık suçuyla mahkemeye sevk etmek”tir: 1884 yılında Nikola

²¹⁶ Örneğin bkz. “Cebel-i Bereket Defter-i Hâkânî memuru olan Şerif Efendi’nin sû-i istimâlât ve harekâtından şikâyeti hâvi muhibir-i sadık imzasıyla vârid olan ihbarnâme” hakkında, BOA, *BEO.* , 437/32763, H. 14.01.1312 (M. 18.07.1894).

²¹⁷ Bkz. BOA, *TFR.I.ŞKT.* , 90/8994, H. 03.05.1324 (M. 25.06.1906).

²¹⁸ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1553/84, H. 05.02.1306 (M. 11.10.1888).

²¹⁹ Bkz. BOA, *BEO.* , 3488/261542, H. 17.01.1327 (M. 08.02.1909).

²²⁰ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1037/37, H. 07.11.1323 (M. 03.01.1906).

²²¹ Örneğin 1903 Şubat’ında Dahiliye Nezareti, Rumeli vilayetlerinin bazı mahallerinde silah ve patlayıcı madde bulunduğunu ihbar eden muhibir Marko İvanof hakkında bir soruşturma yürütmüştür. İlk olarak Rusçuk Tüccar Vekaleti’nin İvanof hakkında tahkikat yürütmesi emredilmiş; fakat bu çalışmadan tatmin olunmaması üzerine ihbarların doğruluğunun tespiti için belirtilen yerlerde arama yapılmıştır. Yapılan aramalarda herhangi bir silah ya da patlayıcı madde bulunamadığı gibi, silah gizlendiğine dair bir iz de rastlanılmamış; bunun üzerine muhibir Marko İvanof’un ihbarlarına itibar edilmemesi konusunda ilgili mercilere uyarıda bulunulmuştur; BOA, *DH.MKT.* , 658/18, H. 26.11.1320 (M. 24.02.1903).

Mirkoviç takma adını kullanan bir muhbir, Zürih'teki bazı gelişmelerle ilgili yaptığı asılsız ihbarlar sonrasında gerçek kimliği tespit edilerek dolandırıcılık suçuyla mahkemeye sevk edilir (BOA, *HR.SYS.* , 218/11, M. 20.02.1884).²²² Bunun haricinde asılsız ihbar sahipleri için genellikle uygulanan yaptırım, ihbar sahibinin ihbarlarını kabul etmemek ya da muhbir olarak kullanılıyorsa işine son vermektir. Bu konuda Amerika'daki muhbirlerden Haçador isimli bir Ermeninin durumu örnek gösterilebilir. Muhbir Haçador, 1895 yılında Amerika'da Ermenilerin yoğun olarak faaliyet gösterdiği Boston'da, Ermeni ve Amerikalılardan Ermeni komiteleri için bir milyon -dolar ya da lira- yardım yapılacağını Boston Şehbenderliği'ne ihbar eder. Yapılan tahkikatta "muhbir Haçador'un verdiği malumatın mübalağalı olduğu" anlaşılır ve Hariciye Nezareti tarafından "Ermenilerin Amerika'daki faaliyetleriyle ilgili raporlar gönderen muhbir Haçador'un istihdamından sarf-ı nazar edilmesi"ne karar verilir (BOA, *HR.TH.* , 151/6, M. 01.01.1895).²²³ 1885 tarihinde Kopenhag Şehbenderliği'ne İstanbul'daki Sırp komiteleriyle ilgili ardı ardına yapılan ihbarların asılsız olup "para sızdırmak" gayesini taşıdığı sonucuna varılan bir diğer örnekte ise, Hariciye Nezareti tarafından bu tür ihbarlara itibar edilmemesi gerektiği ilgili mercilere bildirilir (BOA, *HR.SYS.* , 25/51, M. 21.05.1885). Muhbir-i sadık uygulamasına (ismin gizlenerek ihbarda bulunulmasına) dayanan bu sistem, tıpkı hafiyelik faaliyetlerinin yasaklanması gibi, İttihat ve Terakki döneminde sona erdirilecektir. Kasım 1909 tarihinde alınan bir kararla, "nâm-ı müstear (müstear/takma ad)" veya "muhbir-i sadık" imzaları ile yapılacak ihbarların "nazar-ı dikkate alınmamaları" öngörülecek ve bu karar tüm vilayetlere bildirilecektir (BOA, *DH.MUİ.* , 32/4, H. 24.10.1327 / M. 08.11.1909).

Çeşitli tarihlerde muhbirlerin merkezî yönetimle paylaştıkları Ermenilerin faaliyetleri, Rumeli'deki komiteler ve Jön Türk hareketiyle ilgili bazı istihbarat

²²² Ayrıca bkz. BOA, *HR.SYS.* , 218/11, M. 20.02.1884; BOA, *HR.SYS.* , 218/12, M. 21.02.1884; BOA, *HR.SYS.* , 218/13, M. 29.02.1884. Benzer bir örnek, asılsız ihbar sahibinin mahkemeye sevk edildiğini ortaya koyar: 1907 yılında İnegöl Limanı Fırkateyn Kâtibi Abdullah Efendi hakkında yapılan ihbarın yapılan tahkikat sonucunda asılsız olduğunun anlaşılması üzerine, ihbarı yapan muhbir "kanuni muamele ifası" için mahkemeye sevk edilir; bkz. BOA, *BEO.* , 3021/226548, H. 14.02.1325 (M. 29.03.1907).

²²³ Ayrıca bkz. BOA, *HR.SYS.* , 2739/23, M. 24.01.1895.

örnekleri, Osmanlı istihbaratının bu değerli bilgi kaynaklarının istihbarî misyonlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Örneklerden ilki, Abdülhamid dönemi istihbarat faaliyetlerinin yoğunlaştığı konulardan biri olan Ermeni hareketleriyle ilgilidir. Bilindiği gibi Amerika Birleşik Devletleri'nde, bilhassa New York, Boston ve Chicago gibi kentlerde etkin olan Ermeni komitecilik faaliyetleri, Amerika'daki Osmanlı temsilcilikleri tarafından çeşitli haber alma unsurlarıyla sıkı sıkıya takip edilmiştir. Amerika'daki Osmanlı yetkililerinin Ermenilerin takibinde kullandıkları haber alma unsurlarından biri de Ermeni muhbirlerdir. 1894 gibi Amerika'daki Ermeni komitecilik faaliyetlerinin henüz gelişmekte olduğu tarihe ait bir rapor, Khatchadourian adlı bir Ermeni muhbirin komitelerle ilgili elde ettiği istihbarî bilgileri içermektedir. Muhbir, Ermeniler tarafından Birleşik Devletler'de "Societe Amie de l'Etude" adında yeni bir cemiyet kurulduğu, Murat Şişmanyar adlı Ermeninin Chicago'daki Hınçak Komitesi'nin temsilciliğini yaptığı ve Avadis Silyan adlı Hınçak Komitesi mensubu bir Ermeninin Londra'dan İstanbul'a hareket edeceği bilgilerine ulaşarak Osmanlı temsilciliklerine raporlamıştır (BOA, *HR.SYS.* , 2754/26, M. 05.12.1894). Yine Ermenilerle ilgili olarak, Osmanlı muhbirlerinin 1895 Zeytun isyanları öncesindeki haber alma faaliyetleri çok daha dikkat çekicidir. Ekim 1895 tarihinde Zeytun'da başlayan bu isyan, Yıldız'a sunulan zaptiye kayıtlarına göre, daha isyandan üç ay önce, Temmuz 1895 tarihinde muhbirler tarafından yetkililere raporlanmıştır ki bu, Osmanlı muhbirlerinin önemli haber alma örneklerinden biridir (BOA, *Y.PRK.ZB.* , 16/8, H. 14.01.1313 / M. 07.07.1895). Zaten bu raporlardan önce, Maraş ve çevresinde meskûn Ermeniler arasında bir hareketlilik olduğu ve Halep İngiliz Konsolos Vekili'nin Maraş Ermeni Katolik ve Protestan liderlerini kışkırtmaya çalıştığı 4 Mayıs 1895'te Zeytun Kaymakamı tarafından Halep Valiliği vasıtasıyla Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir (Eyicil, 2000, ss. 157-158). Bu bilgi üzerine Dahiliye Nezareti'nin bölgede etkin olan haber alma unsurlarını teyakkuza geçirdiği ve bu sayede isyan hareketlerinden aylar önce "Ermeni fesesininin Zeytun cihetinde bir vak'a çıkarmaya hazırlandıkları"nı haber alabildiği anlaşılmaktadır (BOA, *Y.PRK.ZB.* , 16/8, H. 14.01.1313 / M. 07.07.1895).

Rumeli'deki komitecilik faaliyetleri de muhbirlerin merkezî yönetimle paylaştıkları ihbarlara yoğun olarak konu olmuştur. Genel olarak bakıldığında, komite mensuplarının kimlik ve eşkâlleri, yaptıkları seyahatler, silahlı faaliyetleri, yardım toplama faaliyetleri ve ahali ile ilişkileri hakkındaki muhbir ihbarları ağırlıktadır. Bu konudaki onlarca örnek arasında bulunan Mart 1903 tarihli bir muhbir raporu, komitelerin silahlı faaliyetlerinin haber alınmasını konu edinmektedir. Raporda “eşkıya reisi” olarak adlandırılan Bulgar Komitesi liderlerinden Boris Sarafof'un, fitilli humbaralar taşıyan çok sayıda komite mensubuyla birlikte Manastır'a gitmek için Vardar civarında bulunduğu; buradan Manastır yolu üzerindeki Bar Kasabası'na geçerek Manastır'a ulaşacağı bildirilmekteydi. Muhbirin ifadesine göre Boris Sarafof Manastır'ı muhasara edip kentin cephanesini yok etmeyi amaçlıyordu. Muhbirin aldığı bu istihbaratı değerlendiren Manastır Valiliği de “lazım gelenlere teyakuzda bulunmalarını tebliğ” edecektir (BOA, *BEO.* , 2020/151452, H. 16.12.1320 / M. 16.03.1903). Bunun dışında Osmanlıların Rumeli vilayetlerinde oldukça etkin muhbir ve haber alma kaynakları olduğu, 1906 yılında alınan ve kaynağı Papa'ya kadar uzanan bir başka haberden anlaşılmaktadır. 28 Nisan 1906 tarihli rapora göre Bulgaristan Komiserliği Filibe'deki bir muhbirinden aldığı istihbaratta, Filibe'deki Katolik Metropolit'i'nin Papa'dan aldığı emir üzerine “Bulgarların Katolik mezhebine iltica etmelerinin siyasî açıdan çok büyük menfaat sağlayacağına dair” Bulgaristan Prensi'ne bir mektup gönderdiğini tespit etmiş ve bu önemli istihbaratı Osmanlı hükümetiyle paylaşmıştır (BOA, *A.}MKT.MHM.* , 141/11, H. 04.03.1324 / M. 28.04.1906). Raporda ihbarın güvenilirliğine yönelik herhangi bir bilgi yer almasa da, Osmanlı hükümetinin bu tür ihbarları oldukça ciddiye aldığı ve ihbarın gereğine göre çeşitli tedbirleri devreye soktuğu söylenebilir.

Avrupa'daki Jön Türk hareketinin de Osmanlı hükümetince özel olarak görevlendirilen muhbirler aracılığıyla oldukça sıkı bir şekilde takip edildiğine şüphe yoktur. Fakat Osmanlı hükümetince özel olarak görevlendirilenler hariç olmak üzere, hükümetçe muhbir sıfatı verilen kişilerin, ağırlıklı olarak ihbar sisteminin malî getirilerinden faydalanmak istedikleri ve paylaştıkları bilgiler karşılığında nakdî mükâfat bekledikleri görülmektedir. 1903 tarihli ve Persitz adıyla imzalı bir muhbir raporu, bu konudaki en iyi örneklerden birini

oluşturmaktadır. Fransa'da yaşadığı anlaşılan Persitz, Jön Türk hareketinin önde gelen isimlerinden olan Mahmud Celaledin Paşa, Prens Sabahaddin ve Prens Lütfullah hakkında Osmanlı hükümetine ihbarlarda bulunan bir muhbirdir. Mart 1903 tarihli kayda göre muhbir Persitz, Prens Sabahaddin imzalı poliçeleri ele geçirmiş ve bunların Osmanlı hükümetince tesviyesini istemiştir. Persitz hakkında fazla bilgi sahibi olmadığı anlaşılan Osmanlı hükümeti ise, “Persitz’in verdiği ihbârâtın mahiyetinin doğru olup olmadığının tahkiki”ni Paris Sefareti’nden talep edecektir (BOA, *HR.SFR.3.* , 536/19, M. 02.03.1903).

Muhbir Persitz örneğinden de anlaşılacağı üzere Abdülhamid döneminin diğer denetim mekanizmaları gibi ihbar sistemi de “nakdî mükâfat”, “maaş” ve “atiyye-i seniyye” üzerine kuruludur. Aslında diğer ülke servisleriyle karşılaştırıldığında malî pratikler üzerine kurulu bu sistemi sadece Osmanlı İmparatorluğu’nun kullanmadığı rahatlıkla anlaşılabılır. Nitekim Frances Stonor Saunders, Soğuk Savaş döneminde Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı’nın (CIA) Amerika Birleşik Devletleri’nin Kültür Bakanlığı gibi çalıştığını belirttiği çalışmasında para vurgusunu ön plana çıkararak “parayı verdi düdüğü çaldı” tezini ileri sürmektedir (Saunders, 2016). Osmanlı İmparatorluğu’nun çağdaşı bir ülkeye ait olmasa da, Amerika Birleşik Devletleri’nin bilhassa Batı Avrupa’daki kültürel propaganda programına büyük miktarda para ayırdığını gösteren bu örnek, servislerin çalışma yöntemlerini ortaya koyar niteliktedir. Diğer taraftan, sistemin malî pratikler üzerine kurulu olması Osmanlı bürokrasisinin bir gereği ve bir yönetim politikasıdır. Dönemin Serasker Rıza Paşa²²⁴, Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa²²⁵ ve Donanma subaylarından Emin Yüce²²⁶ gibi asker/devlet adamlarının siyasî hatıratlarından da anlaşıldığı üzere, Osmanlı yöneticileri özellikle asker ve diğer güvenlik unsurlarının teçhizat, tayînât ve maaş gibi tahsisatını temin etmeye, tüm malî imkânsızlıklara rağmen büyük önem vermişlerdir. Nitekim hafiye ve muhbir tahsisatını konu edinen resmî yazışmalar, Osmanlı yönetiminin bir bölgede hafiye memuru veya muhbir gibi istihbarat unsurlarını

²²⁴ Bkz. (Aydın, 2012).

²²⁵ Bkz. (Öndeş, 2013).

²²⁶ Bkz. (Batmaz, 2010).

görevlendirmeden önce, bu unsurların tahsisatını temin etmeye çalıştığını ortaya koymaktadır.²²⁷

Muhbirlere hizmetleri karşılığında “nakdî mükâfat (mükâfât-ı nakdiyye)” teminiyle ilgili Osmanlı taşrasının çeşitli bölgelerinden devlet merkezine yapılan tahsisat talepleri, Osmanlı yöneticilerinin bu konudaki hassasiyetlerini gözler önüne serer. Bilhassa, belgelerde geçtiği şekliyle “takib-i eşkıya” faaliyetlerine katılan ve “eşkıya çeteleri hakkında ihbarda bulunan” muhbir ve kılavuzlara nakdî mükâfat ya da maaş tahsisine büyük önem verilmiştir.²²⁸ Selanik Vilayeti’ne ait 1887 tarihli kayıttan anlaşıldığı gibi, “eşkıya takibine çıkan müfrezelere muhbirlik ve kılavuzluk edenlere” ödenecek yevmiyelerin hafiye tahsisatında yeterli meblağ olmaması durumunda vilayetlerin diğer gelirlerinden tesviyesi yoluna gidilmiş ve muhbir/kılavuzlar mutlaka mükâfatlandırılmıştır (BOA, *DH.MKT.* , 1470/76, H. 04.04.1305 / M. 20.12.1887). 1903 yılında Selanik Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen şu şifre telgrafname ise, gerek muhbir/kılavuz gibi istihbarat görevlilerinin sahip oldukları birtakım özellikleri ve gerekse haber alma faaliyetlerinde Osmanlı yöneticilerinin bu görevlilere duydukları ihtiyacı yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir:

“Selânik Vilâyeti’nden gelen şifre telgrafnâme

²²⁷ Bu konuda şu kayıtlara bakılabilir: “[Hüdâvendigar Vilâyeti] Vilâyet-i Celîlelerinin Marmara ve Adalar Denizi’nde bulunan sevâhilinde teftîşât-ı lâzime icrâsı için vilâyetin üç yüz altı senesi bûdçesine şehri iki bin kuruş kadar bir hafîyye tahsîsâtı ilâvesine dâir vâki olan iş’âr üzerine (...) bûdçede karşılık olmadığı için teftîşât-ı lâzimenin vesâid-i mevcûde ile icrâsı (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 1714/103, H. 15.08.1307 (M. 06.04.1890); “[Çatalca Mutasarrıflığı] Hafîyye ve jandarma kifâyet etmeyen mahâllerde ahâliden ücretle şimdiye kadar âdem istihdâmı ve bu yolda ne mikdâr mesârif edilmiş olduğu ve bundan sonra kimlerin ne kadar maâşla istihdâm olunacaklarının iş’ârı hakkında sebkededen teblîgâta cevâben vârid olan 22 Kânûnısânî 307 târihli ve yüz yirmi bir numaralı tahrîrât-ı vâlâlarında o misûllü hafîyye ve âdem istihdâmıyla mesârif vukûa getirilmeyip mevcud tedâbir ve asker-i şâhâne ile idâre edilmekde olduğu beyân olundukdan nâşî (...) istihdâm edilen kesâna yevmiye nâmiyle verilen meblâğ (...) ve icrâ edilen tarassudât için inzibâta sarfedilen mesârif hâricinde (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 1925/19, H. 23.07.1309 (M. 22.02.1892); ayrıca bkz. BOA, *DH.MKT.* , 49/40, H. 27.11.1310 (M. 06.06.1893)

²²⁸ Bu konuda bkz. “Eşkıyâ çeteleri hakkında ihbârda bulunanlara verilmek üzere Selanik ve Manastır ve Kosova mıntıkaları kumandanlıklarına hükûmet-i mahaliyye hafîyye tahsîsâtından şehri bin kuruş itâsı (...)”, BOA, *BEO.* , 2645/198331, H. 15.06.1323 (M. 17.08.1905); “Hafîyye tahsîsâtının tezyîdi ve muhbirlere mükâfât-ı nakdiyye itâsına dâir vârid olan tahrîrât üzerine Serez Vilâyeti hafîyye tahsîsâtına bin kuruş ilâve edilmesi (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 152/38, H. 08.04.1311 (M. 19.10.1893).

Razluk kazâsınca umûr-ı ta'kibiyyede ve müfrezeler nezdinde kılâğuzluk vazîfesiyle kullanılan iki kişi iki aydan beri bir şey alamadıklarından terk-i vazîfeye mecbûr kaldıkları ve ahvâl-i mahalliyyeye tamâmıyla vâkîf olan bu iki âdeme ise kat'iyen ve şedîden ihtiyâc görüldüğü beyânıyla kendilerine ikişer yüz kuruş maâş tahsîsi ve devâm-ı istihdâmları lüzûmu Siroz Mutasarrıflığı'ndan iş'âr olunmuş ve (...) ahvâl-i hâzıra icâbınca gerek hafîyye ve gerek bu misûllü kılâğuzlar istihdâmı maâş i'tâsıyla mümkün olacağından hafîyye tahsîsâtı nâmıyla yirmi bin kuruşun sarfına me'zûniyet i'tâsı husûsunda (...)” (BOA, *DH.MKT.* , 639/41, R. 02.07.1319 / M. 15.07.1903).

Görüldüğü gibi “ahvâl-i mahalliyyeye vâkîf olmak” muhbir/kılavuzların önemli özelliklerinden biridir ve Osmanlı yöneticileri bu tür kişilere “kat'iyen ve şedîden ihtiyâc” duymaktadırlar. Esasında buradaki amaç, takip ve haber alma görevlerinde kullanılan kişilerin maddi ihtiyaçlarını karşılamak ve bu sayede ihbar sistemini canlı tutarak kamu düzenini sağlamak ya da Osmanlı belgelerinin diliyle söylersek “eşkîyâ ve erbâb-ı şekâvetin habâset ve şekâvet eylemelerine mahal bırakmamak”tır (BOA, *BEO.* , 2645/198331, H. 15.06.1323 / M. 17.08.1905). Osmanlı belgelerinde geçen ve devletin yaklaşımını yansıtan bu bakış açısı dikkate alındığında, muhbir/kılavuz gibi haber alma figürleri dönemin istihbarat ve güvenlik sisteminde anlamlı bir yere oturtulabilir. Belgesel kanıtlardan edinilen izlenim, bu tür haber alma unsurlarının dönemin genel güvenlik mekanizmasının bir parçası olarak istihbarat sisteminde destekleyici/tamamlayıcı roller üstlendikleri yönündedir. İletişim ve ulaşım imkânlarının sınırlı olduğu ve haber alma faaliyetlerinin büyük ölçüde beşerî istihbarata dayandığı bir dönemde, bu tür figürleri kullanmak, “eşkiya”, “çete”, “komite”, “erbâb-ı fesad” ya da adına ne denirse densin, tehdit olarak görülen unsurlara karşı imparatorluğun bir reaksiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.3. Yerel Yöneticiler

Bugün de geçerli olduğu gibi tarihin her döneminde istihbarat kuruluşlarının gündemi veya ilgilendiği konular siyasî gündeme göre şekil almıştır. Başka bir deyimle istihbarî bir organizasyonun gündemini veya ilgilendiği konuları siyasî gündemden tecrit etmek imkânsızdır. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul şehri hakkında bilgi toplamaya çalışmasında "fetih" gibi bir siyasî olgunun ya da Bâb-ı Âlî'nin Makedonya komiteleri hakkında hafiyeler vasıtasıyla istihbarat elde etmesinde "toprağını korumak" gibi bir siyasî endişenin tarihî arka planda yer aldığını görürüz. Gerekçe ve amaçlar farklı olsa da Osmanlı tarihinden verilen bu örneklerde de görüldüğü gibi, istihbarat ihtiyacı her kritik gelişmede kendini hissettirmektedir. İstihbarat ağının şekillenmesinde siyasî gündem kadar coğrafyanın, jeopolitik-jeostratejik konumun, teknik altyapının ve hepsinden önemlisi insan nitelik ve niceliğinin büyük etkisi vardır. Bu bağlamda denebilir ki, Abdülhamid dönemi istihbarat ağının şekillendiren belki de en önemli aktörler ya da böyle bir ağın oluşmasında en önemli rolü üstlenenler yerel yöneticiler olmuştur. Bu bölümde II. Abdülhamid döneminin istihbarat ağı ve bilgi akışı içinde yerel yöneticilerin rolü ele alınacaktır.

XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı vilayetleriyle, daha doğrusu vilayetlerde etkili olan âyânlarla merkez arasında yaşanan derin kriz, Tanzimat dönemine gelindiğinde -kısmen devam etmekle birlikte- aşılmaya çalışılacak ve Tanzimat reformlarıyla Osmanlı taşrası, Osmanlı merkezî yönetimiyle bütünleştirilmeye çalışılacaktır. Aslına bakılırsa Tanzimat reformlarının en önemli düzenlemeleri arasında yer alan Müslüman ve Hristiyan bütün tebaanın can ve mal güvenliğinin sağlanması, büyük bölümü vilayetlerden toplanan verginin düzene bağlanması ve askerlik ödevinin düzenlenmesini öngören ilkeler, bir anlamda vilayetleri bütünlük içinde tutma çabasıyla yakından ilgilidir. Nadir Özbek'in de (2010) vurguladığı gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun "governmentalizasyonu", yani merkezî devletin idarî aygıtlarının vilayetler ve taşranın ücra köşelerini kapsayacak şekilde yaygınlaşması, modern idarî pratiklerin taşraya teşmili ve yerel iktidar ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasıyla ilişkilidir (ss. 59-60). Nitekim kaynağı eski çağlara dayanan ve Osmanlı İmparatorluğu'yla çağdaşı Avrupa

devletlerinde de²²⁹ görülen devlet egemenliğini ülkenin her noktasına teşmil etme kaygısı, devlet yönetiminde her zaman temel sorunlardan biri olarak görülmüştür (Özbek, ss. 59-60). Abdülhamid döneminin istihbarat raporları ve haberleşme kayıtlarında yapılacak kısa bir incelemede de hemen göze çarpacak olan bu kaygı, aslında döneme hâkim olan denetim mekanizmasının bir parçası olarak düşünülebilir. Çünkü devletin merkezîleşmesi ile premodern devletler tarafından uygulanan denetleme mekanizmaları ve bu mekanizmanın bir sonucu olarak bilgi paylaşımı arasında doğru bir orantı vardır.

Osmanlı taşrasındaki yöneticiler genellikle birbiriyle iç içe olan idarî ve askerî alanda çok yönlü misyonlar üstlenmişlerdir. Bu misyonlardan biri de hiç şüphesiz denetim mekanizmasına dâhil olmaktır; örneğin coğrafi mobilizasyonu kontrol etmek bu mekanizmanın bir parçasıdır. Osmanlı devlet elitleri imparatorluğun geniş coğrafyası içinde, zamanla oluşan ortak bir tehlike algısının ortaya çıkardığı unsurlara karşı her türlü coğrafi mobilizasyonu kontrol etmeye çalışmışlardır. Bu kontrol etme pratiğinin uzun bir geçmişi olmakla birlikte²³⁰, Osmanlı ülkesinde II. Mahmud döneminden itibaren devreye sokulan bazı önlemler, örneğin Men'-i Mürur ve Pasaport nizamnameleri bu konuda modern tekniklerin kullanılmaya başlandığını göstermektedir (Yılmaz, 2014, s. 164). Başta serseriler, eşkıya olarak tanımlanan ve kamuyu tehdit eden kişiler, bilinmeyen (mechûl'ül ahvâl) ya da şüpheli şahıslar (mazanne-i sû-i eşhâs) ve yabancılar (Osmanlı tebaası olmayanlar) olmak üzere tehdit olarak algılanabilecek herkes; buna ek olarak devlet yönetimini ilgilendiren ve haber değeri taşıyan her türlü gelişme yerel elitlerin merkezle paylaştıkları bilgi ağına konu olabilmektedir. Öte yandan Noémi Lévy'nin (2017, s. 53) polis zabıtlarını

²²⁹ Örneğin büyük ölçüde Jeremy Bentham (1748-1832) ve John Stuart Mill'in (1806-1873) görüşlerinden etkilenen XIX. yüzyıl Fransız yerel yönetim anlayışı, bir yandan valilerin, ellerinde bulunan vesayet yetkileriyle başkentin ekonomik ve ideolojik üstünlüğünü tüm ülkeye yaymaya çalıştığı, diğer yandan yönetimde adaletin egemen kılındığı ve yerel yöneticilerin denetlenebildiği bir sistem üzerine kuruluydu; (Keleş, 2000, s. 35).

²³⁰ Örneğin 22 Eylül 1858 tarihinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye tarafından "Vali, mutasarrıf ve kaymakamların vazifelerini şâmil talimat" başlığıyla yayımlanan tamimde eyalet yöneticileri ve mülkî memurlar için bazı esaslar tespit edilmiştir. Bu tamime göre eyalette icra ve denetim kuvveti valilere verilmiştir. Valiler mülkî işler için Bâb-ı Âlî'ye yazacakları gibi, şer'î, askerî, bahrî, malî işler ile zaptiyeye ait işleri mensup oldukları makamlara yazabileceklerdir; bkz. (Karal, 1954, ss. 133-134).

esas olarak belirttiği gibi, resmî kayıtlarda yer alan ifadelerden yola çıkarak yapılacak dilsel bir okuma -bürokrasiye özgü klişe ifadelerin bolluğundan dolayı- çok da verimli olmamakla birlikte, yazışmalara katılan kişilerin neyi önemsedikleri ya da neyi tehdit olarak algıladıklarını izlememize olanak tanır. Bu bakımından resmî yazışmalarda yer alan ifadeler önemlidir. Resmî yazışma ve istihbarat raporlarında geçen “icra-yı tahkikat”²³¹, “tahkikat-ı lazıme”²³², “takibat-ı lazıme”²³³, “tedabir-i lazıme”²³⁴ ve “lazım gelenlere ikaz icrası”²³⁵ gibi sözcük kalıpları, aslında istihbaratın alınmasının ardından devreye sokulan “tedbir halkalarını” ifade etmektedir. Bu tür ifadeler merkezin ne tür bir tehdit algısına sahip olduğunu gösterir; fakat bundan da önemlisi, merkez tehdidi bertaraf etmek için, tehdidin ortaya çıktığı bölgenin yöneticisinden tehdidi yok etmesini ya da en azından tehdiye karşı tedbir almasını beklemektedir. Bu da yerel yönetimlerin, tıpkı asayiş ve düzeni sağlama yükümlülükleri olduğu gibi, istihbarat akışına aktif olarak katılma ve alınan istihbarata göre gerekli tedbirleri alma yükümlülüğünü yüklendiklerini gösterir. Dolayısıyla yerel yönetimlerin istihbarat ağına bilinenden daha fazla katılım ve katkıları olmuştur.

Kaynak okuması üzerinden devam edecek olursak, istihbarat raporlarında sıklıkla geçen “uygunsuzluk”, “icra-yı mefsedet”, “icra-yı şekavet”, “müfsid” ve

²³¹ Örneğin bkz. “(...) *icrâ-yı tahkîkât* yolunda sarf olunmak üzere Beyrut vilâyetine şehri bin beş yüz kuruş hafîyye tahsîsâtı i’tâsı hakkında (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 288/56, H. 27.03.1312 (M. 28.09.1894).

²³² Örneğin bkz. “Memâlik-i şâhâneye vukû’bulan esliha irsâlâtına dâir (...) *tahkîkât* ve *takayyüdât-ı lâzime* ifâsıyla bunların esliha-i memnûadan olduğu takdîrde zabt u müsâderesi için icâb eden vilâyâta vesâyâ-yı serîa gönderilmesi (...)”, BOA, *BEO.* , 386/28941, H. 11.10.1311 (M. 17.04.1894).

²³³ Örneğin bkz. “Ermenilerin icrâ-yı mefâsıda çalışmakda olduklarına dâir haberler vürûd etmekde olduğundan bu bâbda *ta’kîbât-ı lâzime* icrâsı hakkında Mâbeyn-i Hümâyûn Cenâb-ı Mülûkâne Başkitâbet-i Celîlesinden teblîğ buyrulan emr u fermân-ı hazret-i hilâfet-penâhî icâb edenlere teblîğ kılınmıştır (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 49/40, H. 27.11.1310 (M. 06.06.1893).

²³⁴ Örneğin bkz. “Ermenilerin Pazar günü Kumkapı Galata Beyoğlu Makriköy semtlerinin birinde bir uygunsuzluk ibkâ’ı fikrinde bulundukları istihbâr kılınmış olduğundan serîân *tedâbîr-i lâzime* icâbı ve o mahâlde vukûâta meydan verilmemesi bâ-irâde-i seniyye (...) taraf-ı vâlâ-yı Seraskerî ile Zabtiye Nezâreti Celîlesi’ne iş’âr kılınmış (...) ve men’-i vukûât için asker veya jandarma ile tedbir alınması (...)”, BOA, *Y.PRK.ASK.* , 62/55, H. 04.12.1307 (M. 22.07.1890).

²³⁵ Örneğin bkz. “Mefâsıd-ı Ermeniyeye meydan vermemek üzere (...) bu yolda teblîgât-ı muktezâdan geri durulmadığı gibi bu kerre de *lazım gelenlere ikâz* icrâ kılınmıştır (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 49/40, H. 27.11.1310 (M. 06.06.1893).

“İka’-i fesad” gibi terimlere de değinmek gerekir. Dönemin resmî yazışmaları/istihbarat raporlarında ve dolayısıyla söz dağarcığında bu tür tehdit/tehlike odaklı sözcüklerin sıkça yer alması nasıl açıklanabilir? Her şeyden önce resmî yazışmalardaki bu tür ifadeler Yıldız Sarayı ve kısmen Bâb-ı Âlî’nin güvenlik olgusuna bakış açılarını -aynı zamanda da haber alma anlayışının güvenlik olgusuyla bütünleştiğini- ortaya koyar. Örneğin “Ermenilerin başkentin herhangi bir yerinde toplanarak bir uygunsuzluk icra edecekleri istihbaratı”²³⁶ devletin güvenliği için pek de ciddiye teşkil etmeyen ve kolluk kuvvetlerinin tedbirleriyle çözülebilecek bir olay olarak algılanırken, “Ermeni erbâb-ı fesâdiyesinin Van ve Bitlis vilayetlerinde teşebbüsât-ı mefsedetkârâneye cür’et edecekleri istihbaratı”²³⁷ kamu düzenini ve devletin güvenliğini doğrudan ilgilendirir ve tehdit içeren siyasî bir boyut taşır. Bilhassa fesad sözcüğü üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir. Aşırı tehdit/tehlike ve siyasî çağrışım taşıyan bu sözcük, genellikle rejim düşmanlarının, özellikle de Jön Türklerin, Ermeni komitelerinin ve Rumeli’deki komitelerin tehlikeli hareketlerini ifade etmek için kullanılır (Lévy, 2017, s. 69). Dolayısıyla istihbarat raporlarında yer alan ve asayiş, kamu düzeni, devletin ve rejimin güvenliğine dair kelimeler, tehdit ve tehlike çağrışımı derecelerine göre birbirinden ayrılır.

Fesad kelimesi ve -mefsedet gibi- türevleri özelde kamu düzenini, genelde de siyasî düzeni doğrudan tehdit eden her türlü unsuru ifade eder. Burada, yalnızca bölgesel bir tehdit değil, siyasî karşı çıkış barındırması sebebiyle devletin güvenliği, rejimin istikrarı ve otoritenin korunması söz konusudur; nitekim istihbarat raporları içinde en ciddiye alınan raporlar da fesad türevli sözcükleri barındıran raporlardır. Fesad içerikli tehditlere karşı önerilen çözümse, istihbarat ağının aktif tutulması ile gözetim ve denetimin sürekliliğidir. Şüpheli kişiler hakkında soruşturma yapılması, sıkı pasaport kontrolü ve halkın toplanma mekanlarının (kahvehane, cami avlusu gibi) izlenmesi bu çözümler

²³⁶ Örneğin bkz. BOA, Y.PRK.ASK. , 62/55, H. 04.12.1307 (M. 22.07.1890).

²³⁷ Örneğin bkz. “Ermeni erbâb-ı fesâdiyesinin Van ve Bitlis vilâyetleri dâhilinde teşebbüsât-ı mefsedetkârâneye cür’et niyetinde bulundukları ve bunlara Methor Enteryan nâm şahsın riyâset etmeğe hazırlandığı istihbâr kılınmış ve eşkiyâ-yı merkûmenin men’-i mürûru için hudûdlarca tedbîr-i teyakkuzât edilmesi (...) Van ve Bitlis vilâyetlerine iş’âr kılınmış olmakla (...)”, BOA, A.}MKT.MHM. , 615/8, H. 27.02.1324 (M. 22.04.1906).

arasındadır (Lévy, 2017, s. 70). Bulgaristan Komiserliği'nden Sadaret'e Ağustos 1903 tarihinde gönderilmiş bir rapordan alıntılanan ve tehdit oluşturmāsından şüphelenilen kişiler hakkında yapılan soruşturmayı içeren aşāğıdaki pasaj, bu konudaki en iyi örneklerden biridir:

“Ahvâli şüpheli olup Viyana posta treniyle Filibe'den Dersaâdet'e gelmiş olan Dimitri Gradinarof hakkında tahkîkât-ı lâzime icrâ edilmiştir. Filibe'de bu nâmda üç kişi bulunup birincisi dölger ve ikincisi tahsildâr ve bunların ikisi de elyevm Filibe'de bulunmaktadır. Üçüncü Dimitri Gradinarof hakkında iki sûretle ma'lûmât alınmıştır. Ma'lûmât-ı mezkûreden biri kırk beş yaşında olan merkûm Gradinarof'un komitede veznedâr olduğu ve evvelen Protestan iken elyevm Ortodoks idüği ve vâsı' çehrelî kır çil sakallı ve orta boylu bulunduğu merkezindedir (...)” (BOA, A.}MTZ.(04). , 102/71, H. 18.05.1321 / M. 12.08.1903).

Buradaki amaç gizli faaliyetlerin (icraat-ı hafîyye) mümkünse devlete zarar vermeden önce açığa çıkarılması, kötü niyetli eylemlere (icra-yı mel'anet) dönüşmeden önce engellenmesi ve düzenin devamlılığının sağlanmasıdır. Bu tür terimler üzerinden izlenebilen II. Abdülhamid döneminin güvenlik algısı, istihbarat ve bilgi dolaşımı ağına belirli bir taban kazandırmıştır. Osmanlı otoriteleri, bilhassa istihbarat ağına müdahil olması beklenen yerel yöneticiler, her türlü tehdit ve karışıklık tezahürünün izini sürmüş ve sonuçta imparatorluğın yöneticileri arasında ortak bir tehdit/tehlike algısı ortaya çıkmıştır: Çeşitli tarihlerde vilayetlerden gelen “komitelerin hareketlerine vâkıf olabilmek” için hafiye memuru istihdamı, “eşkıyanın der-dest olunması” için hafiye tahsisatı, “erbâb-ı şekâvetin ele geçirilmesi” için mükâfat-ı nakdiyye temini gibi talepler, hep bu ortak tehdit/tehlike algısının yansımasıdır.

Kelime ve ifade kalıpları üzerinde gerçekleştirilen incelemelerin de gösterdiği üzere, bu dönemde emniyet/güvenlik kavramı ile istihbarat olgusunun iç içe geçtiği söylenebilir. Daha açık ifadeyle, emniyet/güvenlik kavramı amaç, istihbarat ise bu amaca ulaştıran bir araç durumundadır. Emniyet/güvenlik ve istihbarat kavramları arasındaki bu sıkı ilişki, kamu düzeni olgusunun da yeniden tanımlanmasını gerekli kılmıştır: Artık kamu düzeni, dinî normlara ve şartlara bağlı olarak tanımlanmayan, güvenlik bölgelerine ayırma, istatistik ve

zabıt tutma gibi uygulamalarla ölçülmeye çalışılan bir olgu haline gelmiştir. Bilhassa devletin istatistik ve zabıt tutma uygulamaları, güvenlik ya da güvenlik yokluğunun sadece belirli bir eliti değil, toplumun genelini ilgilendirdiğini gösterir. Dolayısıyla emniyet/güvenlik bir kamu düzeni meselesi haline gelmiştir (Lévy, 2017, ss. 119-120). Dönemin büyük ölçüde güvenlik istihbaratına dayanan istihbarat sistemi de, bu rasyonelleşmeden ve ölçüm politikalarından etkilenecek şekillenecektir.

Yıldız Esas Evrakı kayıtlarında yer alan ve Mabeyn-i Hümayun ile bazı valiler arasında geçen muhaberatin kaydedildiği defterler incelendiğinde, yerel yöneticilerin önemli yükümlülüklerinden birinin Mabeyn'e "vukuat telgrafnamesi" adıyla vilayetlerindeki gelişmeleri içeren haber raporları göndermek olduğu anlaşılıyor. Merkezden vilayetlere çeşitli konularda sık sık tahkikat görevinin verildiğini ve merkezce vilayetlerden önce öğrenilen ya da vilayetçe merkeze bilgi verilmeyen konularla ilgili merkezin vilayetleri uyardığını gösteren örnekler, merkezin haber alma konusundaki hassasiyetini ve yerel yöneticilerin bu konudaki yükümlülüklerini ortaya koyar. 1899 Haziran'ında Erzurum Valisi Rauf Paşa tarafından Mabeyn'e gönderilen bir vukuat telgrafnamesi, bu konuda verilebilecek en iyi örneklerden birini oluşturmaktadır. Vali Rauf Paşa telgrafnamesinde, altı yüz kadar "Ermeni fedaisinin" Kars yönünden gelerek Karakilise (Ağrı) ile Eleşkirt kasabaları arasındaki bölgeden sınırı geçmek istemeleri üzerine sınırdaki Osmanlı devriyesinin müdahale etmesiyle başlayan çatışmaların ayrıntılarından bahsediyor. Bir saat kadar devam eden çatışma sonucunda sınırı geçmek isteyen Ermenilerden bir kısmının öldürüldüğü ve büyük kısmının Rusya topraklarına kaçtığını belirten Rauf Paşa, Osmanlı kaybını aralarında Kaymakam Mustafa Bey'in de bulunduğu on dört ölü ve bir o kadar da yaralı olarak raporluyor.²³⁸ Vukuat telgrafnamesinin devamında önemli

²³⁸ "Vukû'ât telgrafnâmesiyle ma'rûz vak'a-i müessifede dahi asdikâ ve sulahâdan Kaymakam Mustafa Bey ile berâber on dört telefât ve o mikdâr da mecrûh vukû' bulmuşdur (...)", BOA, Y.EE.d. , Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 29], R. 15.04.1315 (M. 27.06.1899). 25 Haziran 1899 tarihli vukuat telgrafnamesinin metni ise şöyledir: "Altı yüz kadar Ermeni fedâîsinin hudûdu tecâvüz etmek üzere Eleşkird'den Sabuncu Kordonu civârından geçecekleri sırada devriye kolunu görmeleri üzerine bunlardan ellisi meydanda kalıp diğerleri pusuda oldukları hâlde asâkir-i şâhâneye

bir öneriye de yer veren Rauf Paşa, Ermenilerle mücadelede etkin rol oynayan Hamidiye Alayları'nın disiplini ve kontrolü için "erbâb-ı iman bir zâtın" memur edilmesini ve merkezden gönderilecek bu görevlinin Hamidiye Alayları'nı, alaylardan sorumlu müşirden bağımsız olarak denetlemesini tavsiye ediyor. Bu tavsiyesi nedeniyle Hamidiye Alayları'nın ya da Müşir Paşa'nın aleyhinde olduğunun anlaşılmaması gerektiğini belirten Rauf Paşa, Kudüs mutasarrıfıyken ve "henüz bu yolda bir teşkilatın kimsenin hatırına gelmediği Hayreddin (Tunuslu) Paşa'nın sadareti zamanında (...) Arabistan ve Kürdistan'daki aşiretlere bir numûne-i emsal olmak üzere" aşiretlerden alaylar teşkil edilmesini teklif ettiğini hatırlatıyor. Vali Rauf Paşa vukuat telgrafnamesini "Ermeni fesedesî"yle daha etkin mücadele için Hamidiye Alayları'nın güçlendirilmesi gerektiğini ve bunun da ancak "alayların muktedir bir kumandan vasıtasıyla hâl-i intizama konularak" yapılabileceğini vurgulayarak sonlandırıyor.²³⁹

Rauf Paşa'nın vukuat telgrafnamesine Mabeyn'den verilen yanıtta, istihbarat paylaşımına dayalı klasik bir merkez-taşra ilişkisini izlememize olanak verir. "Mabeyn-i Hümayûn-ı Mülûkâne kâtiblerinden Mehmed Kâmil" imzasıyla gönderilen yanıtta, Ermenilerin bu tür girişimlerinin önünü almak için muktedir bir kumandanın idaresinde süvari ve piyadeden oluşan müfrezeler çıkarılarak, bu müfrezelerin "kâtil ve mütecâsirleri (...) hükûmete teslim etmek üzere Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinde daimi surette devir ve seyr ettirilmesi (...)"

teşhîr-i silâh etmiş ve bir sâat kadar devam eden muhârebeden sonra eşkiyâ-yı merkûmenin yine Rusya cihetine savuşmuş oldukları ve asâkir-i şâhânedan bir gûnâ telefât olmadığı süvârî miralaylığının iş'ârına atfen Bâyezid Mutasarrıflığı Vekâleti'nden bâ-telgraf bildirilmekle takayyüdât-ı ciddiye ve mütemâdiye icrâsıyla men'-i tecâvüzleri esbâbının istikmâlî lüzûmu mezkûr mutasarrıflık vekâletiyle sâir lâzım gelenlere yazıldığı ma'rûzdur olbâbda / fî 13 Haziran sene 1315 / Vâli Raûf", BOA, Y.EE.d. , Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 26], R. 13.04.1315 (M. 25.06.1899).

²³⁹ "(...) Hamîdiye Alayları'nın aleyhinde olmayıp tamâmıyla lehinde bulunduğum henüz bu yolda bir teşkilâtın kimsenin hatırına gelmediği bir zamanda yani merhûm Hayreddin Paşa'nın sadâretinde Kudüs mutasarrıflığında iken Arabistan ve Kürdistan'da bulunan aşâir ve urbâna numûne-i emsâl olmak üzere üç alay teşkîli için (...) bir lâhiya-i mahsûsa tanzîm ve takdîm etmiş olmaklığımla sâbit olduğu gibi işbu Hamîdiye Alayları da muktedir bir kumandan vâsıtasıyla (...) hâl-i intizâma konulduğu takdîrde (...) devletçe bil'l-vücûh medâr-ı miknet ve mefharet olacağı (...)", BOA, Y.EE.d. , Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 29], R. 15.04.1315 (M. 27.06.1899).

gerektiği belirtilir.²⁴⁰ 29 Haziran 1899 tarihinde Mabeyn'den gönderilen bir diğer telgrafnamede ise Bayezid Sancağı Mutasarrıfı'nın sınırda asayiş muhafazada gevşek davrandığının anlaşıldığı ve bu sebeple “[mutasarrıfın] ahvâl-i husûsiyesinin ve cihet-i mensûbiyetinin” araştırılarak bildirilmesi emredilir.²⁴¹ Aslına bakılırsa aşağıda alıntıladığımız ve Mabeyn'den Erzurum Valisi Rauf Paşa'ya 20 Ocak 1897 tarihinde gönderilen bir başka telgrafname örneği, merkezin güvenlik algısını, yerel yönetimlerin üstlendikleri asayiş temin etme görevi ile haber alma yükümlülükleri arasındaki sıkı ilişkiyi ve bu konuda merkezin beklentilerini ortaya koyarak fotoğrafın eksik parçasını tamamlar niteliktedir:

“Erzurum Vilâyeti'ne Şifre

Hudûd-ı hâkânîye üzerinde tecemmu' etmekde olduğunun istihbâr kılındığı beyân buyrulan Ermenilerin ilkbahara doğru bir hareket-i şekâvetkârîde bulunmalarına dâir buraca da hissiyât mevcûddur. Binâberîn yarın bu bâbda şimdiden tedâbîr-i ihtiyâtiyye-i ibtidâiyye ittihâzı elzem olmakla evvelâ hudûdun hâricinde ve dâhilinde eşkıyânın harekât ve tasmiâtını tarassudât-ı mütemâdiyye altında bulunduracak dirâyetli, muktedir, gayûr ve doğru sözlü me'mûrîn-i hafîyye tertîb ve sevk eylemek ve onların verecekleri ma'lûmât üzerine cihât-ı askeriyyeye ma'lûmât i'tâsıyla berâber müttefikân tedâbîr-i serî'a ve fa'âlede bulunulmak (...) ve ona göre müteyakkızâne davranılması ber-mantûk-ı emr u fermân-ı hümâyûn-ı mülûkâne dirâyet-i müsellemlerine tevdî olunur olbâbda / fî 8 Kânûn-ı Sânî sene 1312 / Mabeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne kâtiblerinden Mehmed Kâmil.” (BOA, Y.EE.d. , No: 1129, [Numara 61], R. 08.11.1312 (M. 20.01.1897).

²⁴⁰ “Kıtâlin önü alınmak için muktedir bir kumandanın zîr-i idâresinde süvâri ve piyâdeden mürekkeb bir müfreze-i seyyâre teşkîl edilerek bu müfreze kâtil ve mütecâsirleri her kim olursa olsun derhâl derdest ile hükûmete teslîm etmek üzere Erzurum ve Van ve Bitlis vilâyetlerinde dâimî sûrette devir ve seyr etdirilmekten başka bir tedbîr-i müessir buyrulmamakda olduğundan (...)”, BOA, Y.EE.d. , Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 30], R. 15.04.1315 (M. 27.06.1899).

²⁴¹ “Bâyezid Sancağı Mutasarrıfı'nın hudûdda emn u âsâyîşi muhâfazada müsâmaha eylemekde olduğu anlaşıldığından ahvâl-i husûsiyesinin ve cihet-i mensûbiyetinin arz ve iş'ârı emr u fermân buyrulmuşdur olbâbda”, BOA, Y.EE.d. , Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 31], R. 15.04.1315 (M. 27.06.1899).

Farklı tarihlerde vilayetlerden merkeze yapılan hafiye tahsisatı talepleri, yerel yöneticilerin istihbarî misyonlarını, ne tür istihbarî konuları takip ettiklerini ve neyi/kimi tehdit olarak algıladıklarını ortaya koymaktadır. Durumu kritik olan ve çeşitli problemlerle uğraşan vilayetlerin tahsisat konusunda diğer bazı vilayetlere nazaran daha sık merkeze başvurmaları, yerel yöneticilerden gelen hafiye tahsisatı talepleriyle ilgili dikkati çeken en önemli noktadır. Bilhassa Rumeli'deki komitelerin faaliyetlerini izleyen Rumeli vilayetleri, Ermeni komitelerin faaliyetlerini önlemek isteyen Doğu vilayetleri ve çeşitli tehditlerle karşı karşıya kalan ya da merkezin otoritesini güçlendirmek isteyen imparatorluğun uzak bölgelerindeki vilayetlerin yöneticilerinden merkeze daha sık hafiye tahsisatı başvurusu yapılmıştır. Sözelimi 1903 yılında Selanik Vilayeti'nden gelen tahsisat talebinde yerel yönetici "Bulgar eşkıyâsının izâle-i vücûdu (ortadan kaldırılması) için" talepte bulunduğunu ifade eder (BOA, *DH.MKT.* , 639/41, H. 25.10.1320 / M. 24.01.1903). Benzer şekilde Bitlis Vilayeti'nden 1894 yılında gelen talepte "Rusya'dan memâlik-i şâhâneye giren ve Ermenileri ifsâd eden (kışkırtan)" kişilerin tespit edilebilmesi gerekçe gösterilir (BOA, *BEO.* , 361/27063, H. 12.08.1311 / M. 18.02.1894). İmparatorluğun önemli vilayetlerinden olan Halep "Ermeni ifsâdâtının men'i" için tahsisat talebinde bulunur (BOA, *DH.MKT.* , 2059/13, H. 18.08.1310 / M. 07.03.1893); Hudeyde Sancağı (Yemen) ise "Sancağın umûrî gün be gün kesbi ehemmiyet eylediği" ve "icap eden mahallere hafîyye irsâline ihtiyaç olduğu" için merkezî yönetime başvurur (BOA, *İ.DH.* , 1311/59, H. 27.09.1311 / M. 04.04.1894).

Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi Osmanlı taşrasındaki yöneticiler istihbarat toplamak ve bunun için istihbarat kaynaklarını sevk ve idare etmekle yükümlüdürler. Sadaret makamıyla Seraskerlik, Hariciye Nezareti, Erzurum Vilayeti ve Trabzon Vilayeti arasında Rusya'nın sınırdaki askerî hazırlıklarının izlenmesine yönelik 1898 yılında yapılan bir dizi yazışma, yerel yönetimlerin istihbarat kaynaklarını sevk ve idare etmekteki yükümlülüklerini daha açık şekilde yansıtmaktadır. Osmanlı yönetimince 1898 Mart'ında, Rusya'nın Batum'a toplar göndermekte, Oltu ve Revan taraflarına askerî levazım ve harp malzemeleri sevk etmekte olduğuna dair istihbarat alınır. Bu istihbarat üzerine

Sadaret, “bu konuda esaslı ve etraflı tahkikat icrası için hudûd içerilerine lisana aşına hafiyeler göndermek” gerekeceğini ve “bu gibi tedâbir işinin vilayete ait bulunduğu”nu belirterek Erzurum Vilayeti’ne görevini tebliğ eder. Bir yandan da Hariciye Nezareti’yle istihbaratı paylaşan Sadaret makamı, “vilâyetten hudûd içerilerine bir-iki adam göndermek âdi tedbir demek olacağından” ve “gönderilecek bu iki adamın Rusya hükûmetinin niyât ve harekâtına vâkıf olamayacağı”nı düşündüğünden konunun Hariciye Nezareti’nce de takip edilmesini emreder.²⁴² Birkaç ay sonrasına ait yazışmalardan anlaşıldığına göre, Rusya’nın askerî hazırlıklarının Trabzon Vilayeti’nce de eş zamanlı olarak takip edilmesi istenir ve Trabzon Vilayeti’nce Rusya topraklarına hafiye memurları gönderilir. Neticede Batum’daki hafiye memurunun gönderdiği mektuba dayanarak vilayetçe Sadaret’e gönderilen istihbaratta “Rusya hükûmetinin Batum’a külliyetli miktarda mühimmat-ı harbiye (harp mühimmatı) sevk etmekte olduğu”nun tespit edildiği belirtilir.²⁴³ Görüldüğü gibi, Rusya’nın askerî hazırlıklarına yönelik Osmanlı yönetimince alınan istihbarat eş zamanlı olarak Hariciye Nezareti ile Erzurum ve Trabzon vilayetleriyle paylaşarak, bir taraftan yerel yöneticilerin kendi imkânlarıyla (hafiye göndermek gibi) istihbarat elde etmeleri sağlanmaya çalışılmış, diğer taraftan da konu Hariciye Nezareti’ne tevdi edilerek diplomatik kanallardan istihbarat sağlamak istenmiştir. Yerel yöneticilerin istihbarî yükümlülükleri bakımından bu örnekte yer alan en dikkat çekici nokta ise, Sadaret makamınca Erzurum Vilayeti’ne yapılan tebligatta “hafiye göndermek gibi tedbirler vilayetin görevidir” anlamına gelen ifadelere yer verilmesidir.

²⁴² “Rusya’nın Batum’a toplar göndermekde ve Oltu ve Revan cihazlarına külliyetli levâzım-ı askerîye sevk etmekde olduğu anlaşılmasıyla bu bâbda esaslı ve etraflı tahkîkât icrâsı için hudûd içerilerine lisâna âşinâ hafîyyeler gönderilmek icâb edip bu gibi tedâbir işi vilâyete âid bulunduğu taraf-ı Seraskerî’den iş’âr kılındığı beyân olundu (...) icrâ-yı icâbı Erzurum Vilâyeti’ne şifre ile tebliğ edilmiştir (...) vilâyetden hudûd içerilerine bir-iki adam göndermek âdî tedbîr demek olacağından (...) gönderilecek bir iki adamın Rusya hükûmetinin niyât ve harekâtına vâkıf olamayıp (...) me’mûrların gayret ve dirâyetleriyle işin bu noktadan icrâ edilmesinin Hariciye Nezâreti’ne bildirildiği (...)”, BOA, BEO. , 1085/81347, H. 09.10.1315 (M. 03.03.1898).

²⁴³ “Geçende Batum’a iğrâm olunan bir hafîyye me’mûrundan alınan mektûbda Rusya hükûmetinin külliyetli mühimmât-ı harbiye sevk etmekde olduğu bildirilmesi üzerine (...) bu günlerde çok mikdârda mühimmât-ı harbiye geleceği tahkîk kılındığı (...)”, BOA, BEO. , 1133/84959, H. 11.01.1316 (M. 01.06.1898).

Esasında valilerin hafiye memurlarını sevk ve idare edip istihbarat sistemine dâhil olmaları Dahiliye Nezareti kayıtları arasında yer alan ve 15 Aralık 1891 tarihinde yayımlanan bir mazbatayla hüküm altına alınmıştır. Ağırlıklı olarak Ermeni meselesinin tartışıldığı ve bu meseleye ilişkin devletçe ne gibi tedbirler alınması gerektiğini belirlemeye çalışan mazbatada, “(...) âsâyişin muhâfazası için külliyetlice Ermeni sâkin olan vilâyetlerde (...) ahvâl-i husûsiyeye kesb-i ıttılâ’ya vâsıta olmak üzere vâliler tarafından mestûr (örtülü, gizli) ve lisâna âşinâ hafıyye me’mûrları istihdâmı (...)” lüzumlu görülerek, bu hüküm mazbataya kaydedilmiştir (BOA, *DH.MKT.* , 2064/103, H. 13.05.1309 / M. 15.12.1891). Mazbatanın devamında yerel yöneticilerin vazifeleriyle ilgili yine önemli bir hükme yer verilmiş ve yöneticilerin, mahallî memurların “ahvâlini” yakından teftiş ve tetkik ederek Bâb-ı Âlî’ye bildirmeleri emredilmiştir.²⁴⁴ Özellikle mülkiye, şer’iye, adliye ve zaptiye memurlarının iktidar sahibi, iffetli ve kabiliyetli kişiler olması gerektiği belirtilen mazbatada, bu özellikleri taşımayan memurların “azl ve tebdili” için vilayetlerce nezaretlere bilgi verilmesi istenmiştir (BOA, *DH.MKT.* , 2064/103, H. 13.05.1309 / 15.12.1891). Mazbata hükümlerinden de anlaşıldığı üzere, bilhassa Ermeni meselesi gibi problemlerle uğraşan vilayetlerin yöneticilerine geniş yetkiler tanınmış ve bu yöneticiler vilayetlerinin durumunu sürekli gözlemleme, hafiye memurları kullanma ve emirleri altındaki memurları tetkik etme gibi görevlerle, bir anlamda istihbarat sistemine dâhil olmaya teşvik edilmiştir.

Erzurum Vilayeti örneği üzerinden devam edecek olursak, vali ve diğer yöneticilerin dönemin istihbarat sistemindeki yerleri hakkında daha net fikir sahibi olabiliriz. Özellikle altı çizilmelidir ki, vali ya da daha alt seviyedeki yerel yönetici ile merkez arasındaki istihbarî ilişki, “birbirini uyarma” ve “herhangi bir yerden gelecek tehdiye karşı tedbir alma” esası üzerine kuruludur. Konuyla ilgili Dahiliye ve Yıldız evrakı üzerinde yapılacak kısa bir incelemenin de göstereceği gibi, aslında tehdit türleri belli ve ortaktır. Gizli cemiyetler²⁴⁵, fesat komiteleri²⁴⁶,

²⁴⁴ “(...) me’mûrîn-i mahalliyenin ahvâlini yakından teftiş ve tedkîk ile istitlaâtı derhâl Bâb-ı Âlî’ye arz etmeleri (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 2064/103, H. 13.05.1309 (15.12.1891).

²⁴⁵ Örneğin bkz. “Hırka-i Şerif Alayı sırasında Meşveret isimli fesat cemiyeti mensuplarının padişaha suikast düzenlemek isteyecekleri” hakkında, BOA, *Y.EE.d.* ,

suikast hazırlıkları²⁴⁷, katliam, isyan ve yağma benzeri olaylar²⁴⁸, yabancıların - bilhassa konsolos ve gazete muhabirlerinin- faaliyetleri²⁴⁹, memur ve yöneticilerin suiistimalleri²⁵⁰ bu tehdit türlerinden bazılarıdır. Bu tür tehditler, coğrafi şartlar ve jeopolitik farklılıklardan dolayı ufak değişiklikler göstermekle birlikte aşağı yukarı tüm vilayetler için söz konusudur. 1897 yılı başlarında Erzurum Vilayeti ile Mabeyn arasında yapılan bir dizi muhabere, gerek merkezî yönetimin ve gerekse taşranın tehdit algısının en üst seviyesinde yer alan “fesad cemiyetleri”nin faaliyetlerini konu edinmesi bakımından önemlidir. 1897 Şubat’ında Vali Rauf Paşa tarafından Meşveret adlı “cemiyet-i fesâdiye”nin Ramazan’ın on beşinde yapılacak olan Hırka-i Şerif Alayı sırasında dinamit kullanarak padişaha suikast teşebbüsünde bulunacağı istihbaratı Mabeyn ile paylaşılır.²⁵¹ Vilayetçe daha önce ele geçirilen cemiyete ait evraklara göre, reisliğini Dağıstanlı Murad isimli şahsın yaptığı Meşveret Cemiyeti’nin başlıca iki amacı padişaha suikast düzenlemek ve Ermeni vilayetlerinde topyekûn bir ihtilal başlatmaktır. Avrupa’daki Jön Türklerle ve Rusya ile İran’da toplanan Ermeni komitesi mensuplarıyla temas halindeki cemiyete yönelik araştırmalarını

Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 66], R. 28.11.1312 (M. 09.02.1897).

²⁴⁶ Örneğin bkz. “Ermeni komitecilerin çıkaracakları hadiselerin önünü alacak tedbirler ve Dersim eşkiyasının melhuz tecavüzleri” hakkında, BOA, *Y.EE.d.*, Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 33], R. 17.12.1311 (M. 29.02.1896).

²⁴⁷ Örneğin bkz. “Eçmiyazın Katogikosu Kırımyan Efendi’nin tahrikiyle birtakım Ermeni fedaisinin suikast niyetiyle Dersaâdet’e müteveccihen hareket ettikleri” hakkında, BOA, *Y.EE.d.*, Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 51], R. 04.07.1312 (M. 16.09.1896).

²⁴⁸ Örneğin bkz. “Ermenilerin vilayette nüfus ekseriyetini kendilerine çevirmek için Müslümanları katlettikleri ve iki taraftan vuku bulan telefât” hakkında, BOA, *Y.EE.d.*, Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 27], R. 04.09.1311 (M. 16.11.1895).

²⁴⁹ Örneğin bkz. “İki İngiliz gazete muhabirinin Erzurum’a gelerek Avrupa’daki gazetelerine yanlış haberler verdikleri” hakkında, BOA, *Y.EE.d.*, Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 13], R. 22.01.1311 (M. 03.04.1895).

²⁵⁰ Örneğin bkz. “Erzurum Defterdarlığı’na daha önce irtikap suçu işleyen sabık Trabzon defterdarının değil münasip başka birisinin tayin edilmesi” hakkında, BOA, *Y.EE.d.*, Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 43], R. 29.04.1312 (M. 11.07.1896).

²⁵¹ BOA, *Y.EE.d.*, Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 66], R. 28.11.1312 (M. 09.02.1897).

derinleştiren Osmanlı zaptiyesi, çok geçmeden Paris'ten gizlice gönderilmiş ve ihtilal şifreleri içeren bir mektup ele geçirir. Mektubu ele geçiren Erzurum Vilayeti Polis İkinci Komiseri Dikran Efendi, sadece beyaz kağıt halinde görünen mektubun yazılarını özel yöntemle (eczâ-yı mahsûsasıyla) okunur hale getirerek cemiyet hakkında önemli bilgilere ulaşır. Buna göre, Cemiyet-i Meşveret ile “Avrupa İhtilal Komitesi (Jön Türkler)” irtibat halindedir ve her ne kadar “Jön Türklerin ihtilalci Ermenilere makâsıd-ı esâsiyeleri” uygun değilse de, Meşveret Cemiyeti Genç Türklerle ittifak zemini aramaktadır. Mektubun tercümesini Yıldız Başkitâbeti'ne takdim eden Vali Rauf Paşa, “şu mühim ve nazik mahalde bu tür çalışmaların devamı için Dikran Efendi'ye dördüncü rütbeden Mecîdî nişanı tevcih edildiği” notunu düşerek konunun takip edileceğini Mabeyn'e bildirir.²⁵²

Açıkkçası merkezî yönetimle Rauf Paşa arasında cereyan eden yazışmalar, istihbarat paylaşımı anlamında Osmanlı merkezî yönetiminin bir vilayetten ne beklediğini ve vilayetin de bu anlamda ne tür bir yükümlülüğü olduğunu ortaya koymaktadır. Merkezî yönetimin vilayetten beklentisi, vilayetdeki gelişmelerin vakit kaybedilmeksizin ve doğru bir şekilde merkeze bildirilmesidir.²⁵³ Rauf Paşa bu beklentiye çok iyi bildiğinden, 22 Ocak 1896 tarihli bir telgrafında Erzurum Vilayeti'ndeki Ermenilerle Müslüman ahali arasında yaşanan çatışmalarla ilgili daha önce paylaştığı istihbaratı kastederek, “vâllahi'l-azîm hiçbir vakit hiçbir maddede ketm-i hakikat etmedim” şeklinde yemin eder ve vilayetindeki gelişmeleri yönetimden saklamadığını ifade eder.²⁵⁴ Paşa'nın merkezle paylaştığı konular ağırlıklı olarak vilayet dâhilindeki Ermenilerin faaliyetleri, Rusya ve İran sınırından yapılan sınır ihlalleri, vilayetin genel asayiş durumu ve Türk, Kürt, Ermeni ve Çerkezlerin birbiriyle olan ilişkileri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu sonuncusu, özellikle de Ermenilerin Türklere, Kürt ve Çerkezlerin de Ermenilere karşı yaptıkları saldırılar, merkezle paylaşılan haber raporlarından

²⁵² BOA, Y.EE.d. , Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 76], R. 31.01.1313 (M. 12.04.1897).

²⁵³ Nitekim Abdulhamit Kırmızı'nın (2016) belirttiği üzere bir valinin, “icrâsı Bâb-ı Âlî'nin inzımâm-ı emrine muhtâc olan” işlerde bütün bilgi ve görüşleri ileterek, merkezden talimat alma yükümlülüğü vardır; (s. 99).

²⁵⁴ BOA, Y.EE.d. , Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 31], R. 10.11.1311 (M. 22.01.1896).

anlaşıldığı kadarıyla, vilayetin en hassas noktasıdır ve merkezî yönetimin üzerinde yoğun olarak durduğu konuların başında gelmektedir. Abdülhamid yönetiminin bu konudaki başlıca endişesi, bazen vilayetin demografik yapısını değiştirmeye yönelecek kadar artan karşılıklı saldırıların²⁵⁵, İngiltere başta olmak üzere Avrupa devletlerinin ve Rusya'nın müdahalesine sebep olma ihtimalidir.²⁵⁶ Bu nedenle vilayetteki İngiliz konsoloslarının attıkları her adım, konsolosların ziyaretleri ve görüştükleri kişilerin isimlerine varıncaya değin merkeze raporlanmış²⁵⁷; sınır ötesinde, Rusya'nın yaptığı askerî hazırlıklar da

²⁵⁵ 1895 Kasım'ında Mabeyn'den gönderilen bir telgrafta bu saldırılar açıkça dile getirilmiş, hatta bölgedeki İngiliz ve Amerikan subayların misyoner kıyafetinde Ermenileri Müslümanlara karşı kışkırttıklarının bilindiği ifade edilmiştir: "(...) Köylere ve kasabalara hücum edenlerin ekrâd ve aşâir ve Laz halkı olduğu ve diğer bazısında ise bunlar meyânında Laz ve Gürcü kıyâfetinde Ermeni eşkiyası da bulunduğu arz edilmekte olmasına ve telefât-ı İslâmiye'nin Ermeni telefâtından pek ziyâde idüğü dahi başkaca istihbâr olunmasına mebnî hakikat-i hâl her ne kadar istifsâr buyurulmuş ise de henüz bir cevâb-ı sahîh-i kat'î alınamadığından ve Gürcü Ermenilerin sîmâca ve lisân ve libâsca Gürcü İslâmlardan hiçbir farkları olmadığı gibi Kürdistan ve Lazistan'daki Ermeniler dahi Kürdce ve Lazca tekellüm ve bunlara mahsûs elbiseyi tebbüs etmekde olduklarına ve ale'l-husûs Ermenilerin maksad-ı mel'anet-kârâneleri âtiyen bir hükûmet-i Hıristiyâniye teşkîle vesîle olabilmek için nüfûs-ı İslâmiye'yi katl ile taklîl ve ekseriyet-i nüfûsu kendilerine tahvîl etmek noktasına ma'tûf olub hattâ birtakım İngiliz ve Amerikan zâbitlerin misyonerler kıyâfetinde olarak Ermenileri teşvîk ve ehl-i İslâm üzerine tahrîk etmekde bulundukları mevsûkan istihbâr olduğuna nazaran (...) şimdiye kadar ehl-i İslâmdan ne kadar ve Ermeniden ne kadar vefâyât vukû'bulup tarafeynden nerelerde ne gibi hasârât ve mezâlim îkâ' edildiğinin suret-i sahîhada olarak bu gece nihâyet saat ikiye kadar arzı kat'iyen emr u fermân buyurulmuşdur olbâbda"; BOA, Y.EE.d. , Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 27], R. 04.09.1311 (M. 16.11.1895).

²⁵⁶ Osmanlı yönetiminin bu endişesi, Erzurum Valisi Rauf Paşa tarafından Mabeyn'e gönderilen şu telgrafnamede açıkça görülebilmektedir: "Ermenilerin karların kalkmasıyla berâber bi't-tecâvüz ihlâl-i âsâyış için şimdiden teşebbüsâtta bulundukları Başkitâbet-i Celîle'ye mütekaddim diğer telgrafnâme meâlinden müstebân oluyor (...) Hamîdiye Alaylarını teşkîl eden aşâir-i ekrâdı tehyîc ile Ermenileri katl ve mallarını yağma ve gasba sevk etmek maddesi olması melhûz bulunmasına ve geçen sene Van cihetlerinde eyledikleri intikâm mülâbesesiyle ekrâdın bu cihete meyelânı müsteb'ad olmayıp böyle bir hâlin zuhûru ise Avrupa'ya karşı devleti müşkil bir mevki'e düşüreceğine (...)"; BOA, Y.EE.d. , Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 69], R. 23.12.1312 (M. 07.03.1897).

²⁵⁷ İngiliz konsolosların faaliyetleri yerel yönetimlerce dikkatle takip edilmiştir. Örneğin Mayıs 1899 tarihli bir telgrafnameye göre Erzurum Vilayeti'nde görevli İngiltere konsolosunun, Avrupa'dan gönderilen para yardımlarını Ermeni muhtaçlara dağıtmak üzere Pasinler Kazası'nı ziyaret edeceği öğrenilmiş, bunun üzerine Pasinler Kaymakamlığı uyarılarak, konsolosun takip edilmesi "hissettirilmeyecek surette" notuyla beraber kaymakamlığa emredilmiştir; BOA, Y.EE.d. , Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali

mülkî, istihbarî ve diplomatik kaynaklar aracılığıyla ve tüm ayrıntılarıyla yakından takip edilmiştir.²⁵⁸

Vilayetlerdeki bilhassa İngiliz ve Rus etkinliğinin sıkı bir şekilde takip edildiğini gösteren örneklerden de anlaşıldığı gibi, taşradaki Osmanlı yetkililerinin önemli misyonlarından biri bölgelerindeki casusluk faaliyetlerine karşı teyakkuzda bulunmaktır. Anadolu'daki Rus casusların faaliyetleriyle ilgili Londra'da yayımlanan Standart Gazetesi'ne 1883 yılı başlarında haber olan Erzurum'daki bir casusluk olayı, bu konudaki örneklerden biridir. Osmanlıların sıkı sıkıya takip ettikleri Erzurum'daki İngiliz muhabirleri tarafından Londra'ya gönderildiği anlaşılan habere göre, vilayette "Rusya'nın birçok hafiye memurları zuhûr ederek gerek akçe itâsı ve gerek Rusya muâvenetinin vaadiyle ahâliyi Hükûmet-i Seniyye aleyhinde isyân etdirilmesine sa'î eylemektedir." Rus casusların bölgenin haritalarını çizmeye çalıştıklarına da yer veren haberin yayımlanmasından sonra Bâb-ı Âlî, bu gibi "nâbecâ (münasebetsiz) müsâfirleri" bölgeden uzaklaştırmak için girişimlerde bulunacaktır (Aydın, 2013, s. 40).²⁵⁹ Yaklaşık on beş yıl sonrasına, Nisan 1898 tarihine ait bir tahriratta da Kars Şehbenderliği, Rus hükûmetinin Osmanlı topraklarına maaşlı casuslar gönderdiği ve Erzurum'da birkaç Rus casusunun faaliyet gösterdiğini bildirerek vilayet yetkililerini uyarmıştır (Aydın, 2013, s. 40).²⁶⁰ Yine Kars Şehbenderliği'nin tahkikatına göre, Rusya tebaasından bazı Müslümanların Rusya için askerî hizmetlerde ve casusluk faaliyetlerinde bulunmak üzere sınıra yakın yerlerdeki

ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 19], R. 06.03.1315 (M. 18.05.1899). Bu konuda ayrıca şu kayda bkz. "Van İngiliz konsolosu Diyarbekir tarîkiyle Erzurum'a gelerek birkaç gün kaldıktan sonra Van'a müteveccihen hareket eylemiş olduğu berâ-yı ma'lûmât ma'rûzdur olbâbda"; BOA, Y.EE.d. , Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 47], R. 14.06.1315 (M. 26.08.1899).

²⁵⁸ Rusya'nın askerî hazırlıklarının Mabeyn'e raporlandığı bir telgrafname örneği şu şekildedir: "Bu sene Rusyalının hudûd üzerinde bulunan fırkasıyla diğer iki fırkası üç topçu livâsı dört süvâri kazak alayı ve bir süvâri dragon fırkası Mayıs içinde Kars ovasında ictimâ' ile ta'lîm icrâsından sonra kuvve-i mezbûre Ağustos içinde Kars'da ve Sarıkamış'da manevralar icrâ edeceği ve Kafkasya ahâli-i İslâmiyesi'nden yakında süvâri alayları teşkîli mukarrer idüğü (...)" ; BOA, Y.EE.d. , Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 16], R. 11.03.1311 (M. 23.05.1895).

²⁵⁹ Ayrıca bkz. BOA, Y.PRK.PT. , 2/13, H. 06.03.1300 (M. 15.01.1883).

²⁶⁰ Ayrıca bkz. BOA, Y.PRK.EŞA. , 29/55, H. 05.12.1315 (M. 27.04.1898).

Osmanlı köylerine gönderildikleri anlaşılmıştır.²⁶¹ Mabeyn ve Dahiliye Nezareti ile bölgedeki yetkililer arasında yapılan benzer yazışmalar, Rusya'nın Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşlarından casusluk faaliyetlerinde önemli ölçüde yararlandığını ortaya koymaktadır.²⁶² Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle askerî durumuna ilişkin bilgi toplamaya çalışan casusların varlığından haberdar olan Osmanlı taşra yöneticileri ise, vilayetlerindeki espionaj faaliyetlerine karşı uyanık bulunarak, bu konuda elde edilen bilgilerin merkez ve diğer vilayetlerle paylaşılması hususunda büyük hassasiyet göstermişlerdir.²⁶³

Osmanlı taşrasındaki yöneticiler arasında, Meltem Toksöz'ün (2009, s. 220) Osmanlı belgelerinde sıkça geçen ifadelerden biri olarak "iğtişâş"²⁶⁴ kelimesi ekseninde açıkladığı gibi, düzeni tehdit ya da düzen karşıtı olarak algılanan unsurlara karşı ortak bir tavır oluşmuştur. Nitekim birkaç farklı vilayetin merkezle

²⁶¹ Kars Şehbenderliği'nin sonradan yaptığı araştırmayla Rusya adına casusluk yapanlardan biri tespit edilmiştir. Şehbenderin bu konudaki tahriratı şöyledir: "Mes'elenin derkâr olan ehemmiyetine binâen nazar-ı dikkat-i kemterânemden dûr tutulmayarak gerek Rusya teb'asından ve gerek Devlet-i Aliyye'den olarak o yolda hidemât-ı hâinânede bulunanların tahkiki husûsunda icrâ eylediğim tedkikât-ı bendegânem üzerine hudûd-ı hâkânî üzerinde 'Orta Kal'a' nâm mevki'in mukâbilinde bulunan 'Çermalı' nâm Osmanlı köyünde hizmet-i hükûmetde müstahdem ve anasıl Rusya'nın Kotayes vilâyeti ahalisinden bulunan Rusya me'mûrînine ihbârât-ı müdemâdiyyede bulunmakta olduğu ve kendisi âdetâ Rus casusu addine sezâ bir hâin idüğü hafîyyen istihbâr kılınmış olduğundan merkûmun harekâtı tecessüs edilmek ve tebeyyün edecek hâle göre hakkında emsâline ibreten mücâzât-ı şedîde icrâ kılınmak menâfi'-i mukaddese-i Saltanat-ı Seniyye'den bulunduğu derkâr olmağla arz-ı keyfiyete mücâseret eyledim."; (Aydın, 2013, s. 41).

²⁶² Örneğin bkz. BOA, Y.EE.d. , Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 123], R. 19.09.1314 (M. 01.12.1898); (Aydın, 2013, s. 41).

²⁶³ Erzurum Valisi Rauf Paşa tarafından Kasım 1899 tarihinde Mabeyn'e gönderilen bir telgrafname sureti, taşra yöneticilerinin bölgelerindeki İngiliz ve Rus faaliyetlerinden ayrıntılarıyla haberdar olduklarını göstermektedir: "Akşamki telgrafnâme-i çâkerânemle arz olunduğu üzere Ermeni eşkiyâsının teşebbüsât-ı tecâvüzkârâneleri dahi tahakkuk eylediği takdîrde gerçi Ermenileri esâsen îkâ'-ı iğtişâşa teşvîk edenler İngilizler olmakla berâber böyle yekdiğerini müte'âkib çetelerin tecemmû' ve tecâvüzlerinden Rusya gibi bir devlet-i muazzamanın haberdâr olmaması müsteb'addir. Binâen-aleyh nazar-ı dikkat ve iştibâhı müsteclib göründüğünü ve eşkiyânın hududa tecâvüzle kurâ-yı Müslime'de icrâ-yı mel'ânete tasaddîleri buralarca birçok ahvâl-i nâ-marziyenin vukû'una sebebiyet vereceğini hasbe'l- ubûdiye arza ictisâr eylerim.", BOA, Y.EE.d. , Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 54], R. 17.09.1315 (M. 29.11.1899).

²⁶⁴ Karışıklık, düzensizliğin yol açtığı kargaşa.

yaptıkları muhaberat karşılaştırılmalı olarak incelendiğinde, tehdit olarak algılanan unsurlara karşı alınan önlemlerin birbirine çok benzediği görülür. Örneğin bu tehdit bir kişiden geliyorsa, kişi hakkında tahkikata girişmek, merkezî yönetimi haberdar etmek ve kişiyi sıkı sıkıya takip etmek bu önlemlerden bazılarıdır. Bilhassa vilayetler arası çok sık seyahat eden yabancılar “potansiyel casus” olmaları hasebiyle sıkı şekilde takip edilirler. Çeşitli vilayetler sık sık bu tür kişilere karşı tetikte olmaları konusunda uyarılır ve merkezî yönetimle bu tür konuların paylaşılması teşvik edilir. Mesela 7 Şubat 1895 tarihinde Erzurum Valisi Hakkı Paşa, biri Trabzon Polis Komiserliği’nden tasdikli mürur tezkeresi, diğeri Kars Şehbenderliği’nden onaylı pasaport sahibi iki İngiliz’i huzuruna getirterek “bilâ-irâde-i seniyye dâire-i memâlikde geşt u güzâr etmelerine müsâade olunamayacağı”nı ifade eder. Bu ifadesine Mabeyn’e gönderdiği telgrafında yer veren Hakkı Paşa, İngilizlerin pasaportlarının polis idaresinde alıkonulduğunu ve “hareketlerinin taht-ı nazar-ı dikkatte tutulduğu”nu yönetime bildirir.²⁶⁵ Erzurum Vilayeti benzer telgrafları sonraki tarihlerde de merkezle paylaşmaya devam eder: İngiltere’nin Sofya viskonsolosunun Erzurum’a geldiği²⁶⁶, İtalya konsolosunun Erzurum’da Daily News Gazetesi muhabiriyle görüştüğü²⁶⁷ ve Van Rusya konsolosunun Erzurum’a gelerek Osmanlı ordusu hakkında bilgi toplamaya çalıştığı²⁶⁸ bu telgrafların konularından bazılarıdır. Benzer örnekler diğer vilayetler için de söz konusudur. Örneğin 23 Eylül 1887’de Halep Vilayeti, Dr. Michael Westerly adında bir yabancıнын, bölgede “oraya buraya gittiğinin” anlaşıldığı ve sıkı gözetim altında tutulması gerektiğine ilişkin uyarılır. Vilayete, “[bu şahsa] pasaportu verilerek derhal yoluna gönderilsin” talimatı verilir ve Dr. Westerly

²⁶⁵ BOA, Y.EE.d. , Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 4], R. 26.11.1310 (M. 07.02.1895).

²⁶⁶ BOA, Y.EE.d. , Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 5], R. 24.12.1310 (M. 08.03.1895).

²⁶⁷ BOA, Y.EE.d. , Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 9], R. 14.01.1311 (M. 26.03.1895).

²⁶⁸ BOA, Y.EE.d. , Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi defter, No: 1129, [Numara 36], R. 30.04.1315 (M. 12.07.1899).

bölgeden uzaklaştırılır (Deringil, 2014, s. 143). Bu tür örnekler aslında bize şunu kanıtlar: İmparatorluğun genelinde yerel yöneticilerin aktif rol aldığı etkin bir gözetleme ağı vardır ve bu ağın en dikkat çekici yönü tehdit algısı üzerine kurulu olmasıdır.

Tabii istihbarat paylaşımı tek taraflı bir olgu değildir ve vilayetlerin merkeze gönderdikleri kadar sık olmasa da, merkez de vilayetlerle istihbarat paylaşımında bulunmuştur. Merkezî yönetimin vilayetlerle istihbarat paylaşımı, merkezden vilayete uyarı niteliğinde emir verme ve vilayetin de bu emir karşısında tedbir alma döngüsü olarak açıklanabilecek bir esas üzerine kuruludur. Osmanlı arşivleri, çeşitli konularda alınan istihbarat üzerine vilayet ve diğer yerel birimlerin merkezce uyarılması örneğini içeren sayısız kayıtla doludur. Örneğin Dahiliye Nezareti'nin 1902 Mart'ında Arap kıyafetli üç İngiliz'in Arap şeyhleriyle bağlantı kurmak için hayvan satın almak bahanesiyle Mısır'dan Suriye'ye hareket ettikleri istihbaratını alması üzerine devreye soktuğu işlem, bir yandan ilgili birimlerden haberin tahkikini istemek, diğer taraftan da ilgili vilayete emir vererek tedbir alınmasını sağlamak olmuştur (BOA, *DH.MKT.* , 455/32, H. 11.12.1319 / M. 21.03.1902). Yine bunun gibi, Rusçuk'ta bulunan Ermenilerin, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri kışkırtmak amacıyla hazırladıkları ilanları Hocabey veya Batum yoluyla ülkeye sokacakları istihbaratının alınması üzerine, ilgili vilayetler Dahiliye Nezareti'nce dikkatli olmaları hususunda uyarılmıştır (BOA, *DH.MKT.* , 1356/100, H. 20.10.1303 / M. 22.07.1886). Bunların dışında zaman zaman Mabeyn-i Hümayun'dan Osmanlı vilayetlerine sıra dışı istihbarî görevler de yüklenmiştir. 1896 yılında Erzurum Vilayeti'ne verilen "Ermeni lisanını layıkıyla bilir" bir hafiye bulma görevi, Osmanlı merkezî yönetiminin istihbarî ihtiyaçlarını ortaya koyması bakımından kayda değerdir:

"Erzurum Vilâyeti'ne

Dersaâdet'de hidemât-ı hafîyyede istihdâm olunmak üzere Ermeni lisânını lâıyıkıyla bilir ve Ermenice tekellüme muktedir ehl-i ırz ve mücerreb ve mümkün ise okuryazar iki Müslümanın mahremâne olarak buldurulup hemen Dersaâdet'e i'zâmı ve keyfiyetin arz ve iş'ârı emr u fermân

buyrulmuştur olbâbda / fi 23 Ağustos sene 1312 / Mehmed Kâmil.” (BOA, Y.EE.d. , No: 1129, [Numara 48], R. 23.06.1312 / M. 04.09.1896).

1896 yılında Yıldız Sarayı’ndan böyle bir talep gelmesi tesadüf değildir. Çünkü 1890’lar itibariyle Osmanlı merkezindeki ve Anadolu’nun Doğu vilayetlerindeki yöneticiler yükselen Ermeni sorununun etkilerini iyiden iyiye hissetmeye başladılar. 1890 yılı Haziran’ında Erzurum’da Anavatan Müdafileri adlı cemiyet üyelerinin halkı kışkırtması sonucu başlayan çatışmaları, büyüklü küçüklü bir dizi çatışma ve ayaklanma izledi. 1894-1896 yılları arasında başta Erzurum, Van, Diyarbakır, Muş, Bitlis, Erzincan, Malatya, Sivas ve Maraş olmak üzere imparatorluğun Doğu kentlerinde yirmiyi aşkın büyük çaplı olay yaşandı (Güler ve Akgül, 2003, ss. 132-134). Bu durum haliyle Osmanlı istihbarat ve muhaberatını Ermeni sorunu üzerine yoğunlaştırmıştır. Nitekim söz konusu dönemde Doğu vilayetleri yöneticileriyle merkez arasındaki istihbarat paylaşımı ve bilgi akışının büyük bölümü Ermenilerin faaliyetleri ve Ermeni saldırıları konularını işlemekteydi. Örneğin Erzurum Vilayeti ile Mabeyn arasında kabaca 1895 ilkbaharından 1898 Mart sonuna kadar yapılan yüz otuz telgraf muhaberatından yetmişi Ermeni meselesi içeriklidir.²⁶⁹ Bu veriden de anlaşıldığı gibi vilayetin merkezle paylaştığı istihbaratın yarısından fazlası Ermeni meselesine yoğunlaşmakta, Rusya’nın askerî hazırlıkları, Avrupalı konsolosların faaliyetleri, misyonerlik faaliyetleri, Osmanlı topraklarına silah sevkiyatları ve bazı asayiş olayları merkezle paylaşılan diğer istihbarat konularını oluşturmaktadır.

Örnek olarak büyük ölçüde Erzurum Vilayeti’nin alındığı ve taşradaki istihbarat ağının sadece belirli bir bölümünü yansıtmayı amaçlayan bu bölümün, imparatorluğun bütününe kapsayan istihbarat ağının sadece küçük bir parçasını aydınlatmaya çalıştığını belirtmek gerekir. Merkezin ve özellikle de Mabeyn’in istihbarat kaynakları bakımından konuya yaklaşıldığında, Osmanlı taşrasında görevli mülkî yöneticilerden elde edilen istihbaratın, geniş istihbarat ağının sadece bir parçası olduğu ve taşradaki askerî yetkililer, emniyet yetkilileri ve

²⁶⁹ BOA, Y.EE.d. , Mabeyn-i Hümayun ile bazı vali ve kumandanlar arasında geçen muhaberata ait evrak suretlerini havi birinci ve ikinci defterler, No: 1129, R. 9 Mart 1311-R. 24 Şubat 1314 arası.

genellikle tahkikat göreviyle taşraya gönderilen müfettişler gibi kaynakların da merkeze istihbarat sağladığı atlanmamalıdır. Aslına bakılırsa burada esas olarak anlaşılması gereken, Osmanlı yöneticilerinin devreye soktukları tüm bu istihbarat uygulamaları ve bilgi akışıyla neyi amaçladıkları ya da ne elde etmek istedikleridir. Esasında Tanzimat döneminden beri devam eden ve taşrada iyi işleyen bir güvenlik teşkilatı kurmayı amaçlayan reformlar merkezî hükümetin iradesini taşraya hâkim kılmak üzerine yoğunlaşmıştır. Tıpkı asayiş mekanizması, jandarma reformları ve muhabere teknolojisinin taşrada yaygınlaştırılması uygulamalarında olduğu gibi, bilgi paylaşımı ağının daha etkili kullanılmaya çalışılması da bu iradenin bir parçasıdır. Öte yandan etnik, dinî ve kültürel zenginliğe dayanan, üstelik Osmanlıların gözünde büyük devletlerce kaşındığına inanılan imparatorluğun birtakım farklılıklarının istihbarat raporlarında izini sürmek mümkündür. Bu farklılıklar anarşi, devrim ve komite gibi olgulara dönüşmediği sürece yöneticiler için sorun olmamış, fakat gerçek ya da varsayımsal tehditlere dönüştüklerinde istihbarat raporlarında sıklıkla yer almışlardır. Bölgelere göre farklılık gösterse de, örneğin Rum milliyetçileri, Ermeni komiteleri ya da Bulgar devrimcileri Abdülhamid dönemi yöneticilerinin zihinlerine damga vuran tehditler arasındadır. Osmanlı taşrasında istihbarat ağına dahil olan çoğu yönetici, tehdit ve tedbir, iğtişâş ve asayiş döngüsünde görevini tamamlamıştır.

2.1.4. Sefir (Büyükelçi) ve Şehbenderler (Konsoloslar)

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun dış istihbarat ihtiyacı büyük oranda sefir ve şehbenderler, temelde Hariciye Nezareti'ne bağlı olan sefarethane ve şehbenderhaneler aracılığıyla karşılanmıştır. Bilindiği gibi özellikle XIX. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Hariciyesi III. Selim'in başlattığı ve II. Mahmud tarafından devam ettirilen reformlarla giderek etkinleşmiştir. III. Selim XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Londra, Paris, Berlin ve Viyana gibi önemli başkentlere ikamet elçilikleri²⁷⁰ açarak geçici diplomasi

²⁷⁰ İkamet elçiliklerinin kuruluşu konusunda bkz. (Kuran, 1968).

sürekli diplomasiye geçişi gerçekleştirmiş (Akpınar, 2015a, s. 30); bu sayede Osmanlılar dolaylı kaynaklardan ya da geçici temsilcilerden değil de, daimî ve birincil kaynaklardan haber alma faaliyetlerinde yararlanmaya ve istihbarat elde etmeye başlamışlardır.²⁷¹ İlk daimî ikamet elçisi Yusuf Ağâh Efendi'nin görevlerine bakıldığında, siyasî, askerî ve ticarî alanlardaki dış temsil görevlerinin yanı sıra, istihbarat alanında da elçiden iş çıkarmasının beklendiği görülür (Yıldız, 2012, s. 243). Bununla birlikte Findley (2014) Osmanlı diplomatlarının ve özellikle elçilerin Avrupa'da edindikleri izlenimi Osmanlı'ya aktarma konusuna vurgu yaparak, 1830'ların dış temsilcilerinin "Osmanlıları Batı'da temsil etmek yerine Batı'yı Osmanlı İmparatorluğu'nda temsil ederek, daha çok Avrupa'da edindikleri tecrübeleri özümsemekte ve yansıtmakta oldukları"nı kaydeder (s. 160). Büyük ikamet elçiliklerinden başka, XIX. yüzyıldan itibaren bilhassa İtalyan liman kentlerine şebkenderler tayin edilmesiyle, Osmanlı diplomasi ve enformasyon ağı genişleyerek yeni yüzyılın standartlarına göre biçimlenmeye başlamıştır (Akpınar, 2015a, s. 30). Osmanlı Hariciyesi'ndeki bu profesyonelleşme, başta Mustafa Reşid, Âli, Keçecizade Fuad, Safvet ve Ahmed Vefik Paşalar olmak üzere diplomasi mahfilleri ve dış işleri kalemlerinde yetişmiş²⁷² yetenekli Tanzimat dönemi bürokratlarıyla devam etmiştir. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde, bir anlamda Tanzimat'ın da mirası olarak yetkin, geniş ve temsil düzeyi yüksek bir Osmanlı Hariciyesi'nin varlığından söz edilebilir. Dönemin dış temsilciliklerinden çeşitli konularda merkezî yönetime gönderilen istihbarat raporu mahiyetindeki tahrirat ve telgrafnamelerin haber değeri bakımından niteliklerinden de anlaşılabilirdiği üzere, Abdülhamid dönemi dış haber alma sistemine Tanzimat'tan önemli bir miras kalmıştır.

²⁷¹ Faik Reşit Unat "Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri" adlı eserinde bu noktaya dikkat çekerek Avrupa devletlerinin çok eski tarihlerden başlamak üzere Osmanlı payitahtına daimî elçiler veya maslahatgüzarlar (kapu çuhadarları) atadıkları halde, Osmanlı İmparatorluğu'nun daimî elçilik açmaktan imtina ettiğini belirtir. Unat bunun Osmanlı İmparatorluğu'nun inkişaf devrinden kalan müstağni infirat ve ihtişam siyasetinden kaynaklanmış olduğunu kaydeder, bkz. (Unat, 1968, s. 14).

²⁷² Akpınar'ın (2015a) tespitine göre Tanzimat'tan itibaren Osmanlı dış temsilcilerinin yaklaşık üçte biri meslekten yetişmiş ve meslekî altyapıya sahip kişilerden oluşmaktadır; bkz. (s. 30).

1836 yılında Hariciye Nezareti'nin kurulması diplomatik faaliyetlerin sistematik ve profesyonel şekilde yürütülmesi için bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Tanzimat dönemi boyunca belki de imparatorluğun en öne çıkan ofisi olan Osmanlı Hariciyesi, Berlin Kongresi sonrasında ve bilhassa 1880'lerden itibaren Dahiliye Nezareti'yle birlikte en iyi teşkilatlanmış iki kurumdan biridir. Osmanlı Hariciyesi'nde, kaybedilen 93 Harbi ve sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması'yla ortaya çıkan en önemli değişim, diplomasi'nin imparatorluğun birçok bölgesinde büyük devletlerin faaliyetlerine paralel olarak yürütülmek zorunda kalınmasıydı. Berlin Antlaşması'ndan sonra örneğin Ermenilerin yaşadığı bölgelerde yapılacak ıslahatı ya da Makedonya'daki Hristiyan tebaanın durumunun iyileştirilmesini takip etmek gibi gerekçelerle imparatorluğun birçok bölgesinde yabancı temsilcilikler kurulması, imparatorluğun karşı karşıya kaldığı diplomatik durum ve kabul ettiği yükümlülüklerin bir sonucu olarak dış işlerinde bir değişimi zorunlu kılıyordu. Dış devletlerin giderek artan müdahaleleri, Mısır ve Bulgaristan gibi mümtaz eyaletlerden kaynaklanan yeni sorunlar ve imparatorluğun etnik-dinî yapısının ortaya çıkardığı birtakım problemler bu zorunluluğun ön plana çıkan diğer boyutlarıydı. Osmanlı yöneticileri bu değişimi güçlü bir sefaret ağı ve bundan da önemlisi Rusya ve Avusturya-Macaristan'ınkine benzeyen geniş bir konsolosluk ağı²⁷³ kurarak gerçekleştirmek istemişlerdir. Nitekim 1886 yılında yapılan düzenlemeyle Osmanlı dış temsilcilikleri önemlerine göre kategorilendirilerek, tahsisat ve personel sayısı gibi veriler üzerinden sınıflara ayrılmıştır. Örneğin Londra, Paris, Berlin ve Viyana gibi Avrupa'nın büyük kentlerindeki büyükelçiliklerin dışında Atina, Bükreş, Belgrad, Washington, Madrid, Çetine gibi elçilikler kendi aralarında sınıflandırılarak tahsisatı belirlenmiştir. Bunların dışında, sınır bölgelerinde ve dünyanın önemli liman kentlerinde Hariciye Nezareti'ne bağlı şebkender ağı kurmak konusunda Osmanlıların oldukça başarılı oldukları ifade edilmelidir (Ortaylı, 2012, ss. 522-523). Dağılımları, kuruldukları bölgelerin coğrafi-diplomatik özellikleri ve aşağıda yer verilecek takip edilen konu örneklerinden de anlaşılacağı gibi, haber toplama, bilgi

²⁷³ Osmanlı konsolosluklarının hangi şehirlerde bulunduğu ve konsolosların isimleri için bkz. Hariciye Sâlnâmesi (1900), s. 235-246.

edinme ve iletişim ağına dâhil olma, dış temsilciliklerin en az diplomatik temsil kadar önemli misyonlarından bazılarıdır.

II. Abdülhamid dönemi sefaret ve şehbenderlik ağının bir anlamda imparatorluğun diplomatik ilişki yoğunluğu ve istihbarat ihtiyacına göre şekillendiği söylemek mümkündür. Örneğin Londra, Paris, Berlin ve Viyana gibi büyük merkezlerle yapılan muhabere hacminin diğer merkezlere göre fazla olması, İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya'nın "Büyük Güç" kategorisine girmesinin yanı sıra, Osmanlıların söz konusu ülkelerle olan ilişkileri ve bu ilişkilerden doğan haber alma ihtiyacıyla doğrudan alakalıdır. Nitekim Abdülhamid dönemi elçi ve konsoloslarının İstanbul ile yaptıkları yazışmalar incelendiğinde -bazı idarî ve bürokratik yazışmaların dışında- bunların büyük bölümünün bilgi ve haber paylaşımı niteliğinde oldukları görülür. Osmanlı sefir ve şehbenderleri genellikle Osmanlı güvenliğini ön plana çıkaran bir anlayışla, bulundukları ülkede Osmanlı İmparatorluğu'nu doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren gelişmeleri hükümete aktarmaya çalışmışlardır. Londra Sefiri Kostaki Musurus Paşa (1851-1885), Paris Sefiri Salih Münir Paşa (1896-1908), Berlin Sefiri Ahmed Tevfik Paşa (1897-1908) Viyana Sefiri Mahmud Nedim Paşa (1896-1909), St. Petersburg Sefiri Hüseyin Hüsni Paşa (1889-1908) ve Roma Sefiri Mustafa Reşid Paşa (1896-1908) gibi Abdülhamid döneminin önemli sefir/bürokrat tiplerine bakıldığında, Tanzimat'ın diplomasi anlayışının bir bakıma devam ettiği görülmektedir. Fakat belki bundan da önemlisi, bu isimlerin görev süreleri ve yetkinlikleri, Tanzimat'ın diplomasi kalitesinin Osmanlı yönetimince devam ettirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Osmanlı Hariciyesi'ndeki bu kalite, dönemin istihbarat ağının niteliğini de doğrudan etkilemiş, örneğin Ermeni cemiyetlerinin faaliyetlerini²⁷⁴, imparatorluğun uzak topraklarına yönelik büyük devletlerin girişimlerini²⁷⁵ ya da herhangi bir Avrupa

²⁷⁴ Örneğin bkz. "Londra'daki Ermeni Cemiyeti'nin kâtipliğini yapan bir avukatın hanesinde yapılan bir toplantıda bulundurulmuş bir hafiye memurunun bu toplantı zabıtnamesini alarak sefarete verdiği ve bunun tercümesinin Londra Sefareti-i Seniyyesi tarafından gönderilip takdim edildiği" hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 314/130, H. 10.06.1312 (M. 09.12.1894).

²⁷⁵ Örneğin bkz. "İngiltere ve Fransa arasında Mısır meselesine dair yapılan ittifakta Hidiv Tevfik Paşa'nın liyakatsizliğinden dolayı yerine bir hidivin tayin olmasını padişah'tan talep edecekleri ve Fransa'nın menfaatini muhafaza bakımından Mısır'a

ülkesindeki Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren önemli bir gelişmeyi²⁷⁶ zamanında haber alabilmeye ve buna göre tedbir almaya olanak tanımıştır.

Abdülhamid dönemi sefir ve şehbenderlerinin istihbarî misyonlarına geçmeden önce, klasik bir Abdülhamid dönemi dış işleri bürokratını daha yakından tanımak gerekmektedir. Bu dönemde dış işlerinde görevli bir Osmanlı bürokrati, Hariciye geleneğine uygun olarak temelden yetişmiş, yetkin, Fransızca gibi ortalama bir Osmanlı diplomatının bilmesi gereken bir dilin yanında İngilizce, İtalyanca ya da Almanca gibi en az bir Batı dilini daha bilen bir donanıma sahiptir.²⁷⁷ Örneğin Londra Sefiri Musurus Paşa²⁷⁸ ana dili Rumca ile dönemin diploması dili Fransızcanın dışında İngilizce ve İtalyanca bilmektedir (Şafak, 2006, s. 46). Yine önemli bir diplomat olan Paris Sefiri Salih Münir Paşa “bir Fransız gibi güzel ve nükteli konuşabilecek kadar” Fransızcaya vâkıftır (Birinci, 2008, ss. 330-331). Bunların dışında örneğin Hüsnü Turhan Paşa, Noradunkyan Efendi, İbrahim Hakkı Paşa ve Ahmed İzzet Paşa gibi Abdülhamid döneminde dış işlerinde görev almış bürokratlar dörder dil bilmekteydiler (Akpınar, 2015b, s. 185). Dönemin dış işleri bürokratlarının genel bir özelliği de yüksek entelektüel kimliğe sahip olmaları ve bilim/sanatla uğraşmalarıdır. Örneğin devrin önemli bürokratlarından Aleksandr Karatodori Paşa Paris'te okurken çeşitli tezler hazırlamış, Kosmos isimli neşriyatta yazılar yayımlayarak Tusi'nin “Keşfü'l-Kina an Esrari's-Şekli'l-Maruf bi'l-Katta” adlı geometri eserini Fransızcaya çevirmiştir (Akpınar, 2010, ss. 188-190). Geçici görevlerle birçok kez İtalya ve Yunanistan'a gönderilen ve Findley'in (2010) deyiimiyle “öncü bir uluslararası hukuk ve idarî hukuk uzmanı” (s. 224) olan Roma Sefiri ve Sadrazam İbrahim

asker çıkaracağı hakkında Paris Sefaretince alınan istihbarat-ı hususiye” hakkında, BOA, Y.EE. , 127/81, H. 03.10.1301 (M. 27.07.1884).

²⁷⁶ Örneğin bkz. “Rusya hükümeti tarafından Karadağ hükümetine hediye edilen silahların suret-i taksimine ve saireye dair Çetine Sefaret-i Seniyyesi'nden gelen tahrirat” hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 343/68, H. 23.07.1313 (M. 09.01.1896).

²⁷⁷ 1870'lere kadar görev yapan diplomatların büyük kısmının muhtelif memuriyetlerden diplomatlığa tayin edildiği, diplomatlık eğitimi alan ilk Osmanlı diplomatının da 1872 yılında Atina'ya tayin edilen Mahmud Esad Bey olduğu dikkate alınırsa, eğitilmiş ve yetkin personel bakımından Abdülhamid döneminin bu konuda Tanzimat dönemine göre daha avantajlı bir konumda olduğu söylenebilir; (Akpınar, 2015a, ss. 29-30; Şafak, 2006, s. 14).

²⁷⁸ Aynı aileden Kostaki Antopulo Paşa (1895-1903) ve Musurus Paşa'nın oğlu Stefanaki Musurus Paşa (1903-1908) II. Meşrutiyet'in arifesine kadar Londra Sefirliği yapmışlardır.

Hakkı Paşa “Medhal-i Hukûk-ı Beyneddüvel”, “Tarih-i Umûmi” ve “Zübde-i Tarih-i Osmanî” gibi hukuk ve tarih alanında eserler vermiş (Kurşun, 2000, s. 313), Paris Sefiri Salih Münir Paşa’nın da “Diplomasi” isimli iki ciltlik önemli bir kitabı yayımlanmıştır (Birinci, 2008, s. 332). Öte yandan, Abdülhamid dönemi de dâhil olmak üzere Tanzimat dönemi boyunca muhtelif başkentlerde görev yapmış yirmi iki sefirin daha sonra Hariciye Nazırı -ve bunların bir kısmının da Sadrazam- olmaları, Abdülhamid dönemi bürokrasi ve diplomasi anlayışı içinde hariciyecilerin önemli bir yere sahip olduklarını göstermektedir (Akpınar, 2015b, s. 188). Bu aynı zamanda, Tanzimat döneminin Sefir-Hariciye Nazırı-Sadrazam basamaklarını takip eden diplomatlarının (Mustafa Reşid Paşa örneğinde olduğu gibi) Osmanlı bürokrasisine bıraktıkları bir miras olarak da yorumlanabilir. Abdülhamid dönemi boyunca devam eden dış işlerindeki teşkilatlanma çabaları ve yeni temsilciliklerin açılması ya da mevcut temsilciliklerin genişletilmesi, tıpkı vilayetlerle daha sık muhabereye girip imparatorluğu kontrol altında tutma çabalarında olduğu gibi, bürokrasi ağını etkinleştirmenin yanı sıra sıkı bir merkezîleşme politikası ve haber alma kaygısıyla yakından ilgilidir.

Roderic H. Davison (2010) XIX. yüzyıl Osmanlı büyükelçilerinin üç önemli misyonunu sıraladığı yazısında, büyükelçilerin bulundukları ülkelerdeki gelişmelerden Bâb-ı Âlî’yi haberdar etmelerine, yani istihbarat paylaşımında bulunmalarına en başta işaret eder (ss. 270-271).²⁷⁹ Gerçekten de Osmanlı sefir ve şehbenderleriyle Hariciye Nezareti arasında istihbarat paylaşımı ve bilgi alışverişine dayalı yapılan çeşitli yazışmalar incelendiğinde, Osmanlı dış temsilcilerinin istihbarî misyonlarıyla ilgili birkaç noktanın öne çıktığı görülür. Sefir ve şehbenderlerin öne çıkan istihbarî misyonlarından biri, bilhassa Osmanlı İmparatorluğu’nun intizam ve güvenliğini ilgilendiren konularda bulundukları ülkenin siyasî mercilerini ve ülkedeki “zararlı kişilerin (mazarrât ve tehlikesi mütevâtir ve müsellemler olan eşhâsın)” hareketlerini takip etmek ve bu iş için gerekirse hafiye memurları görevlendirmektir. Nitekim New York Şehbender

²⁷⁹ Davison büyükelçilerin diğer önemli misyonlarını “İstanbul’a (yürütülecek diplomasiyle ilgili) tavsiyeler göndermek” ve “padişahın çıkarlarını kollamak için bulundukları ülkelerin yetkilileriyle görüşmeler yapmak” olarak sıralar; (Davison, 2010, ss. 270-271).

Vekili Asım Bey tarafından Washington Sefareti'ne gönderilen 6 Kasım 1894 (25 Teşrinievvel 1310) tarihli bir tahriratta, "Şehbenderler nizamnâmesinin otuz ikinci maddesinde 'Şehbenderler politika mecâlis-i hafîyyelerinin harekât ve ilkââtını Memâlik-i Şâhâne'nin intizâm ve âsâyışine taalluku derecesinde tahkîk ve tecessüs (...) eyleyeceklerdir' deyu muharrerdir"²⁸⁰ ifadesi yer almaktadır. Tahriratın devamında yine aynı nizamnamenin otuz ikinci maddesine atıfla "Umûr-ı me'mûresinin işbu cihet-i nâzikesini îfâ için icâbı takdirinde [Şehbenderler] hafîyye me'mûrları dahi istihdâm edecekler"²⁸¹ denilerek, şehbender ve sefirlerin "tahkik" ve "tecassüs" görevleri için hafiye memurları istihdam etme yükümlülükleri ortaya konmuştur. Asım Bey'in aslında bu nizamnameye atıf yapma sebebi "(...) Ermenilerin bi'l-cümle etvâr u harekâtını yakından ta'kib edebilmek için bâ-husus New York'da bir hafîyye me'mûru istihdâmına muhtacız"²⁸² diyerek bir hafiye memuru istihdamına izin verilmesi ve tahsisatının sağlanmasını talep etmektir. Şehbenderlerin istihbarî misyonlarını ortaya koyan bu nizamnameye diğer bazı şehbenderler de zaman zaman atıfta bulunmuşlardır. Örneğin Kars Şehbenderliği'nden St. Petersburg Sefareti'ne 26 Kasım 1895 tarihinde gönderilen tahriratta, Kars Şehbenderi, Şehbenderliğin malî imkânsızlıklarından bahsederek söz konusu nizamnameye atıfla tahsisat talebinde bulunmuştur.²⁸³ Her ne kadar bu tür talepler çoğunlukla malî zorluklar

²⁸⁰ "(...) Zâten mer'îyyü'l-icrâ olan Şehbenderler nizamnâmesinin otuz ikinci maddesinde 'Şehbenderler politika mecâlis-i hafîyyelerinin harekât ve ilkââtını Memâlik-i Şâhâne'nin intizâm ve âsâyışine ta'alluku derecesinde tahkîk ve tecessüs ve sâir cihetlerce mazarrât ve tehlikesi mütevâtir ve müsellemler olan eşhâs bulunduğu takdirde onların dahi ef'âl ve harekâtını tedkîk eyleyeceklerdir. Umûr-ı me'mûresinin işbu cihet-i nâzikesini îfâ için icâbı takdirinde hafîyye me'mûrları dahi istihdâm edecekler ise de ruhsat ve mebâlig-i lâzimeyi maiyyetinde bulundukları sefâret-i seniyyeden talep edeceklerdir' deyu muharrerdir (...)", BOA, *Bâb-ı Âlî Dâire-i Hâriciye Mektubî Kalemî*, Aded 2850, R. 15.09.1310 (M. 27.11.1894).

²⁸¹ BOA, *Bâb-ı Âlî Dâire-i Hâriciye Mektubî Kalemî*, Aded 2850, R. 15.09.1310 (M. 27.11.1894).

²⁸² BOA, *Bâb-ı Âlî Dâire-i Hâriciye Mektubî Kalemî*, Aded 2850, R. 15.09.1310 (M. 27.11.1894).

²⁸³ "Şehbenderler nizamnâme-i dâhiliyesinin otuz ikinci bendinde 'Şehbenderler politika mecâlis-i hafîyyelerinin harekât ve ilkââtını Memâlik-i Şâhâne'nin istirahat-i umûmiyesine taalluk bulunduğu derecede tahkîk ve tecessüs eyleyeceklerdir ve sâir cihetlerce mazarrât ve tehlikesi mütevâtir ve müsellemler olan eşhâs bulunduğu takdirde onların dahi ef'âl ve harekâtını tedkîk eyleyeceklerdir. Umûr-ı me'mûresinin işbu cihet-i nâzikesini îfâ için icâbı takdirinde hafîyye me'mûrları dahi istihdâm edecekler ise de bu bâbda ruhsat-ı mahsûsa ve lâzimeyi evveleminde mukayyed bulundukları sefâret-i

ekseninde dile getirilse de, esasında Osmanlı temsilcilerinin deyimiyle “makâmât-ı âidine hakîkât-i hâli arz edebilmek”²⁸⁴ ya da Ermeniler gibi tehdit unsurlarının “ef’âl ve harekâtını teftîş ve tahkîk edebilmek”²⁸⁵ gibi istihbarî faaliyetlerde iş dönüp dolaşıp hafiye istihdamına ve dolayısıyla bunların tahsisatına gelmektedir.

Tabii zaman zaman merkezî yönetime iletilen bu tahsisat taleplerinin yerine getirilmesi karşılığında, diplomatlardan istihbarî çalışmalar yapmaları ve imparatorluğun dış istihbarat ihtiyacını karşılamaları beklenmektedir. Nitekim Osmanlı dış temsilcileri takip ettikleri konularla ilgili Bâb-ı Âlî ve Yıldız Sarayı’na ulaştırılmak üzere Hariciye Nezareti’ne düzenli aralıklarla ve “vukuat ve istihbarat hûlasaları” adıyla raporlar göndermektedirler.²⁸⁶ Bu raporlar, dış temsilciliğin bulunduğu ülkedeki Osmanlı İmparatorluğu’nu ilgilendiren meselelere göre farklılık göstermekle birlikte, çoğunlukla, Ermeni komiteleri ve benzeri zararlı grupların faaliyetleri, Osmanlı topraklarına silah ve patlayıcı madde sevkiyatları ve imparatorlukla ilgili ülkede çıkan uygunsuz gazete haberlerinin tekzibi gibi konulardan oluşmaktadır. Sadrazam Halil Rıfat Paşa tarafından Eylül 1898’de “İran’a müteallik bazı vukuat ve istihbaratın zabtı” adıyla Yıldız Sarayı’na sunulan bir rapor, bu konudaki en net örneklerden birini teşkil etmektedir. Tahran Sefiri Şemseddin Paşa’nın (1897-1908) gönderdiği ve haber özetlerine yer veren raporda, 1898 yılının Ağustos başlarından takriben

seniyyeden taleb edecekler’ (...), BOA, A.MKT.MHM. , 535/34, H. 08.06.1313 (26.11.1895).

²⁸⁴ Örneğin Kars Şehbenderi’nin “Ermeni Cem’iyyet-i fesâdiyesinin harekât ve müzâkerâtını anlamak (...) ve öteye beriye giderek harekât-ı askeriye hakkında ma’lûmât edinilerek makâmât-ı aliyye-i âidine hakîkât-i hâli arz edebilmek için muhassesâta hiç olmazsa beş yüz kuruş daha ilâve edilerek (...)” şeklindeki ifadesi, BOA, A.MKT.MHM. , 535/34, H. 08.06.1313 (26.11.1895).

²⁸⁵ Örneğin Washington Sefiri Mavroyeni Bey’in “Asım Bey Amerikalı bir hafîyye me’mûru istihdâm etmeksizin New York’da mukîm Ermenilerin ef’âl ve harekâtını teftîş eylemek kendisince kâbil olamayacağını iş’âr ediyor. New York Başşehbenderimiz Baltacı Efendi dahi aynı fikir ve mütâlaada bulunuyor (...)” şeklindeki ifadesi, BOA, Bâb-ı Âlî Dâire-i Hâriciye Mektubî Kalemî, Aded 2850, R. 15.09.1310 (M. 27.11.1894).

²⁸⁶ Örneğin bkz. “Sefaret ve vilayetlerden vârid olan mühim iş’ârât ve vukû’at hûlasalarını muhtevi Hariciye ve Dahiliye Nezaretleri cedvellerinin takdimi” hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 341/110, H. 28.06.1313 (M. 16.12.1895). Ayrıca örneğin Paris Sefareti gibi önemli temsilcilikler Bâb-ı Âlî ve Yıldız Sarayı’na ulaştırılmak üzere bulundukları ülkenin dâhilî siyasetiyle ilgili haftalık raporlar gönderirler, mesela bkz. “Fransa’nın dahil-i ahvâl-i siyasiyesine dair bir haftalık raporun Paris Sefareti’nce takdimi” hakkında, BOA, Y.MTV. , 139/17, H. 21.10.1313 (M. 05.04.1896).

Eylül'ün ortalarına kadar (31 Ağustos 1314'e kadar) İran'da yaşanan siyasi gelişmeler, İranlı diplomatların sefaretleri ziyaretlerinde hangi konuların konuşulduğu, Rusya'nın İran'daki faaliyetleri ve ülkedeki yabancı sefaretlerin (özellikle İngiltere'nin) ülkeleriyle paylaştıkları notlar ayrıntılarıyla bildirilmiştir.²⁸⁷ Esasında yabancı sefaretlerin faaliyetlerini takip etmek ve bu takip sonucunda ülkelerini ilgilendiren konularda istihbarat elde etmek, tıpkı diğer tüm elçiler gibi Osmanlı sefirlerinin temel uğraşlarından biri olmuştur. Nitekim 1880 yılında Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Fournier tarafından İran'daki Fransız Büyükelçisi'ne yazılan mektubun içeriği Tahran Sefiri Fahri Bey tarafından istihbar edilmiş; Yunan meselesi ve Afganistan'ın sınır kenti Herat'ın İran'a devri gibi konularda Osmanlı İmparatorluğu aleyhine ifadeler bulunan mektuptaki bilgiler Yıldız Sarayı ile paylaşılmıştır (BOA, Y.A.HUS. , 164/88, H. 08.06.1297 / M. 18.05.1880).

Osmanlı dış temsilcilikleri devrin güvenlik anlayışı ve belgelerden de açıkça izlenebilen devletin güvenlik söylemi gereği, coğrafi mobilizasyonun kontrolünü, bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'na seyahat eden yabancıların takibi kapsamında sağlamaya çalışmışlardır. Abdülhamid döneminde coğrafi mobilizasyonu kontrol etme çabası sadece Dahiliye Nezareti'ni ya da vilayet valilerini ilgilendiren bir husus değildir; dış temsilciler coğrafi mobilizasyonun kontrolünde en az bunlar kadar önemli olan unsurlardır. Daha önce de ifade edildiği gibi, bu dönemde coğrafi mobilizasyonu kontrol altına alma çabaları büyük oranda devlet elitlerinin kamu düzeni anlayışı ve tehdit algısı ile birlikte şekillenmiştir. Devletin hem sınırları içindeki, hem de sınır dışındaki hareketliliği kontrol etme çabası, modern devlet aygıtına has kurumsal ve idarî değişimlerle birlikte düşünülmeli (Yılmaz, 2014, s. 177), buna belki tehdidin belirsizleşmesi ve dünyanın her yerinden gelebilecek kadar artması da eklenmelidir. Öyle ki okyanus ötesinde, Amerika Birleşik Devletleri'nde yürütülen bir Ermeni komitesi

²⁸⁷ “31 Ağustos 1314 târihli Tahran Sefâret-i Seniyyesi'nden vârid olan tahrîrâtın sûretidir Geçen aydan Ağustos nihâyetine kadar İran'a müteallik olup şâyân-ı arz görülen vukûât ve istihbârâtın zabt olunan hülâsâsı berâ-yı ma'lûmât huzûr-ı âlf-i cenâb-ı nezâretlerine takdîm olunur emr u fermân” (Tahran Sefaret-i Seniyyesi'nden Hariciye Nezaret-i Celilesi'ne), BOA, Y.A.HUS. , 389/141, H. 09.05.1316 (M. 25.09.1898).

faaliyeti, o döneme kadar olmadığı ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendirebilmektedir. Abdülhamid döneminde coğrafi mobilizasyonun kontrolü için birtakım kriterler belirlenmiş, bu kontrolün sınır dışındaki ayağında Osmanlı temsilciliklerine önemli vazifeler yüklenmiştir. Örneğin Osmanlı ülkesine gelmek isteyen yabancı ülke vatandaşlarına pasaportların yanında mürur tezkeresi alma zorunluluğu da getirilmiş, Osmanlı sefarethane ve şehbenderhanelerinden sık sık, gelen kişilerin hüviyetleri, ikametleri ve geliş nedenleri gibi bilgiler talep edilmiştir. Bu gibi kişilerin geliş nedenlerine dair mahalli memurlar, sefaret ve şehbenderlik görevlileri ve zaptiye tarafından araştırma yapılması zamanla prosedürün bir parçası haline gelmiştir.²⁸⁸ Eğer gelen kişilerin “ahvâl-i şüpheli” olarak görülürse takip ve kanuni muamele (tezkeresini iptal edip sınır dışı etmek gibi) uygulanır, sefaret ve şehbenderhaneler de bu tür kişilere karşı dikkatli olmaları konusunda Hariciye Nezareti kanalıyla uyarılırlar.²⁸⁹ 1890 yılında Almanya'nın Korfu Konsolosu'nun bir seyahati, sözü edilen duruma oldukça uygun bir örnek teşkil etmektedir. Dahiliye Nezareti'nden Yanya Vilayeti'ne gönderilen tahrirata göre, Almanya'nın Korfu Konsolosu Korfu Şehbenderliği'nden aldığı tavsiyenameyle (referans, ruhsat) birlikte Serendüz iskelesine gelmiş, bu durum, seyahatten sonradan haberdar edilen Bâb-ı Âlî'de ufak bir krize neden olmuştur. Bâb-ı Âlî bir yandan Alman konsolosun seyahat nedenini şehbenderlik aracılığıyla öğrenmeye çalışırken, bir yandan da tüm vilayet ve temsilciliklere “Memâlik-i Osmâniyye limanlarında vapur işleyen mahallere azîmet arzusunda bulunacak ecnebilerin (...) Bâb-ı Âlî'den ruhsat isti'mâl eylemeksizin ve vilâyetçe ma'lûmât olmaksızın geşt u güzâr etmelerine” müsaade edilmemesini emretmiştir.²⁹⁰ Bu örnekten de anlaşıldığı gibi özellikle

²⁸⁸ Örneğin bkz. “Edirne'ye gitmek üzere pasaportunun vize edilmesini talep eden Rahip Klemens Paul Asmolfoski'nin dikkat çeken bir hâli görülmediğinin Roma Sefareti'nden bildirilmesi üzerine yapılan tahkikat” hakkında, BOA, *HR.TH.* , 217/77, M. 25.09.1898.

²⁸⁹ Örneğin bkz. “Edirne'deki Katolik rahiplerin Sofya Komitesi mensuplarıyla birlikte hareket ederek halkı isyana teşvik etmekte oldukları istihbaratı üzerine şüpheli rahiplerin pasaportlarının vize edilmemesinin sefaretlere tebliğ olunduğu” hakkında, BOA, *HR.TH.* , 217/77, M. 25.09.1898; ayrıca bkz. (Yılmaz, 2014, s. 196-197).

²⁹⁰ “Almanya devletinin Korfu Konsolosu'nun mahdûmu ve refikaları ile berâber Korfu Şehbenderhânesi tavsiyenâmesini hâmilan Serendüz iskelesine geldiği istihbâr kılınması üzerine esbâb-ı vürûdları şehbenderlikden ledi'l-istizâh alınan cevâbda Memâlik-i Osmâniyye limanlarında vapur işleyen mahallere azîmet arzûsunda

diplomatik görevleri olan yabancıların Osmanlı ülkesinde yapacakları her seyahatten haberdar olma arzusu, yani coğrafi mobilizasyonu kontrol etme isteği, merkezî hükümetin önem verdiği ve Osmanlı temsilciliklerinin de dikkatle takip etmesi gereken konuların başında yer almaktadır.

Osmanlı yönetiminin bir sefiri ne tür istihbarî görevlerde kullandığına dair örnekler, aslında sefirlerin ya da herhangi bir dış işleri görevlisinin istihbarî misyonlarını ortaya koymaktadır. Bu konuda en dikkat çekici nokta, sefirlerin olağan diplomatik görevlerinin başlı başına bir haber alma faaliyetine dönüşebilmesidir. II. Abdülhamid'in en güvendiği diplomatlardan biri olan Paris Sefiri Salih Münir Paşa'nın (1896-1908) yazdıkları, bu konudaki net bir örneği bir sefirin kaleminden izleyebilmemize olanak tanır. Salih Münir Paşa'nın 1934 yılında Cumhuriyet Gazetesi'nde²⁹¹ yayımlanan yazılarına göre, 1906 yılında Bulgarların dış borç girişiminde bulundukları ve fazlaca savaş malzemesi siparişine başladıkları istihbaratı alınır; söz konusu istihbarat Salih Münir Paşa'nın deyimiyle güvenilir addolunan bazı kaynaklardan²⁹² (mevsuk addolunan bazı menbalardan) ayrıca II. Abdülhamid'e bildirilir. Bu haberi ciddiyetle değerlendirdiği anlaşılan II. Abdülhamid, Salih Münir Paşa'yı Paris'ten İstanbul'a çağırarak Bulgaristan Prensi Ferdinand ve Bulgar yetkilileriyle görüşmekle görevlendirir. Salih Münir Paşa'nın görevi gerçekten de oldukça hassastır: "Gerek Bulgar nazırlarını ve gerekse Prens Ferdinand'ı söyletip²⁹³, Bulgar devlet adamlarının ne düşündüklerini, dostluklarına ve her vesileyle sıklıkla ifade ettikleri sadakatlerine itimat edilip edilemeyeceğini keşfetmek." (Birinci ve Günaydın, 2015, s. 69). Salih Münir Paşa verilen görevi yerine getirerek Prens Ferdinand ve Bulgar yetkilileriyle görüşür; neticede Prens

bulunacak ecnebîlerin süferâ ve şehbenderlerden ruhsat taleb etmeleri nizâm iktizâsından bulunmakda ise de bu misüllü ecânibe Bâb-ı Âlî'den ruhsat isti'mâl eylemeksizin ve vilâyetçe ma'lûmât olmaksızın şehbenderliklerden gösterilen müsaade üzerine bu sûretle geşt u güzâr etmeleri (...) şehbenderliklerce icâbına göre tavsiyenâme verilmesiyle berâber keyfiyetin makâm-ı vilâyete tebliği (...)", BOA, DH.MKT. , 1742/116, H. 28.11.1307 (M. 16.07.1890).

²⁹¹ Bkz. *Cumhuriyet*, Yıl: XI, No: 3624, 3628, 3635, 3638, 3641 (9, 13, 20, 23, 26 Haziran 1934); ayrıca bkz. (Birinci ve Günaydın, 2015, ss. 69-85).

²⁹² Döneme ait kayıtlarda sıkça geçen bu tür sözcük kalıpları (mevsuk addolunan menbalar, mevsukan istihbar etmek gibi) haber kaynağının güvenilirliğini ve gelen haberin doğruluğunun yüksek dereceli olduğunu ifade etmek için kullanılır.

²⁹³ Salih Münir Paşa bu ifadeyi kullanmıştır.

Ferdinand'ın Osmanlı İmparatorluğu'yla bozuşmak istemediği, fakat özellikle komitelere meyilli bulunan birkaç Bulgar nazırına "itimat edilemeyeceği" yönündeki izlenimlerini II. Abdülhamid'e bildirir.²⁹⁴ Bir yandan da Paris'e döndükten sonra Paris'teki Sırbistan, Romanya ve Yunanistan sefirleriyle görüşerek bu üç devletle ittifak yapılması yönünde İstanbul'a raporlar gönderen Salih Münir Paşa, Mart 1907'de Çit Köşkü'nde yapılan Teftiş-i Askerî Komisyonu toplantısına bilgi vermek için katılır. Salih Münir Paşa'nın mütalaasını alan komisyon üyeleri, toplantı sonunda "Bulgarların askerî hazırlıklarına karşı Sırbistan, Romanya ve Yunanistan ile ittifak akdetmek (...) yegâne çaredir" hükmünü taşıyan bir mazbata kaleme alarak Sultan'a bildirirler.²⁹⁵

Bu karar üzerine II. Abdülhamid Salih Münir Paşa'yı Sırbistan, Romanya ve Yunanistan ile ittifak görüşmeleri yapmak üzere Belgrad, Bükreş ve Atina'ya gönderir.²⁹⁶ Neticede Osmanlı hükümetiyle Sırbistan arasında 10 Mart 1907

²⁹⁴ "Bulgar nazırlarıyla ve Prens Ferdinandla Makedonya olayları vesair bazı mevzulara ait aramızda geçen sözlerden bence hâsıl olan intibalara göre Prens Ferdinand'ın II. Abdülhamid'e hürmeti berkemal olup, devlet-i metbû'u ile bozuşmak ve ahdinde vefasızlık etmek istemediği fakat Bulgar nazırlarına, bilhassa birkaçının aslen Makedonyalı olmalarına ve bazılarının da komitacılara meyilli bulunmaları dolayısıyla pek itimat edilemeyeceği ve yeterli kuvvet hazırlayıp fırsat bulacak olurlarsa bize taarruzdan çekinmeyeceklerine ve o zamanki hudutları içinde çok zaman kalmak istemeyeceklerine inanmaklığımız lazım geleceği inancı bulunduğumu Padişah'a arz ettim.", (Birinci ve Günaydın, 2015, ss. 69-70).

²⁹⁵ "[Sultan Abdülhamid] Çit Köşkü'nde Teftiş-i Askerî Komisyonu'nu topladı. Ben de hazır olduğum halde Erkân-ı Harbiye'nin mütalaasını sordu. Komisyon heyeti, 'Bulgarların bize taarruzu vuku bulacak olursa seferberliğin sekizinci günüyle on beşinci günü arasında bizden ziyade kuvvet cem ile tecavüzî harekete geçecekleri muhakkaktır. Binaenaleyh kuvvetçe onlardan aşağı bulunacağımız bu zaman zarfında ordularımızın bazı kıtalarının sakatlığa uğraması muhtemeldir. Bu muvaffakiyetsizliklerin gerek o zaman ve gerek seferin ilerideki devrilerinde muzır tesirler hâsıl etmesi tabiidir. Bu sebeple şu sekiz-on günlük tehlikeli iptidai devir esnasında tarafeyn kuvvetçe tam bir muvazenet hâsıl etmek ve düşman kuvvetlerini başka taraflara sevke icbarla ordumuzun yükünü azaltmak vecibesıyla Sırbistan, Romanya ve Yunanistan ile ittifak akdetmek daire-i askeriyece müretteb planın sektesizce tatbikiyle muvaffakiyetimizin temini için yegâne çare hükmündedir' zemininde bir mazbata yapıp verdiler (16 Şubat 1322/ 1 Mart 1907).", (Birinci ve Günaydın, 2015, ss. 71-72).

²⁹⁶ Her ne kadar Yunanistan ile yapılan ittifak görüşmeleri olumlu sonuçlar vermese de Osmanlı İmparatorluğu Sırbistan ve Romanya ile ittifak anlaşmaları imzalayacak, bu anlaşmalar Abdülhamid dönemi boyunca yürürlükte kalacaktır.

tarihinde çok gizli²⁹⁷ kayıtlı bir antlaşma (ittihatname) akdedilir. Bu antlaşmanın en önemli maddesi olan ikinci maddede, “eğer Bulgaristan barışı bozarak Balkanlardaki statükoyu muhafaza politikasından vazgeçecek olursa, Türkiye hükümeti ile Sırbistan hükümetinin öncelikle barışçıl yollardan Bulgaristan’ın saldırgan politikasına karşı koyacakları; şayet bu, Bulgaristan’ı saldırgan politikalarından vazgeçirmezse Türk ve Sırp hükümetlerinin aralarındaki antlaşma²⁹⁸ uyarınca birlikte hareket edecekleri” kaydedilir. Görüldüğü gibi II. Abdülhamid’i 1906 yılında Bulgarların durumundan endişeye sevk edip Sırbistan’la karşılıklı bir antlaşma yapmaya zorlayan sebep, güvenilir kaynaklardan aldığı istihbarat (mevsuk addolunan menbalardan aldığı haberler) olmuştur. Dikkat edilirse Sırbistan’la Osmanlı hükümeti arasında yapılan antlaşma 10 Mart 1907 tarihinde imzalanmıştır; oysa Abdülhamid’e Bulgarların durumuyla ilgili istihbarat 1906 yılı ortalarında iletilmiştir. Dolayısıyla burada yaklaşık bir senelik bir süreç söz konusudur ve bu süreçte başta Paris Sefiri Salih Münir Paşa, Teftiş-i Askerî Komisyonu ve Erkân-ı Harp Dairesi olmak üzere birçok kişi ve kurulun mütalaasına başvurulmuştur. 1906 yılında Bulgarların borç para aradıkları ve aşırı askerî harcamalara giriştikleri istihbaratının alınmasıyla başlayan tüm bu süreç, alınan istihbaratın nasıl değerlendirildiğini ortaya koyduğu gibi, bir sefirin diplomatik görevlerini ve

²⁹⁷ Metne “gayet hafî ittihatname layihasıdır” kaydı düşülmüştür, bkz. (Birinci ve Günaydın, 2015, s. 75).

²⁹⁸ Antlaşmanın ikinci maddesinin fıkraları şöyledir:

“2. *Madde 1. Fıkra:* Eğer Bulgaristan Emeti Sırbistan’a taarruz edecek olursa Türkiye hükümeti bütün ordusuyla yardıma gelmeye ve Şarkî Rumeli ve Bulgaristan’a girmekle ve Sırp ordusuyla müştereken Bulgarların taarruzlarını men ve Bulgaristan’ı sulh akdine mecbur etmeye mükellef olacaktır.

2. *Madde 2. Fıkra:* Eğer Bulgaristan Emeti Makedonya ve Kosova Vilayeti’ne tecavüz edecek olursa Sırbistan bütün askerî kuvvetiyle işbu bu tecavüzü men ve Bulgarları tenkil ile mükellef olduğu gibi, Türkiye de tüm kuvvetiyle Bulgarlara taarruz ederek Sırp ordusu ile müttefikan Bulgarları geri çekilmeye ve müttefikan musalaha akdine mecburiyetle vazifelidir.

2. *Madde 3. Fıkra:* Eğer Bulgaristan Emeti Makedonya ve Kosova’ya hücum etmeyip de yalnız taarruzî hareketini Edirne üzerine tevcih edecek olursa, o vakit Sırbistan hükümeti ordusunu teçhiz ve seferber edecek ve Makedonya ve Kosova cihetlerinin muhafazasına nezaret ve yardımla mükellef olacaktır. Bu takdirde Türkiye hükümeti yalnız başına Bulgarlarla çarpışmada bulunarak onları tard ve tenkil eyleyecektir (Bu fıkra, “Bulgarların Edirne’ye taarruzları halinde, Sırbistan Kosova ve Makedonya’yı tarassud altında bulundurmak ve Pirot taraflarından Bulgaristan’a taarruz etmekle mükelleftir” şeklinde değiştirilmiştir); (Birinci ve Günaydın, 2015, ss. 75-76).

bundan da önemlisi ne tür istihbarî görevlerde kullanıldığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Osmanlı temsilcilerinin ve bilhassa sefirlerin önemli görevlerinden biri de, bulundukları ülkede kamuoyunu dikkatle takip etmek²⁹⁹ ve Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren konularda mümkünse ilgili ülke kamuoyunu etkileyebilmektir. Bu konuda özellikle Londra, Paris, Berlin, Viyana, St. Petersburg ve Roma gibi büyük merkezlerin sefirleri, çoğu zaman Osmanlı hükümetinin teşvikiyle, yoğun diplomatik ve zaman zaman da istihbarî faaliyetlerde bulunurlar.³⁰⁰ Örneğin Londra Sefiri Kostaki Antopulo Paşa (1895-1903) bu sefirlerden biridir. Paşa, bilhassa İngiltere'deki Ermeni cemiyetlerinin Osmanlı İmparatorluğu aleyhine yürüttükleri faaliyetler, Avrupa'da oldukça etkili olan İngiliz gazetelerinde imparatorluk aleyhine çıkan haberler, Jön Türklerin faaliyetleri ve İngiltere'nin Akdeniz ve Osmanlı politikası gibi konularda yoğun bir diplomatik takip faaliyeti yürütür. Hatta Makedonya meselesinin giderek Avrupa'nın gündemine oturmaya başladığı bir dönemde, 1902 yılında İngiltere dış işleri nezdinde yürüttüğü bir dizi diplomatik girişim, özellikle Bulgar komitecilik faaliyetlerinin bölgeye zarar verdiği konusunda İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na destek vermeye başlamasını sağlamış; en azından tam anlamıyla bir destek söz konusu olmasa da, o sırada gündemde olan ıslahat konusunda Osmanlı İmparatorluğu'na zaman kazandırmıştır. Antopulo Paşa Hariciye Nezareti'ne Eylül 1902'de, İngiltere dış işleri nezdinde yürüttüğü diplomatik faaliyetini özetleyen şu tahriratı iletmiştir:

“Hâriciye Nezâreti'ne 22 Ağustos 902 târihli Londra Sefâret-i Seniyyesi'nden vârid olan tahrîrâtın tercümesidir

Bulgarlar ile Ermeni fesedesinin tahrikât-ı iğtişâşına dâir şehr-i hâlin dokuzu târihli ve doksan bir numaralı tahrîrât-ı aliyye-i âsafâneleri muhteviyâtını

²⁹⁹ Nitekim sefirler bulundukları ülkenin “dâhili ahvâlî”ne dair belirli aralıklarla hükümete raporlar göndermişlerdir; örneğin bkz. BOA, Y.A.HUS. , 165/26, H. 14.08.1297 (M. 22.07.1880); BOA, Y.A.HUS. , 164/40, H. 03.05.1297 (M. 13.04.1880).

³⁰⁰ Örneğin 1895 yılında Üsküp'teki Bulgar Piskoposu ile Bulgar ahalinin ileri gelenleri, Bulgar komitelerinin faaliyetlerinden rahatsız olduklarını ve hükümetin çalışmalarıyla sağlanan asayiş ve adaletten müteşekkir olduklarını bildiren bir varakayı Bâb-ı Âlî'ye takdim etmişler; Bâb-ı Âlî de varakayı Londra Sefareti'ne göndererek İngiltere'de yayımlanmasını sağlamıştır; BOA, Y.A.HUS. , 334/32, H. 21.02.1313 (M. 13.08.1895).

dün İngiltere Hâriciye Nâzırı'na tebliğ eylediğim gibi yine vuku'ât-ı mecmû hülâsasını tanzîm ve i'tâ etdim Nâzır-ı müşârûnileyh bu bâbda istihsâl-i ma'lûmât-ı müsâraat ve icâbı vechiyle hareket edeceğini bendenize te'mîn etdi ve gerek Anadolu-yu Şâhâne'de ve gerek Makedonya'da cenâb-ı Bâb-ı Âlî'den dikkat ve zamânıyla tedâbir-i müessire ittihâz buyrulması kendisince mûcib-i memnûniyet olduğunu ilâve eyledi emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir." (BOA, A.}MTZ.(04). , 81/12, R. 25.06.1318 / M. 07.09.1902).

Londra'dan Hariciye Nezareti'ne gönderilen bu tahrirattan da anlaşıldığı üzere Ermeni ve Bulgar komitelerinin faaliyetleri ve bunların Anadolu ve Makedonya'da çıkardıkları karışıklıklara dair derlenen bilgiler, "vukuat hûlasası" adıyla Londra Sefiri Kostaki Antopulo Paşa tarafından İngiltere ile paylaşılmıştır. Tahriratın tarihi bu noktada oldukça dikkat çekicidir. Çünkü tahriratın tarihi (Eylül 1902), Makedonya komitelerinin faaliyetlerini artırdıkları ve 1902'den itibaren muhtariyet kampanyasına hız verdikleri bir döneme rastlamaktadır. Hemen hemen aynı dönemde Rusya ile Avusturya arasında Makedonya'da uygulanacak ıslahatın esaslarını belirlemeye yönelik görüşmeler yapılmakta, dış müdahaleye karşı çıkan Bâb-ı Âlî'nin bu konuda hareket alanı iyice daralmaktaydı. Böyle bir dönemde Londra Sefareti'nin İngiltere Dışişleri Ofisi ile paylaştığı bilgiler, hiç şüphesiz İngiltere nezdinde girişilen bir propaganda ya da daha diplomatik bir dille belirtmek gerekirse "istihbarat paylaşımı" faaliyeti olarak yorumlanabilir. Bu yolla Osmanlı İmparatorluğu hem Ermeni ve Bulgar komitelerinin faaliyetlerinden haberdar olup sürece hâkim olduğunu ve dış müdahaleye ihtiyaç olmadığını kanıtlamaya çalışıyor, hem de komitelerin bölgede asayiş ve huzuru bozan saldırılarına yer verdiği raporlarıyla İngiltere'yi yanına çekmeye çalışıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Londra Sefareti aracılığıyla yürüttüğü vukuat ve istihbarat raporları paylaşımına dayalı bu tür diplomatik girişimlerin İngiltere nezdinde olumlu sonuçlar verdiğini, en azından meselenin diğer müdahilleri Rusya ve Avusturya'ya göre İngiltere'yi daha ılımlı hale getirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim bilhassa Londra, Viyana ve St. Petersburg sefirlerinin Makedonya konusunda yoğun diplomatik girişimlerde bulundukları bu dönemde, Rusya ve Avusturya İngiltere'ye göre daha aktif

hareket edecek³⁰¹ ve 1904 Mürzsteg ıslahat programıyla bölgeye olan müdahalelerini artıracaklardır.

II. Abdülhamid'in Avrupa'daki sefirlerinin bir misyonu da Osmanlı İmparatorluğu aleyhine çıkan haberleri tekzip etmek³⁰², bunun için gerekirse ilgili gazeteyi ya da diğer gazeteleri kullanarak hükümetin istediği yöndeki "doğru haberi" yayımlatmaktır.³⁰³ Aslında sefirlerin görev yaptıkları ülkede en önemli haber kaynakları o ülkede yayımlanan gazetelerdir.³⁰⁴ Öyle ki sefaretlerin düzenli olarak izleyebilmek için gazetelere abone oldukları, "gazete abonman bedelâtı" adıyla Hariciye Nezareti'ne büyük sefaretlerden sık sık tahsisat talebinde bulunduğu ve bazen "muvazenede karşılığı olmadığı" gibi cevaplarla sefaretlerin malî anlamda zor durumda bırakıldığı belgelerden izlenebilmektedir.³⁰⁵ Öte yandan Osmanlı hükümeti ve sefirleri Avrupa gazetelerinde Osmanlı İmparatorluğu aleyhine çıkan haberleri tekzip etmek için

³⁰¹ 21 Şubat 1903 tarihinde Makedonya'da girişilecek ıslahat konusunda Bâb-ı Âlî'ye verilen memorandumda İngiltere yer almadığı gibi, 1904 Mürzsteg programının esasları da Rusya ve Avusturya Hariciye Nazırlarının ortak kararlarıyla belirlenmiştir. İngiltere ancak 1905'ten itibaren Makedonya'da etkili bir politika izlemeye başlayacaktır; bkz. (Karal, 1983, ss. 156-160).

³⁰² Örneğin bkz. "Central News Telgraf Şirketi tarafından Sason'da vukû' bulan olaylarla ilgili olarak birtakım gazetelere derc ettiği telgrafnamenin Londra Sefaret-i Seniyyesi tarafından tekzîb ettirildiği" hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 327/113, H. 18.11.1312 (M. 13.05.1895); "Girit'te heyecan mevcut olduğu ve karışıklık çıktığı hakkında La Tribuna Gazetesi'nde münteşir havadisın Roma Sefareti vasıtasıyla tekzîb ettirildiği" hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 266/12, H. 02.04.1310 (M. 24.10.1892); "Bir Sırp gazetesinin neşriyatının Belgrad Sefareti'nce tekzibi" hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 515/97, H. 20.08.1325 (M. 28.09.1907).

³⁰³ Bu tür hizmetler için Hariciye Nezareti bünyesinde "matbuat-ı ecnebiyye-i hafîyye tertibi" adlı bir fon oluşturulmuştur; (Deringil, 2014, s. 156).

³⁰⁴ Sefirlerin hükümetle paylaştıkları istihbaratın azımsanmayacak bir kısmı gazetelerden elde edilmiştir; örneğin şu kayıtlara bakılabilir: "Rumeli vilâyetlerinde murakaba-i mâliye tesisi hakkında Times Gazetesi neşriyatına dair Londra Sefâreti'nin arzı", BOA, Y.A.HUS. , 492/43, H. 23.06.1323 (M. 25.08.1905); "Girit hakkında bazı Yunan gazetelerinin neşriyatına dair Atina Sefâreti Maslahatgüzârılığı'nın arzı", BOA, Y.A.HUS. , 492/44, H. 29.06.1323 (M. 31.08.1905).

³⁰⁵ Örneğin bkz. "Viyana Sefâreti Seniyyesi'nin üç yüz on iki senesi Kânûnevvelî ibtidâlarından Şubatı nihâyetine kadar vukû'bulan mesârifin bâliğ olduğu iki yüz on yedi filorinin takriben bedeli olan iki bin yüz yetmiş bir kuruşun tesviyesi hakkında Sefâret-i müşârün-ileyhden vârid olan tahrîrât muhâsebeye havâle edilmiş mesârif-i mezkûre esâsen şâyân-ı kabûl ise de bunlar meyânında gazete abone bedeli yüz filorinin Hâriciye muvâzenesinde karşılığı olmadığı ve bu misûllü gazeteler abonmanları bedelâtının bûdçeye zammîyeten tesviyesi hakkında (...) iki yüz on yedi filorinin bedeli olan iki bin yüz yetmiş bir kuruşun üç yüz on yedi senesi muvâzenesinden tesviyesi husûsu (...)" kaydı, BOA, BEO. , 966/72426, H. 16.01.1315 (M. 17.06.1897).

çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Çeşitli yöntemler kullanmışlardır diyoruz, çünkü bu konuda para vermek ya da gazetenin ülkeye girişini yasaklamak gibi sıkça uygulanan yöntemlerin yanında, ilgili gazetenin Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan temsilcilerinin uyarılması ve benzeri yöntemler de devreye sokulmuştur. Örneğin 1892 yılında Reuter Telgraf Şirketi'nin aralarında Morning Post Gazetesi'nin de bulunduğu bazı gazetelere Sason olayları hakkında yanlış haberler verdiği Londra Sefiri Rüstem Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirilmiş, bunun üzerine Osmanlı hükümeti ilgili haberleri tekzip ettirip gazetelerin Osmanlı ülkesine girişinin yasaklanmasını sefaret ve vilayetlere tebliğ etmiştir. Bunun dışında Reuter Telgraf Şirketi'nin İstanbul'da bulunan muhbiri "celp olunarak" kendisine Sason olayları hakkında bu haberleri nereden elde ettiği sorulmuş ve muhbir uyarılmıştır (BOA, A.}MKT.MHM. , 752/48, H. 19.05.1310 / M. 09.12.1892). Dikkat edilirse burada "celp olunmak" ifadesi kullanılmıştır; esasında bu ifade bir sertlik belirtisidir ve Reuter muhbiri "davet" değil de celp edilmiştir. Bu ifade, Osmanlı hükümetinin gazete haberi hakkındaki memnuniyetsizliğini ortaya koymaktadır.

Osmanlı hükümetince hakkında bilgi istenen kişilere dair tahkikat yapmak ve tahkikat sonuçlarını ilgililere bildirmek, sefirlerin istihbarî anlamda yürüttükleri bir diğer önemli faaliyettir. Bu konuda Osmanlı kayıtlarına yansıyan birçok örnek, Osmanlı otoritelerinin bu tür bilgi taleplerine neden ihtiyaç duyduklarını ortaya koymaktadır. Hükümetin hakkında tahkikat talep ettiği kişilerin profillerine bakıldığında, genellikle, Avrupa'daki Osmanlı sefaretlerine başvurup çeşitli konular hakkında ihbarda bulunanlar, Osmanlı topraklarında yatırım yapmak isteyenler ya da Osmanlı ülkesine seyahat gerçekleştirmek isteyenler gibi kişilere dair sefaretlerden bilgi talebinde bulunulduğu görülmektedir. Örneğin Bağdat demiryolu projesinin gündemde olduğu bir dönemde, bu işi üstlenebileceğini ifade eden Prusyalı bir banker hakkında Berlin Sefareti'nce yürütülen tahkikat sonucunda, bankerin halk nazarında itibarını yitirmiş bir iş adamı olduğu, üstelik daha önce Rusya'da iflas ettiği tespit edilerek hükümete bildirilmiştir (BOA, Y.A.HUS. , 168/53, H. 19.10.1298 / M. 13.10.1881). Osmanlı hükümetinin bu banker hakkında nasıl bir karar aldığı kayıtlara yansımaya da, kayıtlarda bankerden bir daha behsedilmemesi, hükümetin Berlin Sefareti'nin

paylaştığı istihbarat doğrultusunda Prusyalı bankerle iş yapmaktan imtina ettiği düşünülebilir. Dolayısıyla merkezî hükümetin atacağı kritik adımlarda dahi sefirlerin sağladıkları istihbaratın izlerini görmek mümkündür.

Osmanlı sefirlerinin hassasiyetle takip ettikleri konuların başında Ermeni cemiyet ve komitelerinin ağırlıklı olarak Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da yürüttükleri faaliyetler gelir. II. Abdülhamid bilhassa 1890'ların başlarından itibaren Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'daki Ermeni cemiyetlerinin hareketleri hakkında çok iyi haber almakta ve sefirleri, özellikle de Washington'da görevli Rum asıllı Mavroyeni Bey (1886-1896) ve Londra'daki temsilcisi İtalyan asıllı Alfred Rüstem Paşa (1885-1895) aracılığıyla Ermeni komitelerinin faaliyetlerini yakından izlemekteydi (Georgeon, 2012, s. 393). Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Osmanlı diplomatları bilhassa Ermeni cemiyetlerinin yoğun olarak faaliyet gösterdiği New York ve Boston çevresini dikkatle takip ediyor ve edindikleri bilgileri düzenli olarak İstanbul ile paylaşıyorlardı.³⁰⁶ Bu konuda New York ve Boston Başşehbenderlikleriyle Washington Sefareti'nin Hariciye Nezareti'yle paylaştığı raporlar, Osmanlı dış temsilciliklerinin Amerika'daki haber alma etkinliklerini ortaya koyar niteliktedir. Sadaret ve Hariciye Nezareti kayıtlarından anlaşıldığına göre Amerika'daki Ermeni cemiyetlerinin faaliyetleriyle ilgili Osmanlı hükümetiyle çok sayıda rapor paylaşılmış, bu raporlarda Ermeni cemiyetlerinin hareket tarzları, cemiyetlerin malî imkânları, üyelerin isimleri ve hafiye memurlarının cemiyetlere yönelik faaliyetleri sonucunda elde ettikleri istihbarat ayrıntılarıyla Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir. Hariciye kayıtları arasında yer alan ve Washington Sefiri Mavroyeni Bey tarafından gönderilen Şubat/Mart 1894 tarihli bir dizi rapor Ermeni cemiyetleri hakkında önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Amerika'da faaliyet gösteren Hınçak Komitesi'nin reisi Nişan Karabetyanla ilgili hafiye memurlarının elde ettikleri istihbarata yer veren söz konusu raporlardan biri, Amerika'daki Osmanlı temsilcilerinin istihbarat kaynaklarını, çalışma yöntemlerini ve Ermenilere yönelik ne tür istihbarî bilgiler elde ettiklerini yansıtmaları bakımından kayda değerdir:

³⁰⁶ Bu konuda rapor örneklerine yer veren bir çalışma için bkz. (Deringil, 2002, ss. 122-141).

“Nezârete fî 27 Şubat sene [18]94 Washington Sefâret-i Seniyyesinden husûsî ve mahremâne tahrîrât

Gerek Amerika’da ve gerek Memâlik-i Şâhâne’de bulunan Hınçakist Ermenilerinin tertibât ve ifsâdâtına müte’allik kâffe-i teferruâta kesb-i ittilâ’a vusûl maksadıyla Boston Başşehbenderimizi polis hafîyyeleri istihdâmına me’mûr ettiğimi şehir-i hâlin yirmisi târihli ve elli yedi numaralı tahrîrât-ı acizânemle zât-ı âlî-i âsafânelerine arz eylemişdim. Binâenaleyh Mösyö Yazıcı hâl ve mevkii Amerika’nın başlıca zâbıta-i hafîyye idârelerinden birine tefhîm ve izâh etmiş ve idâre-i mezkûre derhâl tahkikât icrâsına başlamışdır. Hınçakistlerin tertibât ve tasavvurâtını zâhire ihrâca me’mûr hafîye me’mûrları tarafından Mösyö Yazıcı’ya irsâl edilen bazı raporların Fransızca tercümeleri leffen takdim kılındı. Gerçi bugüne kadar aldığım raporlar ehemmiyet-i azîmeyi hâiz malumâtı hâvî değillerse de bir numaralı melfûf varakanın mütâlaasından Ermeni müfsidler tarafından ta’kib edilen maksad Amerika’daki Hınçakistlerin reisi yani Nişan Karabetyan tarafından bizzat ta’rif olduğu vechile ma’lûm-ı âlî-i nezâret-penâhîleri olacaktır.

Hafîyye me’mûrlarından biri sûret-i dostânede Karabetyan’ın nezdine gitmiş ve Karabetyan dahi kendi fırkasının efkâr ve temâyülâtını merkûma ber-vech-i âtî nakl ve hikâye etmiştir (...) ³⁰⁷

(...) Zâbıta tarafından Hınçakistlerin tertibât ve tasavvurâtı hakkında ba’demâ icrâ olunacak tahkikâtın netîcesini karîben arz u iş’âr eyleyeceğim. Asıl bendenizce lâzım gelen şey Hınçakistlerin Memâlik-i Şâhâne’deki

³⁰⁷ Raporun bu bölümünde Nişan Karabetyan’ın neler söylediğine ve düşüncelerine yer verilir: “Ermeniler ref’-i livâ-yı isyân edecekler ve Devlet-i Aliyye’nin Berlin Ahidnâmesi altmış birinci maddesi ahkâmını nakz ve ihlâl ettiği husûsunu ileriye sürerek ahidnâme-i mezkûra vaz’-ı imzâ eden Düvel-i Muazzama’ya müracaat eyleyeceklerdir. Ermeniler isyân ettikleri takdirde Rusya’nın işe müdâhale edeceği ve İngiltere’nin dahi Rusya’nın her ne sûretle olursa olsun bir mevki’-i müsâid ihrâz etmesini men’ ve Rusya’ya Bahr-i Sefid tarîkını seddetmek istediği cihetle bu yolda hareket eyleyeceği itikâdında bulunuyorlar ve bu iki devletin rekâbetinden bi’l-istifâde birtakım fevâid ve menâfi’ iktisâb ve Ermenilerle meskûn vilâyât-ı şâhânenin yine Devlet-i Aliyye’nin zîr-i hâkimiyetinde olarak muhtâriyetini istihşâl eyleyeceklerini ümîd ediyorlar. Bu muhtâriyetin Devlet-i Aliyye’nin taht-ı hâkimiyetinde olmasını istemeleri Ruslardan korktukları içindir. Maamâfih Rusya’nın muâvenetine mazhar olacaklarından ümidvârdırlar. Çünkü Ruslar Ermenilere muâvenet ettikleri hâlde Bahr-i Siyah’da bir liman kazanabilirler. Amerika’da bulunan Ermenilerin ifâ eyleyebilecekleri muâvenete gelince; onlardan genç olanları muhârebe etmek üzere Memâlik-i Şâhâne’ye avdet edebiliş hizmet-i askeriye yaramayanları vâridâtlarından yüzde on nisbetinde bir şey itâsıyla bize muâvenet eyleyebilirler (...)”; BOA, HR.SYS. , 2830/9, M. 28.02.1894.

me'mûrlarının isimlerini ve Memâlik-i Şâhâne'deki cemiyetlerinin serâir ve hafâyâsını öğrenmek olduğundan bu husûsu asla nazar-ı dikkatden dûr tutmamakdayım emr u fermân." (BOA, *HR.SYS.* , 2830/9, M. 28.02.1894).

Washington Sefiri Mavroyeni Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen bu rapordan da anlaşıldığı gibi, Amerika'daki Osmanlı temsilcileri tarafından Ermenilere yönelik farklı araçlardan yararlanılarak sürekli bir haber alma faaliyeti yürütülmektedir. Rapordaki ifadeler ışığında özellikle altı çizilmelidir ki, Osmanlı Devleti temsilcileriyle Amerika Birleşik Devletleri arasında, her ne kadar yerel bazlı kalıp ulusal düzeyde olmasa da, istihbarat alanında bir işbirliği söz konusudur. Öyle ki Washington Sefiri Mavroyeni Bey tarafından Boston Başşehbenderi Ermenilerin faaliyetlerini takip etmek amacıyla hafiye memurları istahdam etmekle görevlendirilmiş, bunun üzerine Başşehbender "hâl ve mevkii Amerika'nın başlıca zâbıta-i hafıyye idârelerinden birine tefhîm ve izâh" ederek yerel düzeyde ve özel kuruluşlar olsa da Amerika'daki istihbarat birimleriyle işbirliği içine girmiştir.³⁰⁸ Boston Başşehbenderi'nin hafiye memurlarının tahriratına yer verdiği rapor eklerine göre, bu işbirliği kapsamında Ermeni cemiyetlerinin takibinde Amerikalı hafiye memurları görevlendirilmiş ve bu memurlar önemli bilgiler elde etmişlerdir. Örneğin hafiye memurlarından biri kendisini Philadelphia gazetelerinden birinin muhbiri olarak tanıtarak, Hınçak Komitesi'nin reisi Nişan Karabetyan'ın yanına kadar sokulmuş ve Karabetyan'ın neler düşündüğü ve nasıl hareket ettiği tarzındaki bilgileri Osmanlı temsilcilerine ulaştırmıştır.³⁰⁹ Karabetyan'ın takibinde görevli başka bir hafiye memuru

³⁰⁸ Tercüme edilen hafiye raporlarının başlarında "Pinkerton Hafıyye Me'mûrları İdâresi'nden alınan raporun tercümesidir" kaydı yer alır. Pinkerton Ulusal Dedektiflik Ajansı (Pinkerton National Detective Agency) Amerika Birleşik Devletleri'nde Allan Pinkerton (1819-1884) tarafından kurulmuş ve 1850'lerden itibaren faaliyet gösteren özel bir güvenlik ve dedektiflik ajansıdır. 1890'larda iki bin aktif ajanı bünyesinde barındıran ajans, 1906 yılına gelindiğinde Amerika Birleşik Devletleri genelinde yirmi ofise sahipti; bkz. (Bonansinga, 2012, s. VIII-XVI); ayrıca bkz. <https://www.pinkerton.com/about-us/history/>

³⁰⁹ "Pinkerton Hafıyye Me'mûrları İdâresi'nden alınan fî 21 Şubat sene [18]94 târîhli ve 1 numaralı melfûf raporun tercümesidir.

Aldığım ta'limâta imtisâlen bugün saat on buçuk râddelerinde be-tekrar Brooklyn Sokağı'ndaki 26 numaralı hâneye gitdim. Fakat Nişan Karabetyan'ı göremedim. Saat ikide bir daha gitdim, merkûm yazı yazmakda idi. Kısa boylu, esmer renkli, iri kara gözlü, uzun siyah saçlı bir adamdır. Kendimi Philadelphia gazetelerinden birinin muhbiri olmak üzere göstererek Ermeni Mes'elesi hakkında bazı ma'lûmât istihsâli arzûsunda

tarafından paylaşılan rapora göre Osmanlı temsilcileri, Karabetyan'ın attığı her adımdan, aldığı gazeteye ve postahaneye bıraktığı mektuplara kadar haberdardırlar.³¹⁰ Bu tür bilgilerin daha sonra Hariciye Nezareti kanalıyla Bâb-ı

bulunduğumu söyledim. Karabetyan İngilizceyi iyi bilmediğini ve fakat ehîbbâsından birinin tercümanlık edebileceğini beyân etdi. Birlikde East Dedham Street'de vâki altı numaralı hâneye gittik ve orada merkûmun dostu Bağdasaryan'ı bulduk. Ermeni Mes'alesi'ne dâir yazılmış olan gazete parçalarını merkûma gösterdim. O dahi bunları okuyup meâllerini Karabetyan'a izah etdi. Bunun üzerine Karabetyan bendenize dedi ki: 'Makalenizi yazmağa başlayacağınız zaman en evvel Ermenilerin Hristiyan olduklarını ve dünyada mevcûd Hristiyan kiliselerinin en eskisine mensûb bulunduklarını tahattur etmelisiniz. Memleketimiz vaktiyle müstakil iken şimdi Lehistan gibi Rusya, Devlet-i Aliyye ve İran beyninde taksîm edilmiştir. Türklerin taht-ı idâresinde üç milyon, Rusya'da bir ve İran'da yarım milyon Ermeni vardır. Bu Ermeniler mahzâ Hristiyan olduklarından dolayı beş asırdan beri taht-ı idâre-i Osmâniyye'de envâ'-ı mezâlim ve i'tisâfâta dûçâr olmaktadır. Ermenilerin Türk, Kürd ve Çerkezler elinden çektikleri mihan u meşâkk hâric ez-tasavvurdur. Zevce ve hemşîrelerinin ırz ve nâmusuna tasallut edilmekde ve hâneleri gasb u gâret ve papazları katl u itlâf olunmaktadır. Bu hareketler tebaa-i Hristiyanıyesini himâye edeceğini taahhüd etmiş olan Hükûmet-i Seniyye'nin muvâfakatiyle vukû' bulmaktadır' (...)

Karabetyan sözünü bitirince Ermenilerle meskûn vilâyât-ı şâhânedan gelen misyonerlerden bahsettim. Bunun üzerine merkûm: 'Türkler, misyonerlerin Ermenilere va'z etmesine müsaade ediyorlar ise de Türklerle va'z etmelerine müsaade etmiyorlar. Misyonerler pek az Ermeniye Protestan edebilmişlerdir. Fakat bunlar dahi Ermeni Gregoryenleri kadar vatanperver olup memleketlerinin istiklâlini arzû etmedediler. Ez-cümle Amerika'da on bine karîb Ermeni mevcûd olduğu hâlde bunlardan ancak iki yüzü Protestandır.' meâlinde idâre-i lisân eyledi. İstihbârâtıma nazaran Karabetyan Rusya Ermenilerinden olup Amerikaya geleli altı ay olmuştur. Bağdasaryan ise kendi kavlince anasıl İstanbul'da doğmuş ve vaktiyle vergi tahsildârlığında bulunmuştur. Merkûm sekiz seneden beri Amerika'dadır. İkisi de Ermeni ihtilâl komitelerine mensûbdurlar. Merkûmân Edinburgh Street'de 33 numaralı hânedâ hiçbir cemiyet-i ihtilâliye in'ikâd etmediğini beyân etmişler ve fesâd komitesinin nerede ictimâ edeceğini söylemekden imtinâ' eylemişlerdir. Ben tasavvurlarının pek vâhî olduğunu ve ta'lim görmemiş gayr-ı müsellâh üç milyon Ermeninin mu'allem ve müsellâh milyonlarca Türklerle uğraşamayacaklarını söyledim. Memleketlerini Rusya'ya ilhâk ümîdiyle hükûmet-i müşârûnileyhâdan bir muâvenete intizâr etmekde olup olmadıklarını sordum. Bunun üzerine ikisi birden Rusya Hükûmeti'nden hiçbir şey intizâr etmediklerini ve hükûmet-i mezkûrenin taht-ı idâresine geçmek mezheb ve komitelerini büsbütün mahvedeceğini söylediler. Bunların maksadı müstakil bir millet teşkîl etmektir. Karabetyan'ın ifadesince vâkı'â Rusya Ermenileri Memâlik-i Şâhâne Ermenilerinden biraz daha iyice muamele görmekde olup orada mektebler küşâd etmelerine müsaade olunmakda ve hukûk-ı şahsiyelerine riâyet edilmekde bulunmuş ise de orada dahi vergiler gayet ağır olduğundan Ermenilerce terfîh-i hâl edebilmek ümîdi yok gibidir. Binâenaleyh Ermeniler Rusya'ya iltihâktan ise taht-ı idâre-i Osmâniyye'de kalmağı tercih ediyorlar. (...) Karabetyan Rusya'nın imdâdda bulunacağı ve tahrîkât-ı vâkı'ada Rusya parmağı olduğu rivâyetini külliyyen tekzîb eyledi ve Memâlik-i Şâhâne'deki dostları ile ne yolda muhâbere etdiklerini söylemekden imtinâ' etdi.'; BOA, HR.SYS. , 2830/9, M. 28.02.1894.

³¹⁰ "Pinkerton Hafîyye Me'mûrları İdâresi'nden alınan raporun tercümesidir.

Me'mûrumuz J. B. ber-vech-i âtî ma'lûmâtı vermişdir: Aldığım talimâtta imtisâlen Nişan Karabetyan'ın ahvâl ve harekâtını tedkîk ve teftîş için me'mûr M. M. ile birlikde

Âlî ve Yıldız Sarayı'yla paylaşıldığı dikkate alınır, II. Abdülhamid'in istihbarat sisteminin oldukça gizli hareket eden Amerika'daki bir Ermeni Komitesi reisinin ağzından çıkan ifadelerle ulaşacak kadar etkili olduğunu belirtmek, herhalde abartılı olmayacaktır.

Avrupa'da faaliyet gösteren Ermeni cemiyetleri de Osmanlı temsilciliklerinin yakın takibi altındadır. Bu konuda Osmanlı sefirlerinin Hariciye Nezareti'yle paylaştıkları bazı raporlar, gerçekten de Osmanlı hükümetinin Ermeni cemiyetlerinin faaliyetleri hakkında ne kadar ileri düzeyde bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Yıldız evrakı arasında yer alan ve Londra Sefiri Alfred Rüstem Paşa'nın tahriratıyla, Hariciye Nezareti'nin tezkiresini içeren bir kayıt, Ermeni cemiyetlerinin faaliyetlerine yönelik Osmanlı yetkililerinin ne tür haber alma yöntemleri kullandıklarını ortaya koymaktadır. Aralık 1894 tarihli rapora göre, Londra'daki Ermeni cemiyetinin kâtipliğini yapan bir avukatın evinde gerçekleştirilen toplantıda Osmanlılara çalışan bir hafiye memuru bulundurulmuş ve hafiye memuru toplantının zabıtnamesini alarak Londra Sefareti'ne iletmıştır. Zabıtnamenin Fransızca tercümesini Hariciye Nezareti'ne gönderen Londra Sefiri Rüstem Paşa, toplantıya kaç kişinin katıldığına ve Ermenilerin ileride yapmayı planladıkları mitinglere dair bilgileri hükümetle paylaşmıştır.³¹¹ Benzer bir örnek yine Londra Sefareti'nin Aralık 1893 tarihli bir

Brooklyn Sokağı'ndaki 26 numaralı hâneye doğru gitdik ve merkûma tesâdüf eyledik. Ben Nişan'ı ta'kib etdim ve Washington Sokağı'ndaki postahâneye birçok mektûb bıraktığını gördüm. Postahânedeki çıkdıktan sonra bir gazete almış ve Harrison Sokağı'na doğru ilerlemişdir. Ba'dehû hânesine avdet edip saat altıya kadar orada kaldıktan sonra bir müddet Washington Sokağı'nda gezinmiş ve be-tekrar hânesine gelip bir daha sokağa çıkmamıştır.

Perşembe 22 Şubat sene [18]94 Aldığım talimât mûcibince Nişan Karabetyan'ın harekâtını teftiş için yine bugün Brooklyn Sokağı'ndaki yirmi altı numaralı hâneye doğru gitdim. Merkûm saat dokuzda hânesinden çıkıp Washington Sokağı'ndan Knecland nâm mahalle kadar gitmiş ve ba'dehû hânesine avdet etmiştir. Saat on ikide be-tekrar hânesinden çıkıp bir eczahâneye girmiş ve bir müddet sonra hânesine gelmiştir. Tekrar saat ikide çıkıp Washington Sokağı'na ve oradan Dover Sokağı'na gitmiş ve yine hânesine avdet etmiştir. Saat beş buçukda yine hânesinden çıkıp Washington Sokağı'na gelmiş, orada tahminen otuz beş yaşında orta boylu, kara bıyıklı bir adamla görüşüldükten sonra hânesine avdet eylemiştir. Gece bir yere çıkmamıştır.”; BOA, HR.SYS. , 2830/9, M. 28.02.1894.

³¹¹ “Londra'daki İngiliz Ermeni Cem'iyeti'nin kitâbetini ifâ eden bir avukatın hânesinde ictimâ' eden bir mitingde bulundurulmuş hafiyye me'mûru tarafından itâ olunan mezkûr ictimâ'nın zabıtnâmesinin Fransızca tercümesi gönderildiği ve olbâbda bazı ifâdâtı hâvî Londra Sefîri Paşa hazretlerinin tahrîrâtıyla bir tercümesi ve Hâriciye Nezâret-i

raporunda yer almaktadır. Ermeni cemiyetlerinin Londra'da gerçekleştirdikleri bir mitingin "sûret-i cereyânına dâir ma'lûmât i'tâ eylemek" üzere görevlendirilen bir hafiye memurunun izlenimlerini içeren rapor, Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa tarafından Sadaret'e sunulmuştur (BOA, *Y.A.HUS.* , 287/2, H. 14.06.1311 / M. 23.12.1893). Pire ya da Tiflis gibi dünyanın farklı bölgelerinden de Ermenilerin faaliyetlerine yönelik benzer raporlar³¹² gelmesi, özellikle Ermeni komiteleri gibi yüksek dereceli tehdit içeren bu tür unsurların faaliyetlerine karşı Osmanlı temsilcilikleri arasında oldukça hassas bir algının oluştuğunu göstermektedir. Üstelik raporlardan anlaşıldığına göre bu algı örneğin Londra Sefareti'nde ne kadar etkiliyse, herhangi bir şehbenderlikte de aynı düzeyde etkilidir.

Ermeni komitelerinin dışında, Avrupa'daki Osmanlı sefirlerinin dikkatle takip ettikleri bir diğer konu Jön Türk hareketidir. Abdülhamid yönetiminin bilhassa Paris ve Londra gibi kentlerdeki Jön Türk ileri gelenlerini yakından takip ettirdiği³¹³, Jön Türk yazarlarının yayımladığı "muzır neşriyat"ın Osmanlı ülkesine girişinin yasaklandığı ve başta Serhafiye Ahmed Celaledin Paşa olmak üzere çeşitli görevlilerin Jön Türkleri ikna için defalarca Avrupa'ya gittikleri gibi bilgiler artık yeni değildir. Jön Türklerin takibi konusunda yine Osmanlı sefir ve temsilcilerinin raporları üzerinden giderek bu raporların dikkate değer olanlarından bazılarını ortaya koymak, Abdülhamid dönemi dış temsilcilerinin bu konudaki misyonları hakkında bir fikir verebilir. Örneğin Paris Sefiri Salih Münir Paşa ve Paris Sefareti, Paris'in Jön Türk hareketinin Avrupa'daki merkezi olması sebebiyle hareketi yakından takip etmektedir. Jön

Cellîlesi'nin tezkiresi manzûr-ı âlî buyrulmak için arz ve takdîm olunmuş (...)", BOA, *Y.A.HUS.* , 314/130, H. 10.06.1312 (M. 09.12.1894).

³¹² Örneğin bkz. BOA, *A.}MKT.MHM.* , 713/20, H. 04.01.1312 (M. 08.07.1894); BOA, *HR.TH.* , 185/101, M. 17.12.1896.

³¹³ Daha 1878 gibi Abdülhamid iktidarının hemen başındaki bir tarihte, Paris'e tedavi olmak için giden ve bir daha ülkeye dönmeyen Odyan Efendi Paris Sefareti'nin yakın takibine alınmıştır. Bilhassa Paris Sefiri Mahmud Esad Paşa Odyan Efendi'yi gözetim altında tutmuş, ikna etmek için görüşmeler yapmış ve kendisine nakdî yardımda bulunmuştur. Buna rağmen Odyan Efendi bir daha İstanbul'a dönmeyecek ve ömrünü Paris'te tamamlayacaktır. Osmanlı yönetiminin adı Midhat Paşa'yla anılan Odyan Efendi hakkındaki başlıca düşüncesi, Odyan Efendi'nin Avrupa kamuoyunu Osmanlılar aleyhine yönlendirmeye çalıştığı yönündedir; (Akpınar, 2015a, ss. 41-42; BOA, *Y.PRK.AZJ.* , 2/49, H. 29.12.1295 / M. 24.12.1878); BOA, *Y.A.HUS.* , 166/57, H. 18.02.1298 / M. 20.01.1881).

Türk hareketinden “harekât-ı mefsedetkârâne” adıyla bahseden Paris Sefareti diplomatlarının Hariciye Nezareti’ne yazdıkları raporlara göre, Osmanlı yönetimi hareketin ileri gelenlerinin faaliyetlerinden ayrıntılarıyla haberdardır. Mesela 14 Şubat 1903 tarihinde Hariciye Nezareti’ne gönderilen ve “Paris Sefaret-i Seniyyesi Maslahatgüzarı Mehmed Kânî” imzalı bir raporda, Paris’teki Jön Türk hareketine iştirak eden bazı kişilerin isimlerine yer verilmiştir. Raporda Sabahaddin, Lütfullah, Ahmed Rıza, Halil Ganem ve Zeki Kantar gibi ileri gelen Jön Türklerin isimleri bulunmakta ve isimlerin karşılıklarına da “her türlü harekât-ı mefsedetkârânede bulunmaktadır”, “neşriyât-ı muzır ve mefsedetkârânede bulunmaktadır”, “Meşveret hezeyannâmesi muharrirlerindendir” şekilde notlar düşülmüştür.³¹⁴ Hiç şüphesiz bu raporda istihbarî anlamda bir sınıflandırma söz konusudur ve notlardan da anlaşıldığı gibi Osmanlı diplomatları söz konusu kişileri faaliyet ve “tehlikelerine” göre derecelendirmektedir.

Paris Sefareti’nin dışında Londra, Berlin, Sofya Sefaretleri ile Cenevre Başşehbenderliği ve Mısır Komiserliği Jön Türklerle ilgili Hariciye Nezareti ile sık sık bilgi paylaşımında bulunmuştur. Bu temsilciliklerden Londra Sefareti,

³¹⁴ “Fransa’da bulunan harekât-ı mefsedetkârâneye ictisâr edenlerin esâmîsini mübeyyin cedveldir:

Lütfullah Bey (Mahmud Paşazâde)- Dersaâdet- Her türlü harekât-ı mefsedetkârânede bulunmaktadır.

Sabahaddin Bey (Mahmud Paşazâde)- Dersaâdet- Her türlü harekât-ı mefsedetkârânede bulunmaktadır.

Ahmed Rıza- Dersaâdet- Fransızca Meşveret hezeyannâmesini neşretmektedir.

Halil Ganem- Dersaâdet- Meşveret hezeyannâmesi muharrirlerindendir.

Zeki Kantar (Matbuat-ı ecnebiye sâbık sansür me’mûru)- Dersaâdet- Her türlü neşriyât-ı mefsedetkârânede bulunmaktadır.

Abdülhalim Memduh- Neşriyât-ı mefsedetkârânede bulunmaktadır.

İsmail Kemal (Doktor Kolağası)- Her türlü harekât-ı mefsedetkârânede bulunmaktadır.

İsmail Hakkı (Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne Edebiyat Muallimi, Kaymakam)- Mahmud Paşazâdelerin refakatindedir.

Jan Arosidi (Arosidi Paşazâde)- Dersaadet- Neşriyât-ı muzır ve mefsedetkârânede bulunmaktadır.

Mehmed Kemal (Yozgat Mutasarrıfı Cemal Paşazâde)- Her türlü harekât-ı mefsedetkârânede bulunmaktadır.

Şekip (Rüfaizâde)- İntibâh nâm hezeyannâmeyi neşretmektedir.

Mehmed Sîret- Dersadet- Harekât-ı mefsedetkârânede bulunmaktadır.

Ammekyan (İstanbul gazetesi muharrirlerinden)- Dersaadet- Neşriyât-ı muzır ve mefsedetkârânede bulunmaktadır.

11 Şubat 318

Paris Sefâret-i Seniyyesi Maslahatgüzârı Mehmed Kânî”; BOA, *DH.MKT.* , 643/15, H. 28.10.1320 (M. 28.01.1903).

özellikle Paris'ten Londra'ya gelen ve konferans gibi etkinliklere katılan Jön Türk mensuplarını takip etmekte³¹⁵; Berlin, Alman gazetelerinin Jön Türklerle ilgili haberlerini ve Jön Türklerin Almanya'ya yaptıkları kongre izni taleplerini izlemekte³¹⁶; Mısır Komiserliği ise İngiliz işgalindeki Mısır'da rahat hareket edebilen muhaliflerin yayım ve faaliyetlerini gözlemleyerek³¹⁷ Hariciye Nezareti'ne bildirmektedir. Raporlardan anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı sefirleri bu tür hareketleri Fransa ve İngiltere'nin desteklediğinden ciddi anlamda şüphelenmektedirler.³¹⁸ Jön Türk hareketiyle ilgili sefaret raporları arasında yer alan ve Bulgaristan Komiseri Necip Melhame'ye ait olan bir ifade ise, aslında Necip Melhame gibi Abdülhamid döneminin bazı önemli görevlilerinin neden jurnalcı diye anıldıklarını ortaya koyar niteliktedir. Necip Melhame'nin "Fevkalade ehemmiyet-i siyasiyeyi hâiz ve mahremdir" kaydıyla hazırladığı söz konusu raporda, Rumeli vilayetlerinde demiryolu tesisi için Romanyalı ve Sırp'lardan oluşan bir sendikanın kurulduğu ve Paris Sefiri Münir Paşa ile İstanbul'da bulunan bazı ortaklarının bu sendikaya dâhil olup maddî menfaat teminine çalıştıkları padişaha sunulmak üzere Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir. Necip Melhame raporun devamında, Jön Türk ileri gelenlerinden Prens Sabahaddin'in aslında İstanbul'a dönmek arzusunda olduğunu, fakat İstanbul'a dönmesi halinde hayatının tehlikeye gireceğine dair Salih Münir Paşa tarafından korkutulduğu için Avrupa'da kaldığını belirtmektedir. Raporun asıl ilginç kısmıysa resmî bir görevli olan Necip Melhame'nin padişaha hitabıdır: "Uyan ey

³¹⁵ "Mahmud Paşa-zâde Sabahaddin'in Londra'da yapacağı teşebbüslerin engellenmesi" hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 520/92, H. 21.03.1326 (M. 23.04.1908).

³¹⁶ Bkz. BOA, HR.SYS. , 41/6, M. 19.03.1901.

³¹⁷ Bkz. BOA, Y.PRK.MK. , 22/1, H. H.15.05.1324 (M. 07.07.1906).

³¹⁸ Her ne kadar II. Meşrutiyet dönemine ait olup Prens Sabahaddin'i konu edinse de bazı rapor örnekleri Osmanlıların bu konudaki şüphesini ortaya koymaktadır; örneğin bkz. "Atina Sefâret-i Seniyyesi'nden 138 numara ile mevrûd 5 Nisan 915 tarihli telegram hallidir: İngilizler Prens Sabahaddin Bey'e külliyetli para verip Makedonya'da Müslüman çeteleri teşkil ettirerek Bulgaristan'a göndermesine ve bu sûretle Türkler Bulgarlara karşı hareket ediyorlar diye Bulgaristanla aramızın açılmasına çalışıyorlarmış. Buraca tahkîkât-ı lâzime icrâ ediyorum. Netîce-i hâsılayı arz edeceğim. Bu entrikadan Bulgaristan sefiri vasıtasıyla Sofya'yı da haberdar eylediğim ma'rûzdur. Atina Sefiri Galip Kemal", BOA, HR.SYS. , 2408/8, M. 05.04.1915. Ayrıca bkz. "Fransa hükûmeti tarafından cem' edildiği evvelce arz olunan Arap Kongresine bir müddetten beri Cenevre'de bulunan Sabahaddin Bey'in de davet olunarak Paris'e azîmet eylediği istihbâr edilmiş olmakla berây-ı ma'ûmât arz olunur. Olbâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. 24 Temmuz 916 Cenevre Başşehbenderi Bende Yusuf Ziya"; BOA, HR.SYS. , 2316/7, M. 19.07.1916.

şevket-penâh uyan, bu iğfâlât ve desâise ihâle-i sem'-i i'tibâr edecek vakit değildir.” (BOA, *Y.PRK.HR.* , 36/56).³¹⁹ Her ne kadar zaman zaman sefirlerin birbirlerini suçlayıcı tarzda bu tür raporlarına rastlansa da, Avrupa'daki Osmanlı sefirlerinin Jön Türklere yönelik takip, ikna ve engelleme faaliyetlerinin Jön Türklerin hareket alanını daralttığı anlaşılmaktadır.

Başta sefirler olmak üzere Osmanlı temsilcilerinin ön planda olan diplomatik ve arka planda yer alan haber alma/verme misyonları, görevli oldukları ülkenin Osmanlı İmparatorluğu'yla ikili ilişkilerine ve gündemde olan meselelere göre farklılık göstermiştir. Söz gelimi Abdülhamid dönemi Viyana sefirlerinin başlıca gündemi, 93 Harbi-Berlin Antlaşması sonrası Avusturya işgaline terk edilen Bosna-Hersek'tir ve bu meseleyi sefirler yakından takip etmektedirler.³²⁰ Roma sefirleri, İtalya'nın yayılmacı emellerini ve Balkanlarda yaşanan gelişmelere İtalya'nın tepkisini izleyerek, elde ettikleri bilgileri Bâb-ı Âlî'ye aktarırlar.³²¹

³¹⁹ “Abd-i memlûkleri Necip Melhame” imzasıyla ve jurnal formatında hazırlanmış olan bu raporun tarihine dair belgeye herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Fakat arşivlere kayıt tarihi olarak 1327 Zilhicce Hicri tarihi girilmiştir. Bu tarih miladi takvimde Ocak 1910'a tekabül etmektedir ve bu tarihte ne Salih Münir Paşa raporda bahsedildiği gibi Paris Sefiridir ne de Necip Melhame rapor hazırlayabilecek resmî bir görevi haizdir. Dolayısıyla raporun tarihi Paris Sefiri Salih Münir Paşa ve Bulgaristan Komiseri Necip Melhame Paşa'nın görevde oldukları bir tarihe ait olmalıdır.

³²⁰ Örneğin bkz. “Avusturya Mebusan Heyeti'nin nutkuna cevaben Bosna ve Hersek'in işgali hususunda İmparator Franz Joseph'in beyânâtını havi Viyana Sefareti telgrafı” hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 159/112, H. 05.12.1295 (M. 30.11.1878); “Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya ilhakı tasavvurunun hükümetçe tedkik edilmekte olduğu haberi üzerine Viyana Sefareti'nden gönderilen telgrafname” hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 265/26, H. 04.03.1310 (M. 26.09.1892); “Bosna ve Hersek'in ahvâl-i umûmiyesi hakkında Delegasyon Meclisi'nde cereyan eden müzakereler üzerine Viyana Sefareti Mütercimi tarafından tertip ve tanzim olunan varaka” hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 279/174, H. 26.02.1311 (M. 08.09.1893); “Rusya'dan Karadağ'a silah ve mühimmat gönderilmesine Viyana'ca itidalle bakıldığına, fakat Bosna Müslümanalarının bundan şikâyet ettiklerine dair Viyana Sefareti tahrirâtı” hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 336/63, H. 25.03.1313 (M. 15.09.1895).

³²¹ Örneğin bkz. “Trablusgarb Kalesi'nde İtalyan ticaret evleri teşkil edileceği ve istihsal olunacak muamelatı neşretmek üzere bir cemiyet teşkil olunacağı” hakkında, BOA, *Y.PRK.TKM.* , 5/80, H. 23.05.1300 (M. 01.04.1883); “General Bartieri'nin Habeşlilere Adva'da yaptığı hücumda düşar olduğu mağlubiyete dair Roma Sefareti'nden gelen tahrirat” hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 347/45, H. 22.09.1313 (M. 07.03.1896); “Bulgaristan meselesinde İtalya'nın hareket tarzı hakkında Başvekil Crispi'nin vukubulan ifadelerini havi Roma Sefareti telgrafnamesi” hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 212/2, H. 02.07.1305 (M. 15.03.1888); “Arnavutlar hakkında Le Temps Gazetesi'nde münderic neşriyattan bahisle bu konuda bazı mütalaayı havi Roma Sefareti'nden alınan tahrirat” hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 343/42, H. 20.07.1313 (M. 06.01.1896).

Londra ve Paris sefirleri, -Ermeni komiteleri, Jön Türk hareketi ve ıslahat talepleri gibi- özel olarak takip ettikleri konuların dışında, İngiltere ve Fransa'nın imparatorluğun Mısır, Tunus, Suriye, Basra Körfezi, Arabistan gibi bölgelerine yönelik Abdülhamid dönemi boyunca gündemde olan işgal ve tehditlerine karşı hassas davranırlar.³²² Berlin sefirleri, Berlin Kongresi'nde üstlendiği hakem rolünü Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarları doğrultusunda sürdürmek isteyen Almanya'nın Avusturya ile birlikte ağırlıklı olarak Balkanlara ve Bulgar meselesine yönelik diplomatik girişimlerini rapor etmektedirler.³²³ St. Petersburg sefirleri, Rusya Ermenilerinin özellikle Osmanlı sınır bölgelerindeki faaliyetlerini, Rusya'nın askerî hazırlık ve tatbikatlarını ve bu ülkenin Balkanlara yönelik -silah sevkiyatı gibi- girişimlerini izlemektedirler.³²⁴ Ve nihayet Bulgaristan komiserleri ile Atina ve Belgrad sefirleri komitecilik faaliyetleri, şiddet olayları, sınır ihlalleri ve söz konusu ülkelerin askerî güçleri ağırlıklı raporlarla istihbarat paylaşımında

³²² Örneğin bkz. "İngiliz ve Mısır askerinin Dangola'ya sevki dolayısıyla Londra Sefareti-Seniyyesi'ne Hariciye Nezareti'nin çektiği telgrafnameye cevaben gönderilen ve Lord Salisbury ile Osmanlı Sefiri Kostaki Antopulo Paşa'nın yaptığı şifahi görüşmeyi havi telgraf" hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 348/100, H. 13.10.1313 (M. 28.03.1896); "Fransa'nın Londra Sefiri Waddington'ın Mısır meselesi hakkında Gladstone ile görüşmek arzusunda olduğu, ancak Lord Rosebery'nin muhalefeti yüzünden buna imkân olmadığının Londra Sefareti'nden bildirildiği" hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 268/48, H. 09.06.1310 (M. 10.02.1889); "Trablusgarb'da ileride bir harekâta bulunmak üzere İtalya hükümetince tedarikat yapıldığı haberine Fransa hükümetinin itimat eder gibi görüldüğünün Paris Sefareti'nden bildirildiği" hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 239/67, H. 20.02.1308 (M. 05.10.1890).

³²³ Örneğin bkz. "Bulgaristan meselesi hakkında Kont Bismark'la mülakatında Bulgaristan'a bir prens ya da bir kaymakamın tayini için diğer devletlerin tekliflerinin arzedilmesinin münasip olacağı hususunda Berlin Sefiri'nin telgrafnamesi" hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 203/49, H. 17.09.1304 (M. 09.06.1887); "Bulgaristan'ın vaziyetine dair Berlin Sefareti'nden gelen telgraf" hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 335/1, H. 01.03.1313 (M. 22.08.1895); "Berlin Sefareti'nden gelen telgrafnameye göre Alman Hariciye Nezareti'nin, Bulgaristan'ın her türlü tecavüzden sakınmasına dair sürekli tavsiyelerde bulunduğu anlaşıldığı" hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 336/24, H. 18.03.1313 (M. 08.09.1895).

³²⁴ Örneğin bkz. "Mevsim-i sayfa birtakım karışıklıklar çıkarmak üzere Kafkas Ermenilerinin hazırlık yaptıklarının Petersburg Sefareti'nden bildirildiği" hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 328/71, H. 26.11.1312 (M. 21.05.1895); "Rusya'nın piyade, redif ve istihkâm topçusunun Avrupa ve Kafkasya'da yapacağı askerî manevralara dair Petersburg Sefareti'nin tahrirâtı" hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 273/130, H. 23.10.1310 (M. 10.05.1893); "Rusya'dan Karadağ'a silah ve harp mühimmatı gönderilmesi ve Bosna-Hersek müteneffizanından bazılarının Petersburg'a geleceği rivayet edilmesinin şayan-ı dikkat olduğuna dair Petersburg Sefareti'nin tahrirâtı" hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 337/65, H. 16.04.1313 (M. 06.10.1895).

bulunurlar.³²⁵ Bunların dışında başta Viyana, Belgrad, Çetine, Atina, Tahran, Kars ve Batum sefaret ve şebhenderlikleri olmak üzere dış temsilcilikler, Osmanlı ülkesine gerçekleştirilen ve büyük oranda Ermeni, Rum ve Bulgar komitelerine yapılan silah ve mühimmat sevkiyatını tespit edebilmek için yoğun mesai harcamışlardır.³²⁶ Bulgaristan gibi tehdit olarak görülen ülkelerin yaptıkları silah siparişlerine³²⁷, ülkeler arasındaki ikili ilişkilere³²⁸, Osmanlı temsilciliklerini ziyaret eden yabancı diplomatların paylaştıkları bilgilere³²⁹ ve serseri-eşkıya olarak tanımlananların ya da tehdit oluşturduğu düşünülen

³²⁵ Örneğin bkz. "Sakız ahalisinden bazılarının fesad hareketlerde bulunduklarına dair Atina Sefareti tahrirâtı" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 242/19, H. 08.05.1308 (M. 17.12.1890); "Patras'ta teşekkül etmek üzere olan Epir ve Makedonya Komitesi dâhilî nizamnamesinin bir nüshasının Atina Sefareti'nden gönderilmesi" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 269/78, H. 16.07.1310 (M. 03.02.1893); "Bulgaristan'ın mevcut askerî kuvveti ve silahları hakkında Bulgaristan Komiserliği tahrirâtı" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 269/96, H. 19.07.1310 (M. 06.02.1893); "Köstendil ve Dubniçe taraflarında imtiyaz hattı için Makedonya Komitesi'nin bazı adamlar gönderdiğinin Bulgaristan Komiserliği'nden bildirilmesi" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 328/50, H. 25.11.1312 (M. 20.05.1895); "Sırbistan rediflerinin silahlaltına daveti rivayeti üzerine Sırbistan Hariciye Nezareti Politika Müdürü'nün Belgrad Sefiri'ne verdiği cevaba dair Belgrad Sefareti'nden alınan tahrirat" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 228/100, H. 30.12.1306 (M. 27.08.1889).

³²⁶ Örneğin bkz. "İvranya cihetinden külliyyetli bir Sırp çetesinin hudûda tecâvüz ettiği ve eşkiyâ-yı mezkûrenin hayli mühimmât ve eslihayı imrâr etmiş olduklarına dâir Belgrad Sefâret-i Seniyyesi'nden vârid olan telgraf" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 477/170, H. 29.06.1322 (M. 10.09.1904).

³²⁷ Örneğin bkz. "Bulgar zabitlerinden mürekkeb bir komisyon tarafından Almanya ve Avusturya fabrikalarına yapılan muhtelif silah ve mühimmat tesellüm ve siparişine dair Berlin Sefâret-i Seniyyesi'nin telgrafnamesi" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 456/120, H. 19.06.1321 (M. 12.09.1903); "Bulgaristan Emareti'nce Fransa'dan mübâyaa edilmiş toplara dair Paris Sefareti'nin tahrirâtı" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 475/43, H. 25.04.1322 (M. 09.07.1904); "Bulgaristan Emareti'nin Fransa'dan sipariş ettiği torpidolara dair Paris Sefareti'nden vârid olan tahrirat" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 489/19, H. 04.05.1323 (M. 08.06.1905).

³²⁸ Örneğin bkz. "Novel Hebrid Adaları hakkında İngiltere ve Fransa arasındaki ihtilafa dair Londra Sefareti'nden alınan telgraf" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 206/19, H. 04.12.1304 (M. 24.08.1887); "İspanya ile Fas hükümetleri arasında İspanya'ya ait Melilla mevkiine tayin olunacak vali meselesi yüzünden çıkan bir hadisenin izahına dair Madrid Sefareti'nden vârid olan tahrirat" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 238/2, H. 01.01.1308 (M. 17.08.1890); "Fransa hükümeti ile Papalık makamı arasında mütehaddis ihtilâfâta dair Paris Sefareti'nden vârid olan tahrirat" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 477/17, H. 03.06.1322 (M. 15.08.1904).

³²⁹ Örneğin bkz. "Resmî sıfatı hâiz bir zâtın ifadesine göre Osmanlı hükümeti Şarkî Rumeli'de asker irsâliyle Prens Ferdinand'a karşı metânetkârâne bir tavır almazsa bir Rus müdahalesinin muhtemel olduğunu Berlin Sefâret-i Seniyyesi'ne bildirdiği" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 206/25, H. 06.12.1304 (M. 26.08.1887); "Viyana Sefâreti'ni ziyaret eden Rusya Hariciye Nâzırı'nın ıslahat-ı adliyeye dair mülakatı" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 515/129, H. 25.08.1325 (M. 03.10.1907).

kişilerin seyahat ve hareketlerine³³⁰ dair elde edilen haberler de, Osmanlı sefirlerinin değer verdikleri ve merkezî yönetimle paylaştıkları istihbarat arasında sıklıkla yer almaktadır.

Buraya kadar ele alınan Osmanlı dış temsilcilerinin istihbarî misyonları ve paylaştıkları istihbarat örneklerinden de anlaşıldığı gibi, özellikle Tanzimat'ın Hariciye'deki mirasını iyi değerlendirdiği anlaşılan ve güçlü bir sefaret ve şehbenderlik ağına sahip olan Hamidiye dönemi Osmanlı yönetimi, Tanzimat'la birlikte oluşan yeni aydın/bürokrat tipini diplomasi ve haber alma/verme faaliyetlerinde başarılı bir şekilde kullanmıştır. Hariciye Nezareti ve bağlı yurt dışı birimlerinin yine Tanzimat döneminden kalmış bir miras olarak devletin en prestijli ve aynı zamanda en hassas müesseseleri olmaları; bununla birlikte II. Abdülhamid döneminde zirveye tırmanan imparatorluk topraklarına yönelik tehdit/tehlike algısının kendine haslığı, Osmanlı temsilcilerinin istihbarî yükümlüklerinin ağırlığını ortaya koyar. Esasında çok sık sadrazam değiştirdiği, merkezî bürokraside de değişikliklere gitmekten çekinmediği bilinen II. Abdülhamid'in, örneğin Londra Sefiri Alfred Rüstem Paşa'yı on bir yıl (1885-1896), Paris Sefiri Salih Münir ve Viyana Sefiri Mahmud Nedim Paşaları on ikişer yıl (1896-1908) ve St. Petersburg Sefiri Hüseyin Hüsnü Paşa'yı on dokuz yıl (1889-1908) kesintisiz olarak görevde tutması bu kişilere olan güvenini yansıttığı gibi, aynı zamanda imparatorluğun dış temsilcilerini güvenilir dış haber alma kaynakları olarak gördüğünü akla getirmektedir. Bilhassa yetenekli diplomatların yetişmesi, XIX. yüzyılın diplomasi dili olan Fransızca'yı bilenlerin sürekli artması ve akıcı Fransızca konuşan Rum ve Ermenilerin Hariciye Nezareti'nde ve dış temsilciliklerde daha sık istihdam edilmeleri³³¹, Davison'ın da (2010) altını çizdiği gibi "Bâb-ı Âlî'nin Avrupalı Büyük Devletler dünyasında hareket alanını kolaylaştırmıştır." (s. 271). Bununla beraber Osmanlı dış istihbaratının henüz arzu edilen seviyede bölümlenmediği, örneğin askerî

³³⁰ Örneğin bkz. "Serseri Albert Kiga'nın Bari'ye avdet ettiğine dair Roma Sefâret-i Seniyyesi Mazlahatgüzârlığı'ndan telgraf" hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 489/67, H. 10.05.1323 (M. 13.07.1905); "Albert Kiga'nın gönderdiği iane bileti ve serseri-i merkûmun harekât-ı sâiresine dair Bükreş Sefâret-i Seniyyesi'nden telgraf" hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 489/71, H. 11.05.1323 (M. 14.07.1905).

³³¹ Bu konuda bkz. (Kılıç, 2014, 1-10).

istihbarat büyük ölçüde sefaretlerde görevli ateşemiliterler marifetiyle üretilse de, Osmanlı temsilcilerinin istihbaratı siyasî-askerî diye bir ayrıma tutmadan ve genellikle buna göre analiz etmeden merkeze ilettikleri görülmektedir. XIX. yüzyılda dikkatlerini daha çok imparatorluğun bütünlüğünü korumaya yöneltmiş olan merkezî yöneticiler gibi, Osmanlı dış temsilcileri de tehdit algısının üst seviyede seyrettiği bu dönemde, genel reaksiyona uyarak savunma/güvenlik kaygısı ağırlıklı istihbarî faaliyetlerde bulunmuşlardır.

2.1.5. Yabancı Temsilcilikler, Devlet Adamları ve Diplomatlar

Osmanlı hükümeti ile yabancı elçilik ve konsolosluklar arasında zaman zaman istihbarat paylaşımı yapılmıştır ve her iki taraf da bilhassa komitecilik faaliyetleri, eşkıyalık olayları ve devlet adamlarına suikast tasavvurları gibi konularda istihbarat paylaşımında bulunmuşlardır. Fakat tıpkı Osmanlı dış temsilcileri gibi Osmanlı ülkesindeki yabancı misyonlar ve misyon şefleri de, işin doğası gereği, istihbarat paylaşımı dâhil olmak üzere her türlü diplomatik faaliyette öncelikle ülkelerinin çıkarlarını ön planda tutmuşlardır. Bu nedenle Osmanlı topraklarındaki yabancı misyonlardan sağlanan istihbarat hem sınırlı kalmış, hem de Osmanlı yetkililerince temkinle karşılanmıştır. Esasında Osmanlı dış politikası söz konusu olduğunda çokça tekrarlanmış bir söylem olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun istihbarat da dâhil olmak üzere stratejik konularda devletlerarası rekabetten yararlanarak büyük devletleri birbirlerine karşı ustalıkla kullandığı iddiasının kabul edilebilirliği, Davison'ın bir çalışmasında ikna edici şekilde ortaya koyduğu gibi tekrar gözden geçirilmelidir. Davison'a göre, Osmanlılar başta Rusya olmak üzere büyük devletlerden ülkelere yönelik herhangi bir tehdit algıladıklarında, bir veya birkaç devletin desteğini elde etmeye çalışmışlardır; Kırım Savaşı örneğinde olduğu gibi bunda genellikle başarılı da olmuşlardır. Fakat bilhassa II. Abdülhamid dönemi için toptancı bir yaklaşımla kabul edilen, Bâb-ı Âlî'nin Avrupa devletlerine oyunlar oynadığına ya da entrikalara başvurarak Büyük Güçler arasında ihtilaflar çıkardığına yönelik net bir kanıt yoktur. Davison'ın (2010) bu konudaki temel tespiti şudur: Bâb-ı Âlî

Büyük Güçler arasındaki rekabetten yararlanmakla birlikte, bu güçler arasındaki ihtilafları ve bölünmeleri ortaya çıkaran ana unsur değildir (s. 280). Kuşkusuz Davison'ın anlatmak istediği, Büyük Güçler arasındaki ihtilafların sadece XIX. yüzyılın bir ürünü olmadığı, bunun tarihî, siyasî, ekonomik, belki kültürel ve dinsel derin bir geçmişi olduğudur. Dolayısıyla Osmanlı yönetimiyle yabancı misyonlar arasındaki istihbarat paylaşımı ve bilgi akışı değerlendirilirken, Davison'ın tespitini göz önünde tutmak ve Bâb-ı Âlî ile yabancı hükümetlerin karşılıklı konumunu bilmek daha sağlıklı bir değerlendirmeye imkân tanıyacaktır.

Osmanlı diplomasisinin, Osmanlı bürokrasisinde modern kurumların kurulması ve özellikle 1830'lardan itibaren Hariciye Nezareti gibi kurumların oluşturulmasıyla XIX. yüzyılda Avrupa diplomasi sistemine girdiği genel kabuldür.³³² Bu değişimin belki de en somut getirisi, Avrupa devletleriyle girilen iletişimin ve bilgi alışverişinin farkedilir derecede artmasıdır. II. Abdülhamid döneminde gerek müttefiklik ilişkileri çerçevesinde ve gerekse Mısır'ın işgali gibi karşı karşıya geldikleri meselelerde Osmanlı hükümetiyle en sık diplomatik ilişkiye giren -ve dolayısıyla bilgi alışverişinin sıklıkla yapıldığı- devletlerin başında İngiltere gelir. İngiltere, II. Abdülhamid'in saltanatının hemen başında, büyük Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde ve sırasında üstlendiği diplomatik rolün de etkisiyle ciddi anlamda Osmanlı İmparatorluğu'yla stratejik istihbarat paylaşımında bulunmaya başlayacaktır. Öyle ki İngiltere Sefareti Baştercümanı Alfred Sandison, Tersane Konferansı sonrasında büyükelçisini çekmiş olan İngiltere'nin Henry Layard'ı İstanbul Büyükelçisi olarak atadığını bildirirken, Dağıstan'da bir ihtilal çıkacağı istihbaratını da Yıldız Sarayı ile paylaşır (BOA, Y.A.HUS. , 159/20, H. 05.10.1294 / M. 13.10.1877). Savaş devam ederken (Ekim 1877) paylaşılan bu istihbarat, Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde oldukça gerilen İngiltere-Osmanlı ilişkilerinin düzelmesi için sunulan bir istihbarat desteği olarak, Doğu Anadolu'daki Rus etkisini kırmak isteyen İngiltere'nin Osmanlı'nın yanında yer aldığını göstermesi bakımından iyi bir fırsat olmuştur. Gerçekten de Osmanlı-Rus Savaşı'nın sona ermesinin ardından bölgedeki karışıklıktan faydalanan Dağıstanlılar İmam Şamil'in oğlu Gazi

³³² Bu konuda bkz. (Şahin, 2009, ss. 823-834).

Muhammed liderliğinde Dağıstan ve Çeçenistan'da büyük bir ayaklanma başlatmışlardır. Osmanlı ordusunu Kafkasya'da mağlup etmiş olan Rusya, bu kez Dağıstan isyanını bastırarak binlerce Dağıstanlı, Çeçen ve Çerkez'i Sibiryaya sürmüştür (Buniyatof, 1993, s. 405). Osmanlı-Rus Savaşı'nın henüz kızıışmaya başladığı Ekim 1877 gibi bir tarihte İngiltere'nin Dağıstan ayaklanmasıyla ilgili böyle bir istihbaratı Yıldız Sarayı'na bildirmesi, birkaç noktayı akla getirmektedir. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu isyanı bir şekilde körükleyip, savaş devam ederken Rusları Kafkas cephesinde zor durumda bırakabileceği planına sahip olabilir. Her ne kadar Georgeon (2012) İngiltere'nin Kıbrıs'a asker çıkarmaya Nisan-Mayıs 1878'de karar verdiğini belirtse de (s.133), İngiltere'nin henüz savaşın başlarında Kıbrıs'a yerleşme düşüncesine sahip olup, Osmanlı İmparatorluğu'nu el altından desteklemesi de uzak bir ihtimal değildir. Ne olursa olsun II. Abdülhamid'in İngiltere'nin desteğini aradığı bir dönemde İngiltere Sefareti'nden Dağıstanla ilgili ihtilal istihbaratı gelmesi, savaş boyunca Osmanlılarda İngiltere'nin desteğine olan inancı canlı tutmuş olmalıdır. Nitekim II. Abdülhamid Rus Savaşı boyunca İngiltere'nin desteğini arayacak; İngiltere de her ne kadar Berlin Kongresi'nde arzu edilen desteği sağlamasa da, sınır düzenlemeleri gibi diplomatik konularda aktif rol alacaktır.³³³

Osmanlı ülkesindeki yabancı temsilcilikler Osmanlı hükümetine istihbarat sağlamanın yanında, şikâyet, alacaklarını isteme ve vatandaşlarının haklarını koruma gibi amaçlarla da kendi kaynaklarından edindikleri bilgileri Osmanlılarla paylaşmışlardır. Örneğin Temmuz 1903 tarihinde Rusya Sefareti, Kosova ve Selanik vilayetlerinin bazı kazalarında Hristiyan ahaliye kötü muamele yapıldığı bilgisine ulaştığını öne sürerek Bâb-ı Âlî'ye şikâyetle bulunmuştur (BOA, Y.A.HUS. , 453/49, H. 05.05.1321 / M. 30.07.1903). İngiltere Sefareti, 1889 yılında Girit'teki karışıklıklar sebebiyle ve Girit'te bulunan tebaasını korumak bahanesiyle adaya asker çıkaracağını bildirerek, Osmanlı yetkililerini uyarmıştır (BOA, Y.A.HUS. , 228/15, H. 05.12.1306 / M. 02.08.1889). Fransa Sefareti ise,

³³³ Örneğin bkz. "Lord Salisbury'nin Bulgar hududunun tahdidine dair İngiltere Sefareti'ne gönderdiği tahriratın takdimi" hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 159/37, H. 04.05.1295 (M. 06.05.1878).

Mabeyn erkânından Fuad ve Ahmed Celaledin Paşaların Fransız tüccarlara olan borçlarını ödemedikleri ve İzmit'te Katolik rahiplere ait teneffüshanenin mahalli hükümetçe yıktırıldığı gibi gelişmeleri haber alarak Osmanlı hükümetiyle bilgi paylaşımında bulunmuştur (BOA, Y.A.HUS. , 326/23, H. 03.11.1312 / M. 28.04.1895; BOA, Y.A.HUS. , 318/84, H. 06.08.1312 / M. 02.02.1895). Çoğaltılabilecek olan yabancı misyonların paylaştıkları bu tür istihbarat örnekleri genellikle bilgilendirme niteliğindedir ve her ne kadar teknik olarak istihbarat kategorisinde yer alsa da, paylaşılan istihbaratın Osmanlı hükümetinin pek de işine yaradığı söylenemez. Üstelik bu tür bilgilendirmeler, zamanla Osmanlı hükümetini sefaretlerin paylaştıkları bilgilere karşı temkinli olmaya sevk etmiştir. Mesela Diyarbakır Vilayeti'nde Vali Enis Paşa'nın kötü idaresinden dolayı bir ihtilal çıkacağı ve Paşa'nın görevden alınması gerektiği yönünde Fransız Sefareti'nden paylaşılan istihbarat, Osmanlı hükümetince Fransa'nın Diyarbakır Konsolosluğu Tercümanı Kasabyan'ın uydurması ve "fesad mahsulü" olarak değerlendirilmiş, Sefaret'ten Kasabyan'ın tebdili talep edilmiştir (BOA, Y.A.HUS. , 353/65, H. 15.01.1314 / M. 26.06.1896; BOA, Y.A.HUS. , 356/79, H. 29.02.1314 / M. 09.08.1896).

Başta büyük devletlerin temsilcilikleri olmak üzere yabancı misyonlarla Osmanlı yöneticileri arasında "şikâyet" ve "temize çıkarma" ikilemi arasında deveren eden istihbarat ve bilgi paylaşımı, zamanla tarafların birbirlerine karşı diplomatik üstünlük kurmak için kullandıkları bir argüman haline gelmiştir. İmparatorluğun örneğin Girit gibi hassasiyet arz eden topraklarındaki gelişmelerin yanında Anadolu'daki Ermenilere, Rumeli'deki ahaliye ya da imparatorluk tebaası olan Hristiyanlara kötü muamele edildiğine yönelik yabancı misyonların elde ettikleri bilgiler ve aldıkları haberler, Osmanlı yönetimi üzerinde diplomatik üstünlük ve baskı kurma aracı olarak kullanılmıştır.³³⁴ Buna karşın Osmanlılar da kendi

³³⁴ Örneğin 1880 yılında İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Goschen tarafından İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Granville'e gönderilen Ermenilerle ilgili bir rapor, Osmanlı yönetimi üzerinde kurulmak istenen baskının izlerini taşıması bakımından dikkat çekicidir: "(...) Ermenilerin daha çok sabır göstermelerini beklemek olanaksızdır. Onlar, maruz kaldıkları kötü yönetim ve zulüm nedeniyle güçlü devletlerden ümitlerini keserlerse isyan edebilir veya isyana hazırlanabilirler. Bunun sonucu olarak Ermenilerle Kürtler arasında, Bulgaristan'da olduğu gibi korkunç olaylar çıkabilir. Osmanlı yönetimini, Kürtleri denetlemese, bunun sonucu konusunda uyarılmış bulunuyorum.";

tahkik ve haber alma kaynaklarının etkinliğinden yararlanmaya çalışarak, bu üstünlük ve baskı kurma girişimlerine karşı koymaya çalışmışlardır. Bu konuda arşivde yer alan birkaç örneği karşılaştırmalı olarak değerlendirmek, yabancı temsilciliklerin diplomatik üstünlük kurma girişimlerini ve Osmanlıların buna nasıl karşı koymaya çalıştıklarını ortaya koyacaktır. Örneğin Temmuz 1889 tarihli bir kayda göre, Rusya Sefareti'nin kendi kaynaklarından elde ettiği "Hanya'da bazı Müslümanlar tarafından Hristiyan ahali üzerine ateş açıldığı ve Girit ahvalinin endişeyi mucib bir hal aldığı" haberi, adadaki Rus memurlarıyla Rus tebaanın huzur ve emniyetinden Bâb-ı Âlî'nin mesul olduğu uyarısıyla birlikte Osmanlı hükümetine bildirilmiştir (BOA, Y.A.HUS. , 227/82, H. 29.11.1306 / M. 27.07.1889; BOA, Y.A.HUS. , 227/87, H. 30.11.1306 / M. 28.07.1889). Aynı günlerde İngiltere temsilciliklerinden de Girit'teki tebaayı korumak gerekçesiyle adaya asker çıkarma da dâhil olmak üzere benzer uyarılar gelmesi üzerine, Osmanlı yönetimi Girit'teki gelişmeleri tahkik edeceği ve kontrol altına alacağı sözüyle birlikte ilgili yabancı temsilcilikleri Giritle ilgili düşüncelerinden "sarf-ı nazar ettirmeye" çalışacaktır (BOA, Y.A.HUS. , 228/15, H. 05.12.1306 / M. 02.08.1889). Bununla beraber Osmanlı yöneticileri, kaynaklarından edindikleri haber ve bilgilerle diplomatik baskı kurmak isteyen - İngiltere ve Rusya gibi- yabancı ülke temsilciliklerinin bilhassa Ermeniler gibi gruplarla kurdukları ilişkilere yönelik istihbarat elde etmeleri halinde, bu temsilciliklere ihtarda bulunmaktan çekinmemişlerdir.³³⁵ Böylelikle İngiltere, Rusya ve Fransa gibi ülke temsilciliklerinin diplomatik üstünlük ve baskı kurma girişimlerine karşı koyulmaya çalışılacak; bu da gerek temsilcilikler, gerekse Osmanlılar için bilgi ve habere doğru ve zamanında ulaşmayı oldukça önemli hale getirecektir.³³⁶

bkz. (Sonyel, 2009, s. 77; ayrıca belge kaydı için bkz. FO, 424/104/Conf. 4367, no.194: Goschen'den Granville'e gönderilen rapor, İstanbul, 6.11.1880).

³³⁵ Örneğin "Ermeni Fesad Cemiyeti hakkında zabıtaca yapılan tahkikatın sonucunda hep bir Rus çıkmakta ve Rusya Sefareti tarafından bunlar himaye edilmekte olduğundan, Petersburg Sefareti vasıtasıyla yapılan ihtar üzerine, Rusya Hariciye Nazırı'nın İstanbul Rusya Sefareti'ne tavsiyede bulunacağı" kaydı, BOA, Y.A.HUS. , 239/69, H. 20.02.1308 (M. 05.10.1890).

³³⁶ Çeşitli tarihlerde Osmanlı vilayetlerinden alınan haberlerin Osmanlı yönetimi ve yabancı temsilcilikler tarafından farklı yorumlanması, diplomatik zıtlığa sebebiyet verecek kadar büyüyeabilmektedir. Şam'da iki Yahudinin kavgası sonrası yaşananlar bu

Bâb-ı Âlî ile İngiltere Sefareti arasında bir dizi yazışma ve haber paylaşımına yol açan Fao hadisesi, Osmanlılar ve yabancı misyonların kendi kaynaklarından aldıkları haberleri diplomatik anlamda birbirlerine karşı nasıl kullandıkları konusunda uygun bir örnek teşkil etmektedir. 1890 yılında İngiltere Sefareti'nden Bâb-ı Âlî'ye yapılan bir ihbarda, Basra Vilayeti'ne bağlı Fao (el-Fao; Arapça: الفاو) istihkâmlarından bölgedeki İngiliz filosuna ateş açıldığı bildirilir. İhbarı gündemine alan Bâb-ı Âlî, Fao İstihkâmât Komisyonu ve Londra Sefareti'yle iletişime geçer ve gelen bilgiler doğrultusunda alınacak tedbirlere yönelik Şura-yı Devlet Reisi Ahmed Ârifî Paşa, Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa ve Adliye Nazırı Ahmed Cevdet Paşa tarafından bir mazbata hazırlanır (BOA, Y.A.HUS. , 234/80, H. 27.07.1307 / M. 19.03.1890). Mazbatada, Fao hadisesinden dolayı İngiltere'nin talep ettiği tarziyenin verilmesi gerektiğine; ayrıca İngilizlerin olayı onur meselesi yaparak ağır bir harekette bulunmalarına meydan vermemek üzere, istihkâmlarda görevli Yüzbaşı Hüseyin Ağa ile bir çavuşun rütbelerinin alınarak cezalandırılmalarına karar verilir. Bu karar Londra Sefareti aracılığıyla İngiltere Başbakanı Lord Salisbury ve İngiliz hükûmetine bildirilir (BOA, Y.A.HUS. , 234/84, H. 29.07.1307 / M. 21.03.1890). Fakat İngiltere bu karardan tatmin olmamış olacak ki, Fao hadisesinden birkaç ay sonra Marmaris'teki İngiliz donanmasına ait gemiler “mahalli memurlara ve Bâb-ı Âlî'ye haber vermeksizin” karaya asker çıkartır ve çadırlar kurarlar. Bu haber üzerine İngiltere Sefareti'nden konuyla ilgili “izahat verilmesi” talep edilir (BOA, Y.A.HUS. , 236/39, H. 13.11.1307 / M. 01.07.1890). Her ne kadar sefaretin yatıştırıcı ifadeleri sayesinde daha büyük bir diplomatik kriz başlamasa da, Fao hadisesi ve sonrasında İngilizlerin Marmaris'e asker çıkarmaları, Osmanlılar ve İngilizlerin kendi haber kaynakları üzerinden diplomatik meseleler hakkında bilgi almayı tercih ettiklerini göstermektedir. Osmanlı istihkâmlarından İngiliz filosuna

konuda verilebilecek örneklerden biridir. 1888 tarihinde Şam'da iki Yahudi kavga ederken zaptiyeler tarafından müdahale edilir ve kavga eden Yahudiler adliyeye sevk edilmek üzere gözaltına alınırlar. Kavga eden şahısların sevki sırasında Fransa Konsolosluğu kavaslarıyla zaptiyeler arasında arbede yaşanır ve kavaslar zaptiyelerden birini yaralayarak Yahudileri konsoloshaneye götürürler. Sonrasında Osmanlı zaptiyesinin müdahalesi gerçekleşir; bu müdahaleyi konsoloshaneye baskın telakki eden Fransa Sefareti, Şam Valisi'nin azlini talep eder. Osmanlı yetkilileriye “evvela Şam konsolosunun azli resmen bildirildikten sonra” valinin azledileceğini Fransa Sefareti'ne bildirirler; BOA, Y.A.HUS. , 211/72, H. 26.06.1305 (M. 10.03.1888).

ateş açıldığı ihbarı İngiltere Sefareti'nden gelmiş, Osmanlı yetkilileri meseleyi kendi kaynaklarından tahkik ederken, İngiltere Sefareti de kendi kaynaklarından olayı takip etmiştir. Nitekim Londra Sefareti'nden İngiliz hükûmetine iletilen tarziye tebliğine Lord Salisbury “Deniz Kuvvetleri ile istişareden sonra” cevap vereceğini bildirecektir (BOA, *Y.A.HUS.* , 234/90, H. 01.08.1307 / M. 23.03.1890).

İstanbul'daki yabancı sefaretler çeşitli konularda ve bilhassa vilayetlerde meydana gelen olaylarla ilgili Osmanlı hükûmetinin izni dâhilinde tahkikatlarını bizzat yürütüp sonrasında elde ettikleri bilgileri Osmanlı yetkilileriyle paylaşırlar.³³⁷ 1884 yılı sonlarında İngiltere Sefareti'nden Selanik ve Manastır'a gönderilen Trother adlı bir görevli, yaptığı tahkikat sonucunda söz konusu vilayetlerdeki “şekavet hadiselerinin” büyütülecek derecede olmadığını sefarete ve Osmanlı yöneticilerine bildirir (BOA, *Y.A.HUS.* , 180/89, H. 23.03.1302 / M.10.01.1885). Tabii Osmanlı hükûmeti, vilayetleriyle ilgili yabancı sefaretlerden ulaştırılan istihbarattan çok daha fazlasını kendi kaynaklarından ve taşra yöneticilerinden ayrıntılarıyla elde etmektedir.³³⁸ Çoğu zaman yabancı misyonların tahkikat yürütmelerine ve istihbarat paylaşımlarına müsaade edilse de, paylaşılan istihbarata Osmanlıların temkinli yaklaştıklarını ve hatta bazen itimat etmediklerini ortaya koyan örnekler mevcuttur. Mesela Doğu Rumeli Vilayeti'nin Bulgaristan Prensiği'yle birleşmesinden sonra, 1887 yılı ortalarında İngiltere ve Avusturya Sefaretleri Baştercümanlarının Mabeyn'e, Rusya Sefareti

³³⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda görevli yabancı misyon mensuplarının, tahkikat gibi resmî görevleri de dâhil olmak üzere imparatorluk dâhilinde yaptıkları tüm seyahatler yakından takip edilmiştir. Örneğin Nisan 1900 tarihli bir kayda göre, İzmir'e gitmek için mürur tezkeresi alan İngiltere Sefareti mimarlarından Herbert'in İzmir'e vardığında “hafıyyen gözetlenmesi” Aydın Vilayeti'ne şifreli telgrafla tebliğ edilmiştir; BOA, *Y.EE.KP.* , 11/1028, H. 29.12.1317 (M. 30.04.1900). Benzer şekilde 1887 tarihli bir kayıta, İnebolu'ya hareket eden Almanya Sefareti Başkâtibi ile Alman subay Wilhelm von Covast'ın durumlarının araştırılmasının Bursa ve Ankara vilayetlerine emredildiği görülmektedir; BOA, *Y.A.HUS.* , 207/70, H. 28.01.1305 (M. 16.10.1887).

³³⁸ Örneğin 1888 yılında Fransa Sefareti'nden Bâb-ı Âlî'ye yapılan bir ihbarda, Beyrut'ta bir Maruni'nin iki Müslüman tarafından katledildiği ve Beyrut'taki Ortodoks Kilisesi'ne ibadet esnasında saldırı yapıldığı bildirilir. Suriye Vilayeti'yle konuyla ilgili muhabere eden Bâb-ı Âlî, bu tür şikâyetlerin Beyrut'taki Fransa ve Rusya konsolosları tarafından ortaya atılmış olduğu ve bu şikâyetlerin gerçeği yansıtmadığı sonucuna varır, konu böylece Yıldız Sarayı'na arz edilir; BOA, *Y.A.HUS.* , 211/17, H. 08.06.1305 (M. 21.02.1888).

Maslahatgüzarı'nın da Hariciye Nezareti'ne "Bulgaristan ahvalı" ile ilgili verdikleri bilgiler "itimada hâiz olmadığı" ifadesiyle kayıtlara geçmiştir.³³⁹ Sefaret temsilcilerinin genellikle Hariciye Nezareti'ne gelerek yaptıkları bu tür bilgilendirmeler ve paylaştıkları haberler, sonrasında tüm ayrıntılarıyla ve tercüme edilerek Yıldız Sarayı'na sunulmaktadır. Örneğin Prizren, Yakova ve İpek taraflarında yaşanan "uygunsuzluklardan" bahseden İngiltere Sefareti tahrirâtı³⁴⁰, İtalya Sefareti tarafından ülkelerindeki gazete haberleri konusunda yapılan tebligat³⁴¹ ya da Fransa Sefareti Baştercümanı'nın Ankara'da Müslüman ve Hristiyan ahali arasında sükûnetin hâkim olduğunu bildiren beyanı³⁴² Bâb-ı Âlî tarafından Yıldız Sarayı'na sunulmuştur.

Her ne kadar haber alma ve bilgi paylaşımı faaliyetlerinde yabancı misyonlar "kendi kaynaklarını" kullanmayı tercih etseler de, Osmanlıların da bu konuda birinci önceliği kendi kaynakları olacaktır. Nitekim örneğin yabancı bir sefaretten herhangi bir Osmanlı vilayetiyle ilgili önemli bir haber paylaşılması halinde Osmanlı yöneticilerinin yaptıkları ilk iş, vilayet ya da ilgili birimle iletişime geçerek haberin doğruluğunu teyit etmek ve gerekirse tahkikata girişmek olmuştur. Bu konuda arşivde yer alan örneklerin azımsanmayacak bir kısmı, yabancı misyonların ağırlıklı olarak Ermeni meselesi hakkında yaptıkları ihbar ve paylaştıkları istihbaratın Osmanlı yetkililerince yürütülen tahkikat sonucunda asılsız çıkarıldığını göstermektedir. Çeşitli tarihlerde İngiltere Sefareti'nden yapılan Bitlis, Muş, Sason ve Talori havalisinde Kürt aşiretlerinin Ermeni köylerine saldırarak katliam ve yağma hareketlerinde bulundukları³⁴³, Ermenilerin hayvanlarının gasbedildiği³⁴⁴, Silvan ve Palu kazalarında Ermenilere yapılan yardımlara engel olunduğu³⁴⁵ ve Harput'ta Ermenilerin

³³⁹ Bkz. BOA, Y.A.HUS. , 206/13, H. 02.12.1304 (M. 22.08.1887).

³⁴⁰ Bkz. BOA, Y.A.HUS. , 164/98, H. 13.06.1297 (M. 23.05.1880).

³⁴¹ Bkz. BOA, Y.A.HUS. , 218/25, H. 07.02.1306 (M. 13.10.1888).

³⁴² Bkz. BOA, Y.A.HUS. , 340/9, H. 01.06.1313 (M. 19.11.1895).

³⁴³ Bkz. BOA, A.}MKT.MHM. , 619/33, H. 29.06.1313 (M. 17.12.1895); BOA, A.}MKT.MHM. , 625/15, H. 05.05.1323 (M. 08.07.1905).

³⁴⁴ Bkz. BOA, A.}MKT.MHM. , 624/17, H. 02.04.1322 (M. 16.06.1904); BOA, A.}MKT.MHM. , 625/20, H. 24.01.1324 (M. 20.03.1906).

³⁴⁵ Bkz. BOA, A.}MKT.MHM. , 637/12, H. 29.09.1313 (M. 14.03.1896).

ziraatine müdahale edildiği³⁴⁶ yönündeki ihbarların tümünün Osmanlı yerel yöneticilerince yapılan tahkikat sonucunda doğru olmadığı anlaşılmıştır. Benzer şekilde Bitlis ve Muş civarındaki Ermeni köylerine Kürtler tarafından saldırı yapılarak çok sayıda Ermeninin öldürüldüğü³⁴⁷, Silvan Kazası'nda cinayet ve yağma hareketleri gerçekleştiren Kürtlerin Süryanilere de saldırdıkları³⁴⁸, Diyarbakır ve çevresinde kıtlık başgösterdiği³⁴⁹ ve İslahiye çevresinde asayişin temin edilemediği³⁵⁰ şeklindeki Fransa ve Rusya Sefaretleri ihbarlarının gerçeği yansıtmadığı ilgili vilayetlerden merkezî yönetime bildirilmiştir. Sefaretlerin bu tür ihbarları sonrasında yapılan tahkikatın sonucu ayrıntılarıyla sefaretlere tebliğ edilir³⁵¹; ayrıca bölgedeki büyük çoğunluğunu konsolosların oluşturduğu yabancı misyon şefleri ve istihbarat kaynaklarının hareketleri dikkatle takip edilerek, “Ermenilere telkinâta bulunmak” gibi uygunsuz hareketlerde bulunanlar uyarılır ya da ilgili sefaretten azilleri istenir.³⁵² Bununla beraber Osmanlılar açısından Ermeni faaliyetleri hakkında yabancı sefaretlerin ulaştıkları bilgilerden fazlasına ulaşmanın faydası, sadece yapılan ihbarları asılsız çıkarmakla sınırlı kalmamıştır. Başta yerel yöneticiler olmak üzere bölgedeki haber alma kaynaklarından elde edilen bilgiler Osmanlı yöneticilerine diplomatik manevra alanı kazandırmıştır. İngiltere Büyükelçisi William White'ın ıslahat talebine bizzat II. Abdülhamid'in “önce düzen, sonra ıslahat”³⁵³ mealindeki cevabı ve bölgedeki karışıklıklardan bahisle paylaştığı bilgiler, söz konusu durum için verilebilecek en uygun örneklerden biridir.

³⁴⁶ Bkz. BOA, A.}MKT.MHM. , 658/33, H. 09.11.1313 (M. 22.04.1896); BOA, A.}MKT.MHM. , 637/26, H. 09.11.1313 (M. 22.04.1896).

³⁴⁷ Bkz. BOA, A.}MKT.MHM. , 624/20, H. 06.04.1322 (M. 20.06.1904).

³⁴⁸ Bkz. BOA, A.}MKT.MHM. , 637/17, H. 10.10.1313 (M. 25.03.1896).

³⁴⁹ Bkz. BOA, A.}MKT.MHM. , 637/36, H. 29.06.1314 (M. 05.12.1896).

³⁵⁰ Bkz. BOA, A.}MKT.MHM. , 651/18, H. 15.12.1313 (M. 28.05.1896).

³⁵¹ Örneğin “Muş havalisinde Ermeni ahalinin katli ve mallarının gasbedildiği şeklindeki haberlerin aslının bulunmadığının İngiltere Sefareti'ne tebliği” kaydı, BOA, A.}MKT.MHM. , 625/20, H. 24.01.1324 (M. 20.03.1896).

³⁵² Örneğin bkz. “Muş'a gidip Ermenilere telkinâta bulunan Bitlis İngiliz Konsolosu'na bu gibi işlere karışmamasının kesinlikle tenbihi hususunda İngiltere Sefareti'ne yapılan tebliğ üzerine icabına bakılacağı yanıtının alınması” hakkında, BOA, A.}MKT.MHM. , 625/25, H. 21.06.1324 (M. 12.08.1906); ayrıca bkz. “Muş'un Sason ve Talori cihetlerine geçerek Ermeni köylerini ziyaretle birtakım fesedede bulunan Van Fransa Konsolosu Ruben ve tercümanı hakkında yapılan tahkikat sonrası azillerinin Fransa Sefareti'nden talep edilmesi” hakkında, BOA, A.}MKT.MHM. , 673/25, H. 07.04.1323 (M. 11.06.1905).

³⁵³ Bkz. BOA, Y.PRK.TKM. , 18/49, H. 29.12.1307 (M. 16.08.1890).

Yabancı misyonlarca “doğru olmayan haberlerin” paylaşımı -ya da Osmanlılarca böyle yorumlanması-, yabancı sefaretlerden paylaşılan istihbarata yönelik bilhassa Yıldız Sarayı’nda zamanla bir güvensizlik oluşturmuştur. Sadrazam Said Paşa’nın anılarında yer verdiği bir örnek bu konuda oldukça dikkat çekicidir. Ocak 1903’te İngiltere’nin Selanik Konsolosu Rum asıllı Beliyoti’nin İngiltere Büyükelçisi Nicholas O’Connor’a gönderdiği, büyükelçinin de Sadrazam Said Paşa’yla paylaştığı bir haberde, Said Paşa’yı öldürmek üzere Arnavutluk’tan İstanbul’a üç kişinin gönderildiği ve bunların yakında İstanbul’a varacakları bildirilir. İstihbarata göre, Arnavutlar Metroviçe’de Rus Konsoloslugu kurulması ve Arnavutluk’ta ıslahat yapılması kararlarından Sadrazam Said Paşa’yı sorumlu tutmakta ve öç almak emeliyle Said Paşa’ya suikast düzenlemek istemektedirler. Vehimli bir yapıda olduğu bilinen Said Paşa’nın hayatından endişe duyarak Zaptiye Nazırı’ndan daha iyi korunmasını talep edip, “olayın iç yüzünü öğrenmesi” için Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa’yı telgrafa boğduğu sırada, Yıldız Sarayı’nın bu önemli istihbarata verdiği tepki oldukça soğukkanlı ve bir o kadar da ilginçtir: “Gerçi bu konu düşmanların uydurmasından ibaretse de eğer bu fikir ve maksatta İstanbul’a gelen olup yakalanamazsa şiddetli sorumluluğu gerektirecektir.” (Kutlu, 1977, ss. 292-293). Görüldüğü gibi Mabeyn’den Said Paşa’ya gönderilen bu tezkerede İngiltere Büyükelçiliği’nin verdiği istihbarata pek güvenilmediği ifade edilecek ve istihbaratın doğru çıkma ihtimaline karşı ilgisiz bir tavır sergilenerek alınacak herhangi bir tedbirden bahsedilmeyecektir.³⁵⁴

Yalnızca sefaret ve konsolosluk gibi yabancı misyonlar tarafından değil, aslında diplomatik ilişkilerin bir gereği olarak başbakanın emniyet müdürüne³⁵⁵ kadar

³⁵⁴ Said Paşa’ya yönelik suikast tasavvurlarıyla ilgili arşiv belgelerinde de kayıtlara rastlamak mümkündür. Örneğin Temmuz 1902 tarihli Sadaret kayıtlarında, Makedonya komitesinin Said Paşa’ya suikastta bulunmak üzere bazı kişileri İstanbul’a göndereceğinin haber alındığı; ayrıca Boris Sarafof’un “Paşa hazretlerinin güya Bulgarlara pek ziyade zulüm ve şiddet eylemekde bulunduğu için kendisine suikast etmek üzere Edirne’de bir Bulgar cem’iyyeti teşkil ettiğinin (..) istihbâr kılındığı (...)” kaydedilmiştir, bkz. BOA, A.MTZ.(04). , 79/62, H. 22.04.1320 (M. 29.07.1902).

³⁵⁵ Örneğin bkz. “Brüksel’de bulunan Ermeni ihtilalcilerin, Sultan Abdülhamid’e yönelik suikast planladıklarına dair ele geçirilen mektupların sahte olduğunun anlaşılması üzerine, Brüksel Emniyet Müdürü’nün Brüksel Sefareti’ne bilgi veren mektubu” hakkında, BOA, HR.SYS. , 2745/33, M. 08.06.1896.

farklı görevlerdeki yabancı devlet adamı ve bürokratlar tarafından istihbarat paylaşımında bulunulmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi Osmanlı hükümetiyle paylaşılan istihbarat, ağırlıklı olarak diplomatik hassasiyet arz eden ya da anarşi kavramının gündemde olması hasebiyle güvenliğe ilişkin konulardan oluşmaktadır. Bu konuda en iyi örneklerden biri, Osmanlı Devleti ile Fransa ve İtalya arasında küçük çaplı bir diplomatik krize neden olan Correspondance de l'Est adlı gazetenin yayınları üzerine gerçekleşmiştir. 1888 yılında Correspondance de l'Est Gazetesi'nde Osmanlı hükümeti hakkında ağır ifadeli haberlere yer verilmiş, haberleri kimlerin yayımladığını tespit etmek üzere Paris Sefareti'nce yürütülen tahkikat sırasında, Paris Sefiri Mahmud Esad Paşa bizzat Fransa Dışişleri Bakanı'na müracaat ederek, bakandan "Papa nezdinde girişimde bulunma" sözünü almıştır (BOA, Y.A.HUS. , 218/37, H. 09.02.1306 / M. 15.10.1888). Benzer ifadeli haberlerin İtalya'da, İtali adlı gazetede yayımlanması üzerine bu kez Roma Sefareti diplomatik temaslarda bulunmuş, bu temaslarda sırasında İtalya Başbakanı Crispi, gazete haberlerinin Roma'daki Fransa Sefareti görevlilerinden biri tarafından gazetelere naklettirildiğini "sûret-i hafîyyede (gizli şekilde)" Roma Sefiri Yanko Fotiyadis Paşa'ya bildirmiştir (BOA, Y.A.HUS. , 218/70, H. 18.02.1306 / M. 24.10.1888). Konuyu Paris, Viyana³⁵⁶ ve Roma Sefaretleri aracılığıyla takip eden Bâb-ı Âlî ve Yıldız Sarayı, Correspondance de l'Est Gazetesi muhabirlerinin Osmanlı Devleti aleyhine yayımladıkları haberleri sefaretlerden aldıkları bilgilerle hazırladıkları sonucuna varacak ve aynı dönemde benzer örneklerin de³⁵⁷ görülmesi üzerine bu tür istihbaratın izini sürerek yabancı misyonlara ulaşmaya çalışacaklardır.

İstanbul ve vilayetlerdeki resmî görevli ve diplomatların yanı sıra, zaman zaman Avrupa'daki Osmanlı temsilcilikleriyle iletişime geçerek çeşitli konularda ihbar, bilgi paylaşımı ya da önerilerde bulunan yabancılara da rastlanmaktadır. Yıldız evrakı arasında bulunan ve "Sefaretlere münasebeti olan Mösyö Lukan tarafından alınan malumattır" başlığıyla Yıldız Sarayı'na ulaştırılan -İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etme planlarına dair- bir kayıt, bu konudaki onlarca örnekten

³⁵⁶ Bkz. BOA, Y.A.HUS. , 218/49, H. 12.02.1306 (M. 18.10.1888).

³⁵⁷ Bkz. "Bükreş'te yayımlanan Express Orient Gazetesi muhabirlerinin Osmanlı Devleti aleyhinde yazdıkları yazıları Rus Sefareti'nden aldıklarına dair istihbarat" hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 215/4, H. 03.11.1305 (M. 12.07.1888).

biridir.³⁵⁸ “Mösyö Lukan” Napoli Limanı’nın İtalya’nın Bahr-i Ahmer (Kızıldeniz) taraflarına sevk edeceği askerin hareket noktası olduğunu ve İtalya’nın Bahr-i Ahmer’e yönelik planlarına dair daha önce Roma Sefareti Mazlahatgüzarı ile Napoli’deki Osmanlı Şehbenderi’ne bilgi verdiğini belirterek, bu konuda çeşitli önerilerde bulunur. “Mösyö Lukan”ın Yıldız Sarayı’na sıraladığı önerilere yer veren rapor, yabancı bir istihbarat kaynağının ne tür bilgiler paylaştığını ortaya koyması bakımından kayda değerdir:

“Sefâretlere münâsebeti olan Mösyö Lukan tarafından alınan ma’lûmâtıdır

Napoli Limanı İtalya devletinin hükûmet-i aliyyelerine sevk edeceği askerin nokta-i hareketi olduğundan Bahr-i Ahmer’e olan İtalya devletinin şu şükûkundan Roma’da bulunan Devlet-i Aliyye Maslahatgüzârı ve Napoli’deki Devlet-i Aliyye Şehbenderi taraflarına birkaç mah mukaddem i’tâ-yı ma’lûmât edildi ise de iktisâb-ı ma’lûmât zımında Roma ve Napolice olan temsîlât meydanda iken me’mûrîn-i mûmâileyhîmin vazîfelerince vâki olan müsâmahaları affolunamaz derecededir. Şu vâkıa Süferâ-yı Devlet-i Aliyye’nin ekseriya nazarlarından kaçırdıkları düvel-i ecnebiyye hazırlıklarından Zât-ı Şâhâne’nin politika dâiresini vaktiyle haberdâr etmek üzere Avrupa’da hafî bir iki me’mûr bulundurulmasının derece-i ehemmiyetini bir kat daha takdîr eylemiştir.

Şübheye mahâl kalmamak üzere işbu hafîyye me’mûrlarının gerek hükûmet-i mahâlliyyenin ve gerek süferânın dikkatini celb eylememesi için Devlet-i Aliyye Şehbenderhâneleri Umûm Müfettişi sıfatını hâiz olması iktizâ eder ve bu sûretle pâyitahtlarda ikâmet etmek hakkı olur. İşbu hafîyye me’mûrunun lisâna âşinâ olmasıyla berâber ahvâl-i diplomasi ve politikaya vukûfiyeti olması elzemdir.

Dersââdet mahâfil-i diplomasiyesi efkârına nazaran Bâb-ı Âlî tedâbîr-i lâzıme vaktiyle teşebbüs edecek olur ise İtalya’nın birinci maksadı olan

³⁵⁸ Benzer örnekler için bkz. “Vaktiyle yüzbaşılık yapmış bir şahsın Roma Sefareti’ne müracaatla İstanbul’da bir ihtilal çıkarılıp padişahın ve devlet ricalinin hayatına kastedileceğini bildirmesi” hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 161/44, H. 20.06.1296 (M. 11.06.1879); “Viyana Sefareti’ne Çaramovic adında birinin müracaat ederek Yunan Kralı’nın tahrirat kalemi mülazımlarından biri ile Atinalı bir bankerin oğlunun fesad cemiyeti tertip ettiklerine dair ihbarı” hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 168/16, H. 13.08.1298 (M. 11.07.1881).

Trablusgarb'ı istilâdan halâs eylemiş olur. İtalya'nın kıyâmına karşılık üzere Girid Limanı'nda iki veya üç zırhlının muvakkaten hazır bulundurulması ittihâz edilecek tedâbirin en başlıcasıdır. Sâniyen bir işâretde hareket edebilmek üzere Trablus'da mevcûd bulunan orduya takvîye ve ihtiyât için dahi fazla asker bulundurulmalıdır. Sâlisen İtalya'nın Trablusgarb veyâhud Bingâzi'ye karşı bir kıyâmda bulunacağı melhûz bulunduğundan Napoli Limanı'nda cereyân eden muâmelâtı tedkîk etmek şu zaman için mülhem olduğu kadar elzemdir." (BOA, Y.PRK.AZJ. , 25/14, H. 29.12.1310 / M. 14.07.1893).

Yıldız Sarayı'nın Trablusgarp konusunda "Mösyö Lukan"ın önerilerine ne derece önem verdiği bilinmese de, İtalya'nın Trablusgarp'a yönelik planları Osmanlı hükümetinin diplomatik anlamda en hassas olduğu konulardan biridir ve dolayısıyla Trablusgarp'a dair yabancı misyonlardan elde edilen her türlü bilgi hassasiyetle değerlendirilmiştir. Arşivdeki kayıtlara göre Trablusgarp konusunda Osmanlı hükümetiyle en sık bilgi paylaşımında bulunan ülke Fransa'dır. Fransa 1830'da Cezayir'i işgal etmesi ve 1881'de de Tunus'a yerleşmesiyle -İngiltere'yle birlikte- Osmanlı Kuzey Afrikası ile yakından ilgilenen iki Büyük Güç'ten biri haline gelmiştir (Georgeon, 2012, ss. 298-304). İtalya'nın Trablusgarp üzerinde beslediği emellerin bilincinde olan Avrupa'daki Osmanlı sefaretları ve bilhassa Paris ve Roma sefirleri, haber alma faaliyeti olarak yorumlanabilecek olan çeşitli diplomatik girişimlerde bulunmuşlardır. 1890 yılında Roma Sefareti'nden paylaşılan bir istihbaratta, Fransa Başbakanı Charles de Freycinet'in (1828-1923) İtalya'nın Akdeniz'deki statükoyu muhafaza etmek konusunda arzu edilecek "en iyi teminatı" verdiğini ifade ettiği kaydedilir (BOA, Y.A.HUS. , 239/74, H. 22.02.1308 / M. 07.10.1890). Başbakan düzeyinde bir devlet adamının istihbarî değer taşıyan bu ifadesi önemli görülüş ve sefaret tarafından Osmanlı hükümetiyle paylaşılmıştır. Bununla birlikte Avrupa'daki Osmanlı sefirleri, muhtemelen takip ettikleri diplomatik mahfillerden edindikleri izlenimin ve kullandıkları haber kaynaklarının farklılığından dolayı, İtalya'nın Trablusgarp'a yönelik planlarını ve bu konuda bilhassa Fransa ile İtalya arasındaki ilişkileri farklı değerlendirmelerle hükümete aktarmışlardır. Mesela 1902 yılında Avrupa'daki Osmanlı sefaretlarından Sadrazam Said Paşa'ya ulaştırılan bir dizi tahrirat, bu farklı değerlendirmeleri gözler önüne

sermektedir. Sadrazam Said Paşa'ya Berlin Sefareti'nden ulaşan tahriratta İtalya ve Fransa hükümetleri arasındaki itilafa vurgu yapılırken³⁵⁹, Viyana Sefareti'nden gönderilen tahriratta itilaf haberinin zan ve vehimden ibaret olduğu³⁶⁰, Roma Sefareti'nden gönderilende ise "Trablusgarp üzerinde Fransa ile İtalya arasında bir itilafın mevcudiyetinden şüphe edilmediği" kaydedilmiştir.³⁶¹ Görüldüğü gibi Osmanlı sefirleri Trablusgarp konusunu farklı değerlendirmektedirler ve bu az önce ifade edildiği gibi Batı kamuoyunun konuya bakışı ve ikili diplomatik ilişkilerin farklılığından kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim devlet adamları arasındaki bu ikili ilişkilerin bir ürünü olsa gerek, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa 18 Nisan 1887 tarihli bir tahriratıyla, İtalya'nın Tunus ve Trablusgarp'a saldırması halinde Fransız donanmasının Osmanlılara yardım edeceği teminatının Fransa tarafından verildiğini Yıldız Sarayı'na bildirecektir. (BOA, Y.PRK.EŞA. , 6/60, H. 24.07.1304 / M. 18.04.1887).

Trablusgarp meselesi gibi önemli konuların dışında, yabancı sefaretler görünüşte Osmanlı İmparatorluğu'nu doğrudan doğruya ilgilendirmese de, diplomatik ilişkiler kapsamında dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan gelişmelere dair Osmanlı hükümetiyle bilgi paylaşımında bulunabiliyorlardı. Bâb-ı Âlî örneğin, Madagaskar'a dair İngiltere ile Fransa arasındaki görüşmeleri İngiltere Başbakanı Lord Salisbury'nin kâtabinin "sûret-i hafîyyede (gizli şekilde)" gönderdiği muhtıradan ya da Siyam ordusunun sınırda bekleyen Fransız müfrezesi ile Fransa'ya ait gemilere saldırması sonrasında Fransa'nın Siyam sahillerini muhasara kararını Fransa Sefareti'nin yaptığı tebligattan öğrenebiliyordu.³⁶² Buna mukabil Osmanlı hükümeti de yabancı misyonlarla zaman zaman istihbarat paylaşımında bulunuyor ve bazı istihbarî konularda taleplerini iletliyordu. 1890 yılı başlarında Hariciye Nezareti, Rusya'nın Karadeniz'deki donanması hakkında Nikolayef Şehbenderliği'nden aldığı

³⁵⁹ Bkz. BOA, Y.A.HUS. , 424/51, H. 15.10.1319 (M. 25.01.1902).

³⁶⁰ Bkz. BOA, Y.A.HUS. , 424/74, H. 22.10.1319 (M. 01.02.1902).

³⁶¹ Bkz. BOA, Y.A.HUS. , 424/92, H. 26.10.1319 (M. 05.02.1902). Daha 1885 gibi bir tarihte Roma Sefareti, İtalya Hariciye Nazırı ile Roma'daki Fransa Büyükelçisinin Trablusgarp konusundaki görüşmelerini ve beyanlarını Hariciye Nezareti'ne raporluyordu; bkz. BOA, Y.A.HUS. , 182/32, H. 03.09.1302 (M. 16.06.1885).

³⁶² Örneğin bkz. BOA, Y.A.HUS. , 362/124, H. 25.06.1314 (M. 01.12.1896); BOA, Y.A.HUS. , 278/103, H. 18.01.1311 (M. 01.08.1893).

tahriratı İngiltere Dışişleri'yle paylaşmak üzere Londra Sefareti'ne göndermişti (BOA, *Y.A.HUS.* , 234/24, H. 12.07.1307 / M. 04.03.1890). Bununla birlikte Osmanlılar kapitülasyonlar nedeniyle postahanelere ve diplomasinin bir kuralı olarak sefarethanelere müdahale edemeseler de, “muzır eşya”ların ya da yasaklı gazetelerin ülkeye sokulmasının engellenmesi konularında yabancı misyonlardan taleplerde bulunabiliyorlardı. Örneğin Hürriyet Gazetesi'nin “Memalik-i Şahane'ye men-i idhâli” için İngiltere ve Fransa Sefaretlerinden başka Fransız Postahanesi'ne de tebligat yapıldığı Nisan 1894 tarihli bir kayıttan anlaşılmaktadır (BOA, *Y.A.HUS.* , 295/58, H. 24.10.1311 / M. 30.04.1894). Bunun dışında Osmanlı yönetiminin hassasiyet gösterdiği konulardan biri olarak yabancı basının takibinde ve basını mümkün olduğu derecede Osmanlılar lehine çevirme çabalarında, sadece Avrupa'daki Osmanlı sefirlerinin değil, İstanbul'daki yabancı devlet temsilcilerinin de zaman zaman devreye girdiklerini görmek dikkat çekicidir. Nitekim Mahmud Celaleddin Paşa'nın Avrupa'ya firarı sonrasında, bu konuda Fransız Monde Illustre Gazetesi'nin “iftira içereкли” çeşitli yayımlar yapması üzerine Fransa Sefiri Hariciye Nezareti çağrılacak ve Fransız Sefir “Fransa basınıni Osmanlılar lehine çevirmek için bizzat meşgul olacağı” sözünü verecektir (BOA, *Y.PRK.HR.* , 28/39, H. 14.09.1317 / M. 16.01.1900).

Bu tür örnekler görülse de Osmanlılar kendi kaynaklarından edinmedikleri istihbarata çoğunlukla temkinli yaklaşmışlardır ve açıkçası diplomatik ilişkiler haricinde elde edilen yabancı kaynaklı istihbaratın, Osmanlı yöneticilerinin pek de işini yaradığı söylenemez. Georgeon'un (2012, s. 376) “iç kolonizasyon çabaları” adını verdiği ve bilhassa 1890'lardan itibaren ideolojik, bürokratik ve askerî araçlar kullanılarak girişilecek olan devlet egemenliğini genişletme politikası, zaman zaman karşısında Düvel-i Muazzama'yı ve bunların temsilcilerini bulmuştur. Bu gerçeğin farkında olan ve çoğu kere de başta Anadolu'daki Ermeni olayları³⁶³ olmak üzere dönemin çetrefilli meselelerinde karşıya karşıya gelen Bâb-ı Âlî ve yabancı misyonlar, bir istihbarat paylaşımından ziyade daha çok bir “istihbarat yarışı”na girmişlerdir. Elbette

³⁶³ Burada sadece Ermenilerin komitecilik faaliyetleri değil, Ermeni ahaliye yapılan saldırılar da kastedilmektedir.

diplomatik ilişkiler çerçevesinde bir istihbarat veritabanı oluşmuştur; bunun örneklerini zaman zaman Hariciye Nezareti ve Osmanlı hükümet organlarını ziyaret eden yabancı misyon mensuplarının ifadelerinde ya da en azından değindikleri meselelerde görmek mümkündür. Ancak her temsilciliğin öncelikle kendi ülkesinin çıkarlarını ön planda tutması, üstelik çözümü zor meselelerde Osmanlılarla yabancı misyonların aynı görüşü paylaşmamaları ve olayları farklı şekilde yorumlamaları, istihbarî anlamda bilgi paylaşımını sınırlandırıp verimsizleştiren başlıca etkenler arasında gösterilebilir.

2.1.6. Açık Kaynaklar

II. Abdülhamid döneminde devletin önemli haber kaynaklarından bir diğeri açık kaynaklardı ve başta gazeteler olmak üzere her türlü matbu yayın bu kategoriye girmektedir. Bu konuda son yıllarda yapılan araştırmalar, özellikle de Selim Deringil (2014), Orhan Koloğlu (2006) ve Fatmagül Demirel'in (2007) dönemin ideolojik perspektifine ve sansür uygulamalarına yoğunlaşan çalışmaları açık kaynakların ve bunları takip etme işinin istihbarî boyutunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmaların yanı sıra devlet salnamelerinde yapılacak kısa bir inceleme bile imparatorluktaki tüm matbuatın devletin kontrolünde olduğunu ortaya koyar. Sözcü 1305 (1887/88) tarihli devlet salnamesi İstanbul'da, Galata ve Beyoğlu'nda bulunan matbaalardan imparatorluğun farklı bölgelerinde yayımlanan Rumca ve Ermenice gazetelere kadar tüm yayınların ve yayınevlerinin uzunca bir listesini verir.³⁶⁴ Her ne kadar çeşitli dillerde yayım yapan bu gazetelerin tümü devletin kontrolünde olsa da, bu gazeteler aynı zamanda önemli birer haber kaynağıdır. Nitekim Mabeyn-i Hümayun'un teşkilat yapısını inceleyen dönemin tanıklarından biri (Osman Nuri, 1911), Yıldız Sarayı Başkitâbet Dairesi'nin şubelerinden biri olan Tercüme Kalemi'nde, yurt içi ve yurt dışında yayımlanan gazetelerin tercümanlarca günlük olarak tercüme edilerek II. Abdülhamid'e sunulduğunu yazmaktadır (s. 519). Bununla birlikte Yıldız evrakı gazeteler bölümünde bulunan ve başta Türkçe olmak üzere

³⁶⁴ Bkz. *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1305, s. 261-263.

Almancadan Yunancaya kadar çeşitli dillere ait gazete küpürleri ve mecmualardan oluşan altmış dört dosya arşiv malzemesi, dönemin yöneticilerinin bu işe verdikleri önemi gösteren somut veriler arasındadır.³⁶⁵ Esasında Osmanlı İmparatorluğu'nda dış basını takip etme ve bu sayede basın yoluyla imparatorluğun işine yarayacak bir bilgi elde etme ya da imparatorluğun adının geçtiği bir gazete makalesinden haberdar olma arzusunu, ilk düzenli reform girişimleri dönemine kadar izlemek mümkündür. Bu konuda Findley'in verdiği bir örnek, aynı zamanda 1820'li yıllarda Bâb-ı Âlî Tercüme Odası'nın kurulmasını müteakip Osmanlıların basını takip etme ve bu yolla bilgi kırıntısı elde etme çabalarını gözler önüne sermektedir. Bir İngiliz gözlemcinin raporuna dayanan örnek, Divan-ı Hümayun Tercümanı Constantine Mourouzi'nin Yunan İhtilali'yle ilişkili olduğu gerekçesiyle 1821 ilkbaharında idam edilmesinden sonra, onun yerine getirilen ve aslen bir Bulgar dönmesi olan Yahya Efendi'nin yabancı basını takip etme çabalarını yansıtmaktadır:

“M. Chabert birkaç gün önce kendisini ziyaret ettiğinde onu [Yahya Efendi'yi] (...) bazı Türk gençleriyle etrafı sarılı halde bulmuş. Önlerinde yığılmış çok sayıda Frankfurt gazetesi bulunuyormuş ve içinde Türkiye adı geçen ya da Türkiye'nin ilişkileriyle ilgili konuların bulunduğu tüm yazıları sultanın emriyle ayırım gözetmeksizin çeviriyorlarmış (...)” (Findley, 2014, ss. 155-156).³⁶⁶

Osmanlıların bu konudaki hassasiyetini yansıtan bu İngiliz raporu, Bâb-ı Âlî Tercüme Odası'nın 1820'lerde çalışmalarına ne derece imkânsızlıklar içinde başladığını da ortaya koymaktadır. Divan-ı Hümayun'un son Rum tercümanının görevden alınıp idam edilmesiyle Bâb-ı Âlî'de bir tercüme dairesinin kurulması, devleti Rum tercümanlara bağlı olmaktan tamamen kurtarma ve tercüme işlerinin aksamadan devam etmesini sağlama amacı taşıyordu (Findley, 2014, s. 155). Aslına bakılırsa Bâb-ı Âlî Tercüme Odası'nın ilk dönemlerdeki misyonu, tüm devletin en önemli yazışmalarının elden geçirildiği ve tercüme edildiği oldukça ağır bir misyondur ve belki de dış basını takip etme işi Tercüme Odası'nın ikinci planda gelen işlevlerinden biriydi. Fakat Tercüme Odası'nın

³⁶⁵ Bkz. BOA, Y.PRK.GZT. , Katolog No: 496, H. 1266-1340 (M. 1850-1922).

³⁶⁶ Rapor kaydı için bkz. FO, 78/107, Strangford's no: 52, 25 Nisan 1822.

zaman içinde başlı başına bir kalem dairesi görünümü olarak Tanzimat döneminde yeni bir Müslüman kalemiye memuru tipini ve aynı zamanda imparatorluğun en yetenekli diplomatlarını yetiştiren bir büro haline gelmesi, tıpkı Osmanlı Hariciyesi gibi II. Abdülhamid dönemine Tanzimat döneminden kalan önemli devlet geleneği miraslarından biridir. Her ne kadar Abdülhamid döneminde bilhassa basını takip etme konusunda daha çok sansür işlemi ön plana çıksa da, imparatorluğun çeşitli birimlerinden Hariciye Nezareti ve Sadaret'e ulaştırılan sayısız gazete tercümesi, Tanzimat'tan kalan bu mirasa bu dönemde ciddiyle sahip çıkıldığını göstermektedir.

II. Abdülhamid döneminde açık kaynakları takip etme görevi esas itibariyle iki kurumun yükümlülüğündeydi. Bu kurumlardan biri Tanzimat döneminde oluşturulan Hariciye Matbuat Kalemi'nin yerini alan ve Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak çalışan Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti; diğeri ise Dahiliye Nezareti'nin alt birimlerinden biri olan Matbuat-ı Dahiliye Müdüriyeti'ydı. Her iki birimin de temel görevleri yurt içi ve yurt dışındaki matbuatı takip ve mümkünse kontrol etmek; ayrıca Osmanlı hükümetini ve padişahı bu konuda bilgilendirmektir. 1306 (1888/89) tarihli Hariciye Salnamesi, bu misyonu açıkça yansıtmaktadır. Salnameye göre Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin görevi, kısaca, Avrupa basınında yer alan zararlı ifadeleri tespit edip tekzip ettirmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun müsbet politikaları hakkında yabancı devletlerin bilgilendirilmesini sağlamaktır (*Sâlnâme-i Hâriciye*, 1306, s. 248; Finley, 2014, s. 295). Matbuat-ı Dahiliye Müdüriyeti'nin görevi ise biraz daha içe dönüktü: Dönemin matbuat kanunu çerçevesinde gazetelerin, diğer matbu yayınların, matbaaların ve tiyatroların denetlenmesi. Konuyu ele alan Findley'in (2014) deyiimiyle her iki müdüriyet de "denetim sisteminin birer parçası olarak Sultan'ın işine oldukça yaramış olmalıdır." (ss. 290-295). Fatmagül Demirel de (2007) Abdülhamid döneminin hemen başında yayımlanan "Matbuat İdaresi'nin Nizamname-i Dahiliyesi" başlıklı nizamnamenin ayrıntılarına yer verdiği çalışmasında, yabancı gazetelere para yardımıyla gazetelerin "doğru haber" yayımlamalarını temin etmeye kadar Matbuat Müdüriyeti'nin yetkilerini ve çalışma usulünü açıkça yansıtmıştır (ss. 45-47). Abdülhamid döneminin henüz başlarına, 2 Ocak 1879 tarihine ait Matbuat İdaresi'nce hazırlanan bir

nizamname ise, Matbuat Dairesi'nin bir umumi müdür başkanlığında iki şubeden (Muayene-i Matbuat ve Umur-ı Adıye-i Matbuat) oluşması, yurt içi ve yurt dışında devletle ilgili bütün yayınları izlemesi, bu amaçla başta elçilikler olmak üzere gerekli kurumlarda dil bilir tercüman ve kâtipler görevlendirilmesi gibi esasları belirlemiştir.³⁶⁷ Gerçekten de, Abdülhamid yönetimince hazırlanmaya devam eden bu tür nizamname³⁶⁸-lahiya³⁶⁹-arızalar³⁷⁰, gazete haberleri üzerine dönemin yoğun yazışmaları ve bilhassa Hariciye Nezareti'ne gönderilen sayısız gazete tercümesi, Osmanlı hükümeti ve Sultan'ın bu işe verdikleri önemi ortaya koymaktadır.

Matbuat-ı Ecnebiye ve Matbuat-ı Dahiliye Müdüriyetlerinin dışında, başta sefarethaneler olmak üzere dış temsilcilikler ve bağlı bazı birimler de açık kaynak istihbaratı konusunda önemli çalışmalar yapmışlardır. Özellikle 1908 II. Meşrutiyet dönemi arifesine ait veriler bu çalışmaları somut şekilde ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi Kanun-ı Esasi'nin ilanını müteakip “sefaret-i seniyye ve şehbenderhanelere hafiye tahsisatı itasına mahal kalmadığı” gerekçesiyle “hafiye ve muhassesatının ilgası” kararı verilmiş ve bu karar tüm yerel birim ve dış temsilciliklere bildirilmiştir.³⁷¹ Sadaret ve nezaretlerin konuyla ilgili yazışmalarından anlaşıldığına göre, sefaret ve şehbenderliklerin yanı sıra, örneğin “Berlin Alman Gazeteleri Müfettişliği” gibi basını takip etmekle görevli birimlere ve bazı yabancı gazetelere hafiye tahsisatı ya da başka bir ifadeyle

³⁶⁷ “Matbuat İdaresi'nin kendisine verilen vazifeleri bihakkın ifa edebilmesi için hazırlanması münasip görülen nizamname ile idarenin buna müteallik tezkiresi”, BOA, Y.A.RES. , 2/2, H. 08.01.1296 (M. 02.01.1879).

³⁶⁸ Örneğin bkz. “Matbuat-ı Ecnebiyye muhabirlerine dair nizamname”, BOA, Y.PRK.DH. , 10/101, H. H. 30.12.1316 (M. 11.05.1899).

³⁶⁹ Örneğin bkz. “Yabancı basının incelenmesi ve içeriden yabancı muhabirler tarafından yazılacak telgrafları kontrole Matbuat Müdürlüğü'nün gücü yetmeyeceğinden Müsteşar Artin Efendi'nin gözetimi altında Matbuat-ı Hariciye Kalemi adıyla bir büronun kurulması hakkında lahiya”, BOA, Y.A.RES. , 18/20, H. 05.02.1300 (M. 16.12.1882).

³⁷⁰ Örneğin bkz. “Gazetelerin nasıl yazılması gerektiği ve kendisinin de gazete çıkarmasına müsaade olunması hakkında Matbuat-ı Ecnebiyye ve Dahiliye ile görevli Mabeyn mütercimlerinden Hakkı Bey'in arzısı”, BOA, Y.EE. , 14/83, H. 21.12.1308 (M. 28.07.1891).

³⁷¹ “Kânûn-ı Esâsi'nin i'lânı ve hafıyyelik ve muhassesâtının ilgâsı hasebiyle bazı sefâret-i seniyye ve şehbenderliklere i'tâ olunmakda olan hafıyye tahsîsâtının i'tâsına mahal kalmadığından (...) iktizâ eden sefâret-i seniyye ve şehbenderliklerle Bulgaristan Komiserliği'ne ma'lûmât verilmiş olmakla (...)”; BOA, BEO. , 3372/252854, H. 13.07.1326 (M. 11.08.1908).

örtülü ödenek benzeri bir meblağ ayrılmıştır. Bu meblağların kaydedildiği listeler arasında yer alan bir veri, Paris'te yayım yapan L'Orient adlı gazeteye ayrılan hafiye tahsisatı oldukça dikkat çekicidir. Abdülhamid yönetiminin devlet lehine yayım yapmaları karşılığında bazı gazete ve yayın kuruluşlarına tahsisat bağladığı artık yeni bir bilgi değildir; bu bilgiyi L'Orient Gazetesi'nin hafiye tahsisatına yer veren listede de somut olarak görmek mümkündür. Kayıtlara göre, İstanbullu bir Rum olan Nicolas Nicolaides'in imtiyaz sahibi olduğu L'Orient Gazetesi'ne sadece Kanun-ı Esasi arifesinde 4420 kuruş ödenmiştir ve Bank-i Osmani aracılığıyla gönderilen bu para başta Londra, Belgrad ve Atina olmak üzere birçok sefarethaneye o yıl için ayrılan hafiye tahsisatından fazladır (Londra Sefareti'ne 4350 kuruş; Atina Sefareti'ne 3601 kuruş; Belgrad Sefareti'ne 1472 kuruş ödenmiştir) (BOA, *BEO.* , 3372/252854, H. 13.07.1326 / M. 11.08.1908). Ayrıca aynı kayıtlara göre yukarıda adı geçen Berlin Alman Gazeteleri Müfettişliği'ne 1192 kuruş ödenmiştir ki bu meblağ da L'Orient Gazetesi'ne ödenen miktarın hayli gerisindedir (BOA, *BEO.* , 3372/252854, H. 13.07.1326 / M. 11.08.1908). Abdülhamid saltanatının sonlarına ait bu veriler, yalnız başına, Findley'in "Abdülhamid'in ödemeler politikası" ve kontrol aracı" (2014, s. 273) gibi nitelendirmelerle ifade ettiği dönemin tahsisat sisteminin kendi içindeki uyumsuzluğunu gösterdiği gibi, açık kaynak istihbaratının ve özellikle de çeşitli yöntemlerle açık kaynakları propaganda amaçlı kullanmanın o dönem için sahip olduğu önemi ortaya koymaktadır.

Yabancı gazete ve gazetecilere "hizmetleri" karşılığında ödenecek meblağ, büyük çoğunlukla ilgili sefaretlerin hafiye tertibinden ödenmiştir. Örneğin 1899 tarihli bir kayda göre Avusturyalı gazete yazarı Nolenski'ye Viyana Sefareti hafiye tertibinden dört yüz lira ödenmiştir (BOA, *A.}MKT.MHM.* , 499/11, H. 16.06.1306 / M. 17.02.1899). Benzer şekilde, Bulgaristan'da Osmanlı hükümeti lehine çalıştığı anlaşılan "Makedonyalılar Cemiyeti Reisi" ve aynı zamanda gazete müdürü olan Yuvan Stoyanovic'e üç yüz frank ödenmesi kararı, Bulgaristan sefiri tarafından Hariciye Nezareti ve Sadaret'e arz edilmiştir (BOA, *BEO.* , 1774/132999, H. 24.09.1319 / M. 04.01.1902). Abdülhamid dönemine ait bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür ve Mısır'dan Fransa'ya kadar çok geniş

bir coğrafyada yönetimin yabancı gazeteleri kontrol altına alma çabalarının izi rahatlıkla sürülebilir.³⁷²

Esasında açık kaynak istihbaratı ya da açık kaynakları takip etme çabaları, Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin en belirgin ve en dışa dönük yönüdür. Amerika Birleşik Devletleri'nden Bulgaristan'a kadar Osmanlı İmparatorluğu'yla bir şekilde ilişkiye giren hemen her ülkenin ulusal basını başta olmak üzere tüm önemli yayın kuruluşları, ağırlıklı olarak Osmanlı sefaretleri tarafından takip edilerek elde edilen bilgiler Hariciye Nezareti kanalıyla hükümete aktarılıyordu. Bu konuda bilhassa Selim Deringil'in bir çalışmasında birçok örneği bir arada görmek mümkündür; nitekim Deringil (2014), Amerikan basınında Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren konularla ilgili yayımlanan haberlerin düzenli aralıklarla Washington Sefareti tarafından İstanbul'la paylaşıldığını vurgular (ss. 140-141). Osmanlı hükümetine gönderilen gazete haberleriyle ilgili arşiv kayıtları ise, araştırmacıya belki de diğer birçok konuya göre daha zengin bir inceleme fırsatı sunmaktadır. Bulgaristan Komiserliği'nden Ocak 1903 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen ve Sofya'da yayım yapan Tırgovsky Vestnik adlı gazetenin haberlerine yer veren bir rapor, açık kaynak takibiyle ilgili arşivdeki sayısız örnekten birini oluşturmaktadır:

“Sofya'da Almanca ve Bulgarca çıkan Tırgovsky Vestnik Gazetesi'nin dünkü nüshasında bir fıkra derciyle Dersaâdet ve bilâd-ı sâire-i Osmâniyye'den alınan haberlerin cây-ı endîşe vermekde idüğünü ve Edirne ile sâir vilâyât-ı şâhânede küllî asker tahşîd edildiğinin ve Devlet-i Aliyye'nin karîben bir teşebbüsde bulunacağının te'yîd edilmekde idüğünü ifâde eylediği ve Çernapost Gazetesi'nin bugünkü nüshasında Harbiye Nâzırı General Yaprikof ve Dâhiliye Nâzırı Lutkanof'un istifâ edeceklerine dâir bir fıkra derci bulunduğu ve Sofya'daki Rus General Konsolosu [...]nun Petersburg'a müteveccihen hareketine müsaade edildiği (...) ma'lûmâtı ma'rûzdur (...) 24 Şevvâl 320/10 Kânûnisânî 318 Bulgaristan Komiseri Necib.” (BOA, A.}MTZ.(04). , 87/42, R. 10.11.1318 / M. 23.01.1903).

³⁷² Örneğin bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1384/57, H. 16.03.1304 (M. 13.12.1886); BOA, *DH.MKT.* , 1554/43, H. 09.02.1306 (M. 15.10.1888).

Abdülhamid saltanatı boyunca, bu örneğe benzer şekilde, Avrupa'daki çeşitli Osmanlı sefaret ve temsilciliklerinden Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren konularla ilgili veya hükümetin ya da padişahın adının geçtiği çok sayıda tercüme gönderilmiştir. Osmanlı hükümetine ve Yıldız Sarayı'na sunulan padişahın çok sayıda saray hafiyesini tasfiye ettiğine dair Times Gazetesi'nin³⁷³, Rusya Harbiye Nazırı'nın Uzakdoğu topraklarında iki buçuk ay sürecek olan askerî bir teftişe çıkacağına yönelik Journal de St. Petersburg Gazetesi'nin³⁷⁴ ya da Bulgaristan Emareti'nin 1905 Ağustos'unda kraliyet ilan edeceğine dair Montags Zeitung Gazetesi'nin³⁷⁵ haberleri, gazete haberlerine dayalı diğer bazı açık kaynak istihbaratı örneklerini oluşturmaktadır. Dahası, zaman zaman İngiltere gibi Osmanlıların kamuoyuna önem verdiği ülkelerin kamuoyunu bir şekilde etkileyebilmek, özellikle sefaretlerin yoğun mesai harcadığı konuların başında gelmektedir. Nitekim bir Bulgar istihbarat görevlisinin Fosbit Zeitung Gazetesi'nde yayımlanan ve muhtemelen Osmanlılar lehine ifadeler bulunan bir raporu "İngiltere efkâr-ı umûmiyesinin Devlet-i Aliyye lehine celbi" amacıyla İngilizceye çevrilmiş ve İngiliz gazetelerine servis edilmek için Londra Sefareti'ne otuz bin İngiliz lirası harcama yetkisi verilmiştir.³⁷⁶ Netice itibarıyla tüm bu örnekler aslında açık kaynak istihbaratının iki ayrı boyutunu ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi, ülke sınırları içindeki tüm yayınları takip ederek, dönemin denetim mekanizması kapsamında yayınları kontrol altında tutmak; ikincisi ise ülke sınırları dışındaki yayınları takip ederek, bu yayınlardan bilgi derlemek ve gerektiğinde bu bilgiyi kullanmak.

³⁷³ Bkz. BOA, Y.PRK.TKM. , 17/35, H. 01.09.1307 (M. 21.04.1890).

³⁷⁴ Bkz. BOA, Y.A.HUS. , 448/34, H. 18.02.1321 (M. 16.05.1903).

³⁷⁵ Bkz. BOA, A.}MTZ.(04). , 130/45, H. 29.06.1321 (M. 12.07.1905).

³⁷⁶ "Bir Bulgar hafîyye me'mûrunun Fosbit Zeitung Gazetesi'nde neşr olunan gizli raporunun İngiltere efkâr-ı umûmiyesinin Devlet-i Aliyye lehine celbi esbâbının istihâline medâr olmak üzere İngilizceye tercüme edilerek (...) tab'olunan evrâk irâdelerine tevdi zımında Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetince tebliğ olunan irâde-i senîyye-i cenâb-ı mülûkâne mücibince icâbı icrâ olunmak üzere sarf edilen otuz bin İngiliz lirasının tesviyesi hakkında Londra Sefâreti Seniyyesi'nden vârid olan tahrîrât (...)" ; BOA, BEO. , 3386/253933, H. 03.08.1326 (M. 31.08.1908).

2.1.7. Diğer Unsurlar

Abdülhamid dönemi istihbarat faaliyetlerinde aktif rol aldığı bilinen ve hafiye-polis gibi profesyonel grupların ya da açık kaynaklar gibi unsurların dışında kalan haber alma figürlerini de atlamamak gerekmektedir. Bu nedenle bu bölümde kısaca bu unsurlara değineceğiz. Hafiyeler ve polisler kadar önemli istihbarî misyonlar üstlenmeseler de, Osmanlı kentlerinde, özellikle de mahallelerin güvenliğinin temininde bekçilerin de önemli rolleri olmuştur. Osmanlı kentlerinde ilk olarak ne zaman ortaya çıktıkları net olarak bilinmese de, Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyıldan aktardığı önemli veriler dikkate alındığında bekçilik sisteminin imparatorluğun önceki yüzyıllarına dek uzandığı anlaşılmaktadır. Osmanlı kentinde bekçi, imamların, muhtarın ve bekçibaşının verdiği emirler doğrultusunda çok çeşitli görevler yerine getirir; yangınların önlenmesi, şüpheli kişilerin haber verilmesi ve en önemlisi de mahallenin güvenliğinin temini bekçinin görevleri arasındadır. Öte yandan bekçinin devletle olan bağları ilgi çekicidir; devletten maaş almayıp mahallelinin bahşişleriyle geçinen bekçiler, mahalleyi karış karış gezip bildikleri, deyim yerindeyse "sokaktaki adamı devletten daha iyi tanıdıkları" için siyasî iktidar tarafından tercih edilmişlerdir (Lévy, 2017, ss. 319-329).

Osmanlı kentinde bekçinin görevi sadece güvenliği sağlamak değildir. Bekçilerin yerine getirdikleri geleneksel habercilik vazifesi, yani mahallede olan biteni gerektiğinde üst makamlara bildirme görevleri, onları devlet ve mahalle arasında aracı bir role yerleştirmiştir. Devlet açısından bakıldığında, bekçinin mahalleyi çok iyi tanması ve mahalle sakinlerinin ona duyduğu güven, bu figürün mevcut istihbarat aygıtına dâhil edilmesinin en önemli nedenidir. Nitekim Abdülhamid döneminde, 1896 yılında yayımlanan talimatnamede bekçiler polise denetim vazifesinde yardım etmek ve gerektiğinde ihbarda bulunmakla görevlendirileceklerdir (Ergin, 1995, ss. 114-116; Lévy, 2017, ss. 321-322). Diğer taraftan Zaptiye Nezareti'nin verdiği talimatlar dikkate alındığında, mahalle ile bütünleşmeleri ve halk ile kurdukları doğrudan ilişkiler nedeniyle bekçiler değerli birer haber kaynağı olarak görülmüşlerdir (Lévy, 2017, s. 326).

Bekçilerin istihbarî misyonlarıyla ilgili Abdülhamid dönemine ait elimizdeki en ilginç örnek, Kosova Vilayeti'nin Gone Karyesi'nde görevli "Bekçi Stefan" örneğidir. Bekçi Stefan, görevli olduğu karye civarında "serseri" dolaşmakta olan bir şahıstan şüphelenerek şahsı yakalar ve hükümet yetkililerine teslim eder. Yapılan soruşturmada "serseri" dolaşan kişinin Sırp askeri olduğu anlaşılır. Üstelik bu, Bekçi Stefan'ın ilk hizmeti de değildir. Daha önce de iki "Karadağlı serseri Hristiyanı" yakaladığı gibi, Sırp'ların ihbar ettiği ve Osmanlı topraklarına giren bir şakiyi yakalayıp hükümet yetkililerine teslim etmiştir.³⁷⁷ Tüm bu yararlı hizmetlerinden dolayı Bekçi Stefan Kosova Vilayeti hafiye tahsisatından "münasip miktar akçe" ile mükafatlandırılır.³⁷⁸

Bekçi Stefan örneğinden de anlaşıldığı gibi Abdülhamid sistemi, aracı aktörlerin geleneksel görevlerini tehlikeye atmadan, onları devletin güvenlik aygıtıyla bütünleştirerek meşrulaştırmıştır. Mahalleli açısından bakıldığında bekçi çoğunlukla onların içinden çıkmış ya da en azından onları özümsemiş biri olarak, onlarla bütünleşmiştir. Abdülhamid dönemindeki bekçi ve benzeri figürlerin toplumsal profilleri de onları "sokaktaki adama" yakınlaştıran etkenlerdendir. Stefan Ağa örneğinde olduğu gibi, devlet açısından yerel aktörler çok değerli istihbarat memurları olarak kabul edilmekte ve ihbar görevlerinde kullanılmaktadır (Lévy, 2017, s. 329). Belki de Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrı bir istihbarat teşkilatının gelişmemesinin nedenlerinden biri, istihbarat konusunda bu "yerel aktörlere" duyulan güven ve bunların yeterlilikleridir. Stefan Ağa gibi bu tür yerel görevlilerin istihbarat ağında üstlendikleri rol ve başarılı olmaları durumunda elde ettikleri mükafat -bu para, taltif, nişan olabilir-, hiç şüphesiz ki istihbarat sistemini canlı tutan öğelerden biridir.

³⁷⁷ "Seniçe'nin Gone karyesi civârında serseri dolaşmakda olduğu hâlde karye-i mezkûre bekçisi Stefan'ın ma'rifetiyle tutulup hükûmete götürülen bir şahsın bilâ-isticvâb asker-i Sırbîye'den olduğu anlaşıldığı ve merkûm Stefan geçen sene dahi iki Karadağlı serseri Hristiyanı derdest ettiği gibi ihbâr-ı Sırbîye gelince beri tarafa avdet eden bir şakiyi tutup hükûmete teslim ettiğinden (...) kendisinin münâsib sûretde taltîfi (...) / Kosova Vâlisi nâmına Mektûbcu"; BOA, *DH.MKT.* , 708/3, H. 16.02.1321 (M. 14.05.1903).

³⁷⁸ "(...) kendisinin vilâyet hafîyye tahsîsâtından münâsib mikdâr akçe i'tâsı sûretiyle mükâfâtlandırılması husûsunda (...)"; BOA, *DH.MKT.* , 708/3, H. 16.02.1321 (M. 14.05.1903).

Bunun dışında Osmanlılar istihbarat faaliyetlerinde ve bulundukları bölgenin asayişinin sağlanmasında aşiret reislerinden de faydalanmışlardır; bunun örneklerini özellikle Suriye ve Cebel-i Lübnan bölgesinde görmek mümkündür.³⁷⁹ Ayrıca Arabistan ve Trablusgarp gibi merkeze uzaklığı nedeniyle imparatorluğun kontrolünün giderek azalmakta olduğu bölgelere ya da Afganistan gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere ve Rusya gibi devletlerle nüfuz mücadelesine girişmek istediği yerlere dair tüccarlar, hacılar, dinî liderler ve benzeri unsurların ilettikleri haberlere büyük önem verildiği anlaşılmaktadır. Mesela Dahiliye ve Zaptiye Nezaretleriyle paylaşılan Ekim 1906 tarihli bir sadaret raporu, “o taraflardan [Afganistan'dan] gelmiş olan biri”nden haber alma anlamında faydalandığını göstermektedir:

“Afganistan'da bulunan gayr-i sünnîlerden mürekkep bir hey'et-i hafîyye tertîb edilerek bu sene îfâ-yı hâcc-ı şerîf bahânesiyle cânib-i Hicâz'a gönderileceği ve Buhara'da ba'zı makâm-ı siyâsiyenin te'dîbine çalışmak yolunda bulunacağı bu kerre o taraflardan gelmiş olan biriyle icrâ olunan isticvâbdan anlaşıldığı (...)” (BOA, BEO. , 2919/218898, H. 12.08.1324 / M. 01.10.1906).

Bu “isticvâb” ya da “mülakat” sistemi, esasında II. Abdülhamid'in de sıklıkla uyguladığı bir yöntemdir ve çeşitli Osmanlı vilayetlerinin ya da Osmanlıların nüfuz kurmak istediği bölgelerin aşiret reisleri ve dinî ileri gelenlerinin birçok kez padişahla görüştükleri bilinmektedir. Bunlardan Cemaleddin Afgani gibi Abdülhamid'in yanında uzunca bir süre misafir edilenler olduğu gibi, Bingazi ulemasından Şeyh Abdurrahim gibi masrafları vilayetin hafiye tahsisatından karşılanıp, İstanbul'a özel olarak davet edilenler de olmuştur. Şeyh Abdurrahim oldukça ilginç bir kişiliktir ve İstanbul'a davet edildiği tarih de oldukça dikkat çekicidir: Şeyh Abdurrahim Osmanlı yönetimini oldukça uğraştıran “Mehdi İsyanı”nın lideri Seyyid Mehmed Mehdi bin Senusi'nin halifesidir ve İstanbul'a tam da Mehdi İsyanı'nın sona ermesinin ertesi yılı davet edilmiştir (1886).³⁸⁰ O

³⁷⁹ Bkz. BOA, DH.MKT. , 477/72, H. 04.01.1320 (M. 13.04.1902).

³⁸⁰ “Esbâb-ı ma'lûmeye mebnî Dersâdet'e gelmiş olan Bingazi ulemâsından fazîletlü Şeyh Abdurrahim Efendi'ye harcırâh olarak i'tâ olunan üç bin sekiz yüz kuruşun vilâyet hafîyye me'mûrlarına mahsûs olan şehrî tahsîsâtıdan icrâ-yı tesviyesine mahsûs vâki

dönem için hiç de fena sayılamayacak bir rakam olan üç bin sekiz yüz kuruş harcırahla İstanbul'a gelen Abdurrahim Efendi'yle II. Abdülhamid, Mehdi İsyanı sonrası Trablusgarp'ın durumunu ve vilayetin geleceğini konuşmuş olmalıdır. Nitekim Sultan, Cemaleddin Afgani'yi de Georgeon'un (2012) deyimiyle "İslam'ın iki dalı (Sünnilik-Şiilik) arasında bir yakınlaşma yaratmak" (s. 378) için 1892'de Yıldız'da ağırlayacaktır. Bu yakınlaşmanın boyutlarının ne ölçüde gerçekleştirilmek istendiği bilinmese de, Şerif Mardin'in de (1983) ifade ettiği gibi Cemaleddin Afgani, 1860'larda Osmanlı topraklarına sığınan İstanbul'daki reformist İranlı Babîleri organize ederek, bir kısmını propaganda faaliyetleri için gizlice İran'a yollamıştır (s. 55).

1879/1880 tarihlerine ait bir dizi Hariciye raporu ise, çok daha ilginç bir örnek olarak, Avrupa'daki bazı yabancıların Osmanlı hükûmetine istihbarat sağlamak - ve dolayısıyla hizmetleri karşılığında gelir elde etmek- konusunda hayli hevesli olduklarını gösterir. Esasında Abdülhamid'e istihbarat hizmetinde bulunan yabancılar konusunda akla ilk gelen isimlerden biri Paris eski emniyet müdürü ve polisiye roman yazarı Marie-François Goron'dur ve Goron'un istihbarî misyonuna ileride değinilecektir. Fakat Osmanlı belgelerinde Goron tek örnek değildir ve Goron benzeri birçok yabancıyla karşılaşmak mümkündür. Viyana Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne "mahremane olarak" gönderilen bir dizi rapor bu yabancılardan birini konu edinmektedir. Raporda, Osmanlı hükûmetine muhbirlik ve istihbarat hizmetinde bulunmak isteyen bir yabancının Bosna ve Hersek'in durumu hakkında gönderdiği raporunun "oldukça mükümmel görüldüğü" vurgulanır ve muhbirin Osmanlı hükûmetine "mestûr (gizli) hizmette bulunabileceği" belirtilir:

"Makâm-ı Nezâret-i Celîl-i Hâriciyesine 8 Kânûnısânî 80 târihli Viyâna Sefâret-i Seniyyesi'nden husûsi ve mahremâne olarak irsâl olunan tahrîrâtın tercümesidir

Geçen şehr-i teşrînievvelin on biri târihinde irsâl buyrulan telgrafnâme-i devletlerine imtisâlen Hersek ve Bosna Komiseri Mirlivâ Hüsnî Paşa'nın

olan iş'âr-ı vâlâları ve olbâbda Şûrâ-yı Devletce verilen karar üzerine (...)" ; BOA, DH.MKT. , 1376/2, H. 07.02.1304 (M. 05.10.1886).

Bosna'ya bir muhbir ta'yinine dâir taraf-ı âcizâneme irsâl buyurduğu tahrîrâtın sûretiyle muhbirlik hizmetini deruhde eyleyecek olan [Koşt]nâm kimsenin bu bâbda dermeyân eylediği şerâidi hâvi mektûb ve Bosna ve Hersek'in ahvâl-i umûmiyesi hakkında muhbir mûmâileyhin nâmına olarak tanzîm eylediği birinci raport leffen takdîm kılındı / Bosna ve Hersek'de bulunan akvâm-ı muhtelifenin gerek yekdiğerlerine ve gerekse Avusturya Hükûmeti'ne karşı hâl ve mevki'ni irâe eden mezkûr raport oldukça mükemmel görünmekle muhbirinin ileride Devlet-i Aliyye'ye mestûr hizmette bulunabileceği ve bu husûsda cenâb-ı hükûmet-i seniyyeden i'tâ olunacak karârın icâb edenlere teblîği zımnında bâ-telgraf taraf-ı âcizâneme cevâb iş'âr buyrulması husûsu (...) / Mûmâileyhin dermeyân eylediği şerâit kabûl buyrulur ise kendisinin hizmeti mukâbilinde talep eylediği şehri iki bin kuruş maâşının taraf-ı âcizâneme tesviyesi zımnında bankaya serfân emir verilmelidir / Bu maâş mûmâileyhin zâtına mahsûs olacağından kendisi ileride Bosna'nın diğer şehirlerine dahi muhbirlere ta'yinine lüzûm görür ise onlara ayrıca maâş verilmek iktizâ eyleyecektir ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir." (BOA, HR.SYS. , 255/4, M. 07.03.1880).³⁸¹

Görüldüğü gibi Abdülhamid dönemi istihbarat sistemine farklı özellikleri bulunan, farklı misyonlar üstlenen ve belki de "istihbarat ve muhbirlik" hizmetlerinde bulunmaktan başka ortak özellikleri olmayan birbirinden farklı unsurlar dâhil olmuştur. Buraya kadar, dönemin istihbarat sistemine dâhil olan hafiye, polis, muhbir gibi legal figürlerden bahsedilmiştir; fakat illegal figürlerin de sahip oldukları birtakım özelliklerden dolayı zaman zaman sisteme dâhil edildikleri görülmektedir. Bu konuda verilebilecek en iyi örnek kabadayılardır. Noémi Lévy'nin (2017) "siyasî muhalefete karşı verilen savaşın ve istihbarat sisteminin

³⁸¹ Aynı konuda diğer bir raporun içeriği şu şekildedir: "Viyana Sefâret-i Seniyyesine 1 Kânûnisânî 80 târihli Bosna Komiseri Mirlivâ Hüsnî Paşa tarafından irsâl olunan tahrîrâtın sûret-i tercümesidir

Geçen Kânûnievvelin yirmi üçü târihli tahrîrât-ı âsafânelerine cevâben Doktor Koşt'un birinci raportuyla muhbirlik hizmetini ifâ için dermeyân eylediği şerâidi hâvi mektûbu leffen takdîm kılındı Evâmîr-i aliyye-i âsafâneleri mûcibince raportlarını irsâl için en emniyetli gördüğü taraf-ı âcizâneme takdîmini ifâde ile birkaç güne kadar diğer sûreti irsâl eyleyeceğini vaadeyledi / Kânûnievvelin on biri târihli ve şifreli tahrîrâtlarını münderic teâmülâtı kendisine teblîğ eyledim Mûmâileyh ileride lüzûm görülecek muhbirlere dâir olan rey ve sarfiyâtı ve sâireye vâkıf olduğunu beyân etmiştir olbâbda"; BOA, HR.SYS. , 255/4, M. 07.03.1880.

bir parçası” (s. 355) olarak tanımladığı kabadayılar, her ne kadar varlıkları potansiyel bir asayişsizlik faktörü kabul edilse de, XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla geçerken güvenlik kuvvetleri için otoriteyi sağlamada yardımcı ve aynı zamanda önemli birer haber kaynağı olmuşlardır. II. Abdülhamid döneminde kabadayılarının bir yandan fukaranın koruyucusu ve toplumsal düzenin bekçisi olarak algılandığını, diğer taraftan kanun tanımazlıkları nedeniyle kamu düzenini tehdit eden figürler olarak görüldüğünü belirten Lévy (2017), bu figürün Osmanlı İmparatorluğu’na has olmadığına altını çizer: Kültürel farklılıklardan dolayı tam anlamıyla olmasa da Cezayir’de dayılar, Yunanistan’da palikaryalar, Fransa’da apaşlar (pègre) Osmanlı’daki kabadayı figürünün diğer ülkelerdeki muadilleridir (ss. 335-355). Bununla birlikte Abdülhamid döneminde, özellikle devletin kontrol altına almakta zorlandığı birçok kabadayının, rejimin nüfuzlu ve İstanbul’da söz sahibi isimlerinin kontrolündeki gruplara dâhil oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin polis, kabadayının mahalle ve şehir hakkındaki geniş bilgisinden ve kabadayılara karşı duyulan korkuyla karışık saygı hissinden faydalanmış; bu figürleri istihbarat sağlamakta ve şüpheli kişilerin takibinde kullanmıştır (Lévy, 2017, ss. 335-355).

Kabadayılarının Abdülhamid döneminde ne gibi istihbarî misyonlarda kullanıldıkları büyük ölçüde muğlak olsa da, dönemin tanıklıkları ve Lévy gibi birçok yazar, başta Serhafiye Fehim Paşa ve Beşiktaş Karakolu Serkomiseri Hasan Paşa olmak üzere Abdülhamid döneminin güvenlik ve istihbarat işlerinden sorumlu elitlerinin, otoriteyi sağlamada kabadayıları ustalıkla kullandıklarını kaydeder. Bu konuda bilinen en net örnek Sarraf Niyazi örneğidir.³⁸² Abdülhamid döneminin bu meşhur kabadayısı 1909 Şubat’ında İstanbul Polis Müdüriyeti tarafından polisliğe alınarak Büyükkada Serkomiseri olarak atanmıştır. Görevinin özellikle Büyükkada’ya hâkim olan Rum kabadayıları sindirmek olduğu anlaşılan Sarraf Niyazi, bu göreviyle, Abdülhamid sisteminin farklı özellikleri olan kişileri devletin güvenlik aygıtıyla ustalıkla bütünleştirdiği tezini bir kez daha doğrulayan bir örneği oluşturmaktadır (Lévy, 2017, s. 355). Bununla birlikte Abdülhamid dönemi idarecileri kabadayı gibi unsurları sisteme

³⁸² Sarraf Niyazi hakkında arşivde şu belgelere bakılabilir: BOA, ZB. , 492/87, R. 29.11.1324 (M. 11.02.1909); BOA, ZB. , 384/76, R. 18.04.1325 (M. 01.07.1909).

entegre etmeyi, asayişin temini açısından zaman zaman zaruri görmüşlerdir. Örneğin Beyrut'ta, Müslüman ve Hristiyan kabadayı gruplarının arasında çıkan çatışmalarda çok sayıda Hristiyanın ölmesi ve sonrasında Hristiyan halkın kısa süreli ayaklanması, bir asayiş olayının siyasî bir meseleye dönüşmesi gibi Abdülhamid yönetiminin çok çekindiği bir aşamaya varabilmektedir.³⁸³ Büyük resme bakıldığında ise, kabadayı gibi figürlerin kullanılarak ülkenin faydacı bir bakış açısıyla kontrol altına alınmasını, devletin ya da sistemin zayıflıklarının düzen karşıtlarının sisteme entegre edilmesi yoluyla aşılması olarak yorumlamak yanıltıcı olmayacaktır (Lévy, 2017, ss. 355-356). Aslında legal ve illegal figür ve uygulamalarıyla tüm bu sistem, sonuçta güvenlik ve düzeni sağlama amacının bir aracı ve denetim mekanizmasının bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.8. Jurnal Sistemi ve Journaller

Jurnal meselesi, tıpkı hafiyelik gibi II. Abdülhamid dönemi denetim sisteminin en tartışmalı meselelerinden biridir ve “jurnal vermek”, “jurnallemek” ya da “jurnalcilik” gibi jargonlara kapılmadan bu konuyu değerlendirmek hayli zordur. Ancak jurnal sisteminin ne olduğunu kısaca ifade etmek gerekirse, herhalde şöyle bir tanım yapılabilir: II. Abdülhamid devrinde devlet, devlet yöneticileri ya da saray aleyhinde çalışan/çalışması muhtemel kişiler veya devlete zarar verme ihtimali olan olaylar hakkında Yıldız Sarayı'na ve devletin ilgili birimlerine ulaştırılan resmî/resmî olmayan istihbarat raporları/raporlama işi. Her ne kadar böyle bir tanım hatalı olmasa da, bu tanımın sistemi tüm yönleriyle ortaya koyduğu söylenemez. Nitekim jurnal sisteminin ne zaman ortaya çıktığı ve Osmanlı yönetiminin neden böyle bir sisteme ihtiyaç duyduğu konusunda bildiklerimiz, hâlâ büyük oranda sınırlıdır. Bununla birlikte örneğin Cengiz Kırılı'nın Abdülmecid dönemine ait jurnal örneklerine yer verdiği çalışması³⁸⁴ ve Orhan Koloğlu'nun Abdülhamid'in daha şehzadelğinde Osmanlı Sarayı'ndaki -

³⁸³ Bkz. BOA, *DH.ŞFR.* , 188/56, R. 17.12.1311 (M. 29.02.1896); BOA, *DH.ŞFR.* , 188/57, R. 18.12.1311 (M. 01.03.1896).

³⁸⁴ Bkz. (Kırılı, 2009).

büyük ölçüde dedikodu düzeyinde de olsa- haber alma/verme faaliyetlerini iyi gözlemlediğini yansıtan eseri³⁸⁵, II. Abdülhamid döneminden önceki jurnal sisteminin niteliğini ortaya koyar. Bilhassa Kırılı'nın çalışmasından anlaşıldığına göre, Osmanlı yönetiminin aslında yeni bir olgu olmayan "ahval"i takip etme ve "devlet sohbeti" gibi birtakım hassas konulardan haberdar olma arzusu, sistemin çıkış noktasıdır. Bunun haricinde, arşivde yapılacak kısa bir tarama, Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerine ait çok sayıda istihbarat raporunun kayıtlı olduğunu ve işin esasının başta padişah olmak üzere Osmanlı otoritelerini "ahvalden haberdar etme" üzerine kurulduğunu ortaya koymaktadır.³⁸⁶ Bu son nokta dikkate alındığında, Abdülhamid'in XIX. yüzyılın ortalarından itibaren net olarak izlenebilen bir sistemin başına geçtiği ve bu sistemi giderek genişlettiği tespiti hatalı olmayacaktır.

Abdülhamid dönemi jurnal sistemini anlamak için başvuracağımız elimizdeki en önemli kaynak, -rapor tarihlerinden anlaşıldığına göre- 1891-1893 yılları arasında Mabeynci Lütü Ağ'a'ya bağlı olarak çalışan ve tahkik ettiği raporları Lütü Ağ'a aracılığıyla padişaha ulaştıran Dava Vekili Kırımî-zâde Neşet Efendi'nin³⁸⁷ jurnal raporları dosyasıdır. Kırımî-zâde'ye ait bu dosyanın hem orijinallerini, hem de transkripsiyonlarını içeren yakın tarihli "II. Abdülhamid'e Takdim Edilen Jurnallerin Tahkik Raporları (1891-1893)"³⁸⁸ adlı eser, jurnaller konusunda temel kaynaklardan biri olmayı sürdürmektedir. Daha önce jurnaller konusuna ayrıntılarıyla yer verdiğimiz bir çalışmamızda³⁸⁹ da belirttiğimiz gibi

³⁸⁵ Bkz. (Koloğlu, 2002).

³⁸⁶ Bu konuda örnek olarak şu kayıtlara bakılabilir: "Muhtelif kahvehanlerde konuşulanlarla ilgili jurnal kaydı" hakkında, BOA, A.}MKT. , 1/85, H. 29.12.1260 (M. 09.01.1845); "Yunan ve Rumların muhtelif su-i teşebbüslerini ihbar eden jurnalın tercümesi" hakkında, BOA, A.}MKT. , 143/39, H.09.09.1264 (M. 09.08.1848); "On İki Ada kıyılarındaki korsanlara dâir jurnal" hakkında, BOA, A.}MKT. , 217/24, H. 14.08.1265 (M. 05.07.1849); "Kazak taifesi ve Şumnu mültecilerinin ahvâline dâir jurnalın tercümesi" hakkında, BOA, A.}DVN. , 61/16, H. 27.08.1266 (M. 08.07.1850).

³⁸⁷ "Kırımî-zâde Mehmed Neşet Efendi Anadolu Kazaskerlerinden Ahmed Reşid Efendi'nin oğludur. 1845 yılında İstanbul'da doğan Neşet Efendi dava vekilliği (avukatlık) ve çeşitli mahkemelerde kadılık görevlerinde bulunmuş, 1891-1893 yılları arasında Yıldız Sarayı'na bağlı istihbarat elemanı olarak çalışmıştır. Jurnal tahkik raporlarında unvanı 'Musâhib-i Şehriyârîden Lütü Ağ'a'nın mensûbîni' olarak geçer."; (Gör, 2017, s. 50; Kırımî-zâde Mehmed Neşet Efendi, 2008, s. XII).

³⁸⁸ Bkz. (Kırımî-zâde Mehmed Neşet Efendi, 2008).

³⁸⁹ Bkz. (Gör, 2017, s. 53).

Abdülhamid dönemine ait jurnallerin, Mekke’de çıkan kolera salgınından³⁹⁰, Boğaz’da bekleyen İngiliz gemilerinin gözaltında tutulmasına³⁹¹, Bakırköy ve Adalar’daki Müslüman kadınların İslamî adaba uymayan hal ve hareketlerinden³⁹² Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa’nın İstanbul ziyareti sırasında halk arasında cereyan eden olaylara³⁹³ kadar çok çeşitli konuları bulunmaktadır. Burada bir tekrar olmaması için, farklı jurnal ve jurnal tahkik raporu örnekleri üzerinden jurnallerin birtakım özelliklerine yer vermeye çalışacağız. Jurnal tahkik raporlarından anlaşıldığına göre II. Abdülhamid dönemine ait jurnallerin en öne çıkan özelliği, sistemin toplumun çok geniş bir kesimini kapsaması ve hatta imparatorluğun en yüksek dereceli görevlileri hakkında bile, bu görevlileri zan altında bırakacak jurnaller verilmiş olmasıdır. Üstelik bu tür jurnaller incelendiğinde, jurnallerin büyük bir ciddiyetle hazırlandığı ve jurnallerde önemli delillere yer verildiği görülmektedir. Aslına bakılırsa bir bütün olarak ve tarafsız bir gözle incelendiğinde, jurnallerin, özellikle bir dönem çokça tekrarlanan basit ihbar, gammazlık ya da ispiyon raporları olmadığı ve bunlardan çok daha fazlasını ifade ettiği söylenebilir. 3 ve 4 Ağustos 1891 tarihli iki jurnal tahkik raporu da, imparatorluğun iki yüksek dereceli görevlisi -Sadrazam Kâmil Paşa ve Maarif Nazırı Münif Paşa- hakkında oldukça ciddi bir üslupla yazılan jurnalleri konu edinmekteydi. 3 Ağustos 1891 tarihli jurnal tahkik raporunda, “fezâhat-ı lisâniyye cür’et ettiği”nden (padişah hakkında edepsizce konuştuğundan) dolayı Şam’da tutuklu bulunan Taşkentli Ubeydullah isimli şahsın Maarif Nazırı Münif Paşa tarafından Maarif Mektupçuluğu’na tayin ettirilmek için sadrazama başvurulduğu bildirilmekteydi. Raporun devamında, journali hazırlayan Tercüman-ı Hakikat gazetesi imtiyaz sahibi Cevdet Efendi’nin “ne ayarda bir

³⁹⁰ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Yemen’de çıkan kolera hastalığının hacca giden Yemenli hacılardan Mekke-i Mükerrreme’ye sirâyet ettiğine ve bu hastalığı Mekke Valisi’nin saklayıp haber vermediğine dâir arz kaydı”, 553 nr. j.t.r. 29 Mayıs 1309 (10 Haziran 1893).

³⁹¹ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Üsküdar’da İhsaniye ve Salacak iskeleleri açıklarında İngiliz vapurlarının müddet-i ârâmlarında tarassut altında bulundurulması hakkında arz kaydı”, 458 nr. j.t.r. 4 Eylül 1308 (16 Eylül 1892).

³⁹² Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Bakır Karyesi ile Adalar’da tâife-i nisvân-ı İslâmiyye’nin âdâb-ı İslâmiyye hâricinde vukû’ bulan ahvâl ve harekâtına dâir arz kaydı”, 394 nr. j.t.r. 2 Haziran 1308 (14 Haziran 1892).

³⁹³ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Hidiv-i Mısır Abbas Hilmi Paşa’nın İstanbul’a azîmetinde beyne’l-halk cereyân-ı havâdise dâir arz kaydı”, 558 nr. j.t.r. 30 Haziran 1309 (12 Temmuz 1893).

âdem idüğü” belirsiz böyle bir şahsın Maarif Mektupçuluğu’na atanmasının sakıncalı olduğunu düşündüğü bilgisine yer verilmekteydi.³⁹⁴ 4 Ağustos 1891 tarihli diğer raporsa, Sadrazam Kâmil Paşa hakkında verilen bir jurnale dayandığı için çok daha ilgi çekicidir. Sadrazam Kâmil Paşa’nın vükelâ ve memurlar üzerinde nüfuzunu günden güne artırdığına dikkat çekilen bu raporda, Rüsûmât Emaneti’nin paylaştığı mühim bir istihbarata yer veriliyordu. Buna göre, Sadrazam Kâmil Paşa’ya bağlı çalışan Rüsûmât Emaneti Muavini, Rüsûmât Emini Hasan Fehmi Paşa’ya güvence verip yabancı ülkelerden payitahta gelen seyyahlar için Galata’da bir muayene salonu inşa ettirmiş ve bu salona memur olarak da Mahmud Efendi adında “dinsizliğiyle” tanınan birini tayin ettirmişti. Jurnal tahkik raporuna göre, bütün zararlı evrakların (evrak-ı muzır) yabancı seyyahlar vasıtasıyla İstanbul’a geldiği dikkate alınır, bunların gümrüklerde çok sıkı bir şekilde teftiş edilmesi gerekirken, Galata’da, gümrük haricinde bir mahalde böyle bir evrak muayene salonunun kurulması teftişsizlik anlamına geliyordu. Raporun asıl önemli kısmıysa Sadrazam Kâmil Paşa’nın suçlandığı son bölümdü. Rapora göre, gümrükte boş ve müsait daireler varken muayene salonunun Galata’nın تنها bir mahallinde kurulması, “Sadrazam hazretlerinin mutlaka bir maksad-ı hafisi (gizli maksadı) bulunduğunu”³⁹⁵ akıllara getiriyordu.

Yönetici elit hakkında verilen jurnalleri, aslında hakkında jurnal verilen yönetici elite göre çok daha alt seviyede görevli olan kişilerin hazırladığı dikkate alınır, üst düzeydeki yöneticilerin denetlenebildiği bir otokontrol mekanizmasının işletilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Yönetici elitin çeşitli “suiistimalleri”ni veya “zafiyetleri”ni konu edinen farklı tarihli birçok arz kaydının bulunması, arzı hazırlayan kişilere bir sorumluluk yüklenmediğini düşündürmektedir. Görevi çok önemli olan kişiler, hatta istihbarat organizasyonun ve haber akışının bizzat içinde olan Zaptiye Nazırı hakkında bile jurnal hazırlanabiliyor olması, sıradan

³⁹⁴ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Fezâhat-i lisâniyeye cür’et ederek mahkûmen mevkûf kalan bir şahsın Münif Paşa himâyetiyle Maarif Mektupçuluğu’na intihâb kılındığına dâir arz kaydı”, 231 nr. j.t.r. 22 Temmuz 1307 (3 Ağustos 1891).

³⁹⁵ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Sadrazam Kâmil Paşa’nın vükelâ ve me’mûrîn üzerinde olan nüfûzunu kânûn-şikenâne icrâ’âtta te’sîr ettirmesi ve Dersaadet’e taşradan vürûd eden yolcular için rüsûmâtın küşâd eylediği salonun sû-i idâresine dâir arz kaydı”, 232 nr. j.t.r. 23 Temmuz 1307 (4 Ağustos 1891).

devlet görevlilerinin ne derece dikkatli davranmak zorunda oldukları konusunda bir fikir verebilir. Mabeyn'e bağlı olarak çalışan Kırımî-zâde'nin dönemin Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa hakkında hazırladığı ve 27 Ağustos 1891 tarihinde Saray'a sunduğu bir jurnal de, yönetici elit hakkında verilen jurnallere bir örnek teşkil etmektedir. Jurnalde, Zaptiye Nazırı Nazım Paşa'nın namuslu ve evlat-aile sahibi bazı kimseleri birtakım şahsî menfaatlerden ötürü tutukladığı ya da "öteye beriye" sürdüğü belirtiliyordu. Jurnale göre son olarak İstinye ahalisinden Yorgancı Salih Ağa adında bir kimse böyle bir muameleye maruz kalmış; namuslu ve kendi halinde olan bu tüccar, ticarî rakipleri tarafından İstanbul'dan el çektilmek için Zaptiye Nezareti'ne şikâyet edilmişti. "Serseri makûlesinden" olduğu gerekçesiyle tutuklanan ve ailesi "aç bî-îlaç" perişan halde bırakılan Salih Ağa hakkında, namuslu ve suçsuz olduğuna dair oturduğu mahallenin ahalisinin hazırladığı şahadetnameyi de Nazım Paşa "biz yapacağımızı biliriz" diyerek iade etmişti. Salih Ağa'nın yaşadığı bu durumdan ötürü Nazım Paşa'nın suçlandığı arz kaydı, klasik şekilde, padişaha övgü sözcükleriyle (...mübarek ve mukaddes atebe-i felek-mertebe-i hazret-i zillullâhîlerine...) sona eriyordu.³⁹⁶ Jurnale Yıldız Sarayı'nın nasıl bir tepki gösterdiği bilinmese de, emrinde çok sayıda hafiye çalışan Zaptiye Nazırı hakkında dahi görevini kötüye kullandığından şüphelenildiğinde jurnal sisteminin devreye girebilmesi, oldukça dikkat çekicidir.

Kırımî-zâde'nin tahkik ettiği çok sayıdaki rapor örneğinden de anlaşıldığı gibi, Yıldız Sarayı'na verilen jurnallerin tahkik edilerek denetlenmesi, özellikle de "sahib-i namus (namuslu)" veya "bilâ-cürüm (suçsuz)" oldukları halde ihbarlarda adı geçenlerin suçsuzluğunun ortaya çıkarılması, jurnal sisteminin meşruluğunu güçlendiren en önemli unsurlardı. Mabeyn'e sunulan 24 Ağustos ve 12 Ekim 1891 tarihli iki ayrı jurnal tahkik raporu söz konusu denetim mekanizmasını ortaya koyan örnekleri oluşturmaktadır. 24 Ağustos 1891 tarihli ilk raporda, maarif müfettişlerinden Enver Efendi'nin, kendisine garaz besleyenler tarafından cinnet geçirdiği ithamıyla Zaptiye Nezareti'nce alıkonularak Darü's-şifa'ya

³⁹⁶ Kırımî-zâde... , a.g.e. , "İstinyeli Yorgancı Salih'i serseridir diye li-garazin Zabtiye Nâzırı[nın] taht-ı tevkîfe aldığı'nın arz kaydı", 241 nr. j.t.r. 15 Ağustos 1307 (27 Ağustos 1891).

yatırıldığı konu edinilmekteydi. Enver Efendi, Adliye memurlarından birkaç kişiyi Kırımî-zâde'ye göndererek başından geçenleri bildirmiş, Kırımî-zâde de “bî-gayr-i hakkın (haksız yere) cünûn (delilik) isnadıyla tımarhane köşelerinde çürütülen erbab-ı kalem ve iktidardan olan bu zatın” maarif ve zabıta memurlarının ittifaklarıyla bu hale düştüğü sonucuna varmıştı.³⁹⁷ 12 Ekim 1891 tarihli diğer rapordaysa, yine “erbab-ı namus”tan olduğu belirtilen Çorlulu Sabri Efendi'nin, eşkıyaya yataklık yaptığı ihbarı nedeniyle irade-i seniyye ile tutuklandığı, fakat Sabri Efendi'nin “ağraz-ı şahsiyye” kurbanı olduğunun anlaşılması üzerine serbest kalması için yeni bir irade-i seniyyenin beklendiği arz ediliyordu.³⁹⁸ Farklı tarihli her iki rapordaki ortak nokta, haksızlığa uğradığı belirtilen kişiler için jurnalleri tahkik etmekle görevli Kırımî-zâde'nin devreye girmesi ve söz konusu kişilerin suçsuz olduğunun anlaşılmasıdır. Özellikle 12 Ekim tarihli ikinci raporun sonuna eklenen, Sabri Efendi'yi “ağraz-ı şahsiyye” ile ihbar edenlerin (müfterîlerin) sekizer sene müddetle kürek cezasına çarptırıldıkları bilgisi³⁹⁹, şahsi kinleriyle yanlış ihbarlarda bulunanların cezalandırıldığını ortaya koyan ender örneklerden biridir. Bu noktada, kalıplaşmış olan “jurnal veren ya da ihbarda bulunanların hiçbir şekilde mesul tutulmadıkları” yorumunu yeniden değerlendirmek gerekecektir.

Bazı jurnal raporlarında yetkili makamlarla sadece istihbarat paylaşılmıyor, alınan istihbarata göre nasıl harekete geçileceği konusunda çözüm yolları da sunuluyordu. Mesela 16 Ağustos 1891 tarihli bir raporda, Edirne Vilayeti çevresinde eşkıyalık olaylarının arttığı haber verilirken, eşkıyanın yakalanması işinin asker ve zaptiye sevki gibi dağdağalı ve herkesin haber alacağı bir şekilde değil de, “ahvâl-i mahalliyeyi” iyi bilen ve bölgedeki ormanları karış karış gezmiş

³⁹⁷ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Maarif müfettişlerinden Enver Efendi'nin li-garazin cünûn azviyle bîmârhâneye vaz' edildiğine dair arz kaydı”, 242 nr. j.t.r. 12 Ağustos 1307 (24 Ağustos 1891).

³⁹⁸ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Çorlulu Sabri Efendi'nin eşkıya yatağıdır denilerek bi-gayri hakkın hapsedildiğine dair arz kaydı”, 275 nr. j.t.r. 30 Eylül 1307 (12 Ekim 1891).

³⁹⁹ Bkz. “(...) Sabri Efendi nâmında biri hakkındaki ihbârâtın sırf ağrâz-ı şahsiyyeden münbais müftereyâtan olduğu Edirne Divân-ı Harbince tahakkuk ederek hatta müfterîlerin sekizer sene müddetle vaz'-ı kürek olunmalarına hüküm lâhık olmuş (...)” kaydı; Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Çorlulu Sabri Efendi'nin eşkıya yatağıdır denilerek bi-gayri hakkın hapsedildiğine dair arz kaydı”, 275 nr. j.t.r. 30 Eylül 1307 (12 Ekim 1891).

kişilerin gizlice görevlendirilmesi yoluyla yapılması tavsiye ediliyordu.⁴⁰⁰ Zaten jurnal konularının çeşitliliği ve jurnallerin miktarı dikkate alınırsa, alınan her istihbarata anında tepki gösterilmesi ya da gelen haberlere göre tedbir alınması mümkün görünmemektedir. Yıldız Sarayı'nın işleyişi ve protokol kuralları göz önünde bulundurulursa, en çabuk değerlendirilen istihbarat raporlarının Mabeyn'e gönderilen raporlar olduğu söylenebilir. Çünkü Başkâtip ve Başmabeynci başta olmak üzere, Mabeyn erkânı Sultan'la doğrudan görüşebilen yegâne Saray görevlileridir. Bir Başmabeynci, bir İkinci Mabeynci ile çok sayıda Mabeynciden oluşan Mabeyn-i Hümayun Dairesi⁴⁰¹ mensupları, Yıldız Sarayı'na gelen devlet adamlarının maruzatını padişaha iletir, aldıkları iradeleri de gerekli yerlere tebliğ ederlerdi.⁴⁰² Sadrazam ve şeyhülislamın bile, bir ara, sadece Cuma'dan Cuma'ya (selamlık resmi dolayısıyla) Sultan'la görüşebildiği bir imparatorlukta, Mabeyncilerin bu ayrıcalığı toplanan haberlerin fazla bekletilmeyerek nihaî karar merciine (padişaha) çabuk bir şekilde ulaştırılmasında kullanılmıştır.

Padişah/halifenin şahsına mutlak itaatin ihlali önemli bir jurnale zemin oluşturabilirdi. Nitekim dönemin üst düzey devlet adamlarından Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa da, padişaha mahsus Karakulak ve Çamlıca sularının nakli için bir istimbot tahsis etmediği gerekçesiyle jurnallenen yönetici elittendi. 27 Ağustos 1891 tarihli arz kaydında, “nefs-i hümâyûn için su nakline mahsus” olmak üzere Tersane'den bir istimbot istenildiği, fakat Bahriye Nezareti'nin “nezarete padişaha (nefs-i şahaneye) su taşımak gibi hususi hizmetlerde kullanılacak istimbot bulunmadığı” cevabını verdiği bildiriliyordu. Üstelik nezaret bünyesinde bu iş için uygun istimbotlar bulunduğu halde talebe olumsuz cevap verilmesi ve Boğaz'daki kayık yarışları için Bahriye Nazırı Hasan Paşa'nın kız kardeşi ve sair kadınlara bir istimbot tahsis edilmesi, Bahriye ümerasından pek

⁴⁰⁰ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Edirne Vilâyeti ve mülhakâtında vukû' bulan şekâvet tekessür eylediğinden bunun indifâ'ı hakkında bir tedbîr-i ma'kûlenin arz ve ifâdesini mübeyyindir”, 238 nr. j.t.r. 4 Ağustos 1307 (16 Ağustos 1891).

⁴⁰¹ Mabeyn-i Hümayun Dairesi'nin teşkilat yapısı hakkında bkz. (Osman Nuri, 1911, ss. 497-527).

⁴⁰² Burada sadece aracı konumundaki Mabeynciler kastedilmektedir. Mabeyn Müşiri, Serhafiye, Kızlarağası gibi farklı görevleri bulunan kişiler de Mabeyn mensubuydular.

çok kişinin dikkatini çekmiş ve dedikodulara neden olmuştu.⁴⁰³ Padişahın şahsına hizmetin en büyük devlet hizmeti olarak kabul edildiği bir ülkede, Bahriye Nazırı'nın bu hareketi oldukça cüretkârâneydi. Bu arz kaydından sonra neler yaşandığı bilinmese de, Bahriye Nazırı'nın 1903 yılına kadar makamını muhafaza etmesi, olayın uyarı ve belki azarlamalarla geçiştirildiğini düşündürmektedir.

Cuma Selamlığı ve Bayram Muayedesı gibi törenlere katılmak da padişaha bağlılığın bir ifadesiydi ve bu tür törenlere mazeretsiz ya da geçersiz mazeret göstererek katılmamak uygun görülmezdi. Başka bir ifadeyle bu tür törenlere katılmayan devlet adamları Saray'a istihbarat toplamakla görevli birçok kişiye jurnal hazırlama imkânı vermiştir. Örneğin, 1891 Ağustos'unda sunulan bir arz kaydında, dinî bir makam olması hasebiyle oldukça kritik bir görevi bulunan Nakibüleşraf Tevfik Efendi'nin Dolmabahçe Sarayı'nda icra edilen Bayram Muayedesı'ne (muâyede-i hümâyûn resmine), hasta olmadığı halde hastalığını bahane göstererek katılmadığı bilgisi paylaşılmıştı. Bu noktada asıl ilginç olansa, raporda, Nakibüleşraf'ın yalandan hastalanması ya da bayramlaşma törenine katılmamasına değil, "biat" gibi önemli bir geleneğin icra edildiği törene liyakat ve kifayetlerini kanıtlamış tecrübeli birçok kişi varken, vekil olarak yirmi iki yaşındaki küçük oğlu İbrahim Efendi'yi tayin etmesine dikkat çekilmesiydi. Raporda törene katılan kişilerin, "Nakibüleşraflık gibi bir makamı temsilen bu yaşta birinin bayram tebriğine gönderilmesi, makam-ı hilafeti halk nazarında küçük düşürmekten başka bir şey değildir" diye alenen aralarında konuştukları belirtiliyordu.⁴⁰⁴ Hilafet makamı imajına büyük önem atfedilen bu dönemde, Nakibüleşraf'ın bu hareketinin dedikodu düzeyinde de olsa birçok kişi arasında konuşulması Yıldız Sarayı'na bildirilmeye değer görülmüştür.

⁴⁰³ Kırımî-zâde... , a.g.e. , "Nefs-i hümâyûn için su nakline mahsûs Tersânedden bir istimbot istenilmiş olmasıyla Bahriye Nâzırı cevâb i'tâ edip talep olunan istimbotu vermemiş olduğuna dâir arz kaydı", 243 nr. j.t.r. 15 Ağustos 1307 (27 Ağustos 1891).

⁴⁰⁴ Kırımî-zâde... , a.g.e. , "Nakibüleşraf Tevfik Efendi mu'âyede-i hümâyûn resminde tarafından ifâ-yı vekâlet etmek üzere kendisi temâruz edip mahdûmunu irsâl eylemesinden mütehasıl vukû' bulan kıl ü kâle dâir arz kaydı", 236 nr. j.t.r. 29 Temmuz 1307 (10 Ağustos 1891).

Yabancı popölasyonun dikkatle takip edildiği İstanbul'da, özellikle resmî binaların ve önemli devlet dairelerinin yakın çevresinde meydana gelen fiziksel değişimler ya da bu tür yerlerde bulunan evlere taşınan yabancılar, muhbirlerin dikkatini çekip bir jurnale rahatlıkla konu olabiliirdi. Mesela 15 Ağustos 1891 tarihli bir raporda, -Hafiyelerin Listesi adlı risalede İstanbul'daki "hafiye merkezleri" arasında gösterilen⁴⁰⁵- Liman Dairesi'nin karşısında kâin ve Yunan Bakkal Tanaşaki'ye ait olduğu belirlenen dükkanın üst katındaki odalardan birinde, İzmir'den gelen Yunan bir kadının oturduğuna ve bir haftadır odanın pencerelerinin kapatıldığına dair güvenilir bir haber (haber-i mevsûk) alındığı belirtiliyordu. Alınan bu haber üzerine "tahkikat-ı hafiye" için Dördüncü Belediye Dairesi çalışanlarından Tahir Efendi ve ayrıca Liman Dairesi Başkâtibi Abdüllatif Efendi görevlendirilmiş, yapılan tahkikat sonucunda Yunan kadının odasına bazı İtalyan ve Müslümanların gelip gitmekte oldukları tespit edilmişti. Raporun devamında alınan bu haber padişahın dikkatine sunuluyor ve Liman Dairesi memurlarının uyanık olmaları konusunda uyarılması, söz konusu bölgenin de sıkı gözetim altına alınması tavsiye ediliyordu.⁴⁰⁶

Bu rapordan on bir gün sonra Mabeyn'den Lütü Ağa'ya sunulan başka bir jurnal tahkik raporunda, İstinaf Mahkemesi üyesi olup Üsküdar'da İhsaniye Mahallesi'nde ikamet eden İzzet Bey'in evine birtakım kişilerin gelip gitmekte olduklarının tespit edildiği bildiriliyor ve konuyla ilgili yapılan tahkikata yer veriliyordu. Raporda, İzzet Bey'in evinde, Şehremaneti memurlarından ismi tespit edilemeyen biri ile padişahın Başberberi Mustafa Bey ve o civarda ikamet eden Kolağası Cevad Bey'in ara sıra toplanıp görüştükleri; yine İhsaniye Mahallesi civarında oturan ve ismi tespit edilemeyen Sultan Abdülmecid'in Esvabçıbaşı'nın bir akrabasının da bu toplantılara katıldığı belirtiliyordu. Yapılan tahkikat sonucunda İzzet Bey'in Bektaşî tarikatından olduğu ve komşularından kimseyle görüşmediği için tarikat arkadaşlarıyla ara sıra toplanıp görüştüğu, meselenin önemli olmayıp ahabap ilişkisinden ibaret olduğu tespit edilmiş; yine de tedbiren Jandarma Dairesi'nden Ömer Efendi ile İhsaniye

⁴⁰⁵ Bkz. (*Hafiyelerin Listesi*, (1324)[1909], ss. 13-14).

⁴⁰⁶ Kırımî-zâde... , a.g.e. , Musâhib-i Şehriyâr'den Lutfî Ağa'ya gönderilen tezkire (3 Ağustos 1307/15 Ağustos 1891).

Mahallesi bekçilerinden Halil Bey “tarassudât”ta (gözetlemelerde) bulunmak üzere vazifelendirilmişti.⁴⁰⁷

Benzer bir takip raporu, takip sürecinin nasıl yürütüldüğüne dair bilgiler içermesi bakımından örnek gösterilebilir. 15 Temmuz 1893 tarihli raporda, İstanbul İkinci Hukuk Dairesi Reisi Kadri Molla’nın Beykoz’daki yalısına öteden beri misafirler gelip gitmekte olduğu ve son günlerde bu misafirlerin çoğaldığı istihbaratı yer almaktaydı. Rapora göre, toplantıların şüpheli görülmesiyle takibe alınan yalıda “havanın fevkalade sıcak olmasına rağmen pencereler tamamen kapalı olarak” gece geç vakitlere kadar toplantılar devam etmekteydi.⁴⁰⁸ Bu toplantıların Yıldız Sarayı’nın da dikkatini çekmesi üzerine Kadri Molla’nın geçmişinin (terâcim-i ahvâlinin) araştırılması irade-i seniyyeyle Kırımî-zâde’ye bildirilmiş⁴⁰⁹ ve tahkikat neticesinde önemli makamlarda bulunan, önemli isimlere ulaşılmıştı. Bu isimler arasında Düyun-ı Umumiye Komiseri Murad Bey, Evkaf Meclis-i İdaresi Reisi Âtîf Bey, Mısırlı Halim Paşa-zâde Mehmed Ali Paşa, Müşir Tahir Paşa’nın kardeşi Sadık Bey, Beykoz Kaymakamı Faik Bey, Erkân-ı Harp Miralayı Abdurrahman Bey ve Bahriye Kaymakamı Mehmed Şahap Bey bulunmaktaydı.⁴¹⁰ Her ne kadar raporun devamı mahiyetinde herhangi bir kayıt bulunmasa da, raporun sonuna “tahkikatın bugünkü günde vâsıl olduğu derece”

⁴⁰⁷ Kırımî-zâde... , a.g.e. , Kurenâdan Lutfî Ağa’ya sunulan tezkire kaydı (14 Ağustos 1307/26 Ağustos 1891).

⁴⁰⁸ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “İkinci Hukûk Reisi Kadri Molla’nın yalısında ictimâ’ vukû’una dâir arz kaydı”, 560 nr. j.t.r. 3 Temmuz 1309 (15 Temmuz 1893).

⁴⁰⁹ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Mezkûr Kadri Molla’nın kim olduğunun istifsârı hakkındaki irâde-i seniyyeye cevâb arzı”, 561 nr. j.t.r. 3 Temmuz 1309 (15 Temmuz 1893).

⁴¹⁰ “(...) Mâh-ı Haziran’ın yirmi yedinci Pazar günü akşamı müşîrândan Tâhir Paşa birâderi Sâdık Bey, Subaşı-zâde Beykozlu Tahsin Bey birâderi Mustafa Bey, Erkân-ı Harb miralaylarından Abdurrahman Bey, Bahriye kaymakamlarından Mehmed Şahap Bey, Beşiktaş Hamamcısı Hacı Emin Efendi, kütâbdan Behlül Efendi mahdûmu Basri Bey müşârûn-ileyh Sâhib Bey’in yalısında ictimâ’ etmişlerdir. Yevm-i mezkûrda Sultâniye Çayırı’nda dahi iki nefer hizmetçiler ile berâber Enderûnî Yusuf Bey, Enderûnî Cemal Bey, Mâliye ketebesinden Münir Bey, Telgrafhâne me’mûrlarından Fettah Bey, esnaftan Kemal Efendi nâmında yedi nefer kimesneler kalmışlar, bunlardan başka bir cem’iyyet olduğuna dâir henüz ma’lûmât istihsâl edilememiştir. Haziran’ın yirmi beşinci Cuma günü dahi müşârûn-ileyh Sâhib Bey’in sâhilhânesinde mevâlîden Abid Efendi, mevâlîden Yâsînci-zâde Sâbit Efendi ve Evkâf Meclis-i İdâresi Reisi Âtîf Bey, Mısırlı Halim Paşa-zâde Mehmed Ali Paşa, Beykoz Kaymakamı Fâik Bey toplandıkları gibi ekser-i evkât Düyun-ı Umûmiyye Komiseri Murad Bey’in dahi [toplantılara] devâm eylemekte olduğu (...); Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Beykoz’da ehemmiyetli bir ictimâ’ vukû’una dâir tahkîk-i keyfiyyet olunmasına mütedâir sâdir olan irâde-i seniyyeye cevâben arz kaydı”, 563 nr. j.t.r. 5 Temmuz 1309 (17 Temmuz 1893).

notunun düşülmesi, toplantılarla ilgili tahkikatın günden güne derinleştirilerek sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır.

İzzet Bey ve Kadri Molla'nın evlerinde yapılan toplantıların jurnal raporlarına yansımaları istisnaî bir durum değildi. Dönemi konu edinen hatırat ve kroniklerden de anlaşıldığı gibi, padişahın şahsında Yıldız Sarayı “evlerde toplanmalara” hiç de iyi gözle bakmıyordu. II. Abdülhamid'in bu konudaki vehmine göndermede bulunan Tahsin Paşa (1999), anılarında, büyük paşaların, beylerin konaklarının sürekli gözetlendiğini, buraya gelip gidenlerin araştırıldığını kaydeder⁴¹¹ ve ekler: “Bu sayede Sultan Hamid her işten, her şeyden, her hareketten haberdar olabiliyordu.” (s. 39). Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi de (1996) Tarihi'nde “Memur ve devlet adamlarına gösterilen emniyetsizlik, bir aralık, bütün halka gösterilmeye başlanmış; üç dört kişinin bir hanede ya da bir mesire yerinde toplanması suimaksada hamlolunarak, esnaftan ve ahaliden birçok kişi sürgün cezasına çarptırılmıştı” diyerek “zabıta-i hafiye” kuvvetinin “tecessüs (gözetleme)” görevine vurgu yapar (ss. 5-6). Şeyhülislam Mehmed Cemaleddin Efendi'nin damadı olan ve II. Meşrutiyet döneminde İstanbul şehreminliği görevini yürüten meşhur cerrah Cemil Topuzlu da, anılarında Şeyhülislam konağının dikkatle izlendiğini, hatta dilenci süsü verilmiş bir görevlinin konağın bulunduğu sokağı sürekli gözetleyerek konağa gelip gidenleri kaydettiğini belirtmektedir (Georgeon, 2012, s. 214). Benzer şekilde, Sadrazam Said Paşa da anılarında, kardeşinin ölümü nedeniyle Müşir Derviş Paşa'nın kendisine başsağlığı ziyaretine geldiğini, bu ziyaretin şüphe uyandırması üzerine evinin yakın takibe alındığını, hatta evine kim gelirse günü ve saatine kadar tüm ayrıntılarıyla Mabeyn'e bildirildiğini ve bu nedenle evine ziyaretçi kabul edemediğini yakınlıkla kaydetmektedir (Kutlu, 1977, s. 80).⁴¹²

⁴¹¹ Anılarını kaleme alan dönemin hemen her devlet adamı benzer şikâyetlerde bulunarak, bu konuda “aşırılığa” kaçıldığı yorumunu yaparlar.

⁴¹² Sadrazam Said Paşa'nın takibi konusunda arşivde yer alan bir belge, Said Paşa'nın hatıratında anlattıklarını doğrular niteliktedir. Belgenin içeriği şu şekildedir: “Sadrazam Said Paşa kulları bugün saat dört buçukda konağından çıkıp İhlamur tarîkiyle Mabeyn-i Hümayûn Cenâb-ı Mülûkâne'ye gelerek gece saat birde Maçka tarîkiyle konağına avdet etmiş müşârûn-ileyhin konağına muhtelif saatlerde İzmir Vâlisi Kâmil Paşazâde Şevket ve Abdullah Beyler ve Napoli Şehbender-i esbâkı Niyapolyi Efendi gelip gitmiş oldukları Maçka Karakolu Miralaylığı'ndan alınan jurnal üzerine ma'rûzdur kâtibe-i ahvâlde emr u fermân veli-ni'metimiz pâdişâhımız efendimiz hazretlerindir / 16 Mart

Basit gibi görünen bu tür örnekler, aslında Yıldız Sarayı'nın otoritesinin korunmasında ne tür istihbarî araçların kullanıldığına dair önemli ipuçları vermesi bakımından dikkate değerdir.

Yıldız Sarayı açısından “gizli ev toplantılarına” padişaha yakın görevlilerin, mesela Mabeyn erkânının katılması çok daha tehlikeli bir gelişme olarak görülüyordu. Toplantının gerekçesi ne olursa olsun, Saray'dan habersiz olarak birkaç Mabeyn mensubunun aynı evde buluşması ehemmiyetli bir jurnale zemin oluşturabilirdi. Nitekim Mabeynci Lütfi Ağa'ya gönderilen bir rapor da bu duruma örnek gösterilebilir. 5 Mart 1892 tarihli rapora göre, Sultan Selim Cami civarında Çukurbostan Mahallesi'nde bulunan ve Bursalı bir kadına ait olduğu belirlenen eve, Mabeyn-i Hümayun erkânından Mirahur Ferik Nuri Paşa, Seribrikdar Hasan Bey, Hassa Mirlivası Hacı Hüseyin Paşa, Damat Müşir İsmail Bey ve bendegândan Kadri Bey'in⁴¹³ ara sıra gidip gelmekte oldukları istihbaratı alınmıştı. Kırımî-zâde'nin yaptırdığı tahkikat neticesinde adı geçen erkânın “mezkûr evdeki kadınları dost tuttukları (mezkûr hâne derûnunda bazı kadınlar ile hem-bezm-i ülfet ve müvâneset oldukları)” anlaşılmış ve mesele sessizce kapatılmıştır. Fakat yine de, has ve sadık bendegânından olan bu kişilerin dedikodulara neden olabilecek bu tür hareketlerinden Sultan'ın haberdar edilmesi gerekli görülmüştür.⁴¹⁴

Evlerde yapılan toplantılar kadar, tekke, zaviye veya medrese gibi insanların bir arada yaşadıkları mekânlar da yakın takip altındaydı. Nitekim Abdülhamid döneminde Üsküdar Mutasarrıflığı görevinde bulunmuş olan Süleyman Kâni İrtem (1871-1945) Cumhuriyet döneminde kaleme aldığı hafiyelikle ilgili eserinde İstanbul'da tekke, dergâh, mevlevihane ve medreselerin çevrelerinde hafiyelerin yoğun olarak faaliyet gösterdiğinden bahsetmektedir (İrtem, 1999, ss. 29-30). Medreselerin takip edildiğine dair elimizde bulunan az sayıdaki jurnal

318- Yâver-i Ekrem Hazret-i Şehriyârî Abd-i Memlûkleri”, BOA, Y.PRK.ASK. , 180/12, H. 19.12.1319 (M. 29.03.1902).

⁴¹³ Raporda, daha sonra “Serhafiyeliğe” atanacak olan Kadri Bey'in mezkûr eve mi yoksa yakın dostlarından Yüzbaşı Ramiz Bey'in evine mi gittiğinin ayırt edilemediği derkenar olarak kaydedilmiştir; Kırımî-zâde... , a.g.e. , Musâhib-i Şehriyârî Lütfî Ağa'ya irsâl kılınan tezkire (5 Mart 1892).

⁴¹⁴ Kırımî-zâde... , a.g.e. , Musâhib-i Şehriyârî Lütfî Ağa'ya irsâl kılınan tezkire (22 Şubat 1307/5 Mart 1892).

kaydından birinde bu konuda bir örneğe rastlamaktayız. Kayıтта, Bağdat Vilayeti'nden İstanbul'a ilim tahsil etmeleri ve döndüklerinde memleketlerine faydalı "terbiye ehli" olmaları için getirilen on beş kadar gencin Fatih civarındaki Valide Medresesi'ne yerleştirildikleri, fakat gençlerden bazılarının medresede "su-i ahlâk ashâbına" uyarak içki ve esrar kullanmaya başladıkları istihbaratı yer almaktaydı. Şeyhülislam ve Ders Vekili Efendi'nin nezaretinde olan ve kendilerine aylık beş yüz kuruş maaşla özel hoca tutulan medrese öğrencileri öğrenimlerini aksattıkları gibi, öğrencilerden bazıları esrar kullandıkları için fenalaşarak doktor tarafından tedavi edilmişlerdi. Jurnal raporunda konuyla ilgili çözüm yolu da sunuluyor, söz konusu öğrencilerin başka medreselere nakledilmeleri gerektiği vurgulanıyordu.⁴¹⁵

Irak'tan İstanbul'a getirilen medrese öğrencileri arasında bulunan Bağdatlı Ahmed Efendi-zade Refik ile Basralı Şahin-zade Hamdi isimli iki talebenin Valide medresenin durumuyla ilgili Kırımî-zâde'ye gönderdikleri 11 Ocak 1893 tarihli ihbarnameden, Mabeyn'e iletilen yukarıdaki istihbaratın ayrıntılarını takip edebiliyoruz. İhbarnameye göre adı geçen iki medrese talebesi, Şii olan medrese arkadaşlarından on birinin İstanbul'a gelir gelmez Valide Hanı civarındaki Acem ikametgahlarına gittiklerini ve devam ettikleri bu evlerde Şiilik itikadından etkilenerek medresede ayyaşlığa ve dine aykırı davranışlara başladıklarını Şeyhülislamlık makamına ihbar etmişlerdi. Bu ihbarın ardından adı geçen iki talebe Şeyhülislamlık dairesi adına Şeyhülislamlık Müsteşarı tarafından çağrılarak "bu tür işlere karışmamaları" konusunda uyarılmışlar, bunun üzerine de ihbarnamelerini Mabeyn'e ulaştırması için Mehmed Neşet Efendi'ye göndermişlerdi.⁴¹⁶

Medreselerin takibiyle ilgili bir başka kayıt, bu takibin sürekliliğine işaret eder. 5 Aralık 1892'de Mabeyn'e sunulan arz kaydında, Hüseyin Avni Paşa emektarlarından olan Edirneli Hafız Arif Efendi'nin Eyüp'teki Lala Beşir Ağa

⁴¹⁵ Kırımî-zâde... , a.g.e. , "Bağdad ahalîsinden on beş nefer şâbb-ı emredin li-eclî't-tahsîl Dersaadet'e vürûd etmişler ise de iskân olunan medresede terbiyeleri bozulmaya başlamış olduğundan leyfî ve nehârî mekâtib-i âliyyeden birine idhâl edilmeleri hakkında arz kaydı", 443 nr. j.t.r. 16 Ağustos 1308 (28 Ağustos 1892).

⁴¹⁶ Kırımî-zâde... , a.g.e. , Talebe-i mezkûrenin ihbâr-nâmesi, (30 Kânûnevvel 1308 (11 Ocak 1893)).

Medresesi'ni mahalle imamını ve müderrisini ikna ederek “yed-i zabtına” geçirdiği bilgisi paylaşılıyordu. Raporun devamında talebesi bulunmayan medreseye geceleri ordu mensuplarıyla, ilmiye mensubu kıyafetinde birtakım kişilerin gelip gitmekte oldukları bildirilmekte ve Arif Efendi'nin “erbâb-ı müfside”den olması hasebiyle “ân-ı karîbde (yakın zamanda) bir fenalık zuhur edeceği” uyarısı yer almaktaydı.⁴¹⁷

Medreselerden başka, insanların toplanıp bir araya geldikleri tekke ve dergâhlar da sıkı sıkıya takip edildiği için, söz konusu yerler birçok kez istihbarat raporlarına konu olmuştu. Mesela bu raporlardan birinde, Çarşambapazarı semtinde bulunan Murad Molla Tekkesi'nde bazı hocaların geceleri hususi olarak toplandıkları Kırımî-zâde'ye bağlı çalışan Celal Bey tarafından ihbar ediliyordu.⁴¹⁸ Benzer şekilde, Fatih civarında Kumrulu Mescit Mahallesi'nde bulunan Halvetiye Dergâhı'nda, Postnişin Şeyh Ali Efendi'nin her gece talebe ve ahaliyi toplayarak “usûl-i kadîme”ye aykırı şekilde sabah saat altıya kadar mukabele icra etmesi “gayr-i caiz” bulunarak Mabeyn'e bildirilmişti.⁴¹⁹ Yaklaşık on bir ay sonra sunulan yeni bir arz kaydında, dergâhta geceleri mukabele edilmesinin Zaptiye Nezareti tarafından yasaklandığı, fakat bu yasağa rağmen bir müddet sonra dergâhta geceleri tekrar toplanılmaya başlandığı bilgisine yer veriliyordu.⁴²⁰ Tekke ve dergâhlarla ilgili çok sayıda jurnalın hazırlandığı dikkate

⁴¹⁷ “Dünkü Pazar günü Mâbeyn-i Hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkânelerinden avdetimde Uryânî-zâde hafîdi ve Meclis-i Tedkîkât-ı Şer'iyye Başkâtibi Cemil Bey kullarıyla mülâkât ederek esnâ-yı mükâlemede müteveffâ Hüseyin Avni Paşa emekdârânından olup el-yevm Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneleri Hâfız-ı Kütübü bulunan Edirneli Hâfız Ârif Efendi nâmında birisi Eyüp'te Baba Haydar Caddesi'nde kâin Dârüssâdeti's-şerîfe Ağası merhûm Lala Beşir Ağa'nın binâ ve ihyâ eylediği bir bâb medreseyi talebeden hâlî bulunduğ cihetle her ne sebebe mebnî ise müderrisini ve mahalle imamını bi'l-iknâ yed-i zabtına geçirip bir hayli zamandır mezkûr medreseyi ehîbbâsının ikâmet ve ictimâ'ına tahsîs eylemiş olduğundan şu aralık ara sıra geceleri asâkir-i şâhâneleri Berriyye ve Bahriyye zâbitânıyla tarîk-i ilmiyye zî-kıyâfetinde bazı kimseler gelerek ictimâ' etmekte bulunmuş olduklarını (...) arz ve beyâna hasbe'l-ubûdiyye mücâseret eylerim, fermân...”; Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Eyüp'te Lala Beşir Ağa merhûmun medresesi hakkında arz kaydı”, 497 nr. j.t.r. 23 Teşrînisânî 1308 (5 Aralık 1892).

⁴¹⁸ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Çarşambapazarı'nda Murad Molla Tekkesi'nde bazı hocaların geceleri husûsî ictimâ'ına dâir Celal Bey'in gönderdiği ihbarnâmenin arz kaydı”, 346 nr. j.t.r. 21 Şubat 1307 (4 Mart 1892).

⁴¹⁹ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Kumrulu Mescid Dergâhı'nın geceleri açık olmasının mazarrâtı dâî olduğu hakkında arz kaydı”, 454 nr. j.t.r. 26 Ağustos 1308 (7 Eylül 1892).

⁴²⁰ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Fatih'te Kumrulu Tekkesi'nin geceleri küşâd edilmeye başlandığı hakkında arz kaydı”, 577 nr. j.t.r. 31 Temmuz 1309 (12 Ağustos 1893).

alındığında, bu tür kurumlara duyulan aşırı ilginin jurnal sahiplerini olduğu kadar, bu konuda sürekli jurnal kabul eden yönetimi de rahatsız ettiği anlaşılmaktadır.

Bir bütün olarak bakıldığında, Abdülhamid dönemi denetleme mekanizmasının halka en çok yansıyan dalı jurnal sistemidir ve halka nüfuz etme çabası ya da halkın sosyal yardımlara ve hayır işlerine nasıl tepki verdiği hakkında haber toplama kaygısı, istihbarat raporlarına da yansımıştır. Mesela Ekim 1891 tarihli bir raporda, yapılan hayır işlerinin ve harap olan yapıların tamir edilmesinin Müslüman halkı oldukça memnun ettiği, hatta halktan bazılarının yapılan hayırların “dünya durdukça tüm Müslümanların hafızasında bâki kalacağı”nı beyan ettikleri kaydedilmekteydi.⁴²¹ Halkın takibi sadece Saray’ın faaliyetlerine ya da yapılan sosyal yardımlara nasıl tepki verildiğinin izlenmesiyle sınırlı değildi. Aslında öteden beri Osmanlı iktidarı tebaasını kahvehane, cami avlusu ve çarşı gibi başlıca toplanma yerlerinde takip ederek, halkın ne ile meşgul olduğunu öğrenmek isterdi. Nitekim ileride de değinileceği üzere Kırılı (2012) bu konudaki bir çalışmada tebaanın “sistemik” takibini XIX. yüzyıl ortalarına kadar götürür ve halkın Tanzimat reformlarından, vergi sisteminden, genel fiyatlardan, yaşam standartlarından ve bürokrasinin üst kademesine yapılan atamalardan memnun olup olmadığının bilinmek istendiğini ortaya koyar (ss. 603-604). Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise -Kırımî-zâde’nin raporları ölçü alınırsa- halkı izleme işinin Tanzimat dönemine göre çok daha profesyonel bir sistematığa oturtulduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, Kırımî-zâde’ye istihbarat toplamakla görevli memurlar, İstanbul’da bir haftayı bulan uzun “tarassud gezileri”ne çıkarak halkın neler konuştuğunu Kırımî-zâde’ye raporlarlar; Kırımî-zâde de içlerinden Müşir Fuad Paşa⁴²², Sertabip Mavroyeni

⁴²¹ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Hayrât ve müberrâtın icrâ-yı ta’mîr ve termîminden dolayı ahâlî-i İslâmiyye’nin başkaca ed’iyye-i hayriyye-i hilâfet-penâhîde bulunduklarına dâir arz kaydı”, 280 nr. j.t.r. 8 Teşrînievvel 1307 (20 Ekim 1891).

⁴²² Bir süredir araları bozuk olan Müşir Fuad Paşa ile Adliye Hukuk Müdürü Sâmî Bey’in halkın bulunduğu yerlerde (mecma’-ı nâs olan mahallerde) birbirleri hakkında ağır sözler sarf ettikleri ve bunun halk arasında çeşitli şayialara neden olduğu kaydedilen raporda şu ifadelere yer verilir: “Yâverân-ı cenâb-ı cihân-bânîlerinden Müşir Fuad Paşa ile Adliye Umûr-ı Hukûkiye Müdürü Sâmî Bey meyânında şu aralık tahaddüs etmiş olan bir münâferet-i şahsiyye üzerine müşârûn-ileyhimânın bi’t-tesâdüf birbirlerini gördükleri her bir meclis ve mahfilde ve mecma’-ı nâs olan mahallerde yekdiğeri haklarında gûnâ-

Paşa⁴²³ ya da Zabtiye Nazırı Nazım Paşa⁴²⁴ gibi üst düzey görevlilerin adının geçtiği raporları Yıldız Sarayı'na bildirir. Bu yolla hem halkın neler konuştuğundan Saray'ın haberdar olması sağlanır, hem de raporlarda adı geçen yöneticiler hakkında bilgi derlenmiş olur.

Yıldız Sarayı'na verilen Aralık 1891 tarihli benzer bir jurnal tahkik raporu, sosyal kontrolün bir başka boyutunu ortaya koyar. Söz konusu raporda Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirlerinden üçünün gayrimüslim kişiler arasından seçilmesinin halk arasında konuşulması halinde, bundan hilafet makamının otoritesinin dahi etkileneceği öngörülmekteydi. Raporda Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği gibi önemli bir göreve Gabriel ve Kişer adlarında iki gayrimüslimin atanmasının mahzurlu olduğundan bahsedilerek, söz konusu atamaların "Arâzi-i İslâmiyye'ye çeşm-i hırs ve tamahlarını dikip ahâlisini hilâfet-i celîleden soğutmaya çalışanların"⁴²⁵ eline koz vereceği vurgulanmaktaydı. Raporun devamında eğer Gabriel ve Kişer imzaları kötü niyetli kişilerin eline geçecek olursa, bu kişilerin "Ey cemâat-i müslimîn, kemâl-i safvet-i İslâmiyye ile rabt-ı kalb eylediğiniz Payitaht-ı Hilâfet'te en ziyâde mühim olan Hukûk Müşâvirliği münhasıran işte şu Gabriel ve Kişer nâmlarında birkaç Hıristiyan yedlerine tevdi' olunup (...) merkez-i Hilâfet'e beyhûde yere rabt-ı kalble izhâr-ı

gûn tahkîrâtı kıyâm eyledikleri beyne'l-havâs ve'l-avâm şüyû' bulmakta ve şâyîât-ı mezkûre medâr-ı envâ-ı güft u gû olmakta idüğünden berây-ı ma'lûmât arzına hasbe's-sadâka cür'et eylerim, fermân..."; Kırımî-zâde... , a.g.e. , "Müşîrândan Fuad Paşa ile Adliye Hukûk Müdürü Sami Bey'in miyânelerinde mütehaddis bürûdetin beyne'l-halk şüyû' bulduğuna dâir arz kaydı", 371 nr. j.t.r. 19 Nisan 1308 (1 Mayıs 1892).

⁴²³ Hakkında verilen bir jurnal üzerine sorguya çekilmesinden müteessir olarak Rusya Büyükelçiliği'ne sığınmış olan Mavroyeni Paşa hakkındaki rapor şöyledir: "(...) Ve Mavroyeni Paşa'nın zevce-i gayr-ı meşrûasıyla aralarında husûle gelen bürûdet ilcâsıyla zevce-i merkûmenin tanzîm ve takdîmi atebe-i ulyâ-yı hilâfet-penâhîleri eylediği bir jurnal üzerine müşârûn-ileyh taht-ı istivcâba alınmış olmasından müteessir olarak bir aralık Rusya Sefârethânesi'ne dehâlet etmiş ve muahharan karîn-i hazret-i şehriyârîlerinden Ragıb Bey ma'rifetiyle celb edilerek taht-ı tevkîfe alınmış ve Paşa-yı müşârûn-ileyhin bu yoldaki küfrân-ı ni'metliği halkın dehşetini mûcib ve akdemce de patrik intihâbındaki mesâilin kesb-i iğtişâş etmesine de sebep-i müstakil olmuş olduğu hikâye kılınmasından ibâret olmakla berâ-yı ma'lûmât arzına hasbe'l-ubûdiyye mücâseret eylerim, fermân..."; Kırımî-zâde... , a.g.e. , "Beyne'l-halk cereyân eden mübâhasât ve kelâm hakkında arz kaydı", 484 nr. j.t.r. 23 Teşrîniyevvel 1308 (4 Kasım 1892).

⁴²⁴ Kırımî-zâde... , a.g.e. , "Beyne'l-halk cereyân eden mübâhasât ve kelâm hakkında arz kaydı", 484 nr. j.t.r. 23 Teşrîniyevvel 1308 (4 Kasım 1892).

⁴²⁵ Kırımî-zâde... , a.g.e. , "Hariciye Hukûk Müşâvirlerinin Hıristiyan olmasından hâsıl olan fenâlîğe dâir arz kaydı", 307 nr. j.t.r. 2 Kânûniyevvel 1307 (14 Aralık 1891).

hulûs ve ihtisâs ediyorsunuz”⁴²⁶ diyerek ahaliyi kışkırtabilecekleri ve “ahvâl-i muzırraya” sebep olabileceklerine işaret edilmekteydi. Jurnal tahkik raporu, imparatorluğun Arabistan sahil kentleri ve Trablusgarp vilayeti gibi uzak yörelerinde ehil şer’iyye, askeriye ve mülkiye memurları bulundurularak, bu tür girişimlere karşı Osmanlı İmparatorluğu’nun “şeriat-nevâz (şeriatla yönetilen)” ve “adâlet-pervâz (adalet dağıtıcı)” bir ülke olduğunun sık sık hatırlatılması tavsiyesiyle sona eriyordu. Esasında bu rapor Yıldız Sarayı’nın en hassas olduğu noktayı ilgilendirmekteydi. Deringil’in (2014) çalışmalarından da anlaşıldığı gibi, bu dönemde Osmanlı hilafeti Müslüman uyrukları arasında yeni bir dayanışma temeli yaratmayı amaçlayan önemli girişimlerde bulunmaya başlamış; ayrıca, yürütülen propaganda faaliyetleriyle hilafete bağlılığın önemi her fırsatta dile getirilmeye çalışılmıştır (s. 60). Yukarıdaki jurnal örneği bu tespit ekseninde değerlendirildiğinde, söz konusu jurnalın Yıldız Sarayı’nı ne derece etkilediğini tahmin etmek zor olmayacaktır.

Jurnallerde en sık geçen ihbar konularından birini de rütbesi ya da derecesi ne olursa olsun memurların tayinleri oluşturmaktadır. Özellikle merkezî yönetim açısından çeşitli sebeplerle tehlikeli görülen, fakat yüksek dereceli görevliler olmadıkları için Saray’ın dikkatinden kaçan memur atamaları jurnal raporlarıyla Yıldız Sarayı’na ihbar edilmiştir. Öyle ki elde bulunan az sayıdaki journaller arasında bile yanlış yere tayin edildiği düşünülen, İstanbul’a gelmesi yasaklandığı halde gizlice İstanbul’a gelen ya da görev yerini terk eden memur veya eski memurlarla ilgili onlarca örnek bulunmaktadır. Örneğin önceki görevlerinde rüşvet almak gibi çeşitli ahlak kusurlarının olduğu kanıtlanan polis komiserlerinden Giritli Hüseyin Efendi’nin Girit Vilayeti Umûm Polis Komiserliği’ne tayin edilmesi⁴²⁷; Mabeyncilerden Hafız Mehmed Bey’in umumî müdürü olup padişah kararıyla sürgüne gönderilen Hüseyin Efendi’nin İstanbul’a gelmesi yasaklandığı halde gizlice İstanbul’a gelmesi⁴²⁸; Suriye Vilayeti’nin

⁴²⁶ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Hâriciye Hukûk Müşâvirlerinin Hıristiyan olmasından hâsıl olan fenâliğa dâir arz kaydı”, 307 nr. j.t.r. 2 Kânûnnevvel 1307 (14 Aralık 1891).

⁴²⁷ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “İrtikâbla kesb-i iştihâr etmiş olan Giritli Komiser Hüseyin Efendi’nin Girit’e me’mûr edilmiş olduğuna dâir arz kaydı”, 271 nr. j.t.r. 13 Eylül 1307 (25 Eylül 1891).

⁴²⁸ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Bâ-irâde Dersaadet’ten tard u teb’îd edilmiş olan Hüseyin Efendi nâmında bir şahsın mahall-i menfâsından firâr ve Dersaadet’e tekrar gelmiş

Havran Sancağı'na bağlı halkı tamamen Müslüman bedevîlerden oluşan ve halkının taassubuyla meşhur olan Dera Kazası'nın kaymakamlığına Hristiyan Selim Melikî Efendi'nin atanması⁴²⁹ ya da Ali Suavi olayına karıştığından dolayı İzmir'de sürgünde bulunan Muhtar Efendi'nin İzmir Belediye Riyaseti'ne memur tayin edilmesi⁴³⁰ gibi örnekler, merkezî yönetimin uygunsuz addettiği ve bu nedenle jurnal sistemine takılan memur atamalarından birkaçını oluşturmaktadır.

Devletin potansiyel tehdit olarak gördüğü, bu nedenle de jurnallere sıklıkla konu olan unsurlardan biri de “fazla güçlü olduğu düşünülen” kişilerdir. Özellikle devlet memurları üzerinde nüfuz kuran (icra-yı nüfuz eden), kurdukları ilişkiler ağı sayesinde resmî işlerini yürüten ya da şehzadeler gibi önemli pozisyonlardaki insanlarla haberleştikleri düşünülen kişiler, Yıldız Sarayı'nın ilgisini çekecek jurnallere konu olabilirdi. Örneğin 23 Aralık 1891 tarihli bir jurnal tahkik raporunda, Ermeni Katolik Cemaati mensuplarından Köçeoğlu Agop Efendi'nin bilhassa Adliye ve Maliye memurları üzerinde harikulade nüfuz kurduğu ve bu nüfuz sayesinde çeşitli ilişkiler ağı oluşturduğundan bahsedilerek, “ehemmiyet-i şahsiyyesine atfedilemeyen bu nüfuzunun menşe-i aslîsini keşfetmek” için yürütülen tahkikatın sonuçlarına yer verilmiştir. Tahkikatın en dikkat çekici tarafı, araştırmaların bir zincirin halkaları gibi giderek genişletilerek tutarlı bir şekilde derinleştirilmesi ve hakkında tahkikat yürütülen Köçeoğlu Agop Efendi'nin ilişkiler ağının ortaya çıkarılmasıdır. Katolik cemaatinden olan Köçeoğlu Agop Efendi'nin Şehzade Reşad'ın has bendesi olduğu, bir ara Reşad Efendi'yle bizzat haberleşmeyi bırakıp, bunu kız kardeşi Aranik Hanım vasıtasıyla gerçekleştirdiği, eski Ermeni patriklerinden Zisis Efendi'yle Beyoğlu'ndaki konağında üç kere görüştüğü, Hariciye Müsteşarı Artin Efendi'yle haberleştiği ve Antuan isimli bir bankeri “gizli dairesine (daire-i

olduğuna dâir jurnal i'tâ kılınmakla leffen arz olunduğuna dâir kayıt”, 244 nr. j.t.r. 17 Ağustos 1307 (27 Ağustos 1891).

⁴²⁹ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Suriye Vilâyeti dâhilinde ahâlîsi sırf İslâm ve urbân olan Der'a Kasabası'na bir Hristiyan kaymakam nasb olunduğuna dâir arz kaydı”, 359 nr. j.t.r. 23 Mart 1308 (4 Nisan 1892).

⁴³⁰ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Sakız'da menfî olup muahharen İzmir'e nakl-i menfâ eden Muhtar Efendi'nin İzmir Beledî Riyâseti'ne me'mûr edildiğine dâir arz kaydı”, 374 nr. j.t.r. 23 Nisan 1308 (5 Mayıs 1892).

mahremiyetine)” dâhil ettiği gibi bilgiler, jurnal tahkik raporunda kaydedilmiştir.⁴³¹ Hakkında “şimdiye kadar kimlerle haberleştiği ve ne gibi sırlar sakladığının anlaşılması” için her hareketinin takip edilmesini emreden bir irade-

⁴³¹ “Büyük ve küçük ekser-i me’mûrîn-i Adliye ve Mâliye üzerinde hârikulâde icrâ-yı nüfûz etmekte ve kendisine münkâd ve mutî’ kılmakta olan Köçeoğlu Agop Efendi’nin şu iktidâr-ı nüfûzunu ehemmiyet-i şahsiyyesine atfedemeyerek bu nüfûzunun menba’ ve menşe-i aslîsini keşf ve zâhire ihrâc maksadıyla mûmâ-ileyh Agop Efendi’nin ahvâl-i sâbika ve hâzırası hakkında akdemce icrâ-yı tahkîkâtâ mübâşeret etmiş idim. Tahkîkât-ı ubeydânemin şimdiye kadar vâsıl olduğu mertebeyi ma’lûmât kabîlinden olarak ber-vech-i zîr arz ve tezbîre cür’et eylerim.

Evvelâ, Köçeoğlu Agop Efendi’nin Şehzâde Reşad Efendi Hazretlerinin bende-i hassı olmak mülâbesesiyle akdemleri sık sık mülâkât ettikleri.

Sâniyen, Katolik cemaati ile Ermeni cemaati arasında zıddiyet-i kâmile olduğu ve Agop Efendi Katolik bulunduğu hâlde esbak Ermeni Patriği müteveffâ Zisis Efendi mûmâ-ileyh Agop Efendi’nin Beyoğlu’nda kâin konağına üç defa gelerek husûsî mülâkât ederek görüştükleri ve bilâhire Agop Efendi’nin hânesinde birleşmekten sarf-ı nazarla Ermeni Patrik Vekîli Makriyan Efendi’nin kezâlik Beyoğlu’nda kâin hânesi mev’id-i mülâkât ittihâz edildiği.

Muahharan, Agop Efendi müşârûn-ileyh Reşad Efendi Hazretleriyle bizzat mülâkâttan tevahhuş ederek bi’l-vâsita muhârebeye başladıkları ve vazîfe-i vesâtatın dahi Agop Efendi’nin hemşiresi Aranik Hanım’a tevdi’ kılındığı ve mezbûrenin İhlamur mesîresiyle Zincirlikuyu nâm mahâlde ekseriya müşârûn-ileyh ile mülâkât eylediği.

Ve bu esnâda müşârûn-ileyh Reşad Efendi Hazretleri büyük kıt’ada olup altın çerçeve içinde mahfûz bir kıt’a fotoğraf resmini mezbûre Aranik Hanım vâsıtasıyla Agop Efendi’ye irsâl ettiği ve mezkûr resim el-yevm Agop Efendi’nin konağında mezbûre Aranik Hanım’a mahsûs odada mevcûd idiği.

Ve Agop Efendi ile Hâriciye Müsteşârı Artin Paşa arasında husûsî bir muhabere icrâsına başlandığı ve zikrolunan muhabereye ibtidârları el-yevm Temyiz âzâsından bulunan Komaryan Karabet Efendi vâsita olarak bir müddet sonra Birinci Ticaret Mahkemesi âzâsından Yosefyan Dikran ve İstinaf Ticaret âzâsından iken Bidâyet Cezâ Mahkemesi’ne nakledilmiş olan Norodokyan Gabriyel ve İkinci Ticaret Reisi Horasancıyan Tomas Efendiler mûmâ-ileyh Komaryan Karabet Efendi’ye zamm ve ilhâk ile muhabere vesâitinin tezyîd ve teksîr kılındığı ve bu sırada Birinci Ticaret Mahkemesi Reisi Şamlı Holo-zâde İzzet ve el-yevm Temyiz âzâsından İsmail Nizamî Beylerin dahi Agop Efendi’nin dâire-i nüfûzuna dâhil oldukları.

Ve Fos Antuan nâmında bir bankerin dahi Agop Efendi’nin dâire-i mahremiyetine dâhil olduğu (...) ve Agop Efendi’nin vesâit-i muhâberâtında bulunan Komaryan Karabet Efendi ile Muhâcirîn Komisyonu Reisi Rıza Paşa’ya mensûb ve Bahriye Mektupçusu esbak Mehmed Ali Bey’in zevcesi olan şâire-i meşhûre Fıtnat Hanım meyânında mu’âşaka zuhûra geldiği ve mezbûre Fıtnat Hanım vâsıtasıyla Agop Efendi’nin Dersaadet’e celbi esbâbı istihsâl olunur ise üç bin lira i’tâ kılınacağı (...) ve mûmâ-ileyh Agop Efendi’nin afv-ı itlâkı hakkında irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhîlerini istihsâle muvaffak olduğu (...) tahkîkât esnâsında vukû’ bulan istihbârât-ı mevsûka-i ubeydânem cümlesindendir.

(...) Keyfiyyeti bu merkezde olarak mübârek ve mukaddes atebe-i felek-mertebe-i hazret-i hilâfet-penâhîlerine arz ve ilâmına hasbe’l-ubûdiyye cür’et eylerim, fermân...”; Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Köçeoğlu Agop Efendi’nin Ermeni fesâdâtına zî-medhal olduğu ve Adliye âzâ ve rüesâsının tamamen nüfûzu tahtında bulundurduğu ve sâire hakkında arz kaydı”, 309 nr. j.t.r. 11 Kânûnievvel 1307 (23 Aralık 1891).

i seniyye⁴³² çıkan Köçeoğlu Agop Efendi'nin, 20 Ocak 1893'teki ölümüne kadar gözetim altında tutulduğu⁴³³ ve öldükten sonra da terekesinin incelendiği⁴³⁴ anlaşılmaktadır. Köçeoğlu Agop örneği bize şunu göstermektedir: Siyasal elitler tarafından devlet sisteminin dışında tutulmaya çalışılan “aşırı nüfuz sahibi” bu tür kişiler, sürekli olarak toplumsal düzene ve kamu düzenine karşı bir tehdit olarak görülürler. Bununla birlikte bunların bir kısmı İstanbul dışına sürgün edilirken, büyük çoğunluğu -Agop örneğinde olduğu gibi- yaşamlarını sıkı takip altında tamamlarlar.

Jurnal sisteminin gözetim ağına takılan bir başka grup Osmanlıların en çok çekindikleri unsurlar olan misyonerler ve konsoloslardır. Öyle ki Deringil'in (2014) deyimiyle “Osmanlı Devleti'nin meşruiyetine yönelik tehditlerden hiçbiri, uzun vadede misyoner etkinlikten daha tehlikeli olmamıştır.” (s. 127). Konsoloslarla misyonerler arasındaki ilişkiye dikkat çeken ve misyonerlerin

⁴³² Bkz. “(...) Köçe-zâde Agop Efendi'nin şimdiye kadar kimlerle muhâberât-ı ihânetkârânede bulunduğunun ve ne gibi serâir sakladığının anlaşılması için sudûr etmiş olan irâde-i seniyye (...)” kaydı; Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Köçeoğlu Agop Efendi'nin hâl-i nez'de olduğuna ve metrûkâtı meyânında evrâk-ı mühimme ve umûr-ı azîmeye dâir husûsâtın sû-i isti'mâlden vikâyesi hakkındaki jurnalın leffiyle arzı”, 515 nr. j.t.r. 8 Kânûnisânî 1308 (20 Ocak 1893).

⁴³³ Kırımî-zâde'nin tahkik ettiği raporlar arasında, Agop Efendi hakkında verilen 22 Şubat 1892 ve 29 Haziran 1892 tarihli iki jurnal daha bulunmaktadır. Bunlardan 22 Şubat tarihli raporda, Zaptiye Nazırı Nazım Paşa'nın Agop Efendi'nin konağını basarak konağın hizmetçilerinden Mıgırdıç adındaki bir şahsı gözaltına aldığı, bunun üzerine Mıgırdıç'ın salınması için Köçeoğlu Agop Efendi'nin Ermeni Katolik Patriği'ni aracı kılmaya çalıştığı kaydedilmektedir; bkz. Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Köçe-zâde Agop Efendi'nin teb'asından Mıgırdıç'ın hapisten halâsı için Katolik Patriği Azaryan Efendi'nin ciddî teşebbüsâtta bulunması hakkında arz kaydı”, 338 nr. j.t.r. 10 Şubat 1307 (22 Şubat 1892). 29 Haziran 1892 tarihli diğer raporda ise, Agop Efendi'nin Alemdağı'nda bulunan sayfiyesinde bazı kişilere bir ziyafet verdiği ve ziyafet esnasında “Şehzade Murad Efendi” için bestelenmiş olan bir şarkının çalınmasını istediği kayıtlıdır; bkz. Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Köçeoğlu Agop'un Alemdağı'nda bazı hezeyânı vukû' bulduğu ve Kadri Bey'in Fos Antuan'a azîmet ettiği hakkında arz kaydı”, 403 nr. j.t.r. 17 Haziran 1308 (29 Haziran 1892).

⁴³⁴ Bkz. “Köçe-zâde Agop Efendi'ye müteallik bazı serâir-i mühimmeyi hâvî birtakım evrâk mûmâ-ileyhin mahdûmu Andon Efendi'nin arz ve ihbârı üzerine Mâbeyn-i Hümâyûn-ı cenâb-ı şehinşâhî cânib-i âlisine getirilmiş ise de evrâk-ı mezkûreden daha mühim ve daha mutenâ serâiri hâvî olup vücudundan Andon Efendi'nin dahi haberdâr olmadığı birtakım defâtirin el-yevm müteveffânın metrûkâtı meyânında bulunduğu (...)” kaydı; Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Müteveffâ Köçeoğlu Agop Efendi'nin metrûkâtı meyânında defâtir-i mühimme olup tahrîr-i tereke esnâsında defâtir-i mezkûreyi ketm ve ihtifâ ve nazar-ı i'tinâyâ almadıkları hakkında arz kaydı”, 519 nr. j.t.r. 30 Kânûnisânî 1308 (11 Şubat 1893).

konsolosları tarafından himaye edildiğini öne süren Georgeon da (2012), misyonerlerin Osmanlılar tarafından “Osmanlı toprağında bir tür yumuşak Haçlı Seferi yürüten yabancı casuslar olarak algılandığı”nı belirtir (s. 330). Gerçekten de, Osmanlı hükümeti misyoner faaliyetlerini⁴³⁵ ve misyoner literatürünün yaygınlaşmasını önlemek için tüm imkânını seferber ediyor, özellikle istihbarat ağı bu konuda aktif olarak kullanılıyordu. Bu dönemde devreye sokulan bazı uygulamalar, örneğin ideolojik savunmanın güçlendirilmesi, eğitim ve okullaşma süreciyle halkın bilinçlendirilmeye çalışılması ve Ortodoks İslam’ın desteklenmesi misyonerlerin çalışmalarını engellemeye yönelik uygulamalar olarak gösterilebilir. Nitekim Suriye’deki Amerikan misyonunun bir yetkilisi olan Henry Jessup 1880’lerde, “İslamî gerilemeye ilişkin önceki tahminlerin temelsiz olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu’nun her yerinde kız ve erkek çocuklar için okullar açılmasının (...) ve yeni camiler inşasının gösterdiği bir canlanmanın yaşandığı”nı belirtmekteydi. Aslına bakılırsa, bilhassa 1890’lara gelindiğinde, misyonerler padişah tarafından Osmanlı topraklarında yaşayan yabancılar arasında “toplumsal düzenin en tehlikeli düşmanları” olarak görülmeye başlanmıştı (Deringil, 2014, ss. 128-133). Özellikle Protestan misyonerler - Osmanlı Devleti’nde oldukça etkili olduklarından⁴³⁶- istihbarat ağına en çok takılan misyoner grubuydu. Temmuz 1891 tarihli bir jurnal raporuna dayanan ve Protestanların Bible House adlı cemiyetinin faaliyetlerinin Yıldız Sarayı’na ihbar edildiği bir arz kaydı da, misyoner faaliyetlerinin jurnal ağına takıldığını göstermektedir. Kayıta, İstanbul Çakmakçılar Yokuşu’nda bulunan İbrahim Paşa Medresesi’ne Bible House adlı Protestan cemiyeti mensuplarından birkaç kişinin devam ettiği ve medresede öğrenim gören talebelere üzeri mühürlü zarflar içinde birtakım evraklar verildiğinin tespit edildiği istihbaratı paylaşılmaktaydı. İstihbaratı paylaşan Jandarma Dairesi Yoklama Kaleminden Selimiyeli Ömer Efendi Kırımî-zâde’ye gönderdiği jurnalde, her gün Jandarma

⁴³⁵ Osmanlı İmparatorluğu’nda misyonerlik faaliyetleriyle ilgili bkz. Turan, Ö. (2002). *Avrasya’da Misyonerlik*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları. Sevinç, N. (2002). *Osmanlı’dan Günümüze Misyonerlik Faaliyetleri*. İstanbul: Milenyum Yayınları.

⁴³⁶ Deringil (2014) bu konuda şunu belirtmektedir: “Katolik misyoner etkinliği Osmanlıların gözünde bir çıbanbaşı olmakla birlikte, yine de tanıdık bir “şer” idi. Yeni gelen Protestanların dinçliği ve saldırganlığıyla karşılaştırıldığında, Katolikler olumlu anlamda yumuşak görünüyordu.” (s. 137).

Dairesi'ne giderken İbrahim Paşa Medresesi'nin önünden geçtiğini ve bir gün yine o civardan geçerken Bible House adlı Protestan cemiyetinin kapıcısı olduğunu bildiği bir şahsın, medrese talebelerine Türkçe yazılı ve üzeri mühürlü zarflar verdiğine şahit olduğunu belirtiyordu. Ömer Efendi'nin verdiği istihbarat üzerine tedbir olarak medresenin bulunduğu sokağın gözetlenmesine ve bunun için bir memur görevlendirilmesine karar verilmişti.⁴³⁷

İstihbaratın gözetim ağına takılan ve çok sıkı bir şekilde takip edilen bir diğer grup ise konsoloslardı. Yıldız Sarayı ile paylaşılan jurnal tahkik raporlarının birinde bu konuda bir örneğe rastlamaktayız. 26 Temmuz 1891 tarihli raporda, Rusya'nın Edirne Konsolosu Lişen'in, yanına on beş-yirmi kadar süvari alarak Karacaali ve İnöz taraflarındaki mühim askerî mevkileri, suyollarını ve yolları keşif amacıyla bir "seyâhat-i devriyyeye" çıktığı ihbar ediliyordu. Konsolosun bu seyahatini "antika araştırması yapmak" adı altında gizlediği ve ayrıca Edirne tüccarından iki kişiye "Atanaş" imzasıyla gönderilen mektuplarda ikişer bin lira istendiği bilgisi, "sadâkati bi'd-defe'ât sâbit olmuş olan" Edirne Defter-i Hâkânî Müdürü Müfid Bey tarafından İstanbul'da Kırımî-zâde'nin adamlarından Âtîf Bey'e ulaştırılmıştı.⁴³⁸ 19 Ağustos 1891 tarihli benzer bir raporda da, yine Rusya Konsolosu'nun gezilerinden bahsediliyor ve "mûmâ-ileyh (konsolos) oralarda dolaşırken bir eşkıya çetesinin eline geçerse, bu yüzden ehemmiyetli bir mesele ortaya çıkabilir" denerek konu padişahın dikkatine sunuluyordu.⁴³⁹ Osmanlı istihbaratının bu dönemde konsolosları çok sıkı bir şekilde gözetim altında tuttuğuna dair sadece jurnallerde değil, arşivde de kayıtlar bulunmaktadır. Mesela bu kayıtlardan birinde, 1890 yılında İngiltere, Avusturya, Sırbistan ve Yunanistan devletlerinin Manastır konsoloslarının Kozan kasabasına gelip bazı karyeleri gezdikleri haberinin alınması üzerine, konsolosların maksadını

⁴³⁷ Kırımî-zâde... , a.g.e. , "Protestan Cem'iyeti tarafından talebe-i ulûma tevzî' edilmekte olan evrâk-ı memhûrenin sıhhat ve adem-i sıhhatinin tahkîki hakkında vukû' bulan arz kaydı", 230 nr. j.t.r. 15 Temmuz 1307 (27 Temmuz 1891).

⁴³⁸ Kırımî-zâde... , a.g.e. , "Edirne'de Rusya Devleti Konsolosu[nun] antika taharrîsi bahânesiyle Karacaali ve İnöz nâm mevâki'i devr u teftîşe kıyâm ettiğine dâir arz kaydı", 227 nr. j.t.r. 14 Temmuz 1307 (26 Temmuz 1891).

⁴³⁹ Kırımî-zâde... , a.g.e. , "Edirne Vilâyeti'nin Rusya Konsolosu'nun vilâyet dâhilini geşt u güzâr etmekte olduğu ve mehâzîri dâ'î bulunduğu hakkında arz kaydı", 240 nr. j.t.r. 7 Ağustos 1307 (19 Ağustos 1891).

öğrenmek için iki hafiyenin görevlendirildiğinden bahsedilmektedir (BOA, Y.PRK.UM. , 18/61, H. 24.01.1308 / M. 09.09.1890).

Özellikle güvenlik kaygısını ön plana çıkaran eşkıya takibi, suikast tasavvuru ya da silah kaçakçılığı konulu jurnal ve jurnal tahkik raporları tahlil edildiğinde, dönemin istihbarat anlayışını ve güvenlik kaygısının jurnalciliğe ne derece imkân sağladığını ortaya koyan birçok misalle karşılaşmak mümkündür. Örneğin, Kasım 1891 tarihli bir jurnal tahkik raporunda söz konusu güvenlik kaygısının tüm ayrıntılarını görmek mümkündür. Raporda, demiryolu mühendislerini dağa kaldırarak bin beş yüz lira fidye istemiş olan Hasan adlı eşkıya reisi ile iki arkadaşını İstanbul'da "İstanbul Oteli"ne getirterek yakalatan ve bunu yaparken hayatlarını tehlikeye atan İstanbul Gümrüğü kabzımallarından İzmitli Estepan ve kardeşi Nişan Ağaların "mükâfât-ı seniyye" ile ödüllendirilmeleri talebi konu ediliyordu. Söz konusu kişiler eşkıyayı yakalatmalarına ve İzmit Mutasarrıflığı vasıtasıyla durumu Mabeyn-i Hümayun Başkitâbeti'ne bildirmelerine rağmen bir sonuç elde edilememiş; bunun üzerine İzmitli kardeşler Kırımî-zâde'ye bağlı çalışan Cakomi Efendi aracılığıyla Yıldız Sarayı'na tekrar başvurarak taleplerini iletmişlerdir. Bu jurnal tahkik raporu dikkate alındığında dönemin istihbarat anlayışı ve güvenlik kaygısı kapsamında iki önemli sonuç karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki -eşkıyayı yakalatmak gibi- bu tür önemli hizmetlerde bulunan kişilerin, raporda geçen "bu gibi asdikânın (sadıkların) mahrûm-ı mükâfât (mükâfattan mahrum) bırakılmasının bi'l-âhire sû-i te'sirât (kötü tesirler) hûsule getireceği"⁴⁴⁰ ifadesinden de anlaşıldığı gibi hizmetlerinin devam etmesi için "mükâfât-ı seniyye" ile ödüllendirilmelerine büyük önem verilmiştir. Başka bir deyimle imparatorluk, genel güvenliği tehlikeye düşüren ya da bunun bir adım ötesi olarak potansiyel bir beşinci kol hareketinin zarar verici etkinliği olarak algıladığı gelişmelerde, azami özenin gösterilmesini teşvik edici "ihsân-ı şâhâne" ve "mükâfât-ı seniyye"lerin dağıtımı konusunda titizlik göstermiştir. İzmit Mutasarrıflığı ile Saray Başkitâbeti arasında uzayan yazışmalar göz önünde bulundurulduğunda

⁴⁴⁰ Kırımî-zâde... , a.g.e. , "Eşkıyâyı der-dest ettiren Kabzımal Nişan Ağa'nın mükâfatsız bırakıldığına dâir arz kaydı", 289 nr. j.t.r. 25 Teşrîni-evvel 1307 (25 Kasım 1891).

bir diğerk önemli sonuç karşımıza çıkar: “Mükâfât-ı seniyye”ye nail olmak sanıldığı kadar kolay değildir ve belirli bir teyit süreci gerektirir. Bu veri dikkate alındığında, Abdülhamid yönetiminin bu tür hizmetlere karşılık olmak üzere “bol keseden” ve “hesapsız” ihsanlar dağıttığı tezini yeniden değerlendirmek gerekecektir.

II. Abdülhamid’in Avrupa’dan yürütölen Jön Türk hareketini de -her ne kadar bu konudaki jurnaller ortadan kaldırılmış olsa da- kendisine ulaştırılan jurnaller aracılığıyla oldukça sıkı bir şekilde takip ettiğine şüphe yoktur. 1890’ların ortalarından itibaren ve özellikle de kısa sürede Jön Türklerin en dayanıklı ve faal üyelerinden biri haline gelen Ahmed Rıza’nın firarından sonra Jön Türk meselesi haber alma anlamında Mabeyn’in öncelikli konularından biri haline gelecektir. Abdülhamid’in, Jön Türklerin etkinliklerini azaltmak ve mümkünse hareketi tümünden etkisiz kılmak için çeşitli yöntemlere başvurduğu, mesela Çerkez asıllı yakın adamı Serhafiye Ahmed Celaledin Paşa’yı 1897 Ağustos’unda Avrupa’ya göndererek, hareketin önemli isimlerinden Mizancı Murad Bey’i Cenevre’den İstanbul’a dönme konusunda ikna etmeyi başardığı bilinmektedir (Lewis, 2011, ss. 268-269). Takriben 1901/1902 yıllarına ait bir jurnal örneğinde ise, pek bilinmeyen bir yöntemin devreye sokulduğu ve Jön Türkler arasından muhtemelen çift taraflı çalışan bir casus elde edildiği gözlemlenmektedir. “Bende-i kadimleri Rahmi” imzasıyla Sultan’ın yakın adamlarından olan ve o dönemde Jön Türklerin takibinde görevlendirilen Necip Melhame’ye gönderilen jurnalde, Paris’i terk ederek sekiz aydan beri Cenevre’de Jön Türkler ile birlikte çalıştığını belirten Rahmi Bey, “eğer eski vaadin icrası taahhüt edilirse mühim hizmetlerde bulunabileceğini” bildirmiştir.⁴⁴¹ Kendisine bilgi alışverişi için şifre verildiği ve maddi anlamda çeşitli “taahhütlerde” bulunulduğu anlaşılan Rahmi Bey örneği ve benzeri örnekler dikkate alındığında Abdülhamid yönetiminin, klasik istihbarat hizmetleri dışında,

⁴⁴¹ “Sekiz aydan beri Paris’i terk ile Cenevre’de Jönler ile birlikte çalışmaktayım. Ahmed [Celaledin] Paşa Paris’e azîmet ederek cemiyetle uzlaşmak istemişse de hiçbir şeye muvaffak olmaksızın avdet eylemiştir. Hâlbuki Hükûmet-i Osmâniyye’nin Jön Türki meselesinde muvaffakiyetin husûlü ümidinde gâyet mühim bir mesele vardır (...) Bu işi zât-ı âlîlerinize birlikte görmeyi münâsib buluyorum. Ancak bendenize olan eski vaadinizin icâsını yerine getirmeniz ve (...) Bulgaristan’a kadar harcırahımı hemen göndermeniz iktizâ eder (...); bkz. (Tuğay, 1935, ss. 195-196).

muhaliflerin takibi gibi istihbarî hizmetlerde kullanılanlara da hizmetin çeşidine göre maaş, harcırah, atıyye-i seniyye gibi adlarla maddi yardımlarda bulunarak, muhalifler hakkında önemli bilgiler derlediği söylenebilir.⁴⁴²

Mevcut jurnaller incelendiğinde Yıldız Sarayı'nın strüktürel olarak geniş bir haber yelpazesinin olduğu, sadece siyasî meseleleri değil, örneğin toplumsal ilişkileri ya da eğitim ve sağlık işlerini konu edinen raporların da bulunduğu görülür. Bu tür raporlar her ne kadar sayıca az olsa da dönemin istihbarat sisteminin anlaşılması için önemli ipuçları içermektedir. 1891 Temmuz'unda Mabeyn'e gönderilen bir jurnal raporu bu konuda önemli bir örnek oluşturmaktadır. Jurnale göre, İstanbul limanlarında deniz bakkallığı yapan Sisamlı Yani'nin sandalıyla bakkaliye satmak üzere vapurlara yanaştığı esnada elinde padişahın tuğrası bulunan birtakım evraklar görülür ve Yani sorgulanmak üzere Liman Dairesi Reis Muavini Binbaşı Tahsin Kaptan tarafından Liman Dairesi'ne alınır. Yapılan tahkikatta Sisamlı Yani'nin elinde bulunan evrakların karantinahanelere mahsus patentler olduğu anlaşılır ve bu evrakları Yani'den satın alan gemilerin karantinaya girmeden işlemlerini yaptıkları ortaya çıkar. O dönemde İstanbul limanlarına gelen gemiler karantinaya alınarak belirli bir süre beklemek zorundaydı ve ancak bu uygulamanın ardından gemilerin mal veya yolcu indirmelerine izin verilirdi. Özellikle kolera gibi hastalıkların⁴⁴³ Saray da dâhil olmak üzere tüm İstanbul'a korku saldığı bu dönemde gemilere yönelik karantina uygulamasına büyük önem verilirdi.⁴⁴⁴ Bu nedenle konu Beyoğlu Mutasarrıflığı'na bağlı Beyoğlu Polis İdaresi'ne havale edilmiş, fakat Polis İdaresi'nin meselenin sadece cezai yönüyle ilgileneceği düşünülüp “kolera

⁴⁴² Benzer bir örnek Salih Münir Paşa tarafından Mabeyn Başkâtipliği'ne gönderilen bir telgraf suretinde yer almaktadır. Salih Münir Paşa telgrafında, kendisini Londra'da anarşistlerin takibinde görevli İtalyan polis hafiyesi olarak tanıtan Androsi adlı bir İtalyandan bir mektup aldığını bildirerek, İtalyan hafiyesinin Türk ve Ermenilerden oluşan “fesat cemiyetlerini” (muhtemelen Jön Türkleri) takip etmek istediğini, bu hizmet için ücret talep ettiğini, yirmi beş İngiliz lirası avans gönderilirse hizmete hemen başlayacağını belirtmiş ve konuyla ilgili Yıldız Sarayı'nı bilgilendirmiştir; bkz. BOA, Y.EE. , 15/72, H. 22.03.1319 (M. 09.07.1901); ayrıca bkz. (Tuğay, 1935, ss. 78-79).

⁴⁴³ Bu konuda bkz. Ayar, M. (2007). *Osmanlı Devleti'nde Kolera: İstanbul Örneği (1892-1895)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

⁴⁴⁴ Nitekim dönemin tanıklarından Osman Nuri (1911) 1893 yılında İstanbul'da kolera salgını tehlikesine karşı şehrin hemen tüm sokaklarının kireçlendiğinden bahsetmektedir (s. 530).

afetinin icrâ-yı hasârı” dikkate alınarak tahkikatın Yıldız Sarayı tarafından özel olarak yapılmasına karar verilmişti.⁴⁴⁵

“Siyasî” bir meseleyi içermeyen ve daha çok kültürel hayatı ilgilendiren başka bir rapor çok daha ilgi çekicidir. 15 Ekim 1891 günü Abdülhamid’e verilen rapor sâbık sadrazamlardan Âli Paşa’nın oğlu Reşid Bey’e ait olan “Şehname” adlı nadir eserin “Frenklere” satılmak istenmesini konu edinmektedir. Büyük Çarşı’daki antikacı dükkânlarının birinde Reşid Bey’in kenarları altınla işlenmiş Şehname adlı eseri, dükkân sahibi Bağdatlı Emin Efendi tarafından iki Avrupalı komisyoncuya satılmak üzereyken, tesadüfen oradan geçmekte olan Kırımî-zâde bu alışverişe müdahale eder. Kırımî-zâde’ye göre böyle nadir bir kitabın Avrupalılara satılması uygun değildir ve bu durumdan Saray’ın derhal haberi olmalıdır. Kitabın Avrupalılara satılmasını engelleyen ve durumu aynı gün Saray’a bildiren Kırımî-zâde, olayın tüm ayrıntılarını raporlarken müdahale gerekçesini de tavsiyesiyle birlikte rapora ilâştirmeyi ihmal etmez: “Mezkûr kitabın (...) nâdirü’n-nüşa bir antika olarak Frenkler eline geçeceği ve Avrupa müzehânelerine düşeceği tabîî bulunmuş olduğundan irâde-i seniyye buyrulduğu takdirde mübâyaa ve iştirâsı (satın alınması) husûsunu istîzâna hasbe’l-ubûdiyye cür’et eylerim.”⁴⁴⁶ Raporda yer verilen bu olay belki tesadüfen gelişmiştir ve ciddi bir antika kaçakçılığı örneği olmayabilir; fakat söz konusu örnek jurnal sisteminin sadece siyasî meseleleri değil, hayatın her alanını kapsadığını ortaya koyması bakımından dikkate değerdir.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Karantinahânelere mahsûs matbû’ patente evrâkından bir mikdâr-ı küllî deniz bakkallarında bulunup karantina mu’âmelesinin su-i isti’mâl edilmesi melhûz bulunduğuna dâir arz kaydı”, 229 nr. j.t.r. 14 Temmuz 1307 (26 Temmuz 1891).

⁴⁴⁶ Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Sahhâf Çarşısı’nda Âlî Paşa-zâde’nin Şehnâme nâm bir kıt’a kitâbının antikacı Frenklere satmak teşebbüsünde bulunduklarına ve mezkûr kitâb nâdirü’n-nüşa idüğüne dâir arz kaydı”, 279 nr. j.t.r. 3 Teşrîni-evvel 1307 (15 Ekim 1891).

⁴⁴⁷ Benzer bir rapor Kırımî-zâde’nin bir ziyaretinde tesadüfen rastladığı ve daha önce “böyle tasvir-i hümayunlarını görmediği”ni beyan ettiği Osmanlı padişahlarının resimlerinin yer aldığı nadide bir tabloyla ilgilidir. Tablonun çok nadir olduğunu ve üzerinde Latince yazılar bulunduğunu bildiren Kırımî-zâde “fermân buyrulur ise resim levhasını celb ve takdîm edeceğini” padişaha arz eder; Kırımî-zâde... , a.g.e. , “Selâtin-i sâlifinin resim levhası nâdir olarak görüldüğüne dâir arz kaydı”, 370 nr. j.t.r. 14 Nisan 1308 (26 Nisan 1892).

Tüm bu jurnal örnekleri ve jurnallerde yer alan konulardan anlaşıldığı gibi, “II. Abdülhamid dönemi, her ne kadar birbirine zıt gibi görünse de devletin -jurnal ve sansür sistemi gibi- baskı politikalarıyla, -atiyye-i seniyye ve ihsan-ı şahane temini gibi- rıza politikalarını birlikte yürütmeye çalıştığı, fakat güvenlik kaygısı ön planda olduğu için baskı politikalarının daha ağır bastığı bir dönem niteliğindedir. Özellikle güvenlik politikaları ekseninde değerlendirildiğinde, başta jurnal sistemi olmak üzere tüm gözetleme ve kontrol mekanizmaları, devletin nüfuz alanını genişleten araçlar haline gelmiştir. Bu, belirli bir tarihsel sürecin sonucudur. Jurnal sistemi de dâhil olmak üzere tüm bu gözetleme ve kontrol sistemini değerlendirirken, hükümdarın bu sisteme imkân tanıyan kişilik yapısını, hükümdarın çevresindeki Osmanlı elitlerinin bu sisteme yön veren teşviklerini, yükselen milliyetçilik hareketlerinin ve artan dış tehditlerin Osmanlılar üzerindeki etkilerini ve hatta dönemin din ve dünya görüşünü göz önünde tutmak gerekmektedir. Bununla birlikte devlet elitlerinin neyi ya da kimi tehdit olarak gördükleri ve bu unsurları nasıl tasnif ve tahlil ettikleri de önemlidir. Bu dönemde tehdit algısının her şeyi ve herkesi kapsayacak kadar genişlemesi nedeniyle devlet, toplum ve devlet yöneticilerine dair standardize ettiği bir bilgi havuzu yaratmaya çalışmış ve tasniflenen istihbarat bilgileri ile bir takip ağı oluşturmak istemiştir. Sansür ve hafiyelik gibi diğer kontrol mekanizmalarıyla birlikte jurnal sistemi, gelişen yeni kayıt sistemi (pasaportlar, ikametgâh belgeleri v.b.), sosyal kontrol, sosyal hizmetler ve hayır işleri gibi uygulamaların tümü, altyapısal iktidar aygıtlarına sahip, fakat kontrolü tam sağlanmamış ve tam olarak oturmamış bir modern devlet aygıtına geçişi ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında jurnal sistemini iktidar aygıtlarının bir parçası olarak görmek ve Abdülhamid dönemi devletin diğer uygulamalarıyla birlikte değerlendirmek yanıltıcı olmayacaktır.” (Gör, 2017, ss. 72-73; Yılmaz, 2014, ss. 89-90).

2.2. İstihbarat Ağının Yapısı ve İşlerliği

2.2.1. İç İstihbarat Ağı

2.2.1.1. II. Abdülhamid Mutlakıyeti ve İç İstihbarat

Abdülhamid camiye gelirken arabasının etrafı ve arkası bir sürü mabeynci, yaver, bendegân, silahşor, hafıye ve hademe ile dolardı. Selamlık alayı merdiven önüne gelip durunca Hünkâr iner, şehzadeleri, vükelayı selamlar, sonra en sadık bendegânından birkaçı arkasında olduğu halde merdivenleri çıkar, gözden kaybolurdu. Namaz devam ettiği müddetçe Hünkâr'ın kapısının önünde pürsilah iki silahşor beklerdi. Namaz yarım saat kadar devam eder, bu esnada Hünkâr çıkışta bir tanesine biner ihtimaline binaen cami avlusuna beş, altı at getirilirdi. Eğer resmigeçit icrası emrolunmazsa selamlığa gelen asker, Hünkâr'ın avdetinden evvel kışlarına dönerlerdi. Çünkü avdet selamlık resminden sayılmazdı. Abdülhamid bu esnada daha hafif bir arabaya binerek dizginleri de kendi kullanırdı. Arabada ne arabacı, ne seyis hiç kimse bulunmazdı. Arkasından vükela, paşalar, yaverler, hizmetkârlar karmakarışık olarak saray kapısına kadar koşarlardı. Evlerinde bir odadan öbür odaya yaya olarak gitmeye üşenen ihtiyar ve şişman paşalar, Hünkâr'ın hareketini müteakip arkasından müsabaka eder gibi birbirlerini itip kakarlardı.⁴⁴⁸

Osman Nuri, 1911.

Çağdaş bir kaynaktan alınan ve Cuma Selamlığı'nı betimleyen bu anlatı, II. Abdülhamid'in devletin dizginlerini elinde tutmasının simgesel bir temsili olarak kabul edilebilir. Bu, Cuma Selamlığı sırasında hükümdarın devlet adamlarından herhangi birine sert bir bakışının “senden hoşlanmıyorum” anlamına geldiği veya Hırka-yı Saadet Alayı sırasında hükümdar geçerken ani bir el hareketi yapmanın ya da daha da kötüsü pencereye çıkmanın suikast girişimi olarak algılanabildiği bir ülkede, hiç de abartılı bir tespit olmaz.⁴⁴⁹ Aslında sıradan bir

⁴⁴⁸ (Osman Nuri, 1911, ss. 493-494).

⁴⁴⁹ Nitekim Osman Nuri (1911), her yıl Ramazan ayının on beşinde Topkapı Sarayı'nda icra edilen Hırka-yı Saadet ziyareti öncesinde Zaptiye Nazırı, bendegân ve hafiyelerin bir ay önceden hazırlıklara başladığını belirttikten sonra, “Hünkâr'ın geçmesi muhtemel

Cuma Selamlığı töreninden II. Abdülhamid dönemine dair çok çarpıcı ayrıntılar ortaya çıkarılabilir. Nitekim Selim Deringil (2014), XIX. yüzyılda benzerlerine Britanya ve Japonya imparatorluk saraylarında da rastlanan Cuma Selamlığı gibi bu tür gösterilerin görünürden çok daha farklı anlamlar içerdiğini ve gittikçe artan uluslararası rekabet sürecinin bir parçası olduğunu belirtir (ss. 35-36). Cuma Selamlığı sırasında sarf edilen “Padişahım çok yaşa!” nidaları gücün kime ait olduğuna açık bir gönderme yapmakla birlikte, tıpkı Britanya İmparatorluğu’ndaki “Long live the Queen!” (Kraliçe çok yaşa) ya da Japonya’daki “Tenno heika banzai!” (Çok yaşa İmparator) sözlerinde olduğu gibi iktidarın gücünü de (devletin ya da hükümdarın topluma nüfuz etme, kaynak toplama ve düzenleme getirme gücünü) simgelemektedir (Deringil, 2014, ss. 35-36; Özbudun, 2010, s. 203). Bu dönemde iktidar sadrazamda ya da kısa bir dönem açık kalan mecliste değil, II. Abdülhamid’in şahsında toplanmıştır. Jön Türkler gibi bazı muhalif kesimlerin itirazları bir kenara bırakılırsa iktidara dayanan bu gücün meşruluğunda ya da kabul edilebilirliğinde herhangi bir problem yaşandığı söylenemez. II. Abdülhamid ve dönemin “saltanata sadık” devlet adamı için asıl sorun, bu gücün nasıl korunacağı meselesiydi.

Gerçekten de nasıl ki 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu’yla Bâb-ı Âlî bürokratları ve II. Meşrutiyet’ten (1908) sonra siyasî bir cemiyet olarak İttihat ve Terakki otoriteyi ele almışsa⁴⁵⁰, I. Meşrutiyet’ten, daha doğrusu Meşrutiyet’in bir kurumu olan meclisin “tatil” edilmesinden (14 Şubat 1878) sonra da Yıldız Sarayı yönetime egemen olmuştur. Bu, sadece tarihçilerin⁴⁵¹ değil dönemin

olan güzergâh üzerindeki evlerde oturan hane halkı hakkında tahkikata girilir, bu evlerde oturanlara Hünkâr geçerken evden çıkmamaları, hele pencerede asla durmamaları sıkı sıkıya tembih edilirdi” demektedir (s. 494).

⁴⁵⁰ İttihat ve Terakki Ocak 1913’deki Bâb-ı Âlî baskınından sonra otoriteyi tam olarak ele almıştır.

⁴⁵¹ Yıldız Sarayı’nın otoritesi konusunda Abdurrahman Şeref Efendi (1996) şu tespitte bulunmaktadır: “(...) Emniyetsizlikten nâşi Bâb-ı Âlî’nin kudret ve nüfûzu kesredilip ikâmetgâh-ı pâdişâhî ittihaz olunan Yıldız, herkesin ve her işin merci’i oldu ve her iş Yıldız’da görülüp Yıldız’dan sâdr olan emâvir-i keyfiye hemen icrâ ve infâz edilir idi. Umûr-ı dâhiliyye şöyle dursun mesâil-i hâriciyyenin rû’yetini dahi Yıldız derûhde edip baştercümanlar her gün saraydan çıkmazlar ve sefâretlere me’mûren gönderilen Yıldız erkânı yekdiğerini düşürmek ve padişaha hoş görünmek için gerek süferâdan aldıkları cevapları gerek padişahın arzu ve irâdelerini tahrîr ile arz ve tebliğ eyleyerek bir taraftan mesâlihın ters kararlar ile neticelenmesine ve hukûk-ı devletin pâymâl olmasına ve diğerk taraftan süferânın şikâyatına sebebiyet verirlerdi”; (ss. 5-6). Rıza Nur

sadrazamlarından (Küçük) Said Paşa⁴⁵² ve Tunuslu Hayreddin Paşa⁴⁵³ gibi açık sözlü devlet adamlarının da Abdülhamid dönemiyle ilgili temel tespitlerinden biridir. Hatta padişaha en bağlı sadrazamlardan biri olarak nitelendirilebilecek olan Cevad Paşa dahi 1894 yılında Mabeyn'e sunduğu bir lahiyasında, vilayetlerle yapılan tüm muhaberatın ve buralardan gelen tüm bilgilerin Dahiliye Nezareti'nin tetkikinden geçtikten sonra Sadaret ve Mabeyn'e sunulması gerektiğini belirtmiş; ayrıca, “kimse kimsenin yaptığından haberdar olmadığından ve kimse merciini tanımadığından bir tezebzüb-i idare mevcud”luğundan şikayet etmiştir (Kırmızı, 2016, ss. 35-36).⁴⁵⁴ Aslına bakılırsa bu egemenlik/güç dengesi meselesinin Bâb-ı Âlî ve diğer devlet aygıtlarının konumlarını belirleyen, tüm devlet işlerini yönlendiren, hatta dolaylı olarak halkı, yani toplumsal yapıyı da etkileyen büyük sonuçları olmuştur. Özellikle belirtilmelidir ki mesela Tanzimat'ın ilk yıllarında olduğu gibi bir Saray-Bâb-ı Âlî ilişkisinden, bu dönem için söz edilemez. Bu dönemde Saray-Bâb-ı Âlî otorite dengesi birincisinin lehine ve ikincisinin aleyhine olmak üzere bozulmuştur. II. Abdülhamid bu dönemde, kadir-i mutlak bir hükümdar olarak imparatorluğun tarihinde görülmemiş bir biçimde bütün erki elinde toplamış, bunu modern bürokratik aygıtı, ideolojiyi (Ortaylı, 2008, s. 101) ve hatta genellikle perde arkasında kalan istihbarat ağını kullanarak yapmıştır. Bir zamanlar Bâb-ı Âlî'nin otoritesini ve Âli ve Fuad Paşalar gibi bazı devlet adamlarının devlet içindeki nüfuzlarını⁴⁵⁵ eleştiren Jön Türkler, bu kez benzer bir pozisyonu Abdülhamid yönetimine karşı almışlardır. Zamanında güçlü Bâb-ı Âlî bürokrasisine dayanan yönetimi “istibdat” olarak isimlendiren Osmanlı aydın grubu, II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı'nın egemenliğini aynı isimle tanımlamışlardır. Kuşkusuz böyle bir isimlendirme yönetimin şubeleri kadar, matbuat gibi fikir ve ideoloji üreten kaynakların da kontrol altına alınmasıyla yakından ilgilidir.

(2005) ise “Saltanat icrasının ‘Makyavel’in’ keşfettiği en mahir aleti olan güvensizliğin sevgiyle, Abdülhamid zamanında Saray, Bâb-ı Âlî'nin hâkimiyet kudretini tamamıyla yutmuştur” demektedir (s. 25).

⁴⁵² Bkz. (Kutlu, 1977, s. 25).

⁴⁵³ Bkz. (Karal, 1983, s. 288).

⁴⁵⁴ Lahiya için bkz. *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi: Ermeni Meselesi*. (1989). (Ertuğrul Zekai Ökte, Haz.) C. 2, İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dökümantasyon Merkezi, s. 137.

⁴⁵⁵ Bu konuda bkz. (Manneh, 2012, ss. 477-490).

II. Abdülhamid Yıldız Sarayı'nın yüksek duvarlarının ardına çekildikçe halkıyla arasına mesafe koyma süreci hızlanmış; bir yandan da rejim, Osmanlı toplumunun gündelik yaşamına sürekli daha fazla nüfuz etmeye çalışmıştır. Buna bir de güvenlik kaygısı ve bununla bağlantılı olarak hükümdarın sarayın duvarları dışında çok ender olarak görünmesi eklenince, imparatorluk, padişahın her yerde hazır ve nazır oluşunu aralıksız biçimde hatırlatacak bir simgeler sistemi aracılığıyla yönetilmiştir (Deringil, 2014, s. 31). Aslına bakılırsa Deringil'in de (2014) işaret ettiği gibi II. Abdülhamid, büyükbabası II. Mahmud'un seleflerinin yönetimlerine dönmüşe benzer. Çünkü II. Abdülhamid, büyükbabası II. Mahmud, babası Abdülmecid ve amcası Abdülaziz gibi halkının arasına karışan ve devletin meşruiyetinin kişisel bir tezahürünü sunan modern halk hükümdarı rolünü oynamak yerine, modernliği elden bırakmayan bir "İslam Halifesi" olarak görülmek istemiş ve bunu isterken de bir anlamda görünmezliği tercih etmiştir (s. 31). Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidarı sarayda yoğunlaştırma eğilimi II. Abdülhamid dönemine has bir durum değildir. XVI. yüzyıldan itibaren imparatorlukta bir gerileme yaşandığı teşhisini koyan nasihat yazarları, birçok nedenin yanında, sultanın elinde olması gereken otoriteyi sadrazamlara ve bürokrasiye kaptırmasını Osmanlı gerilemesinin başlıca nedenleri arasında gösterirler ve bu gerilemenin önüne geçme çabasını, otoritenin sarayda toplanmasının başlıca gerekçesi olarak işaret ederler.⁴⁵⁶ Otoritenin sarayda toplanması en açık şekilde, özellikle yeniçeriliğin kaldırılmasından (1826) sonra tam anlamıyla başlayan II. Mahmud'un mutlakıyetçi rejimiyle kendini gösterir. Bu rejimi Tanzimat döneminde yapılan reformlardaki payı dolayısıyla otorite merkezi haline gelen Bâb-ı Âlî bürokrasisi takip eder. Sarayın tekrar güç kazanmaya başlaması ise II. Abdülhamid döneminde değil, daha erken bir tarihte, 1871'den itibaren olmuştur. Bu durum bilhassa Âli Paşa'nın ölümünün ardından, Mahmud Nedim Paşa gibi sarayın otoritesini savunan devlet adamlarının fikir ve uygulamalarıyla güç kazanmıştır. Aslında Saray ve Bâb-ı Âlî arasında otoritenin defalarca el değiştirmesi, imparatorluk merkezinde iktidarın tam olarak kimde kalacağı konusunda tepede

⁴⁵⁶ Nasihat yazarları ve yazarların teşhisleri hakkında bkz. (Öz, 2010).

büyük bir mücadele potansiyeli bulunduğunu gösterir (Findley, 2010, s. 223; Georgeon, 2012, s. 202).

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Abdülhamid döneminde sadece bir iktidar mücadelesi verilmemiş, aynı zamanda temel bir kaygı haline gelen "imparatorluğu ayakta tutmak" mücadelesi de sürekli hissedilmiştir. Bu kaygı, II. Abdülhamid'in tahta çıktığında yayımladığı "Devletimizin şevket ve kuvvet esasını güçlendirmek, tebaamız sınıflarını hürriyet, asayiş ve adaletten istisnasız olarak faydalandırmak amaçlarımızın en önde gelenleridir"⁴⁵⁷ cümlesini içeren cülus hatt-ı hümayunundan da anlaşılabilir. Gerçekten de dönemin devlet adamının kafasında "devleti ayakta tutmak" ya da "devleti kurtarmak" ülküsü, saplantı noktasına varan temel meşguliyetlerden biriydi. Nitekim Abdülhamid döneminde, İbn-i Haldun'un dairesel toplum görüşünün (Devletlerin doğup, büyüyüp, ihtiyarlayıp sonra yıkılmalarının kaçınılmazlığı) başta Cevdet Paşa olmak üzere geç XIX. yüzyıl düşünürlerinin en çok çevirip okudukları kitaplar arasında bulunması ve bu düşünürlerin "Bu devlet nasıl kurtarılabilir?" sorusunu açıkça sormaları bir rastlantı değildir (Koloğlu, 2002, s. 59). Aslına bakılırsa bu ülküyü (devleti ayakta tutmak ülküsü) yaşatmak, saltanatın selameti açısından II. Abdülhamid ve yakın çevresinin en temel hedeflerinden biri olmalıdır. Bu, patrimonial bir hanedan imparatorluğu olan Osmanlı İmparatorluğu'nda oldukça sıradan bir olguydu. "Devleti ayakta tutmak" ülküsünün, o devirde yeni yeni filizlenmeye başlayan "vatan sevgisi" tarzındaki muğlak duygusal yönünü bir kenara bırakırsak, bu ülkenin iktidar simgesinden öteye pek bir anlam ifade etmeyen "tahtın güvenliği" meselesiyle aynı noktada birleştiğini görürüz. Tabii bu düşünceler, devletin varlığını II. Abdülhamid'in selametine bağlayan, Jön Türk hareketi gibi bazı muhalif hareketlere bulaşmamış devlet adamı profilinin perspektifini yansıtmaktadır. Bunun dışında bir de muhalif (mutlakiyete muhalif) devlet adamı/aydın profili vardır ki -aslında onların da derdi devleti kurtarmaktır-, özellikle 1860'lardan sonra canlanan

⁴⁵⁷ "(...) Kâtibe-i ahvâlde Cenâb-ı Muvaffak'ul umûrun teshîlât ve tevfiâtı samediyyesine tevekkül ve tevessülüm berkemâl olmakla berâber nuhbe-i âmâl ve makâsıdım devletimizin te'yid-i esâsı şevket ve mükneti ve sunûf-ı teb'a ve berâyâmızın bilâistisnâ nâil-i hürriyet ve mütene'imi nimet-i âsâyîş ve adâlet olması arzûsuna münhasır olduğundan (...)" ; (Ahmed Midhat, 2004, s. 227-228).

basın ve yayın hayatının ortaya çıkardığı entelektüeller olarak, 1888'deki ölümüne değin başta Namık Kemal olmak üzere Ziya Paşa, Agâh Efendi ve Ali Suavi devrin aydın profiline en güçlü simalarındır. Sonuncusunun adı, 1878'de girdiği ve ölümüyle sonuçlanan V. Murad'ı kaçırma teşebbüsüyle lekelenmiştir. Diğer aydınlardan Agâh Efendi 1887'de Atina elçiliği sırasındaki ölümüne değin farklı devlet kademelerinde çalışmış; Namık Kemal ve Ziya Paşa ise mutasarrıflıktan valiliğe kadar taşrada çeşitli görevler verilerek İstanbul'dan mümkün olduğunca uzak tutulmuşlardır. Bunun dışında, Luis Sabuncu'nun Londra'da 1876'da yayımlamaya başladığı Mirat al-Ahval, 1879-1881 arasında Ali Şefkati'nin Napoli'de çıkardığı İstikbal ve Halil Ganem'in Paris'te 1881'de yayımlamaya başladığı al-Basir adlı gazeteleri hariç tutulacak olursa, 1889'a değin II. Abdülhamid mutlakıyetine karşı örgütlü bir muhalefet olmamıştır (Mardin, 1983, ss. 31-38). 1889 yılında İbrahim Temo'nun⁴⁵⁸ kurucuları arasında yer aldığı İttihad ve Terakki (ilk adı İttihad-ı Osmanî) hareketi II. Abdülhamid dönemi muhalefetinin en güçlü kanadı olarak ortaya çıkacak; sonraki yıllarda ise bilhassa Paris'te Ahmed Rıza'nın çevresinde toplanacak olan "Hamidiye rejimi" muhalifleri Abdülhamid dönemi boyunca faaliyetlerine devam edeceklerdir.

Esas itibarıyla Meclis-i Mebusan'ın 14 Şubat 1878'de "tatil" edilmesiyle II. Abdülhamid'in rejimi mutlakıyete çevirdiği kabul edilir. Fakat Abdülhamid mutlakıyetinin ne zaman başladığı ya da başka bir deyimle rejimin mutlakıyete tam olarak hangi tarihte kaydığı konusunda birbirinden farklı tarihler verilse de, mutlakıyet yönetiminin yerleşmesi yavaş ilerleyen bir süreç içinde aşama aşama gerçekleştiği için bu konuda kesin bir tarih bildirmek mümkün değildir.⁴⁵⁹ 93 Harbi'nin ağır bir yenilgiyle sonuçlanacağı sırada Meclis-i Mebusan'ın süre belirtilmeden tatil edilmesi II. Abdülhamid'in yönetim anlayışındaki derin değişimin bir örneği olmuştur. Ancak bu durum bile meşrutî yönetimin kesin

⁴⁵⁸ Bkz. (Demirbaş, 1987).

⁴⁵⁹ Sina Akşin (1992) "Abdülhamid'in mutlakıyet rejimi hangi tarihte kesinleşti?" sorusunu sorduğu bir çalışmada, muvakkat kanun olarak yapılan son düzenlemenin Nisan 1880 tarihli olduğunu ve Kanun-ı Esasî'ye de bu tarihe kadar çeşitli vesilelerle başvurulduğunu belirterek, meşrutiyete devam fikrinin 1880 Nisan'ına kadar devam etmiş olabileceğini ileri sürmektedir; (ss. 164-167).

olarak sona ermesi ya da Kanun-ı Esasi'nin yürürlükten kaldırılması anlamına gelmiyordu. Meclis dağıtıldığında henüz Osmanlı İmparatorluğu tam kapalı rejim dönemine girmediği gibi, hürriyet, müsavat, efkâr-ı umumiye gibi kavramlar hâlâ açıkça tartışılabiliyordu. Bu nedenle meclisin dağıtılmasının bir anda söz ve fikir özgürlüğünü ortadan kaldırdığı söylenemez. Bununla birlikte bürokratların önemli bir kısmı ve Bâb-ı Âlî paşaları sıkıntı veren ve alışık olmadıkları bir kontrolden kurtuldukları için sevinmiyor değillerdi (Koloğlu, 2002, ss. 234-235). II. Abdülhamid ise âyân meclisine üye atamaya devam ediyor, meşrutî yönetim tarzını andıracak şekilde sık sık komisyonlar topluyor, hatta meclisin onayına sunulacakmış gibi “geçici yasalar” çıkarıyordu. Kanun-ı Esasi devlet sâlnâmelerinin başında düzenli olarak yayımlanmaya devam ettiği gibi, âyân üyelerinin listeleri de aynı şekilde yayımlanıyordu (Georgeon, 2012, s. 155). Nitekim Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde 2 Eylül 1878 tarihinde yayımlanan bir yazıda “Anayasa vardır ve bâkidir; anayasa bâki kaldıkça Heyet-i Mebusan dahi bâkidir” ifadesine yer verilmesi, bir anlamda Yıldız Sarayı'nın konuyla ilgili görüşlerini yansıtmayı bakımından dikkat çekicidir.⁴⁶⁰

Bu noktada şu tespit yapılabilir: Meclisin tatil edilmesinden mutlakiyete kayılması arasında geçen bu kısa dönemde yönetim her ne kadar meşrutî monarşi olarak tanımlanmasa da, ülkenin bir “senatolu monarşi” ile yönetildiği kabul edilebilir. II. Abdülhamid'in bu yönetim anlayışının 1880 yılına kadar devam ettiği genel olarak kabul görmektedir. Bu kabul genellikle şu gerekçeye dayandırılır: İngiltere'de 1880 Nisan'ında -Osmanlılara düşman olarak bilinen- Liberal Gladstone hükümetinin iktidara gelmesiyle II. Abdülhamid dış politika uygulamalarında -tamamen köprüleri atmamakla birlikte⁴⁶¹- İngiltere'den yüz

⁴⁶⁰ Bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, 2 Eylül 1878 (5 Ramazan 1295).

⁴⁶¹ Yıldız Sarayı'nın birçok uygulaması bu durumu ortaya koyar niteliktedir. Yıldız kaynaklarından gözlemlenebildiği üzere İngiltere'nin İstanbul Büyükelçileri ve sefaret memurları ikili diplomatik ilişkiler çerçevesinde birçok kez Yıldız Sarayı ziyafetlerinde ağırlanmışlardır. Bu davet ve ziyafetler çoğu zaman Londra Sefareti ve bazı İngiliz haber ajanslarına da servis edilmiş, böylelikle ikili “iyi” ilişkilerin basına yansımaları amaçlanmıştır. Ayrıca bu tür uygulamalar Abdülhamid rejiminin tamamen dışa kapalı ya da her faaliyetini kamuoyundan gizleyen bir rejim olmadığını kanıtlamaktadır. Örneğin bkz. “Beyoğlu'ndan Londra'da Reuter'a / Sir O'Connor ve Madam O'Connor ve sefâret me'mûrîni bu akşam Yıldız Saray-ı Hümâyûnu'nda ziyâfetdedirler”, BOA, Y.MTV. , 189/3, H. 01.12.1316 (M. 12.04.1899).

çevirmiş ve bu durum Abdülhamid'in iç politikalarını da etkilemiştir. Her ne kadar 1880 Nisan'ında Osmanlılar Liberal Parti'nin iş başına gelmesinin "Devlet-i Aliyye aleyhine bir netice doğurmayacağı"⁴⁶² görüşüne sahip olsalar da, II. Abdülhamid'in dış politikadaki bu kararında İngiltere'nin Osmanlı politikalarından ümidini kesmesi etkili olmuştur. 93 Harbi öncesinde ve sırasında İngiltere'nin sürekli desteğini arayan, ama aradığı desteği bir türlü bulamayan, Berlin Kongresi sırasında İngiltere'nin tavrını beğenmeyen ve Çırağan Sarayı'ndan V. Murad'ı kaçırma teşebbüslerinde İngiltere'nin parmağı olduğunu düşünen II. Abdülhamid, tüm bu gelişmelerin etkisiyle böyle bir karar almış olmalıdır. Bu koşullarda ne Meclis-i Mebusan'ın toplanmasına, ne de birkaç gazete haberi dışında Kanun-ı Esasi'ye sık sık vurgu yapılmasına gerek görülmemiştir.

Aynı dönemde Sultan'ın yetkilerinin güçlendirilmesi de rejimin mutlakıyete doğru kaydığını göstermektedir. II. Abdülhamid, en başta, tahta çıkmasına yardım etmiş olan Serasker Redif Paşa, eniştesi Mahmud Celaleddin Paşa, "Şıpka Kahramanı" Süleyman Paşa ve Mevlevi Şeyhi Osman Selahaddin Dede gibi isimleri mevcut görevlerinden alarak işe başlar. Bu isimlerden Redif Paşa, Hüseyin Avni Paşa'nın Çerkez Hasan tarafından öldürülmesiyle en kıdemli komutan olarak kalmış ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından, imparatorluğu bu savaşa sokmakla suçlanmıştır. Benzer bir suçlamaya -savaşı kötü idare etme suçlamasına- uğrayan Süleyman Paşa da İstanbul'da uzun süre kalamaz. 1879 yılına gelindiğinde ordunun bu iki kıdemli komutanının ilki Rodos'ta, ikincisiye Bağdat'ta sürgündedir.⁴⁶³ II. Abdülhamid, kendisine taht sürecinde belki de en çok yardım etmiş devlet adamlarından biri olan eniştesi Mahmud Celaleddin Paşa'dan da, onu 1879'da Trablusgarp'a vali olarak göndererek kurtulur. II. Abdülhamid, ilk sadrazamı Mütercim Rüşdü Paşa'ya ve tahta çıkmasında büyük yardımını gördüğü Yenikapı Mevlevihanesi'nin şeyhi Osman Selahaddin Dede'ye de, çok yaşlı oldukları gerekçesiyle görev vermekten çekinir. Mütercim Rüşdü Paşa 28 Mayıs-4 Haziran 1878 tarihleri arasındaki bir haftalık sadrazamlıktan sonra Manisa'da ikamete mecbur edilir;

⁴⁶² Bkz. BOA, Y.A.HUS. , 164/40, H. 03.05.1297 (M. 13.04.1880).

⁴⁶³ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı kumandanlarının orduyu nasıl kumanda ettikleri ve savaştan sonra ne gibi suçlamalarla karşılaştıklarını konu alan bir kaynak için bkz. (Halil Rüştü, 1329 [1913]).

Osman Selahaddin Dede ise Mevlevi şeyhliğinden alınarak emekliye ayrılır (Georgeon, 2012, ss. 156-157). Yani 1881 yılına gelindiğinde gerek II. Abdülhamid'in tahta çıkmasına yardım etmiş olanların, gerekse meşrutiyetin ilanında önemli rol oynayan devlet adamlarının hiçbiri konumlarını muhafaza edememişlerdir. Bu sürgün/tayinlerle II. Abdülhamid'in kimseye "nimet borcu" kalmadığı gibi, etrafındaki "ağır topraklar"dan kurtulan Sultan, Said Paşa ve Edhem Paşa gibi kendisine yakın isimleri çevresine toplamıştır. Bu da mutlakiyet rejimine geçişin bir aşamasıdır.

II. Abdülhamid devlet üzerindeki otoritesini tam anlamıyla kurabilmek için imparatorluğun üç önemli topluluğu olan sivil bürokrasiyi, orduyu ve ulemayı da kontrolü altına almaya çalışır (Georgeon, 2012, ss. 209-210). Bunlardan sivil bürokrasi özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra devlet yönetiminde yegane söz sahibi olmuş; Mustafa Reşid, Âli ve Fuad Paşalar gibi yetenekli diplomat ve bürokratlar, son dönem Osmanlı tarihinin en kaliteli bürokrat kadrosunu oluşturmuşlardır. Ordu ve ulema da 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, o zamana kadar devlet üzerinde oluşturdukları otoritede bir güç kaybına uğramışlardı. Dolayısıyla tıpkı bir terazinin iki ayrı küfesi gibi, devletin bir veya birkaç birimi güç kaybederken, diğer bir birimi güç kazanıp ağır basabiliyordu. II. Abdülhamid mutlakiyeti ise bu terazi sistemini tamamen ortadan kaldırıyor, gücü tek merkezde toplamaya çalışıyordu. Mesela Yıldız'da sık sık hususi komisyonların toplanması, her ne kadar bürokrasinin zoruna gitse de, bu çabanın bir sonucuydu. Yıldız'da hususi komisyonların yanı sıra, 1880 yılından itibaren Teftiş-i Askerî Komisyonu, Islahat-ı Maliye Komisyonu ve 1890'ların sonlarından itibaren Hicaz Demiryolu Komisyon-ı Âlîsi gibi daimi komisyonlar da toplanıyor, askerler, müşavirler ve mabeyncilerden oluşan bir topluluk bu komisyonlarda görev alıyordu. Ayrıca sivil bürokrasiyi elde tutmak için nişanlar, madalyalar ve gerekirse ikramiyeler hazinenin yeterli olanakları olmasa da mutlaka dağıtılmaya çalışılıyor, İstanbul'daki bürokratların ileri gelenlerine masrafları Hazine-i Hassa'dan karşılanan konaklar tahsis ediliyordu. Konunun uzmanı Selim Deringil'in "Hükümdarlık ihsanının kişisel tezahürleri" olarak adlandırdığı bu sistem, yine Deringil'in (2014) ifadesiyle "Abdülhamid mutlakiyetinin bir alışkanlığı" haline gelmişti (s. 48).

Sivil bürokrasiden başka, ordu da II. Abdülhamid'in kontrol altına almak istediği bir birimdir. Ordunun Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde oynadığı ürkütücü rol bir yana, İstanbul ve çevre vilayetlerdeki garnizonların gücü II. Abdülhamid'i böyle bir düşünceye itmiş olmalıdır. Öyle ki her ne kadar 1826'dan itibaren ordu siyasî bir rol üstlenmese de, 1876 krizinde bu durumun aksi şekilde, başta Serasker Hüseyin Avni Paşa ile Süleyman Paşa olmak üzere yüksek rütbeli subaylar askerî okul öğrencilerini de kullanarak Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde aktif rol oynamışlardır. Buna rağmen II. Abdülhamid sivil bürokrasinin aksine orduda fazla görev değişikliğine gitmemeye çalışmıştır. Mesela 1891'den 1908'e kadar görevde kalan Serasker Rıza Paşa, Abdülhamid mutlakîyetinin ordudaki en güvenilir adamlarından biri olmuştur. Ayrıca, II. Abdülhamid'in sarayda oluşturduğu ve günümüzün Yüksek Askerî Şûra'sına benzetebileceğimiz Teftiş-i Umum-ı Askerî Komisyonu da, bir bölümü saray yaverlerinden olan kırk kadar yüksek rütbeli subaydan oluşmuştur. Bu subayları Georgeon "Sultan'ın ordu içindeki hafiyeleri" olarak adlandırır (Georgeon, 2012, s. 212).

II. Abdülhamid mutlakîyetinin denetim ağına takılan bir diğer grup da ulema'dır. II. Abdülhamid 1876 yılında yaşanan iki önemli gelişmede ulemanın etkin olarak rol aldığını görmüştür. Bunlardan ilkinde, iki sultanın (Abdülaziz ve V. Murad) hal' ediliş kararı ulemanın başı olarak kabul edilen Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'nin fetvalarıyla alınmıştı. Saltanatının hemen başında, 1876'nın son günlerinde Vakit Gazetesi'nde bir şeyhülislamın fetvasının sultan değiştirmeye yeterli olduğu hakkında gördüğü yazı ise II. Abdülhamid'in bu konudaki kaygısını son derece artırmış olmalıdır. Dolayısıyla şeyhülislamların elindeki ürkütücü fetva verme yetkisinden her zaman çekinen II. Abdülhamid, saltanatı boyunca toplam üç şeyhülislamla (Hasan Hayrullah Efendi/1876-1877; Üryanizade Ahmed Esad Efendi/1878-1889; Mehmed Cemaleddin Efendi/1891-1908) çalıştığı gibi, bu şeyhülislamları sıkı gözetim altında tutmuştur. Yine 1876 yılında gerçekleşen diğer bir olay, softaların bazı devlet adamlarının aleyhine yaptıkları gösteriler, II. Abdülhamid'de onların siyasete müdahale ettikleri intibaini uyandırmıştır. Gerçekten de o dönemde kitle halinde siyasal eyleme kalkışan tek grup softalardı (Koloğlu, 2002, s. 98,243). Bu durumu iyi

gözlemleyen II. Abdülhamid saltanatı boyunca ulemanın en üst tabakasından en alt tabakasına kadar her kesimini dikkatle izlemiştir.

Tabii II. Abdülhamid'in mutlakıyet yönetiminden bahsederken, bu yönetimin merkeziyetçi yapısına ve kontrol mekanizmalarına da değinmek gerekir. II. Abdülhamid dönemi Osmanlı Devleti'nde matbuat, sanat, tiyatro gibi kitleleri etkileyen faaliyetler, dinî kurumlar ve hepsinden önce eğitim, devletin bizzat izlediği, müdahale ettiği, yönlendirdiği, gerekli görüldüğünde malî ve idarî destekle elde tuttuğu kurumlar ve faaliyet sahalarıdır. Özellikle belirtilmelidir ki Osmanlı yönetimi milliyetçi akımların kuvvetlendiği, dinî kompartımanların büyük bir hareketlilik içine girdiği XIX. yüzyılın son çeyreğinde, çeşitli ırk ve dinlere mensup tebaasını ve ülkeyi yönetip kontrol edebilmek için bu gibi merkeziyetçi kontrol ve yönlendirme mekanizmalarını sıklıkla devreye sokmuştur. Bu dönemde bir "Osmanlı kimliği" imparatorluğun Araplarla meskûn vilayetleri ağırlıklı olmak üzere bütün imparatorlukta yerleştirilmeye çalışılmış ve bu konuda hayli yol alınmıştır. Bahsettiğimiz Osmanlı kimliği bağlamında sadece Türk unsuru değil, Hristiyan ve Musevi tebaadan ve klasik devirde olduğu gibi Türk olmayan Müslüman unsurlardan derlenen bir seçkinler grubu, Osmanlılık bilinciyle devletin yönetiminde rol alabilmiştir (Ortaylı, 1999, s. 318). Gerçi bu durum II. Abdülhamid döneminin ayırt edici bir özelliği değildir, ama merkez bürokraside mesela Musurus Paşa, Sava Paşa, Mavroyeni Paşa, Arap İzzet Paşa, Karatodori Paşa ve Artan Dadyan; vilayetlerdeyse Aleko Paşa ve Gavril Paşa gibi örnekler çoktur. Aslında bu örnekler, II. Abdülhamid'in yönetim anlayışına da birebir uymaktadır. Irkçılıktan nefret eden ve din de dâhil olmak üzere her türlü alanda aşırılıktan uzak bir tutum sergileyen Abdülhamid mutlakıyeti, tıpkı vilayetlerde (Aleko Paşa, Mekke şerifleri v.b.) olduğu gibi merkezde de Türk olmayan unsurlarla uyum içinde çalışmayı denemiş, dış müdahalenin olmadığı çoğu durumda bu konuda başarılı da olmuştur.

II. Abdülhamid mutlakıyetinin en çok muhalefetle karşılaştığı nokta Bâb-ı Âlî'nin karar ve yürütme alanındaki tekelinin kırılması ve vilayetlerin, hatta sefarethanelelerin doğrudan Yıldız Sarayı ile muhaberatta bulunmasıydı. Nitekim açık sözlülüğüyle bilinen ve 1878-1879 döneminde sadarete bulunan Tunuslu

Hayreddin Paşa, valiler ile elçilerin Yıldız Sarayı ile doğrudan ilişki kurmasına, Bâb-ı Âlî'nin bilgi akışı dışında bırakılmasına ve bu konuda hiyerarşiye uyulmamasına defalarca itiraz etmiştir (Ortaylı, 2012, s. 323). Hayreddin Paşa 1878'de padişaha sunduğu bir lahiyada da sadrazamın görev ve yetkilerini belirttikten sonra, "Sadrazam, iç ve dış işlerinin nazımı ve müracaat makamıdır (...) devlet idaresinde her görevlinin sadrazama bağlı bulunması, ona danışması ve onun emirlerini yerine getirmesi gerekir" (İnal, 1940, ss. 946-950) diyerek sadaretteki konumunu güçlendirmek istemiştir. Bâb-ı Âlî'nin içinde bulunduğu duruma en iyi uyum sağlamış devlet adamlarından biri olan (Küçük) Said Paşa da, "Bâb-ı Âlî'nin bilgi akışı dışında bırakılması"na ya da "çok geç bilgilendirilmesi"ne defalarca itiraz ettiğini hatıratında uzun uzun anlatır.⁴⁶⁴ Hatta Osman Nuri (1911), Said Paşa'nın Zaptiye Nazırı'na sarayda rastladığında dayanamayıp onu azarladığını ve bir daha kendisine (Bâb-ı Âlî'ye) uğramadan saraya jurnal ulaştırmamasını nazıra sıkı sıkıya tembih ettiğini yazar (ss. 609-610). Her ne kadar bu tür örneklerle rastlansa da Yıldız Sarayı'nın yönetimdeki ağırlığı kısa süre sonra itirazsız kabul görecektir ve Ortaylı'nın (2012) dediği gibi "Bâb-ı Âlî bu duruma az zamanda uyum sağlamakla kalmayacak, Sadrazam ve Bâb-ı Âlî ricali istişarî bir organ olarak kalmaktan çok, işleri yürüten, olgunlaştıran ve gerektiğinde kararları etkilemenin yolunu öğrenen kadrolar haline geleceklerdir." (s. 323).

Yıldız Sarayı merkezli tüm bu sistemin en önemli kontrol mekanizmalarından biri de şüphesiz, istihbarat ağıdır. Tabii burada, Abdülhamid rejimiyle istihbarat sisteminin neden bu kadar özdeşleştiği sorusu akıllara geliyor. Bu soru farklı şekillerde cevaplandırılabilir; zaten gerek II. Abdülhamid'in çevresindeki devlet adamları, gerekse muhalifleri, birbirinden çok farklı gerekçeler öne sürerek bu soruyu defalarca cevaplandırmaya çalışmışlardır. II. Abdülhamid'in yakın çevresi hatıratlarında istihbarat konusuna sıkça vurgu yaparak, imparatorluğun iç ve dış düşmanlarla çevrili olduğundan bahisle istihbaratın gerekliliğini savunmuş⁴⁶⁵, buna karşın özellikle II. Meşrutiyet döneminde Abdülhamid rejimi muhalifleri tarafından çok sayıda risale kaleme alınarak "devr-i sâbık"ta

⁴⁶⁴ Mesela bkz. (Kutlu, 1977, s. 79, 92, 182, 267-268).

⁴⁶⁵ Mesela bkz. (Tahsin Paşa, 1999, s. 39; Ali Said, 1994, ss. 100-101).

istihbarat konusunda aşırılığa kaçıldığı savunulmuştur.⁴⁶⁶ Söz konusu soruya sağlıklı ve objektif bir cevap verebilmek için sürekli değişen dış konjonktürün yanında, Osmanlı devlet ve toplum yapısında meydana gelen değişimleri de göz önünde bulundurmak gerekir. Her şeyden önce dikkate alınmalıdır ki özellikle 1860'lardan itibaren basın ve kahvehane kültürüyle birlikte büyük bir gelişim gösteren kamuoyu -Osmanlıların ifadesiyle efkâr-ı umumiye- ordu, sivil bürokrasi ve ulemanın yanında iç dinamik olarak XIX. yüzyılın son çeyreğinde hesaba katılması gereken bir güç haline gelmiştir. Üstelik kamuoyu diğer üç iç dinamiğe nazaran kontrol edilmesi, yönlendirilmesi ve itaat altına alınması çok daha zor bir güç, dolayısıyla kitleleri softaların nümayişlerinden ya da bürokratların efsane haline gelen çıkışlarından (İstanbul Mebusu Ahmed Efendi'nin 1877-78 Savaşı sırasındaki ünlü çıkışı gibi⁴⁶⁷) daha fazla etkileyen bir olguydu. Tabii bunun farkında olan II. Abdülhamid açısından kamuoyunu hem yönetmek, hem de denetlemek vazgeçilmez hale geliyordu. İşte bu noktada II. Abdülhamid'in güvenlik politikaları (sansür gibi), toplumsal kontrol uygulamaları ve bunların bir aracı olan istihbarat ağı devreye giriyordu.

Kamuoyunu yönetmek ve denetlemek, bir anlamda devletin bütün kurumlarını kontrol etmekle mümkün olabilirdi. Bunun için de o döneme kadar haberlerin toplandığı en büyük merkez olan Bâb-ı Âlî'ye gelen bilgilerin kontrolünü yapmak ve bu bilgilerden fazlasını elde etmek gerekiyordu. Sonradan çok eleştirilen bütün haberlerin Yıldız'da toplanması ve Bâb-ı Âlî'nin ikinci plana düşmesi olgusu biraz da bu "bilgi kontrolü" arzusunun tezahürüdür. Zamanla taşradaki valilerden yurt dışındaki sefaretlere kadar tüm üst düzey yöneticilerin doğrudan Yıldız Sarayı'yla muhabberatta bulunmaya başlaması, bu arzusunun gerçekleştiğinin işaretidir. Böylelikle Yıldız Sarayı II. Abdülhamid döneminin hemen başında sadece işlek bir telgraf merkezi ya da bürokrasi kadrosu genişlemiş bir saray

⁴⁶⁶ Mesela bkz. (*Mebusan'a Takdim Olunan Hafiyelelerin Listesi Yahut İstanbul'da Kimler Hafiyelelik Etmiş*, 1910 (1326); Yusuf Ziya, *Hafiye Melanetleri*, Uhuvvet Matbaası, İstanbul, 1911 [1327]).

⁴⁶⁷ 13 Şubat 1878'de İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmesinin ortaya çıkardığı durumu tartışmak için Yıldız Sarayı'nda bir meşveret meclisi toplanmıştır. Mecliste İstanbul Mebusu Astarcılar Kethüdası Ahmed Efendi'nin "Bizim mütalaamıza müracaat etmekte geç kalınmıştır" mealindeki ifadesi üzerine, ertesi gün Meclis-i Mebusan padişah iradesiyle "tatil" edilmiştir; (Georgeon, 2012, ss. 118-119).

değil, aynı zamanda Başkitabet ve Şifre gibi önemli haberleşme misyonları üstlenmiş daireleri bünyesinde barındıran bir “istihbarat merkezi” haline gelecektir.

Bu dönemde, sadece kurumların ve bunların ulaştığı bilgilerin kontrolü yeterli görülmemiş, insanların bir araya gelip iletişim kurdukları her türden “sosyalleşme mekanları” kamu düzeni açısından potansiyel bir risk yuvası olarak algılanmıştır. Sosyalleşme mekanları arasında en bilinen örnek kahvehanelerdir. Özellikle Cengiz Kırılı’nın çalışmaları sayesinde, en azından XIX. yüzyılın ortalarında kahvehane kültürünün devlet açısından ne anlama geldiğini ve devletin hangi amaçlarla kahvehaneleri izlediğini biliyoruz. Bu nedenle çok da ayrıntıya girmeden, Kırılı’nın tespitlerini tartışmak konunun özünün anlaşılması için yeterli olacaktır. Kırılı’ya göre yönetim açısından kahvehaneler potansiyel olarak bozguncu nitelik taşıdığına inanılan mekanlardır ve dedikoduların⁴⁶⁸ çıkış noktasıdır, bu nedenle kahvehaneler yöneticilerin öncelikli hedefi haline gelmiştir. Bilhassa 1840’lar, yetkili makamların bu türden mekanlara karşı tutumunda önemli bir dönüşüm yaşandığı tarihlerdir. Söz konusu dönüşüm de, kahvehanelerin bilginin dolaşımında oynadıkları rolle ilgilidir; zira bu rol yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan kitle denetim sistemini üzerine çekmiştir. Kırılı’nın incelediği jurnallerin yarıya yakınının kaynağının kahvehaneler olması, bu bakımdan tesadüf değildir. Kırılı’ya (2009) göre XIX. yüzyılın ortalarına doğru denetim sisteminin de önem kazanmasıyla ortaya çıkan bu dönüşüm, tüm Tanzimat dönemi boyunca devam etmiş ve sistematik bir hale geldiği II. Abdülhamid dönemine ulaşmıştır (ss. 32-60). Artık önemli olan sadece bilgi toplamak değil, aynı zamanda da halkın düşüncelerini dikkate almaktır; bu da devlet-toplum ilişkilerinin yeniden tanımlanmakta olduğunun bir işaretidir (Lévy, 2017, s. 86).

Yakın dönem tarihyazımında kahvehaneler kadar ilgi çekmemekle birlikte, Osmanlı kentlerindeki diğer halka açık mekanlar, örneğin dükkanlar, sokaklar,

⁴⁶⁸ Jurnallerde “kıl ü kâl” olarak geçer. II. Abdülhamid dönemine ait jurnallerde de bu kelimeye sıkça rastlanır; örneğin bkz. “‘Nakîbüleşrâf Tefîk Efendi mu’âyede-i hümayûn resminde tarafından ifâ-yı vekâlet etmek üzere kendisi temâruz edip mahdûmunu irsâl eylemesinden mütehassıl vukû’ bulan kıl ü kâle dâir arz kaydı”, Kırımî-zâde... , a.g.e. , 236 nr. j.t.r. 29 Temmuz 1307 (10 Ağustos 1891).

meyhaneler, hamamlar, cami avluları, medreseler, dergahlar ve esnaf loncaları da bilhassa iç istihbaratın üretiminde önemli birer kaynak niteliğinde olmuşlardır. Tüm bu alanlar kamu düzeni bakımından eşit risk içermese de, XIX. yüzyılın sonlarına doğru tehlike tanımının ve denetim tedbirlerinin dönüşüme uğramasıyla önemlerini korumuşlardır. Artık tehdit algısının sahip olduğu indetermine yapı nedeniyle, tehdit herkes ve her yerden gelebilir. Saray'daki Dağıstanlılardan gizli bir cemiyet kurarak padişahı devirmeye çalışmak suçlamasıyla sürgüne gönderilen Müşir Fuad Paşa⁴⁶⁹ ya da Saray'ın Harem Dairesi'nde yangın çıkararak Saray'ı alt üst eden ve sonrasında Saray'dan çıkarılan Feleksû Kalfa⁴⁷⁰ örneklerinde olduğu gibi, tehdit algısı Saray'ın içinden, hatta Saray'ın kalbi olan Harem Dairesi'nden başlar. Tehdit algısının Saray'ın içinde ne derece yüksek olduğunu ortaya koyan bu tür örnekler, Saray'ın dışında, sokaklardaki tehdit potansiyelinin nasıl algılandığını anlamamıza yardımcı olur. Bununla birlikte Osmanlı yönetiminin, sosyalleşme mekanları ve bunlara ek olarak yabancı gazetelerden edindiği bilgileri arşivleyip bir bilgi havuzu oluşturma çabası da, kamuoyuna karşı gelişen duyarlılığın en açık göstergelerinden biri olarak dikkat çekicidir (Lévy, 2017, ss. 86-88).

Diğer taraftan, 1860'lardan itibaren Osmanlı basınının gelişmesi, Gérard Chaliand'ın (1998, s. 114) "enformasyon siyaseti" olarak adlandırdığı kamuoyunu denetleme ve kontrol uygulamaları konusunda devleti yeni çözümler aramaya itmiştir. Devletin kontrolünde olan Takvim-i Vekayi ve yarı resmî nitelikli Ceride-i Havadis'ten sonra, ilk özel gazete niteliğindeki Tercüman-ı Ahval'in 1860'ta yayımlanmaya başlaması, Osmanlı basınının gelişimi yolunda atılan ilk adım olarak değerlendirilir (İnuğur, 2005, ss. 184-185). 1870'lerin ortalarına doğru başkentte kırkı aşkın gazete çıkarılmakta ve bu gazetelerden bazıları 10.000 tiraja ulaşmaktadır.⁴⁷¹ Basım teknolojisinin gelişmesi ve gazetelerin çoğalmasına ek olarak, basına ilgi duyanların -her ne kadar okuma yazma oranı çok düşük olsa da- artması, Osmanlı kamuoyunun ortaya çıkmasını hızlandıran en belirgin etkenlerden biridir. Yönetim açısından,

⁴⁶⁹ Bkz. (Georgeon, 2012, s. 216).

⁴⁷⁰ Bkz. (Osmanoğlu, 2016, ss. 106-108).

⁴⁷¹ Yayımlanan gazetelerin isimleri ve özellikleri hakkında bkz. (İnuğur, 2005, ss. 172-314).

kamuoyunun takibi sürecinde basının rolü muğlak kalsa da, bilginin dolaşımına gazetelerin azımsanmayacak derecede etkisi olduğu çok geçmeden farkedilmiştir. Dönemin güvenlik anlayışı ve politikaları gereği, zararlı görülen siyasî fikirler ve bunun sonucunda ortaya çıkan asayiş sorunsalı, her türlü matbu yayının kontrolü sonucunu doğurmuştur (Lévy, 2017, ss. 114-115). Nitekim dönemin istihbarat sisteminin çoğu kez sansür uygulamalarıyla birlikte anılması bir rastlantı değildir. Gerek -özellikle başkentteki- istihbarat sistemi ve gerekse sansür uygulamaları, denetim uygulamalarını aktif tutarak devletin güvenliğini temin etmek amacıyla birleşirler.

Basının gelişmesi ve kahvehane kültürünün canlılık kazanması gibi etkenlerle güç kazanan kamuoyu, yukarıda belirtilen uygulamalardan da anlaşıldığı gibi, Osmanlı iç istihbaratında temel takip alanlarından birini teşkil etmektedir. Bu durum, başkentte olduğu kadar imparatorluğun belli başlı vilayetlerinde de aşağı yukarı aynıdır. Nitekim Asaf Tuğay'ın aktardığı jurnaller arasında Selanik ve Manastır gibi kentlerin kahvehanelerine ait anekdotların bulunması, kamuoyu takibi uygulamalarının başkentle sınırlı kalmadığını göstermektedir. İmparatorluğun büyük vilayetleri, bilhassa Selanik, İzmir, Edirne, Manastır, Beyrut ve Şam gibi kentler, farklı derecelerde de olsa nüfus artışı, ticarî açılım ve kültürel gelişme süreciyle birlikte, Abdülhamid dönemi güvenlik politikaları ekseninde dikkatle takip edilen kentler olmuşlardır.

II. Abdülhamid dönemi istihbarat sistemi söz konusu olduğunda, bu dönemde devreye sokulan güvenlik politikalarına da değinmek gerekmektedir. Abdülhamid dönemi istihbarat sistemi ve bununla ilgili olarak devreye sokulan güvenlik politikaları, imparatorluğun her türlü "tehdit"e karşı kendini nasıl konumlandığını göstermektedir. XIX. yüzyıl dünyasının tüm karmaşasını ve dinamiklerini içinde barındıran bu otuz üç yıllık dönem, Osmanlı İmparatorluğu için bir yandan modern devlet aygıtının oluşturulma çabasının devam ettiği, diğer yandan imparatorluğun merkezileşme politikalarının önem kazandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde devreye sokulan güvenlik politikaları da bu çabalar çerçevesinde devletin büyük önem verdiği bir olgu haline gelmiştir. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenlik politikalarında iki

amaç göze çarpar: Tüm araç ve imkânları kullanarak içeride imparatorluğu birlik içinde tutmak ve imparatorluğun varlığını Düvel-i Muazzama içinde konumlandırarak diplomatik denge politikalarıyla imparatorluğun “bir bütün olarak” varlığını sürdürmesini sağlamak (Yılmaz, 2014, ss. 40-41). Dünya Savaşı öncesi imparatorluklar devrinin kendine has güç mücadelelerinin fazlasıyla hissedildiği II. Abdülhamid döneminde, iç güvenlik ve bununla ilintili olarak istihbarat meselesi ele alınırken, dönemin idarî, siyasî ve hukukî dönüşümlerinin günün dinamikleri ve dünya ve devlet görüşüyle bağlantısını anlamak gerekmektedir. Her şeyden önce altı çizilmelidir ki bu dönemde iç politika ile dış politikanın sınırları belirsizleşmiş, güvenlik pratiklerine konu olan iktidar mücadelelerinin kapsamı genişlemiş ve tehdit algısı imparatorlukta o döneme kadar olmadığı ve herkesi kapsayacak ölçüde artmıştır. Bu durum, ister istemez zamanla elit kesimden alt tabaka memura kadar devletin tüm kademesini etkileyen ve belirli bir sistem içine çeken bir hal almıştır. Joseph Roucek’in 1947 yılında yayımlanan *Social Control*⁴⁷² isimli eseri güvenlik politikaları ve toplumsal kontrol kaygısı çerçevesinde II. Abdülhamid dönemindeki bu etkileşimi anlamamızı sağlayan tespitler içermektedir. Roucek’e göre hızlı toplumsal değişim süreçlerinin yaşandığı toplumlarda toplumsal kontrol, güvenlik politikaları çerçevesinde bireylerin “ortak değerlere uygun davranmalarını” ve zamanla belirli normları kabullenmelerini zorunlu kılar (Yılmaz, 2014, s. 36). Dolayısıyla burada, toplumun ve dönemin değer yargılarının dışında kalmamak için bireyin kendini döneme göre şekillendirmesi söz konusudur ve çok az sayıda insan bu normlara karşı koyabilir.

Özellikle belirtmelidir ki bu dönemde Sultan’ın güvenliği ile rejimin ve devletin güvenliği arasında bir paralellik kurulmuştur. Her ne kadar politik polislik ve genel asayişle ilgilenen gündelik polislik işi -Rusya örneğinde olduğu gibi- birbiriyle birlikte yürütülse de esas olan, iktidar tekeli elinde tutan padişah/halife ve onunla özdeşleştirilen devletin güvenliğidir. Bu bağlamda, bilhassa Çırağan Vakası ve Cleanthi Scalieri-Aziz Bey Komitesi’nin faaliyetlerinin ortaya çıkarılması sonrası, Abdülhamid’in kendini Saray’a kapatarak güvenlik meselesini hem kendisi, hem de imparatorluk için en büyük

⁴⁷² Bkz. (Roucek, 1962).

sorunsal haline getirmesi bir paranoya işaretinden fazlasını ifade etmektedir. Esasında II. Abdülhamid döneminde merkezin yaymaya çalıştığı politika, rejimin güvenliği ile devletin güvenliği arasında sağlam bir bağ kurulmasından ibarettir. Bu bağın en önemli araçları da, özellikle son yıllarda yapılan çalışmalarla iyice anlaşıldığı gibi kamusal yardımlar, meşruiyet politikaları, refah projeleri ve kontrol etme uygulamalarıdır (Yılmaz, 2014, s. 82).

Yukarıda adı geçen ve aslında her ikisi de sâbık padişah V. Murad'ı yeniden tahta geçirmeyi amaçlayan Çırağan Vakası ve Scalieri-Aziz Bey Komitesi'nin faaliyetleri, Abdülhamid dönemi kontrol uygulamalarının devreye girmesinde bir dönüm noktasını teşkil eder. Bunlardan ilki, Çırağan Vakası olarak adlandırılan olay, Ali Suavi'nin V. Murad'ı Çırağan Sarayı'ndan kaçırma girişimi olarak tarihe geçmiştir. Abdülaziz döneminde Avrupa'da bulunan ve V. Murad'ın tahta çıkışıyla İstanbul'a dönen Ali Suavi, II. Abdülhamid tarafından Galatasaray Lisesi müdürlüğüne atanmış; fakat kısa süre sonra görevinden alınması yeni padişahla arasını hızla bozmuştur. V. Murad'ı kaçırma teşebbüsünde bu ara bozukluğunun ne kadar etkili olduğu bilinmese de, Ali Suavi'nin II. Abdülhamid'den hoşlanmadığı ve görüşlerine daha uygun bulduğu V. Murad'ı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Ali Suavi'nin bu dönemde yalnız başına hareket etmediği ve çevresinde belirli bir oluşumun var olduğu görülür. Nitekim Bernard Lewis (2011) şu ana kadar kanıtlanmadığının altını çizse de, Ali Suavi ve İngiliz karısının o dönemde Türkiye'de bulunan İngiliz Parlamenter Butler-Johnstone'la ilişkisi olduğunu belirtir (s. 239). Ayrıca Ali Suavi'nin karmaşık kişiliği ve ilişkiler ağının, II. Abdülhamid'in Çırağan Vakası'nın meydana gelmesinde İngiltere'den şüphelenmesinde etkili olmuştur.

Ali Suavi'nin 19 Mayıs 1878'de, harekettten bir gün önce Basiret Gazetesi'nde verdiği ilanla yandaşlarına harekete geçmek için işaret vermesi, Çırağan Vakası'nın tek bir kişinin organize edemeyeceği çok yönlü bir girişim olduğunu düşündürmektedir. Nitekim Çırağan Vakası'yla ilgili başta İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1944) olmak üzere Bernard Lewis (2011) ve François Georgeon (2012) gibi araştırmacıların verdiği bilgiler, bu girişimin profesyonelce

planlanmış bir hareket olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁷³ 20 Mayıs sabahı Çırağan Sarayı'nın önünde çoğunluğu muhacir olan beş yüz kişinin toplanmasıyla başlayan teşebbüs, saray görevlilerinin zaptiye haber vermesi üzerine Çırağan'a gelen Beşiktaş Serkomiseri Hasan Paşa'nın Ali Suavi'yi bir sopa darbesiyle öldürmesi ve teşebbüse katılan muhacirleri dağıtmasıyla son bulur. Böylece, Georgeon'un (2012) "çalkantılı yılların tarihinde önemli bir yer tutan, fakat aslında bir gün bile sürmemiş önemsiz bir olay" (s. 126) olarak tanımladığı bu olay, tarihe Çırağan Vakası olarak geçer. Bu olayın tarihin arka planında kalan belki de en önemli yönü, II. Abdülhamid'in başkentten başlayarak kısa sürede tüm imparatorluğa yayılacak olan istihbarat sistemi ve geniş kapsamlı kontrol uygulamaları için bir gerekçeyi, bir dönüm noktasını temsil etmesidir.

Çırağan Vakası'nın üzerinden iki ay bile geçmeden, Temmuz 1878'de Osmanlı zaptiyesine ulaşan bir ihbar, bu kez Cleanthi Scalieri-Aziz Bey Komitesi'nin faaliyetlerini ortaya çıkarır.⁴⁷⁴ Osmanlı arşivlerinde yer alan kayıtların⁴⁷⁵ yanı sıra, Paul Dumont'un Fransız arşivlerinde yaptığı araştırmalara dayanan çalışması, bu olayın mahiyetini ortaya koyar niteliktedir.⁴⁷⁶ Buna göre iki ayaklı bir planla, V. Murad'ı Çırağan Sarayı'ndan çıkarıp mümkünse biat etmeyi ya da hiç olmazsa Avrupa'ya kaçırmayı amaçlayan komite, Hüsnü adlı V. Murad'ın eski adamlarından birinin ihbarıyla zaptiyenin baskınına uğrar ve dağıtılır. Komiteye adını veren üyelerden Aziz Bey, Evkaf Nezareti'nde görevli üst düzey bir memurdur. Daha ilginç bir kişiliğe sahip, İstanbul doğumlu bir Rum olan Cleanthi Scalieri⁴⁷⁷ ise İstanbul'da Fransız Obediyansına bağlı olarak Mart

⁴⁷³ Bkz. (Uzunçarşılı, 1944, ss. 71-118; Lewis, 2011, ss. 238-240; Georgeon, 2012, ss.125-130).

⁴⁷⁴ Bu komitenin faaliyetleriyle ilgili bkz. (Kısa, 2012).

⁴⁷⁵ Bu konuda bilhassa şu iki belgeye bakılabilir: BOA, Y.EE. , 23/5, H. 13.08.1295 (M. 12.08.1878) "V. Murad'ı tekrar padişah yapmak isteyen Aziz Bey ve Kleanti Skaliyeri Komitesi azalarının istintaknamelerine dair"; BOA, Y.EE. , 23/6, H. 24.09.1295 (M. 21.09.1878) "V. Murad'ı tekrar padişah yapmak isteyen Aziz Bey ve Kleanti Skaliyeri Komitesi azalarının ifadelerine ilişkin yazışmalar". Söz konusu belgeleri İsmail Hakkı Uzunçarşılı "Beşinci Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi" adlı makalesinde kullanmıştır.

⁴⁷⁶ Bkz. (Dumont, 2000).

⁴⁷⁷ Cleanthi Scalieri'nin hayatı ve faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Uzunçarşılı, 1944, ss. 245-328; Riedler, 2012, ss. 123-144).

1868’de Rum “Proodos (Terakki)” Mason Locası’na dâhil olmuş, 1875’te “L’union d’Orient (Şark Birliği)” adlı locada görev almıştır. Scalieri’nin en dikkat çekici faaliyeti, o dönemde veliaht olan Şehzade Murad’ı tekris ederek mason olmasını sağlamasıdır (Dumont, 2000, ss. 175-177). Scalieri’nin bazı mektuplarına da yer veren Dumont’un çalışması incelendiğinde, Osmanlı hükümetinin bu dönemde Mason localarını mümkün olduğunca göz önünde tutmaya çalıştığı ve bunun loca mensupları arasında rahatsızlık yarattığı anlaşılmaktadır. Örneğin Cleanthi Scalieri loca üyelerine hitaben hazırladığı bir mektubunda “(...) Kim bilir kaç kez mabetlerimizin kapılarında hafiyeler dolaştığını gördük ve kaç kez Müslüman biraderleri ihbar edebilmek için tekris olan insanlara nur-ı ziya verdik (...)” (Dumont, 2000, ss. 179-181) diyerek Mason localarının sıkı sıkıya takip edildiğini ve hatta bu iş için localara kaydolanlar bulunduğunu ifade etmiştir.

Tıpkı Ali Suavi’nin teşebbüsü gibi V. Murad’ı tahta geçirmeye yönelik bu girişim de sonuçsuz kalmıştır. Zaptiye baskını esnasında komite üyelerinden Scalieri, Ali Şefkati⁴⁷⁸ ve Nakşibend Kalfa’nın aralarında bulunduğu grup kaçmayı başarıp yurt dışına çıkarken, diğerleri hapis ya da kalebentlik gibi çeşitli cezalara çarptırılmışlardır (Lewis, 2011, s. 241). Aslına bakılırsa Abdülhamid iktidarının henüz ikinci yılında meydana gelen her iki olay da, otuz üç yıllık saltanatın geri kalanının üzerinde derin izler bırakması bakımından önemlidir. Bir defa, tahta yeni geçmiş bir padişah olarak II. Abdülhamid’in ağabeyinin tahta çıkarılmak için kaçırılmak istenmesi, zaten şüpheli bir karaktere sahip olan genç padişahı derinden etkilemiştir. Nitekim Georgeon kapsamlı Abdülhamid biyografisinde, bu girişimlerin Sultan üzerinde nasıl olumsuz bir etki yarattığını oldukça net bir şekilde tahlil etmiştir. Georgeon’a (2012) göre Sultan’ın Yıldız Sarayı’na “kapanması”nın ve aynı zamanda “Abdülhamid mutlakıyeti”nin başlangıç tarihi 20 Mayıs 1878’dir (s. 129). Lewis de (2011) benzer bir düşünceyle V. Murad’ı kaçırma girişimlerinin “II. Abdülhamid’in mutlakıyetçi eğilimlerini” pekiştirdiğini ifade eder (s. 241). Mutlakıyet yönetimine geçişin net bir tarihi olmasa da, Çırağan Vakası’nın ve Scalieri-Aziz Bey Komitesi’nin faaliyetinin, II. Abdülhamid’i imparatorluğun ve bilhassa başkentin haber alma

⁴⁷⁸ Ali Şefkati ve faaliyetleriyle ilgili (bkz. Kısa, 2016, ss. 3-24).

fonksiyonlarını gözden geçirmeye ittiğine şüphe yoktur. Öyle ki Çırağan teşebbüsünden sonra ilk iş olarak Çırağan Sarayı'nın muhafazasında görevli zaptiye ve hafiye sayısı artırılacak ve güvenlik-istihbarata dönük bu tedbir, Çırağan Sarayı'ndan başlayarak zaman içinde başkent ve imparatorluğun geneline yayılacaktır.

İç istihbarat ve merkezî haber alma faaliyetleri bakımından her iki teşebbüs de dönemin istihbarat sistemine ivme kazandıran olaylar olarak değerlendirilebilir. Esasında Findley'in de (2014) vurguladığı gibi Çırağan Vakası ve Scalieri-Aziz Bey Komitesi'nin faaliyetleri, II. Abdülhamid'in güvenlik ve korunma anlayışının zaman içinde geçirdiği değişim, rejimin mutlakıyete doğru kayması ve nihayet Yıldız Sarayı merkezli bir denetim mekanizması kurulması; bunların tümü birden “devrin şartlarına özgü” bir istihbarat sistemini basamak basamak ortaya çıkaran etmenler arasında gösterilebilir (s. 261). Üstelik bilhassa Yıldız Sarayı, Sadaret, Dahiliye ve Hariciye Nezareti gibi kurumlar arasında yapılan yazışmaların niteliği ve bu yazışmalar arasında padişaha suikast tasavvuru⁴⁷⁹, yabancıların İstanbul'daki bazı faaliyetleri⁴⁸⁰, Ermeni hareketi benzeri toplumsal-ayrılıkçı hareketlenmeler⁴⁸¹ ve çeşitleri çoğaltılabilecek çok sayıda “tehdit” içerikli raporun bulunması, bu sistemin Osmanlı İmparatorluğu'nda hangi ihtiyaçları karşılamak için yerleştiğini ortaya koymaktadır. II. Abdülhamid'in patrimonial hanedan sisteminin getirdiği yetkileri sonuna kadar kullanarak “kişisel hâkimiyet”e dönük siyasî bir sistem kurması ve Yıldız Sarayı'nı da denetim odaklı bu sistem için geniş anlamda bir merkez haline getirmesi, dönemin istihbarat sisteminin dayanaklarından biridir. Diğer taraftan Yıldız Sarayı merkezli bu idare tarzını ya da II. Abdülhamid'in devlet yönetimindeki hâkimiyetini keyfi idare veya devlet kurumlarını misyonsuz bırakan yönetim biçimi olarak görmek, istihbarat sistemi de dâhil imparatorluğun XIX. yüzyılda sahip olduğu kendine has denetim mekanizmasının yanlış anlaşılmasına sebebiyet verir. Bu dönemde Yıldız Sarayı merkezli bir istihbarat sistemi olduğu kadar, vilayetlerde yerel yöneticilerin, sınırlarda kumandanların ve askerî

⁴⁷⁹ Bkz. BOA, Y.PRK.AZJ. , 20/57, H. 02.04.1309 (M. 05.11.1891).

⁴⁸⁰ Bkz. BOA, Y.A.HUS. , 171/50, H. 06.10.1299 (M. 22.07.1882).

⁴⁸¹ Bkz. BOA, Y.PRK.BŞK. , 18/77, H. 11.12.1307 (M. 29.07.1890).

yetkililerin, merkezde Dahiliye ve Zaptiye Nezaretlerinin, ayrıca İstanbul'da Şehremaneti, mutasarrıflıklar ve karakolların dâhil olduğu çok boyutlu bir iç istihbarat mekanizması mevcuttur. Bununla birlikte istihbarat sistemine katılan aktörlerin oldukça yetkin ve işini ciddiyetle yapan kişiler oldukları ve sistemin basit bir kurgudan ya da “jurnalcilik” adı altında tek kelimeyle tanımlanabilecek bir mekanizmadan ibaret olmadığı savunulabilir. Dolayısıyla Hamidiye dönemi denetim-kontrol uygulamalarının ve bunun bir parçası olan istihbarat sisteminin doğru anlaşılması, saray istihbaratının ve dönemde önemli bir yer tutan jurnalcilik kadar, ülkenin geneline hâkim olan ve Dahiliye-Zaptiye Nezareti gibi kurumların sıklıkla dâhil oldukları istihbarat mekanizmasının anlaşılmasına bağlıdır. Bu amaçla bu bölüme Abdülhamid dönemi iç istihbaratının yapısı ve işlevini değerlendirerek devam etmek gerekecektir.

2.2.1.2. Devlet Merkezi

Hobsbawn'un “imparatorluklar çağı” adını verdiği ve dönemselsel olarak 1789-1914 arasını kapsadığını belirttiği uzun XIX. yüzyılın, bir yandan Avrupa emperyalizminin zirveye ulaştığı, büyük devletler arasındaki rekabetlerin şiddetlendiği, milliyetler sorununun ağırlaşp liberal kapitalizmin yarattığı dönüşümlerin hissedilir hale geldiği, diğer taraftan toplumsal sorunların ve toplumsal taleplerle ortaya çıkan ideolojilerin giderek yükseldiği bir dönem olarak günümüz dünyasını şekillendirdiğine şüphe yoktur (Georgeon, 2012, s. 14). Osmanlı İmparatorluğu için de “en uzun yüzyıl” (Ortaylı, 2008, s. 101; Hülügü, 2011, s. 101) olarak nitelendirilen XIX. yüzyılda, yüzyıllardır devam eden yönetim aygıtlarının kurumsal ve işlevsel dönüşümlerinin hız kazanması, modern devlete geçişin en önemli aşamalarından biri olmuştur. XIX. yüzyılda “hükmetme” anlayışının değişmesiyle birlikte yönetmenin anlamı, ortaya çıkan yeni teknikler ile bambaşka bir düzleme kaymıştır. Artık devlet, işlev alanı genişlemiş ve yoğunlaşmış, dış tehdit algısı değişmiş, sınırları içindeki nüfusu daha sıkı kontrol etme arzusundan dolayı nüfusun ayrıntılı bilgisine sahip, basın ve kamuoyunu dikkatle izleyen, iktidarını topluma yansıtmaya çalışan ve tüm bunların sonucunda güvenlik algısı gelişmiş bir fonksiyona sahiptir. Farklı

coğrafyalarla birtakım benzerlikler ve farklılıklar olsa da, devletin dönüşümü Osmanlı İmparatorluğu açısından da XIX. yüzyılın son çeyreğinde bu çerçevede anlamlandırılabilir (Yılmaz, 2014, s. 257).

Güvenlik algısı ne kadar gelişmiş olursa olsun, XIX. yüzyıl dünyasının şartları içinde merkeziyetçi bir bürokratik yapısı ve bu yönetimin bir gereği olarak etkin bir haberleşme ağı bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun "kurumlaşmış" bir istihbarat teşkilatına sahip olmadığını belirtmek gerekmektedir. Bu noktada modern kıstaslarla yapılacak bir karşılaştırmadan çok, devrin şartlarını göz önüne almak gerekir. Her ne kadar XIX. yüzyıl sonlarında Britanya, Fransa, Almanya, Rusya, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya gibi ülkelerde istihbarat servisleri şekillenmeye başlasa da, bunların büyük çoğunluğu ordunun bir parçası olarak askerî istihbarat ağırlıklı faaliyet yürütüyorlardı (Wheeler, 2012, s. 48; Warner, 2007, s. 18).⁴⁸² Örneğin Fransa'da, iç güvenlik birimlerinin bünyesinde faaliyet gösteren ve daha çok politik polislik işleriyle uğraşan Sûreté ya da Avusturya-Macaristan'da 1848 Devrimleri sonrası askerî istihbarat ağırlıklı faaliyet yürüten Evidenzbureau gibi istihbarat birimleri oluşturulmuş olsa da (Wheeler, 2012, s. 48), Batı'da müstakil istihbarat teşkilatları kurulması, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya örneklerinde olduğu gibi II. Dünya Savaşı sonrasına rastlamaktadır.⁴⁸³

Tablo 1. Bazı Ülkelerde İlk Daimi İstihbarat Oluşumları⁴⁸⁴

<i>Yıl</i>	<i>Ülke</i>	<i>Servis Adı</i>	<i>Tür</i>
1860	Almanya	Section III b	Askerî istihbarat
1875	Fransa	Deuxieme Bureau	Askerî istihbarat

⁴⁸² XIX. yüzyıl sonu Amerikan askerî istihbaratı hakkında bkz. (Lowenthal, 2009, s. 12).

⁴⁸³ Bkz. (Milliot, 2009, ss. 85-116; Chaliand, 1998, ss. 114-128).

⁴⁸⁴ Bkz. (Wheeler, 2012, s. 48).

1881	Japonya	Kempei Tai	Askerî kontrespiyo-naj
1881	Rusya	Okhrana	Gizli Politik Polis
1885	ABD	Bureau of Military Infor.	Askerî İstihbarat
1887	Britanya	Department of Naval Intelligence	Donanma İstihbaratı
1909	Britanya	MO-6 (sonra MI-6)	Dış İstihbarat

Tablodaki istihbarat oluşumlarının kuruluş tarihlerinden de anlaşıldığı gibi, XIX. yüzyılın ikinci yarısı dünyadaki çoğu ülkeyi birbiriyle benzeşmeye zorlayan küresel bir homojenleşme durumu ile karşı karşıya bırakır. Osmanlı İmparatorluğu gibi Batı'yı takip etmeye yüzyıllar öncesinden başlamış devletlerin siyasî ve askerî doktrinleri de, rakipten farklılaşmaya değil rakibe benzeyerek ona üstün gelme çabasına dayalı hale gelir. Bilhassa 1850'lerden sonra giderek ulus-devletleşmekte olan XIX. yüzyılın monarşileri, aralarındaki siyasî, ticarî ve askerî rekabetin şiddeti arttıkça birbirleriyle daha çok kaynaşmaya ve birbirlerine daha çok benzemeye başlarlar. Devletler arasında ortak bir “devletlerarası” ya da “uluslararası” hukukun ve ilişkinin ortaya çıkması da bu kaynaşmanın bir sonucu olarak düşünülebilir. Bu noktada söz konusu “kaynaşma süreci”nden diplomatik ilişkiler kadar istihbarat faaliyetlerinin de etkilendiğini ve bu konuda belirli bir standartlaşmanın başladığını özellikle belirtmek gerekir. Bilhassa teknolojik gelişmelerle hız kazanan haberleşme ve ulaşım imkânları, önceki yüzyıllarda “gizli bilgi” konumunda olan teknik ve taktik verilerin daha hızlı toplanması ve yayılmasını mümkün kılar. Osmanlı İmparatorluğu da dâhil olmak üzere geç XIX. yüzyıl devletlerinin istihbaratın

paylaşımında sıklıkla kullanmaya başladıkları telgraf teknolojisi, bu konuda bir devrim niteliği taşımaktadır. XIX. yüzyıl öncesinde istihbarat faaliyetleri, ağırlıklı olarak bizzat siyasî ve/veya askerî liderin şahsı etrafında kurduğu casus/muhbir ağı ile yürütülürken, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artık, istihbarat konusunda uzmanlaşmaya başlamış bürokratlar, askerî ataşeler ve bizzat devletin görevlendirdiği dış temsilcilikler bünyesinde çalışan istihbarat memurları görev almaya başladılar (Yıldız, 2012, ss. 240-241; Wheeler, 2012, s. 47). Dolayısıyla XIX. yüzyıldaki istihbarat faaliyetlerinin önceki yüzyıllara nazaran formelleşip yetkinleştiği ve daha karmaşık bir yapıya büründüğü söylenebilir.

XIX. yüzyıl istihbarat dünyasında, yüzyıllardır aktif olarak kullanılan askerî istihbaratın yanında ilk sivil istihbarat organizasyonları oluşmaya başlamış ve bu organizasyonlar daha çok dedektiflik, politik/siyasî polislik ve güvenlik ajansları şeklinde ortaya çıkmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Pinkerton Dedektiflik Ajansı bu organizasyonlardan biri olarak örnek gösterilebilir. Resmî adı "Pinkerton Ulusal Dedektiflik Ajansı (Pinkerton National Detective Agency)" olan ajans Allan Pinkerton (1819-1884) tarafından kurulmuş ve özel güvenlik ve dedektiflik ajansı olarak 1850'lerden itibaren faaliyet göstermiştir. Ülkedeki tren ve posta soygunları da dâhil olmak üzere her türlü asayiş olayıyla ilgilenen Pinkerton Dedektiflik Ajansı, Amerikan İç Savaşı sırasında (1861-1865) Başkan Abraham Lincoln'a istihbarat hizmeti vererek savaştan sonra yarı resmî bir kuruluş haline gelmiştir. Nitekim CIA yayınları da dâhil çoğu kaynakta Pinkerton Dedektiflik Ajansı'nın "Amerikan gizli servislerine öncülük ettiği" kayıtlıdır.⁴⁸⁵ Pinkerton örneğinde olduğu gibi XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diğer Batı ülkelerinde de benzer dedektiflik/politik polislik organizasyonları şekillenmeye başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise geç XIX. yüzyılda devletin sahip olduğu siyasî ve bürokratik yapı, devrin istihbarat ağını şekillendiren en önemli unsur olarak

⁴⁸⁵ Bkz. CIA/The Office of Public Affairs, *Intelligence in the Civil War*, s. 9. Amerika Birleşik Devletleri'nde görevli Osmanlı diplomatlarının İstanbul'a gönderdiği raporlarda "Pinkerton Hafîyye Me'mûrları İdâresi" adıyla anılan bu organizasyon, daha önce de ifade edildiği gibi özellikle Amerika'daki Ermeni komitelerine yönelik faaliyetlerde Osmanlı diplomatlarınca istihbarat görevlerinde kullanılmıştır.

karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Abdülhamid dönemi devlet aygıtının geçirdiği siyasî varyasyonun ayrı ve özel bir yeri vardır. Önceki bölümde ifade edildiği gibi II. Abdülhamid dönemi, şüphesiz, Osmanlı imparatorluk tarihinin en koyu mutlakîyetçi ve en kuvvetli merkeziyetçi biçiminin hüküm sürdüğü bir dönem olmuştur. Muhalefetin “istibdat” olarak nitelendirdiği bu yönetim biçimi aslında dönemin istihbarat ağına ivme kazandıran olgulardan biridir. Bu dönemde gerek imparatorluğun dâhili yönetimiyle ilgili vilayetlerden telgraf ve mektup gibi araçlarla gönderilen haberlerin, gerekse dışişlerini ilgilendiren diplomatik rapor, istihbarat raporları ve benzeri raporların toplandığı merci - dolayısıyla da istihbarat ağının ana merkezi- Yıldız Sarayı olmuştur. III. Selim’den itibaren padişahların yazları dinlenmek için tercih ettikleri Beşiktaş sırtlarındaki Yıldız mevkii, II. Abdülhamid’in tahta geçişinin ardından tam anlamıyla olmasa da bir “Saray” görünümü almaya başlamıştır. Kabul etmek gerekir ki otuz üç yıllık II. Abdülhamid saltanatında hükümdarın ikametgâhı ve imparatorluğun en önemli kurumu olarak bu Saray, merkezî idarenin kalpgâhını oluşturmuştur. Bu dönemde Yıldız Sarayı Bâb-ı Âlî karşısında zaman zaman otoriteyi temsil eden, zaman zaman da Bâb-ı Âlî’ye hükmeden bir idare merkezi görünümü almıştır. Esasen XIX. yüzyılda, bilhassa Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra hükümetin yanında arka plana düşmeye ve idareden çok temsili görevler üstlenmeye başlayan Osmanlı Sarayı, II. Abdülhamid döneminde idarede yeniden söz sahibi olacaktır. Özellikle Şubat 1878’de I. Meclis-i Mebusan’ın “tatil” edilmesinden sonra hissedilmeye başlanan bu durum, ilerleyen yıllarda hilafet makamına ısrarla vurgu yapılmasıyla açıkça görülecek, Bâb-ı Âlî’yi ise büyük kararların alınmasından çok, bürokratik işlerin yürütüldüğü bir idare merkezi haline getirecektir (Ortaylı, 2012, s. 488). Findley’in (2014) ifadesiyle “Yıldız Sarayı Abdülhamid döneminde sivil-bürokratik mekanizmanın merkez unsurunu oluşturacak; tüm Bâb-ı Âlî ve sivil bürokrasi ise bu geniş mekanizmanın bir bölümünde yer alacaktır.” (s. 261). Bu yönüyle ve Osmanlı bürokratik yapısının değişim geçirmesinin de etkisiyle Yıldız Sarayı bu dönemde birbirinden çok farklı ve karmaşık misyonlar üstlenmiştir.

Dönemin istihbarat ağında Yıldız Sarayı’nın üstlendiği dört önemli misyondan söz edilebilir. Bunlardan ilki, Yıldız Sarayı’nın imparatorluğu en uzak vilayetlere

bağlayan işlek bir telgraf merkezi olmasıdır. XIX yüzyılın ikinci yarısı, tıpkı demiryolu, telefon ve fotoğraf teknolojisi gibi Osmanlı ülkesinin telgraf teknolojisiyle tanıştığı dönem olmuştur.⁴⁸⁶ Avrupa’da, İngiltere ve Fransa’da 1840’larda demiryolu hatlarına paralel olarak çekilmeye başlanan ilk telgraf hatları Osmanlı İmparatorluğu’na Kırım Savaşı sırasında gelecektir. Cephedeki birliklerle hızlı iletişim kurmak amacıyla İngilizler tarafından deniz altından Balaklava-Varna-İstanbul arasına ilk hat çekilmiş; 1860’ların sonlarına gelindiğinde ise Rumeli’nin büyük bölümü ile Bursa, Trabzon, Erzurum, Kars gibi Anadolu vilayetleri ve Basra gibi imparatorluğun uzak vilayetleri merkezle telgraf aracılığıyla iletişim kurabilme imkânına kavuşmuştur (Yazıcı, 1985, ss. 1647-1652). Abdülhamid dönemine gelindiğinde, son yirmi yılda yapılan çalışmalarla Osmanlı vilayetlerinin büyük bölümüyle telgraf iletişimi kurulabilmektedir. II. Abdülhamid daha çok Girit ve Arabistan gibi imparatorluğun henüz telgrafla buluşmadığı denizaşırı ve uzak bölgelerine hatlar çekirmiştir. Bununla birlikte bu dönemde Posta ve Telgraf Nezareti’nin teşkilatlanması devam ettirilerek bu kurumun taşrada da birimler kurması sağlanmış ve her türlü haberleşmede bu kurum yetkili kılınmıştır.⁴⁸⁷ Bunun dışında Yıldız Sarayı’nın Mabeyn Başkitâbeti’ne bağlı bir hususi şifre dairesi oluşturularak, valiler, vali muavinleri, kumandanlar, sefirler, sefaret müsteşarları, şehbenderler ve özel görevle çeşitli bölgelere gönderilen memurlara şifre anahtarı verilmiş ve bu yetkililerin doğrudan doğruya Yıldız Sarayı ile iletişime geçmeleri sağlanmıştır. Bu konuda en dikkat çekici tespit, yine Sultan’ın en yakınındaki isimden, Başkâtip Tahsin Paşa’dan gelmiştir. Tahsin Paşa’ya (1999) göre Yıldız Sarayı’nın telgraf politikası ve özellikle de hususi şifre dairesinin tesisi “Sultan Hamid’in bütün muamelat-ı devleti sarayda toplamak ve her tarafa şâmil bir istihbar ve kontrol şebekesi vücuda getirmek hususundaki siyaseti”nin bir sonucudur (s. 26).

⁴⁸⁶ Selim Deringil (2009) telgraf teknolojisini zırhlı gemi ve makineli tüfekte birlikte XIX. yüzyıl monarşilerinin “varoluş mücadelesi”nde kullandıkları temel araçlar arasında sayar; (s. 13).

⁴⁸⁷ Nitekim Osmanlı ülkesindeki ilk telefon hattı da İstanbul’daki Posta ve Telgraf Nazırı’nın odası ile Telgraf Müdürlüğü arasında 1881 yılında çekilmiş; fakat Önay’a (1972) göre bu hat denetimsiz ve gizli haberleşmede kullanılabileceği endişesiyle söktürülmüştür; (s. 7).

İkinci misyon olarak, Yıldız Sarayı istihbarat raporlarının ulaştırıldığı son merkezdir. Bilhassa, II. Abdülhamid'in kişisel hizmetçilerinin oluşturduğu "Küçük Mabeyn"den ayrı tutulmak için "Büyük Mabeyn" olarak adlandırılan Yıldız Sarayı'nın bir bölümü, bir bakıma Kalem Dairesi vazifesi görerek bilgi/haber alışverişinde önemli görevler üstlenmekteydi. Yıldız Sarayı'na gelen ve giden tüm yazılar, bunun yanında vilayet ve dış temsilciliklerden ulaştırılan her türlü istihbarî rapor Mabeyn'e bağlı Başkitâbet Dairesi'nin elinden geçmiş ve bu daire Findley'in (2014) deyimiyle "Hamidiye sisteminin en önemli bürokratik dairelerinden biri haline gelmiştir." (s. 262). Ayrıca Mabeyn Dairesi mensuplarının sadrazamın dahi her istediğinde görüşemediği Sultan'a doğrudan doğruya ulaşma imkânına sahip olmaları gördükleri vazifenin önemini ortaya koyar niteliktedir. Aslına bakılırsa burada, çok belirgin olan, ama genellikle perde arkasında kalmış Osmanlı bürokrasisinin bir özelliği ortaya çıkmaktadır: Haberin elde edildiği ana kaynaktan, son ulaştırıldığı merkez olan Yıldız Sarayı'na gelinceye değin güvenliğini sağlamak ve bilgiyi hızlı bir şekilde merciine ulaştırmak, Osmanlı bürokrasisinin Yıldız Sarayı'na karşı yüklendiği önemli görevlerden biri ya da başka bir ifadeyle Yıldız Sarayı'nın bürokrasiden önde gelen beklentilerinden biri olmalıdır.

Tüm bu haber alma ağının bir parçası olarak son karar merci ve imparatorluğu yöneten yazışmaların çıkış noktası olması, Yıldız Sarayı'nın diğer önemli misyonlarıdır. Örneğin başkentte, coğrafi bölgelere göre sınıflandırılan istihbarat ağının üst mercileri Zaptiye Nezareti, Dahiliye Nezareti, Sadaret makamı ve nihayet Yıldız Sarayı'dır. II. Abdülhamid dönemi boyunca Yıldız Sarayı, istihbarat yazışmalarının son muhatabıdır ve karar alıcı yegane merkezdir. Nitekim daha çok Osmanlı bürokrasi yapısıyla ilgili olsa da, aylık bin-iki bin kuruşluk hafiye tahsisatı taleplerinin dahi Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e, Sadaret'ten de Saray'a arz edildiğini ve Saray'ın izninden⁴⁸⁸ sonra

⁴⁸⁸ Findley (2010) bunu "istizan (izin isteme)" terimiyle açıklar ve bu konuda "Abdülhamid devrinde her şey için izin istenmesi gerekiyordu" tespitinde bulunur; (s. 224).

onaylandığını görüyoruz.⁴⁸⁹ Bu noktada özellikle Dahiliye Nezareti ve Sadaret makamı ile Yıldız Sarayı arasında geçen yazışmalar ayrı bir öneme sahiptir ve bu yazışmalar Sultan'ın istihbarata dayalı her türlü habere özel ilgi duyduğunu gözler önüne serer.⁴⁹⁰ Her ne kadar raporlarda devleti doğrudan doğruya tehdit eden ya da siyasî bir hüviyet taşıyan haberler ender olarak yer alsa da, bu raporlar Mabeyn tarafından saklanıp sınıflandırılmış⁴⁹¹, gerektiğinde ilgili mercilere ek bilgi talebi ya da talimatlarda bulunulmuştur. Talimatlar irade-i seniyye ve raporlarda genellikle “tedâbîr-i lâzime icâbı” ve “vukû’âta meydan verilmemesi”⁴⁹² gibi ifadelerle ya da gereğinin yapılmasını emreden “olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir” gibi kalıplarla yer almaktadır.⁴⁹³

Yıldız evrakına göre, resmî olarak Yıldız Sarayı'na ulaştırılan istihbarat raporları üç ana kaynaktan elde edilmektedir:

1. Merkezde, vilayetlerde ve dış temsilciliklerde görevli hafiye memurlarının gönderdikleri istihbarat raporları/jurnaller⁴⁹⁴;

⁴⁸⁹ Örneğin bkz. “(...) icrâ-yı tahkîkât yolunda sarf olunmak üzere Beyrut vilâyetine şehri bin beş yüz kuruş hafîyye tahsîsâtı i'tâsı hakkında (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 288/56, H. 27.03.1312 (M. 28.09.1894).

⁴⁹⁰ Yıldız Sarayı Başkitâbet Dairesi'ne sunulan raporlar arasında “İstinye'de bir değirmende iyi una kalitesiz un karıştırılarak halk sağlığının tehdit edildiğine dair istihbarat”ın yer alması, bu haber çeşitliliğini ortaya koyar; bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1685/88, H. 07.05.1307 (M. 30.12.1889).

⁴⁹¹ Bunu, bir konuda bilgi talep edildiğinde ya da bir emir verileceğinde sık sık eski yazışmalara atıf yapılmasından anlayabiliyoruz.

⁴⁹² Örneğin bkz. “Ermenilerin Pazar günü Kumkapı Galata Beyoğlu Makriköy semtlerinin birinde bir uygunsuzluk ibkâ'ı fikrinde bulundukları istihbâr kılınmış olduğundan serîfân *tedâbîr-i lâzime icâbı* ve o mahâlde *vukû'âta meydan verilmemesi* bâ-irâde-i seniyye (...) taraf-ı vâlâ-yı Seraskerî ile Zabtiye Nezâret-i Celîlesi'ne iş'âr kılınmış (...) ve men'-i vukûât için asker veya jandarma ile tedbir alınması (...)”, BOA, *Y.PRK.ASK.* , 62/55, H. 04.12.1307 (M. 22.07.1890).

⁴⁹³ İrade ve resmî yazışmalardaki bu ifadeler üzerine bir inceleme için bkz. (Kütükoğlu, 1994, ss. 391-392).

⁴⁹⁴ Örneğin bkz. çeşitli jurnal örnekleri; “(...) Bugün saat yedi buçukda Reşad Efendi Zincirlikuyu köşküne gidip akşamüzeri sarayına geldiği me'mûrlarının jurnallerinden; bugün Kemaleddin Efendi saat beş râddelerinde Balmumcu çiftliğine gidip oradan Beyoğlu'na ve Galata'ya uğrayarak sarayına geldiği me'mûrlarının jurnallerinden; bugün Hayreddin Paşa'nın yalisına kimsenin gelmediği me'mûrlarının jurnallerinden; Mısırlı Halim Paşa'nın, dairesinde bulunanların kâffesine ruhsat verip yalnız üç kişi bırakmış olduğu, muhbirimiz Reşid Bey tarafından vürûd eden jurnalden anlaşılmış olmakla arzına ictisâr kılındı. Fermân efendimiz hazretlerindir”, BOA, *Y.PRK.AZJ.* , 4/6, H. 28.11.1297 (01.11.1880); ayrıca bkz. “Fransa'nın Tunus'u himayesine alma

2. Vilayet ve dış temsilciliklerden telgraf ve mektup gibi dönemin iletişim araçlarıyla iletilen diplomatik rapor ve istihbarat raporları⁴⁹⁵;

3. Merkezde, Bâb-ı Âlî, Seraskerlik, nezaretler ve diğer devlet dairelerinden ulaştırılan tezkireler, vukuat raporları, haber raporları ve arzılar.⁴⁹⁶

faaliyetlerinin tetkiki için gönderilen hafiye raporları” hakkında, BOA, *Y.PRK.UM.* , 4/58, H. 30.07.1298 (M. 28.06.1881); “İdama mahkûm Ermeni çete reisi Tomanyan’ın zevcesinin Bristol’daki adresini bulmak için görevli bir hafiye memurunun raporları” hakkında, BOA, *Y.PRK.TKM.* , 26/55, H. 10.05.1310 (M. 30.11.1892); “Sırpların Yenipazar civarına asker gönderdiklerine dair bir hafiyenin verdiği malumat” hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 184/10, H. 03.01.1303 (M. 12.10.1885); “İran’ın sınır tecavüzü ve harp tedariklerini tahkikat için görevlendirilen hafiye raporları” hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 185/41, H. 09.02.1303 (M. 17.11.1885); “Bulgaristan ve Şarkî Rumeli hakkında hafiye raporları” hakkında, BOA, *Y.PRK.UM.* , 9/53, H. 26.03.1304 (M. 23.12.1886); “Sudan ve Habeşlilerin durumu, İtalyanların hareketi ve saire hakkında Sevakin hafiye memurlarından gelen raporların takdimi” hakkında, BOA, *Y.MTV.* , 31/26, H. 22.06.1305 (M. 06.03.1888).

⁴⁹⁵ Örneğin bkz. “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Londra Büyükelçisi Musurus Paşa’nın Balkanlar’da Türk kuvvetlerinin Rus ordusu karşısında takip etmesi gereken savaş planı ve İngiliz donanması hakkında aldığı istihbaratın değerlendirilmesi” hakkında, BOA, *Y.PRK.HR.* , 1/52, H. 24.07.1294 (M. 04.08.1877); “Bulgaristan’ın aldığı harp tedarikleri hakkında Berlin ve Petersburg Sefaretleri’nden yapılan istihbarata ve Sırbistan ahvali hakkında Viyana Sefareti’nden alınan tahrirat” hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 174/81, H. 23.11.1300 (M. 25.09.1883); “1880 senesinde Fas işleri hakkında Madrid’de akdolunan muahedenamenin yeniden tetkiki için toplanacak konferansa Rusya’nın temsilci göndermesine gayret edildiği istihbaratını içeren Madrid Sefareti’nin telgrafının takdimi” hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 208/40, 11.03.1305 (M. 27.11.1887); “Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından Mısır’dan Serkurenâlık makamına hitaben gönderilen İstanbul’daki Ermeni fesat komitasının fiil ve harekâtı hakkında istihbarat ve izahatı içeren mektubun takdimi” hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 240/108, H. 27.03.1308 (M. 10.11.1890); “Sırbistan’ın taarruzda bulunacağı hakkındaki yanlış istihbarat dolayısıyla Yenipazar ve Yenivaroş kazalarında meydana gelen heyecanın bastırıldığına dair Kosova Vilayeti’nin telgrafları” hakkında, BOA, *Y.MTV.* , 153/14, H. 22.10.1314 (M. 26.03.1897); “Manastır Vilayeti’nde Düvel-i Ecnebiye konsoloslarının Devlet-i Aliyye tebaasından olan Rum ve Bulgarları kendi tabiiyetlerine geçmeğe teşvik ettikleri hususunda Manastır Vilayeti eski tercümanı Makri Yanko’nun gönderdiği layihanın takdimi” hakkında, BOA, *Y.PRK.BŞK.* , 5/48, H. 19.02.1299 (M. 10.01.1882).

⁴⁹⁶ Örneğin bkz. “İstihkâmları keşfetmek üzere Bulgaristan’dan üç hafiye gönderileceğine dair alınan haberlerin Seraskerlikçe arzı” hakkında, BOA, *Y.MTV.* , 130/73, 08.05.1313 (M. 27.10.1895); “Bulgarların Sofya ile Dupniçe (Dupnitsa) arasında askerî tatbikat yapacaklarına dair istihbarat ile mukabil hazırlık hakkında Seraskerlik tahrirâtı” hakkında, BOA, *Y.MTV.* , 50/26, H. 11.10.1308 (M. 20.05.1891); “Bir Sırp ajanının Babiâli’ye gelerek, Devlet-i Aliyye’nin asrın gereklerine uyarak siyasette ve idarede bir terakki göstermediği, üç yüz sene evvelki idare tarzını takip eylemekte olduğu ve bunun misalinin Bosna-Hersek’teki idare olduğunu ifade ederek, Devlet-i Aliyye’ye bir yük olan Bosna-Hersek’in münasip bir bedel mukabilinde Sırp

Görüldüğü gibi merkezinde Yıldız Sarayı'nın yer aldığı, istihbarat raporlarının Yıldız Sarayı'na ulaştırıldığı ve raporlar doğrultusunda nihai kararların Yıldız Sarayı'ndan verildiği bir haber alma ağı söz konusudur. Aslına bakılırsa ilgili diğer kurumların da dâhil olduğu bu istihbarat ağına ivme kazandırmayı amaçlayan tezkire, talimatname ve irade-i seniyye benzeri birçok metinden, Abdülhamid yönetiminin haber alma konusundaki çabalarını izleyebilmek mümkündür. II. Abdülhamid saltanatının henüz ilk dilimi diyebileceğimiz bir tarihte, 18 Temmuz 1889 (Hicri 20 Zilkade 1306) tarihinde Başkâtip Süreyya Paşa tarafından kaleme alınan ve Dahiliye Nazırı Ahmed Münir Paşa'ya tebliğ edilen bir tahriratta, Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin özünü oldukça açık şekilde ortaya koyan ifadelerle karşılaşmaktayız. Tahrirata göre başta Zaptiye Nezareti ve Şehremaneti olmak üzere bağlı daire ve birimlerin, “vesâit-i tahkikiyeleri dahi mükemmel olduğundan” yalnız “vukûât-ı âdiye-i rûz-merreyi (günlük âdi olayları) değil cemiyet teşkîli ve nümâyişler icrâsı gibi” önceden haber alınması gereken hususları da “vakti ve zamanıyla” Dahiliye Nezareti'ne ihbar etmeleri gerekmektedir.⁴⁹⁷ Tahriratın devamında haber alma sisteminin ve bilgi akışının nasıl işlemesi gerektiği konusunda emirlere yer verilir: Bu konuda (haber alınan gelişmelerin işar ve ihbarı konusunda) gerek Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti, gerekse iktiza eden diğer dairelere gerekli tebligat yapılmalı; yetkili olan daireler salâhiyetleri çerçevesinde “muamelât-ı lâzıme” derhal icrâ ederek hâiz-i ehemmiyet olan malumâtı” padişahlık makamına arz etmelidir.

Hükûmeti'ne verilmesi halinde, Sırbistan'da olduğu gibi asayişin sağlanacağı hakkında ifadelerde bulunduğu dair Safvet Paşa'nın tezkiresi” hakkında, BOA, *Y.EE.* , 43/117, H. 08.06.1293 (M. 01.07.1876); “Bâb-ı Âlî'nin Ülgün hakkında devletlere vermiş olduğu notaya ait olarak Londra Maslahatgüzârı ile Viyana Sefareti'nden alınan gayr-i resmî cevapların takdimi” hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 165/135, H. 23.10.1297 (M. 28.09.1880); “Cevad Paşa'nın Alman sefiriyle yaptığı mülakat esnasında, sefirin, Yunanistan'da Trikopis'in iktidara geçmesi üzerine Osmanlı sınırında askerî harekâta başlanacağı yolundaki istihbarata ilişkin söylediği sözler ve Avusturya elçisinin bu hususa ait mütalaalarına dair Cevad Paşa'nın Başkıtabet'e sunduğu arıza ile tezkirelerin müsveddeleri” hakkında, BOA, *Y.EE.* , 46/2, H. 19.12.1309 (M. 15.07.1892).

⁴⁹⁷ “(...) Muhtâc-ı izâh ve beyân olmadığı üzere Şehremânet ve Zaptiye Nezâreti Nezâret-i Celîlelerine merbûd devâirden olub vesâit-i tahkikiyeleri dahi mükemmel olduğundan bu dâirelerin yalnız vukûât-ı âdiye-i ruz-merreyi değil cem'îyyet teşkîli ve tefric vesîlesiyle bazı nümâyişler icrâsı gibi vaktinde haber alınması lâzım gelen husûsâtı dahi vakti ve zamânıyla Nezâret-i Celîleleri'ne iş'âr ve ihbâr etmeleri muktezî olduğundan (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 1639/86, H. 20.11.1306 (M. 18.07.1889).

“Malumât” padişaha arz edildikten sonra çıkacak olan irade-i seniyyeye ve ilgili dairelere “taraf-ı sâmi-i nezâret-penâhîlerinden (padişaktan) i’tâ ve icrâ olunacak” emir ve tenbihlere göre hareket edilmelidir.⁴⁹⁸ Anlaşıldığı gibi Süreyya Paşa’nın bu tahriratı, haber alınması gereken gelişmelerin vaktinde haber alınması, alınan haberlerin hızlı şekilde değerlendirilmesi, alınan habere göre yetki dâhilinde gereğinin yerine getirilmesi ve padişahlık makamına arz edilmeye şayan bilgilerin bildirilmesi gibi direktiflere yer vererek, esas itibariyle bilgi akışının ve haber alma sistemin işleyişini ortaya koyar niteliktedir.

1889 tarihli böyle bir tahrirat, 1880’ler sona ererken Osmanlı bürokrasisinin henüz istenilen seviyede bir bilgi/haber paylaşım ağına sahip olmadığını ya da başka bir ifadeyle bilgi/haber paylaşım ağının arzu edilen seviyeye ulaşmadığını düşündürmektedir. Esasında Abdülhamid dönemi boyunca belirli aralıklarla talimatname formatında benzer tahrirler yayımlanmaya devam edecek ve Osmanlı bürokratlarının bilgi/haber paylaşım ağına dâhil olmaları sıklıkla teşvik edilecektir. Yukarıdaki tahrirattan yaklaşık bir sene sonra yine Süreyya Paşa tarafından, bu kez hususi bir tezkire kaleme alınarak İstanbul’un asayişinde sorumluluk sahibi olan Zaptiye Nezareti ve Seraskerliğe gönderilecektir. Tezkire, Yıldız Sarayı’nın ilgili kurumlardan beklentilerine ve hafiye-polis gibi güvenlik unsurlarının çalışma sistemlerine dair emir ve ifadeler içermesi bakımından kayda değerdir:

“Seraskere ve Zabtiye Nezâreti’ne gönderilen tezkire-i husûsiye sûretidir

İstanbul’da kesretli Ermeni bulunan mahallerde ictimâ’ günleri mekteb ve kiliselerin civârlarında kullar ve polisler ve hafıyye me’mûrları gezdirilerek ve işe fevkalâde ehemmiyet verildiği sezdirilmeyerek gâyet muteberâne davranılıp bir güna uygunsuz hâl ve hareket zuhûruna meydan verilmemesi ve bir de bazı tulumbacı ve misûllü Ermenilerin esliha mübâyaasıyla

⁴⁹⁸ “(...) Bu bâbda gerek emânet ve nezâret-i müşârûnileyhiye gerek sâir iktizâ eden devâire tebligât-ı müessire icrâsıyla devâir-i mezkûreden gelen ma’lûmâta göre (...) salâhiyet dâiresinde olan husûsât için muâmelât-ı lâzîminin derhâl icrâsıyla bunlardan hâiz-i ehemmiyet olanların hâkiyâ-yı şâhâneye dahi arz ve inbâsı ve olbâbda buyrulacak irâde-i seniyyeye tevfiikân hareket olunması ve devâir-i mezkûrece bu sûretin icrâsı ve (...) taraf-ı sâmi-i nezâret-penâhîlerinden i’tâ ve icrâ olunacak evâmîr ve tenbihâta tevfiikân muâmele olunur ise de (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 1639/86, H. 20.11.1306 (M. 18.07.1889).

üzerlerinde silâh taşımakda oldukları haber verilmekde olub büyük şehirlerde silâh taşımak memnû olduğundan o misüllüler derdest edilip silâhları müsâdere edilmekle berâber niçün silâh taşıdıkları kendilerinden suâl olunarak ve verecekleri cevâba göre haklarında nizâmen îfâ-yı muâmele olunmak üzere kendilerinin ale-l-usûl adliyyeye teslîmi husûsuna me'mûrin-i zâbitaca pek ziyâde dikkat olunması muktezâ-yı irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhîden olarak Zabtiye Nezâret-i Aliyyesi'ne dahi teblîğ edilmiş olmakla olbâbda / 11 Zilhicce 307

Mukâbele olunmuşdur
Abd-i Memlûkleri Süreyyâ"⁴⁹⁹

İstihbarat ve asayişî sağlama faaliyetlerinde hafiye ve polis memurlarının kullanılmasını teşvik eden bu tür tezkireler, ilginç şekilde, Abdülhamid döneminin son diliminde dahi yayımlanmaya devam edecektir. Üstelik sadece İstanbul'daki kurum ve memurları değil, tüm vilayetleri kapsayacak şekilde irade-i seniyye ve talimatname formatında bu tür emirler yayımlanacak ve çeşitli uyarıları içeren bu yazılar devlet merkezinden vilayetlere dağıtılacaktır. Nitekim 1903 gibi geç bir tarihte, II. Abdülhamid tarafından Başkâtip Tahsin Paşa'ya yayımlattırılan bir irade-i seniyye, Sultan'ın istihbarat faaliyetlerinde "casuslar kullanılması"na ne derece önem verdiğini ortaya koyar:

"Yıldız Saray-ı Hümâyûnu Başkitâbet Dâiresi

Bulgar eşkıyâsının izale-i vücûdu için cihet-i askeriyece taharriyât ve ta'kîbâtıdan geri durulmuyor ise de me'mûrîn-i hükûmet taraflarından da evvelce icâb eden mu'temed câsuslar istihdâmıyla eşkıyânın tasmîmât ve harekâtından ve ihtifâgâhlarından ma'lûmât alınarak cihet-i askeriyye bildirilmesi ve zuhûru istihbâr olunan eşkıyâdan kıtaât-ı askeriye kumandanlarına ma'lûmât it'âsı hâlinde def'u tenkîl-i eşkıyâ maddesinin bir kat daha kesb-i suhûlet edeceği Müşir Edhem ve Ömer Rüşdi Paşalar Hazerâtı tarafından arz ve iş'ar kılınmış ve olvechile îfâ-yı muktezâsı husûsunda irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî şeref-müteallik buyrulmuş olmakla olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

19 Cumâdelâhire 321/ 29 Ağustos 319

⁴⁹⁹ BOA, Y.PRK.BŞK. , 18/77, H. 11.12.1307 (M. 29.07.1890).

Her ne kadar Makedonya'daki Bulgar komitelerinin takibine yönelik 1903 gibi Abdülhamid döneminin geç bir tarihine ait olsa da, bu irade-i seniyye hükümet memurlarına casuslar kullanmaları gerektiğini açıkça telkin ve emreden iradelerden biri olması bakımından önemlidir. İrade-i seniyye üzerinde yapılacak kısa bir incelemeden de anlaşılacağı gibi bu iradede, her şeyden önce eşkıyalık faaliyetlerinin⁵⁰¹ takibinde askerî kurumlara yardımcı olunması ve hükümet memurları (sivil yöneticiler kastediliyor) tarafından "mutemed (güvenilir) casuslar" istihdam edilmesi istenmiştir. İradenin devamında eşkıya hareketlerinin takip edilerek elde edilen istihbaratın askerî makamlarla paylaşılması gerektiği ve böylelikle eşkıyalık olaylarının bir kat daha azalacağının öngörüldüğü vurgulanmaktadır. Yıldız Sarayı'ndaki askerî danışmanlardan Müşir Edhem ve Ömer Rüşdi Paşaların tavsiyeleriyle çıkarıldığı anlaşılan, casusluk vurgusunu ön plana çıkaran, takip/istihbarat faaliyetlerini canlandırmayı amaçlayan ve sivil görevlilerle askerî makamların istihbarat paylaşımında bulunmalarını emreden bu irade-i seniyye, Yıldız Sarayı'nın istihbarat önceliklerini ortaya koyması bakımından önemli bir belge niteliğindedir. İrade-i seniyye Dahiliye Nezareti ve Rumeli Vilâyâtı Müfettişliği'ne bildirilmiş, bunlardan Rumeli Müfettişliği'nden iki gün sonra gelen cevap Sadrazam Ferid Paşa tarafından Yıldız Sarayı'na sunulmuştur. Rumeli Müfettişliği'nden iradeye verilen cevapta, gerek Rumeli'deki mahalli yetkililerce ve gerekse Rumeli Müfettişliğince hafiye memurları istihdam edilmekte ve elde edilen istihbaratın askerî makamlarca paylaşmakta olduğu belirtilmiş; ayrıca irade gereğince bu konuda "bir kat daha gayret ve dikkat olunması için icap edenlere tebligat icra edildiği" ifade edilmiştir.⁵⁰² Dahiliye Nezareti de Pirlepe, Ohri,

⁵⁰⁰ BOA, *İ.HUS.* , 109/76, H. 19.06.1321 (M. 12.09.1903).

⁵⁰¹ Daha önce de ifade edildiği gibi Osmanlı belgelerinde eşkıyalık ve komitecilik faaliyetleri sıklıkla birbirinin yerine kullanılmıştır. Burada da Bulgar komitecilik faaliyetleri kastedilmektedir.

⁵⁰² "Me'mûrîn-i hükûmet taraflarından icâb eden mu'temed hafîyyeler istihdâmıyla Bulgar eşkıyâsının harekâtından ve ihtifâlarından ma'lûmât alınarak cihet-i askeriyye bildirilmesi ve zuhûru istihbâr olunan eşkıyâdan kıtaât-ı askeriye kumandanlarına ma'lûmât i'tâsı hakkında emr u fermân hazret-i cenâb-ı hilâfetpenâhî Dâhiliye Nezâret-i Celîlesiyle Rumeli Vilâyât-ı Şâhânesi Müfettişliği'ne ledi'l-tebliğ gerek hükûmât-ı mahalliyece ve gerek kendisince eşkıyâya dâir istihsâl edilmekte olan ma'lûmât cihet-i askeriyece dâimâ tebliğ (...) ve tebliğ ve ma'lûmâta bir kat daha gayret ve dikkat

Kırçova ve Filorina kaymakamlıklarıyla Debre Mutasarrıflığı'na gönderdiği tahriratta irade-i seniyyeye atıfla “cihet-i mülkiyece mutemed casuslar istihdam edilmesi” gerektiğini emretmiştir (BOA, *TFR.I.MN.* , 17/1640, H. 19.06.1321 / M. 12.09.1903).

Zaman zaman yayımlanan bu tür emirler sadece Yıldız Sarayı kaynaklı değildir ve Bâb-ı Âlî de benzer talimatlar yayımlayarak istihbarat ve asayiş faaliyetlerini düzene koymak istemiştir. Sadaret makamı tarafından 3 Şubat 1897 tarihinde⁵⁰³ “Asâkir-i şâhâne kumandanlarına ve me'mûrîn-i zâbitaya ta'lîmât” başlığıyla yayımlanan dört maddelik bir talimatname⁵⁰⁴ bunlardan biridir. Talimatnamede, İstanbul'da asayişin muhafazasıyla görevli askerî birlikler ve polis kuvvetlerinin vazifelerini birbirlerinden yardım alarak yerine getirmeleri emredilmiştir. Söz konusu talimatnamenin “polis kuvvetleri”ni ilgilendiren kısmı, açıkça ifade edilmese de, ülkede asayişin korunmasıyla görevli ve polis karakollarında vazifeli hafiye memurlarını da kapsamaktadır. Talimatnameye göre, bir veya birkaç mahalde emniyet ihlal edildiği takdirde asker, polis ve jandarma sınıfları

olunması için icâb edenlere teblîgât icrâ edildiğini manzûr Müfettiş Paşa Hazretlerinden alınan telgrafnâme cevaben arz ve takdîm kılındı efendim / 21 Cemâziyelâhir 321-31 Ağustos 319 / Sadrazam Ferid”, BOA, *Y.A.HUS.* , 457/10, H. 21.06.1321 (M. 14.09.1903).

⁵⁰³ 3 Şubat 1897 tarihi, belgenin kayıt tarihidir. Söz konusu talimatın hangi tarihte ilan edildiğine dair belgeye herhangi bir tarih düşülmemiştir.

⁵⁰⁴ Talimatnamenin güvenlikle ilgili ilk üç maddesi şu şekildedir:

“*Asâkir-i Şâhâne Kumandanlarına ve Me'mûrîn-i Zâbitaya Ta'lîmâtı*”

Birinci Madde: Dersaâdet'de bulunan ve hıfz-ı âsâyîşe me'mûr olan kıt'aât-ı askeriye ile polis ve jandarma kuvvetleri emniyet-i memâlik muhâfazasınca vazîfe-i müşterek ile mükellef ve her türlü ihtimâlâta karşı müteyakkızâne ve muteberâne harekete me'mûr ve mecbûrdurlar. Binâenaleyh bunu erbâb-ı ağrazâne ihlâl eden kasdîlerin bâhusus Ramazân-ı Şerîf'de bir sûi-hareket îka'ına meydan ve imkân bulamamaları için takayyüdât-ı kâmile icrâ ve vazîfe-i ihtiyatkârî îfâ olunacaktır.

İkinci Madde: Erbâb-ı mefâsîd taraflarından bir veya birkaç mahalde emniyetin ihlâl edildiği ve harekât-ı şekâvetkârâneye cür'et olunduğu takdîrde asâkir-i şâhâne ve polis ve jandarma sınıfları efrâdı yekdiğerine derhâl ve fiilen muâvenet etmeğe mecbûr ve bunun aksi muamelece en küçük zâbitandan en büyük zâbitana kadar şedîden mes'ûl tutulacaklardır.

Üçüncü Madde: Madde-i mezkûrda beyân kılındığı gibi bir sûi-hareket îkâ edenler icrâ olunacak tedâbîr-i mania sırasında itâat ve inkıyâd göstermeyecek asâkir ve ahâliye silahlı mukâvemet ettikleri hâlde kuvve-i askeriye ve zâbita taraflarından mukâbele icrâsıyla şedîden tenkîllerine ve hareket-i fesâdiyeleri sirâyet ettirilmeksizin bastırılana kadar ilkâya sarf ve gayret kılınacaktır.”; bkz. BOA, *A.}MKT.MHM.* , 612/8, H. 01.09.1314 (M. 03.02.1897). Karşılaştırma için bkz. 1896 tarihli “Dersaâdet ve Bilâd-ı Selâse'de âsâyîş vazifesiyle mükellef olan nizâmiye ve jandarma asâkir-i şâhânesiyle polis me'mûrlarının sûret-i hareketlerine dâir ta'lîmât”, (Ergin, 1995, ss. 114-116).

mensupları birbirlerine derhal yardım edecekler, ilgili emre uymayan görevliler rütbe ve derecesine bakılmaksızın mesul tutulacaklardır. 1897 yılı başlarında Osmanlı hükümetinin böyle bir talimatname yayımlaması, aşağı yukarı aynı dönemde İstanbul'da meydana gelen Ermeni hareketlerinin (Ermenilerin Bâb-ı Âlî'ye yürüyüşü 1895, Osmanlı Bankası Baskını 1896 tarihlidir) bastırılmasına ve asayişle görevli kurumların ve kurum mensuplarının birbirleriyle olan işbirliğini kuvvetlendirmeye yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir. Özellikle asayişle ilgili görevlerde çoğu zaman polis ve hafiye memurlarının birlikte görev yaptıkları ve hafiyelere görevlerini yerine getirirken yardım edilmesi konusunda zaman zaman emirler verildiği de dikkate alınırsa, söz konusu talimatnameyle ulaşılmak istenen amacın, ülkede güvenliğin sağlanmasında görevli kurumlar arasında işbirliğini geliştirmek olduğu anlaşılmaktadır.

Gerçekten de II. Abdülhamid döneminde sürekli bir güvenlik kaygısı hissedilmektedir ve Deringil'in (2009) deyiimiyle "muhayyel cemaat (tasarımlanmış topluluk)" (s. 19) dışında kalan her türlü unsur güvenliğe ilişkin kaygılardan birini oluşturmaktadır. Abdülhamid döneminin temel güvenlik kaygısı, bilhassa dışarıdan gelen "yabancıların" ülke içinde politik eylemlere kalkışma ihtimalidir ve çeşitli tarihlerde verilen talimat ve emirlerle, bu ihtimalin önüne geçmek için iyi işleyen bir haberleşme ağı oluşturulmak istenmiştir.⁵⁰⁵ Bununla birlikte devletin oluşturmak istediği bu istihbarî ağ, zaman zaman çıkarılan iradeler, nizamnameler, talimatnameler ile mürur tezkereleri, kimlik kartları ve pasaportlar gibi araçlarla görünürlük kazanmaktadır (Yılmaz, 2014, ss. 217-218). Başka bir ifadeyle bu tür önlem veya tedbir amaçlı metinler, çoğunlukla perde arkasında kalan istihbarat ağını görünür kılmaktadır. Ağ biçimindeki bu yapı sayesinde devlet, istihbarata ihtiyacı olduğunda ya da bir konuda bilgi edinmek istediğinde depoladığı bilgiyi kullanmaktadır. Bu yöntem -

⁵⁰⁵ Ohannes Avadisyan isimli "müfsid"ın Beşiktaş ve Beyoğlu "fesad cemiyetleri"ne talimat ve levazimat vermek üzere Filibe'den İstanbul'a geleceği istihbaratının alınması ve geldiği zaman yakalanması emri ya da Sofya Bulgar Komitesi'nin arabacılarından oluşan bir komiteyi İstanbul'a göndererek "fesad" çıkaracağı istihbaratına ulaşılması üzerine gerekli tedbirlerin alınması hakkındaki irade gibi örnekler, söz konusu haberleşme ağının bir parçası olarak değerlendirilebilir; BOA, ZB. , 31/83, R. 10.04.1324 (M. 23.04.1908); BOA, ZB. , 31/85, R. 15.04.1324 (28.04.1908); BOA, ZB. , 31/15, R. 26.06.1322 (M. 08.09.1906); ayrıca bkz. (Yılmaz, 2014, s. 218).

istihbarî bilgiyi depolayıp gerektiğinde kullanma eğilimi- güvenlik pratikleri açısından değerlendirildiğinde modern devlete geçiş aşamasının uygulamalarından biri olarak görülebilir.

İstihbarat işlerini ve güvenlik mekanizmasını canlı tutmayı amaçlayan ve düzenli aralıklarla yayımlanan bu tür tezkire, talimatname ve nizamnameler elbette ki istihbarat ağını şekillendirmede yeterli görülmemiştir. Güvenlik mekanizmasının bir şekilde içinde olan ya da bu mekanizmanın şekillendirilmesine kafa yoran Osmanlı yöneticileri, istihbarat ve güvenlik mekanizmasının şekillendirilmesinde zaman zaman yabancı uzmanlardan yararlanmışlardır. Nitekim Osmanlı istihbaratının Jön Türkler ve Ermeni anarşistler gibi siyasî muhaliflere ve terör gruplarına yoğunlaştığı sıralarda, Avrupa'dan çeşitli tarihlerde çağrılan yabancı uzmanlardan destek alınmıştır. Ağırlıklı olarak polis teşkilatını düzenlemesi için davet edilen yabancı uzmanlar arasında istihbarat hizmetlerine eğilenler de olmuştur. Bu konuda bilinen ilk örnek, Paris emniyeti tarafından müfettiş sıfatıyla Osmanlı hükümetinin hizmetine verilen Fransız Bonin'dir (Lévy, 2009, s. 152). Arşivlerde 1884 yılından önceki hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Müfettiş Bonin, 1884 yılında Osmanlı başkentine vardığında “polis umûru ve nizâmâtı” hakkında bilgi vermek ve gerekli düzenlemeleri yapmakla görevlendirilir (Beyhan, 1999, s. 941; BOA, *MV.* , 18/40, H. 27.06.1304 / M. 23.03.1887) ve Beyoğlu Polis Müdür Muavini olarak atanır (BOA, *HR.TH.* , 117/79, M. 10.03.1892). Her yıl yenilenen bir sözleşme esasına göre çalıştırılan Bonin, İstanbul'da çalışmaya başladığında aylık beş yüz kuruş, 1900 yılında padişaha verdiği istifası arifesinde iki bin beş yüz kuruş ücret almaktadır (BOA, *HR.TH.* , 70/102, M. 08.02.1887). O dönem için birinci sınıf bir Osmanlı müfettişinin ortalama maaşının hayli üzerinde olan bu ücret, 1889 yılında *Le cri du peuple* adlı bir Fransız gazetesine de haber olur. “Bonin-Pacha (Bonin Paşa)” başlıklı makalede Müfettiş Bonin'in padişah'tan aldığı ücretle birlikte Paris belediyesi bütçesinden de maaş almaya devam etmesi “Parislilerin vergilerinin Türk polisinin bir çalışanına bakmak için kullanılması kabul edilemez” denerek sert şekilde eleştirilir (Lévy, 2009, s. 152).

Paris gazetelerine haber olacak kadar yüksek bir maaş alan Müfettiş Bonin'in tek görevi Osmanlı polis teşkilatını ıslah etmek değildir. Bonin aynı zamanda biri politik olaylara ve cinayetlere, diğeri ise adlî olaylara bakmak üzere Zaptiye Nezareti bünyesinde oluşturulacak şubelerin vazifelerine dair lahiya hazırlayacak komisyonda yer almaktaydı (BOA, *DH.MKT.* , 1941/30, H. 16.09.1309 / M. 14.04.1892). Ayrıca Ermenilerin takibi ve İstanbul'daki otellere gelip giden yabancılar hakkında bilgi toplamak gibi istihbarî misyonlar da Bonin'in faaliyetleri arasındaydı (BOA, *MV.* , 18/74, H. 12.07.1304 / M. 06.04.1887; BOA, *Y.EE.* , 5/17, H. 09.08.1307 / M. 31.03.1890). Arşivlerden tespit edilebildiğine göre, Müfettiş Bonin tarafından 1884 yılında II. Abdülhamid'e sunulan "polislerin tâbi olacağı usûl ve kâideleri hâvi polis ıslâhatı" adlı lahiyada ise hafiyelik sistemine de değiniliyor ve bu sistemin "Zât-ı şevket-simât-ı cenâb-ı pâdişâhînin hukûk-ı mukaddeselerinin muhâfazası ve şân-ı şevket-i saltanat-ı seniyyelerinin vikâyesi ve Devlet-i Aliyyeleriyle tebe'a-i Osmâniyyenin emniyetlerinin ibkâsı" amacıyla olduğu belirtiliyordu. Hafiyelik sisteminin üç temel görevinin sıralandığı bu lahiyada hükümdarın şahsî hukukunun korunması, hükümdarlık kurumunun hukukunun korunması ve devletin ve tebaanın emniyetinin sağlanması, sistemin temel amaç ve görevleri olarak göze çarpmaktadır (Beyhan, 1999, ss. 941-942).⁵⁰⁶

Osmanlı başkentinin asayiş ve istihbarat işlerini düzenlemeye çalışan ve bu görevleri sırasında yeri geldiğinde nişanlarla taltif edilen⁵⁰⁷, yeri geldiğinde ise dayak yiyen⁵⁰⁸ Müfettiş Bonin, 1900 yılında sağlık sorunları nedeniyle istifa eder.⁵⁰⁹ Fakat Müfettiş Bonin o dönemde Osmanlı hükümetinin emrindeki tek

⁵⁰⁶ Ayrıca bkz. "Polislerin tâbi olacağı usûl ve kâideleri hâvi polis ıslâhatına me'mûr Selestin Bonin tarafından tertîb edilen lâhiya", BOA, *Y.PRK.A.* , 3/89, H. 26.10.1301 (M. 19.08.1884).

⁵⁰⁷ Bkz. "Polis Müfettişi Bonin Efendi'ye Nişân-ı Osmânî ihsânı"; BOA, *İ.TAL.* , 93/21, H. 10.10.1313 (M. 25.03.1896).

⁵⁰⁸ Bkz. "Polis Müfettişi Bonin Efendi'yi vazife başında darp eden emekli Süvari zâbitlerinden Nikolas Kirasimof hakkında uygulanacak cezâî işlem"; BOA, *HR.TH.* , 82/82, M. 02.09.1888.

⁵⁰⁹ Yıldız evrakı arasında bulunan tarihsiz bir jurnalde "Beyoğlu Polis Müfettişi Mösyö Bonin'in her gün belli saatler arasında Fransa Sefareti'nden biriyle buluşup elde ettiği malumatı aktardığı" yönünde bir ihbar yer almaktadır. Her ne kadar tarihi bilinmese de Bonin'in görevinin sona ermesinde bu ihbarın etkisi olduğu akla gelmektedir; bkz. BOA, *Y.PRK.AZJ.* , 56/35.

yabancı uzman değildir. 1890'ların ortalarında Osmanlı hükümetinin emrine giren Müfettiş Lefoulon önemli emniyet ve istihbarat hizmetlerinde bulunan bir diğer yabancı uzmandır. Osmanlı arşivleri dışında, Noémi Lévy'nin ulaştığı ve Paris Emniyet Müdürlüğü arşivlerinde saklanan belgeler Müfettiş Lefoulon hakkında değerli bilgiler içermektedir. Buna göre Lefoulon 1895 yılında Paris Emniyet Müdürlüğü Üçüncü Araştırma Şubesi'nde görevliyken emekliliğe ayrılır ve aynı yıl bizzat II. Abdülhamid tarafından polis teşkilatının düzenlenmesine yardımcı olması için İstanbul'a davet edilir. Müfettiş Lefoulon'a önerilen görev Müfettiş Bonin'e yardımcı olmak ve başkent İstanbul üzerine yoğunlaşmaktır. Görevi kabul ettiği anlaşılan Müfettiş Lefoulon 1900 yılında Bonin'in istifasının ardından "Umum Polis ve Zabtiye Nezareti Müfettişi" unvanıyla tamamen Osmanlı polis teşkilatının düzenlenmesine odaklanır. Hatta Lefoulon'un dört oğlu da Osmanlı polis teşkilatına alınacak, oğullarından biri 1909 yılına kadar teşkilatta çalışmaya devam edecektir (Lévy, 2017, ss. 256-258).

Osmanlı polis teşkilatının düzenlenmesinin yanı sıra, Müfettiş Lefoulon'un en dikkat çekici faaliyeti çeşitli istihbarî misyonlar üstlenmesidir. Bu noktada Fransız polislerin özellikle istihbarat tecrübelerinin Osmanlı yönetimi tarafından dikkate alındığı söylenebilir. Nitekim Müfettiş Lefoulon'un 1895 yılında İstanbul'a davet edilmesinde, Paris'te anarşistlere karşı giriştiği mücadelelerde ün kazanması etkili olmuştur (Lévy, 2017, s. 261). Müfettiş Lefoulon'un başlıca istihbarî misyonu siyasî muhalifler hakkında bilgi toplamak olacaktır. 1896 yılında, bu görevlerden biri için önce Marsilya'ya, daha sonra da Cenevre'ye gitmiştir (BOA, *HR.İD.* , 475/1, M. 26.09.1896).⁵¹⁰ Yaklaşık bir ay süren bu Avrupa görevinde, özellikle de Cenevre'deki çalışmalarında "Ermeni anarşistlerin" izini sürmüş ve Yıldız Sarayı'na gönderdiği bir raporunda Cenevre ve Lozan'da Ermenilerin gizli toplantılar yaptıkları, Bern'de ise yakın takibe aldığı iki kişinin Ermeniler adına para topladığı istihbaratını iletmiştir. Kimlik tespiti ve kriminal teknikler konusunda da uzman olan Lefoulon, Meşrutiyet arifesine kadar meslekî bilgilerini Osmanlı polisiyle paylaşmıştır (Lévy, 2017, ss. 261-262).

⁵¹⁰ Ayrıca bkz. BOA, *HR.İD.* , 475/2, M. 01.10.1896; BOA, *HR.İD.* , 475/3, M. 05.10.1896; BOA, *HR.İD.* , 475/4, M. 27.10.1896.

Bizzat II. Abdülhamid'e istihbarat hizmetinde bulunduğu anlaşılan Paris eski emniyet müdürü ve polisiye roman yazarı Marie-François Goron'un da Osmanlı arşivlerinden izini sürmek mümkündür. Bonin ve Lefoulon'a göre geçmiş hakkında daha geniş bilgi sahibi olduğumuz Marie-François Goron (1847-1933) 1887'den 1893 yılına kadar Paris Emniyet Müdürlüğü yapar ve 1895'te emekli olur. 1896 yılında özel bir güvenlik şirketi kuran Goron, Lévy'nin Fransız basınını inceleyerek ulaştığı belgelere göre ertesi yıl İstanbul'u ziyaret eder. O dönemde Goron'un İstanbul ziyareti Fransız kamuoyunda şüphe uyandırır ve basında eski emniyet müdürünün Sultan'ın hizmetine girdiğine dair haberler yer alır (Lévy, 2017, s. 262). Yıldız evrakı arasındaki belgelerde ise Marie-François Goron'un 1906 yılında İstanbul'u ziyaret ettiği ve masraflarının hükümet tarafından karşılandığı kayıtlıdır.⁵¹¹ Goron bu ziyareti öncesinde II. Abdülhamid'e hitaben gönderdiği takdimnamesinde, aylık üç bin frank maaş karşılığında "her türlü fesada ve zararlı kişilerin hareketlerine dair gerekli tahkikatı yerine getirmek" üzere Sultan'ın hizmetine girdiğini beyan etmiştir:

"Paris Emniyet-i Umûmiye Reis-i Sâbıkı Mösyö Goron kullarının takdîmnâmesinin tercümesi

Paris'te Berri Sokağı'nda sekiz numaralı hânede mukîm Paris Emniyet-i Umûmiye Reis-i Sâbıkı Marie Fransuva Goron bervech-i zir imzâ ederek takdîm eder ki:

Fransa ve Avrupa'nın aksâm-ı sâiresinde bulunan her nev' fesada ve eşhâs-ı mazarranın ef'âl ve harekâtına dâir tahkîkât-ı lâzımeyle ale-l-devâm bilâ-sıra isti'mâl edeceğim ma'lûmât-ı hâkîyâyı Ârâ-yı Hazret-i Şehinşâh-ı A'zamîye kurenâ Rızâ Bey kulları vâsıtasıyla arz ve iş'âr edeceğim.

Bu vazîfenin îfâsı zımnında tahsîs ve ihsân buyrulmuş olan mâhiyen üç bin frankı kabûl ettim (...) îfâ edeceğim bu vazîfenin müddeti bir sene olacaktır [...].

⁵¹¹ "Paris Eski Emniyet Umûm Müdürü Mösyö Goron ve oğlunun Dersaadet'deki otel ve diğer masrafları" hakkında, BOA, Y.MTV. , 289/87, H. 02.06.1324 (M. 24.07.1906).

Dersaâdet / 14 Temmuz 1906 - İmza Goron kulları."⁵¹²

Görüldüğü gibi Osmanlı polis teşkilatında görevlendirilen yabancı uzmanlar hem güvenlik konusunda yapısal reformları gerçekleştirmiş, hem de siyasî ve istihbarî nitelikli görevler üstlenmişlerdir. Bununla birlikte, güvenlik olgusunun bir parçası olarak görülen istihbarat faaliyetlerinin ayrı bir çatı altında yürütülmesine yönelik herhangi bir girişimin olmadığını belirtmek gerekir. Bu konuda en dikkat çekici detay, polis teşkilatını düzenlemek amacıyla çağrılan ve çeşitli istihbarî misyonlar da üstlenen Avrupalı uzmanların Fransızlardan oluşması ve iç güvenlik konusunda daha çok Fransa'nın model alınmasıdır.⁵¹³ İlk bakışta, bunun birden fazla sebebinin olduğu hemen anlaşılmaktadır. Öncelikle Fransa modeli, bu ülkenin XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı modernleşmesi üzerindeki etkisiyle birlikte düşünülmelidir. Tanzimat döneminde bir hayli hissedilir hale gelen kültürel alışverişlerin artmasıyla birlikte idarî ve hukukî dönüşümlerde model olarak alınan Fransa, Abdülhamid döneminde tıpkı askerî reformlarda belirgin bir rol oynayan Almanya örneğinde olduğu gibi, emniyet ve iç güvenlik konularında Osmanlı İmparatorluğu'na model olacaktır. Öte yandan Fransız modeli tercihinde, özellikle Paris'in XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren polis reformları alanında Avrupa'da bir cazibe merkezi haline gelmesinin etkisi olmuştur. Osmanlı Polis Tarihi Uzmanı Noémi Lévy (2017) bunu, Paris polis teşkilatının bir bakıma diğer Avrupa teşkilatlarına göre erken gelişim göstermesine ve bunun etkisiyle diğer Avrupa ülkelerine model olmasına bağlamaktadır (ss. 269-270). Dolayısıyla Fransa'nın polis ve emniyet teşkilatının model olarak alınması, Osmanlı İmparatorluğu'na özgü değildir. Kısmen özgün bir polis teşkilatına sahip olup, bu konuda Fransa'ya rakip olan İngiltere hariç tutulacak olursa, çoğu ülke Fransa ve bilhassa Paris örneğini kendine özgü siyasî ve toplumsal koşullara göre uyarlayarak model almıştır.

⁵¹² BOA, Y.PRK.TKM. , 49/50, H. 22.05.1324 (M. 14.07.1906). Bu kaynak, Marie-François Goron'un Fransızca takdimnamesinin Türkçeye çevrilmiş halidir.

⁵¹³ İlber Ortaylı (2008), polisin ıslahı konusunda ve özellikle de casusluk/siyasî polislik alanında Almanya'dan da yardım alındığını kaydetmektedir. Nitekim 1905 yılında Alman Dış İşleri Osmanlı İmparatorluğu'na Weiss, Schirmen ve Tresckow adlarında üç polis memuru göndermişti. 1900'lerin başlarında da Alman polis şefi Intendanturrat Fleischer Sultan'ın hizmetine girmiştir; (s. 89).

Emniyet/güvenlik konularında Fransız modelinin örnek alınmasının Osmanlı İmparatorluğu'na has başka sebeplerinin olduğu da düşünülebilir. Örneğin Abdülhamid döneminde hayli önem verilen siyasî muhaliflerin takibi konusunda, bilhassa çoğunluğu Fransa'da faaliyet yürüten Jön Türklerin takibinde Fransız uzmanların istihbarat tecrübelerinden faydalanılmak istenmiş olabilir. Nitekim bu konuda elimizdeki en net örnekte, Marie-François Goron'un Abdülhamid'e gönderdiği takdimnamesinde "Fransa ve Avrupa'nın çeşitli yerlerindeki zararlı şahısların takibi" cümlesine özellikle vurgu yapılmıştır (BOA, *Y.PRK.TKM.* , 49/50, H. 22.05.1324 / M. 14.07.1906). Öte yandan Fransız uzmanların istihbarî birikimleri, Fransa ve Avrupa'daki bağlantıları ve Osmanlı tebaası olmamaları, kendilerine Ermeni anarşistlerin takibi gibi konularda hareket serbestliği sağlamış olmalıdır. Netice olarak denilebilir ki, Osmanlı polis teşkilatını reforme etmek için görev alan yabancı uzmanların istihbarî misyonları münferit düzeyde kalmış, reform konusunda istihbarattan ziyade emniyet ve iç güvenliğe ağırlık verilmiştir.

Yabancı uzmanların çalışmalarından da anlaşıldığı gibi, Osmanlı başkentinde XIX. yüzyıl sonlarında asayiş ve istihbarat kavramlarının iç içeliği ve hemen tüm haber akışının güvenlik kaygısı üzerine kurulu olması istihbaratın aslında bir güvenlik meselesi olarak görüldüğünü yansıtır. Bu noktada geç XIX. yüzyıl ve erken XX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'na hâkim olan güvenlik, gözetim, denetim ve müdahale sistemini bir bütün olarak görebilmek için, Abdülhamid dönemi polis sistemini de incelemek gerekmektedir. Lévy'nin (2017, s. 169) Osmanlı polisi üzerine yaptığı çalışmada ortaya koyduğu gibi, şehirlerdeki güvenlik örgütünün temel birimi olarak 10 Nisan 1845'te⁵¹⁴ kurulan polis teşkilatı, özellikle 1870'lerden başlayarak gerçekleştirilen reformlar neticesinde teşkilatlanmış, fiilen ise ancak Abdülhamid döneminden itibaren şekillenmeye başlamıştır. Her ne kadar Abdülhamid dönemi polis çalışmaları istihbarat çalışmalarının hayli ilerisinde yer alsa da, Osmanlı polisine dair bildiklerimiz hâlâ büyük oranda sınırlıdır. Osmanlı polisinin çalışmamız itibariyle bizi

⁵¹⁴ Bu tarih, polis teşkilatının resmî kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir. Fakat Ali Birinci ve Noémi Lévy, bu tarihin Miladi takvime çevrilirken yapılan hatadan dolayı yanlış olduğunu, Türk polis teşkilatının kuruluş tarihinin 20 Mart 1845 (11 Rebiülevvel 1261) olduğunu belirtirler; bkz. (Birinci, 1996, ss. 9-16; Lévy, 2017, s. 169).

ilgilendiren en dikkat çekici tarafı, polisin, güvenliği sağlama görevlerinin yanı sıra çeşitli istihbarî misyonlar üstlenmesidir. Örneğin polisin görevlerine dair 6 Aralık 1896 (1 Receb 1314) tarihinde yayımlanan bir tezkerede polis, mahallelerde gece gündüz devriye gezmekle (madde 1), muhtar ve bekçilerden tüm şüpheli şahıslara dair istihbarat toplamakla (madde 2) ve bu istihbarata göre gerektiğinde arama yapmak için evlere girmekle (madde 4) görevlidir. Tezkerede ayrıca ciddi tehditler olduğunda müdahale etmek (madde 5-6), şehrin giriş-çıkış noktalarını denetlemek (madde 10-11-12) ve kamuya açık alanlar ile pazar yerleri ve farklı ibadet yerlerinin gözetim altında tutulması da (madde13-14) polisin görevleri arasında belirtilmiştir (Lévy, 2017, s. 177).⁵¹⁵

Aslına bakılırsa polis kuvvetinin oluşumu ağır ilerleyen ve ayrıntıları pek de iyi bilinmeyen bir süreç içinde gerçekleşmiştir. 20 Mart 1845 (11 Rebiülevvel 1261) tarihli polis teşkilatının kurulduğunu ilan eden tezkereye göre kolluk kuvveti olarak polis Tophane-i Amire Müşiri'ne bağlı çalışacak, İstanbul'da yaşayan halkın güvenliğinden ve asayişin korunmasından sorumlu olacaktır. Atılan bu ilk adımdan sonra 15 Şubat 1846 (18 Safer 1262) tarihli bir nizamname ile Bâb-ı Seraskerî'den bağımsız bir Zaptiye Müşiriyeti kurulmuş ve bu kurum 1879'da Zaptiye Nezareti'nin kuruluşuna kadar polis ve jandarma gibi kolluk kuvvetlerinden sorumlu olmuştur. 1864 Vilayet Nizamnamesi'yle başkent ve vilayetlerde asayişten sorumlu yerel meclisler kurulmuş, 1867'de ise polis memurlarının denetlenmesi ve asayiş sisteminin kalitesinin artırılması için bir teftiş memuru kadrosu oluşturulmuştur. Bu nizamnameyle valilerin emrine verilen polis kuvvetleri askerî düzende örgütlenerek alay, tabur, bölük ve takımlara bölünmüştür. Fakat bu kuvvetlerin askerî hiyerarşiden ziyade mülkî hiyerarşiye tâbi olduklarını özellikle belirtmek gerekir. 23 Şubat 1870 (21 Zilkâde 1286) tarihinde yayımlanan yeni bir nizamnameyle de İstanbul'da Zaptiye Müşiriyeti'nin emri altında Meclis-i İdare, Meclis-i Fırka-i Zabtiye, Teftiş İdaresi ve Hapishane Dairesi kurularak, başkent Suriçi (İstanbul), Beyoğlu, Üsküdar ve Büyükçekmece olmak üzere dört asayiş bölgesine ayrılmıştır (Lévy, 2017, ss. 171-173).

⁵¹⁵ Tezkere metni için bkz. (Ergin, 1995, ss. 114-116).

1879 yılına gelindiğinde, Tanzimat döneminin tüm bu birikiminden faydalanılarak Zaptiye Müşiriyeti'nin yerine Zaptiye Nezareti kurulmuştur (20 Kasım 1879).⁵¹⁶ Böylece askerî hiyerarşiye tâbi olan jandarma ile mülkî makamlara bağlı olan polis kuvveti belirgin şekilde ayrılacaktır. 1881'de yapılan yeni bir düzenlemeyle başkentteki polis teşkilatı son şeklini almıştır: Dört bölgeye ayrılan kentin asayişinden İstanbul Polis Müdüriyeti, Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıflıkları ile Beşiktaş Polis Müdüriyeti sorumludur.⁵¹⁷ Bahsi geçen bu bölgeler de kendi içlerinde asayiş bölgelerine ayrılmış ve serkomiser denilen yetkililerin sorumluluğuna verilmiştir. Zaptiye Nezareti'nin kurulduğu 1879 yılından, Abdülhamid döneminin sonuna kadar zaman zaman çıkarılan tezkere ve nizamnamelerle (örneğin 1896 tezkeresi ve 1907 nizamnamesi⁵¹⁸) polisin görevlerini ve polis teşkilatının yapısını belirleme çalışmaları devam etmiştir (Lévy, 2017, ss. 175-176).

Polis teşkilatının kurumlaşma süreciyle ilgili tüm bu bildiklerimiz, Abdülhamid dönemi istihbarat sistemini anlamamız konusunda fikir verici niteliktedir. Özellikle belirtmek gerekir ki, polis ya da hafiye kim rol alırsa alsın bu dönemde istihbarat da dâhil tüm denetim sistemi “güvenlik kaygısı” üzerine kuruludur. Nitekim Abdülhamid dönemi istihbarat sistemi, esas itibarıyla güvenlik istihbaratı ve bir ölçüde de kontrespiyonaj ağırlıklıdır. Merkezle yerel yöneticiler arasında yapılan yazışmalara bakılırsa istihbaratın büyük bölümü güvenlik istihbaratı kategorisindedir: Ermenilerin faaliyetlerinin takibi⁵¹⁹, Rumeli'deki komitelerin

⁵¹⁶ Zaptiye Nezareti'nin merkezi, Suriçi İstanbul'da Ticarethane Sokak'ta, hapishanelerin yanında yer almaktaydı; (Lévy, 2017, s. 176).

⁵¹⁷ Söz konusu kurumların bünyesinde hafiyelerin görev yaptığını gösteren kayıtlar, istihbarat ve asayiş işlerinin iç içeliğini ortaya koymaktadır; örneğin bkz. “(...) İstanbul Polis Müdüriyeti ile Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıflıkları ve Beşiktaş Karakolu'nda müstahdem hafıyye me'mûrları (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 1382/64, H. 06.03.1304 (M. 03.12.1886).

⁵¹⁸ 19 Nisan 1907 tarihli bu nizamnameyle polisin vazifeleri tekrar ele alınmış ve polisler idari polis, siyasi polis ve adli polis olmak üzere üç gruba ayrılmıştır; bkz. (Lévy, 2017, s. 178).

⁵¹⁹ Örneğin bkz. “Merzifon'daki fesad komitesinin sûret-i hareketleri ile elde edilmiş olan Ermeni eşkiyâsının bulundukları mahâlleri ihbâr eden iki kişiye şehri bin kuruşluk hafıyye tahsisâtından beşer yüz kuruş mükâfât-ı nakdiyye verilmesi (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 144/46, H. 23.03.1311 (M. 04.10.1893).

faaliyetlerinin engellenmesi⁵²⁰, Osmanlı ülkesine silah ve patlayıcı madde ithalinin önlenmesi⁵²¹, vilayetlerde asayişin temini.⁵²² Bir ölçüde de kontrespiyonaj faaliyetleri yürütülür: Arabi Paşa taraftarlarının faaliyetlerine karşı tedbir alınması⁵²³, Osmanlı ülkesine gelip gitmekte olan yabancılar ve Avrupalı papazların takibi⁵²⁴, konsolosların hareketlerinin izlenmesi.⁵²⁵ Saltanatın ilerleyen yıllarında, istihbarat raporları ve yazışmaların konularındaki çeşitlilik de gözle görülür şekilde artacaktır. Aslına bakılırsa Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin en belirgin özelliği, dönemin siyasî gündemine yoğunlaşmasıdır. Abdülhamid'in saltanatı boyunca gündemde olan Ermeni faaliyetleri, büyük devletlerin müdahale girişimleri ve komitelerin Osmanlı ülkesine silah sevkiyatları gibi kritik konular hariç tutulacak olursa, örneğin 1897 Yunan Savaşı öncesinde, Yunan sınırına ve Girit'e yapılan silah sevkiyatlarıyla⁵²⁶ ya da Mehdi isyanının yatışmasından (1885) sonra, Bingazi ulemasından Şeyh

⁵²⁰ Örneğin bkz. "Makedonya komitesinin memâlik-i şâhâneye getirecekleri fişenk ve dinamit ve emsâli âlât-ı tahrîbeyi zeytin ve sardalya fıçı ve kutularına vaz' ile sakladıkları ve eczâ-yı nâriyenin Ermeni komitesinde buradan biri tarafından Dersaadet'e gönderileceği istihbâr olunmuş (...) gümrük me'mûrlarının bu husûsda nazar-ı dikkâtleri celb edilmek üzere her ihtimâlâta karşı ihtiyâten arzına cû'et kılınmıştır fermân / 6 Mart 1901", BOA, A.}MTZ.(04). , 69/30, H. 16.11.1318 (M. 07.03.1901).

⁵²¹ Örneğin bkz. "Prepalas cihetine dört sandık esliha ve eczâ-yı nâriye irsâl edilip birkaç günden beri o taraflarda istihkâmât-ı hafîyye inşâ edilmekte olduğu ve hudûd-ı hâkânîye mücâvir olan Yabelanic kazâsına tevdi olunan tüfenklerin adedi üç bine bâliğ olduğu mevsûkân istihbâr olunduğu (...)", BOA, BEO. , 1927/144506, H. 27.06.1320 (M. 01.10.1902).

⁵²² Örneğin bkz. "(...) Taraf-ı hükûmetden iktizâ eden tedâbir ittihâzıyla âsâyîş ve inzibâtı te'mîn etmek üzere Havran Kumandanlığı'nın nezâreti altında istihdâm edilen vesâir mahâllerde kullanılan me'mûrîn-i hafîyyeye verilmekte olan beş on bin kuruşun (...)", BOA, DH.MKT. , 1636/37, H. 12.11.1306 (M. 10.07.1889).

⁵²³ Bkz. "Arabi Paşa'nın eski tarafdarlarından Mısır ve Arabistan'da bulunan fırka-i milliyenin bazı vilâyâtın tevhi'd-i idâresi maksadıyla beyinlerinde husûl u ittifâka çalışmakda ve bu fikrin neşr ve ta'mîmi için birçok hafîyye me'mûrları dolaşmakda olduğu istihbâr kılındığından (...)", BOA, BEO. , 128/9534, H. 05.06.1310 (M. 25.12.1892).

⁵²⁴ Örneğin bkz. "(...) Cebel-i Dürûz'a gidip gelmekte olan ecnebîlerle Avrupalı papazların ahvâline ve meşâyih-i Dürûz beyinde ara sıra vukû'bulmakta olan müzâkerâtın hakikatını öğrenip vilâyete ihbâr etmek ve tahkîkâtıdan istintâc olunacak hâllere göre taraf-ı hükûmetden iktizâ eden tedâbir ittihâzıyla âsâyîş ve inzibâtı te'mîn etmek üzere (...)", BOA, DH.MKT. , 1636/37, H. 12.11.1306 (M. 10.07.1889).

⁵²⁵ Örneğin bkz. "Beyrut Fransa konsolosunun (...) me'mûrîn-i hafîyye ile Bahr-i Ahmer'e gideceği iş'âr olunmuş ve sûret-i iş'âr Hâriciye Nezâreti Celîlesi'ne irsâl kılınmıştır (...)", BOA, A.}MKT.MHM. , 487/43, H. 11.01.1303 (M. 20.10.1885).

⁵²⁶ Bkz. BOA, Y.A.HUS. , 367/21, H. 17.09.1314 (M. 19.02.1897).

Abdurrahim'in İstanbul'a davet edilmesiyle⁵²⁷ ilgili raporların ağırlık kazanması, siyasî karar alıcıların istihbarat ihtiyaçlarının bir tezahürü olarak açıklanabilir.

Diğer taraftan iç istihbarat faaliyetleri bakımından devlet merkezine hâkim olan istihbarat konuları İstanbul'a silah ve patlayıcı madde sevkiyatı⁵²⁸, yabancı ülkelerden gönderilen her türlü "evrak-ı muzır"ı⁵²⁹, taşkınlık ve nümayiş haberleri⁵³⁰, devlet adamlarına ve padişaha yönelik suikast duyumları⁵³¹ ve

⁵²⁷ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1376/2, H. 07.02.1304 (M. 05.10.1886).

⁵²⁸ Örneğin bkz. "Run nâm bir İngiliz vapurunun İzmir limanına gelerek oradan Dersaâdet'e müteveccihen hareket eylediği ve derûnunda barut olacağı haber verilmiş ise de taharrî etdirildikde bulunmadığı İzmir Vilâyeti'nden bildirilmesi üzerine mezkûr vapurun Boğaz'a vusûlünde kapudânı isticvâb olunup filhakîka on beş ton barut var ise de kâmilen İskenderiye'ye çıkardığını ifâde etmesi cür'etiyle mezkûr vapurun derûnuna ihtiyâten iki me'mûr konularak Dersaâdet'e azîmet etdiğine dâir Biga Mutasarrıflığı'ndan alınan telgrafnâme leffen takdîm kılındı (...)", BOA, *DH.MKT.* , 1502/35, H. 07.08.1305 (M. 19.04.1888).

⁵²⁹ Örneğin bkz. "Memâlik-i ecnebiyyeden gönderilen evrâk-ı muzırının zarf derûnunda konsoloslar nâmına gönderildiğinin anlaşılması üzerine bu gibi şübheli mektûb ve kutuların muâyenesi için (...) hafîyye tahsîsâtına ihtiyâc görünmekde olduğu (...)", BOA, *DH.MKT.* , 1887/75, H. 06.04.1309 (M. 09.11.1891).

⁵³⁰ Örneğin bkz. "Bu kerre nezdime gelmiş olan Rusya hükûmetinin Sofya'daki hafîyye me'mûru Dersaâdet'de mukîm ve güyâ zâbita-yı Osmânîce ma'rûf komiteden İskenderyan nâmında birinin kendisi ile Dersaâdet'de iken görüştüğü sırada güyâ Ermenilerin şehir-i Mayıs zarfında bir taşkınlıkları olacağından ve bu taşkınlıklar esnâsında Ermeni komiteleri mensûblarının bir nümâyîş icrâ etmek fikrinde bulunduklarından bahsettiğini ve merkûm İskenderyan buldurulabildiği takdîrde bu bâbda ma'lûmât-ı hafîyye dest-res olunabileceğini beyân etmiş (...)", BOA, *A.İMTZ.* (04). , 93/55, H. 07.02.1321 (M. 05.05.1903). Benzer konularla ilgili ayrıca bkz. BOA, *Y.PRK.ŞH.* , 8/33, H. 18.02.1316 (M.); BOA, *DH.MKT.* , 1645/51, H. 04.12.1306 (M.); BOA, *A.İMKT.MHM.* , 612/8, H. 01.09.1314 (M.).

⁵³¹ Özellikle suikast konusunda II. Abdülhamid'e birçok rapor takdim edilmiştir ve bu raporları sunanlar arasında yabancılar da bulunmaktadır. 1891 yılında bir yabancı tarafından gönderilen ve Eğinli Said Paşa tarafından tercüme edilerek padişaha sunulan bir rapor bunlardan biridir. Raporun bir bölümünde şu ifadelere yer verilmektedir: "(...) istirâhât-ı pâdişâh-ı şâhânelerine zerre kadar hâlel gelmemek için vakf-ı hayat ederek son nefeslerine kadar çalışmak kâffe-i sâdika-yı bendegân-ı hümâyûnlarının vazîfe-i mukaddesidir. Avrupa gazetelerinde görüldüğü üzere Rusya ve Almanya ve Avusturya imparatorlarına bu sene birkaç defa suikast niyet ve teşebbüsâtında bulunulmuş olup bu memleketlerde zâbita-yı siyâsiye uğrunda bunca meblağ sarfedildiği hâlde bu gibi cinayetskârânenin ileri gitmesi veya fiile çıkması bazı kere işe ehemmiyet vermemekden neş'et ettiği muhakkaktır. Şu hâlde enzâr-ı teftîş ve tahaffuz hiçbir zaman dâhili ve hârici her noktadan dûr edilmemekle berâber en ufak şübhe, en ehemmiyetsiz görünen emârât ve her türlü ihbârât kimin tarafından olursa olsun sonuna kadar ta'kîb edilmek gerekdir (...) 24 Teşrinievvel 307 / Mütercim kulları Said", BOA, *Y.PRK.AZJ.* , 20/57, H. 02.04.1309 (M. 07.09.1891).

şüpheli şahısların gözetim altında bulundurulması⁵³² gibi konulardan oluşmaktadır. Tabii bu tür konularda istihbarî çalışmalar yapmak Abdülhamid yönetimine belirli bir personel yükü ve bunun yanında malî yük getirmektedir. Özellikle hafiye tahsisatı taleplerini içeren kurumlararası yazışmalardan takip edilebildiği üzere, İstanbul'da, bünyesinde hafiyelerin sürekli olarak görev yaptığı dört önemli kurum bulunmaktadır: Zaptiye Nezareti, Beyoğlu Mutasarrıflığı, Üsküdar Mutasarrıflığı ve Beşiktaş Polis Müdüriyeti (BOA, *DH.MKT.* , 1382/64, H. 06.03.1304 / M. 03.12.1886). Bunlardan Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıflıkları ile Beşiktaş Karakolu, aynı zamanda coğrafi güvenlik bölgelerini ifade eder. Aslında Zaptiye Nezareti de güvenlik konusunda bu kurumların üstü konumunda bulunduğu ve İstanbul'da güvenliğin genelinden sorumlu olduğu için bir anlamda coğrafi olarak sorumluluk sahibidir. Beyoğlu Pera, Cadde-i Kebir (bugünkü İstiklal Caddesi) ve Galata gibi cadde ve mahalleleriyle, İstanbul'un en kalabalık ve kozmopolit semti olarak önemlidir. Ayrıca bu semt Galata Köprüsü'yle Karaköy'ü tarihî yarımada'ya bağlar. Üsküdar Mutasarrıflığı ise şehrin karşı yakasında büyük bir yerleşim biriminden sorumludur; Üsküdar semti, Beyoğlu kadar kozmopolit bir yapıya sahip olmasa da eski bir yerleşim yeridir. Beşiktaş Karakolu da Yıldız Sarayı'nın bulunduğu mevkide yer almasından dolayı ayrı bir konuma sahiptir. Beşiktaş, Yıldız Sarayı'nın bulunduğu semt olarak önem kazanmış, yönetici elitin tercih ettiği bir yerleşim yeri olmasıyla birlikte sürgünlerin, soruşturma ve kısa süreli hapis cezalarının uygulama merkezi olmuştur.⁵³³ Bu üç bölgenin hafiye tahsisatı

⁵³² Örneğin bkz. "Karadağ ve Sırbistan hafıyye me'mûrlarından Derviş bin Liyobovic'in Dersaâdet'e gelmek için pasaportunu vize ettirdiği ve mumâileyhin Dersaâdet'e geldiğinde zâbitaca nezâret altına alınması (...)", BOA, *DH.MKT.* , 1809/121, H. 07.07.1308 (M. 16.02.1891). Sadece şüpheli şahıslar değil, bazı önemli görevlerde bulunan devlet adamlarına yönelik de ciddi bir takip faaliyeti söz konusudur. Mesela Sadrazam Said Paşa'nın takibiyle ilgili bir rapor şu şekildedir: "Sadrazam Said Paşa kulları bugün saat dört buçukda konağından çıkıp İhlamur tarîkiyle Mabeyn-i Hümayûn Cenâb-ı Mülûkâne'ye gelerek gece saat birde Maçka tarîkiyle konağına avdet etmiş müşârûnileyhin konağına muhtelif saatlerde İzmir Vâlisi Kâmil Paşazâde Şevket ve Abdullah Beyler ve Napoli Şehbender-i Esbâkı Niyapolyi Efendi gelip gitmiş oldukları Maçka Karakolu Miralaylığı'ndan alınan jurnal üzerine ma'rûzdur kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân veli-ni'metimiz pâdişâhımız efendimiz hazretlerindir / 16 Mart 318-Yâver-i Ekrem Hazret-i Şehriyâri Abd-i Memlûkleri", BOA, *Y.PRK.ASK.* , 180/12, H. 19.12.1319 (M. 29.03.1902).

⁵³³ Beşiktaş'ın Abdülhamid döneminde taşıdığı önemle ilgili bkz. (Georgeon, 2012, ss. 133-138).

taleplerini içeren yoğun yazışmalar, bu noktada oldukça önemli kaynaklardır. Söz konusu tahsisat talebi yazışmaları yalnızca malî konulara yönelik değildir; daha doğrusu yazışmalardaki malî verilerden, kurumlara tahsis edilen hafiye tahsisatının hangi alanlarda harcandığı, hafiye memurlarına ne kadar maaş ödendiği ve aylık maaş hesabı üzerinden hangi kurumda kaç hafiye memurunun görev yaptığını tespit etmek mümkün olmaktadır. Örneğin 1886 ve 1891/92 yılları verilerine göre Zaptiye Nezareti'nin 10.000 kuruş⁵³⁴, Beyoğlu Mutasarrıflığı'nın 1.200 kuruş⁵³⁵, Üsküdar Mutasarrıflığı'nın 1.000 kuruş⁵³⁶ ve Beşiktaş Polis Müdüriyeti'nin 2.800 kuruş⁵³⁷ aylık hafiye tahsisatı vardır. Fakat Dahiliye Nezareti ile Zaptiye Nezareti arasındaki yazışmalara bakılırsa, Zaptiye Nezareti'nin aylık 10.000 kuruşluk hafiye tahsisatından, İstanbul Polis Müdüriyeti ve Beşiktaş Polis Müdüriyeti ile Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıflıklarına ödeme yapıldıktan sonra, nezarete ancak bin kuruş hafiye tahsisatı kalmaktadır.⁵³⁸ Birçok kez şikâyet konusu olan 10.000 kuruşluk bu miktardan, Beşiktaş Polis Müdüriyeti ile Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıflıklarında istihdam edilen hafiye memurlarına aylık beş bin kuruş ödeme yapılmaktadır (1886 verilerine göre).⁵³⁹ Dahiliye evrakından anlaşıldığına göre, -1880'lerin sonu ve 1890'ların başında- İstanbul'da ortalama hafiye memuru maaşı 400 ilâ 500 kuruş⁵⁴⁰ arasında değişmektedir ve toplam beş bin kuruşluk ödeme

⁵³⁴ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1867/7, H. 08.02.1309 (M. 13.09.1891); BOA, *DH.MKT.* , 1939/84, H. 08.09.1309 (M. 06.04.1892).

⁵³⁵ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1834/43, H. 11.10.1308 (M. 20.05.1891).

⁵³⁶ Bu tahsisatın aylık 400 kuruşu hafiye memurlarına maaş olarak verilmektedir; BOA, *DH.MKT.* , 2001/14, H. 21.02.1310 (M. 14.09.1892).

⁵³⁷ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1382/64, H. 06.03.1304 (M. 03.12.1886).

⁵³⁸ “Nezâret-i Aliyyelerinin şehri on bin kuruşdan ibâret olan hafîyye tahsîsâtından İstanbul Polis Müdüriyeti'yle Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıflıklarına ve Beşiktaş Polis Müdüriyeti'ne ba'de-l-takdîm nezârete yalnız bin kuruş kaldığı ve bununla idâre-i maslahat kâbil olamayacağı anlaşıldığı (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 1867/7, H. 08.02.1309 (M. 13.09.1891).

⁵³⁹ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1382/64, H. 06.03.1304 (M. 03.12.1886).

⁵⁴⁰ “Üsküdar Mutasarrıflığının bidâyet-i teşkîlde hafîyye tahsîsâtı olmak üzere itâ olunan şehri bin kuruşdan dört yüz kuruşu mutasarrıflıkça ötedenberi hafîyyelikde istihdâm olunan me'mûrîne verilmekde olup (...) tahsîsâta beş yüz kuruş ilâve yapılması (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 2001/14, H. 21.02.1310 (M. 14.09.1892); “Küçükçekmece kazası hükûmet merkezi olan Makriköy'de beş yüz kuruş aylıkla bir hafîyye istihdâmı talebinin (...) muvâzene hâricinde mesârif ihtiyârı bâ-irâde-i seniyye mümkün olduğundan (...) tahkîkâtın polis efrâdı ma'rifetiyle yapılması gereği (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 1441/104, H. 03.12.1304 (M. 23.08.1887).

yapıldığı takdirde, 10-12 kişiye ödeme yapılmış olur.⁵⁴¹ Bu da Beşiktaş Polis Müdüriyeti ile Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıflıklarında ortalama dört hafiye memurunun istihdam edildiğini gösterir.

Matematiksel hesaplar üzerinden ulaşılan bu sonuçların pek de sağlıklı olmadığını belirtmek gerekir. Her şeyden önce bu sonuçlara, maaşların hafiye memurlarına eşit olarak dağıtıldığı varsayılarak ulaşılmıştır. Ayrıca sonuçlar, Zaptiye Nezareti ve mutasarrıflıkların ek hafiye tahsisatını kapsamamaktadır. Öte yandan bu rakamları, başkent ve vilayetlerdeki polis ve jandarma sayılarıyla karşılaştırdığımızda, resmî istihbarat görevlisi sayısının polis ve jandarma mevcuduna göre hayli zayıf kaldığını söyleyebiliriz. Zira 1894 tarihi itibarıyla Osmanlı vilayetlerinde görevli 779 polis memuru, 26.507 jandarma (Özbek, 2010, ss. 54-56); 1902 yılında yapılan bir sayıma göre ise başkentte toplam 39 polis birliği ve 2.275 polis memuru mevcuttur (Lévy, 2017, s. 176).

Güvenlik mekanizmasının en önemli halkalarını oluşturan polis ve jandarmaya ait bu rakamlar işin diğer bir boyutunu akla getirmektedir: Herhangi bir konuda istihbaratın alınmasından sonra polis ve jandarmanın da dâhil olduğu ne gibi güvenlik tedbirleri alınmaktadır? Bu konuda bilhassa Ermeni hareketlerinin yoğunlaştığı 1890'ların İstanbul'una dair birçok somut örnekle karşılaşmak mümkündür. Mesela Yıldız Müfettiş-i Askerî Komisyonu'na ait bir kayıt, bu örneklerden birini oluşturmaktadır. 1890 Temmuz'unda Ermenilerin "bir uygunsuzluk" teşebbüsünde bulunacakları istihbaratı ve sonrasında devreye sokulan güvenlik politikası kayda şu şekilde yansımıştır:

"Ermenilerin bâzısının Pazar günü Kumkapı Galata Beyoğlu Makriköy semtlerinin birinde bir uygunsuzluk ibkâ'ı fikrinde bulundukları istihbâr kılınmış olduğundan serîân tedâbîr-i lâzime icâbı ve o mahâlde vukû'âta meydan verilmemesi bâ-irâde-i seniyye (...) taraf-ı vâlâ-yı Seraskerî ile Zabtiye Nezâret-i Celîlesi'ne iş'âr kılınmış (...) ve men'-i vukûât için asker veya jandarma ile tedbîr alınması (...) ve Ermenilerin icrâ-yı âyin için

⁵⁴¹ Nitekim Cengiz Kırılı da (2009), 1840'lı yıllara ait bir Seraskerlik raporuna dayanarak, söz konusu yıllarda İstanbul'da günlük sohbetleri dinlemekle görevli hafiye memuru sayısını altı olarak tespit etmekte ve bu hafiyelere ortalama 600 kuruş maaş ödendiğini belirtmektedir; (s. 8).

kilisede ictimâ'ları ve icrâ-yı âyinden sonra müctemiân kiliseden çıkıp dağılmaları men' olunmayıp (....) kilise kapılarında asker ve polis ve jandarma bekletmek icâb etmeyeceği (...)" (BOA, Y.PRK.ASK. , 62/55, H. 04.12.1307 / M. 22.07.1890).

Müfettiş-i Askerî Komisyonu'nun bu raporundan da anlaşıldığı gibi dönemin yöneticileri alınan istihbaratı olabildiğince gizleme ve tedbirleri mümkün olduğunca olaya meydan vermeyecek ölçüde alma çabası içinde olmuşlardır. Bununla birlikte Osmanlı yöneticileri tıpkı iç güvenliğe yönelik iç kaynaklı tehditlerde olduğu gibi, dış kaynaklı espionaj faaliyetlerinden de oldukça çekinmektedirler. Kontrespiyonaj faaliyetlerini konu edinen dönemin evrakı incelendiğinde yöneticilerin bu tür çekincelerinin asılsız olmadığı görülür. İstihbarî faaliyetlerde haber yaymanın da en az haber toplamak kadar öneminin olması ve bunu Batılı servislerin Osmanlı başkentinde oldukça başarılı bir şekilde uygulamaları, diğer taraftan istihbarat unsurlarının bunu engelleme çabaları, Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin temel uğraşlarından biri olmuştur. Nitekim Koloğlu'nun (2002) 1865-1877 yılları arasında yayın yapan İstanbul gazetelerini tahlil ederek ulaştığı sonuçlara göre, 1870'lerin İstanbul'unda bilhassa Beyoğlu (Pera) ve Galata çevresinde başta İngiliz, Fransız ve Ruslar olmak üzere Batılı servislerin gayet etkili haber alma/yayma unsurları ve en azından bundan haberdar olan Osmanlı yetkilileri vardı (s. 44). Şimdilik bu unsurların Osmanlı başkentinde oynadıkları rollere dair bildiklerimiz oldukça sınırlı olsa da, padişaha suikast düzenleneceği, padişahın hastalandığı ya da imparatorluğun veraset sisteminin değiştirileceği gibi söylentilerin zaman zaman İstanbul kamuoyunu infiale yol açacak ölçüde etkileyebildiği göz önünde bulundurulursa, Batılı servislerin güdümünde olan bu haber yayma unsurlarının ne derece önemli görevler üstlendiği ve Osmanlı hükümetinin bu unsurlara karşı ne derece dikkatli davranmak zorunda olduğu daha iyi anlaşılabilir. İstanbul'daki yabancı espionaj faaliyetleriyle ilgili kayıtlarda yer alan bir örnek, bahsedilen haber alma unsurlarının Osmanlı başkentindeki etkinliğini ortaya koyar: 1882 yılında Sadrazam Said Paşa tarafından hazırlanarak Yıldız Sarayı'na sunulan bir raporda, İngilizlerin İstanbul'da -muhtemelen casusluk faaliyetlerinde kullanmak üzere- "asker

tahrîr etmekte oldukları” istihbaratının alındığı, bu konuda yakalananların sorgularının devam ettiği ve Dahiliye ve Zaptiye Nezaretleriyle Şehremaneti’ne gerekli uyarıların yapıldığı belirtilmiştir.⁵⁴² Üstelik bu “dış” kaynaklı unsurların yanında, örneğin Mısır Hidivi İsmail Paşa veya Ticaret ve Ziraat Nazırı Damat Mahmud Celaledin Paşa gibi “bol para dağıtan” iç unsurların da İstanbul’da kendilerine göre istihbarat mekanizmalarına sahip olmalarının, 1870/80’lerin İstanbul’unu istihbarî faaliyetler açısından karmakarışık bir yer haline getirdiğine şüphe yoktur.

Öte yandan, XIX. yüzyıl sonlarında Batılı servislere ve yabancı dış temsilciliklere rahat hareket alanı sağlayan en önemli unsur, kapitülasyonlar ve Avrupa ile ticarî ilişkilerin boyutlarıdır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun geçirdiği iktisadî dönüşümler ve Kırım Savaşı sonrasında düzenli olarak alınan dış borçlar, Avrupa ile ticarî ilişkileri kaçınılmaz hale getirmiştir. Dönemin bu bağlamda en belirgin özelliği, bilhassa yüzyıllardır kökleşmiş olan kapitülasyonların ve bunların sağladığı ticarî ve siyasî kolaylıkların Osmanlıların aleyhine kullanılmasıdır. Özellikle Osmanlı dış borçlarının tesviyesi amacıyla 1881 yılında kurulan Düyun-ı Umumiye ve 1883’te büyük ölçüde Fransız sermayesiyle kurulan Reji İdaresi gibi kuruluşların başkentte yerleşmeye başlaması, zaten kapitülasyonlarla büyük ayrıcalık elde etmiş olan Avrupalılara hareket alanı kazandırmıştır. Bununla birlikte Reji İdaresi gibi bu tür kuruluşların pek de kendi başlarına bırakılmadıkları ve zaman zaman sıkı denetim ağına takıldıkları görülmektedir. Örneğin 1888 yılına ait bir kayıt, reji kolcularının geliri Reji İdaresi’ne bırakılan tütünün aramak bahanesiyle uygunsuz baskınlar yaptıklarının haber alındığını ve bu tür kanunsuzluklara kalkışanların cezalandırılmasına dair tüm vilayetlere

⁵⁴² “İstanbul’da İngilizlerin asker tahrîr etmekte oldukları hakkındaki istihbârât-ı aliyyeden münbais ve buna bâis olanlar haklarında (...) dört kişi tahrîr olunmaları bazı eşhâs tarafından teklîf olunduğu hâlde hükûmet-i seniyyenin adm-i ruhsatı cür’etiyle kabûlden imtinâ etdikleri ve ma’mâfih kendilerinin Galata merkezinde istintaklarına devam olunduğu (...) bugün Osman Beyefendi Hazretleriyle tebliğ buyrulan irâdât-ı seniyye hazret-i pâdişâhi hükm-i aliyyesine tevfi kanun böyle asker yazan ve yazılanların haklarında şediden kanûni muâmele icrâ olunacağı umûm gazetelerle ilânı (...) Zabtiye Nâzırı ve Dâhiliye Nezâreti ve Şehremâneti’ne harfîyyen tebliğ kılınmış (...) / 8 Ağustos 98-Said”, BOA, Y.A.HUS. , 171/50, H. 06.10.1299 (M. 22.07.1882).

talimat verildiğini ortaya koymaktadır.⁵⁴³ Reji ve Düyun-ı Umumiye İdaresi gibi özel kanunlarla kurulan ya da kapitülasyonların ayrıcalıklarından faydalanan kurumların, kendilerine ait kolcular, casuslar ve telgraf parolalarıyla -büyük ölçüde malî kaygılarla da olsa- zaman zaman bir çeşit istihbarat servisi gibi çalıştıkları gözlemlenmektedir.⁵⁴⁴ Buna karşın bu tür oluşumların imparatorluğun “tehdit algısı”na takıldıkları ve faaliyetlerinin mümkün olduğunca göz önünde tutulmaya çalışıldığı da bir gerçektir.

Anlaşıldığı gibi II. Abdülhamid’in imparatorluğun tepesindeki isim olarak istihbarat sisteminin merkezinde bulunması ve Yıldız Sarayı’nın sistem için bir merkez haline getirilmesi, bir anlamda tüm bu iç ve dış istihbarî tehditlere karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde imparatorluğun genelini tehdit eden yabancı okullaşma ve misyonerlik faaliyetleri, mezhepsel tehditler, bilhassa 1880-90’larda zirveye tırmanan Batı emperyalizmi, devlet merkezinde dahi etkileri hissedilen ve yükselmeye devam eden milliyetçilik hareketleri, suikastler, komiteleşmeler, üretilen yeni silahlar, ideolojik çatışmalar, artan anarşizm ve daha sıralanabilecek olan onlarca farklı kaynaklı tehdit, büyük ölçüde istihbarat çalışmalarından yararlanılarak karşılanmaya çalışılmıştır. Yabancı okullaşma ve misyonerlik faaliyetlerine açılan yeni okullar ve dinî propagandayla, mezhepsel tehditlere “mezheb-i resmiye” (Sünni-Hanefi mezhebi) ile, Batı emperyalizmine Hicaz Demiryolu gibi projelerle, suikast, komiteleşme ve anarşizme kendine has güvenlik mekanizmalarıyla karşı koymaya çalışan Hamiye imparatorluğu, tüm bunları yaparken arka planda istihbarat sisteminden yararlanmıştır. II. Abdülhamid’in halife-sultan konumunun dinî boyutunu ustalıkla vurgulaması, atıye-i seniyye, madalya ve rütbe ihsanı gibi simgesel ve fiili uygulamalara dayanan imaj yönetimi, imparatorluğun uluslararası fuarlarda, kongre ve konferanslarda temsil edilme gayreti,

⁵⁴³ “Umûm vilâyât ve müstakil mutasarrıflıklara ve Şehremânet-i Celîlesi ve Zabtiye Nezâret-i Aliyyesine umûmi ta’lîmât”, BOA, *DH.MKT.* , 1505/89, H. 20.08.1305 (M. 02.05.1888).

⁵⁴⁴ Örneğin bkz. “Kemah Kazası’nda dolaşmakta olan ve parolalı telgraf çekmesinden şüphelenilerek hakkında tahkikat yapılan Eğinli Yani oğlu Simon’un Reji hafiye memuru olduğu ve parolanın nezaret tarafından kendisine verildiğinin anlaşılması üzerine memurlara parola verilemeyeceği” hakkında, BOA, *DH.MKT.* , 1785/102, H. 14.04.1308 (M. 27.11.1890).

imparatorluğun dört bir yanından Yıldız Sarayı'na fotoğraflar gönderilmesi ve nihayet büyük ölçüde telgraf teknolojisine dayanan haberleşme ve istihbarat ağıyla vilayetler ve sınırlar ötesindeki gelişmelerin merkeze çok kısa bir sürede bildirilebilmesi, sarayın duvarları dışına nadiren çıkan merkeziyetçi bir hükümdar için bir zorunluluğun sonucu olarak yorumlanabilir (Fortna, 2011, s. 87).

2.2.1.3. Rumeli

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı yöneticilerinin taşrada iyi işleyen bir iç güvenlik teşkilatı oluşturmak için büyük çaba sarf ettikleri ve bu doğrultuda çeşitli idarî reformlara giriştikleri bilinmektedir. Nadir Özbek'in (2010) "kolonizatör Tanzimat devletinin idarî pratikleri" (ss. 68-69) olarak adlandırdığı bu süreçte, polis ve jandarma örneklerinde olduğu gibi, istihbarat faaliyetleri de, merkezî hükümetin iradesini imparatorluğun Rumeli, Doğu Anadolu, Suriye ve Arabistan gibi çevre bölgelerinde tesis etme çabasıyla birlikte gelişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bilhassa telgraf gibi istihbaratın paylaşımında kullanılan modern yönetim teknolojileriyle donanımı ve yeni idarî pratiklerin devreye sokulmasıyla, periferinin etnik, dinî ve kültürel olarak farklılıklar arz eden yerleşik ahalisinin merkezî hükümetin kontrolünden çıkması ihtimali de bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda denebilir ki, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra yaşanan toprak kayıpları, göçlerle birlikte ortaya çıkan nüfus değişimleri ve etnik kompozisyonu değiştirmeye yönelik girişimlerle oldukça hassas bir konuma yükselen Osmanlı Rumelisi'nde, istihbarat faaliyetleri bir denetim ve merkezî devletin gereği olarak bir otorite aracı olmanın yanında, yönetici ve askerlerin gerektiğinde elini güçlendiren bir savunma mekanizması olarak yürütülmüştür. Nitekim hemen her haber alma faaliyeti ve bilgi paylaşımında izi görülen bu savunma mekanizması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli topraklarında diğer bölgelere nazaran daha net izlenebilmektedir.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'de yürüttüğü istihbarat faaliyetleri, bölgede Berlin Antlaşması'ndan (13 Temmuz 1878) sonra ortaya çıkan yeni koşullar çerçevesinde şekillenmiştir. Özellikle "Makedonya Sorunu"nun⁵⁴⁵ bu konuda belirleyici olduğunu belirtmek gerekir. Bu sorunun gelişim seyri dikkate alındığında, bunun daha çok dinî ve mezhepsel boyutları ile milliyet farklılıklarına ve bu farklılıkların bazı devletlerce kışkırtılmasına⁵⁴⁶ dayanan bir arka planı olduğu görülür. Sorunun boyutlarının ve Osmanlı istihbaratının bu sorun karşısında nasıl bir pozisyon aldığına daha iyi anlaşılabilmesi için, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki durumuna, daha sonra da Avrupa güç dengelerinin bölgeye müdahalelerinin ne gibi sonuçlar doğurduğuna değinmek gerekecektir. Bilindiği gibi Abdülhamid döneminin hemen başında yaşanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) Osmanlı İmparatorluğu ve özellikle de Rumeli toprakları için birçok olumsuz sonuç doğurmuştur. Savaşın sonunda imzalanan ve Rumeli'de sınır değişikliklerine neden olan Berlin Antlaşması'na Balkan devletlerince desteklenen komitecilik faaliyetlerinin eklenmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'nın siyasî baskısı altında bıraktı. Bu yönüyle antlaşma, Osmanlıların Balkanlardan tasfiye edilmesinde önemli bir aşama oldu. Berlin Antlaşması sonucunda Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsızlıklarını elde ettiler, Bosna-Hersek Avusturya işgaline terk edildi, Bulgaristan ise Rusya'nın uydusu konumuna getirildi. Resmî verilere bakılırsa Osmanlı İmparatorluğu bu antlaşma sonucunda 212.450 kilometrekarelik bir arazi parçası ile burada yaşayan beş buçuk milyon nüfusu kaybetti (Henüz insan gücüne ve tarıma, dolayısıyla da araziye dayalı bir ekonomik bünyeye sahip olan Osmanlı İmparatorluğu için bu, önemli bir kayıptı). İngiliz konsolosluk kayıtlarına göre de, savaş sırasında Balkanlarda çoğu Türk olmak üzere üç yüz bin Müslüman öldürüldü, bir milyonu memleketinden göç etmek zorunda kaldı. Balkanlardan büyük çaptaki göçler

⁵⁴⁵ Makedonya sorunu ve sorunun tarihsel gelişimi hakkında bkz. (Turan, 1998, ss. 72-75).

⁵⁴⁶ Örneğin Ömer Turan (1998) İngiliz konsolosluk raporlarına dayanarak Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi İgnatiev ve Filibe'deki Rus Viskonsolu Nayden Gerov'un Nisan 1876'daki Bulgar ayaklanmalarını organize ettiklerini kaydetmektedir; (s. 47). Paris Sefiri Salih Münir Paşa da notlarında benzer tespitlerde bulunmaktadır; bkz. (Birinci ve Günaydın, 2015, ss. 102-103). Bu konuda ayrıca bkz. (Oğuz, 1986, ss. 37-42).

Anadolu'daki nüfus dengesini bozup yeni sorunlar yarattı, bu arada hinterlandını kaybeden İstanbul, bölgenin ihracat limanı olma özelliğini yitirmeye başladı. Savaştan önce Tuna boyuna kadar uzanan topraklarıyla bir "Balkan İmparatorluğu" görünümünde olan Osmanlı İmparatorluğu, savaş sonunda Balkanlardaki varlığına son verilen -büyük devletlerden sayılmakla birlikte- bir Ortadoğu devleti görünümüne büründü (Karpas, 2012, s. 44).

Berlin Antlaşması imparatorluğu sadece sınır değişiklikleri, nüfus kayıpları ve göç meselesiyle etkilemekle sınırlı kalmadı; antlaşma gerçekten de Rumeli'nin durumunu oldukça hassas dengeler üzerine oturtuyor, üstelik birçok meseleyi yarım bırakıyordu (Bodger, 2013, ss. 125-126). Örneğin, üç parçaya bölünerek oluşturulan Bulgaristan 1885'te Doğu Rumeli'yi ilhak edecek (Turan, 1998, ss. 60, 67-68), Osmanlı İmparatorluğu'yla Avusturya arasında Yenipazar Sancağı'nda bulundurulabilecek asker hakkında bir mukavelename akdolunacak, Yanya ve Tırhala'da Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasında sınır anlaşmazlığı ortaya çıkacak, Rumeli vilayetlerinin ihtiyacı olan malî ıslahatlar yapılacak ve çıkarılacak nizamnamenin ayrıntılarını belirlemek için Bâb-ı Âlî her vilayette komisyonlar oluşturacaktı (Osman Nuri, 1911, s. 612; Ortaylı, 2008, s. 45). Bu komisyonların çalışmaları sonucunda Osmanlı hükümeti, 1880'de büyük devletlerin Berlin Antlaşması hükümlerinin yerine getirilmesi için yaptıkları başvuru üzerine "Rumeli Vilayetleri Nizamnamesi"ni hazırladı (Karal, 1983, s. 150).⁵⁴⁷ Bilhassa İngiltere, Fransa ve Rusya'nın başını çektiği Büyük Güçler, bölgede Bâb-ı Âlî'nin yapacağı ıslahatları takip etmek gerekçesiyle Makedonya'dan el çekmedikleri gibi, XIX. yüzyıldan itibaren "Bulgar Rönesansı" (Turan, 1998, s. 38) olarak adlandırılan Bulgaristan ulusçuluk hareketinin yükselmesi, Yunanistan-Sırbistan'ın bölgeye yönelik ihtirasları ve tüm bunlarla bağlantılı olarak eşkıyalık olaylarının artması Osmanlı İmparatorluğu'nun dikkatinden kaçmıyordu. 1885 yılına gelindiğinde, özellikle Bulgaristan'ın teşkilatlanıp Rus nüfuzundan kurtulması ve Şarkî Rumeli'yi ilhak etmesinden sonra Makedonya'ya yönelmesi, Makedonya'da milliyet faktörünün

⁵⁴⁷ Ayrıca 1883 yılında "Rumeli-i Şarkî Vilayeti Dâhili Nizamnamesi" hazırlanacaktır; (Turan, 1998, s. 65). Nizamnamenin maddeleri hakkında bkz. (Oğuz, 1986, ss. 92-114).

en önemli mücadele âmili haline gelmesine sebep oldu. 1885'te çıkan Bulgar-Sırp Savaşı'nda Bulgarların galip gelmesi Sırbistan'ı Makedonya mücadelesinde bir müddet saf dışı bıraktı. İlerleyen yıllarda Bulgar komitecilik faaliyetlerinin artması, Yunan ve Sırp'ları da komiteler oluşturup çete faaliyetlerine girişmeye itti.⁵⁴⁸ Nitekim 1880'lerin ortalarına gelindiğinde Kosova, İşkodra, Üsküp, Manastır, Selanik ve Edirne vilayetlerini kapsayan Osmanlı Rumelisi ilk komitelerle tanışmaya başlayacaktı.⁵⁴⁹ Makedonya Komitesi (1887-Köprülü), Muhibb-i Vatan Cemiyeti (1887-Hasköy), Merkezi Edirne-Makedonya Komitesi (1890-Sofya), Makedonya İhtilal Komitesi (1893) ve Genç Makedonya Cemiyeti (1896-Sofya) kurulan komitelerden bazılarıydı (Gücel, 2014, s. 161).⁵⁵⁰

Bölgedeki bu oluşum ve gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeyi dikkatle takip etmesini gerekli kılıyordu. Merkezle Rumeli vilayetlerinin yöneticileri arasında yapılan 1886 yılına ait yazışmalara bakılırsa, imparatorluğun aldığı tedbirlerden birinin de "Rumeli-i Şarkî ve Bulgaristan ahvâlini lâıykıyla tahkîk etmek için (...)"⁵⁵¹ bölgede hafiyeleri aktif bir biçimde kullanmak, yani istihbarat ağını devreye sokmak olduğu görülmektedir. Nitekim aynı yıl Bulgaristan,

⁵⁴⁸ Yunan ve Sırp komiteleri, Makedonya'daki Türk unsurundan çok, Bulgarlara ve Bulgar komitelerine karşı mücadele yürütmüşlerdir. Hatta bu kapsamda Rum komitelerin zaman zaman Bulgar komitecilerine karşı Osmanlı yetkililerine istihbarat temin ettikleri ileri sürülmektedir; örneğin bkz. (Saygılı, 2015, s. 162). Bulgar komitecilerine karşı Osmanlı-Yunan yakınlaşmasına dikkat çeken Brailsford'a (1906) göre ise, Makedonya'daki Yunan Konsoloshaneleri bir tür "Türk gizli polis departmanı" haline gelmiştir; bkz. (s. 210).

⁵⁴⁹ Esasında Rumeli'de ilk komiteler 1860'lı yıllardan itibaren özellikle Bulgaristan çevresinde boy göstermiştir. 1862-1868 yılları arasında kurulan muhtelif komiteler bu yıllarda dokuz defa isyana teşebbüs etmişler; fakat Midhat Paşa'nın Tuna Valiliği dönemine rastlayan bu teşebbüsler alınan tedbirlerle etkisiz kılınmıştır; bkz. (Aydın, 1992, ss. 4-5). II. Abdülhamid döneminde ise kurulan ilk yapılardan biri "Kiril ve Metodis Topluluğu" idi. 1884 yılında görünüşte kültürel amaçlarla kurulan bu örgüt, Makedonya'daki Slavları eğitip onlara Bulgar çıkarlarını korumalarını sağlayacak fikirler aşılamağa başlayacaktı; ayrıntı için bkz. (Gücel, 2014, ss. 153-154).

⁵⁵⁰ Ömer Turan'ın da (1998) belirttiği gibi bu komiteler farklı tarihlerde çeşitli isim değişikliklerine uğramışlardı. Örneğin "Merkezi Makedonya İhtilal Komitesi (Macedonian Central Revolutionary Committee)" daha sonra "Makedonya İhtilal Komitesi (Macedonian Revolutionary Committee)" olarak adlandırılmış; 1896 yılından itibaren de "Bulgaristan-Makedonya-Edirne İhtilal Organizasyonu (Bulgaria-Macedonian-Adrianople Revolutionary Organization)" olarak isimlendirilmiştir; (s. 73).

⁵⁵¹ "Rumeli-i Şarkî ve Bulgaristan ahvâlini lâıykıyla tahkîk etmek için hafıyye polisleri teşkîl ve bunların maaş ve sarfiyâtları için şehri on beş bin kuruş tahsîsi lüzûmu (...)", BOA, *DH.MKT.*, 1380/26, H. 28.02.1304 (M. 26.11.1886).

Arnavutluk ve Makedonya'nın çeşitli bölgelerinde toplanarak komite halini almakta olan eşkıya gruplarına karşı gerekli tedbirlerin alınmasının Edirne, Selanik, Yanya, Manastır ve İşkodra Vilayetleri ile Serfice Mutasarrıflığı'na bildirildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır (BOA, *DH.MKT.* , 1373/103, H. 24.01.1304 / M. 23.10.1886). Bunlardan Selanik Vilayeti'ne bağlı Siroz Mutasarrıflığı'ndan gelen cevapta, sınır boylarında gezdirilmek üzere hafiyele ihtiyaç olduğu bildirilerek, bu ihtiyacın karşılanması için bir miktar sarfiyata izin verilmesi istenmekteydi (BOA, *DH.MKT.* , 1373/103, H. 24.01.1304 / M. 23.10.1886).

Aynı tarihte, bölgeden İstanbul'a gönderilen hafiye jurnallerinin sayısında dikkate değer bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Fakat ilginç biçimde, Rumeli'nin çeşitli yerlerine gönderilen hafiyelerden, komitecilik ve eşkıyalık olaylarıyla ilgili birbirinden çok farklı istihbarat raporları alınmıştır. Mesela Bulgaristan'a gönderilen bir hafiyenin anlattıklarına göre, Şarkî Rumeli Vilayeti'nde bazı serseri Bulgarların hadise çıkardığı yönünde gelen haberlerin asılsız olduğu anlaşılmıştır (BOA, *Y.PRK.ASK.* , 39/71, H. 01.08.1304 / M. 25.04.1887). Benzer şekilde, Palanka ve Köstendil'den gelen hafiyelerin tahriratında, Bulgaristan'da tespit edilen komitelerin amaçlarının karışıklık çıkarmak olmadığı, sadece Rus himayesinin halk arasında tepki doğurduğu ve bu nedenle bazı olayların yaşandığı bildirilmekteydi (BOA, *Y.A.HUS.* , 199/64, H. 21.05.1304 / M. 15.02.1887). Kosova Vilayeti'nden bildirilen istihbaratta ise Osmanlı sınırında faaliyette bulunan eşkıyanın Bulgaristan'daki arbedelerde telef olduğu ve Rusya tarafından verilen silahların toplatıldığı kaydedilmekteydi (BOA, *DH.MKT.* , 1409/2, H. 08.07.1304 / M. 02.05.1887).

Esasında Osmanlı istihbaratının ve hafiyelerinin komitelere yönelik haber alma ve takip çalışmaları, Rumeli'deki istihbarat faaliyetlerinin en aktif olduğu konudur. Osmanlı belgelerinde "çete"⁵⁵², "eşkıya"⁵⁵³, "fesad komitesi"⁵⁵⁴ gibi

⁵⁵² Örneğin bkz. "Yunan komitelerin çeteler tertib ve sevki hakkındaki ıstıtlâat zımında bu sene dahi Galos, Yenişehir ve Tırhala Şehbenderliklerine tahsîsi lâzım gelen dokuz bin kuruşun emsâli misûllü muhassasaları olan hafıyye tertibinden mahsûb ve tesviyesi münâsib olacağı (...)", BOA, *BEO.* , 2841/213020, H. 08.04.1324 (M. 01.06.1906).

⁵⁵³ Örneğin bkz. "Yunan eşkıyâ çetelerinin harekât-ı tecâvûzkârânelerinin devâm ettiği müddete münhasır olmak ve nihâyet altı ayı geçmemek üzere Galos ve Yenişehir ve

isimlerle anılan ve genel olarak “Makedonya Fesadiyesi/Makedonya Fesad Hareketi”⁵⁵⁵ olarak adlandırılan komitecilik hareketleri, büyük oranda Bulgar komitelerinin faaliyetlerini konu edinmektedir. Bilindiği gibi Bulgaristan ve Rumeli vilayetlerinde kurulan ve çoğunlukla Sofya’dan yönetilen Makedonya Bulgar komiteleri, Vırhovistler ve Santralistler olmak üzere başlıca iki kısma ayrılmışlardı. Sonradan bu gruplara Boris Sarafof yanlılarından oluşan üçüncü bir grup katılacaktır. Bulgar subayları tarafından eğitilen bu komitelerin mensupları bütçelerinin önemli bir kısmını silahlanmaya ayırmışlardır. Komite üyeleri, köy baskınları, gasp, fidye, üye aidatı ve sair yöntemlerle eylemlerini finanse ediyorlardı (Gücel, 2014, s. 249). Komitelerin bu yöntemlerini yakından takip eden Osmanlı yetkilileri, askerî makamlarla işbirliği içinde, zamanla bunların geçiş güzergâhları, hareket tarzları, adam kaçırma/fidye elde etme girişimleri⁵⁵⁶ ve patlayıcı madde/silah sevkiyatı çabaları konusunda geniş bilgi sahibi olacak ve komitelerin bu faaliyetlerini engelleyici haber alma çalışmalarında bulunacaklardır.⁵⁵⁷ Komitelerin silah sevkiyatıyla ilgili 1901

Tırhala Şehbenderliklerine Hâriciye Nezâreti Hafîyye Tertibi’nden şehrî beşer yüz kuruş i’tâsı (...) olbâbda icâbının icrâsı”, BOA, *BEO.* , 2527/189492, H. 08.01.1323 (M. 15.03.1905).

⁵⁵⁴ Örneğin bkz. “(...) Girid’e şimdiye kadar sekiz bin tüfenk irsâl edilmiş ve fesad komitesi tarafından dahi hafîyyen Sakız’a birkaç bin tüfenk gönderildiği gibi (...)”, BOA, *Y.A.HUS.* , 367/21, H. 17.09.1314 (M. 19.02.1897).

⁵⁵⁵ “Dersâdet’de veya Edirne ve Selânîk taraflarında bir büyük cebehânenin ateşe verileceği istihbâr kılınmakla (...) Selânîk havâlisince tedâbir-i inzibâtiyye ve ihtiyâtiyyeye riâyet olunması lüzûmu (...)”, BOA, *A.}MKT.MHM.* , 486/63, H. 01.06.1298 (M. 01.05.1881); ayrıca BOA, *A.}MTZ.(04).* , 69/30, H. 16.11.1318 (M. 07.03.1901).

⁵⁵⁶ Örneğin 1901 yılında Amerikalı Rahibe Miss Stone, fidye elde etmek ve Osmanlı hükümetini zor duruma düşürmek için Bulgar komitelerince kaçırılmıştı. Bu tür faaliyetlerin devletin Makedonya’yı kontrol edemez hale geldiği intibarnı uyandırmak için yapıldığının farkında olan Osmanlı hükümeti, Miss Stone olayını haber almasıyla bölgeye ilk iş olarak olayı tahkik etmek üzere çok sayıda hafiye gönderdi. Yapılan tahkikat sonucunda, Bulgarların rahibeyi dağa kaldırırken olayın Türkler tarafından gerçekleştirildiği izlenimini vermek için bir Bulgar kadını da beraber kaçırdıkları anlaşılmıştı. Hafiyelerin sıkı takibi ve Osmanlı hükümetinin baskılarıyla, neticede 1902 Nisan’ında Rahibe Stone ve diğer Bulgar kadın Ustrumca Kasabası civarında serbest bırakılmışlardır; BOA, *DH.MKT.* , 2555/104, H. 02.08.1319 (M. 14.11.1901); BOA, *DH.MKT.* , 2555/104, H. 02.08.1319 (M. 14.11.1901); BOA, *DH.MKT.* , 2575/81, H. 05.10.1319 (M. 15.01.1902); BOA, *DH.MKT.* , 2585/88, H. 29.10.1319 (M. 08.02.1902).

⁵⁵⁷ Örneğin bkz. “Gilan Kazâsı kâimmakâmı Mehmed Efendi’nin Sırbistan’dan mezkûr kazâyâ gelen Sırb hafîyye komiteleri âzâsından beş kişiyi bi’t-ta’kîb itlâf muvaffâkiyetinden dolayı (...)”, BOA, *BEO.* , 1525/114338, H. 01.04.1318 (M. 29.07.1900).

yılında Bulgaristan Komiseri Necip Melhame tarafından paylaşılan bir istihbarat raporu bu konudaki örneklerden biri olarak kayda değer niteliktedir:

“Bulgaristan Komiserliği’nden [Sadaret’e] vârid olan şifre telgrafnâme

Makedonya komitesinin memâlik-i şâhâneye getirecekleri fişenk ve dinamit ve emsâli âlât-ı tahrîbeyi zeytin ve sardalya fıçı ve kutularına vaz’ ile emdâr etdikleri istihbâr olunmuş ve Ermeni komitesinde buradan biri tarafından Dersaâdet’e gönderilen eczâ-yı nâriyenin (...) olmasına binâen gümrük me’mûrlarının bu husûsda nazar-ı dikkâtleri celb edilmek üzere her ihtimâlâta karşı ihtiyâten arzına cür’et kılınmıştır fermân / 6 Mart 901/ Necib.” (BOA, A.}MTZ.(04). , 69/30, H. 16.11.1318 / M. 07.03.1901).

Bilhassa 1890’lı yıllar Balkanlarda Osmanlı istihbaratının kontrespiyonaj faaliyetlerinin arttığı bir dönem olacaktır. Özellikle 1890 yılında Sofya’da “Merkezi Edirne-Makedonya Komitesi”⁵⁵⁸ adında yeni bir komitenin kurulduğuna dair istihbarat alınması üzerine⁵⁵⁹ Makedonya konusunda oldukça hassas olan Osmanlı idarecileri bir dizi tedbir⁵⁶⁰ aldıkları gibi, bir yandan da bölgedeki mülkiye memurlarının ve askerlerin yaşanabilecek karışıklıklara karşı uyanık olmalarını istediler.⁵⁶¹ Görünürde diğer Bulgar komiteleri gibi barışçıl amaçlarla Makedonya’dan Bulgaristan’a göç eden Bulgarlara yardım etmeyi gaye edinen bu oluşum, bir müddet sonra teşkilatını genişleterek siyasî bir karakter kazanmaya başladı. Komitenin başlıca amacı 1885’te Bulgaristan Gizli İhtilal Komitesi’nin öncülüğünde bir işgal hareketiyle ele geçirilen Şarkî Rumeli Vilayeti örneğinde olduğu gibi Makedonya’nın tamamını Bulgaristan’a ilhak edip, “Ayastefanos Bulgaristan’ı” denilen büyük Bulgaristan hayalini gerçekleştirmektir. Tabii bu durum Osmanlı istihbarat kaynaklarının dikkatinden kaçmamıştı. Aslına bakılırsa Bulgarların “eğitim politikası” adı altında 1886’dan itibaren

⁵⁵⁸ Komite hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Altıntaş, A. (2005). Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (VII-2), ss. 75-99.

⁵⁵⁹ Bkz. BOA, Y.A.HUS. , 234/25, H. 12.07.1307 (M. 04.03.1890).

⁵⁶⁰ Asker sayısının artırılması, hafiye memuru istihdamı gibi.

⁵⁶¹ “Bulgarların Makedonya’da karışıklık çıkaracaklarının istihbâr olunması üzerine Bulgaristan ve Sırbistan hudûdlarında mülkiye me’mûrları ve askerlerin hazır bulunması gereği” hakkında, bkz. BOA, Y.PRK.ASK. , 58/74, H. 16.03.1307 (M. 10.11.1889).

Makedonya'daki okullara Bulgar öğretmenler göndererek bu öğretmenler vasıtasıyla bölgede Bulgarlarla birleşme fikrini yaymaya çalışması⁵⁶², istihbaratın dikkatini bölgeye çekmek için yeterli bir sebepti. Nitekim bölgedeki istihbarat çalışmaları çok geçmeden meyvelerini vermeye başladı. Hafiyeler, Pirlepe'de Bulgar hükümetine çalışan bir Bulgar casusu tespit ettiler. Adının Ogüst olduğu belirlenen bu Bulgar casusu, Pirlepe'de dikkat çekmemek için doktorluk yapıyor ve bölgede "Ogüst Efendi" diye tanınıyordu. İhtilal komiteleriyle yakın ilişki içinde olduğunun ortaya çıkarılmasından sonra, bu Bulgar casusu klasik prosedür takip edilerek tutuklandı ve Bulgaristan'a iade edilmek üzere Kosova Vilayeti'ne gönderildi (BOA, *DH.MKT.* , 1709/18, H. 26.07.1307 / M. 18.03.1890).

Çok geçmeden, Makedonya'daki yıldırma hareketlerine oldukça ilginç bir yöntem izleyerek hizmet eden bir Bulgar komitesi daha ortaya çıkarıldı. Bu komiteye "yangın komitesi"⁵⁶³ adını veren Osmanlılar komiteyi sıkı takibe aldılar. Yapılan tahkikatta komitenin başlıca görevinin Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerinde, özellikle ahşap yapıların bulunduğu mahallerde yangınlar çıkarmak olduğu tespit edildi. Ayrıca komitenin tüm mensuplarının Bulgar olduğu belirlendi (BOA, *Y.PRK.PT.* , 7/7, H. 05.02.1308 / M. 20.09.1890). Komitenin özellikle Selanik Vilayeti'nde çıkardığı yangınların yıkıcı etkileri çok büyük oldu (BOA, *Y.PRK.ASK.* , 64/2, H. 20.01.1308 / M. 05.09.1890). Yangınlar Londra'da yayın yapan Temps Gazetesi'ne⁵⁶⁴ haber olduktan sonra kentte Selanik için bir yardım komisyonu kuruldu (BOA, *Y.A.HUS.* , 238/107, H. 28.01.1308 / M. 13.09.1890). Bulgaristan Prensiği de yangını çıkaran Bulgar komiteleriyle herhangi bir ilgisinin bulunmadığını kanıtlamak için olsa gerek, Selanik yangınında zarar görenlere yardım edeceğini açıkladı (BOA, *Y.A.HUS.* , 238/106, 26.01.1308 / M. 11.09.1890).

Bölgenin çok hareketli olmasından ötürü aynı tarihlerde bazı yanlış istihbarat örneklerine de şahit olunmaktadır. Özellikle bölgedeki yabancı devlet

⁵⁶² Örneğin bkz. BOA, *Y.PRK.MK.* , 5/4, H. 09.01.1308 (M. 25.08.1890).

⁵⁶³ Bkz. "Selanik, Kosova ve Manastır'da yangın çıkartan Bulgar milletinden yangın komitelerinin olduğu" hakkında, BOA, *Y.PRK.PT.* , 7/7, H. 05.02.1308 (M. 20.09.1890).

⁵⁶⁴ Bkz. BOA, *Y.PRK.PT.* , 7/7, H. 05.02.1308 (M. 20.09.1890).

görevlilerini zan altında bırakan ve Osmanlı hükümetinin kafasını karıştıran bu tür yanlış istihbarat örneklerinden birinde, Rusya'nın Belgrad Maslahatgüzarı böyle bir duruma düşerek yanlış bir istihbaratın konusu olmuştur. Eylül 1889 tarihli Sadaret kayıtlarına göre Bâb-ı Âlî'ye gönderilen bir raporda, Belgrad'ın Rus Maslahatgüzarı'nın Metropolit Mihail'e "Bulgarların iki-üç hafta içinde Makedonya'da bir karışıklık çıkaracağını haber aldıklarını" bildirdiği ve Metropolit'i "siz Kosova'da karışıklık çıkarmaya hazır mısınız?" diyerek uyardığı istihbaratı paylaşılmaktaydı. İlk bakışta oldukça ciddi ve inandırıcı gibi görünen bu istihbarat üzerine Osmanlı hükümeti tedbir olarak Sırbistan ve Bulgaristan sınırlarındaki bütün vilayetleri ve buralarda görev yapan yetkilileri uyarmış, konu hakkında çok yönlü yapılan tahkikattan sonra söz konusu istihbaratın doğru olmadığı anlaşılmıştır (BOA, *DH.MKT.* , 1655/32, H. 13.01.1307 / M. 09.09.1889).⁵⁶⁵

Görüldüğü gibi önemli bir istihbarat alınması halinde merkezî yönetimin ilk tepkisi, alınan istihbarat çerçevesinde ilgilileri uyarıp gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamak olmuştur. Alınan istihbarata göre tedbir alma konusunda biraz da devlet adamlarının olaylara yaklaşımının etkili olduğunu söylenebilir. Bu konuda da soğukkanlılığı ve geniş muhakeme yeteneğiyle tanınan Küçük Said Paşa güzel bir örnek oluşturmaktadır. Mesela, 1895 yılının Eylül ayı sonlarında Rumeli'de görevli vali ve kumandanlardan Bulgaristan'ın askerî hazırlıklara giriştiği yönünde haberler geldiğinde, dönemin Sadrazamı Said Paşa, bölgedeki askerî haber alma kaynaklarının zayıf olduğunu düşündüğü⁵⁶⁶ için Serasker (sonradan Harbiye Nazırı) Rıza Paşa'ya başvurmuş ve

⁵⁶⁵ Osmanlı makamlarının bölgedeki dinî cemaat önderlerinden şüphelenmesinde, metropolit, piskopos ve diğer din görevlilerinin komitelere olan desteğinin önemli etkisi olmuştur. Nitekim bu önderlerin faaliyetlerine dair alınan çok sayıda istihbarat arasında, söz konusu kişilerin bölgedeki komite ve çetelere olan destekleri önemli bir yer tutmaktadır. Mesela 1908 yılında Rumeli'deki çetelere destek sağladığı tespit edilen Manastır, Drama ve Grebene Piskoposları Osmanlı makamlarınca görevden uzaklaştırılmış; Kozana, Florina ve Manastır Rum Piskoposları da aynı gerekçe ile taşra meclisleri toplantılarına alınmamışlardır; bkz. (Saygılı, 2015, s. 165).

⁵⁶⁶ Bu konuda Said Paşa hatıratında şunu belirtmektedir: "(...) Bulgarların askerî hazırlıklarının mübalağa edildiği kanaatindeydim. Bu mübalağanın kaynağı ise Filibe'deki kumandanımız Albay Fethi Bey olmalıydı. Selanik Valisi Zihni Paşa da buna yakın haberler gönderiyordu. Oysa bütün bu haberlerin askerî haber alma kaynaklarına dayandırılması gerekliydi (...)" (Kutlu, 1977, s. 102).

Bulgaristan'a birkaç kurmay subayın gönderilerek konunun askerî bakımdan inceletirilmesini talep etmiştir. Fakat Seraskerlik'ten verilen cevapta bu tür konuların Bâb-ı Âlî'nin görev alanına girdiği belirtilince, Said Paşa Yıldız Sarayı'nın da iznini alarak birkaç kurmay subayı kâtip sıfatıyla ve Bulgar askerî hazırlıklarını gizlice gözetlemek vazifesiyle Filibe ve Sofya'daki Türk Komiserlikleri'ne yolladı. Bu arada Rumeli'deki kumandanlardan arka arkaya haberler gelmeye devam ediyor, sınıra asker sevk edilmesi gerektiği belirtiliyordu. Bölgede görevli valiler de asker yollanması konusunda ısrar ediyor ve istenilen miktarda asker Bulgar sınırına gönderilmezse sorumluluk kabul etmeyeceklerini bildiriyorlardı. Hatıratında bu gelişmelere geniş yer veren Said Paşa gönderdiği subaylardan elde ettiği istihbarata dayanarak, konunun görüşüldüğü Meclis-i Vükela toplantısında "Bulgarlar tehdit ve gösteriş olsun diye bazı askerî hazırlıklar yapsalar bile, fiilen ayaklanmaya kalkışamazlar" diyerek Rumeli'deki yerel yöneticilerin abartılı haberler gönderdiği kanaatine varmıştır (Kutlu, 1977, ss. 102-103). Aynı dönemde Zeytun'da (Ekim 1895) ve Van'da (Haziran 1896) Ermeni ayaklanması, İstanbul'da da Osmanlı Bankası Baskını (Ağustos 1896) olayı yaşandığı için devlet adamlarının dikkati Bulgar sınırından İstanbul ve Anadolu'ya kaymış, böylelikle bölgedeki gelişmeler önceden olduğu gibi yerel yöneticilerin gönderdiği haberlerle takip edilmeye devam edilmiştir.

Rumeli'de komitecilik ve karşı Osmanlı faaliyetlerinin önemli bir bölümünü, komitelerin bölgedeki yabancı diplomatlara suikast tasavvurları ve bunu önleyici Osmanlı istihbarat çalışmaları oluşturmaktadır.⁵⁶⁷ Başta Rusya, İngiltere ve Fransa olmak üzere büyük devletlerin bölgedeki temsilcilerine yönelecek suikastler, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeyi kontrol edemediği intibainı uyandırarak imparatorluğu devletlerarası alanda güç duruma düşürebilirdi. Komitelerin bu amaçlarının farkında olan Osmanlı yetkilileri, bilhassa Kosova, Manastır ve Selanik valilerine ardı ardına emirler göndererek yabancı

⁵⁶⁷ Nitekim Basil Gounaris'in (2005) İngiliz raporlarına dayanarak tespit ettiğine göre, Makedonya'da 1903 yılı ortalarından 1908 Temmuz'una kadar yaklaşık elli altı aylık sürede, aylık ortalama altmış siyasî suikast gerçekleşmiştir; (s. 33).

diplomatların korunmasına dikkat edilmesi gerektiğini hatırlatacaklardır.⁵⁶⁸ Tabii elçi ve konsolos gibi yabancı diplomatlara suikast yapılacağı istihbaratı alındığında, Osmanlı hükümetinin aldığı tedbirler istihbaratın güvenilirliğine göre değişmektedir. Bu tedbirlerin, istihbarata konu olan diplomatın sıkı koruma altına alınması, diplomatın nezdine dışarıdan gelecek şahısların gözetim altında tutulması ve nihayet diplomatın görev yerinin değiştirilmesi gibi tedbirler olduğu söylenebilir. Örneğin 1903 Nisan'ında Rusya'nın Üsküp Konsolosu Maçofo'ya Bulgar komitelerinin suikast düzenlemek tasavvurunda bulundukları istihbaratının alınması üzerine, konsolosun sıkı koruma altına alınması, dışarıdan kimseyle görüştürülmemesi ve zorunlu görüşmelerin de sıkı tarassud altında gerçekleşmesinin emredildiği, ayrıca diplomatın görev yerinin Üsküp'ten Bitlis'e tahvil edildiği Sadrazam Ferid Paşa'nın raporuyla Yıldız Sarayı'na bildirilmiştir.⁵⁶⁹ Yabancı diplomatların korunmasına dair sıkı emirler alan Rumeli vilayetlerindeki yöneticiler ve polis idareleri, Kosova Polis Müdüriyeti'nin yaptığı gibi, Sadaret'e başvurarak sık sık hafiye tahsisatı taleplerini ileteceklerdir:

“Kosova Polis Müdüriyeti'nden alınan şifre telgrafnâmenin sûretidir

Akçe sarfından çekilmeyerek me'mûrîn-i hafîyye istihdâmıyla konsolosların muhafazalarına dikkat olunmasına dâir 11 Mayıs 319 târihli şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî mûcib-i âlîsine vilâyetin on yedi bin kuruş hafîyye tahsîsâtını kâmilten sarfı ve (...) şimdiye

⁵⁶⁸ Örneğin 19 Haziran 1907 tarihinde sadaret makamı tarafından Rumeli Vilayetleri Müfettişliği'ne “gayet gizli” notuyla gönderilen şifre telgrafnamede, Bulgar komite fedailerinin Osmanlı vilayetlerindeki konsoloslara suikast düzenleyecekleri istihbaratına ulaşıldığı bildirilmekte ve yöneticilerin dikkatli olmaları istenmekteydi; BOA, BEO. , 3081/231007, H. 08.05.1325 (M. 19.06.1907). Konsoloslara suikast ihtimaliyle ilgili benzer bir şifre telgrafname örneği için bkz. “Dahiliye Nezâreti'nden Şifre / Priştine'de mûkim Sırp Konsolosunun kasabadan hârice çıktığı ve bazı kesânın önünü keseceğine dâir istihbârât üzerine (...)”, BOA, DH.ŞFR. , 266/5, R. 17.07.1317 (M. 30.09.1901).

⁵⁶⁹ “Mösyö Maçofo'ya Bulgar komiteleri tarafından suikasd tasavvurunda bulunulduğu istihbâr kılınması üzerine icâb edenlere tabligât icrâ edildiği hâlde mûmâileyhin muhafazasına dikkat ve itînâ olunması Rumeli Vilâyâtı Müfettişliği'ne telgrafla tevdi kılınmışdı. Mûmâileyh Maçofo'un me'mûriyeti Üsküp'den Bitlis'e tahvil edilmesinden dolayı Bulgar komiteleri tarafından suikasd edilmesi ihtimâli görünmediğine ve Metroviçe'de Bulgar yok ise de komitelerin vesâit-i sâire ile icrâ-yı mefsedet edebilecekleri ihtimâline mebnî muhafazasına fevkalâde itînâ olunması ve hâricden gelecek eşhâsın da tarassudât-ı şedîde altında bulundurulması[na] (...) dâir müfettiş-i müşârûn-ileyhden cevâben gelen telgrafnâme leffen takdîm kılındı / 18 Muharrem 321 Sadrazam Ferid”, BOA, Y.A.HUS. , 446/34, H. 18.01.1321 (M. 16.04.1903).

kadar hilâf-ı rızâ-yı âlî bir hâl vukû'una meydan verilmemiş ise de sene hitâmına kadar on beş bin kuruş ihtiyâc görünmekde olub (...)” (BOA, Y.MTV. , 252/250, H. 06.08.1321 / M. 28.10.1908).

Her ne kadar konsolosların korunmasında ve bunun için hafiye istihdamında vilayetlerin maddi kaygıları öncelikli olarak göze çarpsa da, yukarıdaki raporda görüldüğü gibi “hilâf-ı rızâ-yı âlî bir hâl vukû'una meydan verilmemesi”, Rumeli'deki yetkililerin istihbarat faaliyetlerindeki temel anlayışları olacaktır. Bununla birlikte vilayetlerden merkeze yapılan taleplerin büyük kısmı hafiye istihdamı ve benzeri gerekçelerle “hafiye tahsisatı” içeriklidir.⁵⁷⁰ Merkezî yönetimin bu tür hafiye tahsisatı taleplerine karşı işlettiği temel prosedür şudur: Vilayetlerden hafiye istihdamı ve istihbarat çalışmalarıyla ilgili gelen tahsisat talepleri incelenir, vilayetin genel asayiş durumu göz önüne alınarak bu talepler yanıtlanır. Rumeli vilayetlerinden gelen hafiye istihdamı talepleri genellikle - Manastır⁵⁷¹, Selanik⁵⁷², Edirne⁵⁷³ gibi- durumu kritik olan vilayetlerden geldiği

⁵⁷⁰ Rumeli vilayetlerinin hafiye tahsisatına ait veriler ve hafiye memrularının isimlerine yer veren bazı kayıtlar, bölgede önemli oranda “yerel”lerin tercih edildiğini göstermektedir [Örneğin bkz. “Manastır Vilayeti’nde me’murîn-i hafîyye istihdâmı lâzım geldiği ve hafîyyelikde müstahdem Karayaniç’e şehri dört yüz kuruş maaş tahsisî” hakkında, BOA, *DH.MKT.* , 541/37, H. 08.04.1320 (M. 15.07.1902)]. Bunun yanı sıra özellikle Bulgar komitelerine karşı çeşitli etnik grupların muhbir olarak kullanıldığını gösteren çok sayıda kayıtlarla karşılaşmak mümkündür. Örneğin Selanik’teki Rum mekteplerinde görevli Jan adlı bir muallim, Bulgar komitelerinin silah ve mühimmatının bulunduğu mahalleri göstermek üzere hükümet yetkililerine başvurmuş, bunun üzerine kendisine kırk lira harcırah verilerek hizmete devam ederse “mazhar-ı mükâfat” olacağı tebliğ edilmiştir [BOA, *BEO.* , 2068/155074, H. 17.02.1321 (M. 15.05.1903)]. Diğer bir örneğe göre, ihbar hizmetinde bulunan Ermeni bir muhbir, Filibe’de komitelerce öldürülmüştür; bkz. “Hükûmet-i seniyyeye hizmet-i ihbâriyyede bulunduğu Filibe Ermeni komitesince öğrenilmesi üzerine Filibe’de gâyet işlek bir caddede itlâf edildiği 7 Mayıs 323 târihli ve 2777/647 numaralı arıza-yı çakerânemle arz olunan Agob Çerçiyan’ın kâtili iki nefer Ermeni genci olmayıp on yedi yaşında Seyanof nâmında Manastırlı bir Bulgar çocuğu idüğü (...) ma’lûmâtı ma’rûzdur olbâbda”, BOA, *A.}MTZ.(04).* ,160/93, H. 17.09.1325 (M. 24.10.1907). Tıpkı Osmanlıların yaptığı gibi bilhassa Bulgar komiteleri de, Bulgar ve Sırp mektep muallimlerini çeşitli haberleşme işlerinde kullanmışlar ve bu konuda Osmanlılar çok sayıda istihbarata ulaşmışlardır [Örneğin bkz. “Vilâyât-ı şâhânedeki Sırpların Bulgarlarla ittifak ederek Sırp mektep muallimlerini Bulgar eşkiyasına muhabere vasıtası edindikleri istihbaratı üzerine gerekli tedbirlerin alınması” hakkında, BOA, *BEO.* , 2162/162088, H. 15.06.1321 (M. 08.09.1903)].

⁵⁷¹ “Manastır Vilâyeti’nde (...) muhafaza-i emniyet için matlûb derecede hafîyyeler istihdâmı zarûrî olub (...) hafîyye me’mûrları için sene ahîrine kadar (...) dört bin kuruşun sarfına me’zûniyet itâsı (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 2054/65, H. 04.08.1310 (M. 21.02.1893); Ayrıca bkz. BOA, *DH.MKT.* , 541/37, H. 08.04.1320 (M. 15.07.1902).

için, bu talepler -çeşitli tarihlerde yayımlanan iradeler gereğince⁵⁷⁴- çoğunlukla olumlu cevaplandırılmıştır. II. Abdülhamid'in henüz tahta geçmediği Nisan 1876 tarihine ait bir örnek, bu konuda net ifadeler bulunması bakımından ele alınmaya değerdir. Rumeli'de Bulgar ayaklanmasının devam ettiği 4 Nisan 1876 tarihli Tırnova Mutasarrıflığı, Dahiliye-Maliye Nezaretleri ve Sadaret makamı arasında cereyan eden bir dizi yazışmada, Tırnova ve çevresinde "(...) âsâyiş berkemâl ise de erbâb-ı mefâsıdın tahrîkde bulunma (...)" teşebbüslerine karşı hafiyeler görevlendirilmesi ve bunun için on bin kuruş tahsisat ayrılması talep edilmiştir.⁵⁷⁵ Ayrıca aynı yazışmalarda geçen bir ifade olarak "(...) vukû'âtı vaktinde istihbâr ile ona göre tavır alıp hareket etmek (...)"⁵⁷⁶ Osmanlı yöneticilerinin istihbarat faaliyetlerindeki temel anlayışını yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir. Aynı şekilde, Edirne Vilayeti'ne ait ve aşağıda yer verilen bir başka örnek, Osmanlı yöneticilerinin yaptıkları istihbarat çalışmalarının malî imkânlarla sıkı sıkıya bağlı olduğunu ortaya koymaktadır:

"Bulgar komitelerinin Makedonya'da îkâ' eyledikleri ifsâdâtın men'i hakkında tedâbir ittihâzı (...) için jandarma ve polis neferi mikdârının tezyîdi (...) ve istihbârât için üç aya mahsûs olmak üzere şehîr beş bin kuruşun sarfına Edirne Vilâyeti Vekâlet-i Celîlesi'ne me'zûniyet i'tâsı lâzım geleceği (...)" (BOA, *DH.MKT.* , 441/25, H. 05.12.1319 / M. 15.03.1902).⁵⁷⁷

⁵⁷² Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 711/16, H. 22.02.1321 (M. 20.05.1903); BOA, *BEO.* , 2097/157237, H. 26.03.1321 (M. 22.06.1903).

⁵⁷³ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 441/25, H. 05.12.1319 (M. 15.03.1902).

⁵⁷⁴ Örneğin bkz. "Selânik Vilâyeti'nin inzibât idâresini bir kat daha te'mîn ve te'yîd için vilâyet-i müşârûnileyhin polis ve hafîyye tahsisâtına şehîr on beş kuruş zammı şeref-ma'lûm buyrulan emr ü irâde-i seniyye cenâb-ı pâdişâhî iktizâ-yı âlîsinden bulunmuş olmakla olbâbda (...)", BOA, *İ.DH.* , 1023/80683, H. 07.05.1304 (M. 01.02.1887).

⁵⁷⁵ "(...) Oraca lehûlhamd âsâyiş berkemâl ise de erbâb-ı mefâsıdın tahrîkde bulunmada teşebbüsen hafîyyeler dahi ikâme olunduğundan (...)", BOA, *A.}MKT.MHM.* , 480/27, H. 9.03.1293 (M. 04.04.1876).

⁵⁷⁶ "(...) Garazkârânın teşebbüsâtına mahal bırakmamak üzere hükûmetçe lâzım gelen tedâbir-i ihtiyâtiyyeye medâr olub vukû'âtı vaktinde istihbâr ile ona göre tavır alıp hareket etmek için (...) dâhil-i vilâyetde bu aralık istihdâmına lüzûm görünen hafîyye me'mûrlarına tahsîs olunmak üzere buraca taleb olunan on bin kuruşun sarfı husûsunda (...)", BOA, *A.}MKT.MHM.* , 480/27, H. 9.03.1293 (M. 04.04.1876).

⁵⁷⁷ Yapılan yazışmalar sonunda Edirne Vilayeti'nin tahsisat talebi olumlu bulunmuştur; "İstihbârât için üç aya mahsûs olmak üzere Edirne Vilâyeti Vekâlet-i Celîlesince sarfına lüzûm gösterilen on beş bin kuruşun tahsîs olunmak üzere emvâl-i mahalliyeden tesviyesi ve havâlenâmesinin Dersâadet'e irsâli (...)", BOA, *DH.MKT.* , 441/25, H. 05.12.1319 (M. 15.03.1902).

Rumeli'deki komitelere yönelik istihbaratın üretiminde sivil yöneticiler kadar, askerî makamların ve kumandanlıkların da payı azımsanmayacak ölçüdedir. Özellikle hudut üzerindeki fırka kumandanlıkları ile jandarma birimleri⁵⁷⁸ Osmanlı hükümetinin önemli haber kaynakları olmakla birlikte, istihbaratın alınmasından sonra devreye sokulan güvenlik önlemlerinde⁵⁷⁹ hükümetin kullandığı öncelikli unsur olmuşlardır. Bu nedenle nasıl ki istihbarat çalışmaları için mülkî idare ve yöneticilerden tahsisat talebi geliyorsa, eşkıya ve komitelerin takibi için de askerî makamlardan tahsisat, personel ve silah talebi merkezî yönetime ulaşmaktadır.⁵⁸⁰ Bu konuda Sadrazam Said Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir tahrirde, "hudut mıntıkasındaki kumandanlıklar tarafından istihbarat çalışmaları için bazı kimselerin para ile istihdamına gerek duyulduğu", fakat "bu husus için cihet-i mülkiyece küllî mebâlîğ tahsis olunduğu halde ekserisi Bulgar unsurundan ibâret olan hatt-ı imtiyaza mücavir kurâda (köylerde) köy bekçilerinden başka memur istihdam edilmediği" belirtilerek, hudut kumandanlıklarından gelen şikâyetler iletilmiştir (BOA, *DH.MKT.* , 582/37,

⁵⁷⁸ Örneğin Doğu Rumeli Vilayeti Nizamnamesi'ne göre jandarma, silahlı eşkıya çetelerinin faaliyetleriyle umumî asayişin tehlikeye düşmesi halinde, ilgili yerlere haber vermek, ahalinin can ve malını muhafaza için gereken tedbirleri almak ve mahallî zabıta memurları ile yardımlaşmakla yükümlüdür; bkz. (Aydın, 1992, ss. 104-105).

⁵⁷⁹ Örneğin müfreze ve seyyar tabur sevki gibi; bkz. "(...) Dünkü gün Morihova Müdiriyeti'nden iş'âr olunduğuna göre Rum çeteleri rüesâsından Giridli Yorgi Bolani (...) on yedi kişiden mürekkeb bir çete ile sekenesi Bulgar olan (...) karyesine giderek ahâliyi tehdit ettiği ve (...) bu bâbda jandarma alay kumandanlığına verilen jurnalde bir hareket-i tâkîbe icrâ edilmek üzere Florina'dan dahi aynı zamanda ve Şitrân tarîkiyle bir müfrezenin dahi sevki hâlinde teşdîd-i tâkîbâtla çetenin imhâ-yı vücûdu kesb-i suhûlet edeceği ifâde olunmakla tâkîbât için müfrezeler sevki ve münâsib mahallerde ikâmesi husûsu Nizâmîye Altıncı Kumandanlığı'na teblîğ olduğu ma'rûzdur (...)", BOA, *BEO.* , 3509/263160, H. 19.02.1327 (M. 12.03.1909). Alınan güvenlik önlemleri ile ilgili örnek bir kayıt için ayrıca bkz. "Selânik ve Siroz cihetlerindeki Bulgar ahâlisinin İlkbahar'da umûmen kıyâm edecekleri hakkındaki istihbârât üzerine lâzım gelen mevâki'de kuvâ-yı askerînin tedbîr ve işbu cihetlerde bulunan taburların tam tertîbde bulundurulmasıyla berâber jandarma kuvveti ile fesâd vukû'u muhtemel olan sâir mahallerde kuvâ-yı hafîyye bulundurulması ahvâl-i muhtemeleye karşı çâre-i müessir olduğuna dâir sudûr buyrulmuş olan irâde-i seniyye hazret-i hilâfet-penâhî ayn-ı hikmet ve isâbet olup bu maksada mebnî en ziyâde Bulgar meskûn olan mevâki'in üç mıntıkaya taksîmi ve Rumeli cihetinde bulunan redif ve ilâve taburların Şubat ve Mart ve Nisan ve Mayıs ayları zarfında alay merkezlerinde toplu bulundurulması (...) taraf-ı Seraskerî'ye şifreli telgrafta meyle iş'âr buyruldu (...)", BOA, *Y.PRK.ASK.* , 167/82, H. 04.11.1318 (M. 23.02.1901).

⁵⁸⁰ Örneğin "Manastır Vilâyeti'nin Tırhala cihetlerinde eşkıyanın hazırlıkta bulunduklarına dair alınan istihbarat üzerine bir tedbir-i ihtiyati olmak üzere seyyar taburu zabitanının tasdik-i me'mûriyetleriyle esliha-yı lâzîminin irsâli lüzûmu" hakkında, BOA, *BEO.* , 906/67881, H. 06.09.1314 (M. 08.02.1897).

H. 19.06.1320 / M. 23.09.1902). Gerçekten de dönemin -Sadaret ve Dahiliye gibi- sivil kaynaklarında dahi, istihbaratın üretiminde önemli oranda askerî makamların izi görülmektedir. Örneğin Edirne'deki İkinci Ordu'nun Filibe'deki Bulgar komitelerinin hareketleri⁵⁸¹ ya da Yunan Hudud Kumandanlığı'nın Yanya taraflarındaki Ulah çetelerine yönelik yürüttüğü takip faaliyetleri⁵⁸² hakkında gönderdikleri ayrıntılı raporlar ve bu raporların çevre kumandanlık ve mülkî birimlerle paylaşılması⁵⁸³, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'de sahip olduğu istihbarat ağının askerî niteliğini ortaya koymaktadır.

Merkezi Sofya'da bulunan Bulgaristan Komiserliği, 1900'lerin başlarından itibaren Rumeli Vilâyâtı Müfettişliği, Pasaport Muayene Memurlukları, Tüccar Vekâletleri, Zabıta-i Belediye Daireleri ve Meşrutiyet arifesinde oluşturulan istihbarat komisyonları, Rumeli'de önemli istihbarî misyonlar üstlenen ve haber akışının içinde olan kurumlar arasında sayılabilir. Özellikle Şarkî Rumeli Vilayeti'nin 1885'te Bulgaristan tarafından ilhakından sonra, vilayet ve polis idaresi bakımından Rumeli vilayetlerinde merkezî idare çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır (Ortaylı, 2012, s. 513). Osmanlı merkezî idaresi, bilhassa Bulgaristan ve Doğu Rumeli bölgesine yönelik temsil, istihbarat ve haber alma faaliyetlerindeki zorlukları, Dahiliye ve Hariciye Nezareti'ne bağlı şubeler

⁵⁸¹ “Bulgar komitelerinin Filibe'de millî bayrakları açarak ve mızıka ile dolaşarak hükûmet me'mûrlarından bile iâne toplamakda olduklarına ve Yanıklı vak'asında bulunan komitelerden dört vagon geçen Cuma günü Harmanlı'ya ve mevâki'-i sâireye gönderildiği gibi Sofya'daki Bulgar taburları dahi Harmanlı taraflarına sevk edilmekte olup bunlardan bir kısmı gece trenle geçirildiğine ve hudûda tecâvüz için müterakib bulunduklarına ve ifâdât-ı sâireye dâir (...) İkinci Ordu-yu Hümâyûn Müşîriyet-i Celîlesi'nden mürûr 17 Ağustos 311 târihli telgrafnâmenin sûreti leffen takdîm kılınmış ve keyfiyet Selanik Kosova ve havâlisi umûm kumandanlıklarına berâ-yı ma'lûmât tebliğ olunduğu (...) / 19 Ağustos 311-Serasker Rızâ”, BOA, A.}MTZ.(04). , 180/44, H. 13.03.1313 (M. 03.09.1895).

⁵⁸² “Yunanistan'dan Serfice ve havâlisiyle Yanya cihetine tacâvüz ve bu taraftaki Ulah çetelerinde icrâ-yı şekâvet eden erbâb-ı şekâvetin tâkibi için Serfice ve havâlisinde hudûd-ı hâkânîye dâhilinde (...) nâm mevki'de şehri üç yüz kuruş maaş ile hafîyye istihdâmı lüzûmu Hudûd-ı Yunaniye Umûm Kumandanlığı'ndan iş'âr olup sûret-i iş'âr Serfice Mutasarrıflığı'nca da te'yîd edildi ise de bunların maaşları için vilâyetce karşılık olmadığından istihzâr-ı muâmeleyi hâvî tahrîrât ile zikrolunan me'mûrîn-i hafîyyelerin istihdâmları lüzûmu görülür ise icrâsı icâbı (...)", BOA, DH.MKT. , 1978/91, H. 02.01.1310 (M. 27.07.1892).

⁵⁸³ Örneğin Edirne İkinci Ordu Müşîriyeti'nin Filibe'deki Bulgar komiteleri hakkında elde ettiği istihbarat merkeze (Seraskerlik ve Sadaret'e) arz edilmiş; ayrıca Selanik ve Kosova Umum Kumandanlıklarıyla Bulgaristan Komiserliği'ne “malumat için” iletilmiştir, BOA, A.}MTZ.(04). , 180/44, H. 13.03.1313 (M. 03.09.1895).

kurarak aşmaya çalışacaktır. Bulgaristan ve çevresini konu edinen ve büyük çoğunluğu bölgedeki komitelerin faaliyetlerinden bahseden telgraf yazışmaları incelendiğinde, özellikle Bulgaristan Komiserliği'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'deki haber alma faaliyetlerinde en aktif kurum olduğu görülmektedir. Dahiliye Nezareti'ne bağlı olan ve istihbarat paylaşımını Dahiliye Nezareti ile yapan Bulgaristan Komiserliği, Berlin Antlaşması'ndan (1878) sonra, hem Bulgaristan ile Bâb-ı Âlî arasındaki münasebeti kurmak, hem de Bulgaristan'daki Türk ahalinin hukukunu temin ve muhafazaya yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur. İlk Bulgaristan Komiseri olarak Nihad Paşa'yı Sofya'ya tayin eden Bâb-ı Âlî, Nihad Paşa ve sonrasında atanan Bulgaristan Komiserlerine şifreli telgraf muhaberesi için İstanbul'dan şifre anahtarları göndererek (Aydın, 1992, s. 274), Bulgaristan ve Rumeli vilayetlerinin durumu hakkında Komiserlikle sürekli bir haber alışverişi içerisinde olmuştur.⁵⁸⁴ Bulgaristan ve Doğu Rumeli'deki komitecilik faaliyetleri⁵⁸⁵ başta olmak üzere, Bulgaristan ve Balkan devletlerinin askerî/siyasî durumları, vilayetlerin genel asayiş durumu, Bulgaristan içindeki ve çevre vilayetlerdeki hafiye/muhbir/haber alma görevlilerinin sevk ve idaresi, silah sevkiyatları⁵⁸⁶ ve her türlü tahkikat icrası ile bunların neticeleri⁵⁸⁷ Bulgaristan Komiserliği'nin istihbarî anlamda takip ettiği ve Osmanlı hükûmetiyle paylaştığı konuların öne çıkanlarıdır. Örnek vermek gerekirse, 4 Haziran 1908 tarihli tahrirata göre, Sofya'ya davet edilen Bulgar komite reisleriyle yapılan görüşmeler Bulgaristan Komiserliği'nce

⁵⁸⁴ Nitekim Bulgaristan Komiserliği tarafından Bâb-ı Âlî'ye düzenli aralıklarla "asayiş raporları" gönderilmektedir; örneğin bkz. BOA, A.}MTZ.(04). , 76/23, H. 09.01.1320 (M. 18.04.1902).

⁵⁸⁵ Örneğin bkz. "Makedonya Komitesi'nden müfrez bir de İcraât-ı Hafîyye Komitesi teşekkül ettiğine dâir Bulgaristan Komiserliği'nin tahrîrâtı" hakkında, BOA, A.}MTZ.(04). , 46/79, H. 27.02.1315 (M. 28.07.1897).

⁵⁸⁶ Örneğin bkz. "Bulgaristan Komiserliği'nden Gelen Şifre Telgrafnâme / Şehr-i Ramazan'ın üçünde Sofya'dan gönderilen iki yüz elli dört tüfenk ve on dört sandık fişenk Rilo'dan geçirilip şehr-i Ramazan'ın beşinde hatt-ı imtiyâz civârında Ohrili Aleksi Penayusof'un riyâsetinde yirmi kişiden mürekkeb çeteye teslim olunduğu ve mezkûr çetenin hareket eylediği istihbârât-ı hafîyyeye atfen ma'rûzdur fermân / 7 Mayıs 324-Kâmil", BOA, A.}MTZ.(04). , 166/47, H. 20.04.1326 (M. 22.05.1908).

⁵⁸⁷ Örneğin bkz. "Bulgar erbâb-ı fesâdiyesinin şu aralık ehemmiyetli bir kongre akdedecekleri hakkındaki istihbârât üzerine tahkîkât-ı mahremâne icrâsı Bulgaristan Komiserliği'ne iş'âr edilmiş (...) Sofya'da bu rivâyeti te'yîd eder bir emâreye dest-res olunmadığı (...) mezkûr komiserlikten bildirilmiş (...) olduğu beyânıyla (...)", BOA, TFR.I.A. , 26/2583, H. 04.07.1323 (M. 04.09.1905).

Sadaret'e bildirilmiş; ayrıca Komiserlik, Bulgar çetelerinin her hareketlerini, çetelerin uğradıkları köylerin isimlerine varıncaya değin Osmanlı hükümetine iletmiştir.⁵⁸⁸ Anlaşıldığı gibi Bulgaristan Komiserliği Rumeli'de bilhassa Bulgaristan'a ve Bulgar komitelerine dair istihbaratın toplandığı bir merkez konumundadır ve başlıca işlevi, derlenen istihbaratı Osmanlı hükümet yetkililerine ulaştırmaktır.

Bunun dışında Makedonya'da yapılan ıslahatın bir parçası olarak 1902'de oluşturulan "Rumeli Vilâyât-ı Şâhânesi Umûm Müfettişliği", vilayetlerin idaresinde bir üst kurul konumunda yer alarak, Rumeli'nin istihbarat ve haber akışını yönetip merkezle bu konuda koordine sağlayacaktır. Bilhassa Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın çete faaliyetlerini önleme ve hükümetle sıkı bir iletişim ağı kurma gibi Bâb-ı Âlî'ce de takdir olunan çalışmalarıyla faaliyet alanı genişleyen Rumeli Müfettişliği (Saygılı, 2015, s. 149), Rumeli vilayetlerindeki yöneticilerin idaredeki temel amaçları olan "temin-i âsâyiş"i sağlama çabalarında, bir denetim ve iletim mekanizması rolü üstlenecektir. Öyle ki Rumeli Müfettişliği'ne ulaşan, mesela Bulgar komitelerinin tasavvuratına ait istihbaratın Dahiliye Nezareti, Sadaret, Seraskerlik ve Hariciye Nezareti ile paylaşılması örneği⁵⁸⁹, Müfettişliğin istihbarat ağında rol alan dönemin en etkin oluşumlarından biri olduğunu yalnız başına ortaya koymaktadır.

Pasaport Muayene Merkezleri ve Tüccar Vekâletleri de, yerel düzeyde de olsa istihbarî anlamda rol alan kurumlar arasında gösterilebilir. Bilindiği gibi modern pasaport uygulamaları fikri ilk olarak XVIII. yüzyıl devrim Fransa'sında politik nedenlerle ortaya çıkmıştır. Özellikle stratejik noktalara seyahat eden yabancıların kontrolü, yabancı ülke casuslarının ülkeye girişinin engellenmesi ve zararlı kişilerin girişinin ve bunlarla bağlantılı suçların önüne geçilmesi amacı taşıyan ilk uygulamalar, XIX. yüzyıla gelindiğinde devletlerin halklarını ya da ülkeye giriş-çıkış yapanları kontrol etme politikalarının güç kazanmasıyla birlikte

⁵⁸⁸ "6 Mayıs 324 târihli ve beş yüz on üç ve beş yüz kırk sekiz numaralı telgraf-çâkeleri zımnında Sofya'ya celb edilen komite rüesâsıyla cereyân eden müzâkerât ve Bulgar eşkiyâsı hakkında vukû'bulan bazı istihbârât-ı hafîyyeye dâir Komiserlik Başkitâbet Muavinliği'nden cevâben alınan tahrîrâtın sûreti (...)", BOA, A.}MTZ.(04). , 167/13, H. 04.05.1326 (M. 04.06.1908).

⁵⁸⁹ Bkz. BOA, BEO. , 2241/168033, H. 09.10.1321 (M. 29.12.1903).

yaygınlaşacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nda da benzer kaygılarla devreye sokulan pasaport uygulamaları, Abdülhamid döneminde mürur tezkeresi düzenlemeleriyle birlikte modern anlamda yapılandırılacaktır. Abdülhamid dönemi özelinde bunun temel nedenlerinden biri, Yılmaz'ın da (2014) belirttiği gibi tehdit algısının değişmesi ve seyahat eden ya da hareket halindeki grupların tehdit olarak algılanmalarıdır (ss. 202-203). Gerçekten de Pasaport Muayene Merkezlerinin misyonunu yansıtan ve mülkî idarelerce Muayene Merkezlerine yüklenen sorumlulukları ortaya koyan yazışmalar incelendiğinde, tehdit algısının düzeyi açıkça görülür. Osmanlı topraklarına kimliklerini değiştirerek/gizleyerek sızacak olan komite mensuplarının tespiti⁵⁹⁰, belirlenen liman ve merkezlerin dışında yolcu indirip bindirmenin önlenmesi ve bu konuda polis birimleri ile işbirliği⁵⁹¹ ya da ülkeye girenlerin pasaport ve mürur tezkerelerinin kontrol edilmesi⁵⁹² Rumeli'deki Pasaport Muayene Memurluklarının üstlendikleri başlıca misyonlardır. Ayrıca mülkî idarelerle temas halinde olan Pasaport Muayene Merkezlerinin, genellikle sınır bölgelerinde konuşlu olmaları sebebiyle, komitelerin geçiş hareketlerine dair edindikleri istihbaratı gerekli birimlere ilettiklerini gösteren örnekler de bulunmaktadır.⁵⁹³ Tıpkı Pasaport Muayene Merkezleri gibi Tüccar Vekâletleri de yerel düzeyde elde ettikleri istihbaratı Osmanlı makamlarına ileterek istihbarat ağına dâhil olmuşlardır.⁵⁹⁴ Örneğin 1895 yılında Varna Tüccar Vekâleti Bulgaristan

⁵⁹⁰ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 847/58, H. 16.02.1322 (M. 02.05.1904).

⁵⁹¹ Bkz. BOA, *BEO.* , 738/55328, H. 19.08.1313 (M. 04.02.1896).

⁵⁹² Bkz. BOA, *A.JMTZ.CL.* , 6/259, H. 14.01.1307 (M. 10.09.1889); BOA, *DH.ID.* , 124/18, H. 26.11.1326 (M. 20.12.1908).

⁵⁹³ Örneğin bkz. "Manastır Vilâyeti'nden Alınan Şifre Telgrafnâme / Tırhala'da bulunan üç yüz Bulgarın müsellehan hudûdun beri tarafına geçmelerine mümânaat olunmamak üzere Yunan efrâdı-ı askerîsine tenbîhât-ı lâzıme icrâsı için Hâriciye Nezâreti'ne çekdikleri telgraf üzerine leylen mürûrlarına müsâade olunduğu (...) ve bunların bir kısmının elyevm Tırhala'da idüğü Pasaport Muâyene Me'mûrluğunun iş'ârı üzerine tedâbîr-i mahalliyeye tevessül edildiği (...) / 8 Mayıs 318/ Vali Edib", BOA, *DH.MKT.* , 489/3, H. 17.01.1320 (M. 26.04.1902).

⁵⁹⁴ İstihbarat faaliyetlerinde bulunmaları için Tüccar Vekâletlerine de hafiye tahsisatı ayrılmıştır; örneğin bkz. "Bazı komitelerin harekât-ı hafîyyelerinin tahkîk ve ta'kîbi için Varna Tüccâr Vekâleti'ne hâsılât-ı mahalliyeye mahsûs olan beş kuruşun maksada kâfî olmadığı beyânıyla tahsîsât-ı hafîyye nâmıyla şehîr bin beş yüz kuruşun hâsılât-ı mezkûreden sarfı için vekâlet mûmâileyhe me'zûniyet i'tâsı ifâdesini hâvî Bulgaristan Komiserliği'nden Huzûr-ı Sâmi-i Hazret-i Sadâret-penâhiye takdîm olunup nezâret-i âcizîye tevdi buyrulan tahrîrât üzerine İntihâb-ı Me'mûrîn Hâriciye Komisyonu'na le'di-l-me'mûl zikrolunan bin beş yüz kuruşa muvâzenede karşılık olmadığı gibi karşılıksız

ordusunun durumuna dair edindiği istihbaratı, Bulgaristan'ın Belçika'dan üç bin mavzer tüfeği satın aldığı bilgisiyle beraber hükümete bildirerek istihbarat paylaşımında bulunacaktır (BOA, A.}MTZ.(04). , 29/20, H. 06.02.1313 / M. 30.07.1895).⁵⁹⁵

Rumeli vilayetlerinde haber akışına dâhil olan ve haber alma faaliyetlerinde bulunmakla yükümlü olan kurumlardan bir diğeri “Zabıta-i Belediye” daireleridir. Bu konuda Doğu Rumeli Vilayeti örnek olarak gösterilebilir. Doğu Rumeli Vilayeti Valisi Aleko Paşa tarafından yayımlanan vilayetin Zabıta-i Belediye Kanunu'nda belirlendiği üzere, kaza kaymakamlarının nezaretinde Zabıta-i Belediye Müdürlerine bağlı olarak çalışan Zabıta-i Belediye Komiserleri “emniyet ve âsâyışın muhafazasını sağlamak”la birlikte “kasaba veya şehre vürûd eden mazanne-i su’i erbâb ile tezkiresiz âdemleri ve serserileri müdüre haber vermek”le⁵⁹⁶ yükümlüdürler. Yine Zabıta-i Belediye personelinden belediye bekçileri de “esvâk ve pazarda emniyet-i umûmiyenin muhafazasına” ve “sârikların (hırsızların) takibine ve fâhişelerin ikâmetgâhlarının teftişine ve ahâlinin âsâyışına ve harîk (yangın) zuhûrunda hükûmete ve ahâli-i memlekete derhâl haber vermeye”⁵⁹⁷ memur edilerek, emniyet ve haber alma/verme sistemine dâhil edilmişlerdir. Görüldüğü üzere Zabıta-i Belediye Komiserleri, şehre tezkiresiz gelen kişileri Zabıta-i Belediye Müdürü'ne haber vermek gibi kamu yönetimini yakından ilgilendiren bir vazife üstlenirlerken, bekçiler hırsızların takip edilmesi, fuhuş yapılan yerlerin teftişi, yangınların bildirilmesi gibi kamusal alandan ziyade insanların günlük yaşamını ilgilendiren konularda haber alma/verme faaliyetiyle yükümlüdürler. Fakat her ne olursa olsun, Zabıta-i

akçe sarfı mümkün olmadığından mezkûr beş yüz kuruş mikdâr ile idâre-i maslahat olunmasının ve ahvâl-i fevkalâdeden dolayı vekâlet-i mezkûreden müracaât vukûunda komiserliğe mahsûs hafîyye tahsîsâtından münâsib mikdâr akçenin i’tâsı kâbil olduğunun iş’ârının münâsib olacağını hâvi tanzîm olunan mazbata zikrolunan tahrîrâtın iâdesiyle berâber leffen takdîm kılındı (...) / 28 Temmuz 1318-Hâriciye Nâzırı Tevfik”, BOA, A.}MTZ.(04). , 80/27, H. 07.05.1320 (M. 12.08.1902).

⁵⁹⁵ Benzer bir örnek için bkz. “Ruşçuk’ta bulunan Ermeni fesad komitesinin sırlarını ve gizlediği humbaraları meydana çıkarıp komite reisi Mıgırdıç Tütüncüyan’ı Hükûmet-i Seniyye’ye teslim etmiş olan Rusçuk Tüccar Vekili’nin ihsan ve tayin talebi” hakkında, BOA, HR.SYS. , 2819/18, M. 17.06.1893.

⁵⁹⁶ “Şarkî Rumeli zabıta komiserlerinin vazife ve hareketlerine dair vilayet tarafından gönderilen kanun lahiyası”, BOA, İ.MTZ.(04). , 8/324, H. 02.03.1300 (M. 11.01.1883).

⁵⁹⁷ BOA, İ.MTZ.(04). , 8/324, H. 02.03.1300 (M. 11.01.1883).

Belediye Dairesi personelinin bu tür vazifeleri incelendiğinde, temele kadar inen ve ciddi istihbarat faaliyeti izleri taşıyan bir sistemin yürütülmeye çalışıldığı açıkça anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyet dönemi arifesine gelindiğinde, Rumeli vilayetlerinin çeşitli bölgelerinde “istihbarat komisyonları” adını taşıyan oluşumlarla karşılaşmaktayız. Bu istihbarat komisyonları, esasında II. Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin kurumsallaşma izi taşıyan en net örnekleri olarak önemlidir. Kasım 1908 tarihli kayıtlara göre “taharriyât ve istihbârât komisyonları” kurulması çalışmalarına başlanmış, Rumeli Müfettişliği’ne bağlı çalışacak olan bu komisyonların “erbâb-ı mefsedetın teşebbüsâtı hakkında” tahkikat yürütmesi ve istihbarat toplaması öngörülmüştür (BOA, *BEO.* , 3433/257429, H. 21.10.1326 / M. 16.11.1908). İlk komisyonlardan biri Yanya Vilayeti’nde oluşturulmuş, vilayette kargaşa çıkaranların tespiti için “istihbarat ve tahkik komisyonu” teşkil edilmiştir (BOA, *BEO.* , 3946/295916, H. 17.10.1329 / M. 11.10.1911).⁵⁹⁸

Aslında tüm bu mekanizma iç istihbaratla olduğu kadar, komşu ülkelerden yönelecek tehditleri haber almak ve bertaraf etmek kaygısıyla da ilişkilidir. Nitekim Bulgaristan ve Sırbistan başta olmak üzere Balkan ülkelerinin durumunun -bilhassa sınıra yakın yerlerde yaptıkları askerî manevraların- takip edilmesi, Osmanlı haber alma kaynaklarının Rumeli’de temel uğraşlarından bir diğeri olacaktır. Konuyla ilgili Yıldız evrakı ve Dahiliye kayıtları, Osmanlı merkezî yönetiminin komşu hükümetlerin hazırlıklarına dair Rumeli sınırlarından gelen istihbarata kayıtsız kalmadığını göstermektedir.⁵⁹⁹ Hafiye istihdamı ve alınan haberlerin mahallinden teyit edilmeye çalışılması bu konuda devreye sokulan başlıca tedbirler arasındadır. Abdülhamid döneminin çeşitli tarihlerine

⁵⁹⁸ Ayrıca Manastır Vilayeti’nde kurulan istihbarat komisyonu için bkz. BOA, *DH.SYS.* , 46/6, H. 21.06.1329 (M. 19.06.1911).

⁵⁹⁹ Örneğin bkz. “Bulgaristanca asker-i mevcûdenin mevsim-i sayfı geçirmek için Şıpkâ’ya bir-iki saat mesâfede Büyük ve Küçük Oba Karyeleri arasındaki mahal ordugâh ittihâz olunarak her taraftaki askerin peyder pey mahall-i mezkûra gitmekde olduklarına ve asâkir-i redîfenin de Haziran’ın on beşinde silâh altına alınacakları havâdisi te’yîd eylemekde bulunduğuna (...) ve istihbârât-ı sâireye dâir Edirne Vilâyeti Vekâleti’nden vâsıl tahrîrât (...)”, BOA, *BEO.* , 2610/195729, H. 25.04.1323 (M. 29.06.1905).

ait kayıtlar, özellikle Bulgaristan ve Sırbistan'ın redif askerini silahaltına almaları, sınıra yakın bölgelerde askerî tatbikatlara girişmeleri ve sınıra yakın bölgeleri silahlandırmaları gibi konularda birçok istihbarat raporunun merkeze ulaştırıldığını ortaya koyar. Kosova Vilayeti'nce hazırlanan 1888/89 tarihli bir dizi istihbarat raporu, bu konudaki örneklerden birini oluşturmaktadır. Sırbistan ve Bulgaristan'ın askerî hazırlıklarına dair Kosova Vilayeti'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği, nezaretin de Sadaret makamına sunduğu raporlarda "Sırbli'nin (...) hayli toplarını Meylan ve Koçi kasabasına sevk eylemekte ve sâir levâzım-ı seferiyye nakl eylemekde olduğu (...)" bildirilmiş⁶⁰⁰; Sırbistan'a haber toplamak için gönderilen hafiye memurlarının raporları da Kosova Valisi'nin görüşleriyle birlikte merkeze iletilmiştir (BOA, *DH.MKT.* , 1554/23, H. 09.02.1306 / M. 15.10.1888). Sadrazam Cevad Paşa tarafından Yıldız Sarayı'na sunulan Bulgaristan'ın askerî hazırlıkları konulu başka bir rapor ise, Rumeli'den gelen her haberin doğru olmadığını ve merkezî yönetimin gelen haberleri sıkı bir tahlilden geçirmek zorunda olduğunu ortaya koymaktadır. Ekim 1891 tarihli söz konusu raporda, Bulgaristan'ın redif askerini silahaltına aldığı dair istihbarat alındığı, fakat yapılan tahkikat neticesinde, bu istihbaratın doğru olmadığı ve yapılan işlemin orduya yeni katılan askerlerin muayenesinden ibaret olduğunun anlaşıldığı kaydedilmiştir (BOA, *Y.A.HUS.* , 252/17, H. 04.03.1309 / M. 08.10.1891). 1897 yılında Osmanlı-Yunan Savaşı devam ederken Üsküp'ten paylaşılan benzer bir istihbarat raporunda, Sırbistan'ın Osmanlı sınırlarına saldıracağı yönünde yanlış haberler dolayısıyla Yenipazar ve Yenivaroş kazalarında ahali arasında rahatsızlığın meydana geldiği, fakat durumun kontrol altına alınarak heyecanın bastırıldığı belirtilmiştir (BOA, *Y.MTV.* , 153/14, H. 22.10.1314 / M. 26.03.1897). Bu tür yanlış istihbarat örnekleri görülse de, Sadrazam Said Paşa'nın 9 Nisan 1902 tarihinde yaptığı gibi, Balkan devletlerinin hazırlıklarına dair istihbarat alınması halinde "idame-i âsâyişin temini" ve "esliha-yı memnû'anın memâlik-i şâhâneye girişinin men'i" gibi

⁶⁰⁰ "Sırbli'nin redif-i mukaddem taburlarıyla hayli toplarını Meylan ve Koçi kasabasına sevk eylemekte ve sâir levâzım-ı seferiyye nakl eylemekde olduğu ve harb vukû'bulacağıнын söylenmekde idüğü Sırbistan'a gönderilip avdet eden hafîyye tarafından bildirildiği (....) leffen arz ve takdîm kılındı olbâbda", BOA, *DH.MKT.* , 1643/93, H. 01.12.1306 (M. 29.07.1889).

emirler yerel birimlere iletilerek, Bâb-ı Âlî'ce çeşitli tedbirler alınmaya çalışılmıştır (BOA, *DH.MKT.* , 485/37, R. 27.01.1318 / M. 09.04.1902).

Bulgaristan'ın komitelere olan desteğini yakından takip eden Osmanlı hükümeti, Bulgarların komiteler hakkındaki yanlış ve asılsız istihbarat bilgilerine dayanarak sınıra asker yığdığını düşünmekteydi. Nitekim Nisan 1895 tarihinde Osmanlı askerinin hatt-ı imtiyazı geçmek için sevk edildiği ihbarını alan Bulgaristan Emareti, bu ihbarı gerekçe göstererek sınıra asker yığmaya başlayacaktır (Gücel, 2014, s. 102). Bulgarların bu tutumunu oldukça iyi bilen Osmanlı hükümeti, valilerinden ve özellikle sınır bölgelerinden komitelerin hareketlerine dair gelen istihbarata temkinli yaklaşmıştır. Örneğin 15 Temmuz 1895 tarihli Kosova Vilayeti'nin gönderdiği bir raporda, beş yüz kırk "Bulgar şaki"nin Köstendil'den hareketle Osmanlı-Bulgar sınırına yaklaştıkları ve bu istihbaratı Bulgar hükümetinin de doğruladığı bildirilir. Kosova Vilayeti'nin istihbaratında, Bulgaristan hükümetinin söz konusu şakilere karşı tedbir aldığı ve "Köstendil tarafındaki hatt-ı imtiyaza bin kişiden mürekkep bir alay göndermek tasavvurunda bulunduğu" belirtilir. Sadaret makamı ise Kosova Vilayeti'ne verdiği cevapta -söz konusu haberlere güvenmediğini yansıtır şekilde- "her ne suret ve vasıta ile olursa olsun evvela maksadı sahîhan anlamak ve buraya da ona göre bildirmek lazım gelir" diyerek, Bulgar hükümetinin sınırdaki asker sayısını artırmak için yanlış istihbarat ürettiğini üstü kapalı şekilde vurgulayacaktır.⁶⁰¹ Bir taraftan Osmanlı-Bulgar ilişkilerine bu şekilde karşılıklı güvensizlik hâkimken, diğer yandan Bulgaristan Prensi Ferdinand Osmanlı-Yunan Harbi'nden (1897) sonra İstanbul'u ziyaret ederek herhangi bir dış müdahaleye karşı II. Abdülhamid ile gizli bir ittifak yapmıştır (Birinci ve Günaydın, 2015, ss. 107-108). Harp sonrasında girilen böyle bir ittifak, Yıldız Sarayı ve Bâb-ı Âlî'nin oldukça tehlikeli addedilen komitelere ve dış

⁶⁰¹ "Palanka kumandanlığından Kosova kumandanına gelen telgrafda beş yüz kırk şâkinin Köstendil'den hareketleri bildirildiği ve Bulgar hükümetinin dahi bu gibi ihbârâtı doğrulamakta olduğu ve hükûmet-i mezkûre eşkiyânın men'-i mürûru için Köstendil tarafındaki hatt-ı imtiyâza bin kişiden mürekkep bir alay göndermek tasavvurunda bulunduğu ve dâhilen dahi harekât-ı şekâvetkârâne hareket edenler hakkında tedâbîr-i şedîde ittihâz eylediği bildirilmiş ise de şâkilerin mikdârında mübalağa vukû'bulur ise (...) evvelâ maksadı sahîhan anlamak ve buraya da ona göre bildirmek lâzım gelir (...)", BOA, A.}MTZ.(04). , 177/73, H. 23.01.1313 (M. 16.07.1895).

müdahalelere karşı meşru hükümetleri muhatap alma politikasının bir sonucu olarak düşünülebilir.

Rumeli'deki Osmanlı yöneticilerini ve haber kaynaklarını meşgul eden önemli faaliyetlerden biri de, vilayetlerdeki silah ve para trafiği olacaktır. Başta Bulgar komiteleri olmak üzere Rumeli'deki komitelerin başlıca silah tedarikçisi kıta Avrupası ve Yakındoğu silah ticaretinin büyük bölümünü kontrol eden Avrupa devletleri olmuştur. Bu konuda, örneğin Bulgar komitelerinin İngiltere⁶⁰², Avusturya⁶⁰³, Belçika⁶⁰⁴, Rusya⁶⁰⁵, Romanya⁶⁰⁶ ve Almanya'dan⁶⁰⁷ devamlı şekilde silah ithal ettikleri çok sayıda Osmanlı belgesine yansımıştır. Osmanlı makamlarınca tespit edilen silah sevkiyatı trafiği, bölgeye dair haber alışverişinin önemli bir bölümünü oluşturur. Şubat 1897 tarihinde Almanya'dan ithal edilen yetmiş beş sandık silahın Girit'e nakledilerek Makedonya'ya ulaştırılacağı bilgisine⁶⁰⁸ ya da Bulgar komitelerinin Viyana'dan satın aldıkları silah ve mühimmatı, Selanik'teki gümüşçüler aracılığıyla vilayet içlerine sevk ettikleri istihbaratına⁶⁰⁹, “memâlik-i şâhâneye idhal edilecek eslihanın ihbarı”⁶¹⁰ vazifesiyle görevli mülkiye memurlarının çalışmaları sonucunda ulaşılmıştır. Osmanlı kayıtlarında yer alan ve silah sevkiyatı trafiğinin sadece küçük bir bölümünü ortaya koyan bu örnekler, aynı zamanda merkezî yönetimin silah sevkiyatları konusundaki hassasiyetini yansıtmaktadır. Nitekim Dahiliye Nezareti ve Sadaret tarafından Edirne, Kosova, Selanik ve Manastır vilayetlerine sık sık emirler gönderilerek, “erbâb-ı fesad tarafından

⁶⁰² Örneğin bkz. “Pirlepe’de mukîm Stefan Kitarakarifof nâmına Liverpool’dan bir koli postal gönderildiğine ve bu gibi kutular ile memâlik-i şâhâneye eczâ-yı nâriye idhâl edildiği istihbâr kılındığına dâir mahâll-i mezkûr şehbenderliğinden Hâriciye Nezâret-i Celîlesi’ne vârid olan tahrîrât sûreti leffen cenâb-ı âlîlerine irsâl olunmuş ve Manchester vilâyetine bâ-telgrafnâme ma’lûmât verildiği (...)”, BOA, *TFR.I.A.* , 29/2884, H. 06.02.1324 (M. 01.04.1906).

⁶⁰³ Bkz. BOA, *Y.A.HUS.* , 367/21, H. 17.09.1314 (M. 19.02.1897).

⁶⁰⁴ Bkz. BOA, *A.}MTZ.(04).* , 180/33, H. 07.03.1313 (M. 28.08.1895); BOA, *A.}MTZ.(04).* , 152/1, H. 01.12.1324 (M. 16.01.1907).

⁶⁰⁵ Bkz. BOA, *A.}MTZ.(04).* , 67/68, H. 29.05.1318 (M. 24.09.1900); BOA, *A.}MTZ.(04).* , 71/25, H. 28.04.1319 (M. 14.08.1901).

⁶⁰⁶ Bkz. BOA, *A.}MTZ.(04).* , 86/29, H. 16.09.1320 (M. 17.12.1902).

⁶⁰⁷ Bkz. BOA, *BEO.* , 1974/148014, H. 11.10.1320 (M. 11.01.1903); BOA, *A.}MTZ.(04).* , 85/13, H. 17.08.1320 (M. 19.11.1902).

⁶⁰⁸ Bkz. BOA, *BEO.* , 909/68129, H. 15.09.1314 (M. 17.02.1897).

⁶⁰⁹ Bkz. BOA, *BEO.* , 2161/162043, H. 13.06.1321 (M. 06.09.1903).

⁶¹⁰ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 582/37, H. 19.06.1320 (M. 23.09.1902).

Makedonya'ya hafıyyen esliha idhâl teşebbüsâtına meydan verilmemesi gerektiği" hatırlatılacak⁶¹¹; ayrıca "me'mûrîn-i rûsûmiye ve zabıta tarafından dinamit ve sâirenin men'i-dühûlüne i'tinâ kılınması" emri ilgili vilayet ve sefaretlere ulaştırılacaktır.⁶¹² Buna karşın Rumeli vilayetlerinden Dahiliye Nezareti'ne silah sevkiyatlarıyla ilgili ihbarlar gönderilmeye devam edilmiş, bu konuda elde edilen istihbarat hükümet merkeziyle sürekli şekilde paylaşılmıştır. Örneğin 1898 yılında Kosova Vilayeti, vilayet çevresinde tespit edilen silahların "tahkikat memuru marifetiyle toplatılması için hazırlık yapıldığını" vilayetin istihbarî bir başarısı olarak nezaretle paylaşmıştır (BOA, *DH.ŞFR.* , 219/109, R. 24.10.1313 / M. 05.01.1898).⁶¹³

Osmanlı topraklarına komiteler tarafından sevk edilen silahlar, tespit edilmeleri halinde müsadere edilmekteydi (Gücel, 2014, s. 199). Nitekim 1903 yılında, Gümölcine'de Bulgarların oturdukları evlerde yapılan aramalarda⁶¹⁴ kaçak silahlar ele geçirilmiş, bu silahlar müsadere edilerek Gümölcine redif deposuna kaldırılmış ve silahların hükümete teslim işlemlerine başlanmıştır (BOA, *BEO.* , 2223/166679, H. 29.08.1321 / M. 20.11.1903). Ülkeye yasa dışı yollardan sokulan silahlara dair mülkî idarelerce paylaşılan istihbaratın yanı sıra, bu konuda alınması gereken önlemlere dair bazı kişilerin Bâb-ı Âlî'ye çeşitli raporlar ilettikleri görülmektedir. Örneğin gümrük memuru Alyapolos Efendi tarafından verilen bir raporda, yasak silah sevkiyatı yapan kişilerin ağır cezalara çarptırılmaları ve şayet bu kişiler yabancı tebaadansa yargılama hükümlerinin buna göre düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır (Gücel, 2014, s. 199). Aslında,

⁶¹¹ Örneğin bkz. BOA, *BEO.* , 1011/75812, H. 25.04.1315 (M. 23.09.1897); BOA, *BEO.* , 1084/81232, H. 07.10.1315 (M. 01.03.1898).

⁶¹² Örneğin bkz. BOA, *BEO.* , 2267/169990, H. 16.11.1321 (M. 03.02.1904).

⁶¹³ Bu tür istihbarî başarı örnekleri görölse de, Dahiliye Nezareti'nin eşkıya ve komitelere karşı mülkî idarelerin çalışmalarından memnun olmadığı zamanlar da olmuştur. Örneğin Dahiliye Nazırı Münir Paşa tarafından Sadaret'e gönderilen bir raporda, aylık yüz seksen lira hafiye tahsisatı olduğu halde Alasonya gibi küçük bir kazada yedi çetenin faaliyet gösterdiği ve bu çetelerin adam kaçırma faaliyetlerine karşı mahalli memurların etkisiz kalarak sınırın muhafazasına itina edilmediği kaydedilecektir; bkz. BOA, *DH.MKT.* , 541/37, R. 05.06.1318 (M. 18.08.1902).

⁶¹⁴ Benzer bir arama faaliyeti 1897 yılında, bu kez Bulgaristan topraklarında kalan Varna'da yapılmış; "mahalli hükümetin müsaadesiyle" İstanbul'dan iki hafiye memuru görevlendirilerek gerçekleştirilen arama faaliyetinde "firari Ermeniler, anarşist ve erbâb-ı fesede"nin izi sürülmüş, fakat olumlu sonuç elde edilememiştir; BOA, *A.İMTZ.(04).* , 48/39, H. 20.04.1315 (M. 18.09.1897).

Ortaylı'nın da (2012) belirttiği gibi çeşitli konularda “ıslahat projeleri sunmak Hamidiye dönemi bürokrasisinin yeni bir vechesidir.” (s. 515). Öyle ki çoğunlukla resmî görevliler olmamalarına rağmen çeşitli kişilerce Yıldız Sarayı'na ya da Bâb-ı Âlî'ye farklı konularda raporlar sunulmuş; istihbarat ve haber alma faaliyetleri konusunda da zaman zaman öneri mahiyetinde tahrirat kaleme alınmıştır. Bunlardan Rumeli vilayetlerinin istihbarat işlerini ilgilendiren bir lahiya⁶¹⁵, 1889 yılında Bâb-ı Âlî'ye sunulmuştur. Apostol Margarit Efendi tarafından Sadaret'e verilen Fransızca lahiyada, Selanik Vilayeti'nin kazalarında “hafîyye veyâhûd gümrük me'mûrları istihdâmı lâzım olduğu” belirtilmiş, vilayetin gönderdiği tahriratta ise “istihdam edilecek hafîyye me'mûrları hakkında kendisiyle [Margarit Efendi ile] istişâre edildiği” bildirilmiştir.⁶¹⁶

Bu çalışma ve raporlara rağmen Abdülhamid dönemi boyunca Osmanlı ülkesine yapılan silah sevkiyatları Osmanlı istihbarat kaynaklarını meşgul etmeye devam edecektir. Bu konuda Rum çetelerin başlıca araçları, büyük ölçüde Etniki Etarya (Ethniki Hetairia) silahlı/gizli örgütü (Saygılı, 2015, s. 150) tarafından organize edilen Rum kayıkçı kaptanları olmuştur. Nitekim Rum kayıkçılar Ege adalarında depolanan silahları, özellikle Selanik üzerinden Makedonya'ya sevk etmeye çalışacaklardır (BOA. BEO. , 732/54889, H. 05.08.1313 / M. 21.01.1896); BOA, DH.MKT. , 1489/16, H. 11.06.1305 / M. 24.02.1888; Gücel, 2014, s. 201). Bunun dışında İngiliz tüccarların komitelere silah temin ettiğine dair kayıtlara rastlanmaktadır. Sadaret'ten Bahriye Nezareti'ne gönderilen 30 Mart 1897 tarihli bir raporda, Bulgar komitelerinin Londra'dan büyük miktarda tüfek ve fişek

⁶¹⁵ II. Abdülhamid'e sunulan lahiyalar konusunda bkz. Oğuz, M. (2011). II. Abdülhamid'e Sunulan Lahiyalar. *Devr-i Hamid, Sultan II. Abdülhamid* (ss. 349-371) içinde, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

⁶¹⁶ “Selânik vilâyetiyle diğer bazı vilâyât ahvâline dâir bazı ma'lûmâtı hâvî Apostol Margarit Efendi tarafından sadâret-i uzmâya bi'l-takdîm tevdî buyrulan Fransızca lâhiyanın Selânik Vilâyeti'ne âid olan fıkrasında nâhiye merkezi olan (...) kazâsında ve merkez kazâ bulunan Vidine ve Karferya ve Tikveş ve Köprülü kazâlarında hafîyye veyâhûd gümrük me'mûrları istihdâmı lâzım olduğu ve hidemât-ı mezkûrede istihdâm olunacak me'mûrîn hakkında kendisiyle istişâre olunduğu ve bu bâbdaki iş'arı Selânik Vilâyet-i Celîlesi'ne bildirilmiş ve Vidine, Karaferya ve Köprülü kazâlarında hafîyye me'mûrîni istihdâm edilmekte olduğu gibi Tikveş kazâsınca dahi bir me'mûrun istihdâmına lüzûm görüldüğü hâlde icâbı icrâ kılınacağı ve bu kazâlarda gümrük me'mûru istihdâmına mahal olmadığı (...) vilâyet-i müşârûn-ileyhden alınan tahrîrât leffen takdîm kılındı olbâbda”, BOA, DH.MKT. , 1583/14, H. 07.05.1306 (M. 07.03.1889).

sipariş ettikleri bildirilerek, sahillerde tarassud (gözetim) için vapurların dolaştırılması istenmiştir (BOA, BEO. , 927/69483, H. 26.10.1314 / M. 30.03.1897; Gücel, 2014, s. 200). İngiliz tüccarların yanı sıra, Yahudi tüccarların da Rumeli vilayetlerine yapılan silah sevkiyatında ve vilayetlerin para trafiğinin yönetiminde önemli payları olmuştur. Örneğin 24 Mayıs 1899 tarihli bir kayıta, Selanik limanında Yahudi kaçakçılar tarafından yasadışı silah ticareti yapıldığı ve komitelere satılan bu silah ve mühimmatın bir kısmının ele geçirilerek hükümet yetkililerine teslim edildiği belirtilmektedir (BOA. BEO. , 1313/98465, H. 13.01.1317 / M. 24.05.1899; Gücel, 2014, s. 201). Tabii tüm bu girişimleri dikkatle takip eden Osmanlı hükümeti, silah sevkiyatı trafiğini engellemek için birtakım tedbirler almıştır. Nitekim 21 Haziran 1904 tarihli bir Sadaret tezkeresinde, Osmanlı ülkesine her türlü yasak harp malzemesinin sokulmasını engellemek amacıyla karadan ve denizden alınabilecek tedbirlerin esasları belirlenmiştir (BOA. A.}MTZ.(04). , 118 /79, H. 28.04.1322 / M. 12.07.1904; Gücel, 2014, s. 203).

Görüldüğü üzere XIX. yüzyıl sonlarında imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi, Rumeli’de de etkin bir istihbarat ağı oluşturulmaya çalışılmıştır. Esasında II. Abdülhamid dönemine kadar imparatorluğun en önemli vilayetleri addedilen ve yatırımların büyük çoğunluğunu çeken Rumeli vilayetleri, Abdülhamid döneminde -özellikle 93 Harbi’nin sonuçlarının etkisiyle- merkezin denetim problemleri yaşadığı, sık sık asayiş sorununun baş gösterdiği ve Büyük Güçler’in ve müstakil ya da muhtar Balkan devletlerinin müdahalelerinin arttığı bir bölge olmuştur. Tüm bu sıralananlara ve bunların yansımalarına karşın, reformları hayata geçirmek, asayiş temin etmek, yabancı güçlerin etkisini en alt seviyeye düşürmek ve denetim, haber alma ve iletişim mekanizmasını mümkün olduğunca canlı tutmak, Bâb-ı Âlî’nin Rumeli’yle ilgili temel öncelikleri olmuştur. Bunlardan bilhassa sonuncusunun Rumeli’deki istihbarat faaliyetlerinde izleri rahatlıkla görülebilir. Nitekim Rumeli vilayetleri yöneticilerinin ya da Bulgaristan Komiserliği ve Rumeli Vilayetleri Müfettişliği gibi özel kuruluşların merkezle paylaştıkları istihbarat örnekleri incelendiğinde, paylaşılan haberlerin büyük çoğunluğunun komitecilik faaliyetleri, silah sevkiyatları ve Balkan hükümetlerinin askerî hazırlıkları konularından oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla burada

Osmanlı İmparatorluğu'nun devletsel bir refleks olarak otoriteyi koruma ve denetim sistemini canlı tutma arzusu söz konusudur ve bu durum, istihbarat faaliyetlerini de şekillendiren ana faktördür. Kayıtlarda geçen “temin-i âsâyiş”, “emniyet ve âsâyişin muhafazasını sağlamak” ya da “hilâf-ı rızâ-yı âlî bir hâl vukû'una meydan vermemek” gibi ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Osmanlı Rumelisi II. Abdülhamid döneminde esas itibarıyla güvenlik istihbaratı faaliyetlerinin aktif olduğu bir bölgedir.

2.2.1.4. Anadolu

XX. yüzyıl arifesinde Anadolu coğrafyası başta Ermeni meselesinin doğurduğu sorunlar olmak üzere, Büyük Güçler'in müdahaleleri, Rusya ve İran'dan gelen dış müdahaleler/sınır ihlalleri, bazı aşiretlerin kontrolsüz hareketleri ve özellikle 1880'lerin başında görülen kıtlık gibi siyasî, toplumsal ve ekonomik birtakım problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu problemleri sıkı bir merkezîleştirme programı yürüterek ve bunun bir gereği olarak sağlam bir iletişim ağı kurarak aşmaya çalışan II. Abdülhamid yönetimi, dönemin taşra siyasetinde izleri açıkça görülen istihbarat ağını elindeki en güçlü araçlardan biri olarak kullanacaktır. Öte yandan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Berlin Antlaşması imparatorluğun sadece Rumeli vilayetlerini etkilemekle sınırlı kalmamış, Anadolu vilayetleri ve Araplarla meskûn vilayetler de ciddi anlamda savaş sonrasının etkilerini hissetmeye başlamıştır. Her şeyden önce imparatorluğun Doğu Anadolu vilayetleri, 1880'lerden itibaren çoğalan ve her biri bir casusluk merkezi gibi çalışan yabancı konsolosluklar ve büyük ölçüde Bulgar komitecilik faaliyetlerini model alan Ermeni devrimci örgütler gibi yeni tehdit kaynaklarıyla tanışmaya başlayacaktır. Bu tür tehditler ve birtakım asayiş problemleri, Abdülhamid dönemi Anadolu coğrafyasıyla merkezî yönetim arasındaki haberleşme ağına büyük ölçüde hâkim olan konulardır. Nitekim vilayet valilerinden merkeze iletilen istihbarat kayıtları incelendiğinde, bunların

büyük bölümünün ya bir Ermeni hareketi⁶¹⁷, ya yabancı bir konsolosun faaliyeti⁶¹⁸ ya da bir asayiş problemini⁶¹⁹ konu edindiği gözlemlenmektedir.

93 Harbi ve harbin sonuçlarının Abdülhamid döneminde Anadolu coğrafyasına hâkim olan problemlerin çıkış noktası olduğu anlaşılmaktadır. Savaşın Doğu Anadolu coğrafyasında yaşanması bir yana, savaşın getirdiği insani, maddi ve mali bedel imparatorluğu ciddi anlamda zayıf düşürmüştür. Özellikle Anadolu'da binlerce erkeğin silah altına alınması Anadolu vilayetlerindeki üretimi düşürüp vilayetleri kansız bırakmış; savaş sonrasında emniyet yokluğu, kıtlık ve yerel çatışmalar vilayetleri etkisi altına almıştır (Georgeon, 2012, s. 147). Başta emniyet ve asayiş problemleri olmak üzere, vilayetlerin bu tür sorunlarını analiz eden Bâb-ı Âlî, bölgeye yetenekli ve en ufak asayiş olayını merkeze aktaracak yöneticiler atamaya özen gösterecektir. Nitekim ileride de görüleceği gibi Anadolu coğrafyasına dönük bu politika, bölgede devlet otoritesini ve kamu düzenini tesis etmek isteyen Osmanlı yönetiminin güvenlik ve istihbarat uygulamalarını doğrudan etkilemiştir. Bununla birlikte bir diğer problem, savaş sonrasında Büyük Güçler'in başta Ermenilerin yaşadığı vilayetler olmak üzere Anadolu'ya yönelik ıslahat talepleri olacaktır ve bu sorun Osmanlı hükümetini bir hayli meşgul edecektir. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu 1878 Berlin Antlaşması'nda⁶²⁰ Doğu vilayetlerindeki "Hristiyan ve diğer tebaanın korunmasına ve iyi idare edilmesine" ilişkin gerekli reformları yapacağını taahhüt etmiştir (Yasamee, 1996, s. 46). Bu kapsamda, antlaşmanın

⁶¹⁷ Örneğin bkz. "Muş Ovası karyelerinde birkaç Ermeninin geceleyin dolaşarak halkı ifsâd etmeye çalıştıklarına dair alınan istihbarattan sonra jandarmanın takibiyle Simon ve Kırkor isimli şâkilerin müsademe esnasında öldürüldükleri" hakkında, BOA, *DH.ŞFR.*, 360/45, R. 09.12.1321 (M. 22.02.1906).

⁶¹⁸ Örneğin bkz. "Bitlis'in Hizan Kazası'nda bulunan Ermeni eşkiyâsının, Muş'tan avdet eden Fransız Konsolosu ile görüşmek üzere Gevaş'a gittikleri istihbaratı üzerine sevk olunan jandarmalarla çıkan müsademede eşkiyânın firar etmeyi başardığı" hakkında, BOA, *DH.TMİK.M.*, 179/29, H. 28.05.1322 (M. 10.08.1904).

⁶¹⁹ Örneğin bkz. "Sivas Vilayeti'nin ehemmiyet arzeden âsâyîş meselelerinin halli ve Merzifon'da teşkil olunduğu haber alınan gizli fesâd cemiyetinin soruşturulması için zabtiyeye komiser ve efrâd düzeyinde takviye yapılması" hakkında, BOA, *BEO.*, 152/11375, H. 23.07.1310 (M. 10.02.1893).

⁶²⁰ Berlin Antlaşması'nın Ermenilerle ilgili 61. Maddesi kısaca şu şekildedir: "Bâb-ı Âlî Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahatları yapmayı, Çerkezlere ve Kürtlere karşı onların güvenliklerini garanti etmeyi taahhüt eder."; (Dündar, 2012, s. 17).

imzalanmasından yaklaşık bir ay sonra, 20 Ağustos 1878'de İngiltere Büyükelçisi Henry Layard Sadrazam Safvet Paşa'ya ilgili antlaşmanın hükümleri uyarınca İngiltere'nin beklentilerini içeren kapsamlı bir nota vermiştir. Nota, Düvel-i Muazzama'nın göndereceği Avrupalı subaylar tarafından eğitilip yönetilecek bir jandarma teşkilatının kurulması, temyiz mahkemelerine Avrupalı yargıçların atanması, vergilerin toplanmasında Avrupalı vergi tahsildarlarının görev alması ve bölge vilayetlerine atanacak valilerin beş yıllığına göreve getirilmeleri taleplerini içermektedir. Bâb-ı Âlî bu notaya iki ay sonra verdiği cevapta Avrupalıların jandarma ve adliyeye yapacakları yardımları kabul etmiş; valilerin beş yıllığına atanması ve vergilerin Avrupalı tahsildarların gözetiminde toplanmasına ise "devletin bağımsızlığına" aykırı olduğu gerekçesiyle sıcak bakmamıştır (Georgeon, 2012, ss. 150-151).

Bâb-ı Âlî'nin bu yöndeki cevaplarına rağmen İngiliz hükümeti Kıbrıs Konvansiyonu'nda da (Mayıs 1878) geçen reformların sahada uygulanışını denetlemek amacıyla bölgeye askerî konsoloslar göndermeye başlayacaktır. Bu konsolosların Osmanlı hükümetinin yapacağı ıslahatları denetlemenin dışında en dikkat çekici görevleri, Rusya'nın 93 Harbi'nde olduğu gibi Anadolu'ya yeniden kuvvet göndermesi durumunda, bölgenin savunmasını hazırlamak ve bu amaçla İngiliz yetkililerin henüz yeterince tanımadıkları bu coğrafya hakkında bilgi toplamaktır. Aslı casusluk olan, ancak yardımsever bir hava içinde yumuşatılmış bu misyon Rusların ve Osmanlıların dikkatinden kaçmamıştır. Ruslar, Anadolu'da İngiliz temsilci ve konsoloslarından oluşan bu "minyatür ordu"nun casusluk faaliyetleri için bölgeye yerleştiklerini düşünüyorlardı (Georgeon, 2012, ss. 151-152). 1879 yılının Sonbaharı'na gelindiğinde sekiz İngiliz askerî konsolosun yerleştiği Doğu Anadolu'da, konsolosların, bölgenin hassas grupları olan misyonerler ve Ermenilerle temas kurduklarından şüphelenen -ki ilerleyen yıllarda bu üç grubu birçok kez temas halinde tespit etmişlerdir⁶²¹- Osmanlı hükümeti ise bunlara özel yetkiler tanımayı reddetmiştir.

⁶²¹ Örneğin 1893 yılına ait bir kayıttan anlaşıldığına göre, Sivas Vilayeti'ndeki Ermeni Protestan bir vaizin Ermeni komiteleriyle, Amerikan misyoner mektebi personeliyle ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Sivas konsolos vekiliyle muhaberesi Osmanlı istihbarat kaynaklarınca yakından takip edilmiştir; bkz. BOA, A.ŞMKT.MHM. , 733/10, H. 27.08.1310 (M. 16.03.1893).

Osmanlı belgeleri incelendiğinde, hükümetin bölgeden gelen her istihbaratı hassas bir şekilde değerlendirmeye ve bilhassa konsolos ve sair diplomatların hareketlerini izlemeye çalıştığı görülmektedir.

Bâb-ı Âlî'nin bu hassasiyetinin boşuna olmadığı söylenebilir. 1878 sonunda Zeytun'da -Osmanlı yönetiminin İngilizlerin teşviklerinden ciddi anlamda şüphelendiği bir vaka olarak⁶²²- II. Abdülhamid döneminin ilk Ermeni ayaklanmasının, 1880'de de Hakkâri bölgesinde Şeyh Ubeydullah'ın yönetiminde Kürt isyanının başlaması (Georgeon, 2012, ss. 147-148), 93 Harbi sonrasında Anadolu vilayetlerinde ortaya çıkan asayiş problemlerinin ilk numuneleri olacaktır. Devrin geri kalanında bu tür ayaklanmalara, Ermeni isyanları ve komitelerin hareketleri, Kürt-Ermeni çatışması, Anadolu coğrafyasında XIX. yüzyıl başlarından itibaren etkin olan misyonerlik faaliyetleri ile Rusya ve İran hudutlarından kaynaklı sınır ve asayiş problemleri gibi başlıklar eklenecek ve 1890'lara gelindiğinde Anadolu vilayetleri için tehdit türleri çeşitlenecektir.⁶²³ Aslına bakılırsa bu tür tehditler daha önce birçok kez doğru olarak tanımlanmıştır; burada ortaya koyulması gereken, bu tehditlere yönelik devreye sokulan karşı Osmanlı istihbarat mekanizmasının niteliğidir.

Osmanlı kayıtları ve istihbarat raporlarına göre Anadolu coğrafyası için ilk ve en büyük tehdit -ve dolayısıyla Osmanlı istihbaratının en hassas olduğu konu- Ermeni hareketidir. Ermeniler Rusya'nın desteğiyle 1878 yılında Van'da Kara Haç, 1880'de Van ve çevresinde Araratlılar, 1881'de Erzurum'da Şura-yı Âlî, 1882'de yine Erzurum'da Anavatan Müdafileri adlı cemiyetler kurmuş, fakat Osmanlı hükümetinin cemiyetlerin faaliyetlerinden haberdar olup, cemiyetleri dağıtmasıyla 1885'te Armenakan'ın kuruluşuna kadar dağınık vaziyette kalmışlardır. 1885'te Armenakan, 1887'de Hınçak ve 1889'da Taşnaksutyun adlı Ermeni komiteleri kurulunca, Anadolu'daki Ermeni isyanları büyük ölçüde

⁶²² Bkz. "Zeytun vukuatında ele geçirilemeyenler ile dağda bulunanların affı, tevkif olanların muhakematları ve İngilizlerin isyana teşvik mahiyetinde Zeytunlulara verdikleri sözler" hakkında, BOA, *DH.ŞFR.* , 111/73, R. 14.04.1295 (M. 26.06.1879).

⁶²³ Osmanlı yönetimi açısından söz konusu tehditlerin birçok alt dalı vardır. Örneğin Ermeni komitelerinin faaliyetleri kapsamında Anadolu'daki Ermeni neşriyatı, Ermenilerin sahip olduğu "evrak-ı muzır", para/yardım toplama faaliyetleri, mürur tezkeresiz seyahat ve silah sevkiyatları gibi tehditlerle tehdit türleri çeşitlenmektedir.

bu üç örgüt tarafından organize edilecektir (Güler ve Akgül, 2003, ss. 161-166; Birol, 2009, ss. 221-222). Adı geçen komitelerin dışında Taşnaksiyan ve Hercyan gibi değişik isimler altında, Rusya ve İran topraklarında yaşayan Ermenilerden çok sayıda fedai toplayan çeşitli komiteler de kurulmuştur (BOA, *DH.ŞFR.* , 396/82, R. 30.01.1324 / M. 12.04.1908). Bu komitelerin kuruluşuyla eşzamanlı olarak, bilhassa 1890'ların başından itibaren Anadolu vilayetlerinden merkeze iletilen istihbarat raporlarında "Ermeni erbâb-ı fesâdı" ifadesinin ağırlık kazanması, aslında Osmanlı istihbarat mekanizmasının bu konudaki etkinliğini ortaya koymaktadır. Raporlara yansıdığına göre Osmanlı vilayetlerinin ve Bâb-ı Âlî'nin Ermeni komitelerinin hareketleri konusunda başlıca endişesi, bölgede kamu düzeninin bozulması ve bu durumun dış müdahaleye davetiye çıkarmasıdır. 1905 tarihli bir örnek bu tezi desteklemektedir. 1905 yılında Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen şifre telgrafnamede, Kafkasya'daki Rusya destekli Ermeni çetelerinin vilayetlere sınırdan tecavüz edecekleri ve hareketlerini Bitlis'e kadar genişleterek, Doğu Anadolu vilayetlerinde büyük çaplı bir isyana kalkışacakları istihbaratı paylaşılmıştır. Söz konusu istihbaratı önemli kılsa, bölgedeki İngiliz konsolosu ve bazı Amerikalıların bu durumdan haberdar oldukları ve istihbarata kayıtsız kalarak müdahale niyetinde oldukları bilgisinin raporun sonuna ilştirilmesidir (BOA, *DH.ŞFR.* , 347/44, R. 04.04.1321 / M. 17.06.1905). Bitlis Vilayeti'nin paylaştığı istihbarat doğru olsun ya da olmasın, İngiliz konsolosunun da adının geçtiği 1905 gibi geç bir tarihe ait bu örnek, Abdülhamid yönetiminin Ermeni hareketlerinden kaynaklı dış müdahale riskini tüm dönem boyunca yakından hissettiğini göstermektedir.

II. Abdülhamid döneminde Ermeni meselesinden kaynaklı problemler istisnasız olarak Anadolu'nun her bölgesine yayıldığından, sınır bölgeleri başta olmak üzere Anadolu'nun tüm bölgelerinden Ermenilerin faaliyetlerini rapor eden istihbarat kayıtlarına rastlanmaktadır. Öyle ki başkent İstanbul haricinde bazı Batı/Orta Anadolu vilayet ve kazaları, örneğin Yalova⁶²⁴, İzmit⁶²⁵, Bolu⁶²⁶,

⁶²⁴ "Yalova'nın Ortaköy karyesiyle civârında sâkin Ermenilerin bu yolda çeteler tertib edecekleri haber alındığından eşkiyânın o civâr Ermeni fesesdesinden olma ihtimâli olduğu ve bu bâbda yapılan tahkîkât ve taharriyâtta bu husûsun da nazar-ı dikkate alınarak ittihâz olunan tedâbirin haber verilmesi" hakkında, BOA, *BEO.* , 791/59282, H. 26.12.1313 (M. 08.06.1896).

Trabzon⁶²⁷, Samsun⁶²⁸, Yozgat⁶²⁹, Kayseri⁶³⁰ ve Çorum⁶³¹ Ermeni komitelerinin faaliyetleriyle ilgili istihbarata konu olan yerleşim yerleri arasındadır. Bu bölgelerin dışında hemen tüm Doğu vilayetleri Ermeni komitelerinin faaliyet alanıdır.⁶³² Osmanlı hükümetinin ise istihbarat raporlarında “Ermeni cem’iyyet-i fesâdiyesi”, “Ermeni eşkıyâ haydutları” ve “Ermeni erbâb-ı fesâdı” gibi isimlerle anılan Ermeni komitelerinin faaliyetlerine karşı kompakt bir istihbarat ağı oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Örneğin 1897 yılında alınan “Ermeni eşkıyâ haydutlarının sınırlara tecavüz etmek hazırlığında oldukları” istihbaratı, sınır bölgesindeki Erzurum ve Van vilayetleriyle birlikte Trabzon, Bitlis, Diyarbakır, Mamûretülaziz, Sivas, Ankara, Adana ve Halep vilayetlerine Bâb-ı Âlî tarafından şifre ile bildirilmiş; “âsâyış ve emniyetin temini zımnında tecavüzlere asla meydan vermeden” gerekli tedbirlerin alınması ilgili vilayetlere emredilmiştir (BOA, A.}MKT.MHM. , 612/8, H. 01.09.1314 / M. 03.02.1897). Üstelik Abdülhamid dönemi boyunca çok sayıda benzer rapor sınıra yakın vilayetler ve Rusya ve İran’daki Şehbenderliklerden merkezî hükümete iletilmiştir. 1900 yılında Erzurum Vilayeti’nden gönderilen şifre telgrafnamede Ermenilerin dört koldan Pasinler ve Eleşkirt bölgesine saldıracağı istihbaratı paylaşılmış (BOA, DH.ŞFR. , 246/28, R. 19.01.1316 / M. 01.04.1900); Nisan 1902 tarihli başka bir

⁶²⁵ Bkz. “Ermeni erbâb-ı fesâdının en fazla haberleşdikleri mahallerin İzmit ve Bolu bölgeleri olduğunun istihbâr olunmasıyla buraların devamlı tarassud altında bulundurulması” hakkında, BOA, BEO. , 236/17662, H. 27.12.1310 (M. 12.07.1893).

⁶²⁶ Bkz. BOA, BEO. , 236/17662, H. 27.12.1310 (M. 12.07.1893).

⁶²⁷ Bkz. “Trabzon ve Samsun havâlisine Anadolu Ermenileri tarafından silâh, cephâne ve evrâk-ı muzırta idhâlinin men’i ile mütecâsirlerin derdestleri hakkında gereğinin yapılmasının ilgililere tebliğ olunduğu” hakkında, BOA, DH.MKT. , 668/39, H. 18.12.1320 (M. 18.03.1903).

⁶²⁸ Bkz. “Canik Sancağı’nda Müslümanların kurban bayramı namazı için camide bulundukları sırada komite mensûblarının tahrîkleri ile Ermeniler tarafından karışıklık çıkarılacağı istihbârâtı alındığı ve lâzım gelen tedbirlerin alınması gerektiği” hakkında, BOA, A.}MKT.MHM. , 664/11, H. 21.11.1315 (M. 13.04.1898).

⁶²⁹ Bkz. “Ankara Vilâyeti’nin Yozgat, Kayseri ve Çorum kazalarında komite mensubu Ermeni talebelerince cami kapılarına yapıştırılan muzır yaftalar hakkında tahkîkât yapılması ve neticesinin bildirilmesi” hakkında, BOA, DH.ŞFR. , 157/22, R. 26.10.1308 (M. 07.01.1893).

⁶³⁰ Bkz. BOA, DH.ŞFR. , 157/22, R. 26.10.1308 (M. 07.01.1893).

⁶³¹ Bkz. BOA, DH.ŞFR. , 157/22, R. 26.10.1308 (M. 07.01.1893).

⁶³² Bu dönemde komitelerin kıskırtmalarıyla belli başlıları Erzurum (1890), Merzifon (1893) , Yozgat (1893), Tokat (1894), Sason (1894) ve Zeytun (1895) olmak üzere Anadolu’nun hemen her bölgesinde Ermeni isyanları çıkmıştır; bu konuda bkz. (Güler ve Akgül, 2003, ss. 161-171; Birol, 2009, ss. 222-261).

raporda da Hariciye Nezareti “iki yüz kadar Ermeni fesâdiyesinin” sınırın diğer tarafında toplandıkları bilgisini Dahiliye Nezareti’ne iletmıştır.⁶³³ Bu tür örnekler Ermeni komitelerinin faaliyetlerine karşı Doğu vilayetlerindeki ve sınır ötesindeki Osmanlı istihbarat ağının işlerliğini somut olarak izleyebilmemize olanak vermekle birlikte, isithbarat ağına dâhil olan dönemin devlet adamının öncelikli amacının “emniyet ve asayiş korumak” olduğunu ortaya koymaktadır.

Bitlis Valisi Tahsin Paşa (1891-1895), Osmanlı taşrasındaki “emniyet ve asayiş korumak” amacı ekseninde istihbarat ağına dâhil olan ve Anadolu’daki Ermeni komiteleriyle en etkin mücadele eden valilerden biri olarak öne çıkmaktadır. Tahsin Paşa Şubat 1894’te, Rusya’dan Osmanlı topraklarına geçip bölgedeki Ermenileri kışkırttıkları tespit edilen iki kişinin yakalandığını ve şahısların sorgularının devam ettiğini Bâb-ı Âlî’ye raporlayarak⁶³⁴, bölgede Rusya destekli casuslara karşı mücadele yürütecektir. Hemen hemen aynı tarihlerde Tahsin Paşa’nın Dahiliye Nezareti ile paylaştığı “Almanya’dan Herman adlı bir şahsın Bitlis Vilayeti’ne gelerek bölgeyi gezdiği” ve “[şahsın] ahvâlinin nazar-ı dikkatte tutulması için zaptiyeler görevlendirildiği” bilgisi⁶³⁵, Paşa’nın yabancılara karşı müsamahasız olduğunu göstermektedir. Yabancı casuslara karşı bu kadar hassas olan Tahsin Paşa, Van ve Bitlis bölgesindeki Ermeni komitelerinin hareketlerini görevlendirdiği Yezidi bir casusla da takip etmeye çalışacaktır.⁶³⁶ Bununla birlikte bölgedeki Ermeniler tarafından Vali Tahsin Paşa hakkında merkeze birçok kez müracaat edilerek, valinin bölgedeki Hristiyanlara oldukça katı davrandığı şikâyeti iletilecektir.⁶³⁷ Fakat bu tür şikâyetlere rağmen hükümetin Bitlis Valisi Tahsin Paşa hakkındaki genel görüşü, bölgedeki “Ermeni fesedesine karşı müsamaha göstermediği” yönünde olacaktır (BOA, *DH.ŞFR.* ,

⁶³³ “Hâriciye Nezâret-i Celfîlesi’nden Dâhiliye Nezâret-i’ne vârid olan 7 Nisan 1318 [20 Nisan 1902] târihli telgraf sûreti.”

⁶³⁴ Bkz. BOA, *BEO.* , 361/27063, H. 12.08.1311 (M. 18.02.1894).

⁶³⁵ Bkz. BOA, *DH.ŞFR.* , 168/6, R. 02.06.1310 (M. 14.08.1894).

⁶³⁶ “Dün arz olunan Yezidi câsûs Van dâhilinde esliha nakliyâtının mikdârını kırk dokuz yük raddesinde beyân ve ta’yin etmiş (...) Van Vilâyeti’nde bulunan Ermenilerce teşebbüsât-ı ihtilâlînin vaktiyle Bulgaristan’ın ittihâz ettiği vaz’ ve şekilde icrâsı ve bu yolda nüfus başına akçe cem’ olunacağını ilâveten beyân etmiştir (...) / Bitlis Vâlisi Hasan Tahsin”, BOA, *BEO.* , 200/14935, H. 27.10.1310 (M. 14.05.1893).

⁶³⁷ Örneğin bkz. BOA, *Y.A.HUS.* , 313/73, H. 26.05.1312 (M. 25.11.1894); BOA, *Y.EE.* , 159/52, H. 07.06.1312 (M. 06.12.1894); BOA, *DH.MKT.* , 321/50, H. 22.06.1312 (M. 21.12.1894).

168/111, R. 07.07.1310 / M. 19.09.1894). Nitekim Paşa, “Dağlara sığınan Talori Ermenilerinin tedibinde ve asayişin temininde emeği geçtiği” için taltif edilecektir (BOA, *Y.MTV.* , 80/28, H. 04.01.1311 / M. 18.07.1893). Tahsin Paşa Bitlis Valiliği sırasında ve sonrasında Ermeniler tarafından sürekli tehdit edilecek ve sâbık valiye silahlı Ermenilerin suikast düzenleyeceği yönünde çok sayıda istihbarat Dahiliye Nezareti’ne ulaştırılacaktır.⁶³⁸ Hatta 1895 yılı başlarında Vali Paşa’nın Ermeniler tarafından öldürüldüğüne dair bazı Avrupa gazetelerinde neşredilen haberleri, Hariciye Nezareti tekzip etmek zorunda kalacaktır.⁶³⁹ Abdülhamid döneminde Ermeni komiteleriyle oldukça etkin mücadele yürüten ve Osmanlı taşrasındaki istihbarat ağına başarıyla dâhil olan Bitlis Valisi Tahsin Paşa, artan suikast haberlerinden, Hıristiyanların şikâyetlerinden ve sefaretlerin taleplerinden dolayı yüksek mazuliyet maaşı bağlanarak azledilecek (BOA, *İ.ML.* , 24/52, H. 17.08.1315 / M. 11.01.1898; BOA, *İ.ML.* , 44/65, H. 26.02.1319 / M. 14.06.1901), ilerleyen yıllarda II. Abdülhamid tarafından Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Azalığı’na atanacaktır (BOA, *İ.DH.* , 1385/41, H. 06.04.1319 / M. 23.07.1901).

Tahsin Paşa örneği, Abdülhamid döneminde Anadolu coğrafyasında Ermeni komitelerine karşı istihbarat da dâhil olmak üzere faaliyet yürüten onlarca vali örneğinden biridir. Esas itibarıyla istihbarat alanında üstlendiği rol bakımından Abdülhamid dönemi taşra valisi, vilayeti dâhilinde meydana gelen ya da gelebilecek gelişmeleri merkeze bildiren, buna karşın Mabeyn veya Bâb-ı Âlî’den gelecek emirleri uygulayan bir pozisyondadır.⁶⁴⁰ Tabii vilayetlerin merkeze ilettikleri istihbarat, merkezde ya da Bâb-ı Âlî bünyesindeki tek bir birimde kalmayıp, istihbarat ağına dâhil olan çeşitli devlet birimleriyle

⁶³⁸ Örneğin bkz. BOA, *DH.ŞFR.* , 171/81, R. 04.12.1310 (M. 16.02.1895); BOA, *DH.ŞFR.* , 171/82, H. R.05.12.1310 (M. 17.02.1895).

⁶³⁹ Bkz. BOA, *HR.SYS.* , 218/126, M. 03.01.1895; BOA, *HR.SFR.3.* , 430/15, M. 08.01.1895; BOA, *Y.A.HUS.* , 316/49, H. 08.07.1312 (M. 05.01.1895).

⁶⁴⁰ Dahiliye Nezareti’nden “icab edenlere tebliğ kılınan” bir rapor örneği için bkz. BOA, *DH.MKT.* , 49/40, H. 27.11.1310 (M. 06.06.1893), “Ermenilerin icrâ-yı mefâsıda çalışmakda olduklarına dâir haberler vürûd etmekde olduğundan bu bâbda ta’kîbât-ı lâzime icrâsı hakkında Mâbeyn-i Hümayûn Cenâb-ı Mülûkâne Başkitâbet-i Celîlesinden tebliğ buyrulan emr u fermân-ı hazret-i hilâfet-penâhî icâb edenlere tebliğ kılınmıştır (...).”

paylaşılmaktadır. 1906 tarihli bir Sadaret kaydı, sözü edilen bu istihbarat döngüsünü açık bir şekilde yansıtmaları bakımından kayda değerdir:

“[Sadâret-i Uzmâ Mektûbî Kalemi’nden] Taraf-ı Vâlâ-yı Seraskerîye ve Dâhiliye ve Mâliye Nezâret-i Cefilelerine

“Ermeni erbâb-ı fesâdiyesinin Van ve Bitlis vilâyetleri dâhilinde teşebbüsât-ı mefsedetkârâneye cür’et niyetinde bulundukları ve bunlara şâki-i meşhûr [Enterayan]nâm şahsın riâyaset etmeğe hazırlandığı istihbâr kılınmış ve eşkiyâ-yı merkûmenin men’-i mürûru için hudûdlarca tedbîr-i teyakkuzât edilmesi (...) Van ve Bitlis vilâyetlerine iş’âr kılınmış olmakla (...)” (BOA, A.}MKT.MHM. , 615/8, H. 27.02.1324 / M. 22.04.1906).

Görüldüğü gibi Sadaret’e Ermeni komiteleriyle ilgili ulaşan ve iki Doğu vilayetini kapsayan istihbarat Seraskerlik, Dahiliye ve Maliye Nezaretleriyle de paylaşılmış, ayrıca söz konusu iki vilayete çeşitli emirler verilmiştir. Abdülhamid döneminde Anadolu vilayetleriyle merkez arasında istihbarat paylaşımına dayalı yapılan hemen tüm yazışmalar, yukarıdaki örneğe benzer formattadır.

Bitlis Valisi Tahsin Paşa örneğinde, bir valinin taşradaki istihbarat mekanizmasına nasıl ve ne derece dâhil olduğunu ortaya koymaya çalışmıştık. Merkezde ise, istihbarat mekanizmasının nasıl yönetildiği ve bilhassa Ermeni meselesi gibi problemlere dair vilayetlerden gelen istihbaratın nasıl değerlendirildiği konusunda Sadrazam Halil Rıfat Paşa’nın uygulamaları örnek olarak incelenebilir. Halil Rıfat Paşa’nın merkez bürakraside görev aldığı on yıllık dönem, yani Dahiliye Nazırlığı (1891-1895) ve Sadrazamlık görevi (1895-1901) tam da Anadolu’da Ermeni meselesinin zirveye tırmandığı bir döneme denk gelmiştir.⁶⁴¹ Bu nedenle Halil Rıfat Paşa öncelikli olarak Ermeni

⁶⁴¹ Halil Rıfat Paşa’nın görevli olduğu dönemde merkeze Ermeni meselesi hakkında iletilen istihbarat, Ermeni komitelerinin Anadolu’ya silah sevkiyatları (bkz. BOA, A.}MKT.MHM. , 729/8, H. 23.12.1312 (M. 17.06.1895), Kürt, Arap veya reji kolcusu kıyafetlerine giren komite mensuplarının Müslüman ahaliye saldırılar düzenlemeleri (bkz. BOA, HR.SYS. , 2805/2, M. 17.03.1894; BOA, BEO. , 1006/75436, H. 15.04.1315 (M. 13.09.1897), Düvel-i Muazzama konsoloslarına suikast tasavvurları (bkz. BOA, BEO. , 828/62040, H. 09.03.1314 (M. 18.08.1896), komitelerin para ve yardım toplama faaliyetleri (bkz. BOA, BEO. , 241/18063, H. 08.01.1311 (M. 22.07.1893) ve komitelere ait evrak-ı muzırna neşri (bkz. BOA, DH.ŞFR. , 157/22, R. 26.10.1308 (M. 07.01.1893) gibi farklı konulardan oluşmaktadır.

meselesini ele alacaktır. 10 Kasım 1895 tarihinde Şura-yı Devlet Reisi ve Hariciye Nazırı ile bir araya gelen Halil Rifat Paşa, Ermeni meselesine dair vilayetlerden Dahiliye Nezareti'ne, sefaret ve dış temsilciliklerden Hariciye Nezareti'ne ve İstanbul'da Zaptiye Nezareti'ne ulaşan tüm bilgilerin Sadaret'te toplanması ve günlük olarak Sadaret'e raporlanması kararını Yıldız Sarayı'na onaylatmıştır (Birol, 2009, s. 275).⁶⁴² Bu itibarla Halil Rifat Paşa'nın sadaretinde iç ve dış haberlerle ilgili günlük raporların bir nüshası Mabeyn-i Hümayun'a gönderilirken, bir nüshanın da Sadaret'e gönderilmesi uygulamasına gidilmiştir (Birol, 2009, s. 275). Nitekim Rifat Paşa'nın sadaretinin ilk ayında, Rusya'nın Anadolu vilayetlerini işgal edeceği, İngiltere'nin Anadolu'daki Ermenileri desteklemek için bir müdahaleye girişeceği ve Osmanlı askerlerinin Ermenilerle çatışmaların yaşandığı vilayetlerde olaylara seyirci kaldıkları gibi dış basında çıkan önemli haberler Hariciye Nezareti kanalıyla Sadaret'e bildirilmiştir.⁶⁴³ Öte yandan merkezde, vilayetlerden gelen istihbaratın değerlendirildiği bir kurul olarak Encümen-i Mahsus-ı Vükela yine Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın başkanlığında toplanacaktır (20 Kasım 1895). Ayrıca bu dönemde Dahiliye Nazırı Memduh Paşa ile Şura-yı Devlet ve Ahval-i Umumiye Komisyonu azalarının katılımıyla vilayetlerden gelecek bilgileri değerlendirecek bir komisyon oluşturulacaktır.⁶⁴⁴ Zaptiye Nazırı tarafından Ermenilerle ilgili elde edilen istihbarat da bu komisyonla paylaşılacak ve komisyon çeşitli raporlar hazırlayarak II. Abdülhamid'e sunacaktır (Birol, 2009, ss. 276-277). Bu raporlara göre, vilayetlerde, sınır boylarında ve sahillerde devriye kolları gezdirilmesi⁶⁴⁵, komite mensuplarının saldırılarının önlenmesi için seyyar süvari bölükleri tertip

⁶⁴² "Dâhiliye, Hâriciye ve Zabtîye Nâzırlarının mühim vukûât hakkında günlük olarak makâm-ı Sadâret'e birer rapor vermelerine dair hazırlanan mazbatanın takdimi", BOA, Y.A.HUS. , 339/36, H. 22.05.1313 (M. 10.11.1895).

⁶⁴³ Örneğin bkz. BOA, HR.SYS. , 35/46, M. 28.11.1895; BOA, HR.SYS. , 36/21, M. 26.12.1895.

⁶⁴⁴ Örneğin Van'da bulunan Anadolu Islahat Komisyonu müfettişlerinden Ferik Sadeddin Paşa Ermenilerle aşiretler arasındaki çatışmalara ve misyonerlerle Ermeniler arasındaki ilişkilere dair bu komisyona raporlar yollayacak; ayrıca "hudut boyları iyi tutulursa Ermenilerin Van'da isyan çıkaramayacakları" önerisini komisyona sunacaktır. Bunun üzerine Encümen-i Mahsus-ı Vükela, sınır boylarındaki asker sayısının artırılması kararını alacaktır; bkz. (Birol, 2009, s. 279).

⁶⁴⁵ Bkz. BOA, Y.A.RES. , 77/79, H. 11.08.1313 (M. 27.01.1896).

edilmesi⁶⁴⁶, komitelere mensup olmayan Ermenilerin saldırılardan korunması⁶⁴⁷ ve vilayetlerden gelen hafiye istihdamı/hafiye tahsisatı taleplerinin kabul edilmesi⁶⁴⁸ Dahiliye Nezareti ve Encümen-i Mahsus-ı Vükela'nın aldığı tedbirler arasındadır. Tüm bu sistemin başında bulunan Meclis-i Vükela Başkanı ve Sadrazam Halil Rıfat Paşa, istihbaratın ve gerekli tedbirlerin değerlendirildiği bu komisyonlara da başkanlık ederek karar alma mekanizmasını işletecektir.

Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın uğraştığı tek mesele Ermeni meselesi olmadığı gibi, II. Abdülhamid döneminde Anadolu coğrafyasını tehdit eden tek unsur da Ermeni komiteleri değildir. Bu dönemde Anadolu vilayetleri için bir başka tehdit Düvel-i Muazzama konsoloslarıdır. Nitekim 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Doğu vilayetlerinde giderek sayıları artan Büyük Güçler'in konsolosları, vilayetlerde yapılacak ıslahatları denetlemek maskesiyle Osmanlı iç işlerine müdahaleden Ermeni komiteleriyle temasa kadar imparatorluğu tedirgin edecek çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Tabii bu tür faaliyetleriyle Osmanlı istihbarat mekanizmasına takılan Düvel-i Muazzama konsolosları, giderek daha sıkı takibata maruz kalacaklardır. Bu dönemde konsolosların gizli ya da diplomatik faaliyetleri hakkında, bilhassa Doğu vilayetlerinden merkeze bir hayli istihbarat raporunun ulaştırıldığı görülmektedir. Bu raporların büyük çoğunluğu İngiltere başta olmak üzere Rusya ve Fransa'nın konsolos/konsolos vekillerinin faaliyetlerini kapsamaktadır. Bu ülkelerden İngiltere, Osmanlı topraklarındaki en geniş konsolosluk ağına sahip ülkedir ve özellikle 93 Harbi'nden sonra Doğu vilayetlerinin hemen her bölgesine bu ülkenin askerî kökenli "general konsolosları" yerleşmiştir. Bu konsoloslar büyük ölçüde Ermenilerin ve diğer gayrimüslim tebaanın sorunlarıyla ilgilenmişler ve elde ettikleri her türlü haberi bağlı oldukları sefarete rapor etmişlerdir. Ayrıca konsolosluklar sorumlu oldukları Osmanlı vilayetlerindeki Müslüman ve gayrimüslim nüfusun durumu, halkın gelenek ve inançları, ilişkileri, vilayetlerdeki toprakların verimliliği, yol ve geçitlerin durumu, ahalinin geçim kaynakları ve ihtiyaçlarıyla ilgili ayrıntılı

⁶⁴⁶ Bkz. BOA, *DH.ŞFR.* , 189/101, R. 21.01.1312 (M. 02.04.1896).

⁶⁴⁷ Bkz. BOA, *DH.TMIK.M.* , 7/13, H. 03.01.1314 (M. 14.06.1896).

⁶⁴⁸ Bkz. BOA, *BEO.* , 379/28355, H. 22.09.1311 (M. 29.03.1894).

raporlar tertip ederek, birer istihbarat merkezi işlevi görmüşlerdir (Bozan, 2013, ss. 61-62).

İstihbarat raporlarına göre konsolosların faaliyetleriyle ilgili Osmanlıları tedirgin eden başlıca mesele, konsolosların Ermenilerle temasa geçmeleri ve bölgede yaşanan çatışmalara dair abartılı ya da yanlış haberleri sefaretlere ve Avrupa kamuoyuna duyurmalarıdır. Bu tedirginlik konsolosların hemen tüm hareketlerinin dikkatle takip edilmesine sebep olmuştur. Nitekim 1898 yılında Bitlis'teki İngiliz konsolos vekili Şirvan ve Eruh kazalarına giderek Ermeni köylerinde Ermenilerle gizlice görüştüğünde Dahiliye Nezareti'ne rapor edilecek (BOA, *DH.ŞFR.* , 225/16, R. 03.04.1314 / M. 15.06.1898); 1906'da bu kez Bitlis Rusya konsolos vekili köylere giderek Ermeni ahaliye "akçe dağıttığı" gerekçesiyle uyarılacaktır (BOA, *DH.ŞFR.* , 367/25, R. 05.05.1322 / M. 18.07.1906). Bu şekilde konsolosluk görevlilerinin Osmanlı mahalli idaresinin ve merkezi hükümetin bilgisi dışında izinsiz seyahatler yaparak çeşitli faaliyetlerde bulunmaları, Osmanlı hükümetini birtakım tedbirler almaya itmiştir. Mesela Saderet'ten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen emirlerde, konsolosluk çalışanlarının görevli oldukları mahallerin dışında gezmeleri, ahaliyle temas etmeleri ve çeşitli noktaların fotoğraflarını çekmelerinin sakıncalarından bahsedilerek, yapılacak her türlü seyahatin Bâb-ı Âlî'nin iznine bağlı olması kararı alınmıştır (Bozan, 2013, s. 66). Diğer taraftan konsolosların Ermeni ileri gelenleriyle "meşru görüşme" talepleri, yanlarında "bir memur bulunmak şartıyla" yerine getirilecektir. 1895 yılında Muş İngiltere konsolos vekili, süvari kıışlasında gözaltında bulunan Ermeni komite reisi Muratyan Hamparsum ile görüşme talebini hükümete ilettiğinde, görüşmeye "yanlarında bir memur olmak şartı ile" müsaade edilecektir (BOA, *DH.MKT.* , 434/54, H. 06.04.1313 / M. 26.09.1895). Konsolosların Ermenilerle ilişkileri sağlam delillerle ortaya çıkarılırsa, ilgili sefaretten konsolosun değiştirilmesi talep edilmiştir. Rusya'nın Van konsolos vekili Mihail Şerifof Ermeni tebaayla ilgili "muamelât-ı fessedkârânesinden" dolayı (BOA, *DH.MKT.* , 1476/8, H. 26.04.1305 / M. 11.01.1888); Erzurum İtalya konsolos vekili Lavini ise, Ermeni komiteleriyle işbirliği yaptığı için sefaretlerinden değiştirilmeleri talep edilecektir (BOA, *DH.MKT.* , 1961/27, H. 18.11.1309 / M. 16.05.1892). Elinde resmî bir emir

olmadan yetkili olduğu bölgenin dışına çıktığı tespit edilen konsoloslar ise görevli oldukları bölgeye geri gönderileceklerdir. 1885 yılının sonlarında Mamûretülaziz Vilayeti'nin Palu ve Çarsancak kazalarına gelerek Ermeni ileri gelenleriyle görüşmeler yaptığı tespit edilen Van Rusya konsolosu, görev yerine döndürülmek üzere Diyarbakır'a gönderilmiştir (BOA, *DH.ŞFR.* , 127/106, R. 26.08.1301 / M. 07.11.1885). Tüm bu takip faaliyetlerinin yanı sıra, Osmanlı yetkilileri, Osmanlı iç işlerine müdahale olarak addettikleri konsolosların girişimlerini sonuçsuz bırakmaktan çekinmemişlerdir. Örneğin 1895 Kasım'ında Bitlis Vali Vekili hükûmete gönderdiği raporunda, Muş'taki İngiliz konsolos vekilinin sefaretine bildirmek üzere vilayette yaşanan çatışmalarda Müslüman ve Hristiyanlardan ölen ve yaralananların miktarını sorduğunu, fakat "Muş'ta İngiliz vatandaşı olmadığı ve bu meselenin iç işlerine ait bulunduğu" ifade edilerek konsolosa cevap verilmediğini bildirilecektir (BOA, *HR.TH.* , 164/96, M. 8.11.1895).

Aslında Bitlis Vali Vekili'nin yapmak istediği, "bilgiyi" İngiliz konsolos vekilinden saklamaktır ve düzenli olarak sefaret ve konsoloslukların bilgilendirilmeleri dışında, taraflar mahrem bilgileri olabildiğince birbirlerinden gizlemeye çalışmışlardır. Bu ve benzeri örneklerden anlaşıldığı gibi, Abdülhamid döneminde bilhassa Anadolu'nun Doğu vilayetlerinde Düvel-i Muazzama konsoloslarıyla Osmanlı yetkilileri arasında tam bir istihbarat savaşı yaşanmıştır. Üstelik sadece konsoloslar değil, örneğin misyonerler, bölgede görevli konsolos ve diplomatik temsilcilerin birer haber toplama elemanı gibi hareket ederek bu savaşa belirli oranda dâhil olmuşlardır. Bilindiği gibi Anadolu daha XVI. yüzyıldan itibaren İngiltere, Fransa, İsveç ve Almanya gibi ülkelerden çok sayıda misyonerin geldiği bir bölge olmuştur. Nitekim misyonerlikle ilgili eski eserlerde Anadolu, "Bible Land (İncil Ülkesi)" olarak adlandırılmıştır (Şahin, 2005, ss. 185-186). XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Anadolu'da misyonerlik faaliyetleri gittikçe yoğunlaşacak ve çoğunlukla Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'den gelen misyonerler gerekli izinleri alarak Osmanlı topraklarına yerleşmeye başlayacaklardır.⁶⁴⁹ 1810 yılında Boston'da kurulan

⁶⁴⁹ Misyoner Asahel Grant'ın 1841'de Londra'da yayımladığı ve Anadolu'ya seyahatini anlatan "The Nestorians or the Lost Tribes (Nasturiler ya da Kayıp Kabileler)" adlı

“American Board of Commisioners for Foreign Missions / Amerikan Yurtdışı Misyonerler Komiserliği Masası (BOARD)” ve 1840 yılında İngiltere’nin Kudüs’te kurduğu Protestan kilisesi, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’nin Orta Doğu’daki misyonerlerini organize eden misyoner merkezleri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu ve Merkezî Türkiye Misyonu adlarıyla tıpkı Çin’deki gibi “misyon bölgeleri”ne ayrılmış ve bu bölgeler de kendi aralarında istasyon merkezlerine taksim edilmiştir (Yıldız, 2015, ss. 24-27). Bu merkezlerin çalışmalarıyla 1850 yılına gelindiğinde Osmanlı topraklarındaki Protestan kilisesi sayısı 10’a, Protestanlara ait merkez sayısı ise 50’ye yükselmiştir (Turan, 2002, s. 1547; Şahin, 2005, s. 186; Bozan, 2013, ss. 46-57). 1897’de bu sayı tüm mezheplerden ve tamamı gayrimüslimlere ait olmak üzere 624’e ulaşacaktır (Doğan, 2004, s. 273).

Osmanlı İmparatorluğu’nun her yerinde ve ağırlıklı olarak Anadolu’da faaliyet gösteren misyonerler, bilhassa Ermeniler ve diplomatik temsilcilik çalışanları gibi unsurlarla ilişkiye girdiklerinden Osmanlı istihbarat mekanizmasına oldukça sık takılmışlardır. Fakat misyonerlerin Anadolu’daki faaliyetleri üzerinde çokça durulmasına rağmen, Osmanlıların bunların faaliyetlerine karşı yürüttükleri haber alma çalışmaları ve aldıkları tedbirler genellikle geri planda kalmıştır. Oysa Osmanlı yetkililerinin özellikle Anadolu’nun küçük yerleşim birimlerinde zararlı faaliyetlerde bulundukları tespit edilen misyonerlere pek de müsamahalı davrandıkları söylenemez. Her şeyden önce belirtmek gerekir ki Anadolu’da faaliyet yürüten ya da Anadolu’ya giriş yapacak misyonerler istihbarat kaynakları tarafından sıkı bir soruşturmadan geçirilmişlerdir.⁶⁵⁰ Ayrıca vilayetlerde faaliyet gösteren misyonerlerin miktarı, meslekleri ve uyrukları gibi

eseri, XIX. yüzyılda misyonerlerin Anadolu ve İran bölgesine yerleşme sürecini ortaya koymaktadır. Grant, “Amerikan Dış Görevler Komiserliği”nin himayesi altında Anadolu’ya geldiğini belirttiği çalışmasında, misyonerlerin Anadolu’da hastahaneler kurmalarının mantığını “kalbe ulaşmanın en kesin yolu, vücudun ağrılarını dindirmektir” diyerek açıklamıştır; bkz. (Grant, 2015, s. 13).

⁶⁵⁰ Örneğin bkz. “Mardin’den Diyarbakır’ı celbine çalışılan Amerikalı misyoner Andros hakkında yapılan tahkikat”, BOA, A.}MKT.MHM. , H. 03.02.1316 (M. 23.06.1898); “Misyonerlik faaliyetleri için Erzurum’a gidecek olan Amerikalı Barnom hakkında yapılan tahkikat”, BOA, A.}MKT.MHM. , 639/18, H. 30.07.1313 (M. 16.01.1896).

bilgiler zaman zaman vilayet yöneticilerince Dahiliye Nezareti'ne iletilmiştir.⁶⁵¹ Bunların dışında misyonerlerin eğitim ve yardım toplama faaliyetleri⁶⁵², kimlerle temas ettikleri⁶⁵³, düzenledikleri dinî toplantılarda neler söyledikleri⁶⁵⁴ ve hangi yerleşim birimlerine seyahat ettikleri⁶⁵⁵ gibi bilgiler vilayetlerdeki istihbarat kaynakları tarafından elde edilerek merkeze raporlanmıştır. Hükümetin misyonerlerin bu tür faaliyetlerine karşı aldığı başlıca tedbir, misyonerlerin hal ve hareketlerini gözlemlemek üzere zaptiye, jandarma ya da hafiye memuru görevlendirmek olmuştur.⁶⁵⁶ Nitekim 1908 yılında Osmanlı hükümeti, Ermeni komite mensuplarının elbise ve kimlik değiştirerek misyoner görünümünü altında vilayetleri dolaştıkları ihbarı aldığı anda, Protestan misyoner rahiplerin hal ve hareketlerinin tarassud altında tutulmasına dair vilayetlere emirler gönderecektir (BOA, *DH.TMIK.M.* , 265/19, H. 14.02.1316 / M. 04.07.1898).

II. Abdülhamid'in Anadolu'daki misyonerlerin en aktif oldukları konu olan okullaşma faaliyetlerine karşı aldığı başlıca tedbirse, mevcut devlet okullarının ıslah edilmesini ve yüksek kalitede eğitim veren yeni okulların açılmasını teşvik etmek olmuştur.⁶⁵⁷ Tabii bu teşvik, öğretmenlerin yetiştiği okulları iyileştirme, eğitime bütçe ayırma ve eğitimi misyonerlerin tekeline bırakmamak için imparatorluğun ücra köşelerinde yeni okullar kurma gibi uygulamalarla desteklenecektir. Bunun haricinde II. Abdülhamid döneminde misyonerlerin eğitim ve din faaliyetlerine karşı alınan en radikal tedbir, misyonerlerin okullarını da denetleyecek olan Mekâtib-i Ecnebiyye ve Gayrimüslime Müfettişliği'nin

⁶⁵¹ Örneğin bkz. BOA, *DH.ŞFR.* , 227/140, R. 26.07.1314 (M. 08.10.1898); BOA, *DH.ŞFR.* , 227/149, R. 27.07.1314 (M. 09.10.1898); BOA, *DH.ŞFR.* , 308/104, R. 14.04.1319 (M. 27.06.1903).

⁶⁵² Bkz. BOA, *DH.ŞFR.* , 390/28, R. 14.09.1323 (M. 27.11.1907); BOA, *DH.TMIK.M.* , 3/9, H. 29.10.1313 (M. 13.04.1896).

⁶⁵³ Bkz. BOA, *DH.ŞFR.* , 369/31, R. 07.06.1322 (M. 20.09.1906).

⁶⁵⁴ Bkz. BOA, *DH.ŞFR.* , 329/128, R. 16.04.1320 (M. 29.06.1904).

⁶⁵⁵ Bkz. BOA, *DH.ŞFR.* , 169/101, R. 29.08.1310 (M. 10.11.1894).

⁶⁵⁶ Örneğin bkz. "Beraberindeki Amerikalı kadınlarla Hınıs yoluyla Erzurum'a doğru hareket eden Bitlis'te mukim Amerikalı Misyoner Mister Cole'un [Royal Merriman Cole] hal ve hareketlerini gözlemlemek üzere refaketine iki jandarmanın verildiği (Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne şifre)", BOA, *DH.ŞFR.* , 283/24, R. 18.02.1318 (M. 01.05.1902); "Muş yoluyla Erzurum'dan Van'a hareket ettikleri bildirilen misyonerlerin gözetlenmesi isteği (Bitlis Vilayeti'ne)", BOA, *DH.TMIK.M.* , 229/38, H. 17.07.1324 (M. 06.09.1906).

⁶⁵⁷ Örneğin bkz. BOA, *DH.MKT.* , 2227/30, H. 22.03.1317 (M. 31.07.1899).

ihdas edilmesi olacaktır (1886) (Kocabaşoğlu, 2000, s. 91). Başına Selanik Vali Muavini Kostantinidi Paşa'nın getirildiği bu müfettişlik, Osmanlı topraklarındaki gayrimüslimlere ait okulların denetimini yürütmekle birlikte, yeni açılacak okulların ruhsatlarını, arazi ve inşaat işlemlerini takip ve okulların zararlı faaliyetleri olup olmadığını teftiş edecektir. Osmanlı yetkililerinin bu işi oldukça ciddiye aldıkları ve okulların faaliyetlerini ciddiyetle takip ettikleri arşivdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Öyle ki ilgili kayıtlar arasında büyük çoğunluğu misyoner okullarına ait olmak üzere ruhsat ve inşaa taleplerinin geri çevrildiğine dair çok sayıda örnekle karşılaşmak mümkündür. Örneğin Sivas'ta BOARD misyonerlerine ait hanelerin mektep ve kiliseye dönüştürülmesine onay verilmemiş (1906) (BOA, *BEO.* , 2896/217198, H. 04.07.1324 / M. 24.08.1906), İzmir'de de yine BOARD'a ait bina ve kiliselerin misyonerler adına kayıtlarının mümkün olmadığı kararı verilmiştir (1907) (BOA, *BEO.* , 2978/223307, H. 25.11.1324 / M. 10.01.1907). Bunun dışında, misyoner neşriyatına karşı alınan bir tedbir olarak, misyonerlerin yayımladıkları kitapları incelemek için bir Teftiş Encümeni kurulmuş ve bu encümene sansür memurları tayin edilmiştir (BOA, *HR.SYS.* , 72/38, 13.02.1893).

Anlaşıldığı gibi BOARD'a bağlı Amerikalı misyonerler Anadolu'da en yoğun faaliyet gösteren ve Osmanlıların en sıkı takip ettikleri misyoner grubudur. Nitekim misyonerlerin gizli faaliyetlerinin ortaya çıkarılmasından ve sonrasında devreye sokulan birtakım tedbirlerden bahseden arşiv kayıtlarının büyük bölümü Amerikan BOARD ve İngiliz misyonerlerini konu edinmektedir. Bu konuda iki misyoner, George Cushing Knapp (1823-1895) ve Royal Merriman Cole (1839-1925)⁶⁵⁸ isimleri öne çıkan misyonerler olarak dikkat çekicidirler. 1800'lerin ortalarında Bitlis'e gelip yerleşen ve ABCFM'in Bitlis bölge sorumluları olan Knapp ve Cole, "Ermeniler üzerinde su-i tesir icra ettikleri" gerekçesiyle Bitlis Vilayet idaresince sıkı şekilde takip edilmiş ve her iki misyonerin faaliyetleri şifreyle merkeze iletilmiştir (BOA, *HR.SFR.3.* , 440/82, M. 14.10.1895; BOA, *A.}MKT.MHM.* , 694/1, H. 05.12.1312 / M. 30.05.1895). Bu raporların birinde, Bitlis Valisi Ömer Paşa, misyonerlerin "iane tevzii bahanesiyle dağlarda

⁶⁵⁸ George Cushing Knapp (1823-1895), oğlu George Perkins Knapp (1863-1915) ve Royal Merriman Cole (1839-1925) hakkında bkz. (Miller, 2015, ss. 367-397).

bulunduklarını” ve burada Ermenileri kışkırttıklarını kaydederek Knapp ve Cole’ün faaliyetlerine dikkat çekecektir (BOA, *HR.TH.* , 172/97, M. 11.04.1896; BOA, *A.}MKT.MHM.* , 694/7, H. 21.10.1313 / M. 05.04.1896). Royal Merriman Cole’ün Ermenileri kışkırttığını İngiltere Sefareti’ne bildiren Bâb-ı Âlî, sefaretten Cole’ün bölgeden uzaklaştırılmasını talep edecektir (BOA, *A.}MKT.MHM.* , 752/25, H. 04.05.1313 / M. 23.10.1895). George Cushing Knapp hakkında ise “Ermenileri fesada teşvik ve tahrikinden dolayı” tahkikat yürütülecek; ilk olarak İran’a gitmesine izin verilen Knapp’ın daha sonra İstanbul’da muhakeme edilmesi ve Diyarbakır üzerinden Halep’e gönderilmesine karar verilecektir (BOA, *A.}MKT.MHM.* , 694/2, H. 13.04.1313 / M. 03.10.1895; BOA, *A.}MKT.MHM.* , 694/7, H. 21.10.1313 / M. 05.04.1896). Aynı yıl içinde hayatını kaybeden George Cushing Knapp’ın yerini bu kez oğlu George Perkins Knapp (1863-1915) alacak ve kız kardeşi Grace Higley Knapp’la birlikte George Perkins Knapp, Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki tehcir sırasında Diyarbakır’da hayatını kaybedene kadar bölgedeki faaliyetlerine devam edecektir.⁶⁵⁹ Knapp ailesinin Cole, Ely ve Burbank’larla birlikte Times ve Guardian gibi dönemin önde gelen gazetelerine Ermeniler ve Sason olayları hakkında haberler gönderdiklerini kaydeden Owen Miller’ın (2015) çalışmasından anlaşıldığına göre, misyonerler İngiliz Dışişleri’ne bölgenin popülasyonu ve genel durumu ile ilgili raporlar da iletmışlerdir (s. 54, 132). Bunun bilincinde olan Bâb-ı Âlî, hiçbir şey yapamazsa, ilgili misyoneri bölgeden uzaklaştırarak önlem almaya çalışacaktır. Çölemerik’te (Hakkâri) aşiretlere ve Nasturiler’e birtakım telkinlerde bulunduğu tespit edilen Per de Frans⁶⁶⁰; yine Çölemerik’te Keldaniler arasında Protestan mezhebini yaymaya çalışarak “İngiliz menfaatine hizmet eden” Keldani rahibi İlya⁶⁶¹ ve Harput’taki hadiselerle mahalli hükümetin mani olmadığını Amerikan Sefareti’ne bildiren Barnom⁶⁶² adlı misyonerler, Osmanlı

⁶⁵⁹ Osmanlı kayıtlarında Misyoner George Perkins Knapp’ın Diyarbakır’da tehcir sırasında tifüsten öldüğü kaydedilir (örneğin bkz. BOA, *HR.İD.* , 1666/64, M. 18.09.1915). Owen Miller’ın (2015) Amerikan BOARD Misyoneri Dr. Atkinson’a dayanarak verdiği bilgiye göre ise Knapp Diyarbakır’da “doğal nedenlerden ölmemiştir”; bkz. (ss. 400-401).

⁶⁶⁰ Bkz. BOA, *A.}MKT.MHM.* , 642/2, H. 19.05.1316 (M. 05.10.1898).

⁶⁶¹ Bkz. BOA, *BEO.* , 2343/175684, H. 16.03.1322 (M. 31.05.1904).

⁶⁶² Bkz. BOA, *A.}MKT.MHM.* , 657/55, H. 12.07.1313 (M. 29.12.1895); BOA, *A.}MKT.MHM.* , 658/25, H. 07.10.1313 (M. 21.02.1896).

topraklarından uzaklaştırılan ya da uzaklaştırılması ilgili sefaretten istenen misyonerler arasındadır.

Misyoner ve gayrimüslim cemaat temsilcilerinin her zaman Osmanlıların aleyhine faaliyet yürüttüğünü düşünmek yanıltıcı olacaktır. Zira misyonerler, bölgede kendilerine de saldırmaktan çekinmeyen komiteler hakkında zaman zaman Osmanlı hükümetine ihbarda bulunmuşlardır. Mesela 1896 yılında, Kozan'ın doğusunda yer alan Haçin Kasabası'nda Protestan cemaatinin reisliğini yürüten Martin adlı bir İngiliz, beş yüz kadar Ermeni eşkiyasının dağa çıktığını ve yakın zamanda hükümet konağına saldırarak ihtilal girişiminde bulunacakları bilgisini mahalli hükümete iletmiştir. Osmanlı hükümetince ihbardaki bilgilerin doğru olduğunun teyit edilmesi üzerine gerekli tedbirlerin alınması ilgili vilayete tebliğ edilmiş ve bölgedeki kumandanlıklara da bilgi verilerek önlem alınması istenmiştir (BOA, A.}MKT.MHM. , 616/53, H. 17.10.1313 / M. 01.04.1896). Alınan önlemler sayesinde "Ermeni fesedesinin" bölgeden uzaklaştırıldığı ve Adana ve çevresinde asayişin temini için askeri birimlerin teyakkuz halinde olduğu Dahiliye Nezareti kayıtlarından anlaşılmaktadır.⁶⁶³ Bu tür istisnai örnekler görülse de misyonerlerin faaliyetlerine ait istihbarat kayıtları genellikle misyonerlerin olumsuz faaliyetlerini içermektedir ve kayıtlara yansıdığı kadarıyla Osmanlıların gözünde misyonerler, bulundukları bölgelerdeki halkı kışkırtma misyonu üstlenmişlerdir. Nitekim 1896 yılında Midyat'ta yaşayan Süryanilerin topluca dağlık bölgelere çekilmeleri, bölgede dolaşan bir İngiliz seyyah ile Anders adlı Amerikalı bir misyonerin "eser-i teşviki" olarak kayıtlara yansiyacak ve her ne kadar Süryaniler ikna edilip evlerine döndürülseler de, Dahiliye Nezareti misyonerlerin bu tür faaliyetlerine karşı dikkatli olunması emrini verecektir (BOA, DH.ŞFR. , 194/64, R. 28.04.1312 / M. 10.07.1896).

Dahiliye Nezareti'nin bu şekilde sayısız emir ve talimatnamesi vardır. Esasında Abdülhamid dönemi boyunca Anadolu vilayetlerinde boyutları ve türleri farklılaşan tehditlerle Bâb-ı Âlî, istihbarî anlamda çeşitli uygulamaları devreye sokarak mücadele edecektir. Özellikle belirtmek gerekir ki vilayetlerin merkezle

⁶⁶³ Örneğin bkz. BOA, DH.TMIK. , 2/56, H. 23.10.1313 (M. 07.04.1896).

sürekli temas halinde olmaları ve vilayetlerdeki gelişmeleri veya alınan duyuruları merkeze zamanında iletmeleri, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılda sahip olduğu kendine has muhabere kurallarına uyulması, ilk ve en önemli uygulama olmayı sürdürecektir. Muhabereye oldukça önem veren ve istihbaratın bu yolla paylaşıldığının bilincinde olan Osmanlı yöneticisi, telgraf hizmetinde kullanılan kişileri dikkatle seçmeye özen gösterecektir. Öyle ki 1894 yılında İzmir'de görevli Kör Diron adlı memurun Ankara Vilayeti'ndeki Ermenilerle usule aykırı olarak muhaberede bulunduğu ihbarı alındığında, “şüpheli şahısların telgraf hizmetinden alınmaları” Sadaret'in gündemine gelecektir (BOA, A.}MKT.MHM. , 703/26, H. 12.06.1312 / M. 11.12.1894). Diğer taraftan hafiye istihdamı dışında, vilayetleri ziyaret eden yabancıları izlemek⁶⁶⁴, Anadolu sahillerine gönderilecek silah ve mühimmatı tespit etmek için “tarassud kayıkları” gezdirmek⁶⁶⁵ ve mürur tezkeresiz gezdikleri tespit edilen kişileri geldikleri yerlere iade etmek⁶⁶⁶ gibi uygulamalar, Abdülhamid döneminde devreye sokulan ve aslında her biri başlı başına istihbarat faaliyeti sayılabilecek uygulamalar olarak kayda değerdir. II. Abdülhamid dönemi taşra siyasetine hâkim olan gözetim ve denetim pratiklerinin bir parçası olarak bu uygulamalar, Anadolu coğrafyasında tehditlerin boyutları ölçüsünde sürekli olarak devrededir. Bu bakımdan Abdülhamid dönemi Anadolu coğrafyası, yükselen tehditlere karşı Osmanlı istihbarat mekanizmasının teyakkuz halinde olduğu bir bölge görünümündedir.

2.2.1.5. Diğer Vilayetler

XIX. yüzyıl sonlarında hâlâ üç kıtaya yayılmakta olan Osmanlı vilayetleri, Büyük Güçler'in tehditleri dışında malî problemlerin, yer yer ulusçu hareketlere dönüşen ayaklanma ve çatışmaların, kolera gibi çeşitli salgın hastalıkların ve asayiş sorunlarının etkisi altındaydı. II. Abdülhamid'in tahta geçtiği ilk yıllardan, özellikle 1880'lerden itibaren etkileri giderek artmaya başlayan bu problemler,

⁶⁶⁴ Bkz. BOA, *DH.ŞFR.* , 178/112, R. 17.06.1311 (M. 29.08.1895).

⁶⁶⁵ Bkz. BOA, A.}MKT.MHM. , 664/14, H. 18.08.1321 (M. 09.11.1903).

⁶⁶⁶ Bkz. BOA, *DH.TMIK.M.* , 65/63, H. 24.09.1316 (M. 05.02.1899).

merkezî yönetimin vilayetler üzerindeki kontrolünü artırma çabalarında açıkça gözlemlenebilmektedir. Devletin her kademesinde ve imparatorluğun her alanında sıkı bir merkezîleştirme politikası yürütülen bu dönemde, imparatorluğun uzak vilayetlerini merkeze bağlamak için çeşitli araç ve yöntemler kullanılıyordu. Osmanlı idarî sisteminde görülen teknoloji destekli değişimin en çok uygulandığı alanlardan biri olarak haber alma faaliyetleri ve alınan haberin paylaşılma işlemi bu araçlar arasındaydı. Sözgelimi Paris Sefareti'nden alınan ve Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren önemli bir haber, imparatorluğun Beyrut, Basra ya da Yemen gibi vilayetlerine aynı gün içinde bildirilebiliyor ve padişahın iradesi ya da ilgili nezaretin emri vilayetlere iletilebiliyordu. Tabii bu durum daha fazla haber akışı, daha fazla istihbarat ve belki de vilayetlerin merkeze iletilen sorunlarının artması sebebiyle yöneticiler için daha fazla iş yükü anlamına da geliyordu. Öyle ki Abdülhamid döneminde, önceki dönemlere göre istihbarata dayalı haber akışında gözlemlenen ciddi artış, imparatorluğun devreye soktuğu devlet merkezini gelişmelerden haberdar etme esası üzerine kurulu idarî pratiklerle yakından ilişkiliydi.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı vilayetlerindeki sorunlar bölgeden bölgeye değişmekle birlikte, tarihî arka plan itibarıyla birbirine benzeşti. 1875 malî iflasının ve 93 Harbi'nin etkilerini tüm saltanatı boyunca hisseden II. Abdülhamid, 1880'lerin başında kaybedilen Tunus ve Mısır'da Fransa ve İngiltere'nin tehditleriyle karşı karşıya kalacaktır. 1885'te Habeşistan'ı işgal eden İtalya ise, İngiltere ve Fransa'ya göre yeni bir tehdit olarak imparatorluğun Kuzey Afrika'daki son toprak parçası olan Trablusgarp'a göz dikecektir. İtalyan tehlikesinin bilincinde olan Osmanlılar, bu vilayeti tahkim edecek, İstanbul'dan takviye kuvvet ve gemiler gönderecek, bölgedeki şeyh ve aşiretlerle iletişim kuracak ve haberleşme ağını modernleştirmeye çalışacaklardır. Bunların dışında, 1800'lerin ortalarında Sudan ve 80'lerin sonunda Yemen'de baş gösteren isyanlar, Yahudilerin Filistin'de yurt edinme çabaları, İngiltere'nin Basra, Kuveyt ve Katar'da Arap ileri gelenleriyle girdiği gizli faaliyetler ve Suriye'ye yönelik artan Fransa tehdidi istihbarat raporlarına da yansıyan belli başlı tehdit türleri olacaktır (Georgeon, 2012, ss. 513-514). Benzer tüm tehditlerle imparatorluğun sahip olduğu kısıtlı imkânlarla mücadele etmeye

çalışacak olan Osmanlı yönetiminin bu mücadelesine, merkezi tüm imparatorluğa bağlayan haberleşme ağının büyük katkısı olmuştur.

Abdülhamid yönetimini 1880'lerin başından itibaren meşgul eden en önemli sorun, Mısır'da ortaya çıkan milliyetçi Arabi Paşa hareketi ve sonrasında vilayete yönelen İngiliz tehdit ve işgalidir.⁶⁶⁷ Daha XVIII. yüzyıl sonlarında Napoléon işgali döneminde şekillenmeye başlayan ve XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde oldukça güç kazanan Mısır milliyetçiliği, Muhammed Abduh gibi İslamcı milliyetçilik düşüncesine sahip Mısırlı aydınların başını çektiği bir vatanseverlik hareketine dönüşecektir. Şüphesiz, Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın Avrupa ile ilişkileri, dış borçlanmada aşırıya kaçılması ve Mısır ordusundaki Arap unsurların ordudaki Türk ve Çerkezlerle göre ikinci planda kaldıkları inancı Mısır milliyetçiliğine ivme kazandıracaktır. Mısır ordusunda albay rütbesinde görevli bir subay olan Ahmed Arabi hareketi ise, modern anlamda Arap milliyetçiliği hareketinin başlangıcını simgelemesi bakımından ayrı bir yere sahiptir (Güler, 2004, ss. 54-55). Konumuz açısından Arabi Paşa hareketinin bir başka önemi, bu hareketin üzerinden onlarca yıl geçtikten sonra bile, özellikle Araplarla meskûn Osmanlı vilayetlerinde hareketin izlerinin görülmesi ve Osmanlıların bu yöndeki tehdit algılarının canlı kalmasıdır. Bu durum aynı zamanda söz konusu Osmanlı vilayetlerindeki istihbarat algısını ve haber alma faaliyetlerini de şekillendirecektir.

1879 yılından itibaren Mısır ordusunda etkisi giderek artan Albay Ahmed Arabi, İngiltere donanmasının 12 Temmuz 1882'de İskenderiye'yi bombalaması üzerine ayaklanma hareketinin başına geçti ve böylece II. Abdülhamid'i bir hayli endişelendirecek olan Arabi Paşa ayaklanması resmen başlamış oldu. Esasında Arabi Paşa hareketi bir kurum olarak Hidivliği tamamen ortadan kaldırmayı ya da vilayetteki yabancı etkisini tümüyle kırmayı hedeflemiyordu. Fakat 1881'den beri Mısır'da yer yer görülen ayaklanmalar, Mısır ordusunu Mısırlı olmayan Türk ve Çerkez komutanların etkisinden kurtarma girişimleri ve Albay Arabi etrafından toplanan reformcu Arap subaylar, bu hareketi gittikçe

⁶⁶⁷ Arabi Paşa hareketi ve Mısır'ın İngiltere tarafından işgali hakkında bkz. Kızıltoprak, S. (2010). *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

güçlendirmiş ve sonunda İngiliz işgaline zemin hazırlamışlardı (Güler, 2004, ss. 56-58). II. Abdülhamid bu süreçte hareketi bastırmak ve İngiliz işgaline meydan vermemek için çeşitli politikalar üretmiş, mesela Arabi Paşa'ya nişanlar tevcih etmiş ve Paşa'nın nezdine çeşitli heyetler göndererek Paşa'yı kontrol altına almaya çalışmıştır. Arabi Paşa da bu vesileyle padişaha sadakatini arz etmiş; bu arada Yıldız Sarayı'na Mayıs 1882'de bir arıza yollayarak İngilizlerin maksadının Mısır'ı İngiltere'ye tâbi bir ülke haline getirmek olduğunu ve Mısır Hidivi Tefik Paşa'nın da İngiltere'nin himayesinde istiklaline kavuşmak arzusunda bulunduğunu bildirmiştir (BOA, Y.EE. , 121/24, H. 07.07.1299 / M. 25.05.1882). Mısır'daki gelişmeleri takip etmek için vilayete önce Ahmed Esad Efendi'yi, daha sonra da Derviş Paşa başkanlığında bir heyeti gönderen II. Abdülhamid, bir yandan da Arabi Paşa'yı yatıştırmaya devam etmekle ve İngilizlerin Mısır'a Osmanlı ordusunun gönderilmesi yönündeki baskılarına karşı koymakla meşgul olmuştur. Bu heyetin Mısır olaylarını tahkik etmek ve Arabi Paşa'yı ikna etmek gibi görevlerinin yanı sıra, Mısır'daki gelişmeler hakkında padişaha istihbarat sağlamak görevinin de olduğu İstanbul'a gönderilen raporlardan anlaşılmaktadır. Zira Georgeon'un da (2012) ifade ettiği gibi II. Abdülhamid'in bu konudaki öncelikli kaygısı Nil kıyılarında neler olup bittiğini öğrenmek ve güvenilir istihbarat elde etmektir (s. 306).⁶⁶⁸ Nitekim Derviş Paşa'nın heyetinde bulunan Kadri ve Mabeyn kâtiplerinden Lebib Efendiler, İngiltere donanmasının İskenderiye önündeki hareketleri, İngiliz ordusunun durumu, Arabi Paşa ile Hidiv Tefik Paşa arasındaki ilişkiler ve Mısır ahalisinin olaylardan duydukları hoşnutsuzluk gibi konularda elde ettikleri bilgileri Yıldız Sarayı ile paylaşmışlardır (BOA, Y.PRK.BŞK. , 6/42, H. 26.09.1299 / M. 11.08.1882; BOA, Y.EE. , 128/127, H. 15.02.1300 / M. 26.12.1882). Heyetin başkanı Derviş Paşa da, Abdülhamid'i yatıştırmak için olsa gerek, Mısır'da Arabi Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na getirilmesiyle asayişin sağlanmış olduğunu

⁶⁶⁸ II. Abdülhamid'in Mısır'daki gelişmeler ve İngilizlerin hareketleri hakkında farklı haber kaynakları olduğu eklenmelidir. Nitekim II. Abdülhamid Port Said'de görevli Osmanlı memurlarından İngiliz donanmasının durumuna dair raporlar almıştır. Bu raporlardan birinde İngiliz donanmasına ait iki harp gemisinin Port Said ile İskenderiye arasında beklediği ve İngilizlerin buradaki asker sayılarını artırdıkları istihbaratı, Port Said'de kömür memuru olan "Kolağası Mehmed" adlı Osmanlı subayı tarafından Osmanlı yönetimine bildirilmiştir; bkz. BOA, Y.PRK.ASK. , 14/21, H. 18.10.1299 (M. 02.09.1882).

padişaha raporlayacaktır (BOA, Y.A.HUS. , 170/131, H. 13.08.1299 / M. 30.06.1882).

Bu tür raporlara rağmen, Arabi Paşa'nın Mısır içindeki muhaberatı engellemek için telgraf hatlarını kestirdiği ve Avrupa ile iletişimini Şam üzerinden sağladığı yönünde İstanbul'a ulaşan bilgiler Abdülhamid'i oldukça kızdırmış olacak ki, bu haberin üzerinden çok geçmeden "mugâyir-i rızâ-yı âlî" hareket ettiği için Arabi Paşa'ya uyulmaması ve Tefvik Paşa'ya tâbi olunması hakkındaki irade-i seniyye Mısır muteberânına bildirilecektir (BOA, Y.A.HUS. , 171/46, H. 06.10.1299 / M. 21.08.1882). II. Abdülhamid her ne kadar Mısır'ı yabancı güçlerin işgaline bırakmak istemese de, Mısır'a Osmanlı ordusunu göndermek konusunda 1885'te Doğu Rumeli Vilayeti'nde olduğu gibi çekimser kalacaktır (Georgeon, 2012, s. 307). Öte yandan Mısır'a yerleşmek için fırsat kollayan İngiltere, 15 Temmuz 1882'de Amiral Seymour'a bağlı kuvvetlerin İskenderiye'yi işgal etmesiyle fiili olarak Mısır'a yerleşecektir. Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında hayli uzun süren müzakereler sonunda 1884'te Lord Cromer'in idaresine verilen Mısır, sözde "geçici" olarak İngiltere yönetimine geçmiştir (Güler, 2004, s. 59). 24 Ekim 1885'te yapılan bir antlaşma ile tahliye görüşmelerini başlatan İngiltere, her fırsatta Osmanlı yönetimine padişahın Mısır'daki hükümler hukukuna asla hâlel gelmeyeceği garantisini verecektir. Buna karşın Osmanlı yöneticileri de, 1883 Şubat'ında padişahın özel temsilcisi sıfatıyla İngiltere sefiriyle görüşen Sabit Paşa'nın yaptığı gibi "İskenderiye'nin topa tutulduğu anda bu hukukun çiğnenmiş olduğu"nu ifade edeceklerdir (BOA, Y.EE. , 128/33, H. 06.04.1300 / M. 14.02.1883). 1881'de bir Fransız protektorası haline gelen Tunus'tan sonra, Mısır da bu şekilde Osmanlı yönetiminin elinden çıkmıştır.

Mısır'ın işgali Osmanlı topraklarının işgali konusunda diğer Büyük Güçler'in önünü açması bakımından; Arabi Paşa ayaklanması ise Araplarla meskûn Osmanlı vilayetlerine milliyetçilik örneği oluşturması açısından Abdülhamid yönetimini endişelendirmiştir (Georgeon, 2012, s. 307). Arabi ayaklanmasından tam on yıl sonra, 1892 sonlarında Bâb-ı Âlî'nin çeşitli Osmanlı vilayetlerine gönderdiği aşağıdaki şifre telgrafname, bu endişenin izlerini taşımaktadır:

“Bağdat, Halep, Suriye, Beyrut, Trablusgarb, Basra, Musul, Diyarbekir, Adana Vilâyetleriyle Bingazi, Kudüs, Cebel-i Lübnan ve Zor Mutasarrıflıklarına şifre

Arabi Paşa'nın eski tarafdarlarından Mısır ve Arabistan'da bulunan fırka-i milliyenin bazı vilâyâtın tevhd-i idâresi maksadıyla beynlerinde husûl u ittifâka çalışmakda ve bu fikrin neşr ve ta'mîmi için birçok hafîyye me'mûrları dolaşmakda olduğu istihbâr kılındığından 30 Cemâziyelevvel 310 târihli tahrîrâtta tevcîh olunduğu üzere (...) bilhâssa rivâyet-i mezkûre hakkında icrâ-yı teferrûât eylenince iş'ârı / 12 Kânûnievvel 308.” (BOA, BEO. , 128/9534, H. 05.06.1310 / M. 25.12.1892).

Gerçekten de, daha Arabi ayaklanması devam ederken Arabistan, Yemen ve Suriye'nin bazı bölgelerinde Arabi Paşa lehine tahriklerde bulunulduğu şeklinde Yıldız Sarayı'na ulaşan haberler⁶⁶⁹, II. Abdülhamid'in canını bir hayli sıkışmış olmalıdır. Üstelik aynı dönemde Osmanlı yönetiminin uğraştığı tek mesele Mısır meselesi değildir. 1880'lerin ortalarına gelindiğinde İngilizlerin Aden Körfezi'ndeki bazı bölgeleri işgal ettikleri⁶⁷⁰, Kudüs'te kurulan Yahudi kolonilerini destekledikleri⁶⁷¹, Sudan'daki Mehdilik hareketine yön verdikleri⁶⁷² ve Katar, Bahreyn ve Yemen'de Arap ileri gelenlerini kışkırttıkları⁶⁷³ yönünde elde edilen istihbarat, II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca etkileri hissedilen İngiltere çekincesinin yersiz olmadığını göstermektedir. Nitekim II. Abdülhamid, hemen hemen saltanatının sonuna kadar İngiltere'nin Mısır'dan çekilmesini sağlamaya ve İngilizleri Arabistan çevresinden uzak tutmaya çalışacaktır. Bu amaçla İngiltere ile sürekli müzakere halinde bulunan Sultan'ın, Haziran 1885'te Salisbury'e gönderdiği bir mesajda kullandığı ifadeyle “tebaası karşısında küçük

⁶⁶⁹ Bkz. BOA, Y.A.HUS. , 168/41, H. 05.10.1298 (M. 31.08.1881). İlerleyen yıllarda Arabistan, Suriye, Yemen ve Sudan'daki ayaklanma hareketlerinde de Arabi Paşa'nın ismi geçmeye devam edecektir. Nitekim Yıldız Sarayı Sudan'daki Mehdi isyanını ciddi anlamda Mısır'daki olaylarla ilişkilendiriyor ve Sudan'da isyana katılanların çoğunun Arabi Paşa'nın taraftarları olduğu yönünde haberler alıyordu; örneğin bkz. BOA, Y.PRK.BŞK. , 9/91, H. 29.12.1302 (M. 09.10.1885).

⁶⁷⁰ Bkz. BOA, HR.SYS. , 58/39, M. 23.10.1884.

⁶⁷¹ Bkz. BOA, HR.SYS. , 59/16, M. 21.07.1885.

⁶⁷² Bkz. BOA, Y.PRK.BŞK. , 7/14, H. 29.01.1300 (M. 10.12.1882).

⁶⁷³ Bkz. BOA, BEO. , 197/14714, H. 23.10.1310 (M. 10.05.1893).

düşüren” bir işgale son verme çabası, saltanatının sonuna kadar temel uğraşlarından biri olmuştur (Georgeon, 2012, s. 311).

1880’lerin ortalarına doğru bu kez İtalya’nın Habeşistan’a yönelik faaliyetleri Osmanlı haber kaynaklarını Nil’in güneyine yoğunlaştıracaktır. İtalya, İngiltere’nin de müsaadesiyle 1884’te Kızıldeniz sahilindeki Assab’da bir koloni kurmuş, 1885’te de Osmanlı bayrağının dalgalandığı Musavva’yı ele geçirerek şehirdeki resmî daire ve depoları işgal etmişti (BOA, Y.EE. , 118/60, H. 08.03.1303 / M. 15.12.1885). 1888’e gelindiğinde İngiltere Sudan’da, İtalya’da Habeşistan’da “geçici” himaye idaresi kurmuşlardı. 1882’de Mısır’a yerleşen ve İtalya’yı Nil’den olabildiğince uzak tutmaya çalışan İngiltere, İtalya’nın Habeşistan’dan başka Somali ve Cibuti bölgelerine yerleşmesine göz yumuyordu. Bu işgaller karşısında Bâb-ı Âlî diplomatik protestolarda bulunmaktan öteye pek de geçememişti (Orhonlu, 1994, s. 367). Bununla birlikte Osmanlı yönetiminin bölgeden tamamen el çektiğini ya da bölgeye ilgisiz kaldığını söyleyemeyiz. Zira Bâb-ı Âlî’nin bölgeden gelen her haberi dikkatle takip etmeye çalıştığı Hicaz ve Trablusgarp Vilayetleriyle yapılan yazışmalardan anlaşıldığı gibi, Hariciye Nezareti kanalıyla İngiltere ile İtalya arasında yapılan müzakereleri yakından takip ettiği görülmektedir. Esasında bu takip faaliyetleri, Habeşistan’ın işgalinden çok önce başlamıştır. Nitekim İtalya ve Fransa’nın Kızıldeniz sahillerine yönelik işgal planlarına dair daha 1870’lerin başında Osmanlı istihbarat kaynaklarına bilgiler gelmeye başladığı anlaşılmaktadır.⁶⁷⁴

Habeşistan’ın işgalinden sonra İtalya ile uzun diplomatik müzakerelere girişen Bâb-ı Âlî, bir yandan Habeşistan Kralı ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışacak (BOA, BEO. , 663/49702, H. 10.02.1313 / M. 02.08.1895), diğer yandan ise hukuk müşavirlerini devreye sokarak hukukî bakımdan İtalyan işgalini etkisiz kılmaya çalışacaktır (BOA, BEO. , 683/51195, H. 26.03.1313 / M. 16.09.1895). Fakat Bâb-ı Âlî’nin bu çabalarına rağmen sonuç alınamayınca, bölgedeki gelişmelerden tamamen habersiz kalmamak için, 1912 gibi geç bir tarihte de olsa Habeşistan Başşehbenderliği kurulacak ve Başşehbender olarak Necib Efendi tayin edilecektir (BOA, BEO. , 4009/300629, H. 09.03.1330 / M.

⁶⁷⁴ Örneğin bkz. BOA, HR.SYS. , 105/2, M. 14.06.1872.

27.02.1912). İttihat ve Terakki döneminde Osmanlı hükümetinin Habeşistan ve çevresinde İtalya ve diğer Büyük Güçlerle girdiği diplomatik ilişkiler ve haber alışverişleri, büyük oranda Habeşistan Başşehbenderliği aracılığıyla sağlanacaktır.

Yıldız Sarayı'na İngiliz işgalindeki Mısır'dan çevre Osmanlı vilayetlerine ve bilhassa Trablusgarp'a casuslar gönderildiği şeklinde ulaşan haberler, en az işgal hareketleri kadar II. Abdülhamid'i rahatsız etmiştir. Başkâtip Tahsin Paşa tarafından 22 Ocak 1895 tarihinde yayımlanan II. Abdülhamid'in bir irade-i seniyyesi, bu rahatsızlığı yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir:

“Yıldız Saray-ı Hümâyûnu Başkitâbet Dâiresi -6777-

Araplarla bir şey hazırlamak üzere Mısır'dan Trablusgarb'a birtakım câsuslar gönderildiği gibi bir ecnebî ile Hasan Şerif isminde bir Müslümanın İskenderiye tarîki ve Bass nâm İngiliz gemisi ile Bingâzi'ye gittikleri ve Trablusgarb'daki Kadı vekili tarafından bunlara güyâ seyyâh sıfatıyla tevcihnâme verilmiş ise de her türlü hâl ve hareketlerine müâade olunması mezkûr tevcihnâmede münderic bulunduğundan bunların kimler olup ne maksadla oraya gittiklerinin ve ne gibi ahvâl ve harekâtda bulunmakta olduklarının bilâtaraf tahkikiyle arz-ı atebe-i ulyâ kılınması şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî icâb-ı celfînden olmakla olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

25 Receb 312/10 Kânunısânî 310

Serkâtib-i Şehriyâri Tahsin⁶⁷⁵

Aynı dönemde Musul ve Bağdat vilayetlerinden, şehirlerini ziyaret eden ve casus olmalarından şüphelenilen İngilizlerin bölgedeki aşiretleri tahrik edebilecekleri yönünde istihbarat alan Osmanlı hükümeti, bölgeyi ziyaret eden İngiliz ve Fransızları yakından izleyecektir (BOA, *DH.MKT.* , 2055/60, H. 07.08.1310 / M. 24.02.1893). Osmanlı yöneticilerinin bölgedeki İngiliz etkinliğine yönelik faaliyetlerine karşı, bilhassa Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yirmi yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu İngiliz strateji ve siyasî düşüncesinde oldukça

⁶⁷⁵ BOA, *İ.MTZ.* , 29/1640, H. 25.07.1312 (M. 22.01.1895).

önemli bir yer işgal ediyordu. İngiltere Dışişleri ve Savaş Bakanlıklarının önceliği Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak, Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca kaygısı ise Arabistan, Basra Körfezi ve Mezopotamya'yı korumaktı. Esasında XIX. yüzyıl sonlarında yaklaşık üç yüz milyon Müslümanı yönetimi altında tutan İngiltere, bu yönüyle Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük rakibi olduğu gibi, Osmanlı topraklarındaki haber alma faaliyetlerinde de en aktif olan devlettir. İngiliz istihbaratını bölgeye çeken başlıca proje, Bağdat Demiryolu projesiydi. İngilizler açısından bu, sadece siyasî bir tehdit değil, aynı zamanda İngiltere'nin İran Körfezi ve Mısır'daki nüfuzuna, Süveyş ve Hindistan'ın savunulması üzerine kurgulanan İngiliz çıkarlarına ve İngiliz ticaret trafiğine meydan okuyan bir projeydi. Dolayısıyla bu proje İngiltere'yi Ortadoğu'ya çeken önemli sebeplerin başında gelmekteydi (Hamm, 2012, ss. 32-33) .

Bilhassa 1898-1905 yılları arasında İngiliz askerî ataşe ve subaylarının yanı sıra, çok sayıda sivil İngiliz'in Arabistan, Mezopotamya, Kuveyt ve Basra çevresine yaptıkları seyahatlerin amacı, esas itibariyle bölgeye yönelik bilgi toplama faaliyetlerinde bulunmaktı. Bölgeye seyahat eden İngilizler rota araştırmaları yapmış, arazinin krokilerini çizmiş ve geçtikleri araziler hakkında ampirik veriler derlemişlerdi. Tabii bu çalışmaların çoğu İngiltere Savaş Bakanlığı'nın yönetimi ve Dışişleri Bakanlığı'nın yetkisi altında, örneğin Francis Maunsell gibi birçok subaya resmî diplomatik görevler verilmek suretiyle yürütülüyordu. Geoffrey Hamm'ın (2012) ifade ettiği gibi, her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun fizikî coğrafyası üzerine yapılan bu veri toplama çalışmaları tamamen sistematik bir şekilde yürütülmüyorsa da, özellikle Arabistan, Yemen ve Kuveyt'in siyasî iklimi hakkında İngiltere'ye işe yarar bilgiler sağlıyordu (ss. 32-57). Diğer taraftan Osmanlıları bir hayli rahatsız eden bu tür faaliyetler, zaman zaman Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında siyasî krizlere neden olabiliyordu. 1890 yılında bir grup İngiliz subayın "topografik veriler toplamak amacıyla" Aden yakınlarındaki bir köye yaptıkları ziyaret, diplomatik bir kriz doğurmuştu. Osmanlı hükümetinin çağrısıyla Londra Sefiri Rüstem Paşa bizzat Lord Salisbury'e şikâyetle bulunmuş ve "muhtemelen Hindistan ordusuna mensup bu subayların, faaliyetleri için hükümetten izin alınması gerektiği" Salisbury'e ifade edilmişti. Ancak 1903'te yine Hindistan ordusuna mensup bir

İngiliz subay, Yüzbaşı Herbert Smyth'in Bağdat Demiryolu hakkında yürüttüğü istihbarat çalışmaları ve sonrasında Arabistan hakkında hazırladığı askerî rapor, bu diplomatik krizlerin İngiltere tarafından pek de ciddiye alınmadığını göstermektedir (Hamm, 2014, ss. 32-57, 306).

İngiltere'nin Mısır, Mezopotamya ve Sudan'a yönelik tehditlerinin yanı sıra, Fransa ve İtalya'nın Suriye, Kızıldeniz ve Habeşistan'ı içine alan geniş bir coğrafyaya yönelik faaliyetleri, Trablusgarp ile birlikte Osmanlı yönetiminin bölgede önemli vilayetlerinden biri konumuna yükselen Hicaz'ın durumunu oldukça hassas bir noktaya getiriyordu. 1880'lerin sonlarında bölgede kızıışan İngiliz-Osmanlı rekabeti ve gündemde olan Hicaz'ın korunması meselesi, Osmanlı yönetimini bölgeden gelen her istihbaratı dikkate almaya sevk ediyordu. 21 Aralık 1887'de Sadrazam Kâmil Paşa'ya, "Osman Dikna önderliğindeki Sudanlı isyan ordusunun Suakin'i alıp, ardından Hicaz'a saldırmaya hazırlandığına" ilişkin haberlerin gelmesi üzerine, söz konusu haberlerin doğru olup olmadığının araştırılması talimatı verildi. Yıldız Sarayı bu hareketin o sıralar çokça gündeme gelen "Hilafeti Araplara geçirmeye yönelik İngiliz komplosu"nun bir parçası olduğu kanısındaydı ve Saray'a bu yönde haberler gelmekteydi (BOA, *Y.A.HUS.* , 209/15, H. 05.04.1305 / M. 21.12.1887). Kâmil Paşa Yıldız Sarayı'nı yatıştırmak için verdiği cevapta, "İngilizlerin Sudanlıların baş düşmanı olduğunu ve bu düşmanlığın sona ermesine ilişkin hiçbir belirti bulunmadığına göre, bu haberlerin gerçek dışı olduğunu" bildirmekteydi. Kâmil Paşa'ya göre Sudanlı asilerin Hicaz halkı arasında destek gördüklerine ilişkin hiçbir belirti olmadığı gibi, asilerin deniz ulaşım araçları yoktu ve olsa bile, Cidde'de konuşlu bulunan Osmanlı savaş gemileri asilerle rahatça başa çıkabilecek nitelikteydi (Deringil, 2014, s. 76; BOA, *Y.A.HUS.* , 209/15, H. 05.04.1305 / M. 21.12.1887). Kâmil Paşa'nın tüm bu cevaplarına rağmen, Yıldız Sarayı'nın Kâmil Paşa'nın cevaplarından tatmin olmadığı aradaki yazışmaların uzayıp gitmesinden anlaşılmaktadır.

Bâb-ı Âlî ile Mabeyn Başkitâbeti arasında devam eden yazışmalardan Sudan meselesinin yatışmamış olması bir yana, bir süre sonra yeni meselelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bâb-ı Âlî'nin Hicaz için başlıca endişesi, Hicaz'a yönelik

gerçek bir tehdidin Kızıldeniz tarafından değil, doğudan, Maskat'tan gelebileceğiydi. Nitekim Kâmil Paşa Haziran 1888'de Mabeyn'e gönderdiği bir maruzatta "(...) Bir süreden beri İngilizler bizim ihmal ettiğimiz Maskat emiri ile iyi ilişkiler geliştirmiş durumdalar" demek ve "Hindistan hükümetinin onlara silah verdiğine ilişkin haberler geldiğine" dikkat çekmekteydi (Deringil, 2014, s. 76; BOA, *Y.A.HUS.* , 214/46, H. 21.09.1305 / M. 01.06.1888). Üstelik benzer haberlerin, örneğin İngilizlerin Basra'dan Bağdat ve Kuveyt'e silah sevk ettiklerine dair bilgilerin gelmesi üzerine Osmanlı yönetimi İngiltere'ye başvurmuş ve gelen haberlere dair izahat istemiştir (BOA, *DH.MKT.* , 1606/101, H. 17.07.1306 / M. 19.03.1889; BOA, *BEO.* , 284/21296, H. 16.03.1311 / M. 27.09.1893). Her ne kadar İngiltere'nin yatıştırıcı cevaplar verdiği tahmin edilebilirse de, Osmanlı kaynaklarının bölgeden paylaştıkları haberler dikkate alındığında, Mısır, Irak ve Hicaz üçgeninde İngilizlerle Osmanlılar arasında amansız bir istihbarat savaşının verildiği söylenebilir.

Hicaz'ın korunmasına yönelik olarak bir yandan İngiltere ile diplomasi yürüten, diğer yandan Süveyş, Suakin, Musavva, Hudeyde, San'a ve Hicce gibi bölgelere belgelerde geçtiği şekliyle "itimada şâyân"⁶⁷⁶ hafiye memurları yerleştiren Bâb-ı Âlî, bu bölgelerde yabancı diplomatik temsilcilerin ve Arapların durumunu da yakından izlemeye çalışacaktır.⁶⁷⁷ 1885 yılında Fransa'nın Beyrut konsolosunun Suriye'yi işgal etme planlarına dair devletine verdiği bilgileri içeren bir Osmanlı istihbarat raporu⁶⁷⁸, bölgedeki yabancı diplomatik

⁶⁷⁶ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 1439/92, H. 26.11.1304 (M. 16.08.1887).

⁶⁷⁷ Nitekim Osmanlı hükümetine 1903 Nisan'ında hafiye memurları tarafından ulaştırılan haberlerde "İngiltere Hükümeti'nin Aden'den San'a'ya kadar bir demiryolu inşa etmek istediği; İngilizlerin bu amaçla on iki bin Hintli Müslüman asker sevk edecekleri ve Aden'i doğrudan doğruya İngiliz Müstemleke Nezareti'ne tâbi bir eyalet haline getirmek istedikleri" bildirilmiş; Osmanlı hükümeti her ne kadar bu haberleri "abartılı" bulsa da, gerekli askerî tedbirlerin alınması ve bölgedeki aşiretlerle irtibatın kuvvetlendirilmesi gerektiği yönünde karar almıştır. Görüldüğü gibi istihbarat memurlarının ilettikleri haberler zaman zaman abartılı bulunsa da, önemli bir haber alınması halinde Osmanlı hükümeti askerî tedbir almaktan geri durmamıştır; bkz. BOA, *DH.MKT.* , 688/52, H. 21.01.1321 (M. 19.04.1903).

⁶⁷⁸ "Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'ndan vârid olup sûreti leffen takdîm kılınan tahrîrât-ı mahremânede ahvâl-i mahalliyenin ne merkezde idüğü ve Fransa konsolatosunca ne sûretle icrâ-yı nüfûza çalışılmakta olduğu, Beyrut Fransa konsolosunun Paris'e da'vet olunması sebebi ve Suriye istihkâmâtı hakkında Fransa devletinin vukû'bulan Suriye'de ne kadar asker ve istihkâmât bulunup ne kadar asker ile istilâsı mümkün olacağı

temsilcilerin pek de serbest hareket edemediklerini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Bahreyn'deki İngiltere konsolosunun birtakım istihbarî faaliyetlerinin merkeze raporlanması, Osmanlıları Basra, Katar ve Bahreyn sahillerinin korunması için yeni telgraf hatları inşası ve belirlenen yerlere asker takviyesi yapılması gibi önlemler almaya itmiştir (BOA, *DH.MKT.* , 2784/5, H. 12.03.1327 / M. 03.04.1909). Bunların dışında Dürzi şeyhleri, yerel aşiret ve şeyhler, ecnebler, Avrupalı papazlar ve Çöl Araplarının⁶⁷⁹ faaliyetlerinin takip edildiğine dair elde bulunan mevcut raporlar, Osmanlı istihbarat faaliyetlerinin söz konusu bölgelerdeki etkinliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen bu raporlardan biri, Dürzi şeyhleri ile temas kuran ecneblerin ve Avrupalı papazların takip edildiğini ortaya koymaktadır:

“(...) Cebel-i Dürûz'a gidip gelmekte olan ecneblerle Avrupalı papazların ahvâline ve meşâyih-i Dürûz beyinde ara sıra vukû'bulmakda olan müzâkerâtın hakikatını öğrenip vilâyete ihbâr etmek ve tahkîkâtından istintâc olunacak hâllere göre taraf-ı hükûmetden iktizâ eden tedâbir ittihâzıyla âsâyış ve inzibâtı te'mîn etmek üzere Havran Kumandanlığı'nın nezâreti altında istihdâm edilen ve sâir mahâllerde kullanılan me'mûrîn-i hafîyyeye verilmekte olan beş on bin kuruşun (...)” (BOA, *DH.MKT.* , 1636/37, H. 12.11.1306 / M. 10.07.1889).⁶⁸⁰

istisfârına Suriye'de istihkâmât olmadığı askerin altı bin neferden ibâret olduğu yirmi bin askerle istilâsı mümkün olacağı yolunda cevâb verildiği ve konsolos mûmâileyhin me'mûrîn-i hafîyye ile Bahr-i Ahmer'e gideceği iş'âr olunmuş ve sûret-i iş'âr Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne irsâl kılınmıştır (...), BOA, *A.JMKT.MHM.* , 487/43, H. 11.01.1303 (M. 20.10.1885).

⁶⁷⁹ Çöl Araplarının takibiyle ilgili bir tahrir için bkz. “Urbânın ahvâl-i hâzırası iktizâsınca Hicâz Vilâyeti'nde istihdâmı muktezâ-yı irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhîden olan hafîyye me'mûrlarına üç yüz sekiz senesi zarfında verilecek mebâliğin sene-i mezkûr muvâzenesine dâhil bulunan tertîbden tesviye olunmak üzere me'mûrîn-i mûmâileyhin târih-i istihdâmlarından i'tibâren şehri beş bin kuruş tahsîsât-ı hafîyye i'tâsı ve lâzım gelen elli bin kuruşun vilâyet-i müşârûn-ileyh emvâlinden tesviyesi hakkında (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 2020/93, H. 25.04.1310 (M. 16.11.1892).

⁶⁸⁰ Osmanlı yönetimi tahriklere kapılmayıp sadakat gösteren Dürzi ileri gelenlerini atıyye-i seniyye ile ödüllendirmiştir; bu konuda örnek olarak şu kayıt gösterilebilir: “Cebel-i Dürûz'da mukadderât-ı İslâmiyye tatbîkâtında Hükûmet-i Seniyye'ye sadâkat vemuâvenet eseri göstermekde olan ba'zı rû'esâ-yı Dürûz'un sadâkâtleri görüldüğü mebnî bir mikdâr mükâfât-ı nakdiyye ile râbita-i sadâkâtlerinin te'yîdi ve Hükûmet-i Seniyye'ye meyl ve rağbetlerinin tezyîdi icâb-ı hâlden ise de bu gibi mesârif-i fevkalâde için bûdçede karşılık olmadığı ve rû'esâ-yı merkûmeden ibraz-ı sadâkât edenlere ara sıra atıyye-i seniyye nâmiyla bir mikdâr akçe i'tâ kılınmak ve sâir umûr-ı inzibâtıyyeye

Bilhassa önemli limanlara sahip vilayetleri sıklıkla meşgul eden bir diğer konu, Osmanlı topraklarına silah, mühimmat, “muzır eşya” veya “erbâb-ı mefâsıd” nakli ve bu konuda elde edilen istihbarattır. Özellikle Suriye ve Beyrut vilayetlerinin adı Abdülhamid döneminde bu bölgelere yapılan silah sevkiyatlarıyla birlikte anılacaktır. Bu konuda Osmanlı yönetiminin aldığı başlıca tedbir, limanlarda “tahkîkât-ı hafîyye” icra edecek memurlar görevlendirmek⁶⁸¹ ve gerekirse limanlara uğrayan kayık-vapur gibi deniz araçlarını aramak olmuştur.⁶⁸² Osmanlılar açısından bu tür şüpheli vapurların Osmanlı limanlarına varmadan istihbar edilebilmesi büyük önem taşıdığından, Dahiliye Nezareti ile Hariciye Nezareti arasında koordinasyonun sağlanmasına ve elde edilen istihbaratın paylaşımına özen gösterilmiştir. Örneğin 1899 yılında bir Amerikalının Suriye’ye “bir hayli silah” sevk edeceğine dair Dahiliye Nezareti’nce alınan bir bilgi Hariciye Nezareti ile paylaşılmış ve bu konuda koordinasyon sağlanarak, silahların Suriye sahillerine varmadan yakalanması için tedbir alınmaya çalışılmıştır (BOA, *DH.MKT.* , 2211/144, H. 08.02.1317 / M. 18.06.1899). Öte yandan Osmanlı limanlarına yapılan silah sevkiyatları konusunda en büyük diplomatik sorunlardan biri, silah, mühimmat ya da güherçile (potasyum nitrat) benzeri maddeleri taşıdığı istihbaratı alınan yabancı gemilerin konsolosların izni olmadığı için aranamamasıydı. Nitekim 1893 yılında Beyrut limanına gelen Avusturya vapurunda patlayıcı madde yapımında kullanılan güherçile olduğu istihbar edilmiş; fakat Avusturya Konsolosluğu’nun izni olmadığı için vapur aranmamıştı. Bu durumun Beyrut Vilayeti tarafından Bâb-ı Âlî’ye bildirilmesi üzerine Dahiliye Nezareti, “böyle şüpheli vapurlar muayene olunmadıkça, eczâ-yı nâriyenin sokulmaması hakkındaki maksadın hâsıl olamayacağı” ifadesini içeren bir tezkire hazırlayarak, vapurların

sarf edilmek üzere vilâyetin senevî altı bin kuruşdan ibâret olan hafîyye tertîbinin yirmi beş bin kuruşa iblâğı (...) ve bu meblağa tahsîsât-ı dâhiliyede karşılık olmadığından muvâzeneye ilâvesi hakkında (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 477/72, H. 04.01.1320 (M. 13.04.1902).

⁶⁸¹ Örneğin bkz. “Beyrut ve Cebel-i Lübnan sevâhilinden idhâl edildiği beyân olunan esliha-i memnûa hakkında oraca münâsib bir me’mûr i’zâmıyla tahkîkât-ı hafîyye icrâsı ve netîcesinin iş’ârı (...)”, BOA, *BEO.* , 2133/159933, H. 12.05.1321 (M. 06.08.1903).

⁶⁸² Örneğin bkz. “Şu sırada Beyrut sevâhiline esliha ihrâc edileceği haber alınarak icrâ edilen takîbât neticesinde bir kayıktan ihrâcına teşebbüs olunan yirmi beş adet Martini tûfengi ile sâir edevâtın dest-res edildiğine dâir Beyrut Vilâyet-i Celîlesi’nden alınan telgrafnâmenin sûreti (...)”, BOA, *DH.MKT.* , 998/27, H. 14.06.1323 (M. 16.08.1905).

aranmasına dikkat edilmesini vilayetlere bildirecektir (BOA, *BEO.* , 216/16192, H. 23.11.1310 / M. 08.06.1893).⁶⁸³ Abdülhamid dönemi boyunca silah sevkiyatları konusunda benzer uyarılar Rûsûmât Emaneti ve Bahriye Nezareti'nden Trablus, Yafa ve Basra gibi imparatorluğun önemli liman kentlerine yapılmaya devam edecektir.⁶⁸⁴

1899 yılında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilayeti'ne Dahiliye Nezareti tarafından gönderilen bir emir, Osmanlı yönetiminin silah, patlayıcı madde ve muzır eşya sevkine karşı ne gibi tedbirler aldığını ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Emirde, Sakız Adası'na Yunanlar tarafından silah ve muzır eşya taşındığı; ayrıca İskenderiye'de Sakız için yardım toplanmakta olduğu istihbaratının alındığı bildirilmiştir. Bu istihbarat üzerine Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın alınacak tedbirlere dair Vilayet idaresine verdiği emirler şu şekildedir:

- 1) "Bilumûm cezîrenin sevâhilinde devriye kollarının geçd-u güzâr ettirilmesi";
- 2) "Cezîre-i mezkûre sevâhilinin esliha ve eşyâ-yı memnûa ihrâcına müsâid olan noktalarına tarassud karakolhâneleri inşaası";
- 3) "Zabtiye efrâdı vâsıtasıyla cezîrenin muhâfaza-i inzibâtı";
- 4) "Ve asker-i şâhâne topluca bir halde bulundurulacak icâbında mezkûr tarassud karakolhânelerinden verilecek ma'lûmât ve işârât üzerine hareket edilmesi."⁶⁸⁵

Yabancı müdahalesi riskine ya da silah sevkiyatı gibi tehditlere karşı Osmanlı yönetiminin yaptığı uyarılar, hemen hemen tüm vilayetlere bu formatta

⁶⁸³ Dahiliye Nezareti'nin bu yöndeki emirlerine rağmen benzer diplomatik sorunların yaşanmaya devam ettiği görülmektedir; örneğin bkz. "Beyrut limanına gelen Mesageri vapurunda bulunduğu istihbâr olunan güherçilenin konsolato tercümanı marifetiyle ihrâcı teklif olunmuş ise de vapur kaptanı tarafından muvafakat olunmadığına dair Beyrut Vilâyeti'nden vârid olan telgraftâmenin leffiyle arzı" hakkında, BOA, *BEO.* , 247/18505, H. 16.01.1311 (M. 30.07.1893).

⁶⁸⁴ Örneğin bkz. BOA, *BEO.* , 364/27279, H. 16.08.1311 (M. 22.02.1894).

⁶⁸⁵ "Yunanın Pandelyon vapurları vâsıtasıyla Sakız'a esliha ve eşyâ-yı muzır idhâl edilmekde ve İskenderiye'de Sakız için Rumlar tarafına bir maksad-ı muzır ile iâne cem' olunmakda olduğuna dâir vukû'bulan istihbârât üzerine mahallince ittihâzı lâzım gelen tedâbiri hâvi vilâyet-i müşârün-ileyhe takdîm olunan tahrîrât (...)", BOA, *DH.MKT.* , 2273/80, H. 17.07.1317 (M. 21.11.1899).

bildirilmiştir. Vilayetlerin yönetiminden sorumlu Dahiliye Nezareti aciliyet arz eden istihbarat aldığı anda ise, gelişen telgraf teknolojisi sayesinde vilayetlere kısa ve net emirler verebilmiştir. Örneğin 8 Mayıs 1898 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne ulaşan bir haber, imparatorluğun önemli limanlara sahip vilayetlerine şu şekilde bildirilmiştir:

“İşkodra, Yanya, Selanik, Edirne, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd, Aydın, Adana, Halep ve Beyrut Vilâyetlerine

Marsilya'dan hareket eden Sirkas nâm Fransız vapurunda on iki Ermeni bulunacağı haber alındığından oraya çıkarlar ise taht-ı tarassudda bulundurulmaları bâbında / 26 Nisan 314.” (BOA, *DH.MKT.* , 2089/33, H. 16.12.1315 / M. 08.05.1898).

Osmanlı Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri, imparatorluğun Cezâyir-i Bahr-i Sefîd, Suriye ve Trablusgarp gibi önemli limanlara sahip uzak vilayetlerine yönelik tehditleri sürekli olarak takip etme ihtiyacı duymuştur. Bilhassa Trablusgarp Vilayeti, tehditlerin çeşitliliği ve vilayetin Mısır'ın işgalinden sonra Osmanlı İmparatorluğu ile kara temasının kalmaması gibi nedenlerle Osmanlı yönetiminin özel önem verdiği vilayetlerin başında gelmektedir. Her ne kadar merkeze diğer vilayetlere göre daha zayıf bağlarla bağlı olsalar da Trablusgarp valileri, Büyük Güçler'in ticarî etkinliğinin artması ve vilayetlerini ziyaret eden yabancıların çoğalması üzerine, merkezle daha sık haber paylaşımına gideceklerdir. Örneğin Aralık 1892'de Trablusgarp Valisi Ahmed Rasim Paşa (1880-1896) “geşt-u güzâr etmek üzere hareket eden on nefer Fransız seyyahın” Sudan ve Bruno taraflarına seyahat ettikten sonra Fizan Sancağı'nın merkezi Murzuk'a geldikleri bilgisini Bâb-ı Âlî'ye bildirecektir (BOA, *BEO.* , 122/3118, H. 25.05.1310 / M. 15.12.1892). Aslına bakılırsa Trablusgarp'ta imparatorluğun en büyük idarî problemi, askerlere düzenli maaş ödemesi yapamamaktır ve çoğunlukla altı ayda bir maaş alabilen Trablusgarp Fırka-i Askeriyesine mensup askerler bir hayli zor durumda kalmışlardır.⁶⁸⁶ Maaşını düzenli alamayan askerin bu durumu, çeşitli asayiş problemlerini de beraberinde getirmektedir. Nitekim Bâb-ı Âlî Trablusgarp'ın batı sınırında,

⁶⁸⁶ Örneğin bkz. BOA, *BEO.* , 126/9381, H. 01.06.1310 (M. 21.12.1892).

Tunus'tan gelen aşiret tecavüzlerine, asker sevki gibi önlemlerle değil de bölge halkına tüfek dağıtmak gibi tedbirler alarak karşı koymaya çalışacaktır (BOA, A.}MKT.MHM. , 497/14, H. 22.08.1305 / M. 04.05.1888).

Trablusgarp'a gönderilen emirlerden anlaşıldığına göre, Osmanlı merkezî yönetimi sıkı merkezîleştirme politikası çerçevesinde Trablusgarp'ı merkeze yakınlaştırmak ve vilayet üzerindeki kontrolünü artırmak istemiştir. Mesela kabileler arasındaki çatışmaların önlenmesi ya da eşkiya takibi gibi nedenlerle vilayet dâhilinde bir yere asker sevk edilecekse, bunun vilayet idaresi ve vilayet kumandanlığınca müstereken kararlaştırılması; ayrıca hangi tarafa ne kadar asker sevk edildiği ve bunun sebebinin ne olduğunun merkeze derhal bildirilmesi gerekmektedir (BOA, BEO. , 127/9473, H. 06.06.1310 / M. 26.12.1892). Öte yandan merkezî yönetimin gözünde Trablusgarp, imparatorluğun en uzak vilayetlerinden biri olarak istenmeyen kişilerin zorunlu ikamete memur edildiği bir bölgedir. Gerçekten de suikast tasavvuruyla suçlanan Ermenilerden, merkezde kalması sakıncalı görülen devletin çeşitli kademelerindeki memurlara kadar çok geniş bir kesim Abdülhamid döneminde Trablusgarp'a sürgün edilmiştir.

Trablusgarp sürgünlerin toplandığı uzak bir vilayet olmasına rağmen, 1880'lerin başlarında Tunus ve Mısır'ın işgalinden sonra imparatorluğun Kuzey Afrika'da elinde kalan tek toprak parçası statüsündedir. Bilhassa İtalya ve Fransa arasında uzun pazarlıklara sebep olan; buna karşın Osmanlıların, üzerinde pazarlıklar yapıldığından haberdar oldukları ve zaman zaman pazarlıklara müdahale ettikleri⁶⁸⁷ bu uzak Osmanlı vilayeti, bu yönüyle XIX. yüzyıl sonlarıyla XX. yüzyıl başlarında hayli hassas bir bölge konumuna gelmiştir. Özellikle belirtmek gerekir ki İtalya'nın 1910'lu yıllara kadar Trablusgarp bölgesi için askeri hazırlık yapmayı düşünmediği⁶⁸⁸ ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyük

⁶⁸⁷ Örneğin bkz. "İtalya'nın Trablusgarb hakkındaki tasavvurâtından dolayı Fransa hükümeti nezdinde icrâsı lâzım gelen teşebbüsâta dair Paris Sefâret-i Seniyyesi'ne ne yolda tebligât icrâsı lâzım geleceği" hakkında, BOA, BEO. , 1847/138451, H. 05.02.1320 (M. 14.05.1902).

⁶⁸⁸ Bu teze yer veren bir çalışma için bkz. Yüksel, M. (2016). *Osmanlı Son Döneminde Trablusgarp Vilayeti'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1872-1911)*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum.

Güçler'in Trablusgarp gibi vilayetlere yönelik diplomatik girişim ve planlarından tümüyle habersiz olduğu yönündeki tezlerin pek de doğru olduğu söylenemez. Bilhassa Abdülhamid'in Mısır Yüksek Komiseri Ahmed Muhtar Paşa ve Hicaz-Yemen Valisi Osman Nuri Paşa gibi yetenekli ve sadık temsilcilerinin, -merkeze gönderdikleri raporlardan⁶⁸⁹ anlaşıldığı kadarıyla- bölgelerindeki gelişmeleri çok kısa sürede İstanbul ile paylaştıkları dikkate alındığında, Osmanlı hükümetinin siyasî-diplomatik gelişmelerin tamamen dışında kaldığını düşünmek mümkün değildir. Fakat Trablusgarp'ı savunmak için eldeki imkânların hayli kısıtlı olduğu ve bu konuda geç kalındığı da tarihî bir gerçek olarak ifade edilmelidir.

İtalya, Trablusgarp'ta İtalyan düşmanlığı başladığı ve bundan dolayı İtalyan vatandaşların güvenliğini sağlamak gerektiği gibi bahanelerle bölgeyle gün geçtikçe daha yakından ilgilenecektir. Özellikle İtalyan iktisadî nüfuzunu bölgede artırmak için kurulan ve Trablusgarp'ta büyük araziler satın alan Banco di Roma'nın faaliyetlerinin Osmanlı yöneticileri tarafından engellendiği iddiası, bu konuda İtalya'nın ana argümanlarından biri olacaktır (Giolitti, 2012, s. 32). Esasında İtalya'yı Trablusgarp konusunda harekete geçiren sebeplerin başında, Vali Recep Paşa'nın vilayetteki faaliyetleri gelir. Nitekim Recep Paşa, Trablusgarp'taki fırka komutanlığı (1898-1908) ve vali vekilliği (1904-1908) sırasında Trablusgarp limanlarında deniz ticaretini büyük ölçüde elinde bulunduran İtalya'ya müsamaha göstermemiş, İtalyanların gizli faaliyetlerini İstanbul'a raporlamıştır. Fakat Recep Paşa'nın 1902'de girişilen II. Abdülhamid'i

⁶⁸⁹ Ahmed Muhtar Paşa'ya ait bir raporun içeriği şu şekildedir: "Ahmed Muhtar Paşa Hazretlerinden bu hafta postasıyla vârid olan tahrîrât serkurenâ-yı hazret-i şehriyârî makâmına leffen irsâl kılınmıştır efendim / 29 Teşrînievvel 306- Sadrazam Kâmil / (...) Hazret-i hilâfetpenâhiye takdîm olunmak üzere bir kıta arîza-i mahsûsa leffen i'tâ kılınmış olmakla olbâbda / Mısır Fevkalâde Komiseri

Ermeni komitesinin Dersaâdet'deki hem-efkârıyla bi'l-tabî' iştirâk-ı muâmelât ve münâsebâtдан olmak üzere oradan tedricen buraya gelenler (...) iki gün evvel kilisede toplanıp âyin ederek ve millet-i sâdıklarınca da toplanılan sekiz yüz lira kadar akçe kendilerine verilerek Basra Körfezi tarîki ile Acemistan toprağından dolaşarak Van Vilâyeti'ne ve civârına duhûl ile icrâ-yı şekâvet etmek üzere hareket ettikleri (...) ve bunlar doğrudan doğruya Karadeniz ya da Bahr-i Sefîd tarîkiyle oralara gitmeye cesâret edemediklerinden veya Acemistan'daki Ermenilerden dahi bunlara daha birçok eşhâs katılacağını tasavvur etmelerinden (...) / Abdi Memlûkleri", BOA, Y.A.HUS. , 240/108, H. 27.03.1308 (M. 10.10.1890).

tahttan indirme planında⁶⁹⁰ adının geçmesi, II. Abdülhamid'in Trablusgarp Valisi'ne olan güvenini sarsmıştır. Her ne kadar paşanın son anda vazgeçmesiyle plan neticesiz kaldıysa da, Abdülhamid'in hareketlerini yakından takip ettiği Prens Sabahaddin ve İsmail Kemal'in planlarından haberdar olduğu söylenebilir (Yiner, 2006, ss. 171-176). II. Meşrutiyet'in ilanıyla Recep Paşa İstanbul'a çağrılınca, Osmanlı İmparatorluğu bölgede İtalyanlarla mücadele konusunda bir hayli tecrübe kazanmış olan bu yöneticisinden mahrum olarak, vilayeti kaybetmeye bir adım daha yaklaşacaktır.

XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında geniş topraklara yayılan Osmanlı vilayetleri, Osmanlı İmparatorluğu'na bu dönemde hâkim olan tehdit algısı çerçevesinde, Dahiliye Nezareti, Bâb-ı Âlî ve Yıldız Sarayı ile sürekli iletişim halinde olmuşlardır. Telgraf teknolojisinin gelişmesi ve hatta Trablusgarp gibi bazı vilayetlerde 1900'lere kadar gelişmeye devam etmesi dikkate alındığında, Osmanlı iç istihbaratı açısından bunun çok eski bir uygulama olmadığı söylenebilir. Abdülhamid dönemindeki haber alma çabaları ve çalışmaları, Tanzimat ile başlayan ve merkezîleştirme politikası çerçevesinde vilayetlerde asayişin sağlanması ve yabancı etkisinin kırılması adına gerçekleştirilen reformların bir devamı olarak görülebilir. Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik tehditlerin ve Osmanlı iç idare yapısının Tanzimat dönemine göre bir hayli değişmesine rağmen, II. Abdülhamid döneminde imparatorluğun Suriye, Irak, Arabistan, Yemen ve Trablusgarp gibi bölgelerine yönelik uygulanan merkezîleştirme politikası, haber alma ve alınan haberi zamanında merkeze iletme çabasıyla da ilişkilidir. Bunun yanında, bu dönemde posta sisteminin devletin tamamen tekelinde olmaması, limanlarda bazı ülkelerin imtiyaz sahibi olmaları (örneğin İzmir ve Beyrut rıhtımlarında Fransızların imtiyazları vardı) ve imparatorluğun Basra gibi limanlarının giderek Büyük Güçler'e ait şirketlerin ticarî etkisi⁶⁹¹ altına girmesi Osmanlı haber alma ve denetim faaliyetlerini

⁶⁹⁰ Prens Sabahaddin, İsmail Kemal ve Fazlı beyler gibi yurt dışındaki muhaliflerin içinde yer aldığı bu plana göre Recep Paşa, Trablusgarp'tan göndereceği askerlerle harekâta destek olacak, askerler İstanbul'a varınca padişah tahttan indirilecekti; bkz. (Georgeon, 2012, ss. 525-526).

⁶⁹¹ Örneğin Fırat ve Dicle Nehirlerinin vapur işletmelerinde İngiltere, Fransa ve Hollanda'ya ait şirketlerin imtiyazları vardı.

zorlaştıran başlıca etmenlerdir (Ortaylı, 1984, ss. 90-91). Osmanlı vilayetlerinde yabancı haber alma faaliyetleri hakkındaki mevcut bilgilerin sınırlılığından dolayı her ne kadar Osmanlı haber alma çalışmalarının başarı düzeyi konusunda bir karşılaştırma yapılamasa da, bilhassa güvenlik istihbaratı alanında Osmanlı merkezî yönetimi ile vilayet idarelerinin hayli çaba sarf ettikleri ifade edilebilir.

2.2.2. Dış İstihbarat Ağı

2.2.2.1. Dış İstihbarat Unsurları ve Merkezî Dış İstihbarat

Dün pek garip bir hadise karşısında kaldık. Saat onbuçukta, Beyoğlu caddesi korkuyla koşuşan birtakım halk ile doldu; Taksim tarafına kaçıyorlar ve Galata'da katliam icra edildiğini söylüyorlardı. Piyadelerin sık sıralarını yarmaya çalışan arabalar dörtlüye gidiyordu. Polis bu heyecan hareketini Misk Sokağı hizasında durdurabildi. O vakit, bu kalabalığın hiçbir şey görmediği, yalnız rivayet üzerine kaçıştığı anlaşıldı. İstanbul'un bir sokağında şahsî bir kavga olduğu, softaların bir tarafa toplandıkları, bir aslanın kafesinden kaçtığı söylenildi; bunların hiç biri doğru değildi. Kaçanlar yersiz korkularından dolayı biraz utanıyorlar. Aslına bakılırsa, Beyoğlu'nda katliam olmasından korkmaya mahal yoktur. Avrupaî halk kalabalıktır. Kolaylıkla kendini müdafaa edebilir. Yegâne tehlike askerin hücumundadır. Sultan'ın hayatına suikast olduğu takdirde askerin serbest bırakılarak yağmaya koyulması imkânı vardır. Pek basit muhafaza tedbirleri almakla iktifa ettik. Mühimmatı ile on iki kadar rovelver satın aldık. Bir hadise vukuunda muhafazamızı temin için dört-beş Hırvat peyledik.⁶⁹²

Louis Rambert, 1895.

İstanbul'da 1895 yılında Ermenilerin Bâb-ı Âlî'ye yürüyüşlerinin ardından yaşananları betimlemek isteyen ve o sırada Reji İdare Meclisi üyesi olan Louis Rambert, Osmanlı ülkesinde 1890'lı yıllarda devlet eliyle bir yağma hareketine izin verilmeyeceğinin ya da bilinçli olarak böyle bir harekete kalkışılmayacağını herhalde farkında değildi. Esasında Gladstone'un Osmanlıları "Korkunç Türk" olarak nitelendirdiği bir dönemde, bir Avrupalı olarak Rambert'in bu bakış açısı pek de abartılı sayılmaz. XIX. yüzyıl sonları, Osmanlı Devleti'nin ilk defa "Hasta Adam" olarak nitelendirildiği 1853 yılından beri hâlâ can vermemesinin Düvel-i Muazzama tarafından biraz da nefretle karışık merak saikiyle izlendiği bir dönemdi. Buna karşın aynı dönemde Osmanlı devlet adamları, devletin, 1856

⁶⁹² (Rambert, *[Abdülhamid Dönemine Ait Gizli Notlar]* 2011, s. 36-37). Eserin orijinal adı *Notes et impressions de Turquie L'Empire Ottoman sous Abdul-Hamid*'dir.

Paris Antlaşması'yla tanınmış⁶⁹³ meşru var olma hakkına sahip bir “Devlet-i Muazzama” olduğunu kanıtlamak için yoğun bir mücadele vermekteydiler (Deringil, 2014, s. 151). Öyle ki Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğü konusunda ne kadar hassas ve ısrarlı olduğu Avrupalı diplomatlara defalarca ifade edilmişti.⁶⁹⁴ Ülkenin toprak bütünlüğünün korunması ilkesine Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası mahiyetindeki 1876 Kanun-ı Esasisi'nde de yer verilmişti (Davison, 2010, ss. 271-272). Kanun-ı Esasi'nin daha ilk maddesinde Devlet-i Osmaniyye'nin ülkesiyle bölünmez bir bütün olduğu belirtiliyor⁶⁹⁵, üçüncü maddede ise saltanat ve hilafet hakkının Osmanoğulları'na ait olduğunun altı çiziliyordu.⁶⁹⁶ Gerçi bağımsızlığın ve toprak bütünlüğünün korunması bütün devletlerin dış politikalarında temel bir ilkedir, ancak bu konu Osmanlı İmparatorluğu için özel bir önem taşıyordu. Zira yabancı devletlerin Bâb-ı Âlî'yle müzakere ettiği hemen her sorun Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli bir toprak parçasını ilgilendiriyordu. Davison (2010) şu tespitinde belki de çok haklıydı: “Bâb-ı Âlî'nin pek çok potansiyel Alsace-Lorraine'i vardı.” (s. 272-273). Bundan dolayı, imparatorluğun bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması II. Abdülhamid döneminin dış politikaya dönük temel ilkelerinden biri olacaktır.

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, esasen Avrupa kaynaklı problemler olan milliyetçilik hareketleri ve Doğu Sorunu (Eastern Question) ekseninde bir dış politikaya sahip olmuştur. Bu problemler genel itibariyle Batı kaynaklıdır; zira

⁶⁹³ 1856 Paris Antlaşması'nda “Türkiye'nin toprak bütünlüğüne tecavüz telakki edilecek her hareketin, Avrupa'nın menfaatlerine müteallik bir mesele addolunacağı” özellikle vurgulanarak, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunacağı ilkesi ilan ediliyordu; (Hourie, 1913, s. 27).

⁶⁹⁴ Örneğin 1894 yılında İngiltere'nin Bağdat Konsolosu'nun faaliyetlerinden rahatsız olduğu anlaşılan Bâb-ı Âlî, “Bir devlete ait nehirlerde ecnebi harb gemilerinin seyr ü seyahati hukuk-ı devlete ve muahedât-ı mevcûdeye mugâyir olduğundan İngilizlerin Bağdat General Konsolosu'nun bundan böyle Bağdat'tan öteye azîmetine müsaade olunmayacağı” ifadesini, İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliği'ne ve Londra'daki Osmanlı Sefaretî'ne tebliğ etmiştir; BOA, BEO. , 397/29746, H. 01.11.1311 (M. 06.05.1894).

⁶⁹⁵ “Devlet-i Osmâniyye memâlik ve kitaât-ı hâzırayı ve eyâlât-ı mümtâzeyi muhtevî ve yekvücûd olmakla hiçbir zamanda ve hiçbir sebeple tefrîk kabul etmez”; *Kanun-ı Esasi*, I. Madde, I. Tertip Düstur Cilt 4, 7 Zilhicce 1293 (23 Aralık 1876), s. 4.

⁶⁹⁶ “Saltanat-ı Seniyye-i Osmâniyye Hilâfet-i Kübrâ-yı İslâmiyeyi hâiz olarak Sülâle-i Âl-i Osmân'dan usulü kadîmesi vechile ekber evlâda âiddir”; *Kanun-ı Esasi*, III. Madde, I. Tertip Düstur Cilt 4, 7 Zilhicce 1293 (23 Aralık 1876), s. 4.

Osmanlılara -en azından imparatorluk yöneticilerine- göre, Osmanlı halklarından kaynaklı bir milliyetçilik sorunu olmadığı gibi, imparatorluk topraklarında Doğu Sorunu'nun özelliklerini taşıyan bir sorun da yoktur. Buna karşın “topraklarını koruma” reaksiyonunun ön planda olduğu Osmanlı diplomatik hamlelerinden de anlaşıldığı gibi, başta İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletler olmak üzere Büyük Güçler'in Osmanlı toprakları üzerinde çıkarları vardır. Osmanlı dış politikası esasen II. Abdülhamid dönemine gelinceye değin bu algı etrafında şekillenmiştir. Nitekim 1798'de Mısır'ın Fransa tarafından işgali ve hemen hemen aynı dönemde Balkanlara yayılan milliyetçilik hareketleri, XIX. yüzyılın Büyük Güçler'in kolonyal girişimleri ve milliyetçilik problemleriyle geçeceğinin ilk işaretleri olmuştur. Yüzyılın devamında Rusya ile girişilen savaşlar, imparatorluğun Balkan topraklarında müstakil ya da muhtar yeni devletlerin kurulması ve Büyük Güçler'in imparatorluğun bilhassa Afrika topraklarında giriştikleri işgal hareketleri, fiili olarak II. Abdülhamid döneminde de devam edecek olan gelişmeler olarak Osmanlı ve Avrupa diplomasisinin ana çerçevesini oluşturur.

1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı'nın Prusya lehine sonuçlanması, XIX. yüzyılın son çeyreğinde tüm Avrupa diplomasisiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikadaki durumunu da derinden etkilemiştir. Yenik Fransa'da İmparator III. Napoléon'un tahttan feragat ederek Üçüncü Cumhuriyet'in kurulması, özellikle Âli ve Fuad Paşaların dış politikada en iyi anlaştıkları ülkelerden biri olan Fransa'yı Osmanlı işlerini ilgilendiren konularda geri plana itmiştir. Fransa'yı yenen Prusya, Kral I. Wilhelm'i 1872'de Almanya İmparatoru (Kayzer) ilan ederek Alman birliğini kurmuştur. Fransa'nın yenilgisi ve Almanya'nın güçlenmesiyle kara Avrupa'sında güçlü bir rakibin doğduğunu sezen İngiltere, Rusya ile yakınlaşmaya başlamıştır. Rusya ise Avrupa diplomasi dengesindeki bu değişimden yararlanarak, 1871'de Paris Antlaşması'na aykırı şekilde Karadeniz kıyılarını silahlandırıp, bu denize donanmasını yeniden indireceğini açıklamıştır (Karpaz, 2012, ss. 41-45). Avrupa diplomasi dengesindeki tüm bu değişimlere, Âli Paşa'nın 1871'deki ölümü, Osmanlı maliyesinin 1875'teki iflası ve aynı yıl Balkanlarda başlayan Slav isyanları da eklenince, II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde Osmanlı dış

politikası Tanzimat dönemi dış politikasından hayli farklı bir konjonktüre yönelecektir. İmparatorluğu 1870'ten itibaren hızla değişen bu diplomasi dengeleriyle devralan II. Abdülhamid, tahta geçer geçmez tüm saltanatı üzerinde derin izler bırakacak olan 1876 Balkan isyanları ve 1877'de başlayacak olan Rus Savaşı ile karşı karşıya kalacaktır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve savaştan sonra toplanan Berlin Kongresi, Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya-Macaristan gibi geleneksel güçlerin imparatorluğun yağmasına yönelik izledikleri politikaların XIX. yüzyılın son çeyreğinde de devam edeceğini gösteren önemli gelişmelerdi. Abdülhamid dönemi dış politikasında derin izler bırakan Rus Savaşı ve Berlin Antlaşması sonrasında, Rusya Balkanlardan Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan'ı koparmış, Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i kontrolü altına almış, İngiltere ve Fransa ise 1880'lerden itibaren imparatorluğun Kuzey Afrika topraklarında işgal hareketlerine girişmişlerdir. Özellikle 1880'de İngiltere'de Liberal Gladstone hükümetinin kurulması ve 1882'de Mısır'ın işgalinden sonra tüm diplomatik girişimlere rağmen İngiltere'nin Mısır'ı boşaltmaması, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu ülkeden beklentilerini zayıflatmıştır (Davison, 2010, 280). Üstelik zamanla dış politikada İngiltere, bilhassa II. Abdülhamid'in gözünde imparatorluğun en büyük düşmanı haline gelmiştir. 1890'lardan sonra, Kayzer II. Wilhelm döneminde Almanya ile yakınlaşan II. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu'na ciddi siyasî bir getirisi olmayan, fakat o dönem için manevî bir güç sağlayan Panislamist politikayı da zaman zaman dış politikada bir korunma unsuru olarak devreye sokacaktır. Rusya ile dostluk politikası güden, Fransa ve İtalya'yı Osmanlı topraklarından olabildiğince uzak tutmaya çalışan, Almanya ile yakınlaşmanın bir gereği olarak Avusturya'yı idare eden ve Balkanlardaki dengeleri her zaman göz önünde bulunduran II. Abdülhamid, nasıl iç idarede "idare-i maslahat" politikasını temel almışsa, dış işlerinde de "statükonun korunması" politikasıyla imparatorluğun dış siyasetine yön verecektir (Çetinsaya, 2016, s. 382).

Genel olarak bu temelde şekillenen II. Abdülhamid dönemi Osmanlı dış siyaseti, iç siyasetle bütünleşmiştir (Deringil, 1985, s. 304). Davison (2010) bu durumu

“büyük bir devlet için küçük düşürücü bir durum” olarak ifade eder (s. 273). Gerçekten de bu dönemde Osmanlı diplomasisi -dış işleri yazışmalarından da anlaşılabilir- üzere- imparatorluğun toprak bütünlüğünü korumaya odaklanmıştı. Nitekim dünyanın dört bir yanından Bâb-ı Âlî ve Yıldız Sarayı'na gönderilen sefaret-şehbenderlik raporları incelendiğinde, Osmanlıların bu konudaki temel kaygısının imparatorluğun haklarını savunmak olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda şekillenen dış istihbarat sistemi de Osmanlı topraklarına yönelecek tehdidi önlemek esası üzerine kurulmuştur. Örneğin Fransa'daki Paris Sefareti, genel olarak bu ülkede faaliyet gösteren ve Osmanlı'yı tehdit eden unsurlara dair ya da Fransa'nın Osmanlı topraklarına yönelik politikalarıyla ilgili hükümete istihbarat sağlamıştır ki, genel itibarıyla bu istihbarat savunma amaçlıdır. Dolayısıyla her ne kadar siyasî kaygılar ön planda olsa da, bu sistemde de tıpkı iç istihbarat mekanizmasında olduğu gibi “güvenlik” olgusu merkezdedir. Komşu ülkelerin silah sipariş ve sevkiyatlarının takibi⁶⁹⁷, ülke dışındaki Ermeni komitelerinin ya da Osmanlı “firarileri”nin faaliyetlerinin tespiti⁶⁹⁸, Avrupa ülkeleri arasında yapılacak ittifakların ve Büyük Güçler'in askerî hazırlıklarının haber alınması⁶⁹⁹ ve Avrupa ülkelerinin parlamento, kamuoyu ve basınının izlenmesi⁷⁰⁰ Abdülhamid dönemi dış istihbaratının öne çıkan konularından bazılarıdır.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı merkezî dış istihbaratının ana kurumu ya da diğer bir deyimle dış istihbarata dair verilerin toplandığı ana merkez Hariciye

⁶⁹⁷ Örneğin bkz. “Bulgaristan Emeti tarafından Avrupa'ya sipariş edildiği haber alınan mühimmât-ı harbiye hakkında Paris, Londra, Viyana ve Brüksel Sefâret-i Seniyyelerinden vârid olan telgraflar” hakkında, BOA, A.}MTZ.(04). , 46/72, H. 25.02.1315 (M. 26.07.1897); “İran'ın askerî hazırlık ve silah sevkiyatı yaptığı haber alındığından Tahran Sefâret-i Seniyyesi vâsıtasıyla İran hükûmetinden izâhat istenmesi” hakkında, BOA, A.}MKT.MHM. , 489/15, H. 26.06.1303 (M. 01.04.1886).

⁶⁹⁸ Örneğin bkz. “Ermeni fesad komitelerinin her hâl ve harekâtının gözetim altında bulundurulması ma'lûmât verilmesi zımında Atina, Paris, Londra ve Washington Sefaretleri ile icâb eden Şehbenderliklere icrâ-yı tebligât olunması” hakkında, BOA, BEO. , 341/25565, H. 04.07.1311 (M. 11.01.1894).

⁶⁹⁹ Örneğin bkz. “İngiltere ile İtalya arasındaki ittifâkın mâhiyeti hakkında istihsâl-i ma'lûmât etmeleri husûsunun Londra ve Roma Sefâret-i Seniyyelerine tesviyesi” hakkında, BOA, BEO. , 549/41141, H. 11.07.1312 (M. 08.01.1895).

⁷⁰⁰ Örneğin bkz. “İtalya Hariciye Nazırı Mark de Rodini'nin, Mebusan Meclisi'nde politika hakkındaki beyânâtı ve sair bazı ifâdâta dair Roma Sefareti'nden gelen tahrirat” hakkında, BOA, Y.A.HUS. , 249/16, H. 05.12.1308 (M. 12.07.1891).

Nezaretî'dir. Köklü bir geçmişe sahip olan Osmanlı hariciyesi, II. Abdülhamid döneminde değişen konjonktüre ve imparatorluğun politik ihtiyaçlarına göre şekillendirilecektir. 1880 sonrasında, 1877-78 Rus Savaşı'nı ve Berlin Kongresi'nin etkilerini iyi kötü atlatmayı başaran II. Abdülhamid, hariciyede idarî reform yapma ve yeniden yapılanmaya gitme fırsatı yakalamıştır. Bu yeniden yapılanma çabasında en dikkat çekici taraf, Yıldız Sarayı ve Bâb-ı Âlî'nin idarî mevzuatı merkeziyetçi kontrolü güçlendirecek şekilde uygulamaya çalışmalarıdır. Bu durumun diplomasi alanındaki ilk yansımalarından biri, bulundukları ülkelerdeki gelişmeleri takip etmek ve Osmanlı İmparatorluğu'na gelişmeleri bildirmekle yükümlü olan diplomatik temsilciliklerin, haber alma/verme misyonlarının önem kazanması olacaktır. Gerçekten de II. Abdülhamid döneminde imparatorluğun en iyi teşkilatlanan ve en önem verilen kurumlarından biri olarak Hariciye Nezaretî'nin haber alma/verme faaliyetlerinde üstlendiği misyon oldukça ağırdır. Çünkü bu dönemde, merkezle, ülke dışındaki nezaret birimleri arasında bir diplomatik ve istihbarî muhabere ağı oluşturulmaya çalışılmış, daha doğrusu eskiden beri var olan bu ağ önem kazanmıştır. Özellikle 1878 Berlin Kongresi sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişen ikinci ofisinin Hariciye Nezaretî olması tabiidir. Nitekim 1880 sonrasında Osmanlı hariciyesi artık diplomasiyi bazı bölgelerde büyük devletlerin faaliyetlerine paralel olarak yürütmek zorunda kalmıştır. Bu ise bir sefaret ağı, fakat daha da önemlisi iyi işleyen bir konsolosluk ağı kurmakla mümkün olacak gibi görünüyordu (Ortaylı, 2012, s. 522). Merkezî teşkilatın diplomatik muhabere ağı, yabancı devletlerin artan müdahale ve diplomatik hamlelerinin yanında, Osmanlı topraklarında giderek yükselen yabancı istihbarat faaliyetlerine de karşı koymak zorundaydı. Özellikle bu tür diplomatik ihtiyaçların ortaya çıkışı, Hariciye Nezaretî'nin güçlü bir muhabere ve istihbarat ağına sahip olmasını gerektiriyordu.

Bu doğrultuda 1886 yılında yapılan bir düzenlemeyle Osmanlı sefaretleri dört kategoriye ayrılmıştır. Londra, Paris, Viyana gibi büyükelçiliklerin dışında Atina ve Bükreş gibi temsilcilikler birinci sınıf elçiliklerden sayılıyordu. Washington ve Çetine sefaretleri ikinci sınıf elçilik; Madrid ve Brüksel sefaretleri ise üçüncü sınıf elçilik kategorisinde yer alıyorlardı. Bunların dışında Berlin ve St. Petersburg

sefarethaneleri de önemli büyükelçilikler arasındaydı (Ortaylı, 2012, s. 523). Ayrıca Lahey, Belgrad, Tahran, Sofya, Tiflis, Cenevre, Manchester, Liverpool, Glasgow, Marsilya, Barselona, New York ve Boston Osmanlı sefaret ve şehbenderliklerinin yer aldığı Abdülhamid döneminin önemli temsilcilik merkezleriydi. Osmanlı dış temsilcilerindeki bu tür sınıflandırma, temsilciliğin bulunduğu ülkenin önemi ile birlikte, ilgili ülkenin Osmanlı ile ilişkileri, takip edilen konuların özellikleri ve tahsisat miktarı/personel sayısı ile de ilgilidir. Öte yandan dikkat çeken diğer bir detay, sefaret ve şehbenderliklerin bulundukları ülkelerdeki siyasî durum ve şark işlerine dair haftalık haber servisinin ihmal edilmemesi yönünde sık sık uyarılmaları olmuştur. Bilhassa 1890'lardan itibaren Hariciye Nezareti bu konuda çok sayıda genelge yayımlayarak, Londra, Paris, Viyana, Berlin, Roma, Petersburg, Atina, Washington, Belgrad, Lahey, Stockholm ve Tahran gibi önemli temsilciliklere, imparatorluğu ilgilendiren haberlerin nezarete gönderilmesi gerektiğini belirli aralıklarla hatırlatacaktır.⁷⁰¹ Bununla birlikte "Ermeni fesad komiteleri"nin faaliyetlerinin gözetim altında bulundurulması⁷⁰², bulundukları ülkelerden Osmanlı topraklarına gelecek olan "casus" ve "müfsid"lerin kimlik ve eşkâl bilgilerinin araştırılıp, sonuçların hükümetle paylaşılması⁷⁰³ ve Avrupa gazeteleri tarafından imparatorluk ile ilgili yapılan uygunsuz neşriyatın takip ve tekzipleri⁷⁰⁴ Hariciye Nezareti tarafından sefaretlere haber almaya dönük en sık verilen emirler arasında yer almaktadır.

Sefaret-Hariciye Nezareti-Sadaret-Yıldız Sarayı sırasıyla işleyen resmî bürokratik kanalın yanında, tıpkı vilayetlerle Yıldız Sarayı arasında olduğu gibi, sefaretlere de Saray arasında bir muhabere ağı oluşturulmuştur. Özellikle çağın temel iletişim aracı olan telgrafın sağladığı kolaylıkla, Yıldız Mabeyn'i dış politikada Bâb-ı Âlî'ye paralel bir karar alma mekanizması kurmuştur (Çetinsaya, 2016, s. 378). Bunun temelde problemler yaratacağı bilinmekle birlikte, zamanla Bâb-ı Âlî'nin bu sisteme uyum sağlaması ülkeyi ciddi diplomatik krizlerden korumuştur. Yıldız Sarayı merkezli işleyen bu

⁷⁰¹ Örneğin bkz. BOA, *HR.SYS.* , 1818/7, M. 04.12.1898.

⁷⁰² Bkz. BOA, *BEO.* , 341/25565, H. 04.07.1311 (M. 11.01.1894).

⁷⁰³ Bkz. BOA, *HR.SYS.* , 2772/27, M. 22.08.1896; BOA, *BEO.* , 185/13873, H. 05.10.1310 (M. 22.04.1893).

⁷⁰⁴ Bkz. BOA, *BEO.* , 2890/216722, H. 22.06.1324 (M. 13.08.1906).

mekanizmanın özelliklerini, sefaret yazışmalarında açık şekilde görmek mümkündür. Örneğin Sofya Sefareti'nin muhabere kayıtları incelendiğinde, şifre telgrafların Hariciye Mektubî Kalemi ile birlikte Yıldız Başkitâbet Dairesi'ne de gönderildiği görülmektedir.⁷⁰⁵ Paris ve Londra gibi önemli sefaretlerin telgrafnameleri de, yazışmalar genellikle Fransızca yapıldığı için, tercümeleriyle birlikte Yıldız Sarayı'na sunulmuştur.⁷⁰⁶

Avrupa'nın büyük merkezlerindeki Osmanlı sefaretlerinin Hariciye ile yaptıkları muhaberatın azımsanmayacak bir bölümü, bazı idarî yazışmalar hariç tutulacak olursa, önemli istihbarî bilgiler içermektedir. Bu yönüyle Osmanlı dış temsilciliklerinin imparatorluğun dış istihbarat ihtiyacını büyük oranda karşıladıkları söylenebilir. Burada Dahiliye Nezareti'nin ve vilayetlerin iç istihbaratın üretiminde oynadıkları role benzer bir rol karşımıza çıkmaktadır. Nitekim nasıl ki Dahiliye Nezareti ile vilayetler ülkenin iç istihbarat ihtiyacını karşılıyorlarsa, dış istihbaratın üretiminde de sefaret/şehbenderlik ağı ve Hariciye Nezareti benzer bir misyonu üstlenmiştir. Kuneralp'in (2000) XIX. yüzyıl Osmanlı diplomasisi ve diplomatlarını ele aldığı çalışmasından da anlaşıldığı gibi, aslında sefaretlerin bu misyonu Tanzimat Hariciyesi'nden II. Abdülhamid dönemine devreden birçok mirastan biridir (ss. 7-20). Osmanlı sefaretlerinin ne tür istihbarî konuları takip ettikleri ve Hariciye Nezareti ile ne tür konuları paylaştıklarına dair Abdülhamid döneminin en önemli sefaretlerinden biri olan Londra Sefareti örnek olarak incelenebilir. Sefirliğini uzun süre Kostaki Musurus Paşa (1851-1885) ve ardından 1885-1895 yılları arasında Alfred Rüstem Paşa'nın yaptığı Londra Sefareti, esasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da en iyi organize olmuş ve en yaygın konsolosluk ağına sahip sefaretidir. Britanya'nın Belfast, Falmouth, Glasgow, Birmingham, Dublin, Liverpool, Plymouth, Hull, Kingston, Portsmouth, Weymouth, Southampton, Newport, Jersey, Lowestoft, Harwich, Newcastle, Manchester, Cardiff ve

⁷⁰⁵ Örneğin bkz. "Sofya Sefâret-i Seniyyesi'nden Başkitâbet ve Sadâret'e giden muharrerât" hakkında, BOA, *HR.SFR.04.* , 384/33, M. 28.02.1904; BOA, *HR.SFR.04.* , 384/34, M. 28.02.1904; BOA, *HR.SFR.04.* , 384/35, M. 29.02.1904.

⁷⁰⁶ Örneğin bkz. "Bazı İngiliz gazetelerinin neşriyât hülâsalarını hâvî Londra Sefâret-i Seniyyesi tahrîrât tercümelerinin takdîmi" hakkında, BOA, *Y.A.HUS.* , 349/87, H. 28.10.1313 (M. 12.04.1896).

Sheffield kentlerine yayılmış olan Osmanlı konsoloslukları, Londra Sefareti'ne bağlı olarak faaliyetlerini yürütmekteydiler (BOA, *HR.SFR.* , 413/13, M. 23.01.1893). Bu geniş konsolosluk ağıyla Londra Sefareti, Avrupa devletleri tarafından ağır cezalara mahkûm sürgünlere ne tür muamele yapıldığından⁷⁰⁷, İngiltere'nin Akdeniz, Manş ve Hint denizlerindeki donanmalarının teçhizat ve manevralarına⁷⁰⁸ kadar çok farklı konularda diplomatik yetki çerçevesinde takip ve tahkik faaliyetleri yürütmüştür. Bunun dışında İngiliz Parlamentosu'ndaki müzakereleri takip ederek burada Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren görüşmeleri tespit etmek⁷⁰⁹, İngiltere'nin Avrupa devletleriyle giriştiği ittifakları haber alıp hükümete bildirmek⁷¹⁰ ve Osmanlı topraklarındaki Hristiyanlara kötü muamele yapıldığına dair Londra basınına ulaşan haberleri tekzip edip bu konuda İngiliz kamuoyunu yatıştırmak⁷¹¹, Londra sefirlerinin haber alma faaliyetlerindeki başlıca uğraşlarından bazılarıydı. Bu haber alma faaliyetlerinde Londra sefirleri, Rothschild'ler, İngiltere'de ikamet eden Yahudiler, Hindistanlı Müslümanlar, gazete imtiyaz sahipleri, Alliance Evangelic gibi önde gelen cemiyetler, ticaret kumpanyaları, dış işleri yetkilileri ve parlamento mensupları gibi İngiliz toplumunun farklı gruplarıyla temas halinde olmuşlardır.

XIX. yüzyıl Osmanlı diplomasisinin bazı özelliklerinin sefaretlerin istihbarat faaliyetlerine yansıdığını görmek mümkündür. İmparatorluğun egemenlik haklarını savunmak, büyük devletler arasındaki dengelerden yararlanmak ve bunu yaparken saltanatın İslami niteliğini ön plana çıkarmak bu dönemde Osmanlı diplomasisinin özelliklerinden bazılarıydı (Davison, 2010, ss. 280-284). Avrupa'daki Osmanlı diplomatları, büyük devletler arasındaki dengelerden yararlanmaya çalışıyor ve bu dengelere dair gelebilecek haberlerin izini sürüyorlardı. Londra, Paris ve Roma sefirleri başta olmak üzere Avrupa'daki Osmanlı diplomatları için Büyük Güçler arasında Trablusgarp, Mısır, Tunus, Arabistan ve Kuveyt gibi Osmanlı topraklarıyla ilgili yapılan/yapılacak görüşme

⁷⁰⁷ Bkz. BOA, *BEO.* , 1194/89507, H. 28.04.1316 (M. 15.09.1898).

⁷⁰⁸ Bkz. BOA, *BEO.* , 703/52666, H. 24.05.1313 (M. 12.11.1895); BOA, *BEO.* , 163/12196, H. 13.08.1310 (M. 02.03.1893).

⁷⁰⁹ Bkz. BOA, *HR.SFR.* , 409/22, M. 02.02.1893.

⁷¹⁰ Bkz. BOA, *BEO.* , 549/41141, H. 11.07.1312 (M. 08.01.1895).

⁷¹¹ Bkz. BOA, *Y.A.HUS.* , 325/25, H. 24.10.1312 (M. 20.04.1895).

ve anlaşmalara dair bilgi edinmek oldukça önemliydi. Bu nedenle söz konusu Osmanlı sefirleri ilgili ülkeler nezdinde sürekli bir takip faaliyeti yürütüyorlardı. Mesela 1895 yılında İngiltere ile İtalya arasında Afrika için bir mukavele akdedildiği ve iki ülkenin Sudan, Fas ve Trablusgarp konularında anlaştıkları haber alınmış; fakat Londra Sefiri Alfred Rüstem Paşa'nın İngiltere Dışişleri nezdinde yürüttüğü tahkikat sonucunda, böyle bir anlaşmanın mevcut olmadığı Yıldız Sarayı'na bildirilmiştir (BOA, *Y.A.HUS.* , 321/1, H. 01.09.1312 / M. 26.02.1895). Bunun dışında, imparatorluğun egemenlik haklarını savunmak, bunun için büyük devletlerin Osmanlı politikalarını ve aynı zamanda askerî hazırlıklarını takip etmek, Osmanlı diplomatlarının diğer bir istihbarî faaliyeti olarak öne çıkıyordu. Bilhassa bulundukları ülkelerdeki meclis müzakerelerini yakından takip eden ve bu meclislerde Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren görüşmeleri veya Osmanlı'ya dair alınan kararları Hariciye Nezareti ile paylaşan Osmanlı sefaretleri, gizlilik ve önem derecesine göre "Mavi" ya da "Kırmızı Kitap" gibi isimler verilen ve ülke politikalarına dair bilgiler içeren yayınları oldukça önemsiyorlardı. Nitekim Londra Sefareti'nin 1898 tarihli bir tahriratından anlaşıldığına göre Londra Sefiri Kostaki Antopulo Paşa, İngiliz hükümeti tarafından parlamento üyelerine dağıtılan ve Ermeni hadiselerine dair bilgiler ile Sefaret-Hariciye Nezareti arasındaki gizli yazışmaların yer aldığı "Mavi Kitap"ı ele geçirmeye çalışacağını İstanbul'a raporluyordu (BOA, *HR.SYS.* , 2759/12, M. 26.02.1898). Ve nihayet saltanatın İslami kimliğinin vurgulanması, sefirlerin diplomatik temaslarında kullandıkları temel argümanlardandı. Deringil'in de çeşitli çalışmalarında bahsettiği üzere, örneğin Avrupa tiyatrolarında İslamla ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili uygunsuz gösterimler ya da "muzır" konferans/miting türü toplantılar Osmanlı denetim mekanizmasına takılabiliyordu.⁷¹² Tabii denetim mekanizmasının yurt içindeki gibi bir kontrol gücü olmamakla birlikte, Osmanlı sefaretlerinin bu konuda hayli duyarlı olmaları ve diplomatik imkânları sonuna kadar kullanmaları, bu dönemde İslam ve Osmanlı imajına verilen önemi de ortaya koymaktadır.

⁷¹² Örneğin bkz. BOA, *HR.SFR.3.* , 449/19, M. 14.04.1896; BOA, *HR.SYS.* , 2760/55, M. 26.04.1906.

Osmanlı dış istihbarat kaynaklarının ilgilendiği çoğu konu, aslında Osmanlı topraklarının belirli bir bölümünü konu ediniyordu. Bu aynı zamanda, iç istihbaratla dış istihbaratın ne kadar iç içe geçmiş olduğunu ve imparatorluk yöneticilerinin gelen haberlerin koordinasyonunu sağlamak ve bunu diplomasiye entegre etmek konusunda ne kadar büyük bir çaba sarf ettiklerini de yansıtmaktadır. Sözelimi Londra Sefareti mesaisinin önemli bir bölümünü, mesela Yemen ve Arabistan'da İngilizlerle girişilen çatışmalara dair İngiliz diplomatlarla görüşmeye⁷¹³ ya da İngiltere'nin Kuveyt'teki faaliyetlerine yönelik istihbarat elde ederek İngiltere Parlamentosu nezdinde diplomatik girişimlerde bulunmaya harcıyordu.⁷¹⁴ Londra Sefareti İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri konusunda bir yandan bölgeden gelen haberleri dikkate alıyor, bir yandan Hariciye Nezareti'nden verilen emirleri uyguluyor ve diğer taraftan da İngiltere nezdinde yürüttüğü diplomasiyle, İngilizlerin diplomatik hamlelerine karşı koymaya çalışıyordu. Hemen hemen Avrupa'daki diğer tüm büyük Osmanlı sefaretları, Osmanlı topraklarının güvenliğine yönelik haber alma faaliyetlerinde benzer şekilde çalışıyorlardı. Örneğin Roma Sefareti'nin bu konudaki önceliği Trablusgarp olurken, Paris Sefareti bu ülkede etkin olan "ihtilalci" ve "firariler" in faaliyetlerini, Viyana Sefareti imparatorluğun Balkan vilayetlerine yönelik tehditleri, Petersburg Sefareti Rus askerî hazırlıkları ve ülkedeki Ermenileri ve Washington Sefareti ise Osmanlı topraklarına yapılacak silah sevkiyatları ile Ermeni lobilerinin Amerika'daki faaliyetlerini öncelikli olarak takip ediyorlardı.

Osmanlı dış istihbaratının, sefaretların yer aldığı ülkelerin Osmanlı ile ilişkilerine göre yönlendiğini gösteren kayıtlar, istihbaratla siyasî gelişmeler arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu konuda iki ülke, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'nın durumu, söz konusu ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri itibarıyla diğer devletlerden ayrılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin bu dönemde Avrupa işlerine karışmama politikası izlemesi ve Osmanlı ile ilişkilerinin daha çok ticarî boyutta olması, Washington Sefareti'nin çalışmalarına da yansımış ve Ermeni komiteleri ya da silah

⁷¹³ Bkz. BOA, *BEO.* , 1695/127121, H. 12.04.1319 (M. 29.07.1901).

⁷¹⁴ Bkz. BOA, *BEO.* , 1711/128303, H. 17.05.1319 (M. 01.09.1901); BOA, *BEO.* , 1757/131775, H. 26.08.1319 (M. 08.12.1901).

antlaşmaları/sevkiyatları dışında, önemli siyasî/istihbarî konular gündeme gelmemiştir. Benzer şekilde, Almanya'nın durumu da farklıdır. Osmanlı hükümetince Almanya'nın dost bir devlet olarak kabul edilmesi, Berlin Sefareti'nden gönderilen raporlara yansımıştır. Almanya, Büyük Güçler arasında Osmanlı topraklarını işgal etmeye yönelik herhangi bir planı Osmanlı sefaretinin Bâb-ı Âlî'ye iletilmeyen tek ülke olarak dikkat çekmektedir. Hatta Berlin Sefareti'nin 1887 tarihli bir raporunda Almanya'nın Osmanlı vilayetlerinde “hususî menfaatinin bulunmadığı” (BOA, Y.A.HUS. , 206/73, H. 27.12.1304 / M. 16.09.1887) ifade edilerek, daha Abdülhamid döneminin başında bir yakınlaşma hâsıl olmuştur. Tabii bunda, Ortaylı'nın ifade ettiği gibi Almanya'nın izlediği “ekonomik yatırımlarla ve dost olarak Osmanlı topraklarına yerleşme” politikasının etkisi büyüktür. Bu dönemde Osmanlı-Alman yakınlaşmasının somut bir göstergesi olarak, istihbarat faaliyetleri de bu yakınlaşmaya dönük şekillenmiştir. Nitekim Berlin Sefareti, Londra, Paris ya da Roma sefaretlerinin yaptıkları gibi emperyalist hareketleri değil de, daha çok bilimsel konferansları, muhaliflerin konferans ve benzeri faaliyetlerini ve Alman basınında çıkan haberleri Hariciye Nezareti'ne iletmiştir.

Dış istihbarat kaynakları Osmanlı topraklarına yönelen İngiliz, Fransız ve İtalyan kolonyalizmi dışında, XIX. yüzyılda Avrupa devletlerinin dünyanın çeşitli yerlerinde yürüttükleri ilhak politikasını da yakından izlemiştir. Bu konuda 1890'larda tüm Avrupa'nın gündemine oturan Belçika'nın Orta Afrika'daki Kongo'yu ilhakı meselesi, Avrupa'daki hemen tüm Osmanlı sefaretlerinin ilgilendiği bir konu olacaktır. Belçika'nın Kongo'yu ilhakı gündeme gelince, II. Abdülhamid Hariciye Nezareti'ne verdiği emirle, Osmanlı sefaretlerinin bulundukları ülkelerin bu konudaki görüşlerini öğrenmeleri istemiş ve büyük sefaretlerden tek tek yanıtlar alınmıştır. Örneğin Paris Sefareti Kongo'nun Belçika'ya ilhakı tasavvurunun neticelenmesinin “Fransa hükümeti için memnuniyeti mucib olacağını”⁷¹⁵ bildirirken, Roma Sefareti Kongo'nun ilhakına “İtalya kabinesinin muhalefet etmeyeceğini”⁷¹⁶, Madrid Sefareti ise “İspanya'nın

⁷¹⁵ Bkz. BOA, Y.A.HUS. , 325/52, H. 26.10.1312 (M. 22.04.1895).

⁷¹⁶ Bkz. BOA, HR.SYS. , 911/53, M. 05.02.1895.

bitaraf kalacağını”⁷¹⁷ raporlamıştır. II. Abdülhamid’i hayli rahatsız ettiği anlaşılan Kongo meselesinde en önemli itiraz Almanya’dan gelecektir. Almanya, İngiltere ile Belçika arasında yapılan antlaşmayla Kongo’nun Belçika’ya devrini protesto etmiş ve antlaşmanın tekrar gözden geçirilmesini talep etmiştir (BOA, *HR.SYS.* , 910/91, M. 13.06.1894; BOA, *Y.A.HUS.* , 299/73, H. 07.12.1311 / M. 11.06.1894). Fakat Almanya’nın itirazlarına rağmen Avrupa’daki hiçbir ülkenin Belçika’nın Kongo’yu ilhakına ses çıkarmaması üzerine Belçika Kongo’ya yerleşecektir. Kongo örneğinde olduğu gibi Büyük Güçler’in Afrika’nın çeşitli yerlerinde toprak elde etme mücadeleleri Osmanlı Hariciyesi ve sefaretlerin gündemini meşgul etmeye devam edecek ve bu konuda haber alma çalışmaları II. Abdülhamid dönemi boyunca sürecektir.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı dış istihbaratının önemli bir misyonu da, propaganda faaliyetleriyle ülke kamuoylarını etki altına almak, Osmanlı imajını mümkün olduğunca olumlu tutmak ve karşı-propaganda faaliyetlerini engellemektir. Tabii bunun gerçekleşmesi için hem kamuoyunu ve basını yakından takip etmek, hem de çeşitli araçlara sahip olmak gerekiyordu. Osmanlı sefaretlerinin haber alma faaliyetleri büyük oranda gazetelerin takibine odaklanmıştı.⁷¹⁸ Nitekim Abdülhamid döneminde tüm sefaretlerden Hariciye Nezareti’ne, bulundukları ülkelerdeki -bilhassa Osmanlı İmparatorluğu’nu ilgilendiren- gazete haberlerine dair sayısız rapor gönderildiği gibi, Hariciye Nezareti de belirli aralıklarla yayımladığı tamimlerle, sefaretlerin gazete yayınlarını takip etmelerini teşvik etmiştir.⁷¹⁹ Osmanlı ülkesinde gayrimüslimlere kötü muamele yapıldığına yönelik yayınlar⁷²⁰, padişah ve Osmanlı ileri gelenleri hakkında uygunsuz ifadeler⁷²¹ ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Kürt, Ermeni,

⁷¹⁷ Bkz. BOA, *Y.A.HUS.* , 299/73, H. 07.12.1311 (M. 11.06.1894).

⁷¹⁸ Bu konuda Başkâtip Tahsin Paşa’nın hatıratında geçen şu ifade gerçekten de dikkat çekicidir: “ (...) [Avrupa’dan gönderilen] şifreli telgrafnamelerin kısm-ı azamı Türkiye’ye ithali menedilmesi lâzım gelen Avrupa gazetelerinin tarih ve numaralarını veya ‘erbâbî fesâd’ denilen firâirlerin ahvâl ve harekâtına müteallik istihbaratı muhtevî bulunuyordu. Bunlara baktıkça sefirlerimizin birer mümessil-i siyasî mi, yoksa İstanbul zâbitasının memâlik-i ecnebiyede birer ajanı mı olduklarını tayinde insan mütehayyir kalırdı.” (Tahsin Paşa, 1999, s. 41).

⁷¹⁹ Örneğin bkz. BOA, *HR.SFR.3.* , 284/26, M. 02.02.1882.

⁷²⁰ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 617/1, H. 23.08.1320 (M. 25.11.1902).

⁷²¹ Bkz. BOA, *Y.A.HUS.* , 230/77, H. 26.03.1307 (M. 20.11.1889).

Bulgar, Arap gibi unsurlara dair doğru olmayan haberler⁷²² genel olarak sefaretlerin önem verdiği haberleri oluşturmaktaydı. Bu tür haberlere Osmanlı sefirleri, Hariciye Nezareti'nin Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi'nden de destek alarak, ilgili ülkelerdeki gazete ve gazetecileri ikna etmek ya da satın almak suretiyle karşı koymaya çalışmışlardır. Bununla birlikte Londra Sefiri Alfred Rüstem Paşa'nın 1893 yılında Hariciye'ye gönderdiği raporundaki ifadesiyle, "Matbuat-ı Ecnebiye İdaresi'nce tanzim ve irsal olunan makalat-ı reddiye ve tekzibiye'nin mahalli gazetelerdeki neşrinde müşkilatla karşılaşılması" (BOA, BEO. , 334/25026, H. 19.06.1311 / M. 28.12.1893) ya da ödenek yetersizliği, Osmanlı sefirlerinin en büyük şikâyetleriydi. Ayrıca Avrupa'da basın özgürlüğü olduğu ifade edilerek, sefirlerin uygun olmayan yayınları engelleme faaliyetlerinin neticesiz bırakıldığı da vakiydi.⁷²³ Fakat ünlü Fransız Yazar Françoise Mons'un bir başvurusundan da⁷²⁴ anlaşıldığı gibi, Osmanlı sefaretleri yeterli para olduğu takdirde imparatorluk lehine yazı yazacak gazeteci/yazar bulmakta pek zorlanmamışlardır. Petit Journal, Petit Parisien, Echo de Paris, Monde Illustré, Eclair, Daily Chronicle, Österreich, Tribuna gibi gazetelerin Osmanlı ülkesine girişinin yasaklanmasına yönelik çeşitli tarihlerde alınan kararlar⁷²⁵, bu konuda atılan başlıca adımın ise söz konusu gazeteleri ülkeye sokmamak olduğunu göstermektedir.

Buraya kadar yer verilen sefaretlerin istihbarî faaliyetlerinden ve sefaretler ile merkezî yönetim arasındaki yazışmalardan anlaşıldığına göre, genel olarak Abdülhamid dönemi dış istihbaratı tıpkı iç istihbarat faaliyetlerinde olduğu gibi Osmanlı topraklarını savunmaya odaklanmıştır. Bunda, II. Abdülhamid döneminin siyasî ve diplomatik şartlarının etkisi olmakla birlikte, Osmanlıların XIX. yüzyıl sonlarında sahip oldukları tehdit algısının payı azımsanmayacak ölçüdedir. Bununla birlikte bu dönemde Osmanlı dış kaynaklarının yürüttüğü

⁷²² Bkz. BOA, Y.A.HUS. , 325/15, H. 23.10.1312 (M. 19.04.1895).

⁷²³ Örneğin bkz. BOA, HR.SYS. , 1828/47, M. 18.07.1892.

⁷²⁴ "Françoise Mons adlı Fransız yazar ve gazetecisinin New York'ta bu nev'i yazıları yayımlayacak 'Le Woix de Panama' adlı bir gazete neşredeceği ve bununla ilgili olarak bir mektup gönderdiği; bunun nazar-ı dikkate alınmasının uygun olacağı" hakkında, BOA, HR.SYS. , 59/4, M. 19.02.1885.

⁷²⁵ Bkz. BOA, DH.MKT. , 475/2, H. 01.01.1320 (M. 10.04.1902); BOA, DH.MKT. , 765/22, H. 24.06.1321 (M. 17.09.1903); BOA, DH.MKT. , 1032/55, H. 17.10.1323 (M. 15.12.1905).

haber alma faaliyetlerinin tamamen savunma odaklı ya da sadece belirli konulara yönelik olduğu söylenemez. Örneğin İngiliz Avam Kamarası'nın Uganda'ya dair kararları⁷²⁶, Nijer'e dair İngiltere ile Fransa arasındaki 1899 antlaşması⁷²⁷ ya da Avrupa'yı XIX. yüzyıl sonlarında derinden etkileyen Dreyfus Olayı⁷²⁸ -her ne kadar Osmanlı yönetimini pek ilgilendirmiyor gibi görünse de-, sefaretlerin raporlarına konu olabilmektedir. Sefaret raporları arasında yer alan bu tür konular, geniş yelpazeli bir haber alma sistemini karşımıza çıkarmaktadır. Nitekim Chaliand'ın (2016) "devrimci dalgalarla sarsılan bir sorgulama yüzyılı" olarak isimlendirdiği XIX. yüzyılın bazı özellikleri, geniş yelpazeli bir haber alma sistemine sahip olmayı gerektirmiştir (s. 116). Bilhassa XIX. yüzyılın ikinci yarısında patlayıcı tekniğinde gerçekleştirilen ilerlemeler ve günümüzde kullanılan manasıyla terörist hareketlerin doğması, dünyayı önceki yüzyıllardan farklı bir politik konjonktüre kaydirmiştir (Chaliand ve Blin, 2016, s. 116). Üstelik Fransa ve Batı Avrupa'da anarşist hareketlerin baş göstermesi ve Osmanlı yönetiminin de yakından takip ettiği Nihilistlerin Rusya'daki faaliyetleri, siyasal amaçlarla şiddetin bütünleşmeye başladığını gösteriyordu. Temelde, tüm ülkeleri tehdit eden bu tür hareketler, 1870'lerden itibaren politik istihbaratın (political intelligence) önem kazanmasını sağlayacak ve istihbarat literatüründe çokça geçen bir ifade olarak karar alıcıları (decision makers) istihbarat/haber alma işlemine önem vermeye yönlendirecektir. XIX. yüzyıl sonlarında/II. Abdülhamid döneminde Osmanlıların sahip olduğu dış istihbarat ağı, bu çerçeveden bakıldığında daha anlamlı bir şekilde değerlendirilebilir.

⁷²⁶ Bkz. BOA, *HR.SFR.3.* , 409/22, M. 02.02.1893.

⁷²⁷ Bkz. BOA, *Y.A.HUS.* , 396/114, H. 23.01.1317 (M. 03.06.1899).

⁷²⁸ Fransa ordusunda Yüzbaşı rütbesinde görevli bir asker olan Alfred Dreyfus, Fransa'nın bazı gizli askerî bilgilerini Almanya'ya verdiği gerekçesiyle tutuklanır. 1894'te başlayan "Dreyfus Davası", tüm Avrupa tarafından olduğu gibi Paris Sefareti aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu tarafından da yakından takip edilir (örneğin Paris Sefareti'nin bu konudaki bir raporu için bkz. "Dreyfus Davası'nın Divân-ı Temyiz'e nakli hakkındaki kanun lahiyasına dair Paris Sefâret-i Seniyyesi'nin iş'ârı, BOA, *Y.A.HUS.* , 393/107, H. 18.10.1316 (M. 30.01.1899). Dreyfus Davası, Alfred Dreyfus'un 1906'da aklanmasına kadar askerî istihbarat, yurtseverlik ve vatana ihanet kavramlarını Avrupa'nın gündeminde tutmuştur; (Yıldız, 2012, s. 242).

2.2.2.2. İstihbarat Ağı'nın Avrupa, Amerika ve Asya Ayağı

Osmanlı İmparatorluğu, II. Abdülhamid döneminin başında meydana gelen 1877-78 Rusya Savaşı sonunda ağır bir yenilgiye uğramış, savaş sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması imparatorluğun dış politikasını Tanzimat dönemi dış politikasından hayli farklı bir yöne kaydırmıştı. Öyle ki Berlin Antlaşması'nın imparatorluk için ortaya çıkardığı ağır sonuçlar ve bu antlaşmanın nihai çözümünü sonraya bıraktığı birçok sorun, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa devletlerinin karşılıklı diplomasi ve dış politika anlayışlarını derinden etkilemiştir. Aşağı yukarı Gladstone'un iktidara geldiği 1880 Nisan'ına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyen bir çizgide yer alan İngiltere, bu tarihten ve özellikle Mısır'ın 1882'deki işgalinden sonra Osmanlı dış politikasında farklı bir konuma yerleşecektir. Gladstone iktidara gelmeden önce, örneğin Dışişleri Bakanı Lord Salisbury gibi devlet adamları Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunda çökeceği, ancak hiç olmazsa imparatorluğun sınırlı bir şekilde desteklenmesi gerektiği düşüncesine sahiptiler (Yasamee, 1996, ss. 56-57). Gladstone iktidarında İngiliz devlet adamlarındaki bu düşünce de yavaş yavaş yok olmaya başlayacaktır. Diğer taraftan 1881'de Tunus'un Fransa tarafından işgali ve İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmeye hazırlandığı yönünde Osmanlı yönetimine devamlı şekilde ulaşan haberler; aynı zamanda Büyük Güçler'in imparatorluğun zayıflığından da faydalanarak -Ülgün Limanı örneğinde (1880) olduğu gibi- donanma göndermek suretiyle çeşitli güç gösterilerinde bulunmaları, Abdülhamid dönemi dış politikası üzerinde derin izler bırakacaktır. Avusturya'nın 1878'in son aylarında Bosna-Hersek'i işgal etmesi, Rus askerlerinin 93 Harbi'nde yerleştikleri Bulgaristan başta olmak üzere Osmanlı topraklarını boşaltmak konusunda ayak diretmeleri, Karadağ ve Yunanistan sınırlarının belirlenmesine yönelik ortaya çıkan sorunlar ile Ermenilerle meskûn vilayetlerde girişilecek ıslahatlar konusunda büyük devletlerin Bâb-ı Âlî üzerindeki baskıları, Abdülhamid yönetimini henüz saltanatın başlarında "yabancı işgali"nin kötü sonuçlarıyla karşı karşıya bırakmıştır. Bu olayların her biri Osmanlı iç işlerini ilgilendiriyor gibi görünse de, temel itibarıyla dış kaynaklı tehditler ya da problemler oldukları için, aynı zamanda Abdülhamid dönemi Osmanlı dış politikasını şekillendiren gelişmelerdir. Dolayısıyla Abdülhamid

dönemi dış istihbaratının özellikle işgal ve tehdit konularına yoğunlaşması, tehdidin devam etmesinin de etkisiyle, saltanatın hemen başında birtakım işgallerle karşı karşıya kalan Osmanlı yönetiminin bu işgalleri bir daha yaşamamak kaygısıyla ilişkilidir.

II. Abdülhamid döneminde tüm merkeziyetçiliğe rağmen tıpkı imparatorluğun iç işlerinde Dahiliye Nezareti'nin ve valilerin etkisinin artması⁷²⁹ gibi, dış işlerinde de Hariciye Nezareti ve sefaretlerin Osmanlı diplomasisinin oluşumunda etkili oldukları bilinmektedir. Merkezî yönetimde Bâb-ı Âlî'nin yetkililerini kısıtlayan ya da her ne kadar resmî olarak böyle bir uygulama olmasa da, fiili olarak yetkileri Yıldız'da toplayan II. Abdülhamid, Hariciye'nin ve sefaretlerin bilhassa haber toplama ve paylaşma faaliyetlerinde en büyük teşvikçisi olmuştur.⁷³⁰ Bu dönemde sefaretlerin bulundukları ülkelerdeki gelişmeleri ve siyasî gazete haberlerini merkezle paylaşmaları hususunda teşvik edici mahiyette çıkan çok sayıda padişah iradesi veya Hariciye genelgesi, Osmanlı yönetiminin bu konuya verdiği önemi ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında Avrupa'daki Osmanlı sefaretleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu diplomatik temsilin yanında, haberleşmenin büyük oranda telgrafla yapıldığı bir çağda Osmanlı merkezî yönetiminin en başta gelen haber sağlayıcıları olmuşlardır. Nitekim daha önce de ifade edildiği gibi sefaretlerin birtakım idarî yazışmaları hariç tutulacak olursa, yapılan yazışmaların azımsanmayacak bir bölümü istihbarî bilgi paylaşımı niteliğindedir. Her ne kadar otuz üç yıl gibi uzun ve neredeyse her günü önemli olaylarla geçen bir dönemin tüm sefaret yazışmalarını ortaya koymak mümkün değilse de, dış istihbarat kaynaklarının takip ettikleri konular

⁷²⁹ Bu konuda net tespitler için bkz. (Kırmızı, 2016).

⁷³⁰ Nitekim Yıldız Sarayı'na sefaret haricinde farklı kaynaklardan herhangi bir konuda önemli bir haber ulaştığında, ilgili sefaretin "bu haber doğruysa neden haber vermediniz?" şeklinde telgraflarla karşı karşıya kaldığını gösteren kayıtlara rastlanmaktadır. Örneğin Roma Sefareti 1887 Temmuz'unda böyle bir telgraf almıştır: "(...) İtalya Harbiye Nâzırı'nın Heyet-i Âyân'da kürsüye çıkarak Bahr-i Ahmer sevâhilinin tarassud altında tutulmak üzere İngiltere ile İtalya devletleri arasında ve yalnız Mısırlılardan başka bir devletle sözleşme imzalanmış olduğundan bahisle adı geçen sevâhile hiçbir devletin hükmedemeyeceği yolunda söylediği nutka dair, Roma Sefaret-i Seniyyesi tarafından Bâb-ı Âlî'ye bir ma'lûmât verilip verilmediğinin ve verilmemiş ise bu nutkun ehemmiyeti âşikâr olduğundan sefir tarafından böyle mühim şeylerin ne için haber verilmediği hakkında vâki olacak mütalaânın derhâl adı geçen sefaretten öğrenilerek cevabının arz olunması (...)", BOA, *İ.MTZ.*(05). , 26/1297, H. 19.10.1304 (M. 11.07.1887).

ağırlıklı olmak üzere, dış istihbarata ait bulunan önemli yazışmaların incelenmesi bu dönemde Osmanlı dış istihbaratının mahiyetini anlamak bakımından elzemdir.

Önceki bölümde de ifade edildiği gibi bu dönemde özellikle sefaretler aracılığı ile üretilen dış kaynaklı istihbaratın çok büyük bir bölümü Osmanlı topraklarını koruma esası üzerine kuruludur. Nitekim Osmanlı hükümeti dış ilişkilere dair önemli bir haber aldığı anda, bu haberi ilk olarak ilgili sefaretlerden teyit etme ve çoğunlukla sefaretlerden gelen bilgilere göre diplomatik adım atma yöntemini izlemiştir. Bu yöntemin izlerini özellikle Büyük Güçler'in Kuzey Afrika'ya yönelik tehditlerine karşı verilen reaksiyonda görmek mümkündür. Örneğin 1881'de Fransa'nın Trablusgarp'a savaş gemileri göndereceği haberleri üzerine, Osmanlı diplomatlarının ilk adımı konu ile ilgili bilgi edinmeleri için Paris, Londra ve Roma sefaretlerine tebligat yapmak olacaktır (BOA, Y.A.HUS. , 168/15, H. 13.08.1298 / M. 11.07.1881). Yine Musavva'daki İtalyan askerinden bir kısmının Süveyş'e gönderileceği haberi Londra ve Roma sefaretlerinden teyit edildiği takdirde "icabının arz ve istizan edileceği" ilgili kayıttan anlaşılmaktadır (BOA, Y.A.HUS. , 212/87, H. 30.07.1305 / M. 12.04.1888). Diğer taraftan II. Abdülhamid'in Avrupa'daki sefirleri bilgi edinme faaliyetlerinde ve atacakları diplomatik adımlarda, bulundukları ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu ile karşılıklı ilişkilerine ve dönem dönem değişen hassas dengelere büyük önem vermişlerdir. Mesela 1904'ün son aylarında yaşanan "Arjantin'den savaş gemisi satın alma meselesi" buna örnek gösterilebilir. 1904 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Arjantin'den savaş gemileri satın alacağı ve sonrasında bu gemileri Rusya'ya devredeceği yönünde İngiliz kamuoyunu etki altına alan haberler Osmanlı hariciyesini ve sefaretleri hayli meşgul etmiştir.⁷³¹ Çünkü o dönemde imparatorluğun İngiltere'den gemi satın alma işlemleri gündemdedir ve İngiliz kamuoyunu çıkan haberler konusunda yatıştırmak Osmanlı dışişleri için önemlidir. Dolayısıyla Londra Sefareti'nin misyonu oldukça kritiktir ve sefaret bir yandan İngiliz kamuoyunu takip ederken, diğer yandan da haberlerle ilgili tahkikat yapmak ve Hariciye'nin emirlerini yerine getirmek zorundadır.

⁷³¹ Bkz. BOA, BEO. , 2458/184327, H. 23.09.1322 (M. 01.12.1904); BOA, Y.A.HUS. , 482/1, H. 01.10.1322 (M. 09.12.1904).

Abdülhamid döneminde buna benzer birçok diplomatik olay sefirlerin çabuk ve doğru haber alma faaliyetleriyle aşılmış ya da bunun tam tersi yaşanarak çeşitli diplomatik zorluklar doğabilmiştir.⁷³²

Özellikle 1890'lardan itibaren Osmanlı dış istihbarat kaynaklarının odaklandığı meselelerin başında Ermeni komitelerinin Londra ve Paris başta olmak üzere Avrupa başkentlerindeki faaliyetleri gelir. Hariciye Nezareti'nin Ermeni komitelerinin takibine yönelik sefaretlere verdiği çeşitli emirleri ihtiva eden raporlar, bu noktada Osmanlı sefaretlerinin Ermeni komitelerine yönelik takip ve istihbarat faaliyetlerinin niteliğini ortaya koymaktadır. 1896 yılında Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın sefaretlerle paylaştığı, Londra'da bulunan Hınçak Merkez Komitesi'nin Türkiye'deki Ermeni komite mensupları için yardım toplamak üzere Avrupa ve ABD'nin çeşitli bölgelerine temsilciler gönderdiği istihbaratı ve sonrasında sefaretlerin giriştiği bir dizi tahkikat, örnek olarak incelenebilir. Hariciye Nezareti'nin paylaştığı istihbaratın ardından sefaretlerin yaptığı tahkikat sonuçlarına bakılırsa, Paris ve Londra'daki Hınçak Ermeni komiteleri mensuplarının büyük bölümü Türkiye'den kaçan Ermenilerden oluşmaktadır (BOA, *HR.SYS.* , 2789/2, M. 15.01.1896). Paris ve Londra Sefaretleri bu süreçte, Avedis Nazar gibi Avrupa'da yaşayan çok sayıda Ermeni komitesi mensubunu sıkı şekilde takip etmiş; ayrıca Londra'da Ermeni ileri gelenleriyle Rus Nihilistlerin ilişkileri olduğu Londra Sefareti'nce Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA, *HR.SYS.* , 2789/2, M. 15.01.1896). İlgili raporların en dikkat çekici kısmıysa, Ermenilerin faaliyetleri konusunda İngiltere'nin suçlandığı bölümdür. Londra Sefareti'nin tespitine göre, yabancı ülkelerden İngiltere'ye gelenlere "devlet takibatı" yapılmamaktadır (BOA, *HR.SYS.* , 2789/2, M. 15.01.1896). Aslında bu tespit Abdülhamid yönetiminin sahip olduğu, Osmanlı muhaliflerin ya da Ermenilerin Avrupa'da serbest hareket ettikleri fikrini doğrulamaktadır. Nitekim Osmanlı yönetiminin, örneğin İsmail Kemal gibi

⁷³² Örneğin 1902 yılında İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal ettiği ve İngiltere'nin de buna müsaade ettiğine dair çıkan "şayialar" üzerine Londra Sefiri Kostaki Antopulo Paşa İngiltere Dışişleri'ne başvurmuş; İngiltere Dışişleri Bakanı Henry Charles Lansdowne'un "böyle bir işgal ve müsaadenin olmadığını beyan ettiği" Osmanlı yönetimine bildirilmiştir; BOA, *BEO.* , 1842/138097, H. 28.01.1320 (M. 07.05.1902); BOA, *BEO.* , 1846/138449, H. 06.02.1320 (M. 15.12.1902).

muhalliflerin yabancı devlet ve örgütlerle ilişkili olduğundan şüphelendiği çoğu kez istihbarat yazışmalarına da yansımıştır. Örneğin 1909 tarihinde Korfu'da bulunan İsmail Kemal Bey'in Etniki Etarya örgütü ile münasebeti olduğu ve Arnavutlara silah dağıtmak için çeşitli teşebbüslerde bulunduğu istihbaratı Sadaret'e ulaştırılmıştır. Bu istihbarat üzerine Osmanlı hükümeti Yunanistan nezdinde girişimlerde bulunmuş ve Atina Sefareti, ülkenin doğu sahillerinden Osmanlı vilayetlerine ve yabancı ülkelere silah ihraç edilmemesi konusunda Yunan hükümetini uyarmıştır (BOA, *BEO.* , 3543/265693, H. 16.04.1327 / M. 07.05.1909).

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da Londra Sefareti ile birlikte en önemli temsilciliği, sefirliğini Aralık 1895-Eylül 1908 tarihleri arasında Salih Münir Paşa'nın yürüttüğü Paris Sefareti'dir. Paris Sefareti'nin Osmanlı hükümetiyle paylaştığı istihbarat arasında Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren stratejik ve diplomatik bazı konular; ağırlıklı olarak ise Jön Türklerin ya da Ermeni komitesi gibi unsurların faaliyetleri bulunmaktadır. Paris Sefareti Fransa'daki haber toplama faaliyetlerinde Fransız kabinesi ve Quai d'Orsay ile yakın temas halindedir ve bunlarla girilen temaslar sonucunda elde edilen bilgiler hükümete raporlanır. Fransız makamlarıyla girilen temaslar genel olarak ülkedeki Osmanlı tebaası firarilerin sınırdışı edilmesi⁷³³, Fransa'dan Osmanlı topraklarına doğru yola çıkan "ihtilalci" ya da "serseri"lerin kimlik ve eşkâl bilgileri⁷³⁴ ile Trablusgarp gibi Osmanlı vilayetlerini⁷³⁵ konu edinmektedir. Bunların dışında, Paris Sefareti'nin en yoğun çalışmaları Ahmed Rıza gibi Jön Türklerin ve Mahmud Celaleddin Paşa gibi firarilerin takibi üzerine olacaktır. Nitekim kayıtlardaki ifadelerle belirtecek olursak, Paris Sefaret görevlileri "erbâb-ı mefsedet"ın peşindedirler ve "tahkîkât ve takibât" görevleriyle sadece Fransa içinde değil, İsviçre, Belçika ve İtalya gibi çevre ülkelere de seyahat ederler. Mesela 1896 yılında Paris Başşehbenderi Veli Bey "erbâb-ı mefsedetın tahrik ve harekâtı hakkında tahkîkât ve takibâtta

⁷³³ Bkz. BOA, *BEO.* , 1803/135173, H. 25.11.1319 (M. 05.03.1902).

⁷³⁴ Bkz. BOA, *BEO.* , 332/24839, H. 15.06.1311 (M. 24.12.1893); BOA, *BEO.* , 338/25336, H. 26.06.1311 (M. 04.01.1894).

⁷³⁵ Bkz. BOA, *İ.HR.* , 337/21816, H. 02.09.1302 (M. 15.06.1885); BOA, *Y.PRK.EŞA.* , 6/60, H. 24.07.1304 (M. 18.04.1887).

bulunmak üzere” Paris’in komşu şehirlerine seyahat ettikten sonra İsviçre’ye gidecektir (BOA, *İ.HUS.* , 46/117, H. 20.11.1313 / M. 03.05.1896). Tabii bu takip ve ikna girişimleri sadece Paris Sefareti görevlileriyle sınırlı değildir. Bilindiği gibi Serhafiye Ahmed Celaleddin Paşa da II. Abdülhamid tarafından çeşitli defalar Avrupa’ya gönderilerek, Jön Türk ileri gelenleriyle padişah adına görüşmeler yapmış ve bu görüşmelerin birinde Mizancı Murat Bey’i İstanbul’a dönme konusunda ikna etmiştir. Öte yandan Jön Türklerle gerçekleştirilen bu görüşmelerin Avrupa basınının da yakın takibinde olduğu, aslında gizli kalması gereken birtakım bilgilerin dönemin Fransız gazetelerinde yayımlandığı Mabeyn’e verilen gazete tercümelerinden anlaşılmaktadır. 1897 yazına ait bu haberlerden birinde, Ahmed Celaleddin Paşa’nın Jön Türklerle görüşmek için Paris’e geldiği, misyonunun ne olduğu ve görüşme sonrasında nereye gideceği gibi Paşa’nın “me’mûriyet-i mahremânesi”ne dair bilgilerin açıkça yazılması hayli dikkat çekicidir:

“Paris’de çıkan ‘Le Parti’ Gazetesi 3 Temmuz 1897 târîhli nüshasında havâdis-i âtiyeyi neşr etmiştir

Paris Sefâret-i Seniyyesince Genç Türkiye Fırkası hakkında gösterilen masraflı muâmelât nezd-i aliyyede mûcib-i nâhoşnudî olmuş gibi görünüyor. Paris’e muvâsalatını haber verdiğimiz Ahmed Celâleddin Paşa fırka-i mezkûrenin aksâm-ı muhtelifesiyle doğrudan doğruya müzâkere etmek üzere gelmiştir. Bilhassa beyân-ı muktezî ahvâlde olmak üzere bu zât Mâbeyn-i Hümayûn Zâbıta-yı Hafîyyesi Müdürü yani Serhafiyye’dir. İsmi mektûm tutulan bir mültecinin ikâmetgâhında şimdiye değin birkaç defa toplanılmışdır (...) Ahmed Celâleddin Paşa me’mûriyet-i mahremânesini ta’kîben Londra’ya dahi gidecektir.” (BOA, *Y.PRK.TKM.* , 39/33, H. 14.02.1315 / M. 15.07.1897).⁷³⁶

⁷³⁶ Ahmed Celaleddin Paşa’nın Avrupa’daki faaliyetleriyle ilgili benzer bir haber Times Gazetesi’nde şu şekilde yayımlanmıştır: “Times Gazetesi’nin Dersaâdet muhbiri bugünkü nüshasında münderic telgraflarında Jön Türklerle Ermenilerin ahvâl ve harekâtını Paris’de mütemâdiyen tarassud eylemek üzere Ahmed Celâleddin Paşa’nın Pazar ertesi günü şehr-i mezkûre müteveccihen hareket edeceğini ve Ahmed Rızâ ile elyevm Lahey’de bulunanların endişe-i ulyâ-yı müteelzem olmakda idüğünü ve bunların men-i mazarrâtları me’mûrluğuyla Diran Kelekyan nâmında birisinin Lahey’e iğrâm

Paris gazetelerinin faaliyetlerini haber verdiği Ahmed Celaleddin Paşa, esasında oldukça ilginç bir kişiliktir. II. Abdülhamid tarafından daha önce birçok kez sürgüne gönderilip affedilen⁷³⁷ ve Paris'te vazifeli bulunduğu sürece attığı her adımı Mabeyn'e raporlayan⁷³⁸ Serhafiye Ahmed Celaleddin Paşa, bir dönem ülkeye dönmeleri için ikna girişimlerinde bulunduğu Jön Türklerle benzer bir kaderi paylaşacaktır. 1905 yılında Fransa Sefareti'nin maiyet vapuru olan Vautour adlı gemiyle önce Pire limanına kaçan Ahmed Celaleddin Paşa, daha sonra Mısır'a ve Avrupa'nın çeşitli kentlerine geçmiştir. O dönemde Vautour vapurunun süvarisi olan Fransız Yazar Claude Farrere, Ahmed Celaleddin Paşa'nın bu kaçışını bir eserinde ayrıntılarıyla anlatmaktadır.⁷³⁹ Ahmed Celaleddin Paşa 1906 yılında Paris'e geldiğinde, bu kez bir zamanlar birlikte çalıştığı Paris Sefiri Salih Münir Paşa tarafından takip edilecektir. Sefir Münir Paşa'nın Yıldız Sarayı'na çektiği bir şifre telgraf, eski serhafiyenin Avrupa'da sıkı bir takibata maruz kaldığını ortaya koyar:

“Paris'den gelen şifre telgrafnâme sûretidir

Ahmed Celâleddin Paris'e geldi. Rivâyete göre burada birkaç gün kalıp Amerika'ya gidecekmış. Taht-ı nezârete aldırdım. Bir fenâlıkda bulunmaması için ittihâz-ı tedâbîr olunmuşdur / 28 Haziran 906 / Münir.”
(BOA, Y.PRK.EŞA. , 49/48, H. 10.05.1324 / M. 02.07.1906).

buyrulmuş olduğunu ihbâr etmiş (...) / Abdi Memlûkleri”, BOA, Y.PRK.EŞA. , 33/16, H. 11.01.1317 (M. 22.05.1899).

⁷³⁷ Ahmed Celaleddin Paşa “uygunsuz hal ve hareketinden” dolayı 1891 yılında Hindistan'a sürgün edilmiştir. Hindistan'da yaklaşık iki yıl kaldıktan sonra dönüşünde Yemen'e gönderilmiş, fakat Yemen'de maaşının azlığından şikâyet ederek geçinemediğini, mümkünse İzmir veya Beyrut gibi bir kentte yaşamasına müsaade edilmesini istemişti. Fakat bu talebin geri çevrildiği, Osmanlı idaresince verilen “tard ve teb'îd” kararından anlaşılmaktadır; bkz. BOA, Y.A.HUS. , 245/341, H. 11.08.1308 (M. 22.03.1891).

⁷³⁸ Bu raporlardan biri şu şekildedir: “Paris'de bulunan Ahmed Celâleddin Paşa kullarından şifre / On dört ve on beş Mayıs târihli telgrafnâmeleri alındı Sâlih Bey geçen Çarşamba günü sür'at katarına yetişemeyip diğer katar iler hareket etmiş olduğundan Paris'e ancak Pazar ertesi sabahı muvâsalat edebilmesi tabiidir Mûmî-ileyhi me'mûriyetinde kâmilan muhtâr bırakarak irâde-i seniyye cenâb-ı mülûkâneye tevfiân netîce-i müzâkerâta intizâr etmek üzere bugün Paris civârında kâin Sen Cermain'e azîmet ediyorum / 3 Mayıs 316 ve 16 Mayıs 1900 Ahmed Celâleddin”, BOA, Y.PRK.AZJ. , 40/47, H. 16.01.1318 (M. 16.05.1900).

⁷³⁹ Bkz. Claude Farrere, *L'extraordinaire Aventure d'Achmet Pacha Djemaleddine*, Flammarion, Paris, 1921.

Ahmed Celaledin Paşa'nın firarının, daha önce Avrupa'ya firar eden Mabeynci Arif Bey örneğinde olduğu gibi II. Abdülhamid üzerinde derin etki yaptığı tahmin edilebilir. Ancak tek tek firarilerle uğraşmak yerine Abdülhamid'in önceliği Jön Türklerin faaliyetlerini engellemek ve Avrupa'dan Jön Türk mensuplarının tebidini sağlamak olacaktır. Bu amaçla yoğun bir diplomasi trafiği içinde olan Sultan birçok kez Fransa'ya başvurduğu⁷⁴⁰ gibi, Stockholm Sefareti vasıtasıyla İsveç ve Norveç hükümetlerine de başvurarak, Ahmed Rıza'nın olası bir konferans talebinin kabul edilmemesini ilgili ülkelere isteyecektir (BOA, *İ.HUS.* , 76/64, H. 28.03.1317 / M. 06.08.1899). Bunun dışında sefaret raporlarından anlaşıldığına göre, Jön Türklerin konferans benzeri toplantılarını önceden istihbar etmek ve bu tür toplantıları engellemek için diplomatik girişimlerde bulunmak, Avrupa'daki bilhassa Paris ve Londra sefaretlerinin başlıca uğraşları arasında yer almaktadır.

Abdülhamid döneminde Osmanlı ile ilişkileri Tanzimat döneminden farklı bir statüde bulunan İngiltere ve Fransa, dış politikada her konuda önemlerini korumakla birlikte tehdit olarak görülmeye devam edilmiştir. Kont Cavour ve Garibaldi'nin çabalarıyla birliğini tamamladıktan sonra Avrupa diplomasisinde önemli bir yer işgal etmeye başlayan İtalya ise, II. Abdülhamid döneminde Osmanlı toprakları üzerinde tehdit olarak görülen bir başka ülkedir. Nitekim bu dönemde Roma sefirlerinin Osmanlı hükümetiyle paylaştığı haber raporlarının büyük bölümü, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etme ihtimali ya da bu yönde yaptığı hazırlıklarla ilgilidir. Hatta denebilir ki Avrupa'daki Osmanlı sefaretleri arasında Roma Sefareti kadar böyle özel bir konuya (Trablusgarp konusuna) yoğunlaşan başka bir sefaret yoktur. Özellikle Mahmud Nedim (1891-1896) ve Mustafa Reşid (1896-1908) Paşalar, İtalya'nın Trablusgarp'a yönelik plan ve hazırlıkları konusunda İtalyanların şifreli telgraf yazışmalarını takip edecek

⁷⁴⁰ Örneğin 1895 yılında Mizancı Murat Bey'in İstanbul'a dönmesi için Paris Sefareti'nce "bircümle vasıtalar" kullanılarak yapılan ikna girişimleri sonuç vermemiş, bunun üzerine sefaret firarilerin sınır dışı edilmesi için Fransa Dışişleri Bakanı'na başvurmuştur. Fakat Fransa Dışişleri Bakanlığı firarilerin tebidini için Osmanlı hükümetine müsbet bir cevap vermeyecektir, BOA, *Y.A.HUS.* , 342/3, H. 01.07.1313 (M. 18.12.1895). Mahmud Celaledin Paşa ve oğullarının Fransa'dan çıkarılmaları için de Paris Sefareti 1902 yılında Fransa hükümeti nezdinde girişimlerde bulunacaktır; bkz. BOA, *BEO.* , 1803/135173, H. 25.11.1319 (M. 05.03.1902)

kadar ciddi çalışmışlardır. İmparatorluğun Roma sefirleri, Osmanlı ülkesindeki İtalyan temsilciliklerinin İtalya Dışişleri ile yaptıkları yazışmaların miktarını⁷⁴¹ (miktarı takip ederek, yazışmalar olağandışı arttığı takdirde bu konuda bir hazırlık olduğunu tespit etmeye çalışmışlardır), İtalyan devlet adamlarının diplomatik temaslarını⁷⁴², Akdeniz'deki İtalyan donanmasının “sûret-i tertibi”ni⁷⁴³ ve İtalyan gazetelerinin yayınlarını⁷⁴⁴ takip ederek istihbarat derlemeye çalışmışlardır. Bunun dışında İtalyan diplomatların Trablusgarp üzerinde siyasî bir emelleri olmadığını birçok kez beyan etmelerine rağmen Roma sefirleri, İtalya'nın Trablusgarp ve Afrika'daki ticarî faaliyetleri ile bu bölgelerde kurulan ticaret acentalarını izlemeye çalışarak, bu konularda merkeze raporlar göndermişlerdir.⁷⁴⁵ Nitekim İtalya'nın 1884 Assab işgali öncesinde Roma Sefareti'nden gönderilen ilk raporlar, İtalya'nın bu bölgedeki iktisadî tasavvurlarına yönelik olmuştur.⁷⁴⁶

Esasında Osmanlı İmparatorluğu'nun en eski diplomatik temsilciliklerinden biri olan Viyana Sefareti ise, Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na dönük politikalarını izlemekle birlikte, 93 Harbi'nden sonra Rumeli'de ortaya çıkan yeni tehditlerin başlıca takip makamı olmuştur. Viyana Sefareti'nin Osmanlı topraklarına Avrupa'dan yapılan silah sevkiyatları konusunda Osmanlı hükümetinin başlıca müracaat mercii olduğu görülmektedir. Nitekim Viyana Sefareti, Balkanlarda komitelerle yoğun bir mücadele içinde olan Bâb-ı Âlî'ye, Osmanlı topraklarına yapılan silah sipariş ve sevkiyatları hakkında en fazla bilgi sağlayan sefaret olmuştur. Büyük ölçüde Viyana Sefareti bünyesinde çalışan hafiye memurlarının elde edip sefarete ilettikleri istihbarata dayanarak hazırlanan “esliha irsâlâtı cedvelleri”⁷⁴⁷, Bâb-ı Âlî'nin bu konuda düzenli olarak

⁷⁴¹ Bkz. BOA, *BEO.* , 1349/101138, H. 25.03.1317 (M. 03.08.1899).

⁷⁴² Bkz. BOA, *Y.A.HUS.* , 207/45, H. 21.01.1305 (M. 09.10.1887).

⁷⁴³ Bkz. BOA, *HR.SYS.* , 993/80, M. 21.02.1885; BOA, *Y.A.HUS.* , 244/23, H. 09.07.1308 (M. 18.02.1891); BOA, *BEO.* , 305/22826, H. 22.04.1311 (M. 02.11.1893).

⁷⁴⁴ Bkz. BOA, *BEO.* , 1869/140146, H. 13.03.1320 (M. 20.06.1902).

⁷⁴⁵ Örneğin bkz. BOA, *Y.A.HUS.* , 310/59, H. 13.04.1312 (M. 14.10.1894).

⁷⁴⁶ Örneğin bkz. BOA, *HR.SYS.* , 1621/63, M. 23.10.1883.

⁷⁴⁷ Bu konuda örneğin bkz. “[Mektûbî-i Sadr-ı Âlî Kalemî'nden Dâhiliye Nezâreti ve Rûsûmât Emâneti Celîleleri'ne] Memâlik-i Şâhâneye vukû'bulan esliha irsâlâtına dâir hafîyye me'mûru tarafından itâ ve Viyana Sefâreti Seniyyesi'nden iş'âr kılınıp Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'nden gönderilen iki kıt'a cedvel ve tercümesi sûreti leffîyle tahkîkât ve

bilgilendirildiğini ortaya koymaktadır. Avusturya'nın Balkan ülkeleri ile ilişkileri, Rusya ve Avrupa ülkeleri ile giriştiği diplomatik temaslar ve Avusturya-Macaristan Meclisi'nde Osmanlı toprakları ile ilgili yapılan görüşmeler Viyana Sefareti'nin ağırlıklı olarak takip ettiği ve Hariciye Nezareti ile paylaştığı diğer konuları oluşturmaktadır.

İmparatorluğun Sırbistan ve Karadağ'daki gelişmelere dair başlıca istihbarat kaynakları olarak Belgrad ve Çetine Sefaretleri de, Abdülhamid dönemi boyunca Hariciye Nezareti ile önemli bilgiler paylaşmışlardır. Çetine Sefiri ve müstakbel Sadrazam Ahmed Cevad Paşa bu konuda örnek olarak incelenebilecek bir kişidir. Ahmed Cevad Paşa'nın sefirliği döneminde (1884-1886) Çetine Sefareti, bilhassa Karadağ'ın Rusya ile ilişkileri, iki ülke arasındaki askerî işbirliği ve Karadağ'ın silah tedariki gibi konularda istihbarat derlemeye çalışmıştır. Ahmed Cevad Paşa bu görevi sırasında Karadağ Prensi Nikola ile sık sık görüşmüş ve Prens'in mütalaalarını İstanbul'a raporlamıştır (BOA, Y.PRK.HR. , 7/56, H. 20.06.1301 / M. 17.04.1884). Esasında Ahmed Cevad Paşa'nın Çetine Sefareti'ndeki en önemli görevi, Osmanlı İmparatorluğu ile Karadağ arasında Berlin Kongresi'nden sonra ortaya çıkan sınır meselelerini halletmek ve bu amaçla kurulan hudut tahdid komisyonuna nezaret etmektir (BOA, Y.PRK.EŞA. , 4/112, H. 08.06.1303 / M. 14.03.1886). Hudut tahdidi konusunda her ne kadar kesin bir başarı elde edemese de Ahmed Cevad Paşa'nın Çetine Sefareti'ndeki diplomatik temsil ve haber paylaşma kabiliyetinin, daha sonra getirileceği Girit Valiliği ve Sadrazamlık görevleri için önemli bir referans olduğu kesindir. Müstakbel sadrazamın dışında, haber paylaşma kabiliyetiyle öne çıkan bir diğer sefir Belgrad Sefiri Yusuf Ziya Paşa'dır (1885-1889). Yusuf Ziya Paşa aşağıda yer verilen telgrafname örneğinde görüldüğü gibi, görevli olduğu dönemde başta Sırbistan'ın askerî durumu, sınırdaki "müfsidler" in faaliyetleri ve Sırp basının yayınları olmak üzere birçok konuda Hariciye Nezareti'ni bilgilendirmiştir:

takayyüdât-ı lâzime îfâsıyla bunların esliha-i memnûadan olduğu takdîrde zabt u müsâderesi için icâb eden vilâyâta vesâyâ-yı serîa gönderilmesi", BOA, BEO. , 386/28941, H. 11.10.1311 (M. 17.04.1894).

Hâriciye Nezâreti'ne 24 Haziran 89 târihli Belgrad Sefâret-i Seniyyesi'nden vârid olan 267 numaralı telgrafnâmenin tercümesidir

Aldığım ma'lûmâta göre Sırbli müfsîdler îkâ'-ı fesad için Yenipazar'ı daha müsâid addediyorlar Bu havâdisi aldığım menbâ' pek de bîtaraf değilse de bu bâbda lâzım gelecek tedâbîr-i ihtiyâtiyyenin ittihâz buyrulması içün keyfiyeti nazar-ı dikkate alıp asafânelerine arz etmeği vazîfeden addederim." (BOA, Y.A.HUS. , 226/73, H. 26.10.1306 / M. 25.06.1889).

Abdülhamid döneminin önemli temsilciliklerinden biri olan Atina Sefareti de haber paylaşımı konusunda oldukça aktif bir sefarettir. Yunan hükümetinin 1897'de bir savaşa dönüşecek olan askerî hazırlıkları ve sınır tecavüzleri⁷⁴⁸, Osmanlı ülkesine Yunan limanları üzerinden yapılan silah sevkiyatları⁷⁴⁹, Yunan gazetelerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu konu edinen haberleri⁷⁵⁰, Yunanistan Meclisi'nde yapılan müzakereler⁷⁵¹ ile Yunanistan'daki "müfsid"lerin, Ermenilerin ve Rum komitelerin faaliyetleri⁷⁵² Atina Sefareti'nin Hariciye Nezareti'yle paylaştığı başlıca haber konularını oluşturmaktadır. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın ilk günlerinde Atina Sefareti'nden Hariciye'ye gönderilen aşağıdaki telgrafname haber paylaşımı konusuna verilebilecek uygun bir örneği oluşturmaktadır:

"Hâriciye Nezâreti'ne 18 Şubat 97 târihli Atina Sefâret-i Seniyyesi'nden vârid olan 109 numaralı telgrafnâmenin tercümesidir

İstilaâta göre Specia nâm zırhlı seffineye Girid'e gitmesi için emir verildiği gibi beş kıt'a torpido istimbotu dahi cezîreye gidecektir Girid'e şimdiye kadar sekiz bin tüfenk irsâl edilmiş ve fesad komitesi tarafından dahi hafîyyen Sakız'a birkaç bin tüfenk gönderildiği gibi mezkûr komiteye

⁷⁴⁸ Bkz. BOA, Y.A.HUS. , 184/11, H. 03.01.1303 (M. 12.10.1885); BOA, İ.MTZ.(01). , 19/812, H. 08.06.1313 (M. 26.11.1895).

⁷⁴⁹ Bkz. BOA, A.}MKT.MHM. , 487/51, H. 26.01.1303 (M. 04.11.1885); BOA, Y.A.HUS. , 367/21, H. 17.09.1314 (M. 19.02.1897).

⁷⁵⁰ Bkz. BOA, HR.TH. , 139/5, M. 01.03.1894; BOA, HR.SYS. , 1704/24, M. 13.03.1895; BOA, HR.SYS. , 1704/29, M. 23.03.1895; BOA, HR.SYS. , 1707/16, M. 01.05.1902.

⁷⁵¹ Bkz. BOA, Y.A.HUS. , 405/84, H. 24.12.1317 (M. 25.04.1900).

⁷⁵² Bkz. BOA, Y.A.HUS. , 296/21, H. 02.11.1311 (M. 07.05.1894); BOA, Y.A.HUS. , 309/97, H. 29.03.1312 (M. 30.09.1894); BOA, Y.A.HUS. , 314/32, H. 04.06.1312 (M. 03.12.1894).

Viyana'dan on bin tüfenk vürûdu için bu tüfenkler hafîyyen Makedonya ve Arnavutluk'a irsâl kınılacaktır." (BOA, *Y.A.HUS.* , 367/21, H. 17.09.1314 / M. 19.02.1897).

Avrupa'daki Osmanlı istihbarat kaynakları arasında misyonu diğerlerinden dikkat çekici şekilde ayrılan sefaret, Berlin Sefareti'dir. Her ne kadar Almanya'nın bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nu doğrudan doğruya tehdit eden bir hamlesi olmasa da, özellikle Mısır ve Trablusgarp gibi Osmanlı vilayetlerine dair çıkan haberler hakkında bilgi elde etmek için Berlin Sefareti'nce Alman basını yakından takip edilmiştir. Berlin Sefareti'nin bilgi toplama misyonunun, örneğin Londra, Paris ve Roma gibi diğer büyük sefaretlere kadar ağır olmadığı; bu konuda hükümetin tebliğ ettiği bazı diplomatik temasların dışında, basın ve kamuoyunu takip etmenin Berlin Sefareti'nin en önemli uğraşısı olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki 1905 tarihinde Berlin Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir raporda, bu ülkede Osmanlı tebaasından takip edilecek firari hiç kimsenin olmadığı ve tahsil için gelenlerinse isimlerinin belli olduğu iletilmiştir (BOA, *HR.SYS.* , 1814/17, M. 25.08.1905). Bununla birlikte Abdülhamid döneminin başlarında Almanya'nın Berlin Antlaşması'nın uygulanması ve takibine yönelik üstlendiği rol dolayısıyla, Berlin sefirleri başta Bismarck olmak üzere çok sayıda devlet adamı ve kamuoyu temsilcisiyle yakın temas halinde olmuşlardır. Bu tür temaslar sonrasında, yapılan görüşmelerin Osmanlı hükümetiyle de paylaşılması, sefaretlere sadece diplomatik değil, istihbarî anlamda da Osmanlı hükümeti için önemli kurumlar olduklarını göstermektedir. Bu bakımdan sefirler aynı zamanda alınan haberin başlıca teyit makamlarıdır. Nitekim 1887 yılında Rusya'nın Bulgaristan'a, Avusturya'nın da Selanik'e gireceği yönünde Yıldız Sarayı'na ulaşan haberlerin doğru olmadığı, Bismarck ile görüşen Berlin Sefiri Tefrik Paşa'nın bu bilgileri yalanlamasından sonra ortaya çıkacaktır (BOA, *Y.PRK.EŞA.* , 6/37, H. 19.05.1304 / M. 13.02.1887). Bunun dışında Berlin Sefareti basın ve kamuoyunu takip etmek yoluyla Almanya'nın Venezuela limanlarını ablukaya aldığı⁷⁵³, Afrika'ya ait meselelerin Berlin'de toplanacak bir konferansta ele

⁷⁵³ Bkz. BOA, *Y.A.HUS.* , 439/96, H. 15.10.1320 (M. 15.01.1903).

alınacağı⁷⁵⁴ ya da Londra'da toplanan Siyonist kongresinde Musevilerin Filistin'de bir hükümet teşkil etme kararı aldıkları⁷⁵⁵ gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu ve dünya düzenini ilgilendiren önemli haberleri devamlı olarak Hariciye Nezareti'ne raporlamıştır.

II. Abdülhamid'in önem verdiği ve sefirliğini uzun süre Hüseyin Hüsni Paşa'nın (1889-1908) yaptığı Petersburg Sefareti de bu dönemin önemli sefaretlerinden biridir. Rusya'dan Osmanlı topraklarına geçerek "casusluk faaliyetlerinde" bulunacakları istihbar edilen Ermeniler⁷⁵⁶, Rus ordusunun sınıra yakın yerlerdeki hazırlık ve tatbikatları⁷⁵⁷, Karadeniz, Akdeniz ve Atlas Okyanusu'nda seyr u sefer eden Rus donanmasının "sûret-i tertibi"⁷⁵⁸ ve Rusya'nın hâkimiyeti altındaki Kafkas Müslümanlarının durumu⁷⁵⁹ Petersburg Sefareti'nin gönderdiği haber raporlarında yer verilen başlıca konuları oluşturmaktadır. Bunun dışında örneğin Tahran Sefareti, Osmanlı ve İran aşiretleri arasındaki çatışmalar ile Yıldız Sarayı'nda ağırlanan Cemaleddin Afgani'nin teslimi⁷⁶⁰, Washington Sefareti Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Ermeni komitelerinin faaliyetleri⁷⁶¹, Madrid Sefareti İspanya'nın Fas başta olmak üzere Kuzey Afrika sahillerine yönelik girişimleri⁷⁶² ve Sofya Sefareti Bulgaristan ve Makedonya'da meydana gelen gelişmeler⁷⁶³ gibi konularda yoğun haber alma faaliyetleri ve diplomatik temaslarda bulunmuşlardır. Tüm bu örneklerin en dikkat çekici yanı, sefaretlerin istihbarî anlamda takip ettikleri konuların ve büyük ölçüde dış temsilcilikler aracılığıyla yürütülen istihbarî faaliyetlerin, ilgili ülkeyle girişilen ikili ilişkilere,

⁷⁵⁴ Bkz. BOA, Y.A.RES. , 26/14, H. 23.01.1302 (M. 12.11.1884).

⁷⁵⁵ Bkz. BOA, Y.MTV. , 207/38, H. 09.06.1318 (M. 04.10.1900).

⁷⁵⁶ Bkz. BOA, BEO. , 185/13813, H. 05.10.1310 (M.22.04.1893).

⁷⁵⁷ Bkz. BOA, BEO. , 693/51952, H. 27.04.1313 (M. 17.10.1895); BOA, BEO. , 1311/98273, H. 09.01.1317 (M. 20.05.1899).

⁷⁵⁸ Bkz. BOA, BEO. , 361/27075, H. 13.08.1311 (M. 19.02.1894).

⁷⁵⁹ Bkz. BOA, HR.İD. , 8/59, M. 28.05.1901; BOA, HR.SYS. , 1379/55, M. 10.03.1906.

⁷⁶⁰ Bkz. BOA, BEO. , 74/5540, H. 29.02.1310 (M. 22.09.1892); BOA, BEO. , 382/28579, H. 30.09.1311 (M. 06.04.1894); BOA, Y.MTV. , 142/51, H. 22.12.1313 (M. 04.06.1896).

⁷⁶¹ Bkz. BOA, BEO. , 341/25565, H. 04.07.1311 (M. 11.01.1894); BOA, Y.A.HUS. , 323/113, H. 12.10.1312 (M. 08.04.1895); BOA, A.JMKT.MHM. , 746/33, H. 28.07.1313 (M. 14.01.1896).

⁷⁶² Bkz. BOA, HR.SYS. , 1000/55, M. 06.05.1887; BOA, HR.SYS. , 1000/61, M. 17.05.1887; BOA, HR.SYS. , 1000/63, M. 20.05.1887.

⁷⁶³ Bkz. BOA, HR.SFR.04. , 379/3, M. 07.02.1902; BOA, HR.SFR.04. , 379/7, M. 14.02.1902; BOA, HR.SFR.04. , 379/8, M. 16.02.1902.

tehditlere ve gündemde olan siyasî meselelere göre şekillenmiş olduğunu ortaya koymasıdır.

Belki spesifik bir konu gibi görünebilir ancak, Avrupa'daki Osmanlı istihbarat kaynaklarının XIX. yüzyılda dünyaya hâkim olan suikast gibi global tehditlere kayıtsız kalmadığını ve bu tür tehditlerin Osmanlı haber alma faaliyetlerinde hayli önemli bir yer işgal ettiğini atlamamak gerekir. Çünkü bilhassa XIX. yüzyılın sonları, anarşist akımın ve siyasî suikastlerin arttığı bir dönemdir. Fransa Cumhurbaşkanı Carnot, İspanya Başbakanı Antonio Canovas, İtalya Kralı Umberto ve Amerikan Başkanı Mc Kinley'in de aralarında bulunduğu çok sayıda devlet başkanı, siyasî amaçlarına ulaşmak için şiddeti meşru gören anarşistlerin saldırılarında hayatlarını kaybetmişlerdi (Akıncı, 2017, ss. 10-11). Bilindiği gibi II. Abdülhamid'e yönelik de Ermeniler tarafından 1905 yılında bir bombalı saldırı düzenlenmiş, II. Abdülhamid yirmi üç kişinin öldüğü bu saldırıdan zarar görmemişti. Saldırı öncesinde o sıralar firari olarak Mısır'da bulunan eski Serhafiye Ahmed Celaledin Paşa, Alman sosyalistleri, Rus ve İngiliz elçilikleri mensupları gibi çeşitli unsurlar tarafından, Ermenilerin Sultan'a suikast girişiminde bulunabilecekleri yönünde İstanbul'a çok sayıda bilgi ulaştığı bilinmektedir (Tahsin Paşa, 1999, s. 258). Bu konuda yapılan uzun yazışmalar ve suikast sonrasında girişilen derinlemesine soruşturmalar olayın mahiyetini büyük ölçüde aydınlatmıştır⁷⁶⁴; burada suikastın ayrıntılarına değinmek bizi konumuzdan uzaklaştırabilir. Fakat şu bir gerçektir ki Abdülhamid'in haber alma sistemi suikast konusunda oldukça hassastır ve II. Abdülhamid'in tüm saltanatı boyunca öneri ya da istihbarî bilgi mahiyetinde, belgelerde geçtiği şekliyle "resmi sıfatı hâiz" ya da "sefaretlerle münasebeti olan" birçok kişi tarafından Yıldız Sarayı'na raporlar sunulmuştur. Bu raporların dış istihbaratı ilgilendiren kısmı, bu tür raporların önemli bir bölümünün Avrupa'daki Osmanlı sefaretlerine ulaştırılması ve sefaretlerin de raporları İstanbul ile paylaşmalarıdır. Mütercim Eğinli Said Paşa'nın tercüme ederek Yıldız Sarayı'na sunduğu ve yazarının isminin gizlendiği 1891 tarihli bu tür raporlardan biri dikkate değerdir. Rapor, Avrupa'daki hükümdarlara yapılan suikastlerden bahsederek, Sultan'ın tetikte

⁷⁶⁴ Bu konuda bkz. Gündoğdu, R. (2007). *Sultan İkinci Abdülhamid Han'a Yapılan Suikastin Tahkîkât Raporu*. İstanbul: Çamlıca Basım-Yayın.

olması ve bu konuda hangi yolun izlenmesi gerektiğini II. Abdülhamid'e kısa ifadelerle öğütleyecektir:

“(…) istirâhât-ı pâdişâh-ı şâhânelerine zerre kadar hâlel gelmemek için vakf-ı hayat ederek son nefeslerine kadar çalışmak kaffe-i sadıka-yı bendegân-ı hümâyûnlarının vazîfe-i mukaddesidir. Avrupa gazetelerinde görüldüğü üzere Rusya ve Almanya ve Avusturya İmparatorlarına bu sene birkaç defa suikast niyet ve teşebbüsâtında bulunulmuş olup bu memleketlerde zâbıta-yı siyâsiye uğrunda bunca meblağ sarfedildiği hâlde bu gibi cinayetskârânenin ileri gitmesi veya fiile çıkması bazı kere işe ehemmiyet vermemekden neş'et ettiği muhakkaktır. Şu hâlde enzâr-ı teftiş ve tahaffuz hiçbir zaman dâhili ve hârici her noktadan dûr edilmemekle berâber en ufak şübhe, en ehemmiyetsiz görünen emârât ve her türlü ihbârât kimin tarafından olursa olsun sonuna kadar ta'kib edilmek gerekdir (...) 24 Teşrinievvel 307 / Mütercim kulları Said.” (BOA, Y.PRK.AZJ. , 20/57, H. 02.04.1309 / M. 07.09.1891).

XIX. yüzyılda sadece devlet başkanları değil, ülkelerinin haber alma işlerini organize edenler ya da gizli polis şefleri de anarşistlerin çeşitli saldırılarına uğramışlardır. Örneğin Bürüksel'de 1897'de Ajan Tonoir bir anarşist tarafından açılan ateşle ciddi şekilde yaralanmıştır. Yedi yıl sonra bu kez Liege'de Sûreté şefine yapılan bombalı saldırıda bir asker ölmüş, 1909'da ise iki polis Gent'te bir Rus anarşist tarafından ağır yaralanmışlardır (Keunings, 2011, 69). Osmanlı İmparatorluğu'nda haber alma yöneticilerine ya da polis şeflerine yönelik bu tür suikast girişimleri pek gerçekleştirilmemiş ise de, bunun bilinen istisnası 1906'da Serhafiye Fehim Paşa'ya Beyoğlu'nda yapılan bombalı saldırı olmuştur. Öte yandan her ülkenin iç tehditleri farklı olsa da, genel olarak Avrupa'da 1880-90'larda etkili olan anarşist faaliyetler ve suikast girişimleri, anarşistlere karşı Fransız, İngiliz ve Alman polis ve haber alma organizasyonları arasında iş birliğine yol açmıştır (Keunings, 2011, 74). Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri arasında adlî alanda girişilen bu işbirliğine iştiraki olmamışsa da, alınan istihbaratın fiili olarak Avrupa temsilcilikleriyle de paylaşıldığı ilgili raporlardan anlaşılmaktadır. Özellikle devlet başkanlarına yönelik suikast haberleri ya da tehdit bilgileri mümkün olduğunca ilgili ülkelere

iletmiştir. Bu konuda Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 1888 tarihli bir rapor tehdidin mahiyetini ve nasıl paylaşıldığını ortaya koymaktadır:

“Dâire-i Hâriciye Mektubî Kalemî'nden Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Teşrînisânînin yirmisinde Felemenk hânedân Kralı'nı ziyâret edecek olan haşmetlü Almanya İmparator ve İmparatoriçesi Hazerâtı haklarında bir güna fenâlık îkâ' edebilecek şübheli eşhâsın Felemenk memâlikine azîmetleri haber alındığı hâlde keyfiyetin doğrudan doğruya Amsterdam Başmüdde-i Umûmiliği'ne ihbârı ricâsını hâvî Felemenk Sefâreti'nden ahzolunan takrîrin sûreti leffen takdîm kılındı / Mündericâtına nazaran îfâ-yı icâbı (...)" (BOA, *DH.MKT.* , 1209/52, H. 07.10.1305 / M. 17.06.1888).

Görüldüğü gibi 1888 yılında Hollanda Kralı'nı ziyaret edecek olan Almanya İmparatoru II. Wilhelm'e suikast yapabilecek kişilerin Hollanda'ya geçtikleri Osmanlı kaynaklarınca haber alınmış ve haber İstanbul'daki Hollanda Büyükeçiliği'ne bildirilmiştir. Alman İmparatoru'nun Kudüs ziyareti sırasında (1898) korunması için hafiyeler görevlendirildiğine yer veren yazışmalarla⁷⁶⁵ yukarıdaki rapor birlikte düşünüldüğünde, Osmanlı-Alman yakınlaşmasının adlî ve istihbarî alanlarda da gerçekleştiği kabul edilebilir. Bununla birlikte Avrupa'da devlet başkanlarına yönelik suikastlerin artması, çok eski bir meslek olan muhbirliğin önem kazanmasına, daha doğrusu bu işi yapanların çoğalmasına sebep olmuştur. Nitekim XIX. yüzyıl sonlarında, tertip edilen suikastlere yönelik “malumat vermek” üzere Avrupa başkentlerini dolaşan muhbirlere rastlanmaktadır. 1899 yılında Paris, Londra ve Stocholm seferatleriyle Yıldız Sarayı arasında yapılan bir dizi yazışmaya göre, Krapotkin adlı bir muhbir bu şekilde çeşitli Avrupa kentlerine uğrayarak Osmanlı sefaretleriyle de iletişime geçmiştir. Muhbirin güvenilirliği konusunda sefaretler aracılığıyla tahkikat yürüten Yıldız Sarayı, şahsın eşkâli hakkında sefaretlerden bilgi istemiştir (BOA, *Y.PRK.HR.* , 27/21, H. 08.12.1316 / M. 19.04.1899; BOA, *Y.PRK.HR.* , 27/18,

⁷⁶⁵ “Kudüs Sancağınca senevî sarfına irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhîden şeref-sâdır olan on bin kuruş hafîyye tahsîsâtına Alman İmparatoru Hazretleri orada bulunduğu müddetçe kifâyet eylemediği takdirde on bir kuruş daha ilâve edilmek üzere sarfı hakkında mezkûr mutasarrıflığa me'zûniyet i'tâsı (...) / 10 Teşrînievvel 314”, BOA, *DH.MKT.* , 2122/41, H. 07.06.1316 (M. 23.10.1898).

H. 08.12.1316 / M. 19.04.1899). Paris, Londra ve Stocholm seferatlerinden gönderilen raporlarda, söz konusu muhbirin sıkı tarassud altında tutulduğu, şüpheli bir şahıs olduğu ve Avrupa Polis İdarelerince tanınmadığı bildirilmiştir (BOA, Y.PRK.HR. , 27/16, H. 07.12.1316 / M. 18.04.1899; BOA, Y.PRK.HR. , 27/22, H. 09.12.1316 / M. 20.04.1899). Bu örnekte görüldüğü gibi, sefaretlerin önemli istihbarî misyonlarından biri de “ahvâli meçhûl eşhâs” hakkında tahkikat yürütmek ve Osmanlı misyonlarını ya da Osmanlı topraklarını zararlı şahısların faaliyetlerinden koruyacak bilgileri elde etmektir.

Avrupa ülkeleri ile girişilen diplomatik ilişkiler kadar yoğun olmasa da, II. Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nun Asya ülkeleriyle de ilişkileri oldukça gelişmiştir. İslam birliği siyasetinin etkisiyle Asya ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmaya çalışan Abdülhamid, özellikle Hindistan, Endonezya (Açe Sultanlığı) ve Singapur ile, barındırdıkları yoğun Müslüman nüfus sebebiyle yakından ilgilenmiştir. Bombay ve Batavya (Cakarta) başta olmak üzere diplomatik ilişkileri üst seviyede tutmaya çalışan bu ülkelerdeki Osmanlı şehbenderlikleri, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu’nun başlıca haber kaynaklarıdır. Nitekim bu şehbenderliklerin İngiliz yönetimi altındaki Hindistan ile 1873’ten beri Hollandalılarla savaş halinde olan Endonezya’daki gelişmeleri İstanbul’a bildirdiklerini gösteren çok sayıda rapor vardır. Bunlardan Hindistan’daki Bombay Başşehbenderliği, istihbarî anlamda özellikle Hindistan üzerinden Basra’ya İngiliz gemileriyle yapılan silah sevkiyatları⁷⁶⁶ ile keza Basra sahillerine yapılan kaçak para, mühimmat, muzır eşya ve insan ticaretine yoğunlaşmıştır.⁷⁶⁷ Basra sahillerine gönderilen bu silah ve cephaneler daha sonra Yemen, Necid ve Kuveyt’e nakledilerek aşiretler ya da isyancılara ulaştırıldığı⁷⁶⁸ için, bu konuları Osmanlı hükümetine raporlayan Bombay Şehbenderliği’nin misyonunun oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır. Diğer önemli bir haber merkezi olan Batavya’daki Osmanlı Başşehbenderliği ise, Açe’deki Hollandalıların işgal faaliyetleri hakkında İstanbul’a bilgiler göndermiştir

⁷⁶⁶ Örneğin bkz. BOA, BEO. , 297/22237, H. 09.04.1311 (M. 20.10.1893); BOA, BEO. , 298/22289, H. 09.04.1311 (M. 20.10.1893).

⁷⁶⁷ Örneğin bkz. BOA, BEO. , 695/52089, H. 03.05.1313 (M. 22.10.1895).

⁷⁶⁸ Bkz. BOA, BEO. , 1021/76519, H. 16.05.1315 (M. 13.10.1897); BOA, DH.MKT. , 662/2, H. 24.11.1320 (M. 22.02.1903).

(Göksoy, 2011, ss. 29-31). Yıldız evrakı arasında bulunan Batavya Başşehbenderlik raporları, Hollandalıların Açe Müslüman halkına yaptıkları baskıları⁷⁶⁹, Müslüman köylerinin boşalttırıldığı ve büyük askerî kuvvetlerle Açe'ye saldırı hazırlığı yapıldığı⁷⁷⁰ gibi konuları işlemektedir ve bu raporlar, Açe'deki Hollanda faaliyetlerinden İstanbul'un sürekli haberdar edildiğini göstermektedir. Diğer taraftan, II. Abdülhamid'in bu şekilde Asya'ya uzanmasından rahatsız olan İngiliz ve Hollandalılar, bölgedeki Osmanlı faaliyetlerini engellemek için hayli çaba göstermişlerdir. Mesela İngilizler sık sık gazeteler aracılığıyla Osmanlı topraklarından Hindistan'a casuslar gönderildiğine ve bunların konsolosluk ajanları (agent consul) olduğuna yönelik haberler yaparak Osmanlı İmparatorluğu'nu zor duruma düşürmeye çalışmışlardır.⁷⁷¹ Batavya'daki Osmanlı şehbenderlerinin faaliyetlerine her zaman şüphe ile bakan Hollandalılar ise, Osmanlı halifesinin bölgedeki Müslüman halk üzerindeki manevi nüfuzundan endişelenmekte ve bunu bölgeye bir müdahale olarak görmekteydiler. Nitekim 1904 yılında Batavya'daki Türk konsolosluğunun kaldırılması gerektiğini dile getiren Hollanda sömürge hükümetinin İslam işleri danışmanı Snouck Hurgronje, Türk konsoloslarını "Panislamiz siyasetinin birer temsilcisi" olarak görmekteydi (Göksoy, 2011, s. 37). Çok daha ilginç, Osmanlı İmparatorluğu ile dostluk politikası güden Almanya dahi, 1900 Haziran'ında Çin'de Avrupalılara karşı başlayan Boxer isyanı sırasında II. Abdülhamid'den Müslümanların bu ayaklanmaya katılmalarını engellemesini istemiş; Sultan'ın yanıtı olumsuz olunca Çin'e gönderilen Osmanlı heyetine Almanlar soğuk davranmışlardır (Sancak, 2014, s. 301). Bölgede çıkarları bulunan Avrupalıların bu tür engelleme girişimleri ve olumsuz bakış açılarına rağmen Osmanlı hükümetinin, Bombay, Batavya, Rangoon ve Kalküta gibi şehbenderliklerle Asya kıtasında belirgin bir haber alma ağına sahip olduğu söylenebilir.

⁷⁶⁹ Örneğin bkz. BOA, Y.PRK.EŞA. , 28/66, H. 13.08.1315 (M. 07.01.1898); BOA, Y.A.HUS. , 385/2, H. 01.01.1316 (M. 22.05.1898).

⁷⁷⁰ Bkz. BOA, Y.PRK.BŞK. , 55/41, H. 13.08.1315 (M. 07.01.1898).

⁷⁷¹ Örneğin bkz. BOA, HR.SFR.3. , 274/49, M. 02.08.1880; BOA, HR.TH. , 205/17, M. 18.12.1897.

Tüm bu istihbarat kaynaklarının dışında, XIX yüzyılda bilhassa askerî istihbaratın üretiminde sefaretlerde görevli ataşemiliterlerin önemli rolleri vardı. Örneğin 1904 Rus-Japon Savaşı öncesinde Japon ataşemiliterleri Rusya'da çeşitli haber alma gezilerine çıkmışlardı. Fukushima Yasumasa (1852-1919) adlı bir ataşemiliter 1893 yılında tüm Sibiry'a'yı dolaşmış; Kaptan Hirose Takeo (1868-1904) ise daha 1897 yılında Sibiry'a'ya geziler düzenleyerek bölgenin iletişim hatları ve yerel kuvvetleri hakkında istihbarat çalışmaları yapmıştı (Marshall, 2007, S. 683). Osmanlı İmparatorluğu'nda ise ataşemiliter profilini, Washington Sefareti Ataşemiliteri Binbaşı Aziz Bey'in bir görevinden izleyebiliyoruz. Binbaşı Aziz Bey, 1900 yılında İngiltere'nin Güney Afrika'daki Transvaal Savaşı'nı izlemek üzere önce Paris'e, daha sonra Londra'ya gitmiştir. Aziz Bey Londra'ya vardığında Londra Sefiri Kostaki Antopulo Paşa, Binbaşı Aziz Bey'in "işinin kolaylaştırılması" ricasını içeren bir mektup hazırlayarak Lord Salisbury'e göndermiştir. Ataşemiliterin misyonu konusunda Foreign Office, Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa ve Paris Sefiri Münir Paşa arasında cereyan eden bir dizi yazışmanın ardından, gerekli harcırah ve "eşya-yı seferiye"yi alan Aziz Bey'in Transvaal'deki İngiliz ordugâhına ulaşması sağlanmıştır (BOA, BEO. , 1443/108207, H. 18.10.1317 / M. 19.02.1900; BOA, HR.SFR.3. , 486/18, M. 19.02.1900; BOA, HR.SFR.3. , 492/21, M. 20.02.1900). Her ne kadar Aziz Bey'in misyonunun nasıl sonuçlandığına dair raporlar mevcut olmasa da, Osmanlı yönetiminin giriştiği bu kadar masraf ve diplomatik ilişkinin, savaş sahasından bilgi alma çabasının bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

Dış istihbarat konusunda değinilmesi gereken bir diğer konu, istihbaratın üretiminde sefaretlerin başlıca haber kaynaklarından biri olan hafiye memurlarının tayini meselesidir. Abdulhamit Kırmızı'nın da (2007) belirttiği gibi, II. Abdülhamid döneminde çeşitli devlet organlarında memurların tayin ve terfi gibi işlemlerini gerçekleştirmek üzere "İntihâb-ı Me'mûrîn Komisyonları" oluşturulmuştur (s. 3). Hariciye Nazırı Tevfik Paşa tarafından Sadaret'e arz edilen 1902 tarihli bir rapordan anlaşıldığına göre, yurt dışında görevlendirilecek hafiye memurlarının seçim ve tahsisat işlemleriyle de Hariciye Nezareti bünyesindeki "İntihâb-ı Me'mûrîn Hariciye Komisyonu" ilgilenmektedir. Raporda, Bulgaristan'ın Varna kentindeki komitelerin "harekât-ı hafîyyelerinin tahkîk ve

ta'kibi için" görevlendirilen hafiyelere ödenmesi gereken ücretlerin muvazenede karşılığı olmadığı ve işlemin İntihâb-ı Me'mûrîn Hariciye Komisyonu'na tevdi edildiği kaydedilmiş; ayrıca "beş yüz kuruşla idare-i maslahat olunması" gerektiği Bulgaristan Komiserliği'ne bildirilmiştir (BOA, A.}MTZ.(04). , 80/27, H. 07.05.1320 / M. 12.08.1902). Paris Sefiri Münir Paşa'nın Yıldız Sarayı'na arz edilen 1899 tarihli şu telgrafnamesi ise, sefirlerin hafiyeleri ne tür konularda kullandıkları ve istihbarat faaliyetleriyle tahsisat işlemleri arasındaki ilişki hakkında bir fikir verebilir:

"Paris Sefâret-i Seniyyelerinden Şifre

Önümüzdeki Cuma günü İsviçre'de Cenevre şehrinde 'Truşak' nâm Ermeni fesâdiyesinden birtakım kesânın ictimâ'ıyla bazı tedârikât ve mukarrerâtına mümkün mertebe kesb-i ittılâ' olunmak üzere on beş lira kadar cüz'i bir meblâğ ihtiyârıyla burada elde bulunan mâhir hafîyye me'mûrlarından birinin oraya iğrâmı tensîb ve fermân buyrulur ise derhâl icâbı icrâ kılınacağı arz olunur / 26 Haziran 99 ve 14 Haziran 315 / Münir" (BOA, Y.PRK.EŞA. , 32/66, M. 26.06.1899).

Paris Sefiri Salih Münir Paşa'nın talebine benzer şekilde Washington Sefiri Mavroyeni Bey de (1886-1896), özellikle Amerika'daki Hınçak Ermeni komitelerinin faaliyetlerini takip için sık sık Hariciye Nezareti'nden tahsisat isteyecektir:

"Amerika'daki Hınçakistlerin reisi Karabetyan'ın muhârebâtına dest-res olunmak üzere sarf olunacak bin yüz iki kûsûr doların ve istihdâm edilecek bir hafîyye me'mûrunun masraf-ı şehri olan yüz yirmi bir doların tesviyesi husûsunda (...)" (BOA, A.}MKT.MHM. , 533/20, H. 08.04.1312 / M. 09.10.1894).

Örneklemlerden de görüldüğü üzere, II. Abdülhamid döneminde Osmanlı dış istihbaratı imparatorluğun sefaret ve şehbenderlik ağı üzerine kurulmuştur. XIX. yüzyıl siyasetinin doğası, nasıl ki iç idarede belirli bir merkezîleşmeyi ve devlet idaresine merkezin daha açık müdahalesini getirmişse, aynı siyaset dış politikanın üretiminde de benzer bir sonucu doğurmuştur. Artık devlet, herhangi bir Avrupa ülkesinin parlamentosunda yapılan görüşmeleri ya da o gün

kamuoyuna hâkim olan bir meseleyi büyük ölçüde sefaret ağı ve telgraf teknolojisi sayesinde aynı gün içinde öğrenebilmekte; gelen bilgiler doğrultusunda o ülkedeki sefir ya da temsilcisine nasıl adım atması gerektiği konusunda direktif verebilmektedir. Bu, XIX. yüzyıl dünyasına ait bir yeniliktir ve haber alma kavramını, insanoğlu ve devletler için önceki yüzyıllardan daha pragmatik bir konuma yükseltmiştir. Nitekim Ortaylı'nın (2008c), "gazete ve süreli yayınların insanoğlunun hayatına girmesi"ni (s. 290) XIX. yüzyılın en önemli olayı olarak göstermesinin arka planında, haber ve bilgiye verilen öneme vurgu vardır. Diğer taraftan 1894 yılına ait bir örnek, Paris Sefareti'nin Fransa'nın sömürgelerindeki askerlerini daha süratli taşımak amacıyla imal ettiği araba, ambulans ve savaş gemisi benzeri araçlar hakkında bilgi elde etme çabası, bu alanda bir nevi teknoloji ve sınai istihbaratının gelişmeye başladığını göstermektedir.⁷⁷² Bu ve verilebilecek benzer örnekler XIX. yüzyılın sonlarında değişmeye devam eden dünya konjonktürü ile birlikte istihbarat türlerinde meydana gelen değişimi ortaya koymaktadır. Netice itibarıyla II. Abdülhamid idaresindeki Osmanlı İmparatorluğu, dış politikada birçok sorunun yaşandığı ve imparatorluğun giderek Avrupa müdahalesine açık hale geldiği bir dönemde değişmekte olan dünyaya ayak uydurmaya çabalarken, Yasamee'nin eserinde birçok kez vurgu yaptığı bir kavram olarak topraklarını savunma refleksinin de (defence reflex) etkisiyle, diplomasi ve istihbaratı entegre etmeyi deneyerek ayakta kalmaya çalışacaktır.

⁷⁷² Bkz. BOA, *BEO.* , 503/37654, H. 25.04.1312 (M. 26.10.1894).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTİHBARAT AĞININ ‘YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ’

3.1. ‘Dönüşüm’ü Önceleyen Gelişmeler ve II. Meşrutiyet’in İlanı

Umûr-ı siyâsiye ve adliyyede hafiye hizmetinde istihdâm olunan kesânın birçok ef’âl-i nâ-maraziyyeye cür’etleri sevgili pâdişahımız efendimiz hazretlerince nazar-ı dikkate alınarak ba’dezin Kânûn-ı Esâsi mûcibince Osmanlıların kâffesi hürriyet-i şahsiyelerine mâlik ve âharın hukûk-ı hürriyetine tecâvüz etmemekle mükellef olduklarından ve hürriyet-i şahsiye her türlü taarruzdan masûn bulunduğundan hafiyeğin ilgâsı ve hafiye tahsîsâtının kat’ını, polislerin kânûn ve nizâm dâiresinde îfâ-yı vazîfe etmeleri husûsunu emr-i fermân buyurmak gibi zât-ı akdes-i şâhânelerine hâs bir büyüklük eseri daha ibrâz buyurmuşlardır. Tab’a-i sâdıkları hakkında yeni bir lûtf-ı âlf olan bu emr-i hûmâyun makâm-ı âidinden bil’umûm vilâyet ve elviye-i gayr-ı mülhakaya bâ-telgraf tebliğ edilmiştir.⁷⁷³

Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde etkili olan ve çoğunlukla Abdülhamid yönetiminin mutlakîyet araçları arasında sayılan, fakat geniş cepheden bakıldığında devlet idaresinin parçalarından biri haline geldiği anlaşılan istihbarat sistemi, Abdülhamid döneminin sonuna yaklaşıldığında siyasî gelişmelerin etkisiyle ve rejime paralel olarak dönüşüme uğrayacaktır. Findley’in (2014, s. 340) “Hamidiye Sistemi” olarak adlandırdığı düzenin bir parçası olan ve istihbarat da dâhil olmak üzere mutlakîyet yönetimi ekseninde kullanılan araçlar, II. Meşrutiyet arifesine gelindiğinde tıpkı bu araçları kullanan insanlar gibi yaşlanmış/eskimmişti. Takriben 1880’lerden itibaren oluşmaya başlayan ve Georgeon’un 1890’ların ortalarında tamamen oturduğunu belirttiği Yıldız Sarayı merkezli bu sistemi ayakta tutan kişilerin görev sürelerine bakıldığında, sistemin artık yavaş yavaş bir dönüşüme doğru ilerleyeceği sezilebilir (Georgeon, 2012, s. 426). Öyle ki 1908 arifesine gelindiğinde,

⁷⁷³ (Karabekir, [Hafiyeğin lağvı hakkında 26 Temmuz Pazar tarihli gazetelerin haberleri] 2000, ss. 337-338).

Abdülhamid dönemi boyunca Osmanlı iç haber akışını yöneten/organize eden Dahiliye Nezareti, 1895'ten beri Mehmed Memduh Paşa'nın yönetimindedir. Aynı şekilde, istihbarat sisteminde hayli etkin rol aldıkları anlaşılan Zaptiye Nazırı Ahmed Şefik Paşa 1896'dan, Serasker Rıza Paşa 1890'dan, Posta ve Telgraf Nazırı Hüseyin Hasib Efendi de 1895'ten beri görevdedirler (Kırmızı, 2016, ss. 11-12). Bu yöneticilere, Yıldız Sarayı'nın haber alma/verme işlerini yöneten Başmabeynci (Hacı Ali Paşa/1891-1908) ya da Başkâtip (Tahsin Paşa/1894-1908) gibi görevliler de eklenince, II. Abdülhamid'in kabine ve kurenâsının hayli uzun zamandır görevde oldukları görülmektedir. Öte yandan Lévy'nin açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi 1908 arifesine gelindiğinde, emniyet hizmetleri ve asayiş yapılarının yeni bir teşkilatlanmaya ihtiyaç duyduğu görülmüyordu (Lévy, 2017, ss. 218-219). Bununla birlikte Lévy'nin de (2017) savunduğu Abdülhamid döneminin sonlarında kolluk kuvvetlerinin ve genel olarak "hafiyelik" adı verilen istihbarat sisteminin pek sevilmediği tezinin doğruluğu göz önünde bulundurulursa, sistemin neden bir dönüşüme doğru ilerlediği daha iyi anlaşılabilir. Esasında Abdülhamid döneminin sonunda Osmanlı insanına hâkim olan düşünce, devrin mutlakîyet yönetimiyle hafiyelik sistemi arasında sıkı bir bağın olduğuydu. Bu düşünceyi, birçok kayıttan izleyebilmek mümkündür. Örneğin II. Meşrutîyet'in ilk günlerinde, II. Abdülhamid'in Zaptiye Nazırlığı'na Beyoğlu Mutasarrıfı Hamdi Bey'i ataması üzerine, Servet-i Fünun'da Operatör Cemil [Topuzlu] Paşa'nın kaleme aldığı şu pasaj söz konusu düşüncenin izlerini taşır:

"(...) İrâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhi ile hafiyelerin dağıldığı ve hafiyeliğin ortadan kaldırıldığı ilan olunduğu hâlde en mezmûm hafiyelerden ve en namussuz memurlardan olmak üzere tanınmış olan Beyoğlu Mutasarrıfı'nın Zabtiye Nezareti'ne tayini esbâbını bir türlü anlayamadım. Cerideniz vasıtasıyla istizah eyliyorum." (Aktar, 1999, ss. 119-120).

Tıpkı Cemil Paşa gibi çok sayıda Osmanlı aydınının kafasında Abdülhamid mutlakîyetiyle, "devr-i sâbık"ın hafiyelik sistemi birbirinin tamamlayıcısıydı. Fakat bu aydınların Abdülhamid dönemi devlet sisteminin bir parçası olan istihbarat ve haber alma mekanizmasından çok, ihbar ve jurnalcilik üzerine inşa

edilen “kontROLSÜZ istihbarat sistemi”ni eleştirdikleri özellikle belirtilmelidir. Nitekim Meşrutiyet’in ilanının ardından 1908 yılının ilk meclis oturumlarında istihbarat, polis ve denetim sistemi öncelikli tartışılan konular arasında yer almıştır (Lévy, 2017, s. 219). Emniyet ve adaletin temin edilmesi, asayişin tüm Osmanlı vilayetlerinde tesisi ve resmen dile getirilmese de “Abdülhamid sistemi”nde köklü reforma gidilmesi, Meşrutiyet idaresinin gündemindedir. Hatta Ağustos 1908’de padişah tarafından Sadrazam Said Paşa’ya hitaben yayımlanan bir hatt-ı hümayun, aslında denetim sistemini düzene koymak amacıyla maddeleştirildiği anlaşılan polislerce ve mahkemelerce uygulanması gereken prosedürlere, memurların resmî emir komuta zincirine bağlı kalmalarının gerekliliğine ve bireylerin güvenliğine ilişkin düzenlemeleri içermektedir. Hafiyeler ve muhbir sisteminin kaldırıldığını ilan eden irade-i seniyyenin dışında, sonraki aylarda da devam eden düzenlemeler esas itibarıyla Findley’in (2014) ifade ettiği gibi “Hamidiye rejiminin bir mekanizmasını [istihbarat mekanizmasını] işlemez hale” getiriyordu (ss. 340-342).

Abdülhamid döneminin sıkı sansürünün ardından, bu konuları tartışma imkânı veren ve istihbarat sistemini dönüşüme uğratan Meşrutiyet idaresinin tesisine giden süreç burada kısaca ele alınmalıdır. Bilindiği gibi Abdülhamid mutlakîyetinin sonunu getirecek olan olaylar iki aşamada gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki, Temmuz 1908’de Meşrutiyet’in ilan edilmesi ve 1876 anayasasının yeniden uygulanarak yönetim şeklinin meşrutî monarşiye dönüşmesidir. Bu aşamada imparatorlukta hafiyelik faaliyetleri yasaklanmış ve Abdülhamid mutlakîyetinin sansür gibi birçok aracı uygulamadan kaldırılmıştır. İkinci aşama ise Nisan 1909’da gerçekleşen 31 Mart Vakası sonrası Abdülhamid’in tahttan indirilmesi ve Yıldız Sarayı’nın yağmalanarak “Abdülhamid sistemi”nin izlerinin silinmesidir (Findley, 2014, ss. 340-341). Tüm bu sürecin fitilini, Resneli Niyazi Bey’in Temmuz 1908’de iki yüz kişilik bir kuvvetle başlattığı hareket ateşleyecektir. Meşrutiyet’in ilanı için tetikleyici bir olay olarak yorumlanan Resneli Niyazi Bey’in bu hareketi de, Osmanlı İmparatorluğu’nun 1908 yılı başlarında dış politikadaki durumuyla ilişkilendirilir.⁷⁷⁴ Nitekim Feroz Ahmad

⁷⁷⁴ Genel olarak 1908 II. Meşrutiyet’e giden süreci değerlendiren bir çalışma için bkz. (Reyhan, 2008).

(2013, ss. 10-17) ve Sina Akşın (aynı kaynak içinde) gibi birçok tarihçi, 1908 İhtilali'ne giden sürecin başlamasında, Reval mülakatının bir dönüm noktası teşkil ettiğini kaydetmektedirler.

1908 yılının ilk aylarında başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri imparatorluk üzerindeki baskılarını artırmışlardır. Avusturya-Macaristan Osmanlı hükümetine bir adalet reformu tasarısı sunmuş, İngiltere ise Vilayet-i Selase'de uluslararası jandarma kuvvetinin yetkilerini genişletecek tedbirler geliştirmiştir. Tabii Makedonya'da yıllardır komitecilerle çatışma halinde olan çoğunluğu İttihat ve Terakki'ye bağlı subaylar, özellikle yabancı jandarmanın güçlenmesiyle sonuçlanacak bu süreçten bir hayli rahatsız olmuşlardır. Georgeon'un tespitlerine bakılırsa II. Abdülhamid, Makedonya'da komiteci ve İttihat Terakki mensupları arasında kıpırdanmalar olduğunu, bu unsurların Selanik'teki mason localarından da yardım alarak bir devrim hareketine girişeceklerini 1908'in Haziran başlarında Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa aracılığıyla haber almıştır. Bu süreçte Abdülhamid yönetiminin bölgedeki haber kaynaklarına suikast girişimlerinde bulunulması hayli dikkat çekicidir. Örneğin Yıldız Sarayı'na sürekli şekilde istihbarat sağlayan Selanik garnizon komutanı Nazım Bey, 11 Haziran 1908'de bir suikast girişimiyle yaralanmıştır. Bu ilk suikast girişimi sonrasında İttihat ve Terakki bölgede Abdülhamid'in yönetici/subaylarını hedef alarak Georgeon'un (2012) deyimiyle "rejimi devirme stratejisinin yeni bir evresine" geçmiştir (ss. 546-547). Diğer taraftan Reval'de İngiltere Kralı VII. Edouard ile Rus Çarı II. Nicholas arasında gerçekleştirilen görüşme, Osmanlı kamuoyunca iki devletin Balkanlardaki Osmanlı topraklarını aralarında paylaşip Makedonya sorununu çözme kararı aldıkları şeklinde yorumlanmıştır. Makedonya'daki İttihat ve Terakki mensupları da aynı düşünceye sahip olunca, bu gelişmelerden Abdülhamid mutlakîyetini sorumlu tutan bazı subaylar arasında hareketlilik başlayacaktır.

11 Haziran suikasti sonucunda yaralanan Nazım Bey, İstanbul'a ulaştığında bölgedeki gelişmeler hakkında padişahı bilgilendirir. Osmanlı yönetimi sonraki günlerde, sözde Üçüncü Ordu'nun teçhizat depolarını teftiş etmek, aslında ise cemiyetlerin faaliyetleri konusunda bilgi edinmek amacıyla Selanik'e Mahir

Paşa'nın başkanlığında bir heyet yollar. Bu tür resmî heyetlerin dışında, Osmanlı yönetimine çalışan hafiye Niyazi Bey grubuna sızmayı başarırlar: Manastır'daki ordu birliklerinin alay müftüsü bir hafiyedir ve Niyazi Bey'in liderliğinde gizli çalışmalar yapan gruba katılmayı başarmıştır. Fakat tıpkı Nazım Bey gibi, yönetime bilgi sağlayan alay müftüsü de İstanbul'a gitmek üzereyken vurularak ağır yaralanır. Alay müftüsünün aralarına karıştığını farketmesi üzerine, zaten Abdülhamid'in haber alma sisteminin Makedonya'daki etkinliğini bilen Niyazi Bey bir an önce harekete geçme kararı alır (Ahmad, 2013, ss. 18-19).

3 Temmuz 1908 Cuma günü Resne Tabur Komutanı Kolağası Niyazi Bey'in kentin cephaneliğini basıp silah ve mühimmat aldıktan sonra Ohri'de dağa çıktığı haberi alınır. Ertesi gün Manastır Vilayeti'nden İstanbul'a çekilen şifrede, Resneli Niyazi Bey'in ahaliden bazılarını silahlandırıp polis komiseri ve belediye reisini darp ettikten sonra firar ettiği, yakalanması için peşinden müfrezeler sevk edildiği Dahiliye Nezareti'ne iletilir (BOA, *DH.ŞFR.* , 401/105, R. 21.04.1324 / M. 04.07.1908). Daha sonra hükümete gönderilen raporlarda ise Resne Belediye Reisi Hoca Cemal, Maliye Müfettişi Tahsin Efendi ve Polis Komiseri Tahir Bey'in Niyazi Bey ile birlikte firar ettikleri bildirilir (Ahmad, 2013, s. 20). Niyazi Bey sonraki günlerde Yıldız Sarayı'na çektiği telgrafla Kanun-ı Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesini ve meşrutî sistemin ilan edilmesini isteyecektir (Georgeon, 2012, s. 548). Niyazi Bey'in dağa çıktığı haberi İstanbul'a ulaşınca, II. Abdülhamid ilk olarak bölgede neler olup bittiği konusunda istihbarat almaya çalışır. Bu amaçla Sultan, mülkî idareciler, fırka kumandanlıkları ve bölgede görevli hafiye memurlarından aldığı telgraflar dışında, bölgeye soruşturma komisyonları gönderir. Diğer taraftan Yıldız Sarayı, Metroviçe'de bulunan Şemsi Paşa'ya hareket hakkında bilgi vererek, Makedonya'daki son gelişmeleri tahkik etmek ve isyan hareketini derhal bastırmak üzere Manastır'a hareket etmesini emreder. Fakat hareketi sonlandırmak için 7 Temmuz 1908'de Manastır'a ulaşan Şemsi Paşa, burada İttihat ve Terakki mensubu Teğmen Atıf Bey tarafından öldürülür ve yaşanan diğer çatışmalardan sonra Manastır Valisi Hıfzı Paşa Rumeli'deki olumsuz gelişmeleri Osmanlı hükümetine bildirmek zorunda kalır. Hıfzı Paşa'nın 18 Temmuz tarihli telgrafından bir gün sonra, bu kez Debre Mutasarrıfı Hüsnü Bey suikasta uğrayarak yaşamını yitirir. Rumeli'deki bu

olaylardan sonra II. Abdülhamid 22 Temmuz'da Sadrazam Ferid Paşa ile Serasker Rıza Paşa'nın istifalarını kabul ederek, kabinenin değişeceği mesajını verir. Ertesi gün (23 Temmuz 1908) Manastır'da Meşrutiyet idaresine geçildiği İstanbul'a bildirilir; 24 Temmuz 1908'de de İstanbul'da ve tüm Osmanlı vilayetlerinde Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konduğu ilan edilir (Georgeon, 2012, ss. 548-549; Kırmızı, 2016, ss. 10-11).

Meşrutiyet'in ilanının ardından tüm ülkede kutlamalar devam ederken, 25 Temmuz 1908 günü umum vilayet, komiserlik, müfettişlik ve temsilciliklere hafiyelik faaliyetlerinin yasaklandığı, hafiyeliğin ilga edildiği, hafiyelik muhassasatının kesildiği ve bundan sonra Bâb-ı Âlî ile muhabere edilmesi gerektiği yönünde emir gönderilir (BOA, *BEO.* , 3362/252132, H. 25.06.1326 / M. 25.07.1908). Bu emri havi tahrirat vilayet ve kaza merkezlerinde ahaliye okunur ve hafiyelik faaliyetlerinin yasaklandığı bütün halka duyurulur (BOA, *BEO.* , 193/19201, 25.06.1326 / M. 25.07.1908). 25 Temmuz 1908 tarihi bu bakımdan, aşağıda ele alınacağı üzere "Yıldız merkeziyet idaresi"nin sonu olarak yorumlanır. Ağustos başında bazı vilayetlerdeki vali değişikliklerinden sonra, II. Abdülhamid'in uzun yıllar birlikte çalıştığı Bâb-ı Âlî ricali tebdil edilmeye başlanır, aralarında Serasker Rıza Paşa, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa ve Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın da bulunduğu bazı devlet adamları Harbiye Nezareti'nde tevkif edilir (Karabekir, 2000, s. 407; Kırmızı, 2016, s. 11). 5 Ağustos'ta Kâmil Paşa kabinesi kurularak Meşrutiyet hükümeti şekillenmeye başlar; aralarında Talat ve Cavid beylerin de bulunduğu İttihat ve Terakki heyeti ise Ağustos ayının ilk günlerinde Selanik'ten ayrılarak İstanbul'a ulaşır. Georgeon'un (2012) deyimiyle artık II. Abdülhamid'in mutlakiyet devri sona ermiş ve "Jön Türklerle bir arada yaşama" devri başlamıştır (ss. 552-559).

3.2. Hafiyeliğin Lağvı Ya da 'Yıldız Merkeziyet İdaresi'nin Sonu

Osmanlı tahtına geçtiği andan itibaren birçok sorunla boğuşmaya başlayan, iktidarı boyunca da savaş, ayaklanma, işgal, tehdit, suikast ve daha sıralanabilecek birçok tehlikeyle karşı karşıya kalmış olan II. Abdülhamid, 1908

yılına gelindiğinde Avrupa'daki bazı çağdaşları gibi yaşlı bir imparatorluğun başındadır. Abdülhamid bu bakımdan Avusturya-Macaristan İmparatoru François Joseph (1848-1916) ve İngiltere Kraliçesi Victoria (1837-1901) ile birlikte, XIX. yüzyıl ve erken XX. yüzyılda Avrupa'nın en uzun saltanat sürmüş hükümdarları arasındadır. Bununla birlikte 1908'deki Meşrutiyet deneyimi Osmanlı İmparatorluğu için bir ilk olmadığı gibi, dünyada da hemen hemen aynı dönemde yönetim biçimi olarak Meşrutiyet'i kabul eden ülkeler olmuştur. 1905 yılında Rusya⁷⁷⁵, 1906 yılında da İran⁷⁷⁶ Meşrutiyet konusunda Osmanlı İmparatorluğu ile benzer süreçlerden geçmiştir. Hükümdarlarının taht süreleri ve yönetim biçimlerinden ziyade, bu ülkelerin belki de en önemli ortak özellikleri denetim mekanizmasını ve istihbarat sistemini yönetim biçimlerine entegre edebilme başarılarıdır. Nitekim söz konusu dönemde kendine özgü haber alma sistemlerine sahip olan ülkelerin, bu entegrasyon sürecini başarma ölçüsünde 'merkeziyet idaresi'ni korudukları vakıadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yeni bir siyasî süreç başlamıştır. Bu siyasî süreç sadece yönetim biçiminde meydana gelen değişimle ilgili değildir; arka planda otuz üç yıllık bir iktidar ve bu iktidarın izlerini tüm gücüyle silmeye çalışan bir otorite vardır. Nitekim II. Meşrutiyet'in ilk günlerinden itibaren, mutlakiyet dönemi istihbarat sisteminin izlerinin silinmesi için yoğun bir çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde hazırlanan mazbatalar, vilayet, sefaret ve komiserliklere çekilen duyuru niteliğindeki telgrafnameler ve tüm bunları onaylayan irade-i seniyyeler incelendiğinde, özellikle "hafiyeliğin kaldırıldığı" vurgusunun hemen her muhabere kaydında yer aldığı görülmektedir. Mesela 29 Temmuz tarihli Meclis-i Vükela toplantısı sonrası Sadrazam Said Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne ve diğer devlet dairelerine gönderilen tahriratta, Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile hafiyeliğin ve sansürün lağvı üzerine vilayetlerin hafiye tahsisatının ilga olunduğu, boğazlara gelecek gemilerde sıhhiye muayenesi için görevli istimbottardaki Rüsûmât ve Zaptiye Nezareti memurlarına gerek kalmadığı ve limanların hafiye ve iskele

⁷⁷⁵ Bu konuda bkz. Saygılı, H. (2016). *1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

⁷⁷⁶ Bkz. Kaan Dilek, K. (2006). İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri. *Akademik Ortadoğu*, (C. 2, S. 1), ss. 46-68.

komisyonları tahsisatının kesildiği bildirilecektir.⁷⁷⁷ Aslında daha Meclis-i Vükela toplantısı yapılmadan evvel, Kanun-ı Esasi'nin ilanının hemen ertesi günü (25 Temmuz 1908), Rumeli Vilayetleri Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya çekilen bir telgrafname, Meclis-i Vükela'da alınacak kararları az çok ortaya koyacaktır. Bu telgrafname, Abdülhamid yönetiminin Rumeli'de İttihat ve Terakki'nin başlattığı hareket sonrası ortaya çıkan "asayişsizlik"ten duyduğu kaygıyı yansıtır şekilde, "hafiyeliğin kaldırıldığı"nı ilan eden ilk kayıt niteliğindedir:

"Rûmeli Vilâyât-ı Selâsesi Müfettişliği'ne

Meclîs-i Meb'usân'ın ictimâa da'veti makrûn-ı müsâade-i seniyye-i hazret-i pâdişahî olmasından dolayı Atabe-i Ulyâ-i Şehriyârî[ye] vâsıta-i Sadâret'le takdîm kılınmak üzere Selânik'deki Cemiyet nâmına gelen arîza-i telgrafiyede mücrîmîn-i siyâsiye hakkında i'lân-ı afv-ı umûmî buyrulması ve hafîyye me'mûrlarının kaldırılması temennî ve istid'â kılınmış olup min-ba'd harekât-ı muzırrada bulunmamak şartıyla ve erbâb-ı cinâyâtın istisnâsıyla politika mücrîmîni haklarında afv-ı umûmî i'lânına ve vesâit-i tahkîkât-ı hafîyye ahîren yapılmış olan nizâmnâmede ta'yîn olunmasıyla onun hâricinde ahvâl vukûa gelmemesi emr-i tabîi bulunduğundan burasının dahî taraf-ı düstûrilerine iş'ârına bi'l-istizân irâde-i ma'delet-i ifâde-i hazret-i Hilâfet-penâhî şeref-müteallik buyrulmuş ve Dâhiliye Nezâreti'ne de ma'lûmât verilmiş olmakla hükm-i celîl-i irâde-i seniyye-i mülûkâneye tevfiân i'lân-ı keyfiyet olunması tebliğ kılınır." (BOA, BEO. , 3362/252132, H. 25.06.1326 / M. 25.07.1908).

Rumeli Vilayetleri Müfettişliği'ne çekilen bu telgrafnamede de görüldüğü gibi, Selanik'ten İstanbul'a İttihat ve Terakki Cemiyeti adına çekilen telgrafnamelere atfen, hafiyeliğin kaldırılacağı ve siyasî suçlular (mücrimîn-i siyasiye) hakkında genel af ilan edileceği Rumeli Vilayetlerine tebliğ edilmiştir. Sonraki günlerde yayımlanacak Meclis-i Vükela mazbatasında hafiyeliğin kaldırıldığı tescil edilmekle birlikte, sadece 'mücrimîn-i siyasiye'nin aff-ı umumi kapsamında olduğu ve bu affın örneğin cinayet suçları işlemiş mahkûmları kapsamadığı ilan

⁷⁷⁷ Örneğin bkz. BOA, DH.MKT. , 1273/59, H. 03.07.1326 (M. 01.08.1908).

edilmiştir (BOA, *İ.HUS.* , 168/1326/c-78, H. 29.06.1326 / M. 29.07.1908).⁷⁷⁸ 29 Temmuz 1908 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası, hafiyeliğin kaldırıldığını ilan eden ve yeni dönemde, Abdülhamid'in iktidar araçları olarak görülen unsurları devre dışı bırakarak Meclis-i Umumi'nin yönetimde etkin olacağını bildiren önemli bir belgedir. Mazbataya göre hafiyelik ilga olunacak, hafiyelerin yerine zorunlu istihbarat hizmetleri için “serâir-i zâbitaya vâsita olacak memurlar” istihdam edilecek ve ayrıca gözetleme işleri namusa dokunulmayacak şekilde, kimseye hissettirmeden ve diğer devletlerdeki usul dairesinde memurlar atanarak yerine getirilecektir. Özellikle bu tespitleriyle Meclis-i Vükela mazbatası, II. Abdülhamid'in istihbarat sisteminin dönüşümünü ortaya koyan en önemli belge olarak kayda değerdir:

“Meclîs-i Mahsûs-ı Vûkelâ mazbatası sûreti

Te'kiden ihsân buyrulan Kânûn-ı Esâsî ve afv-ı umûmî ve intihâb-ı meb'usân karârı muvaffâkiyet-i bâhire-i cenâb-ı Hilâfet-penâhîleri eser-i mahzî olmak üzere ale'l-husûs Rûmel-i Vilâyât-ı Selâsesi'nde hüsn-i tesîr hâsıl ederek sükûn-u âsâyiş başlamış ve (...) Rûmeli kıt'âsının her tarafından gelen telgraflara nazaran sunûf-ı askeriye ve her sınıf tebaa müttehid olup bu dahî saltanat-ı seniyye ile millet beyninde ilkâ-yı sû-i tefahhûme sebep olan hafıyyelerin kaldırılması ibâresiyle ta'rif edilmekde olduğu ve vâkıâ her devletde serâir-i umûr-ı tefahhûz için me'mûrîn-i mahsûsa var ise de bunların sıfât-ı tâmmе-i istikâmetle ittisâfları mültezem olmakla beraber lede'l-icâb bir şahıs hakkında vazîfe-i tarassud nâmusâ dokunulmayacak ve hiçbir kimseye ma'lûm olmayacak ve hattâ ta'kib olunan kimseye hiss-i muakkabiyet verilmeyecek sûretde cereyân eylemekde bulunduğuna binâen sâir devletlerde mer'i usûl dâiresinde serâir-i zâbitaya vâsita olacak me'mûrlar istihdâm olunmak ve kânûnen salâhiyeti olmayan hiçbir dâire ve şahıs buna tavassut etmemek üzere hafıyyeliğin ilgâ olunduğu matbûâtın 'Tebliğât-ı Resmîye kısmında i'lân ile vilâyâta ve Şehremânetine ve kâffe-i devâire ona göre teblîgât icrâsı müttehiden tezekkür ve tensîb kılınmakla muvâfık-ı irâde-i seniyye-i

⁷⁷⁸ Ağustos başında çıkan yeni irade-i seniyyelerle genel affın kapsamı genişletilmiş ve cezasının üçte birini çekmiş olanların ya da on beş yılını tamamlamış mahkûmların tahliye edilmesi kabul edilmiştir; (Lévy, 2017, s. 220).

mülûkâneleri olduğu hâlde ol vechile icâbı icrâ kılınacağı muhât-ı ilm-i âlî buyruldukda ve kâtibe-i ahvâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir. 1 Receb 1326 / 16 Temmuz 1324.” (BOA, BEO. , 3366/252448, H. 29.06.1326 / M. 29.07.1908).⁷⁷⁹

Hafiyeliğin kaldırıldığı ve tahsisatının sonlandırıldığı, tıpkı vilayetlere bildirildiği gibi dış temsilciliklere de Hariciye Nezareti kanalıyla iletilir. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa bu amaçla hazırladığı tahriratta, hafiyeliğin kaldırılması sebebiyle “bazı sefârât-ı seniyye ve şehbenderliklere itâ olunmakda olan hafîyye tahsîsâtının itâsına mahal kalmamış” olduğunu ve Rûsûmât Emaneti, Bank-ı Osmanî ve tüm sefaretlere bu durumun haber verildiğini Sadaret’e bildirir.⁷⁸⁰

⁷⁷⁹ Mazbatanın tam metni şu şekildedir: “Meclîs-i Maḥsûs-ı Vûkelâ mazbatası sûreti / Te’kiden ihsân buyrulan Kânûn-ı Esâsî ve afv-ı umûmî ve intihâb-ı meb’usân kararı muvaffâkiyet-i bâhire-i cenâb-ı Hilâfet-penâhîleri eser-i mahzû olmak üzere ale’l-husûs Rûmel-i Vilâyât-ı Selâsesi’nde hûsn-i tesîr hâsıl ederek sükûn-u âsâyîş başlamış ve çetelerin mahalleri hükûmetlerine teslim-i silâh ile takım takım memleketlerine avdetleri dahî dâhilen hâricen nazar-ı memnûniyetle görülecek ahvâlden bulunmuş olup ba’demâ yapılacak şey metâlib-i meşrûa-i tebaanın is’âfiyla saltanat-ı seniyyenin ve Devlet-i Aliyyelerinin saâdet-i hâl-i memleket esbâbına çalışmak azm-i kat’isinde olduğunu isbâta masrûf olmak lâzım gelir ve bunu Vilâyât-ı Selâse Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa’dan bugün alınıp manzûr-ı hakâyık-mevfûr-ı hazret-i Hilâfet-penâhî olmak için leffen takdîm kılınan telgrafnâmenin muhteviyâtı dahi te’yîd eder. Erkân-ı Cemiyet’den münâsiblerinin Dersaâdet’e izâmıyla arzû olunacak izâhâtın onlardan dahî ahzı hakkında Müfettiş-i müşârûn-ileyhin vâki’ olan ihtârına müsâadede mahzûr olmayıp bilakis bunda te’yîd-i esbâb-ı emniyet kâidesi melhûz olmakla münâsib gördüğü dört beş kişi irsâl eylemesi için müşârûn-ileyhe cevâb yazılması ve bir de İttihâd Terakkî Cemiyeti nâmına taraf-ı Meşihat’dan bugünkü meclîs-i âcizânemize irâe olunan telgrafnâmenin hâvî olduğu matlbda Rûmeli kıt’âsının her tarafından gelen telgraflara nazaran sunûf-ı askeriye ve her sınıf tebaa müttehid olup bu dahî saltanat-ı seniyye ile millet beyninde ilkâ-yı sû’-i tefehhûme sebep olan hafîyyelerin kaldırılması ibâresiyle ta’rif edilmekde olduğu ve vâkıâ her devletde serâir-i umûr-ı tefahhûz için me’mûrîn-i maḥsûsa var ise de bunların sıfât-ı tâmmе-i istikâmetle ittisâfları mültezem olmakla beraber lede’l-icâb bir şahıs hakkında vazîfe-i tarassud nâmusa dokunulmayacak ve hiçbir kimseye ma’lûm olmayacak ve hattâ ta’kib olunan kimseye hiss-i muakkabiyet verilmeyecek sûretde cereyân eylemekde bulunduğuna binâen sâir devletlerde mer’i usûl dâiresinde serâir-i zâbitaya vâsıta olacak me’mûrlar istihdâm olunmak ve kânûnen salâhiyeti olmayan hiçbir dâire ve şahıs buna tavassut etmemek üzere hafîyyeliğin ilgâ olunduğu matbûâtın ‘Tebliğât-ı Resmîye kısmında ilân ile vilâyâta ve Şehremânetine ve kâffe-i devâire ona göre teblîgât icrâsı müttehidten tezekkür ve tensîb kılınmakla muvâfık-ı irâde-i seniyye-i mülûkâneleri olduğu hâlde ol vechile icâbı icrâ kılınacağı muhât-ı ilm-i âlî buyruldukda ve kâtibe-i ahvâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir. 1 Receb 1326 / 16 Temmuz 1324.”

⁷⁸⁰ “Huzûr-ı Sâmi’i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Ma’rûz-ı çâker-i kemîneleridir

Kânûn-ı Esâsî’nin ilânı ve hafîyyeliğin ve muhassasâtının ilgâsı hasebiyle bazı sefârât-ı seniyye ve şehbenderliklere itâ olunmakda olan hafîyye tahsîsâtının itâsına mahal

Önemli işler takip ettikleri bilinen sefaretlerin hafiye tahsisatının kesilmesinin, bilhassa sonraki yıllarda imparatorluk için birçok problem ortaya çıkaracağı Meşrutiyet havasının iyimserliğiyle pek anlaşılmamış gibi görünmektedir. Birden bire alınan bu karar sonrası, imparatorluğun dış haber alma ihtiyacının önemli oranda arttığı ve haber almakta zorlanıldığı kayıtlara da yansımıştır. Nitekim II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ertesinde, 5 Ekim 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Girit'in Yunanistan'a katılması ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı ile bu gelişmelerin haber alınamaması, Osmanlı kamuoyunda eleştirilen konuların başında gelmiştir (Lévy, 2017, s. 234; BOA, *Y.PRK.TKM.* , 51/54, H. 22.12.1326 / M. 15.01.1909). Bunun dışında, örneğin Sofya Komiserliği'nde görevli "Almanof Biraderler" örneğinde olduğu gibi, yurt dışında görevli ve istihbarat işlerinde istihdam edilen çok sayıda görevli açıkta kalmış, bu görevlilerin bir kısmı yeni sisteme dâhil edilseler bile bulundukları ülkelerde istenmeyen adam (persona non grata) ilan edilmişlerdir.⁷⁸¹ Bu da, sefaret ve komiserliklerin hafiye tahsisatının kesilmesi sonrası imparatorluğun karşılaştığı bir başka zorluk olarak göze çarpmaktadır.

Eski rejimin uygulamalarını ortadan kaldırmak ve başta hafiyelik/polislik olmak üzere, Abdülhamid'in mutlakiyet araçlarını etkisiz kılmak için, sadece hafiyeliğin

kalmamış olduğundan leffen takdîm kılınan iki kıt'a pusulada muharrer muhassasâtın Temmûz'un on birinden itibâren kat'ı Rûsûmât Emânet-i Celîlesi'yle Bank-ı Osmânî İdâresi'ne tebliğ kılınmış ve iktizâ eden sefârât-ı seniyye ve şehbenderliklerle Bulgaristan Komiserliği'ne ma'lûmât verilmiş olmakla arz-ı ma'lûmâta ibtidâ olundu emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir 12 Receb 326 ve 27 Temmûz 324 /Hâriciye Nâzırı Tefvik"; BOA, *BEO.* , 3372/252854, H. 13.07.1326 (M. 11.08.1908).

⁷⁸¹ "Dâhiliye Nezâreti Celilesi'ne

Hülâsa: İstihbârât işlerinde müstahdem iken açıkta kalan Almanof Birâderlere bin beşer yüz kuruş mükâfât-ı nakdiyye i'tâsına dâir.

Mukaddemâ Sefâret-i Seniyye'nin Sofya Komiserliği refâkatinde istihdâm olunarak menâfi'-i Osmâniyye'ye hizmet ettikleri için Bulgaristan'da hapse mahkûm edildiklerinden nâşî hükûmet-i seniyyenin istihbârât dâiresindeki hizmetlerine me'zûniyet verilmediği için sefîl kaldıkları beyânıyla Almanof Birâderler tarafından takdîm olup irsâl buyrulan 7 Temmuz 326 târihli arzuhal üzerine İstihbârât Müdiriyeti'nden yazılan derkenarda Sofya Sefâret-i Seniyyesi'nden vukû'bulan tavsiye üzerine istihbârât me'mûrluklarına ta'yin olunabilecekleri (...) fakat mûmâileyhin adem-i vukûfları hasebiyle faâliyet ve gayretlerine rağmen hizmetlerinden istifâde mümkün olmadığı için (...) ve sefîl ve perîşân kalmaları da muvâfık-ı adâlet olmayacağı için münâsib mikdâr mükâfât-ı nakdiyye ile tesdîdleri lüzûmu dermeyân olunmuşdur (...) 2 Ağustos 326/Emniyet-i Umûmiye Müdürü"; BOA, *DH.MUİ.* , 124/19, H. 17.08.1328 (M. 24.08.1910).

kaldırılması ve tahsisatının kesilmesi yeterli görülmemiştir. Bu dönemde, istihbaratın dönüşümü bakımından değinilmesi gereken gelişmelerinden biri de tensikat uygulamasıdır. Özellikle üst bürokrasiyi hedef alan ve en uygun ifadeyle “yeniden yapılanma (tensikat)” adı verilerek girişilen bir dizi tedbir devreye sokulmuştur. Findley’in (2014) ifadesi bu anlamda oldukça açıklayıcıdır; nitekim ona göre tensikat politikasının asıl amacı, “hafiyelerin ve saray bendelerinin saf dışı bırakılması”dır (ss. 340-343). Gerçekten de Kanun-ı Esasi’nin ilanıyla birlikte Abdülhamid dönemi üst bürokrasisinden işe başlanarak bir tasfiye sürecine girilir. Başkâtıp Tahsin Paşa, Başmabeynci Ragıp Paşa, Şeyh Ebulhüda, Serasker Rıza Paşa, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa, Tophane Müşiri Zeki Paşa ve Şehremini Reşid Paşa gibi isimler Harbiye Nezareti’nde tevkif olunan bendegân ve üst düzey bürokratlar arasındadır (Karabekir, 2000, s. 407). II. Abdülhamid döneminde muhaliflerin hapsedildiği bir hapishane olarak ünlenen Bekir Ağa Bölüğü, bu kez Meşrutiyet yönetimini elinde tutan İttihat ve Terakki muhaliflerinin ve Abdülhamid dönemi devlet adamlarının hapsedildiği bir yer haline gelecektir. Bununla birlikte Mabeyn İkinci Kâtibi İzzet Holo Paşa gibi yurt dışına kaçmayı başaran ya da Serhafiye Fehim Paşa gibi sürgündeyken öldürülen bendegân da vardır. Bunlardan Serhafiye Fehim Paşa’nın ölüm haberi, Meşrutiyet ile birlikte ortaya çıkan Abdülhamid’in hafiyelik sistemine duyulan kinin de bir yansıması gibidir; haber Bursa’dan şu ifadelerle Yıldız Sarayı’na bildirilir:

“Bursa Fırkası Kumandanlığı’ndan mürûd 23 Temmuz 324 târihli telgrafnâmenin sûretidir

21 Temmuz 324 târihli telgrafnâme-i âcizleriyle arz edilen Ferik Fehim Paşa’nın Yenişehir’den Eskişehir’e gitmek üzere bulunduğu otelden arabasına bineceği sırada etrafına toplanan birtakım gafir⁷⁸² tarafından darb netîcesi olarak vefât ettiği bu gece Hüdâvendigâr Vilâyeti’ne vârid olan telgrafnâmeye atfen arz olunur.” (BOA, Y.MTV. , 312/221, H. 08.07.1326 / M. 06.08.1908).

⁷⁸² Etrafını çeviren kalabalık.

Abdülhamid dönemi üst düzey bürokratlarının tasfiyesine 1908 yazında başlanmasına rağmen, 1909'a kadar bu konuda kesin bir kanun belirlenmemiştir. 1909'da çıkarılan kanun ve oluşturulan özel bir komisyon, kanun çerçevesinde tüm memurların hizmet ve sabıka kayıtlarını incelemeye başlamış, gereksinim duyulan memur sayısını belirleyerek belirli oranda kadroları boşaltmış ya da boş kadrolara atama yapmıştır (Findley, 2014, ss. 343-344). Bu uygulamanın esası, komisyonun çalışma usulünden de anlaşıldığı gibi istenmeyen kişileri tasfiye etmek ve Abdülhamid döneminin izlerini bürokrasi ve kamudan silmektir. Öte yandan tensikat komisyonunun çalışmaları devam ederken, hafiyeliğin kaldırılması ve tensikat süreci sonrasında hafiyelik yapmak suçuyla sürgüne gönderilen ya da açığa alınan birçok kişiden İstanbul'a arzuhaller gönderilmeye başlanmıştır. İdareten Midilli'ye sürülmüş olan Erkân-ı Harbiye Binbaşlarından Saffet Kâmil⁷⁸³, açığa alınan Rüsûmât Emaneti İstatistik Kalemî Müdür Muavini Mehmed Tevfik⁷⁸⁴ ve Sivil Polis İkinci Komiseri Abdurrahman Nafiz⁷⁸⁵ beyler gibi hafiyelik isnadıyla kadro dışı bırakılıp sürgün edilen yüzlerce kişi vardır ve söz konusu bu kişiler suçsuz oldukları beyanıyla af talebinde bulunmuşlardır. Bu kişilerin ne kadarının affedildiğine dair elimizde bir istatistik ya da veri henüz bulunmasa da, Findley'in (2014) ortaya koyduğu İngiliz Büyükelçiliği raporlarına göre, 1908-1909 yıllarında çeşitli hizmet kollarında 27.000 kişi mazuliyet maaşı bağlanarak ya da bağlanmadan maaş cetvellerinden çıkarılmıştır (s. 344).

Hafiyeliğin kaldırılması sonrası başlayan tensikat süreci sivil bürokrasiyle sınırlı kalmamış ve ilerleyen yıllarda tasfiye süreci orduya da uzanmıştır. 31 Mart Vakası üzerine 23 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'a girerek kontrolü ele geçiren Hareket Ordusu Kumandanlığı, sonraki aylarda Abdülhamid döneminde orduda "hafiyelik ve casusluk yaptığı" ve bu sebeple "askerlik arkadaşlarının sürülmesine sebep olduğu" gerekçesiyle Dahiliye Nezareti'ne çok sayıda isim vermiştir. Kumandanlığın girişimleri sonucu bu konuda çıkan iradede "Zabtiye Nezareti'nce gereğinin icrası" kararı alınır ve çok sayıda asker, "sıfat-ı

⁷⁸³ Bkz. BOA, *BEO.* , 3848/288599, H. 22.01.1329 (M. 23.01.1911).

⁷⁸⁴ Bkz. BOA, *BEO.* , 3396/254682, H. 18.08.1326 (M. 15.09.1908).

⁷⁸⁵ Bkz. BOA, *DH.EUM.MH.* , 244/127, H. 11.03.1330 (M. 29.02.1912).

askeriye hâiz oldukları halde hafiye ve casusluk yaptıkları” gerekçesiyle “silk-i askerî”den çıkarılarak sürgüne gönderilir.⁷⁸⁶ Örneğin “hafiye yaptığı tahakkuk eden” Tophane Yüzbaşlarından Şevket Efendi silk-i askerîden çıkarılır; askerlik mesleğinden “hafiye ve mezaliminden dolayı” çıkarılan Cerrah Binbaşı Cemal Efendi ise Bodrum’a sürgün edilir (BOA, *İ.AS.* , 91/20, H. 11.09.1327 / M. 26.09.1909; BOA, *DH.MUİ.* , 110/24, H. 26.06.1328 / M. 05.07.19010). Hemen hemen aynı günlerde Dahiliye Nezareti’ne bağlı Mülkiye Tekâüd Sandığı, “hafiye oldukları katiyyet derecesinde malum olan” ve bu nedenle maaşları kesilen kişilerin ailelerine ödenecek nafaka ve ianelere dair işlemleri başlatarak maduriyetleri gidermeye çalışacaktır (BOA, *BEO.* , 3611/270760, H. 17.07.1327 / M. 04.08.1909).

Hafiyeliğin lağvı ve sonrasında başlatılan açığa alma, sürgün ve tensikat süreçlerinde Osmanlı kamuoyu ve basınının İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yanında yer aldığını gösteren pek çok kayıtla karşılaşmak mümkündür. Bu biraz da, Osmanlı kamuoyundaki “eski rejime” tepkinin bir göstergesidir ve özellikle “hürriyet” ifadesiyle dillendirilen Meşrutiyet yönetimine duyulan güveni yansıtmaktadır. Söz konusu duruma bir örnek olarak, Millet ve Tanin gazetelerinin haberlerine atıf yapılarak hazırlanan 24 Temmuz 1324 (6 Ağustos 1908) tarihli Şura-yı Devlet mazbatası, hafiyeliğin kaldırılması, bürokratların takibi ve tensikat sürecinde gazetelerin devlet daireleri üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır:

“Huzûr-ı Sâmi-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Millet Gazetesi’nin 2 numaralı ve 24 Temmûz 324 târîhli nüshasında sâbık Tophâne-i Âmire Nâzırı Zeki Paşa ile Serhafîyye Zülüflü İsmâil Paşa’nın eniştesi Bâb-ı Âlî Tercüme Odası Serhalifesi Mazhar’ın eşyâlarını satarak firâr edecekleri haber verilmiş olduğundan ve Tanin Gazetesi’nin 5 numaralı ve 23 Temmûz 324 târîhli nüshasında Başkâtip Tahsin Paşa ile Ebûlhüdâ Efendi’nin ve Bahriye Nâzır-ı sâbık Râmi Paşa’nın berâber firâr edecekleri haber alındığından emvâl-i devlet ve milleti sirkat ve irtikâb

⁷⁸⁶ Örneğin bkz. BOA, *İ.AS.* , 88/19, H. 03.07.1327 (M. 21.07.1909); BOA, *BEO.* , 3605/270301, H. 05.07.1327 (M. 23.07.1909); BOA, *DH.MKT.* , 2885/31, H. 09.07.1327 (M. 27.07.1909).

maddesinden dolayı merkûmânın taht-ı tevkîfe aldirılması mezkûr gazetelerde beyân olunduğuna nazaran haklarında muktezâyât-ı kanûnenin sūr'atle icrâsı lüzûmuna makâm-ı celfî-i sadâret-i uzmâ taraflarından âcilen emir buyrulması husûslarında (...) 9 Receb 326 / 24 Temmûz 324." (BOA, BEO. , 3372/252870, H. 13.07.1326 / M. 11.08.1908).

Tüm bu süreç sonucunda II. Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin kamudan izleri büyük ölçüde silinmiştir. Bu sürecin genellikle hafiyeliğin ilgası ve hafiyelik faaliyetlerinin yasaklanması gibi gelişmelerine vurgu yapılır; oysa istihbarat sisteminin tam anlamıyla dönüşümü için özellikle 1908-1909 yıllarında birçok uygulama devreye sokulmuştur. Sefaret ve vilayetlerin hafiye tahsisatının kesilmesi, muhaberatın Bâb-ı Âlî ile yapılmasının tüm vilayet ve dış temsilciliklere tebliği ve Zaptiye Nezareti'nin kaldırılarak yerine Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin kurulması bir anlamda Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin izlerinin silinmesine yönelik uygulamalar olarak görülebilir. Bu süreç, tam anlamıyla Nisan 1909'da Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra tamamlanacaktır. Bununla beraber izlerin silinmesi her ne kadar kolaylıkla yapılsa da, Osmanlı İmparatorluğu için asıl mesele yeni sistemin oturtulmasıdır. 'Dönüşüm' ile birlikte idaredeki boşlukların doldurulması ve özellikle emniyet ve haber alma sisteminde ortaya çıkan ihtiyacın giderilmesi, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ve bu müdüriyete bağlı olarak İstihbarat Şubesi'nin kuruluşu ile karşılanmaya çalışılmıştır. Meclis-i Mebusan tutanaklarında yer alan ve Dahiliye Nazırı Halil [Menteşe] Bey'in Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ile ilgili görüşleri ve 'yeni dönem'in istihbarat sistemi ile ilgili öngörüler, bu anlamda oldukça dikkat çekicidir. Dahiliye Nazırı Halil Bey 30 Mayıs 1911 tarihli Meclis-i Mebusan toplantısında sarf ettiği şu sözlerle, Abdülhamid'in hafiyelik sisteminin ardından, 1911 gibi geç bir tarihte dahi henüz Osmanlı İmparatorluğu'nun istenilen seviyede bir istihbarat sistemine ve bu konuda yetişmiş insan gücüne sahip olmadığını ifade etmektedir:

"Bugün Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, bir defa polisin teşkilatı ve polisin sicillâtı ile meşgul olmak ve bir de Avrupalıların 'Hot Polis' dedikleri ki, devletin emniyet-i dâhiliyesine taalluk eden hususâtla iştigâl etmektedir,

bu kısım için Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin maiyyetinde sivil polis bulunmak lazımdır. Nitekim Fransa'da sırf anarşistleri, hariçten gelecek adamları tarassud etmek, takip etmek, sırf devletin asayişine taalluk etmek üzere, böyle bir polis heyeti teşekkül etmiştir. Fakat şimdiki halde bizde maateessüf o vazifeyi, o yüksek vazifeyi ifa edecek adam yetişmemiştir. Bu suretle Dahiliye Nezareti'ne rabt edilerek şu tayin edilen vazifesi hasredilirse, Dahiliye Nezareti'ne birtakım şeyler veriyorsunuz, o vasıta ile belki böyle istihbarat ve istidlâlâta memur adamları da yavaş yavaş yetiştiririz. Yani Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti yetiştirir. Fakat o işi şimdiki halde görececek adam yoktur (...)"⁷⁸⁷

Aynı toplantıda söz alan Emniyet-i Umumiye Müdür Muavini Şakir Bey'in ifadeleri de, dönemin devlet adamlarının "devr-i sâbık" hafiyeğine bakışı ve dönüşüm sonrası istihbarat sisteminin düzenlenmesine duyulan ihtiyaç konusunda tamamlayıcı bir fikir sunmaktadır:

" (...) Şimdi polis (...) istidlâ ve istihbara çalışıyor diye muaheze olunuyor. Hâlbuki vezâif-i esasiyesinden en mühimi bu vazifedir. Asıl memnû olan hafiye, Kanun-ı Esasi ahkâmınca ve bilhassa Meşrutiyet'e münâfi olan ve istibdâdın bekâsına mâni olan hafiye, Memnû olan bu hafiye idi. Hâlbuki Meşrutiyet'in icâbâtını teyit için, ahkâm-ı kanuniyeyi tatbik için böyle hafiyen istihbaratta, istidlâatta bulunmak ve bu yüzden memleketi hasar ve mazarrâttan kurtarmak kat'iyen memnû bir fiil olmasa gerektir. Memnû olmadıktan maada bu gibi hizmet erbâbı her memlekette, her millette takdir olundukları da vâkidir."⁷⁸⁸

3.3. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İstihbarat Şubesi'nin Kuruluşu

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında hafiyeğin lağvı, tensikat süreci ve Nisan 1909'daki 31 Mart Vakası ile ilişkilendirilen II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, Abdülhamid dönemi Osmanlı yönetiminin izlerinin diplomasi, bürokrasi ve kamudan silinmesinin başlıca aşamaları olmuştur. Bu süreçte, emniyet ve istihbarat sisteminin düzenlenmesi 1908 sonlarından itibaren toplanan Meclis-i

⁷⁸⁷ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. 1, 17 Mayıs 1327 (30 Mayıs 1911), s. 341.

⁷⁸⁸ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. 2, 17 Mayıs 1327 (30 Mayıs 1911), s. 346.

Mebusan toplantılarında gündeme gelmiş ve büyük ölçüde Fransız Polis Teşkilatı örnek alınarak, Osmanlı Polis teşkilatının ve bu teşkilatla bağlantılı olarak istihbarat işlerinin organize edilmesi kararları alınmıştır. Öte yandan aynı dönemde Zaptiye Nezareti'nin kaldırılması eski rejimin ya da dönemin ifadesiyle belirtirsek 'devr-i sâbık'ın izlerinin Osmanlı polis teşkilatı ve istihbaratından silinmesinin önemli aşamalarından biri olmuştur. Bu aşamada 4 Ağustos 1909 tarihi dönüm noktasını oluşturur. 4 Ağustos 1909 (22 Temmuz 1326) tarihinde kabul edilen "İstanbul Vilayeti ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Teşkilatına Dair Kanun"⁷⁸⁹ ile Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin kurulduğu ilan edilerek polis teşkilatında derinlemesine bir reforma gidilir. Aynı kanunla Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne bağlı olarak bir İstihbarat Şubesi oluşturulduğu ilan edilir. Bu şube, her ne kadar bir kurumun bünyesinde oluşturulmuş olsa da, istihbarat işlerinin ilk defa ayrı bir daireden yürütülmesi bakımından önemlidir. 4 Ağustos 1909 tarihli kanuna göre istihbarat şubesinin görevi 'Kanun-ı Esasi'nin korunması ve güçlendirilmesi ve mürtecilerin takibi için gerekli önlemleri almak'tır. Görüldüğü gibi genelde iç istihbarata, özelde de "Kanun-ı Esasi'nin korunması ve mürtecilerin takibi"ne yönelik bir yapı söz konusudur ve ana görev, Meşrutiyet'in kazanımlarının korunması ve "mürteci" olarak adlandırılan eski rejim mensuplarının takibidir. Bir geçiş döneminin istihbarat ihtiyaçlarını karşılamak için kurulduğu anlaşılan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti bünyesindeki İstihbarat Şubesi'nin çalışanları, çoğunlukla sivil polislerdir. 1912 Şubat'ında Heyet-i İstihbâriye'nin kurulmasıyla birlikte, Osmanlı polisinin ayrıcalıklı birimlerinden biri haline gelen bu şube genişleyecektir (Lévy, 2017, ss. 230-231). Bununla birlikte Dahiliye Nezareti bünyesinde yer alan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti evrakı incelendiğinde, istihbarat çalışmalarının sadece İstanbul ile sınırlı kalmadığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm bölgelerinden ve sınır ötesinden elde edilen istihbaratın da ilgili mercilerle paylaşıldığı görülmektedir.⁷⁹⁰

⁷⁸⁹ Kanun metni için bkz. *Tertib-i Sani Düstur*, C. 1, s. 410-411.

⁷⁹⁰ Rapor örnekleri için bkz. BOA, *DH.EUM.THR.* , 33/27, H. 06.05.1328 (M. 16.05.1910); BOA, *DH.EUM.THR.* , 37/4, H. 07.06.1328 (M. 16.06.1910); BOA, *DH.EUM.THR.* , 43/1, H. 13.07.1328 (M. 21.07.1910).

Ağustos 1909 kanunu sadece Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin kurulduğunu ilan etmekle kalmaz, aynı zamanda kanunun dördüncü maddesi 1879'da kurulan ve bu tarihten beri özellikle başkentin asayiş ve istihbarat işlerinden sorumlu olan Zaptiye Nezareti'nin feshedilişini yasalaştırır. Kanunda ayrıca polis teşkilatı için yeni kurumsal ilkeler getirilir ve Dahiliye Nezareti'ne bağlanan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Emniyet Şubesi, Me'mûrîn ve Levazım Şubesi, Muhasebe Şubesi ve Tahrirat Şubesi olmak üzere dört bölüme ayrılır. İlk Emniyet-i Umumiye Müdürü Hareket Ordusu subaylarından olan Galib Bey'dir⁷⁹¹ ve öyle anlaşılmaktadır ki Galib Bey'in en önemli görevlerinden biri yönetime istihbarat sağlamaktır. Nitekim Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne ait tasnifi tamamlanan evraklar arasında Galib Bey'e ait çok sayıda istihbarat raporu bulunmaktadır.⁷⁹²

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin kurulması yalnızca Abdülhamid döneminden kopuşun keskin bir işareti değil, aynı zamanda İstihbarat Şubesi'nin kuruluşuyla istihbaratın kurumlaşma sürecinin en önemli adımlarından biridir. Bununla birlikte Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin 31 Mart Ayaklanması'nı bastıran ve İstanbul'da kontrolü sağlayan Hareket Ordusu subaylarının kontrolünde olduğu dikkate alınırsa, emniyet ve istihbarat işlerinin ağırlıklı olarak Hareket Ordusu mensuplarının yönetimine geçtiğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan altını çizmek gerekir ki eğer II. Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin II. Meşrutiyet dönemine yansıyan izleri aranacaksa, bu konuda Teşkilat-ı Mahsusa'ya değil de Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne bakmak gerekecektir. Zira Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin bünyesinde kurulan İstihbarat Şubesi'nin gerek çalışma biçimi ve gerekse takip ettiği konular Abdülhamid devri istihbaratının izlerini taşır. Bu noktada Teşkilat-ı Mahsusa'nın, Hamidiye devri hafiyelik sisteminin bir devamı değil de, İttihat ve Terakki'nin kendine özgü izlerini taşıyan, askerî

⁷⁹¹ 1909 Ağustos'undan 1911 Haziran'ına kadar Emniyet-i Umumiye Müdürü olarak görev yapmıştır; (Lévy, 2017, ss. 233-235).

⁷⁹² Örneğin Galib Bey 23 Nisan 1910 tarihli bir raporunda, Bulgaristan Kralı Ferdinand'ın İstanbul ziyaretinin Bulgaristan'da nasıl karşılandığına dair istihbaratı "Bulgaristan Kralı Ferdinand Hazretlerinin Dersaâdet'i ziyâretinin Bulgaristanca sûret-i telkibâtına ve sâireye dâir vukû'bulan istihbârât hakkında" hülasasıyla Dahiliye Nezareti'ne sunmuştur; BOA, *DH.MUİ.*, 87/31, H. 12.04.1328 (M.23.04.1910).

istihbarat ağırlıklı faaliyet yürüten ve son yıllarda yapılan çalışmaların⁷⁹³ ortaya koyduğu gibi operasyonel faaliyetlerde küçümsenmeyecek başarılar elde etmiş olan bir haber alma servisi olarak düşünülmesi daha doğru olacaktır.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Birinci Dünya Savaşı arifesine gelindiğinde teşkilat yapısıyla geniş bir müdüriyet görünümünü alacaktır. 9 Aralık 1913 tarihinde çıkarılan Dahiliye Nezareti Teşkilat Nizamnamesi'ne göre Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti genel olarak asayiş ve emniyeti temin etmek; ayrıca Polis Teşkilatı ile Polis mekteplerinin idaresini sağlamakla görevlidir (Başa, 2012, ss. 185-186). Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin tüm bu kurumlaşma süreci dikkate alındığında, II. Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte diğer birçok kurum ve sistem gibi dönüşüme uğradığını, dönüşüme uğrayan emniyet ve istihbarat işlerinin yeni dönemde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından yürütüldüğünü söylemek mümkündür.

⁷⁹³ Teşkilat-ı Mahsusa'nın operasyonel faaliyetlerini ön plana çıkaran bir çalışma için bkz. (Safi, 2012).

SONUÇ

Son yıllarda yapılan akademik çalışmalarla iyice anlaşıldığı gibi, II. Abdülhamid dönemi dahili yönetimde Osmanlı İmparatorluğu tarihinde -sansür, jurnal gibi araçlarla- baskı ve -ihسان, taltif gibi araçlarla- rıza politikalarının en çok ön plana çıktığı dönem olmuştur. Bu dönem aynı zamanda imparatorluğun dış siyasi durum bakımından tüm imparatorluk tarihinde en güç durumda olduğu dönemlerden biridir. Bu iki temel tespit çerçevesinde bu çalışmada, dönemin iç ve dış politikalarının belirlenmesinde aktif olarak kullanıldığı gözlemlenen istihbarat ağının yapısal ve işlevsel yönü üzerinde durulmuştur.

II. Abdülhamid döneminde Dahiliye Nezareti ile vilayet idareleri gibi bağılılarının imparatorluğun iç istihbaratının yönetiminde önemli misyonlar üstlendikleri anlaşılmaktadır. Bu dönemde vilayet valileri XIX. yüzyılda imparatorluğun sahip olduğu merkeziyetçilik anlayışı çerçevesinde, -dönemin telgraf yazışmaları ve Abdulhamit Kırmızı gibi araştırmacıların çalışmalarından da anlaşıldığı gibi- vilayetlerinde meydana gelen en küçük gelişmeleri dahi merkeze raporlayan bir yönetim anlayışına sahiptirler. Benzer bir anlayış sefaretlerde görevli yöneticiler için de söz konusudur ve açıkçası sistemin bu şekilde yerleşmesi merkezî yönetim tarafından da teşvik edilmiştir. Dahiliye Nezareti'nin dışında Zaptiye Nezareti üstlendiği misyonlar itibariyle bir diğer önemli kurumdur. Zaptiye Nezareti, -Aydın Vilayeti örneğinde⁷⁹⁴ olduğu gibi- her ne kadar İstanbul dışındaki hafiye memuru ve benzeri istihbarat elemanlarının idarî işlemlerine pek karışmasa da, başkentte üstlendiği emniyet ve asayiş sağlama misyonlarından dolayı bir şekilde istihbarat ağının içinde olmuştur. Daha çok askerî istihbarat işlerine odaklansa da Seraskerlik, sınır boylarındaki ve imparatorluğun dört bir köşesindeki kumandanlıklardan gelen haberleri Sadaret ve Mabeyn'e ileterek sisteme dâhil olmuştur. İstihbarat raporu mahiyetindeki birtakım yazışmalarda Posta ve Telgraf Nezareti'nin adının geçmesi, bu nezaretin de Abdülhamid döneminin haber alma/verme işlerinde devreye girdiğini göstermektedir. Bunların dışında Bulgaristan ve Mısır Komiserlikleri gibi özel temsilcilikler ile bilhassa Rumeli'de yer alan tüccar vekâletlerinin, söz

⁷⁹⁴ Bkz. BOA, *DH.MKT.* , 362/33, H. 16.10.1312 (M. 12.04.1895).

konusu bölgelerdeki gelişmeler hakkında Osmanlı merkezî yönetiminin haber alma ihtiyacını önemli oranda karşıladıklarını söylemek mümkündür. Ve nihayet Başkitâbet, Şifre ve Serhafiye gibi önemli haberleşme misyonları üstlenen daireleriyle Yıldız Sarayı ve yönetimde üstlendiği rol itibarıyla Sadaret makamı, haber akışını yönetip, haberleri verecekleri direktiflere teşmil ederek istihbarat piramidinin tepesine yerleşmiş bir pozisyonadılar. Tüm bu istihbarat piramidi göz önüne alındığında, Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrı bir istihbarat teşkilatının gelişmemesi, aslında adı geçen kuruluşların istihbarat sistemine düzenli olarak veya gerektiğinde dâhil olmalarıyla da ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte hafiye ve muhbir gibi istihbaratın üretiminde kullanılan figürleri haber alma sisteminde etkinlikle kullanmak, Abdülhamid dönemi haber alma işlerine dâhil olanların öne çıkan bir özelliği olarak dikkat çekmektedir.

Bu dönemde imparatorluğun dış istihbaratının ise büyük ölçüde sefaretler tarafından üretildiği söylenebilir. Geç XIX. ve erken XX. yüzyılın ulaşım/haberleşme imkânları ve haber dolaşım hızı dikkate alındığında, Osmanlıların yabancı ülkelerdeki en önemli haber sağlayıcılarının kendi temsilcileri olduğu görülmektedir. Bu dönemde sefir ve şehbender gibi dış temsilciler bulundukları ülkenin kamuoyunu ve basınını dikkatle takip ederler, devlet adamlarıyla diplomatik temaslarda bulunurlar ve merkezî yönetimin direktiflerini yerine getirerek tüm bu faaliyetler sonucunda elde ettikleri bilgileri Hariciye Nezareti'ne raporlardı. Nitekim Osmanlı arşivlerinde bulunan ve merkeze raporlanan gazete haberleri, siyasî gelişme hûlasaları ve diplomatik temas raporları incelendiğinde, bu haber aktarma işinin oldukça ciddiyle yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu bakımdan, dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmış olan Osmanlı sefarethane ve şehbenderhanelerinin birer haber ajansı gibi çalıştıklarını belirtmek doğru olur. Öte yandan dünyadaki politik gelişmeleri ve buna paralel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren meseleleri takip etmek üzere Yıldız Sarayı'nda bir çeşit bilgi merkezi kurulmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi XIX. yüzyılın telgraf teknolojisi sayesinde, Sadaret ya da Yıldız Sarayı örneğin Paris Sefareti'nden aldığı bir haberi aynı gün içinde Beyrut Vilayeti'ne bildirebilmekte ve gelen haberleri vereceği emirlere entegre edebilmektedir. Haber almayı o döneme kadar olmadığı ölçüde önemli kılan

bilgi dolaşımının ulaştığı bu hız, aynı zamanda insanoğlunun o zamana kadar gördüğü en yüksek haber paylaşım hızıdır.

Genel olarak bu yapıda olan Abdülhamid dönemi haber alma/istihbarat ağını o dönem içinde daha anlamlı bir yere oturtabilmek için, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumu göz önüne almakla birlikte, XIX. yüzyıl dünyasının tarihsel arka planını iyi okumak gerekmektedir. II. Abdülhamid dönemi, büyük ölçüde Ermeni faaliyetleri ve Jön Türkler gibi muhalif hareketlerin etkisiyle modern anlamda “iç düşman” kategorisinin inşa edildiği bir dönem olmuştur. Hafiyelik örgütü ve jurnal sistemi gibi denetleme ve gözetleme mekanizmalarının bu temel üzerine şekillenmesi, bu anlamda bir rastlantı değildir. Ayrıca döneme hâkim olan tehlike ve tehdit algısının devletin her kademesinden, toplumun çok büyük bir bölümünü kapsayacak kadar genişlemesi bu durumun bir tezahürüdür. Dış baskıların arttığı, işgal ve askerî tehditlerin çoğaldığı, savaş riskinin sürekli olarak hissedildiği, yani kısaca “güvenlik kaygısı”nın gündemde olduğu bu dönem, dış tehditler bağlamında imparatorluğu her türlü gelişmeden zamanında haberdar olmaya da itmiştir. Diğer taraftan bu dönem bilhassa Avrupa’da anarşist eylemlerin neden olduğu korkunun etkisiyle gözetleme, zapt etme, sansür ve pasaport gibi denetim ve güvenlik mekanizmalarının tüm dünyada canlanmaya başladığı bir dönemdir. Abdülhamid dönemi istihbarat sistemini bu bakımdan dünya ile karşılaştırmalı olarak değerlendirmek, bu konuda daha net analizlere ulaşmaya imkân tanıyacaktır. İstihbarat tarihi araştırmalarının ulaştığı seviye bakımından şimdilik bu tür karşılaştırmalara olanak sağlayacak verilere pek sahip değiliz; fakat ileride yapılacak yeni çalışmalarla hem II. Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin dönemin tarihsel arka plandaki yeri netleşecek, hem de dünyadaki benzer sistemlerle karşılaştırılması mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

Dahiliye Nezareti Evrakı

2/56, 3/9, 3/102, 7/13, 32/4, 33/27, 37/4, 43/1, 46/6, 46/37, 49/40, 65/63, 81/81, 82/6, 87/31, 100/43, 110/24, 111/73, 124/18, 124/19, 127/106, 135/62, 144/46, 152/38, 157/22, 159/97, 164/88, 168/6, 168/111, 169/101, 171/81, 171/82, 178/112, 179/29, 188/56, 188/57, 189/101, 194/64, 200/45, 219/109, 223/60, 225/16, 227/140, 227/149, 229/38, 244/127, 246/28, 247/73, 252/26, 252/54, 265/19, 266/5, 283/24, 288/24, 288/56, 308/104, 321/50, 329/128, 347/44, 360/45, 362/33, 367/25, 369/31, 390/28, 396/82, 401/105, 405/63, 434/54, 441/25, 455/32, 467/31, 475/2, 477/72, 485/37, 489/3, 515/38, 536/69, 541/37, 582/37, 584/57, 617/1, 639/41, 643/15, 658/18, 662/2, 668/6, 668/39, 688/52, 708/3, 711/16, 765/22, 847/58, 863/69, 961/22, 997/21, 998/27, 1032/55, 1037/37, 1209/52, 1273/59, 1343/9, 1348/13, 1356/100, 1357/14, 1373/103, 1376/2, 1380/26, 1382/64, 1384/57, 1408/17, 1409/2, 1421/16, 1423/6, 1428/81, 1439/92, 1441/104, 1452/8, 1454/24, 1470/15, 1470/76, 1476/8, 1484/20, 1488/104, 1489/16, 1502/35, 1505/89, 1509/18, 1512/43, 1518/40, 1522/99, 1541/75, 1553/84, 1554/23, 1554/43, 1583/14, 1606/101, 1612/89, 1634/30, 1636/37, 1639/86, 1643/93, 1645/51, 1655/32, 1685/88, 1699/12, 1709/18, 1714/103, 1734/15, 1742/116, 1747/20, 1785/102, 1799/84, 1803/115, 1809/121, 1867/7, 1867/50, 1887/75, 1909/69, 1915/61, 1925/19, 1926/63, 1939/84, 1941/30, 1961/27, 1978/91, 2001/14, 2020/93, 2023/42, 2054/65, 2055/60, 2059/13, 2064/103, 2089/33, 2122/41, 2147/82, 2192/75, 2211/144, 2227/30, 2273/80, 2289/15, 2462/17, 2555/104, 2575/81, 2585/88, 2784/5, 2885/31.

Hariciye Nezareti Evrakı

25/51, 35/46, 36/21, 41/6, 58/39, 59/4, 59/16, 72/38, 105/2, 139/5, 151/6, 164/96, 172/97, 185/101, 186/82, 205/17, 217/77, 218/11, 218/12, 218/13, 218/126, 242/62, 242/71, 242/108, 255/4, 274/49, 277/57, 284/26, 379/3, 379/7, 379/8, 384/33, 384/34, 384/35, 409/22, 413/13, 430/15, 440/82, 449/19, 486/18, 492/21, 536/19, 628/65, 628/68, 628/94, 826/57, 910/91, 911/53, 993/80, 1000/55, 1000/61, 1000/63, 1379/55,

1621/63, 1666/64, 1704/24, 1704/29, 1707/16, 1814/17, 1818/7, 1828/47, 2316/7, 2408/8, 2739/23, 2745/33, 2754/26, 2759/12, 2760/55, 2772/27, 2789/2, 2805/2, 2819/18, 2830/9, 2866/16.

İradeler

8/324, 19/812, 26/1297, 29/1640, 42/1715, 46/117, 76/64, 83/77, 88/19, 91/20, 93/21, 103/78, 109/76, 168/1326, 337/21816, 905/71971, 1023/80683, 1295/101871, 1311/59, 1314 (H. 06.01.1312), 1321/22, 1333/45, 96607, 96609, 1023/80683, 1385/41, 337/21816.

Rumeli Müfettişliği Evrakı

16/1585, 17/1640, 21/2055, 26/2583, 29/2884, 33/3255, 34/3348, 51/5007, 61/6055, 80/7980, 90/8994, 110/10929, 121/12065, 148/14723.

Sadaret ve Bâb-ı Âlî Evrakı

1/25, 6/259, 29/20, 33/67, 34/26, 33/67, 46/72, 46/79, 48/39, 61/16, 67/68, 69/30, 71/25, 74/5540, 76/23, 79/62, 80/27, 85/13, 86/29, 87/42, 93/55, 102/71, 118/60, 118/79, 122/51, 122/3118, 126/9381, 127/9473, 128/9534, 130/45, 134/97, 141/11, 143/10, 143/39, 152/1, 152/11375, 160/93, 163/12196, 164/40, 166/47, 166/12439, 167/13, 180/33, 180/44, 182/13629, 185/13801, 185/13813, 185/13873, 197/14714, 200/14935, 216/16192, 217/24, 236/17662, 241/18063, 247/18505, 287/2, 297/22237, 298/22289, 301/22505, 332/24839, 334/25026, 338/25336, 341/25565, 361/27063, 364/27279, 379/28355, 382/28579, 386/28941, 396/29696, 397/29746, 437/32763, 439/32887, 448/33574, 470/35219, 480/27, 486/63, 487/43, 487/51, 489/15, 497/14, 499/11, 503/37654, 533/20, 535/34, 537/11, 549/41141, 595/44553, 612/8, 615/8, 616/53, 619/33, 620/28, , 624/17, 624/20, 625/15, 625/20, 625/25, 637/12, 637/17, 637/26, 637/36, 639/18, 642/2, 651/18, 657/55, 658/25, 658/33, 663/49702, 664/11, 664/14, 673/25, 683/51195, 693/51952, 694/1, 694/2, 694/7, 695/52089, 703/26, 703/52666, 713/20, 725/6, 729/8, 732/54889, 733/10, 738/55328, 743/14, 746/33, 752/25, 752/48, 757/56759, 791/59282, 828/62040, 906/67881, 909/68129, 927/69483, 966/72426, 1006/75436, 1011/75812, 1021/76519, 1071/80258, 1084/81232, 1085/81347,

1133/84959, 1194/89507, 1311/98273, 1313/98465, 1349/101138, 1423/106666, 1443/108207, 1525/114338, 1624/121757, 1695/127121, 1711/128303, 1757/131775, 1774/132999, 1803/135173, 1842/138097, 1847/138451, 1846/138449, 1869/140146, 1927/144506, 1974/148014, 2020/151452, 2068/155074, 2097/157237, 2133/159933, 2161/162043, 2162/162088, 2223/166679, 2241/168033, 2267/169990, 2343/175684, 2458/184327, 2527/189492, 2610/195729, 2645/198331, 2841/213020, 2890/216722, 2896/217198, 2919/218898, 2978/223307, 3021/226548, 3081/231007, 3310/248210, 3362/252132, 3366/252448, 3372/252854, 3372/252870, 3386/253933, 3396/254682, 3433/257429, 3488/261542, 3509/263160, 3543/265693, 3605/270301, 3611/270760, 3848/288599, 3946/295916, 4009/300629.

Yıldız Tasnifi

1/52, 2/2, 2/13, 2/49, 3/89, 4/58, 4/59, 4/112, 5/4, 5/17, 5/48, 5/80, 6/37, 6/42, 6/60, 6/572, 7/7, 7/14, 7/56, 8/12, 8/33, 9/22, 9/53, 9/91, 10/101, 11/1028, 12/59, 14/21, 14/83, 15/72, 16/8, 17/35, 18/20, 18/49, 18/61, 18/77, 19/81, 20/57, 21/72, 22/1, 23/5, 23/6, 25/14, 26/14, 26/55, 27/16, 27/18, 27/21, 27/22, 28/39, 28/66, 29/55, 30/26, 31/26, 32/66, 33/16, 34/84, 35/9, 36/40, 36/56, 39/33, 39/71, 40/47, 43/93, 43/117, 43/159, 46/2, 46/71, 49/48, 49/50, 50/26, 51/54, 55/41, 56/35, 58/74, 62/55, 64/2, 77/79, 78/32, 80/28, 81/12, 95/29, 103/19, 121/24, 127/81, 128/127, 130/73, 139/17, 142/51, 153/14, 153/33, 159/20, 159/37, 159/52, 159/112, 161/44, 164/40, 164/88, 164/98, 165/26, 165/135, 166/57, 167/82, 168/15, 168/16, 168/41, 168/53, 170/131, 171/46, 171/50, 172/48, 174/81, 177/73, 128/33, 180/12, 180/89, 182/32, 184/10, 184/11, 185/41, 189/3, 195/78, 199/64, 203/49, 206/13, 206/19, 206/25, 206/73, 207/38, 207/45, 207/70, 208/40, 209/15, 211/17, 211/72, 212/2, 212/87, 214/46, 215/4, 218/25, 218/37, 218/49, 218/70, 222/47, 226/73, 227/82, 227/87, 228/15, 228/100, 230/77, 234/24, 234/25, 234/42, 234/80, 234/84, 234/90, 236/39, 238/2, 238/106, 238/107, 339/36, 239/67, 239/69, 239/74, 240/99, 240/108, 242/19, 244/23, 245/341, 249/16, 252/17, 252/250, 265/26, 266/12, 268/48, 269/78, 269/96, 273/130, 278/103, 279/174, 284/21296, 289/87, 292/145, 295/58, 296/21, 299/73, 300/20, 305/22826, 309/97, 310/59, 312/221, 313/121, 313/73, 314/32, 314/130, 316/49, 318/84, 321/1, 323/113, 325/15, 325/25, 325/52, 326/23, 327/113, 328/50, 328/71, 334/32, 335/1, 336/24, 336/63, 337/65, 340/9, 341/110, 342/3, 343/42, 343/68, 347/45, 348/100, 349/87, 353/65, 356/79, 362/124, 367/21, 385/2, 386/28941, 389/141, 393/107,

396/114, 405/84, 424/51, 424/74, 424/92, 439/96, 446/34, 448/34, 453/49, 456/120, 457/10, 475/43, 477/17, 477/170, 482/1, 483/76, 489/19, 489/67, 489/71, 492/43, 492/44, 515/97, 515/129, 520/92, 1129 (Y.EE.d.).

Zaptiye Evrakı

17/97, 31/15, 31/83, 31/85, 72/93, 384/76, 492/87.

HATIRAT VE KRONİKLER

Abdurrahman Şeref Efendi. (1996). *Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi-II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*. (Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal, Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ahmed Mithad Efendi. (2004). *Üss-i İnkılâp (II. Abdülhamid Han'ın Cülusundan Birinci Seneye Kadar)*. (Tahir Galip Seratlı, Haz.), İstanbul: Selis Kitaplar.

Ali Said. (1994). *Saray Hatıraları*. (Ahmet Nezih Galitekin, Haz.), İstanbul: Nehir Yayınları.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa. (1990). *Devlet Adamlarına Öğütler*. (H. Ragıp Uğural, Haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Halil Rüştü. (1329)[1913]. *1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde Osmanlı Kumandanları*. İstanbul: Ebuzziya Matbaası.

GIOLİTTİ, G. (2012). *Trablusgarp'ı Nasıl Aldık? (Dönemin İtalya Başbakanının Türk-İtalyan Savaşı'na Dair Hatıraları)*. (Tahsin Yıldırım, Haz.), İstanbul: DBY Yayınları.

HOURİE, P. (1329)[1913]. *Türkiye Nasıl Paylaşıldı? (Kaynarca Muahedesi'nden Son Felaketimize Kadar Şark Meselesi)*. (Tüccarzade İbrahim Hilmi, Neşr.), İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî.

Hüseyin Nazım Paşa. (2007). *Hatıralarım*. (Tahsin Yıldırım, Haz.), İstanbul: Selis Kitaplar.

Kirkor Faik Efendi. (1317)[1900]. *Bir Komiserin Hatıratı*. İstanbul: Asır Matbaası.

Mebusan'a Takdim Olunan Hafiyelerin Listesi Yahut İstanbul'da Kimler Hafiyelik Etmiş. (1326)[1910]. İstanbul.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. 17 Mayıs 1327 (30 Mayıs 1911), (C. 1/2), ss. 341-346.

Nizâmü'l-mülk. (1990). *Siyasetnâme*. (Mehmet Altay Köymen, Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Osman Nuri. (1327)[1911]. *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Siyâsiye ve Husûsiyesi*. (Cilt II), İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî.

OSMANOĞLU, A. (2016). *Babam Sultan Abdülhamid*. (Zeynep Berktaş, Edi.), 9. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Tahsin Paşa. (1999). *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

ARAŞTIRMALAR

ÁGOSTON, G. (2007). Information, Ideology and Limits of Imperial Policy: Ottoman Grand Strategy in the Context of Ottoman-Habsburg Rivalry. *The Early Modern Ottoman Empire: Remapping the Empire* (s. 75-103 içinde). (Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman, Haz.), New York: Cambridge University Press.

ÁGOSTON, G. (2012). *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*. (Fatih Çalışır, Çev.), İstanbul: Timaş Yayınları.

AHMAD, F. (2013). *İttihat ve Terakki (1908-1914)*. (Nuran Yavuz, Çev.), İstanbul: Kaynak Yayınları.

AHMAD, F. (2013). Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*. (Marian Kent, Edi. ; Ahmet Fethi (Çev.), İstanbul: Alfa Yayınları.

AKARLI, E. D. (1976). *The Problems of External Pressures, Power Struggles and Solutions*. Princeton Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New Jersey.

AKARLI, E. D. (2015, Temmuz). Abdülhamid Döneminde Altyapı Yatırımları. *Derin Tarih*, S. 3, ss. 92-98.

AKINCI, T. (2017). *Suikast-Osmanlı'da Son Dönem Suikastlar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

AKPINAR, M. (2010). *Bir Tanzimat Bürokrati ve Diplomati Olarak Aleksandır Karatodori Paşa*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.

AKPINAR, M. (2015a). Osmanlı Hariciyesinde Yaklaşık Kırk Yıl: Mahmud Esad Paşa (1837-1895). *Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 5, ss. 29-51.

AKPINAR, M. (2015b). Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922). *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 35, ss. 173-205.

AKŞİN, S. (1992). *Türkiye Tarihi 3 (Osmanlı Devleti 1600-1908)*. İstanbul: Cem Yayınevi.

AKTAR, Y. (1999). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

ALKAN, N. (2006). *Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı İmaji*. İstanbul: Selis Kitaplar.

ALTINTAŞ, A. (2005). Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (VII-2), ss. 75-99.

ANHEGGER, R. (1944). Martoloslar Hakkında. *Türkiyat Mecmuası*, (VII-VIII/1), ss. 282-300.

AYDIN, M. (2013, Mart). 19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya'nın Casusluk Faaliyetleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, (C. 32, S. 53), ss. 17-54.

AYDIN, M. (2012). *Abdülhamid'in Seraskeri Rıza Paşa'nın Anıları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

AYDIN, M. (1992). *Şarkî Rumeli Vilayeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BAGHERİ, S. (2012). Devlet Aklının Bir Yansıması Olarak Osmanlı Gizli Polis Teşkilatı. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (XVI), ss. 87-106.

BAİLEY, F. E. (2012). Palmerston ve Osmanlı Reformu (1834-1839). *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (s. 305-351 içinde). (Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Editörler; Yasemin Avcı, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

BAŞA, Ş. (2012). *Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezareti'nden Dâhiliye Vekâleti'ne Geçiş (1920-1923)*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

BATMAZ, Ş. (2010). *Abdülhamid Donanmasında Bir Bahriyeli, Donanma Zabiti Emin Yüce'nin Hatıraları*. İstanbul: Timaş Yayınları.

BAUER, S. W. (2015). *Dünya Tarihi, Yakınçağ: Victoria Çağı'ndan SSCB'nin Dağılışına*. (Mihriban Doğan, Çev.), İstanbul: Say Yayınları [Inkwell Management LLC, Charles City, Virginia, 2005].

BERKES, N. (2011). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

BERLIÈRE, J. M. (2009). Polis Tarihi Fransız Tarihyazımı Üzerine Düşünceler. *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*. (Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine, Derleyenler; Özgür Türesay, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

BEYHAN, M. A. (1999). II. Abdülhamid Döneminde Hafiye Teşkilâtı ve Journaller. *Türkler* (s. 939-950 içinde). (C. 12), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

BİEGMAN, N. H. (1963). Ragusan Spying for the Ottoman Empire (Some 16th-Century Documents From The State Archive at Dubrovnik). *Belleten*, (C.XXVII, S. 106), ss. 237-249.

BİLGE, S. M. (2000). Macaristan'da Osmanlı Hâkimiyetinin ve İdarî Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi. *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, (S. 11), ss. 33-81.

BİRİNCİ, A. (1996). Türk Emniyet Teşkilatında İlkler. *Polis Bilimleri Dergisi*, (C. 1, S. 3), ss. 9-16.

BİRİNCİ, A. (2008). *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. (C. II), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

BİRİNCİ, A. ve GÜNAYDIN, S. (2015). *Salih Münir Paşa, Geçmiş Zamanlar (II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BİROL, N. (2009). *Halil Rifat Paşa Dönemi ve İcraatı (1827-1901)*. Ankara: Cedit Neşriyat.

BODGER, A. (2013). Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler* (s. 125-174 içinde). (Marian Kent, Edi.), İstanbul: Alfa Yayınları.

BONANSİNGA, J. (2012). *Pinkerton's War, The Civil War's Greatest Spy and the Birth of the U.S. Secret Service*. Guilford: Lyons Press.

BOZAN, O. (2013). *Diyarbakır Vilayeti'nde Ermeniler ve Ermeni Olayları (1878-1920)*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

BOZKURT, C. (2012). *Yahudilik ve Masonluğa Karşı Cevat Rifat Atilhan*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.

BRAILSFORD, H. N. (1906). *Macedonia Its Races and Their Future*. Londra: Methuen&Co.

BRAUDEL, F. (1996). *Uygarlıkların Grameri*. (M. Ali Kılıçbay, Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.

BUNİYATOF, Z. M. (1993). Dağıstan. *DİA*, (C. VIII), ss. 404-406.

CHALIAND, G. (1998). Enformasyonun Stratejik Analizi. *Belgelerle Türk Tarihi*, (Can Kapyalı, Haz.), (S. 13), İstanbul.

CHALIAND, G. ve BLİN, A. (2016). *Modern Terörün İcadı, Terörizmin Tarihi*. (Bülent Tanatar (Çev.), İstanbul: Nora Kitap.

CIA/The Office of Public Affairs. (2011). *Intelligence in the Civil War*.

ÇETİNSAYA, G. (1999). Çıban Başı Koparmamak: II. Abdülhamid Rejimine Yeniden Bakış. *Türkiye Günlüğü*, (S. 58), ss. 54-64.

ÇETİNSAYA, G. (1998). Abdülhamid'i Anlamak: 19. Yüzyıl Tarihçiliğine Bir Bakış. *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Sempozyum Bildirileri* (ss. 137-146 içinde), Metis İstanbul: Metis Yayınları.

ÇETİNSAYA, G. (2016). II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (S. XLVII), ss. 353-409.

DAVİSON, R. H. (2010). Osmanlı Diplomasisi ve Bıraktığı Miras. *İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*. (L. Carl Brown, Der.; Gül Çağalı Güven, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

DAVİSON, R. H. (1973). *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*. New York: Gordian Press.

DEDİJER, S. (2000). Ragusa Intelligence and Security (1301-1806): A Model for the Twenty-First Century?. *International Journal of Intelligence and Counter-Intelligence*, (S. 15), Londra: Routledge.

DEMİRBAŞ, B. (1987). *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları*, İstanbul: Arba Yayınları.

DEMİREL, F. (2007). *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

DERİNGİL, S. (1985). II. Abdülhamid'in Dış Politikası. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. (C. II), İstanbul: İletişim Yayınları.

DERİNGİL, S. (1999). New Approaches to the Study of the Ottoman Nineteenth Century. *Abdullah Kuran İçin Yazılar*, (Çiğdem Kafesçioğlu ve Luciene Thys-Şenocak, Der.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

DERİNGİL, S. (2002). Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Sorununu Çalışmak ya da 'Belgenin Gırtlığını Sıkmak'. *Toplum ve Bilim*, (S. 91), ss. 122-141.

DERİNGİL, S. (2014). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*. (Gül Çağalı Güven, Çev.), İstanbul: Doğan Kitap.

DERİNGİL, S. (2009). *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları.

DE WİEL, J. (2011). French Military Intelligence and Ireland, 1900-1923. *Intelligence and National Security*, (S. 26, No: 1), Londra: Routledge.

DİKMEN, M. (2003). Osmanlıca-Türkçe Sözlük. İstanbul: Cihan Yayınları.

DİLEK, K. (2006). İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri. *Akademik Ortadoğu*, (C. 2, S. 1), ss. 46-68.

DOĞAN, A. (2004). Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX. Yüzyılın Başlarında). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (S. 11), ss. 271-285.

DUMONT, P. (2000). *Osmanlıcılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk*. (Ali Berktaş, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

DÜNDAR, F. (2012). *Kahir Ekseriyet Ermeni Nüfus Meselesi (1878-1923)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

ERASLAN, C. (2014). II. Abdülhamid ve Siyaseti: Türkiye Nasıl Kurtulur?. *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu, İç ve Dış Siyaset, Bildiriler* (s. 19-30 içinde), Selanik.

ERCAN, Y. (1989). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar ve Voynuklar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ERGİN, Osman Nuri. (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*. (C. 1), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.

ERGUT, F. (2004). *Modern Devlet ve Polis, Osmanlı'dan Cumhuriyete Toplumsal Denetimin Diyalektiği*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ERGUT, F. (2009). Polis Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve. *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar* (s. 38-63 içinde), Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine, Derleyenler) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

EROĞLU, H. (2003). Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin İstihbarat Stratejileri. *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, (22/34), ss. 11-33.

EYİCİL, A. (2000). 1895 Maraş ve Zeytin İsyanı. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)*, (S. 11), ss. 157-210.

FAROQHİ, S. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*. (Ayşe Berktaş, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

FİNDLEY, C. V. (2010). Osmanlı'nın İdarî Mirası ve Modern Ortadoğu. *İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*. (L. Carl Brown, Der.; Gül Çağalı Güven, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

FİNDLEY, C. V. (2011). Tanzimat. *Türkiye Tarihi 1839-2010*. (C. 4), (Reşat Kasaba,Edi.; Zuhâl Bilgin, Çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi.

FİNDLEY, C. V. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babîlî (1789-1922)*. (Ercan Ertürk, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

FLEET, K. (2000). Turks, Italians and Intelligence in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. *The Balance of Truth, Essays in Honour of Professor Geoffrey Lewis* (s. 99-112 içinde), (Çiğdem Balım-Harding ve Colin Imber, Edi.), İstanbul: The Isis Press.

FORTNA, B. C. (2011). Abdülhamid'in Saltanatı. *Türkiye Tarihi 1839-2010*. (C. 4), (Reşat Kasaba, Edi.; Zuhâl Bilgin, Çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi.

FOUCAULT, M. (2000). *Entelektüelin Siyasi İşlevi*. (Işık Ergüden-Osman Akınhay-Ferda Keskin, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

FOUCAULT, M. (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus*. (Ferhat Taylan, Çev.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

FOUCAULT, M. (2017). *Hapishanenin Doğuşu, Gözetim Altında Tutmak ve Cezaladırmak*, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

GEORGEON, F. (2007). Son Canlanış (1878-1908). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II-Duraklamadan Yıkılışa*. (Robert Mantran, Haz.; Server Tanilli, Çev.), İstanbul: Alkım Yayınevi.

GEORGEON, F. (2012). *Sultan Abdülhamid*. (Ali Berktay, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

GOUNARIS, B. (2005). Preachers of God and Martyrs of Nation-The Politics of Murder in Ottoman Macedonia in the Early 20th Century. *Balkanologie*, IX, (1-2), ss. 31-43.

GÖÇ, E. (2013). Türk İstihbaratının Tarihsel Gelişimi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (3/2), ss. 85-111.

GÖKAY, B. (1995). British Intelligence in the Final Phase of the Ottoman Empire. *The Skilliter Centre for Ottoman Studies*, Cambridge: Newnham College, ss. 89-99.

GÖKSOY, İ. H. (2011). II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Asya Bölgesi ile İlişkileri. *Devr-i Hamid, Sultan II. Abdülhamid* (s. 29-55 içinde), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

GÖR, E. (2017). Journaller Üzerine Bir Tarihyazımı Denemesi: Kırımî-zâde Neşet Efendi Örneği. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), ss. 46-75.

GRANT, A. (2015). *Nasturiler ya da Kayıp Kabileler (Bir Misyonerin Nasturilere Dair İzlenim ve Düşünceleri)*. (Hikmet İlhan, Çev.), İstanbul: Avesta Yayınları.

GÜCEL, D. (2014). *Osmanlı Arşiv Belgeleri ile Selanik Vilayetinde Komitacılık: (1890-1913)*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

GÜLER, A. ve AKGÜL, S. (2003). *Sorun Olan Ermeniler*. Ankara: Türkar Yayınları.

GÜLER, Z. (2004). *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği*. İstanbul: Yeni Hayat Kütüphanesi Yayınları.

GÜRKAN, E. S. (2012a). *Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean go-betweens and the Ottoman-Habsburg Rivalry*. Georgetown Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Washington.

GÜRKAN, E. S. (2012b). The Efficacy of Ottoman Counterintelligence in the 16th Century. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungary*, (C. 65/1), ss. 1-38.

HAMM, G. (2012). *British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy and Empire, 1898-1918*. University of Toronto, Department of History (Toronto Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Toronto.

HARMAN, C. (2015). *Halkların Dünya Tarihi, Taş Devri'nden Yeni Binyıla*. (Uygur Kocabaşoğlu, Çev.), İstanbul: Yordam Kitap.

HARRİS, W. (2012). *Lebanon A History 600-2011*. New York: Oxford University Press.

HINDLEY, M. (1998). First Annual List of Dissertations on Intelligence. *Intelligence and National Security*, (13:4), Londra: Routledge, ss. 208-230.

Hughes, G. (2011). The British Secret Intelligence Service, 1909-1949. *Intelligence and National Security*, (26:5), Londra: Routledge, ss. 701-729.

- HÜLAGÜ, M. (2011). Sultan II. Abdülhamid Dönemi ve Demiryolu Politikası. *Devr-i Hamid*, (C. III), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- İLTER, E. (2002). Osmanlılarda İstihbarat (XIV-XX. Yüzyıllar). *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, (C. 8, S. 2), ss. 233-253.
- İNAL, İ. M. K. (1940). *Son Sadrazamlar*. (C. VII), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İNALCIK, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. (Ruşen Sezer, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İNALCIK, H. (2010). *Devlet-i Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İNALCIK, H. (2013). *Osmanlı ve Modern Türkiye*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İNALCIK, H. (2015). *Adalet Kitabı*. (Bülent Arı-Selim Aslantaş, Editörler), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- İNÜĞÜR, N. (2005). *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınevi.
- İRTEM, S. K. (1999). *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*. (Osman Selim Kocahanoğlu, Haz.), İstanbul: Temel Yayınları.
- KAPÇI, H. Z. (2015). Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nün İstihbarat Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (S. 33), ss. 261-278.
- KARABEKİR, K. (2000). *İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)*. (Faruk Özerengin, Haz.), İstanbul: Emre Yayınları.
- KARABEKİR, K. (2001). *Gizli Harp İstihbarat*. (Emrullah Tekin, Haz.), Ankara: Berikan Yayınevi.
- KARAKIŞLA, Y. S. (2015). *Eski Zamanlar Eski İnsanlar, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Yazılar (1876-1926)*. İstanbul: Doğan Kitap.

KARAKIŞLA, Y. S. (2003, Kasım). Sultan II. Abdülhamid'in İstibdat Dönemi'nde (1876-1909) Hafiyelik ve Jurnalcilik-I. *Toplumsal Tarih*, (C. XIX, No. 119), ss. 12-21.

KARAKIŞLA, Y. S. (2003, Aralık). Sultan II. Abdülhamid'in İstibdat Dönemi'nde (1876-1909) Hafiyelik ve Jurnalcilik-II. *Toplumsal Tarih*, (C. XIX, No. 120), ss. 24-29.

KARAL, E. Z. (1954). *Osmanlı Tarihi*. (c. VI), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KARAL, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi-Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*. (C. VIII), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KARPAT, K. H. (2012). *Türk Dış Politikası Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

KELEŞ, R. (2000). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. İstanbul: Cem Yayınevi.

KILIÇ, M. (2012). Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Ermeni Memurları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (C. 31, S. 51), ss. 93-124.

KILIÇ, M. (2014). Osmanlı Hariciyesi'nin Ermeni Elçi ve Maslahatgüzarları. *Yeni Türkiye Dergisi*, (S. 60), ss. 1-10.

Kırımî-zâde Mehmed Neşet Efendi. (2008). *Jurnallerin Tahkik Raporları*. (Raşit Gündoğdu-Kemal Erkan-Ahmet Temiz, Haz.), İstanbul: Çamlıca Basın-Yayın.

KIRLI, C. (2009). *Sultan ve Kamuoyu, Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Jurnalleri (1840-1844)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

KIRLI, C. (2012). Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol. *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (s. 603-624 içinde), (Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Edi.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

KIRMIZI, A. (2016). *Abdülhamid'in Valileri, Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*. İstanbul: Klasik Yayınları.

KIRMIZI, A. (2012). Sultan II. Abdülhamid'in Kişiliğinde Süreklilik ve Kopuş. *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi* (s. 18-29 içinde), (Coşkun Çakır, Edi.), İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Yayınları.

KISA, A. (2012). *Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi (1876-1878)*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

KISA, A. (2016). Jön Türk Neşriyatında Öncü Bir Gazete: İstikbal ve Ali Şefkati Bey. *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (S. 23), ss. 3-24.

KLEİN, J. (2013). *Hamidiye Alayları-İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*. (Renan Akman, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

KOCABAŞOĞLU, U. (2000). *Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

KOLOĞLU, O. (2002). *Abdülhamit Gerçeği*. İstanbul: Eylül Yayınları.

KÖREMEZLİ, İ. (2014). Shpion vs. Casus: Ottoman and Russian Intelligence in the Balkans during the Crimean War. *Middle Eastern Studies*, (C. 50, S. 2), ss. 192-207.

KUNERALP, S. (2000). Ottoman Diplomacy and the Controversy Over the Interpretation of Article 4 of the Turco-American Treaty of 1830. *The Turkish Yearbook of International Relations*, (S. XXXI), ss. 7-20.

KURAN, E. (1968). Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821. Ankara: *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*.

KURŞUN, Z. (2000). İbrahim Hakkı Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 21), ss. 312-314.

KUTLU, Ş. (1977). *Sadrızam Sait Paşa'nın Anıları*. İstanbul: Hürriyet Yayınları.

KÜÇÜK, C. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat. *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Editörler), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

KÜÇÜK, S. (2010). *Osmanlı İmparatorluğunda Teknolojik Değişim ve Dönüşüm: Elektrik Örneği*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

KÜTÜKOĞLU, M. S. (1994). İrade-i Seniyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 22), ss. 391-392.

LÉVY, N. (2007). 19. Yüzyılda Osmanlı'da Kamu Düzeni Konusunda Çalışmak: Bibliyografya Üzerine Bir Değerlendirme. *Osmanlı'da Suç ve Ceza* (s. 55-67 içinde). (Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine, Derleyenler), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

LÉVY, N. (2007). Yakından Korunan Düzen: II. Abdülhamid Devrinden II. Meşrutiyet Dönemine Bekçi Örneği. *Osmanlı'da Suç ve Ceza* (s. 135-145 içinde). (Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine, Derleyenler), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

LÉVY, N. (2009). Polislikle İlgili Bilgilerin Dolaşım Tarzları: Osmanlı Polisi İçin Fransız Modeli mi?. *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar* (s. 146-170 içinde). (Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine, Derleyenler; Deniz Öztürk, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

LÉVY, N. (2017). *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*. (Serra Akyüz, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

LEWİS, B. (2000). *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*. (İhsan Duru, Çev.), İstanbul: Ayışığı Kitabevi.

LEWİS, B. (2011). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Boğaç Babür Turna, Çev.), Ankara: Arkadaş Yayınları.

LOWENTHAL, M. M. (2009). *Intelligence From Secrets to Policy*. Washinton: CQ Press.

LUC, J. N. (2009). Fransız Jandarma Teşkilatının Tarihi Hakkındaki Araştırmaların Gelişimi. *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar* (s. 20-37 içinde). (Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine, Derleyenler; Emre Öktem, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

MANNEH, B. E. (2012). Âli ve Fuad Paşaların Bâb-ı Âlî'deki Nüfuzlarının Kökleri (1855-1871). *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (s. 477-490 içinde). (Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Editörler; Fatih Yeşil, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

MANTRAN, R. (1991). *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*. (Mehmet Ali Kılıçbay, Çev.), İstanbul: Eren Yayıncılık.

MARDİN, Ş. (1983). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.

MARDİN, Ş. (2015). "Sivil Toplum, Siyasal Kültür ve Sosyal Yapı", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler*, İstanbul: İletişim Yayınları.

MARSHALL, A. (2007). Russian Intelligence during the Russo-Japanese War, 1904-1905. *Intelligence and National Security*, (22:5), Londra: Routledge.

MAYAKON, İ. M. (2010). *Yıldız'da Neler Gördüm?*. (Ali Yılmaz, Haz.), İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.

McCULLAGH, F. (2005). *Abdülhamid'in Düşüşü-Osmanlı'nın Son Günleri*. (Nihal Önal, Çev.), İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

McNEİLL, W. H. (2015). Dünya Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu. *Osmanlı ve Dünya*. (Kemal H. Karpat, Edi.), İstanbul: Timaş Yayınları.

MİLLER, O. (2015). *Sasun 1894: Mountains, Missionaries and Massacres at the End of the Ottoman Empire*. Columbia Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York.

MİLLİOT, V. (2009). Bir Tarihyazım Denemesi: Yeni Bir Polis Tarihine Doğru mu?. *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*. (Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine, Derleyenler; Burak Onaran, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

MÜDERRİSOĞLU, M. F. (2013). Kanuni Sultan Süleyman'ın Baniliğinde Ailesinin Yeri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (18), ss. 187-205.

MÜMTAZ, A. S. (2008). *Sultan II. Abdülhamid ve Zamanı*. (İsmail Dervişoğlu, Haz.), İstanbul: Kapı Yayınları.

NUR, R. (2005). *Cemiyet-i Hafiye*. (Ahmed Nezih Galitekin, Haz.), İstanbul: Şehir Yayınları.

ODAMS, H. J. R. (1996). *British Perceptions of the Ottoman Empire (1876-1908)*. Oxford Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Oxford.

OĞUZ, S. (1986). *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

ONGUNSU, A. H. (1940). Abdülhamid II. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, (C. I), ss. 76-80.

ORHONLU, C. (1994). Habeş Eyaleti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 14), ss. 363-367.

ORTAYLI, İ. (1984). 19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (IV), ss. 89-113.

ORTAYLI, İ. (2002). Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid. *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi* (s. 317-332 içinde), (Ali Birinci ve Hasan Celal Güzel, Edi.), (C. 7), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- ORTAYLI, İ. (2008). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (2008). Tanzimat Devri Basını Üzerine Notlar. *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi, Seçme Eserler III* (s. 289-298 içinde), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (2012). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- ÖNAY, A. (1972). Türkiye'de İlk Telefon Teşkilâtı'nın Kuruluşu. *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, (C. X, No: 56), ss. 7-12.
- ÖNDEŞ, O. (2013). *II. Abdülhamid Devri Son Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa ve Hatıratı*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- ÖZ, M. (2010). *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÖZBEK, N. (2004). Modernite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (C. 2, S. 1), ss. 71-90.
- ÖZBEK, N. (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet (1876-1909). *Türkçülük Araştırmaları Dergisi*, (nr. 1), ss. 59-95.
- ÖZBEK, N. (2010). Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma (1876-1908). *Tarihsel Perspektiften Türkiye'de Güvenlik Siyaseti, Ordu ve Devlet*. (Evren Balta-İsmet Akça, Edi.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 47-78.
- ÖZBEK, N. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Yardım Uygulamaları. *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. (Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Editörler), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ÖZBEK, N. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZBUDUN, E. (2010). Etkisi Bugüne Uzanan Osmanlı Mirası ve Ortadoğu'da Devlet Geleneği. *İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*. (L. Carl Brown, Der.; Gül Çağalı Güven, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZCAN, A. (1993). Casus. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. VII), ss. 166-169.

ÖZTÜRK, N. (2012). *Çadırdan Saraya 14-15. Yüzyıl Osmanlı Devlet Düzeni*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.

PAKALIN, M. Z. (1946). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. (C. I), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

PAMUK, Ş. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

PEHLİVANLI, H. (1999). Osmanlılarda İstihbaratçılık. *Türkler* (s. 653-667 içinde). (C. 13), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,

PRICE, C. (2008). *Türkiye'nin Yeniden Doğuşu*. (Bilal Çölgeçen, Çev.), İstanbul: İkarus Yayınları.

RAMBERT, L. (2011). *Abdülhamid Dönemine Ait Gizli Notlar*. (Mehmet Gayur Bleda, Çev.; Ömer Hakan Özalp, Haz.), İstanbul: Ark Yayınları.

RAMSOUR, E. E. (2013). *Genç Türkler ve İttihat Terakki (1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi)*. (Hacasan Yüncü, Çev.), İstanbul: Etkin Kitaplar.

RÉGLA, P. D. (2005). *Hafiyeler Ülkesi Türkiye*. (Teoman Tunçdoğan, Çev.), İstanbul: Bileşim Yayınevi.

REYHAN, C. (2008). Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve. *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, (C. 1, S. 2), ss. 121-138.

RIEDLER, F. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhalefet ve Meşruiyet Siyasi Kültür ve Komplolar*. (Azize Çakır, Çev.), İstanbul: Picus Yayınları.

ROUCEK, J. S. (1962). *Social Control*. Princeton: D. Van Nostrand Company.

RUDNER, M. (2011). Intelligence Studies in Higher Education: Capacity-Building the Meet Societal Demand. *International Journal of Intelligence and Counter-Intelligence*, (22:1), Londra: Routledge.

SAFİ, P. (2012). *The Ottoman Special Organization - Teşkilat-ı Mahsusa: An inquiry into its operational and administrative characteristics*. Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

SALMONE, H. A. (2013). *Türkiye'nin Düşüşü ve Yeniden Doğuşu*. (Murat Arıkan, Çev.), İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

SANCAK, K. (2014). II. Abdülhamid'in Çin'deki Faaliyetlerinin Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç Bağlamında Analizi. *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu, İç ve Dış Siyaset, Bildiriler* (s. 295-306 içinde), Selanik.

SAUNDERS, F. S. (2016). *Parayı Verdi Düdüğü Çaldı, Sanat ve Edebiyat Dünyasında CIA Parmağı*. (Ülker İnce, Çev.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

SAYGILI, H. (2015). Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Makedonya'da Yunan Komitecileri ve Osmanlı Devleti. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (Yıl: 11, S. 21), ss. 147-185.

SEMA, S. (1994). *Eski İstanbul'dan Hatıralar*. İstanbul: İletişim Yayınları (ilk baskı 1956).

SEVİNÇ, N. (2002). *Osmanlı'dan Günümüze Misyonerlik Faaliyetleri*. İstanbul: Milenyum Yayınları.

SEYİTDANLIOĞLU, M. (2012). Tanzimat Döneminde Osmanlı Sanayii (1839-1876). *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (s. 713-728 içinde). (Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Editörler), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

SHAW, S. (1991). Sultan Abdülhamid II: Last Man of the Tanzimat. *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler*, s. 179-197 içinde), Ankara: Milli Kütüphane Matbaası.

SONYEL, S. R. (2009). *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

STODDARD, P. H. (1963). The Ottoman Government and the Arabs, 1911 to 1918: A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa. *Princeton Üniversitesi, Department of Oriental Studies*, Princeton.

STODDARD, P. H. (2015). *Teşkilat-ı Mahsusa*. (Hediye Lale Birsaygılı, Çev.), İstanbul: Yarın Yayınları.

STORRS, C. (2006). Intelligence and the Formulation of Policy and Strategy in Early Modern Europe: The Spanish Monarchy in the Reign of Charles II (1665-1700). *Intelligence and National Security*, (21:4), s. 493-519.

ŞAFAK, N. (2006). *Bir Tanzimat Diplomati Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.

ŞAHİN, G. (2005). Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerine Üzerine Bir İnceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (C. 7, S. 1), ss. 184-207.

ŞAKİR, Z. (1943). *İkinci Sultan Abdülhamid: Şahsiyeti ve Hususiyetleri*. İstanbul: Anadolu Türk Kitap Deposu.

Şemseddin Sami. (1317)[1900]. *Hafîyye. Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası.

TANSU, S. N. (1957). *İki Devrin Perde Arkası (Hüsamettin Ertürk Anlatıyor)*, İstanbul: Hilmi Kitabevi.

TEKİN, E. (1994). Hafiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 14), ss. 115-116.

TEPEDELENLİOĞLU, N. N. (1964). *Sultan İkinci Abdülhamid ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*. İstanbul: Bedir Yayınları.

TETİK, A. (2014). *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkiyye Dairesi) Tarihi*. (C. I: 1914-1916), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

TİMUR, T. (1984). Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?. *Tarih ve Toplum*, (S. 6), ss. 414-419.

TOKSÖZ, M. (2009). Toplumsal Çatışma, Hukuk ve Asayiş İlişkisi Üzerine. *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*. (Noémi Lévy, Nadir Özbek, Alexandre Toumarkine, Derleyenler), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

TUĞAY, A. (1935). *İbret-Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*. İstanbul: Okat Yayınevi.

TULUM, M. (1994). Dursun Bey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 10), İstanbul.

TURAN, Ö. (1998). *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TURAN, Ö. (2002). 19. Yüzyıl Osmanlı Tarihinin Kaynaklarından İngiliz ve Amerikan Protestan Misyonerlik Cemiyetleri Arşivleri. *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, s. 1547-1564 içinde), (C. 3 / III. Kısım), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

TURAN, Ö. (2002). *Avrasya'da Misyonerlik*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.

UNAT, F. R. (1968). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

UZUNÇARŞILI, İ. H. (1944). Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası. *Belleten*, (C. VIII, S. 29), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 71-118.

UZUNÇARŞILI, İ. H. (1983). *Osmanlı Tarihi*. (C. III, I. Kısım), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

VASIĆ, M. (1977). Osmanlı İmparatorluğu'nda Martoloslar. *Tarih Dergisi*, (Kemal Beydilli, Çev.), (S. 31), s. 47-64.

YASAMEE, F. A. K. (1993). Abdülhamid II and the Ottoman Defence Problem. (C. 4, Nr. 1), Londra: Diplomacy & Statecraft, ss. 20-36.

YASAMEE, F. A. K. (1996). *Ottoman Diplomacy, Abdulhamid II and the Great Powers (1878-1888)*. İstanbul: Isis Press, İstanbul.

YAZICI, N. (1985). Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye*. (C. VI), ss. 1636-1652.

YAZICI, S. (2011). *Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci (1902-1909)*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.

YAZICI, S. (2014, Eylül). Sultan II. Abdülhamid Örneğinde Tarihsel Algılamının Değişimi. *Journal of History Studies*, (S. 5), ss. 233-247.

YEŞİL, F. (2017). *Trajik Zafer, Büyük Güçlerin Doğu Akdeniz'deki Siyasi ve Askeri Mücadelesi (1806-1807)*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

YILDIZ, G. (2012). Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ateşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ateşe Raporları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (S. 17), ss. 239-266.

YILDIZ, M. (2012). *Bahçıvanlıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı*. İzmir: Yitik Hazine Yayınları.

YILDIZ, Ö. (2015). *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

YILMAZ, İ. (2014). *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde: II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

YİĞİT, Y. (1999). İslam Ceza Hukukunda Casusluk Suçu ve Cezası. *Diyanet İlmî Dergi*, (C. 35, S. 3), Ankara.

YİNER, A. (2006). *Müşir Recep Paşa'nın Askerî ve Siyasî Hayatı*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

YÜKSEL, A. (2013). *II. Mahmud Devri'nde Osmanlı İstihbaratı*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

ZEGART, A. (2006). Origins of the Central Intelligence Agency: 'Those Spooky Boys'. *Intelligence and National Security Strategist: Enduring Issues and Challenges*. New York-Oxford: Rownaan&Littlefield Publishers.

WARNER, M. (2007). Sources and Methods for the Study of Intelligence. *Handbook of Intelligence Studies*. (Loch K. Johnson, Edi.), New York: Routledge.

WEST, N. (2005). *Historical Dictionary of British Intelligence*. Oxford-Toronto: The Scarecrow Press.

WHEELER, D. L. (1983). In the Service of Order: The Portuguese Political Police and the British, German and Spanish Intelligence, 1932-1945. *Journal of Contemporary History*, (S. 18), Londra, ss. 1-25.

WHEELER, D. L. (2012). A Guide to the History of Intelligence 1800-1918. *The Intelligencer: Journal of U.S. Intelligence Studies*, (S. 19), Virginia, ss. 47-50.

WHEELER, D. L. (2013). Intelligence Between the World Wars, 1919-1939. *The Intelligencer: Journal of U.S. Intelligence Studies*, (S. 20), Virginia, ss. 73-77.

EK-1

Tablo 2. Bazı Vilayet ve Sancakların Hafiye Tahsisatı

Vilayet/Sancak	Hafiye Tahsisatı
Hicaz Vilayeti	5.000 kuruş (aylık) ⁷⁹⁵
Suriye Vilayeti	6.000 kuruş (aylık) ⁷⁹⁶
Hudeyde Sancağı	750 kuruş (aylık) ⁷⁹⁷
Bingazi Vilayeti	500 kuruş (aylık) ⁷⁹⁸
Beyrut Vilayeti	10.000 kuruş (yıllık) ⁷⁹⁹
Basra Vilayeti	12.000 kuruş (yıllık) ⁸⁰⁰
Kudüs Sancağı	10.000 kuruş (yıllık) ⁸⁰¹

⁷⁹⁵ BOA, *DH.MKT.* , 1991/103, H. 30.01.1310 (M. 24.08.1892).⁷⁹⁶ BOA, *DH.MKT.* , 2118/55, H. 30.05.1316 (M. 16.10.1898).⁷⁹⁷ BOA, *İ.DH.* , 1314, H. 06.01.1312 (M. 10.07.1894).⁷⁹⁸ BOA, *DH.MKT.* , 1348/13, R. 16.09.1301 (M. 28.09.1885).⁷⁹⁹ BOA, *DH.MKT.* , 1699/12, H. 24.06.1307 (M. 15.02.1890).⁸⁰⁰ BOA, *BEO.* , 1207/90508, H. 22.05.1316 (M. 08.10.1898).⁸⁰¹ BOA, *BEO.* , 1210/90697, H. 28.05.1316 (M. 14.10.1898).

EK-2

Tablo 3. Bazı Vilayet ve Sancakların Hafiye Tahsisatı

Vilayet/Sancak	Hafiye Tahsisatı
Sivas Vilayeti	4.000 kuruş (Aylık) ⁸⁰²
Diyarbakır Vilayeti	20.000 kuruş (Yıllık) ⁸⁰³
Mamûretüleliz V.	12.000 kuruş (Yıllık) ⁸⁰⁴
Bitlis Vilayeti	2.000 kuruş (Aylık) ⁸⁰⁵
Van Vilayeti	2.000 kuruş (Aylık) ⁸⁰⁶
Aydın Vilayeti	16.400 kuruş (Yıllık) ⁸⁰⁷
Girit Vilayeti	7.500 kuruş (Aylık) ⁸⁰⁸

⁸⁰² BOA, *DH.MKT.* , 46/37, H. 29.01.1311 (M. 12.08.1893).

⁸⁰³ BOA, *DH.MKT.* , 1612/89, H. 03.08.1306 (M. 04.04.1889).

⁸⁰⁴ BOA, *DH.MKT.* , 1612/89, H. 03.08.1306 (M. 04.04.1889).

⁸⁰⁵ BOA, *BEO.* , 361/27063, H. 12.08.1311 (M. 18.02.1894).

⁸⁰⁶ Aynı yıl tahsisatın dört bin kuruşa çıkarılması talep edilmiştir; BOA, *DH.MKT.* , 1915/61, H. 26.06.1309 (M. 27.01.1892).

⁸⁰⁷ Aynı yıl tahsisatın yirmi beş bin kuruşa çıkarılması talep edilmiştir; BOA, *DH.MKT.* , 362/33, H. 16.10.1312 (M. 12.04.1895).

⁸⁰⁸ BOA, *DH.MKT.* , 1953/2, H. 27.10.1309 (M. 25.05.1892).

EK-3

Tablo 4. Zaptiye Nezareti ile Bazı Mutasarrıflıkların Hafiye Tahsisatı⁸⁰⁹

Nezaret/Mutasarrıflık /Kaza	Hafiye Tahsisatı
Zaptiye Nezareti	10.000 kuruş ⁸¹⁰
Beyoğlu Mutasarrıflığı	1.200 kuruş ⁸¹¹
Üsküdar Mutasarrıflığı	1.000 kuruş ⁸¹²
Siroz Mutasarrıflığı	3.000 kuruş ⁸¹³
Adalar Kazası	900 kuruş ⁸¹⁴

⁸⁰⁹ Rakamlar aylık tahsisatı ifade etmektedir.

⁸¹⁰ BOA, *DH.MKT.* , 1867/7, H. 08.02.1309 (M. 13.09.1891); BOA, *DH.MKT.* , 1939/84, H. 08.09.1309 (M. 06.04.1892).

⁸¹¹ *DH.MKT.* , 1834/43, H. 11.10.1308 (M. 20.05.1891). 1906 yılında Beyoğlu Mutasarrıflığı'nın hafiye tahsisatı 6.500 kuruştur; BOA, *BEO.* , 2834/212489, H. 30.03.1324 (M. 24.05.1906).

⁸¹² Bu tahsisatın aylık 400 kuruşu hafiye memurlarına maaş olarak verilmektedir; BOA, *DH.MKT.* , 2001/14, H. 21.02.1310 (M. 14.09.1892).

⁸¹³ Siroz Mutasarrıflığı'nın yıllık hafiye tahsisatıdır; BOA, *DH.MKT.* , 1504/83, H. 17.08.1305 (M. 29.04.1888).

⁸¹⁴ Yalnızca yaz aylarında olmak üzere; BOA, *DH.MKT.* , 2097/114, H. 11.04.1316 (M. 29.08.1898).

EK-4

Tablo 5. Rumeli Vilayetlerinin Hafiye Tahsisatı⁸²¹

Vilayet/Sancak	Hafiye Tahsisatı
Edirne Vilayeti	30.000 kuruş ⁸¹⁵
Yanya Vilayeti	20.808 kuruş ⁸¹⁶
İşkodra Vilayeti	46.923 kuruş ⁸¹⁷
Selanik Vilayeti	18.640 kuruş ⁸¹⁸
Kosova Vilayeti	15.609 kuruş ⁸¹⁹
Manastır Vilayeti	42.500 kuruş ⁸²⁰

⁸¹⁵ BOA, *BEO.* , 2645/198331, H. 15.06.1323 (M. 17.08.1905).⁸¹⁶ BOA, *BEO.* , 2645/198331, H. 15.06.1323 (M. 17.08.1905).⁸¹⁷ BOA, *BEO.* , 2645/198331, H. 15.06.1323 (M. 17.08.1905).⁸¹⁸ BOA, *BEO.* , 2645/198331, H. 15.06.1323 (M. 17.08.1905).⁸¹⁹ BOA, *BEO.* , 2645/198331, H. 15.06.1323 (M. 17.08.1905).⁸²⁰ BOA, *BEO.* , 2645/198331, H. 15.06.1323 (M. 17.08.1905).⁸²¹ Rakamlar 1905 yılına ait yıllık tahsisatı ifade etmektedir.

EK-5

Tablo 6. Bazı Sefaret ve Komiserliklerin Hafiye Tahsisatı⁸²⁷

Sefaret/Komiserlik	Hafiye Tahsisatı
Londra Sefareti	4.350 kuruş (Aylık) ⁸²²
Atina Sefareti	3.601 kuruş ⁸²³
Belgrad Sefareti	1.472 kuruş ⁸²⁴
Viyana Sefareti	205 kuruş ⁸²⁵
Bulgaristan Komiserliği	2.060 kuruş ⁸²⁶

⁸²² BOA, BEO. , 3372/252854, H. 13.07.1326 (M. 11.08.1908).⁸²³ BOA, BEO. , 3372/252854, H. 13.07.1326 (M. 11.08.1908).⁸²⁴ BOA, BEO. , 3372/252854, H. 13.07.1326 (M. 11.08.1908).⁸²⁵ BOA, BEO. , 3372/252854, H. 13.07.1326 (M. 11.08.1908).⁸²⁶ Bulgaristan Komiserliği'nin ayrıca "Tahsisat-ı Fevkalade" adıyla aylık 5.000 kuruş tahsisatı bulunmaktadır.⁸²⁷ Rakamlar 1908 yılına ait aylık tahsisatı ifade etmektedir.

EK-6

Tablo 7. Bazı Şehbenderliklerin Hafiye Tahsisatı⁸²⁸

Şehbenderlik	Hafiye Tahsisatı
Yenişehir Şehbenderliği	500 kuruş ⁸²⁹
Tırhala Şehbenderliği	500 kuruş ⁸³⁰
Korfu Şehbenderliği	700 kuruş ⁸³¹
Niş Şehbenderliği	500 kuruş ⁸³²
Tiflis Şehbenderliği	425 kuruş ⁸³³
Kars Şehbenderliği	500 kuruş ⁸³⁴

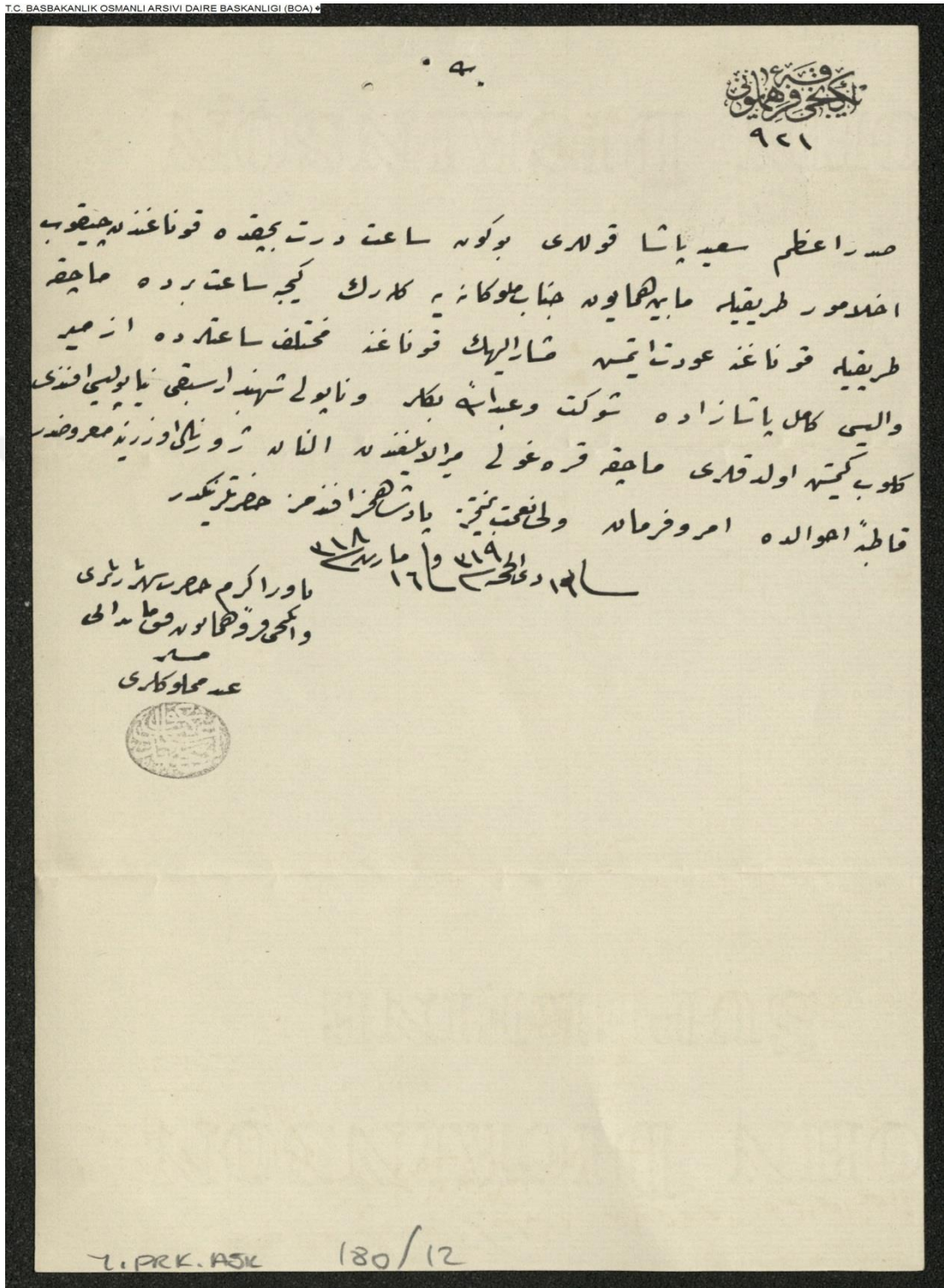
⁸²⁸ Rakamlar 1908 yılına ait aylık tahsisatı ifade etmektedir.⁸²⁹ BOA, BEO. , 3372/252854, H. 13.07.1326 (M. 11.08.1908).⁸³⁰ BOA, BEO. , 3372/252854, H. 13.07.1326 (M. 11.08.1908).⁸³¹ BOA, BEO. , 3372/252854, H. 13.07.1326 (M. 11.08.1908).⁸³² BOA, BEO. , 3372/252854, H. 13.07.1326 (M. 11.08.1908).⁸³³ BOA, BEO. , 3372/252854, H. 13.07.1326 (M. 11.08.1908); BOA, BEO. , 3349/251101, H. 05.06.1326 (M. 05.07.1908).⁸³⁴ BOA, BEO. , 3372/252854, H. 13.07.1326 (M. 11.08.1908).

EK-7

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ◆

EK-9

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

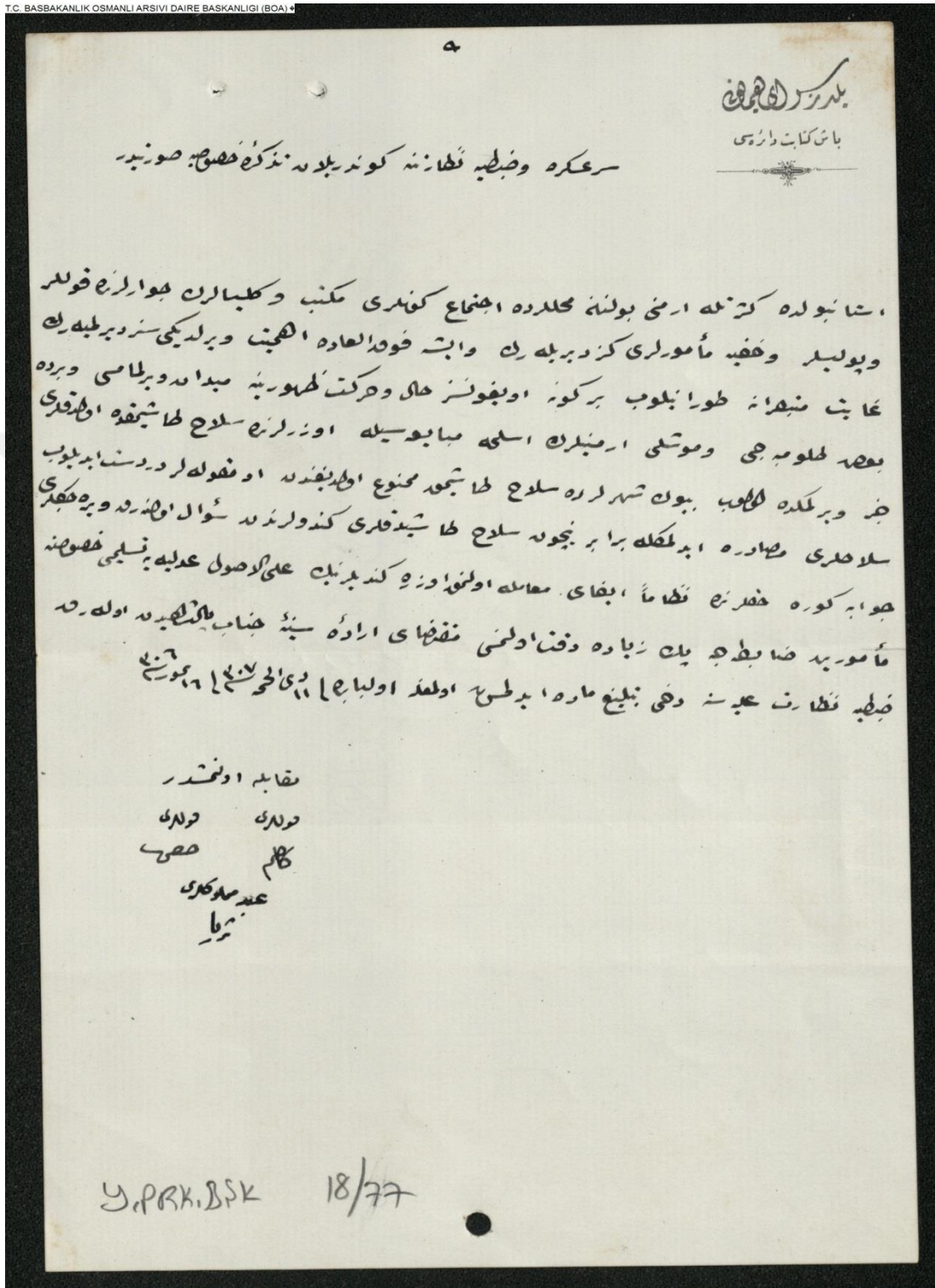

Y.PRK.ASK.00180.00012.001

Sadrazam Said Paşa'nın takip edildiğini ve konağında kimlerle görüştüğünü padişaha bildiren "Abd-i Memlûkleri" imzalı bir rapor (1902).

EK-10

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

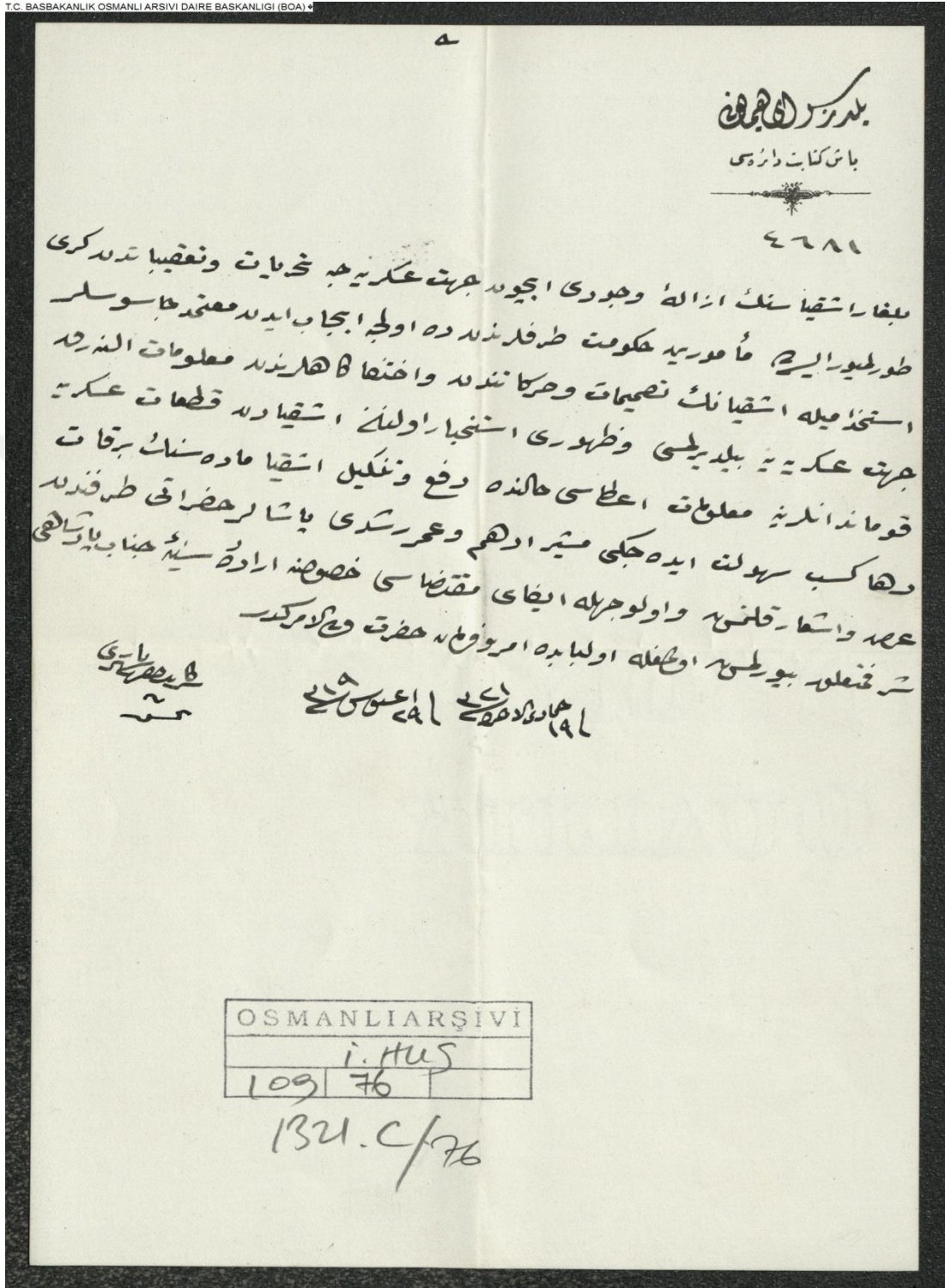

Y.PRK.BŞK.00018.00077.001

İstanbul'da Ermenilerin çoğunlukta bulunduğu mahallerde hafiye memurları gezdirilmesini emreden ve Seraskerlik ile Zaptiye Nezareti'ne gönderilen Başkâtıp Süreyya Paşa'nın bir tezkiresi (1890).

EK-11

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

İ.HUS.00109.00076.001

Bulgar komitelerinin takibi için “mu’temed casûslar istihdâmı”nı emreden
bir irade-i seniyye (1903).

EK-12

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

امروزه روز	سوره	تاریخ	موضوع
۲۵۷	سوره	۱۱۵۵	جمله نوارده
۶			

سایه سواحلنه سفارته راضه سكوندم بكم دفعه سوره واره قرضه
صوره موقوفه بخمار اولونه جبهه جبهه يك نيام رفت دليته اوزده
بنفسه جبهه اجاب ايدنه نيزت واثايتا طبره قفقه شاع ازبوا را
بنه قفقه مایه نظره عاكسيه اقتضائنده بنفاه لانه ايفا اولميس
جولج حارس سنجي رنقلان لانه نكته مهنه بيايه نيكطه طواريغور
قنيه ساهك وسفنده كينف يافله برابور اده كوت
وكذايه توقف اللهي وموایه جبهه سلايه لجانك دایره
رفقه حد نكوره طواريغور كوصيك اولميسه سافه اشعه
سكوره افقانه سفا ساعه ايفا رانك سافه
نقده نقيده رانك سافه

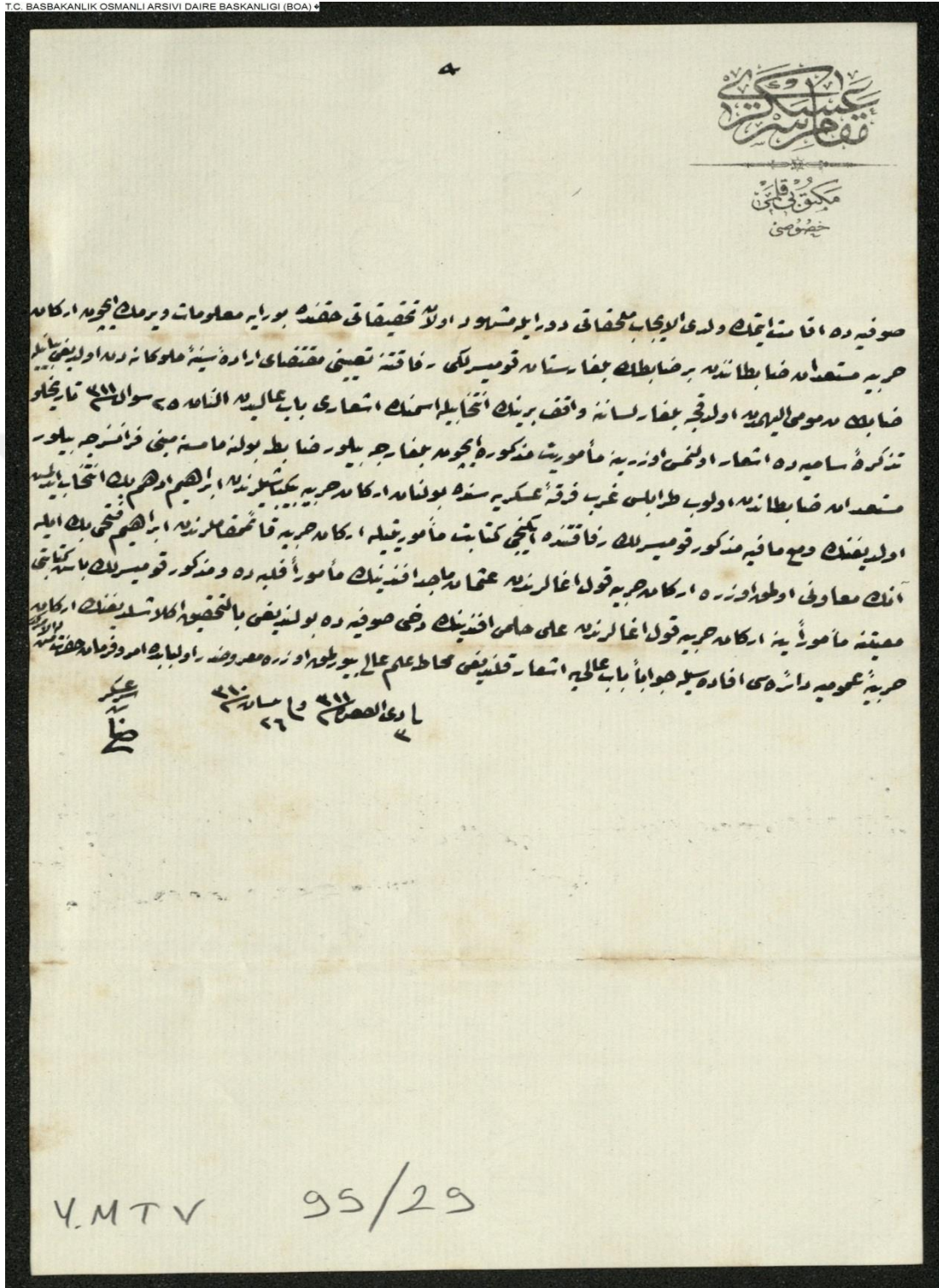
OSMANLI ARŞIVI
DH. MKT
1489 16

DH.MKT.01489.00016.001

Selanik sahillerinden Bulgaristan'a silah ve para sevk edildiği istihbaratını bildiren Dahiliye Nezareti evrakı (1888).

EK-13

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

Y.MTV.00095.00029.001

Sofya'da ikamet etmek ve Bulgaristan Komiserliği'ne istihbarat sağlamak üzere Trablusgarp'ta bulunan erkân-ı harbiye binbaşılardan İbrahim Edhem Bey'in istihdamıyla ilgili Serasker Rıza Paşa'nın raporu (1894).

EK-14

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) ◆

EK-16

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) ♦

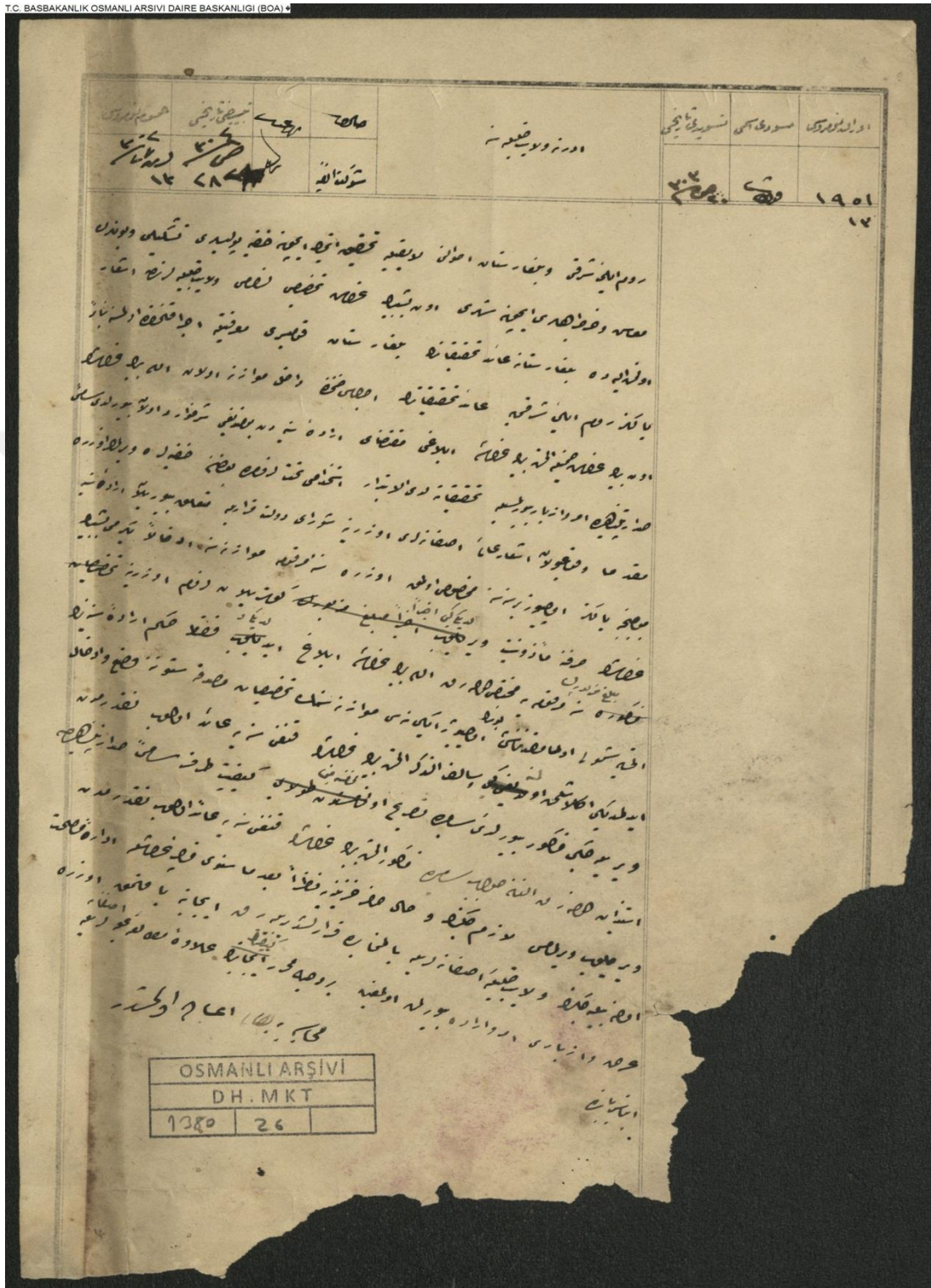
[illegible]

Y.EE.KP.00006.00572.001

Dahiliye Nazırı Memduh Paşa tarafından İzmir Vilayeti'ne çekilen ve barut taşıyan bir İngiliz vapurunu bildiren şifre telgraf örneği (1895).

EK-17

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

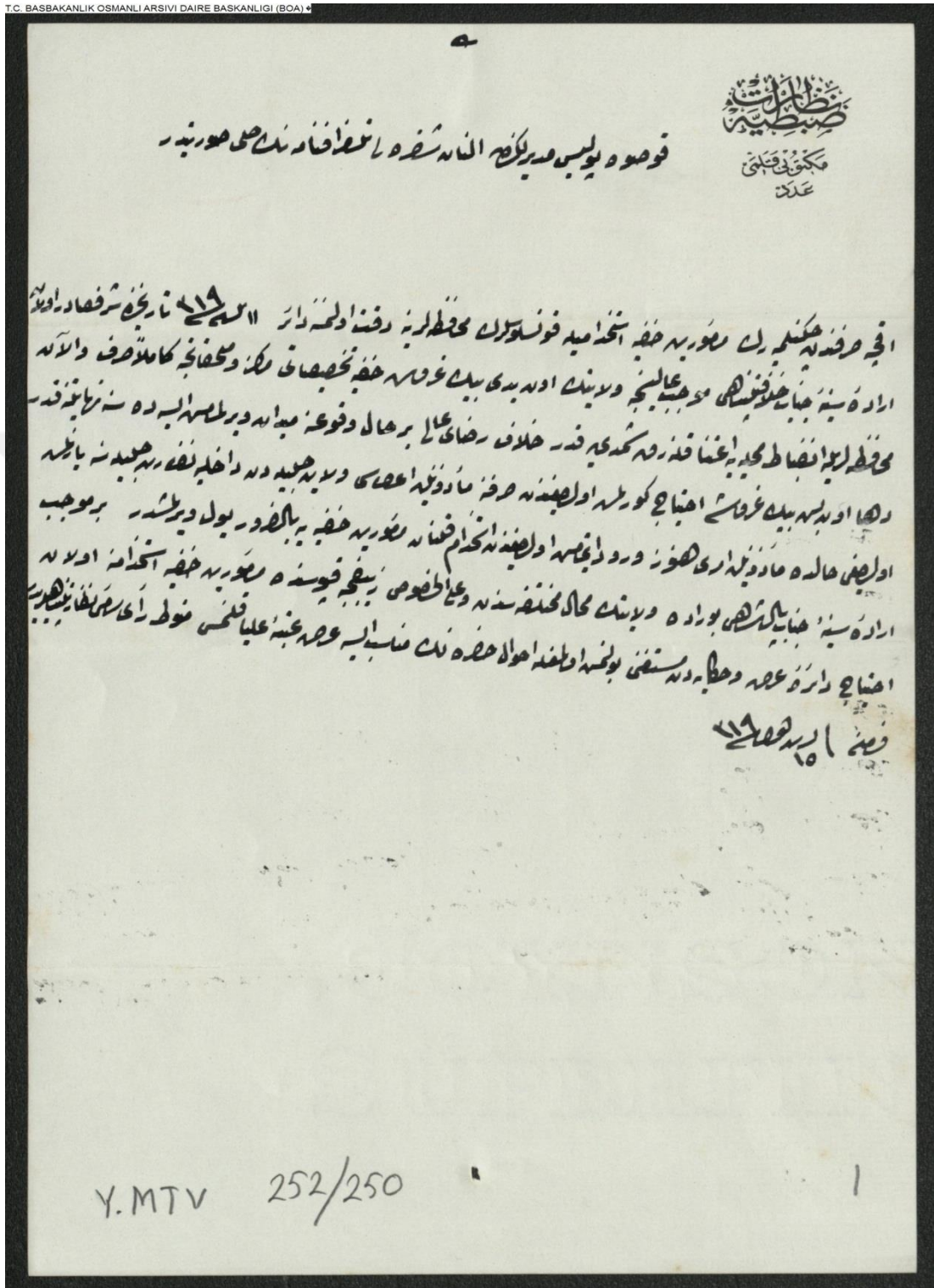

DH.MKT.01380.00026.001

“Rûmeli-i Şarkî ve Bulgaristan ahvâlini lâîkıyla tahkîk etmek için hafîyye polisleri teşkîl” edilmesi ve bunlara ödenecek maaşlarla ilgili Dahiliye Nezareti tarafından Edirne Vilayeti’ne gönderilen tahrirat (1886).

EK-18

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

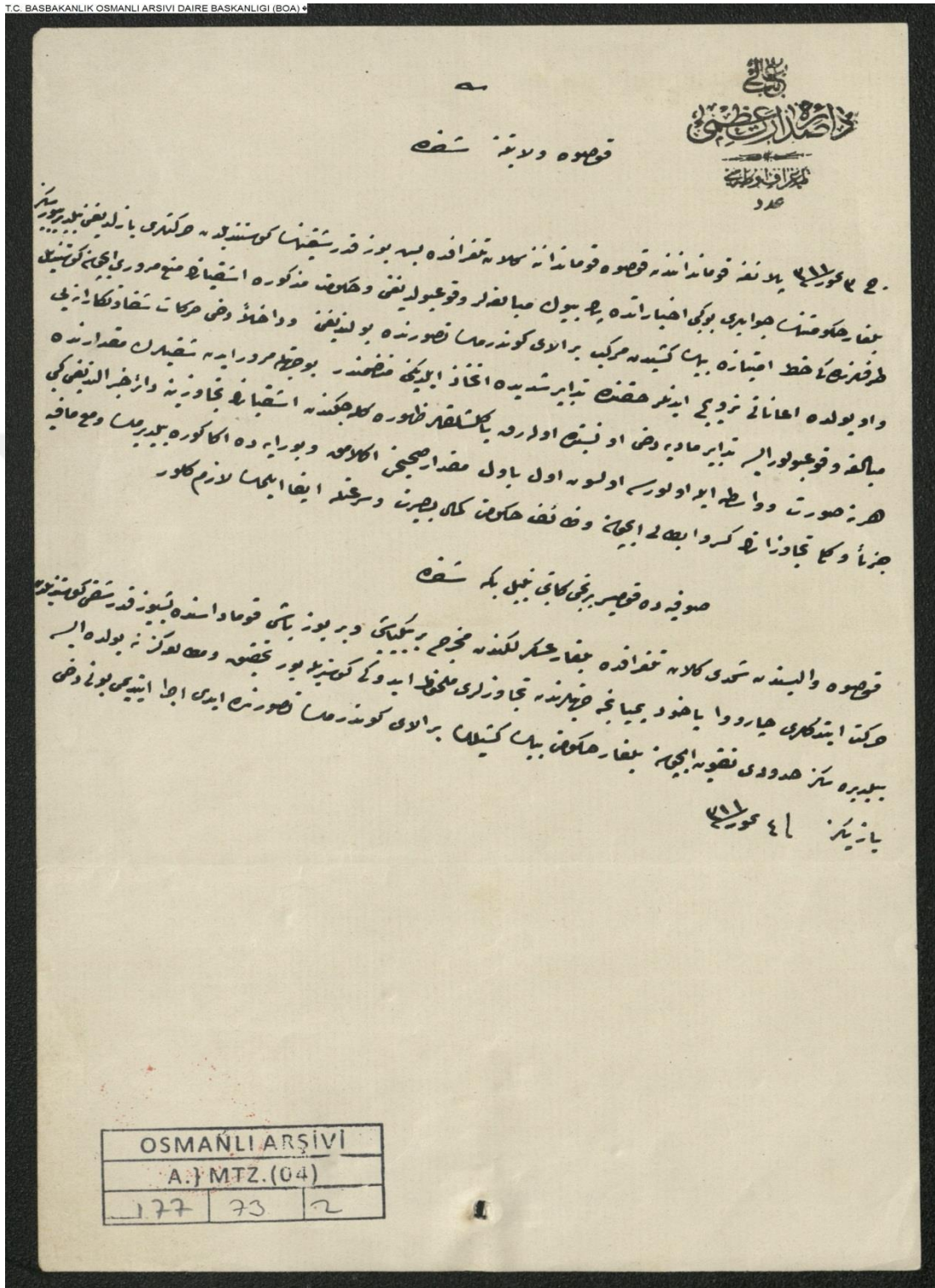

Y.MTV.00252.00250.001

Kosova Polis Müdüriyeti'nin hafiye memuru istihdamı için tahsisat talebi
(1908).

EK-19

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

A.}MTZ.(04).00177.00073.002

Köstendil'den hareket eden "beş yüz kadar şâki"ye dair alınan istihbaratla ilgili Sadaret tarafından Kosova Vilayeti'ne gönderilen telgrafname (1895).

EK-20

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) «

EK-21

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) ✦

EK-22

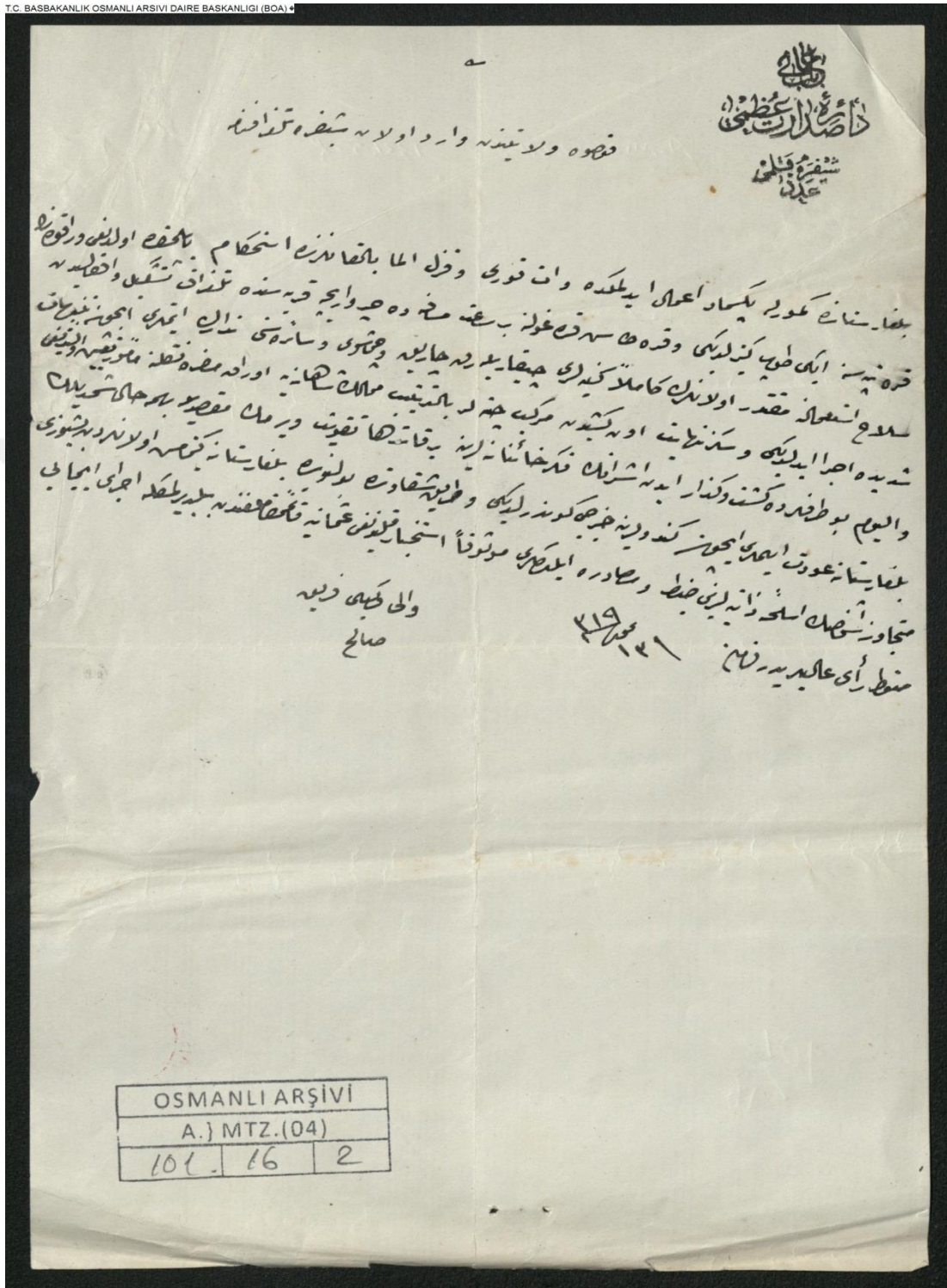
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) *

EK-23

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) ◆

EK-24

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

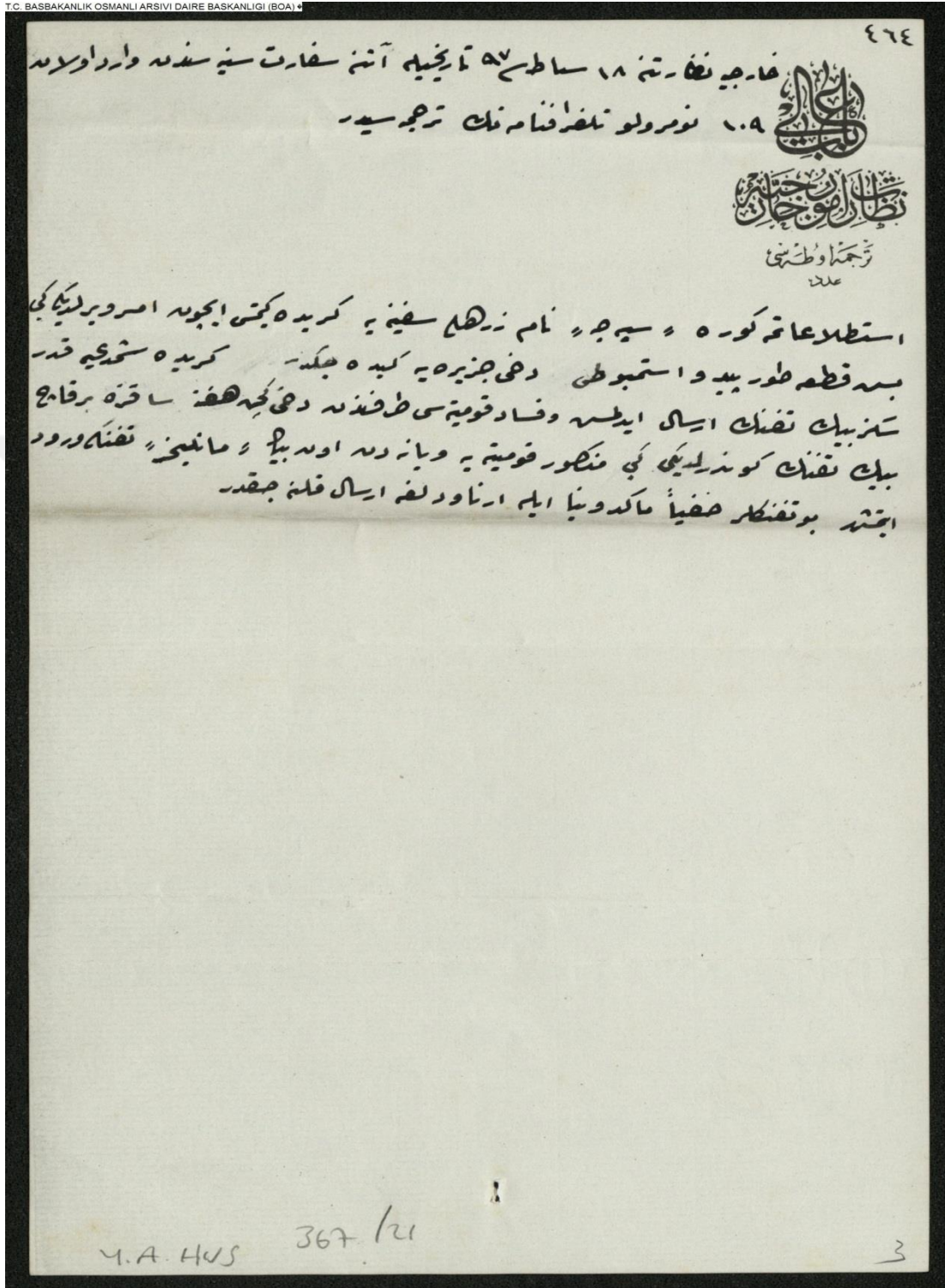

A.} MTZ.(04).00101.00016.002

Bulgaristan'ın "sekiz on kişiden mürekkeb çeteler tertîb edip memâlik-i şâhâneye geçirdiği" bilgisini içeren Kosova Vilayeti istihbarat raporu (1903).

EK-25

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

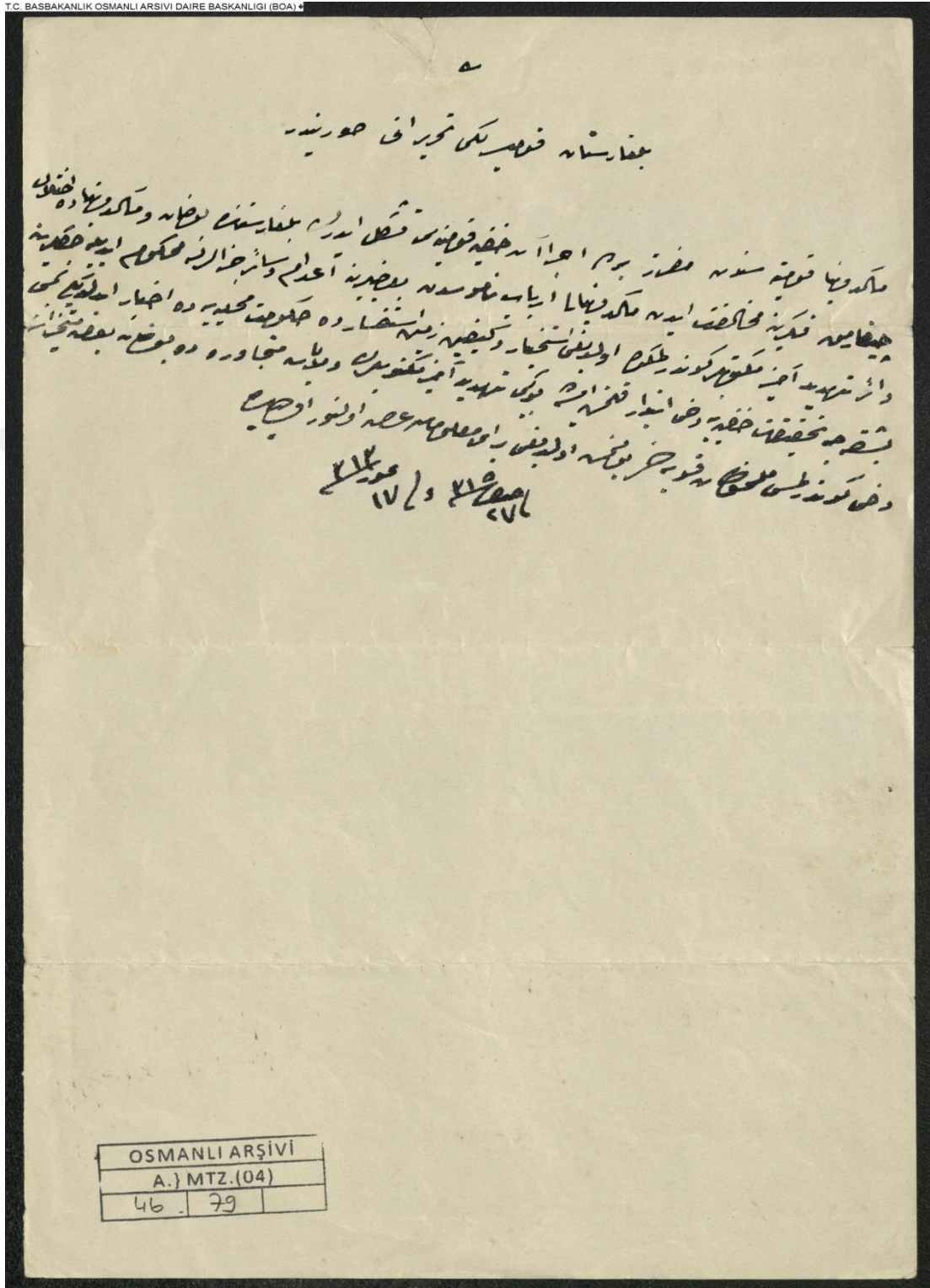

Y_A_HUS_00367.00021.003

Atina Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne iletilen ve Girit Adası'na Yunan komitelerince silah sevk edildiği istihbaratını içeren telgrafname (1897).

EK-29

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

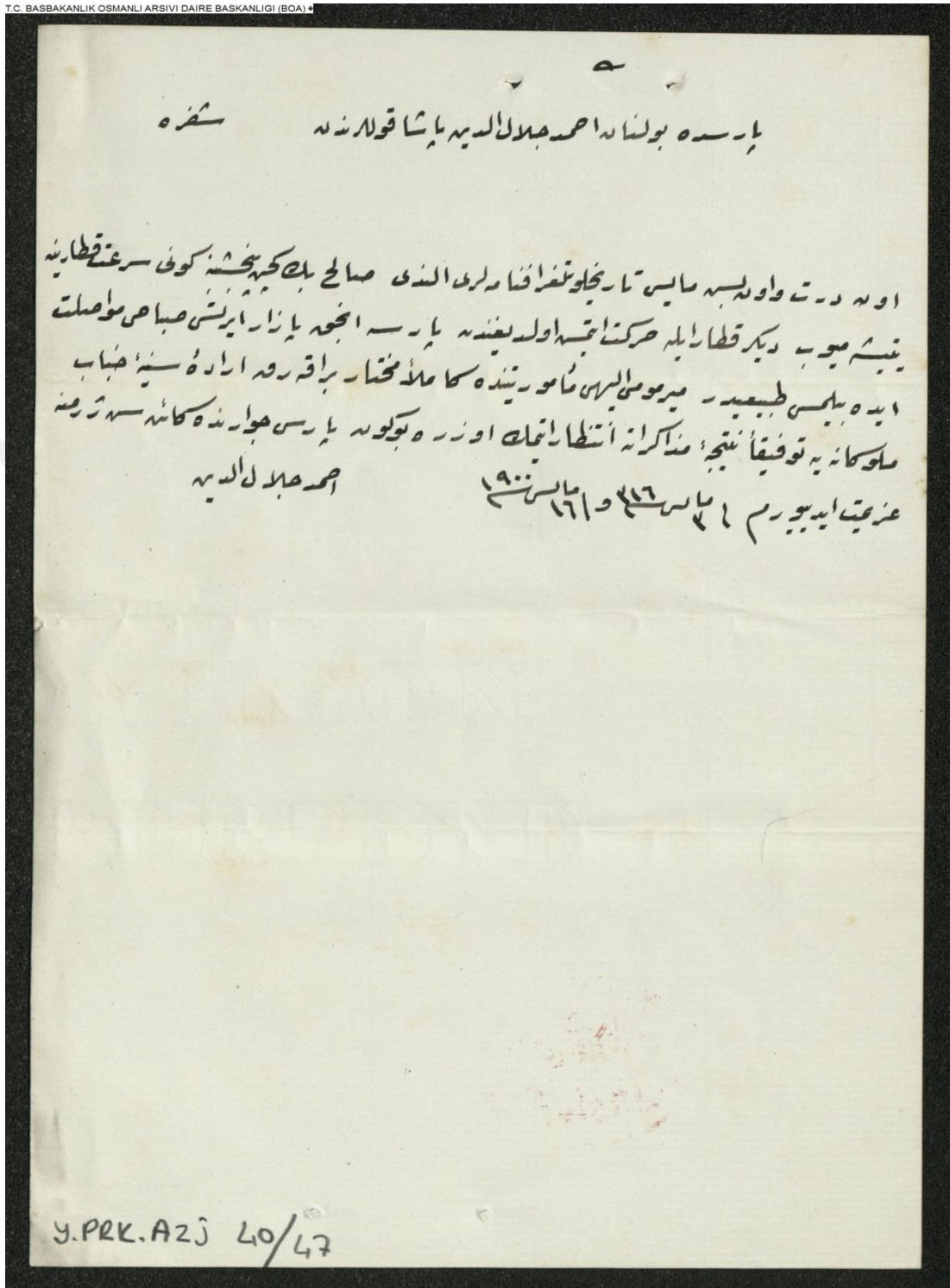

A.) MTZ.(04).00046.00079.001

Makedonya'da "İcrâat-ı hafîyye" komitesi kurulduğuna ve komitenin faaliyetlerine dair Bulgaristan Komiserliği istihbarat raporu (1897).

EK-31

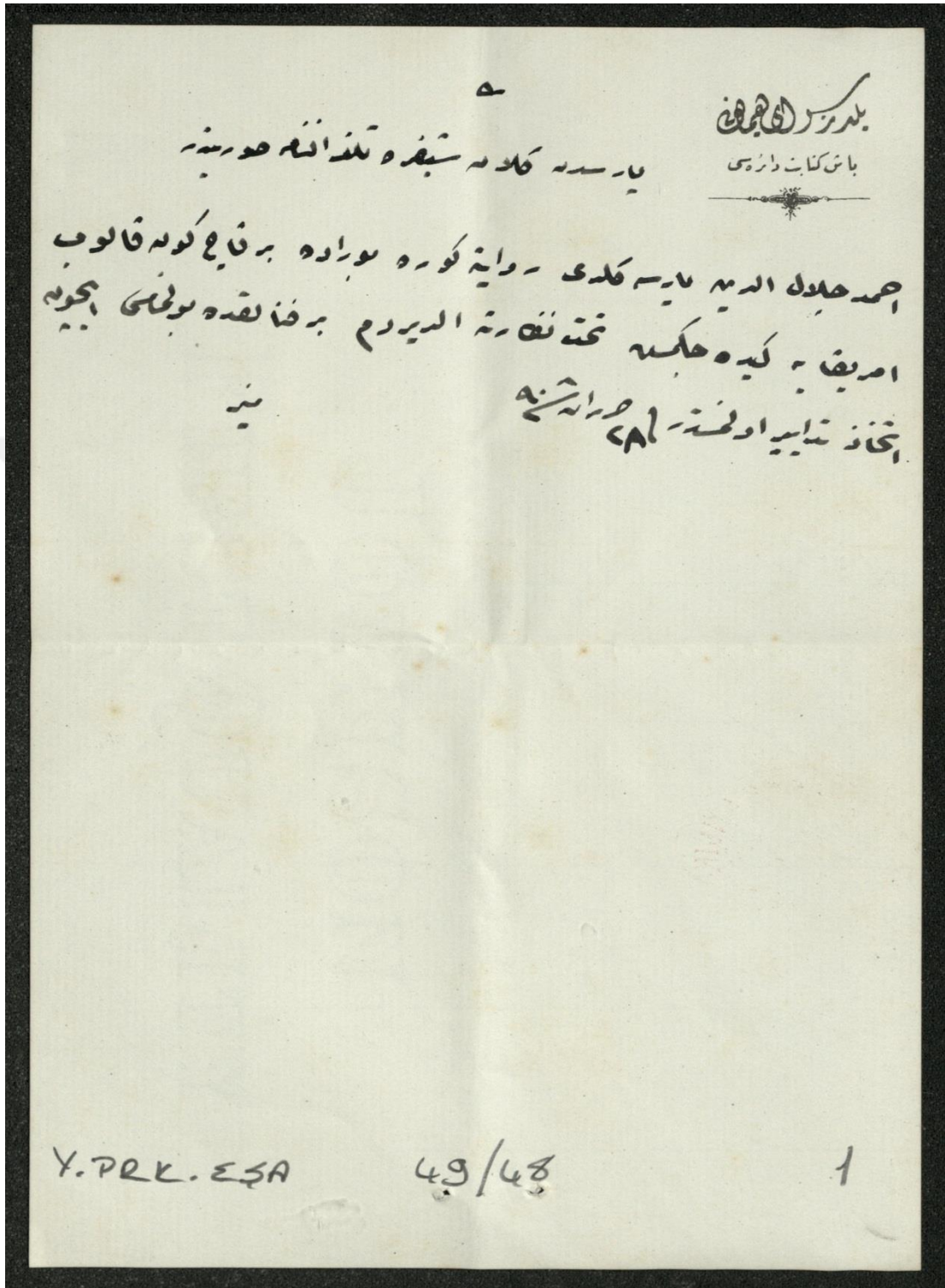
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

Y.PRK.AZJ.00040.00047.001

Jön Türklerle görüşmek üzere Paris'e giden Serhafiye Ahmed Celaledin Paşa'nın "Paris'de bulunan Ahmed Celâleddin Paşa kullarından şifre" başlıklı Yıldız Sarayı'na gönderdiği rapor (1900).

EK-32

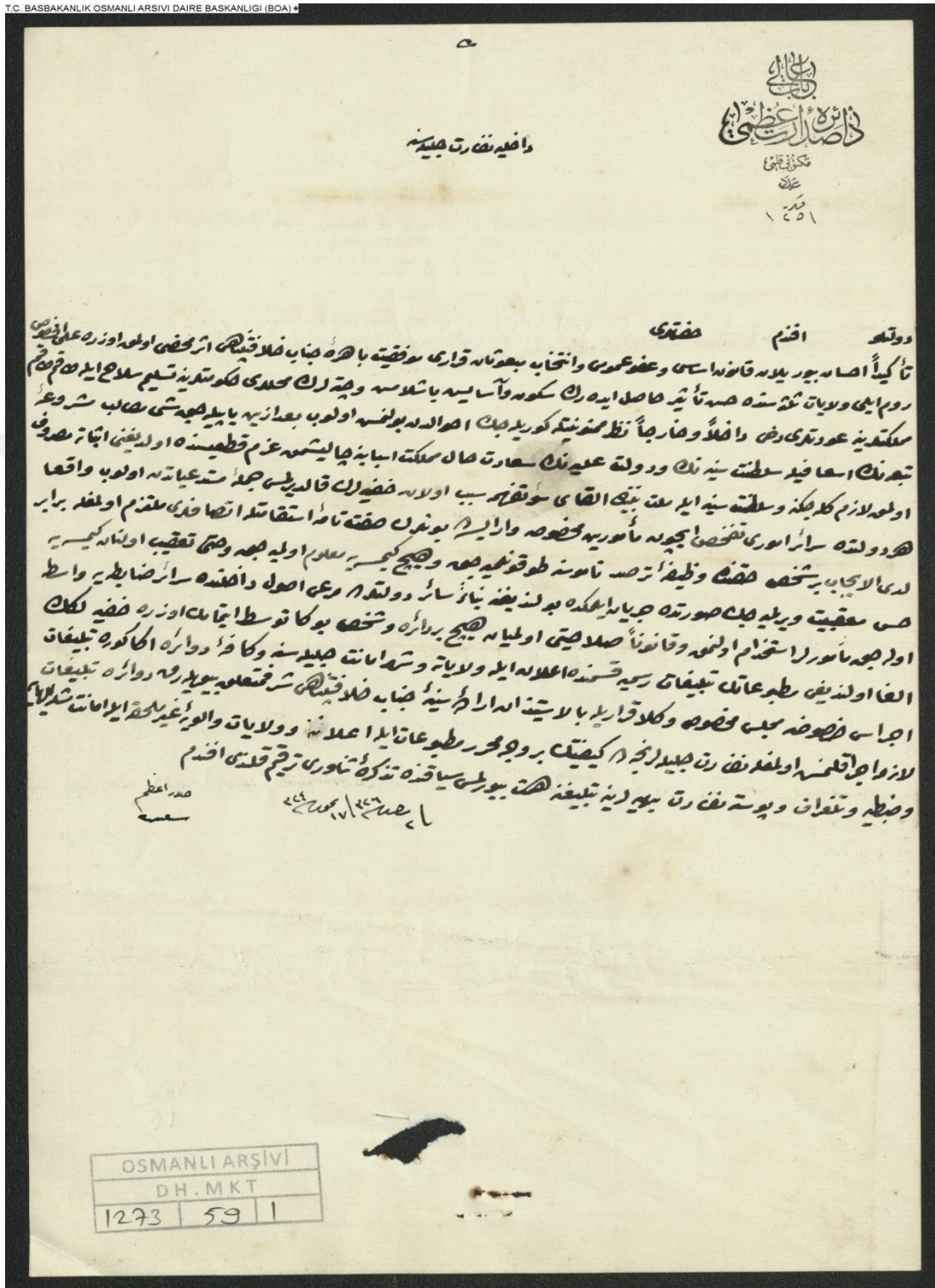

Y.PRK.EŞA.00049.00048.001

Firar eden eski Serhafiye Ahmed Celaledin Paşa'nın Paris'e geldiği ve burada yakın takibe alındığını bildiren Paris Sefiri Salih Münir Paşa'nın raporu (1906).

EK-33

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) •

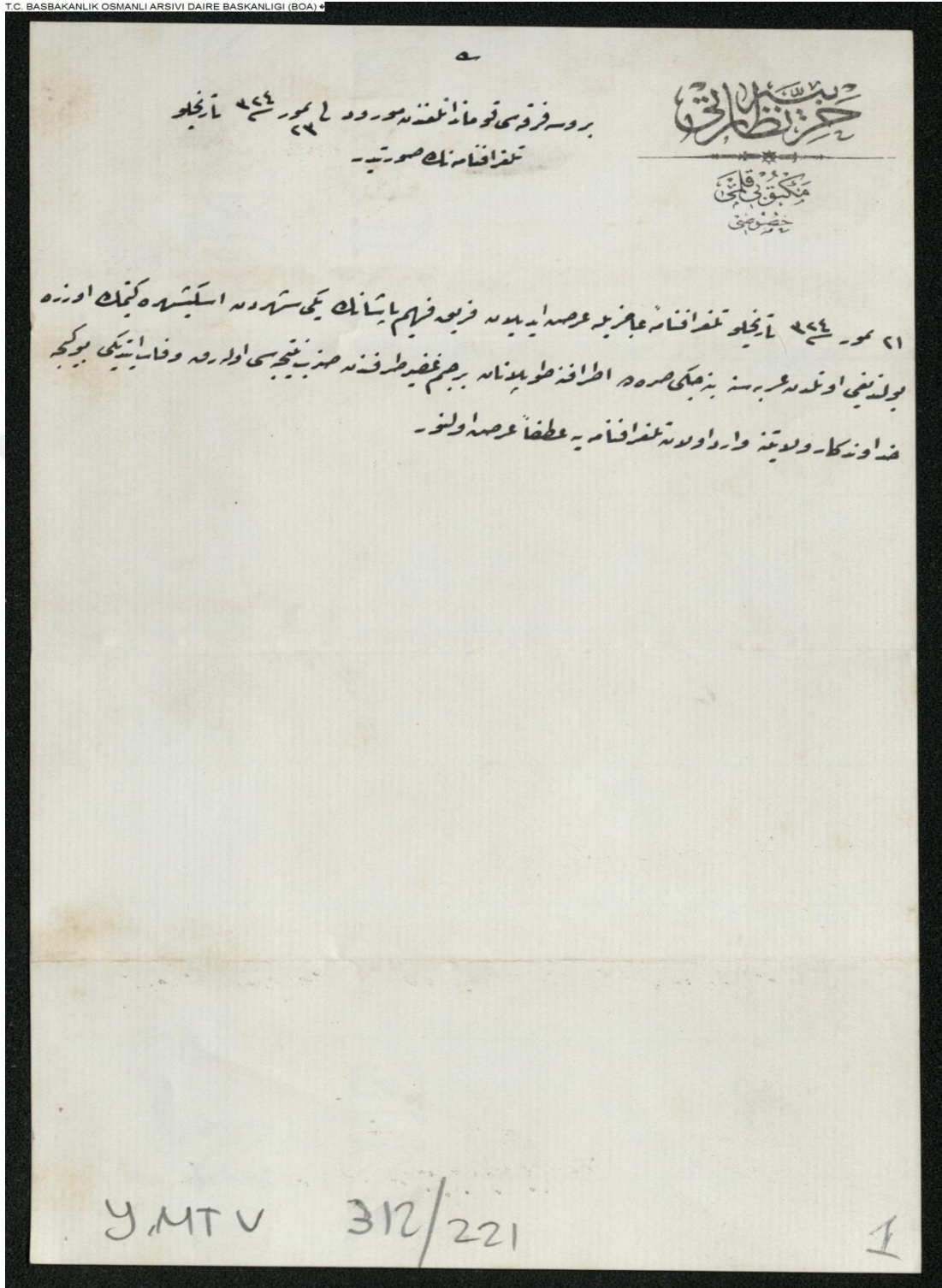

DH.MKT.01273.00059.001

Sadrazam Said Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen ve Kanun-ı Esasi'nin ilanı sonrası hafiyeliğin ilga olduğunu bildiren evrak (1908).

EK-34

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

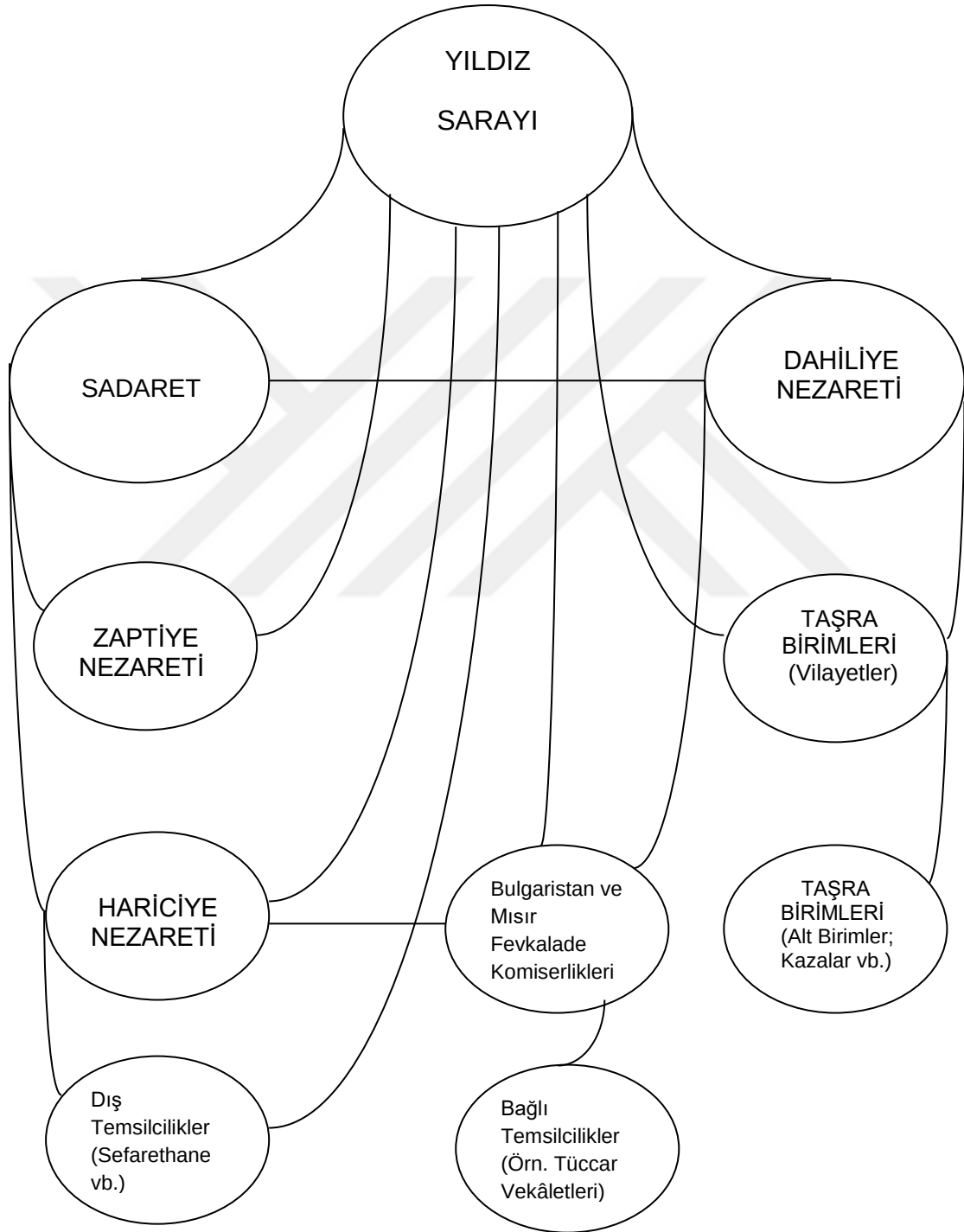

Y.MTV.00312.00221.001

Bursa'da sürgünde bulunan eski Serhafiye Fehim Paşa'nın Yenişehir'de
linç edilerek öldürüldüğünü Yıldız Sarayı'na bildiren Bursa Fırkası
Kumandanlığı telgrafnamesi (1908)

EK-35

İstihbarat ve Bilgi Paylaşım Ağı

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 3/05/2018

Tez Başlığı / Konusu: II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İstihbarat Ağı (1876-1908)

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 385 sayfalık kısmına ilişkin, 3/05/2018 tarihinde şahım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 0. tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

3/05/2018

Adı Soyadı: Emre Gör
Öğrenci No: N12142101
Anabilim Dalı: Tarih Anabilim Dalı
Programı: Tarih/Doktora
Statüsü: ☐ Y.Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Ramazan ACUN

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 6./06/2018

Tez Başlığı / Konusu: II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İstihbarat Ağı (1876-1908)

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

 ...6./06/2018

Adı Soyadı: Emre Gör

Öğrenci No: N12142101

Anabilim Dalı: Tarih Anabilim Dalı

Programı: Tarih/Doktora

Statüsü: ☐ Y.Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

 (Prof. Dr. Ramazan ACUN)

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Emre Gör
Doğum Yeri ve Tarihi : Manisa - 1987

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü (2008)
Yüksek Lisans Öğrenimi : Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (2010)
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar : Başbakanlık (2012-Devam)

İletişim

E-Posta Adresi : emregor1987@gmail.com

Tarih : 06.06.2018